

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi Programı

**TÜRKİYE'DEKİ KÜRT AYAKLANMALARI
VE
KÜRT ULUSÇULUĞUNUN OLUŞUM VE GELİŞİMİNE ETKİLERİ**

Abdulkadir ONAY

Doktora Tezi

Ankara, 2016

TÜRKİYE'DEKİ KÜRT AYAKLANMALARI
VE
KÜRT ULUSÇULUĞUNUN OLUŞUM VE GELİŞİMİNE ETKİLERİ

Abdulkadir ONAY

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2016

KABUL VE ONAY

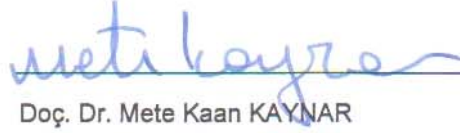
Abdulkadir Onay tarafından hazırlanan "Türkiye'deki Kürt Ayaklanmaları ve Kürt Ulusçuluğunun Oluşum ve Gelişimine Etkileri" başlıklı bu çalışma, 28 Ekim 2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsmail AYDINGÜN (Başkan)

Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR (Danışman)

Doç. Dr. Mete Kaan KAYNAR

Doç. Dr. Haldun YALÇINKAYA

Doç. Dr. Ruhtan YALÇINER

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Sibel BOZBEYOĞLU

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin bir (1) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

19.11.2016

Abdulkadir Onay

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleőtirilmesinde, değerli bilgilerini her zaman biz öğrencileriyle paylaşan, yoğun çalışmaları arasında zaman ayırarak çalışmamın her kelimesi üzerinde büyük bir özveri ve titizlikle emek harcayan, kullandığı her kelimenin akademik gelişimime kattığı önemini asla unutmayacağım saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ali AğLAR'a sonsuz teőekkürlerimi sunarım. Ayrıca, tez izleme süreci içinde yaptıkları değerli katkılarla çalışmanın bu şekli almasında önemli payı olan Tez İzleme Komitesi üyeleri sayın hocalarım Prof. Dr. İsmail AYDINGÜN ve Doç. Dr. Mete Kaan KAYNAR'a teşekkür ederim. Bununla birlikte, tez savunma sınavına katılarak, ufuk açıcı yorumlarıyla nihai düzeltmelerime önemli katkıları bulunan tez savunma jürisi üyeleri sayın Doç. Dr. Haldun YALÇINKAYA ve Doç. Dr. Ruhtan YALÇINER hocalarıma teőekkürü bir borç bilirim.

Ankara 2016

Abdulkadir ONAY

ÖZET

ONAY, Abdulkadir. *Türkiye’deki Kürt Ayaklanmaları ve Kürt Ulusçuluğunun Oluşum ve Gelişimine Etkileri*, Doktora Tezi, Ankara, 2016.

Bu çalışmada, Türkiye’de Kürtler tarafından meydana getirilen çeşitli ayaklanma ve oluşumların, bir *Kürt Ulusçuluğu* bilinci içinde yapıp yapılmadığı, ortaya çıkan ayaklanmaların aralarında bir süreklilik ilişkisinin mevcut olup olmadığı ve bu hareketlerin Kürt Ulusçuluğunun oluşum ve gelişimine etkilerinin bulunup bulunmadığı incelenmektedir.

Anadolu ve Ortadoğu’da halen buldukları coğrafyaya Türklerden önceki tarihlerde geldikleri ileri sürülen Kürtlerin, belgelendirilebilen verilere göre, kendilerine ait olduğu ifade edilebilecek kalıcı bir devlet kuramadıkları bilinmektedir. Özellikle 21’inci yüzyılın başından itibaren Kürtlerin yaşadığı Türkiye, İran, Irak ve Suriye devletlerinde ya bir savaş veya iç savaş, ya da bir ayaklanma girişimi ile Kürtlere devlet kurdurulması yolunda önemli gelişmelerin cereyan ettiği gözlenmektedir. Farklı ülkelerde Kürtçü hareketlerin safhaları ve kırılma noktaları, içinde bu hareketlerin yer aldığı devletlerin özel koşullarıyla ilgili olarak farklılık göstermektedir.

Kürt Irkı, Kürt Kimliği ve Kürt Ulusçuluğu konularının ayrıntılı bir incelemesi yapılmadan Kürtçülük temelli ayaklanmaların incelenemeyeceği düşüncesiyle ve bu konuların teorik bir temele oturtulabilmesi amacıyla, *etnisite, ulusçuluk, ayaklanma ve ayaklanmaya karşı koyma* konularındaki kuramsal çalışmaların ayrıntılı olarak ele alınması gerekmektedir.

Kürt ulusçuluğu ve Kürtçü ayaklanmalar konusunun, “ulusçuluğun mu ilk olarak ulusları yarattığı, yoksa ulusların mı ulusçuluğun oluşmasını sağladığı” yolundaki tartışmalardan müstesna olmadığı görülmektedir. Ulusçuluk kuramlarının Kürtçü ayaklanmalar bağlamında ele alınmasının, Kürt ulusçuluğu ve Kürt ayaklanmaları bağlantısının anlaşılmasına katkıda bulunması mümkündür.

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılında ve Türkiye Cumhuriyeti’nde ortaya çıkan Kürtçülük kökenli hareketleri sistematik bir şekilde inceleyerek Kürtçü ayaklanmalar olgusunu teorik bir temele oturtmak, günümüz Kürtçü ayaklanma sorununun anlaşılmasına ve çözümlenmesine katkı sağlayabilecektir.

Anahtar Sözcükler

İrk, Kimlik, Etnisite, Ulus, Ulusçuluk, Ayaklanma, Kürtçülük

ABSTRACT

ONAY, Abdulkadir. *Kurdish Insurgencies in Turkey and Their Effects on the Emergence and Development of Kurdish Nationalism, PhD Dissertation, Ankara, 2016.*

This work aims to investigate whether or not the insurgencies and movements by Kurds in Turkey are inspired by an inherent Kurdish nationalism in an everlasting relationship and if these movements have any effects on the creation and the development of Kurdish nationalism.

The Kurds, claimed to be present in Anatolia and Middle East before the Turks, are known to have built no state of their own as regards verifiable historical data. It has long been observed that important developments have taken place, especially since the beginning of the 21st century, on the way to help Kurds build their own states upon some Kurdish-scattered parts of the Turkish, Iranian, Iraqi, and Syrian soils. The stages and breaking-points of the Kurdish movements in these countries differ in accordance with the distinctive characteristics of the host-states.

Since ethnically Kurdish-based insurgencies could not be examined without an in-depth grasp of Kurdish race, Kurdish identity, and Kurdish nationalism and since these topics need to be supported by theoretical basis, a conceptual and thorough examination of ethnicity, nationalism, insurgency, and counter-insurgency notions has preceded the whole effort.

The developments led by the Kurdish nationalism and insurgencies are not generally exempt from the discussions about if the nationalism created the nations first, or the appearance of the nations heralded the birth of nationalism. Therefore, the consideration of the relationship between the theory of nationalism and the theory of insurgency in this context, has contributed a lot to comprehend the ties between the Kurdish nationalism and the Kurdish insurgencies.

It has also been expected to contribute to the comprehension of the contemporary Kurdish insurgency question, by examining the ethnically Kurdish-based movements during the last century of Ottoman Empire and the era of Turkish Republic while trying to set up a theoretical basis for the Kurdish insurgencies.

Keywords

Race, Identity, Ethnicity, Nation, Nationalism, Insurgency, Kurdish Nationalism

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
HARİTALAR DİZİNİ	xiv
1. BÖLÜM : GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	2
1.2. Araştırmanın Yöntemi	3
1.2.1. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
1.2.2. Araştırmanın Modeli	7
1.2.3. Evren ve Örneklem	7
1.2.4. Veriler ve Toplanması	8
1.2.5. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması	8
1.3. Literatür Taraması ve Temel Kavramlar	9
2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	15
2.1. Etnisite ve Ulusçuluk	15
2.1.1. Irk	15
2.1.2. Kimlik	17
2.1.2.1. Kimlik Türleri	19

2.1.3. Etnisite	20
2.1.3.1. Etnisite Kuramları.....	25
2.1.4. Ulus	27
2.1.4.1. Ulus Kuramları	31
2.1.4.2. Ulus ve <i>Ethnie</i>	32
2.1.4.3. Ulus İnşası	34
2.1.4.4. Ulus ve Devlet.....	37
2.1.4.5. Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı	40
2.1.5. Ulusçuluk	42
2.1.5.1. Tarihsel Arka Plan ve Ulusçuluğun Tanımı.....	42
2.1.5.2. Ulusçuluğun Etnisite, Ulus ve Devlet Kavramlarıyla İlişkisi....	45
2.1.5.3. Ulusçuluk Çeşitleri	47
2.1.5.3.1. Teritoryal Ulusçuluk ve Etnik Ulusçuluk	49
2.1.5.3.2. Doğu ve Batı Ulusçulukları	51
2.1.5.3.3. Muhafazakâr, Sosyalist ve Liberal Ulusçuluklar	52
2.1.5.4. Ulusçuluk Kuramları	53
2.1.5.4.1. İlkçilik.....	54
2.1.5.4.2. Modernist Yaklaşım.....	55
2.1.5.4.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım	57
2.1.5.4.4. Yeni Yaklaşımlar	58
2.2. Ayaklanma ve Ayaklanmaya Karşı Koyma	58
2.2.1. Ayaklanma Literatürü ile İlgili Çeşitli Tanımlar	59
2.2.1.1. Düzensiz Savaş	60
2.2.1.2. İç Savaş ve İsyan.....	63
2.2.1.3. Terörle Mücadele Harekâtı	64
2.2.1.4. Konvansiyonel Olmayan Harekât.....	69
2.2.2. Ayaklanma	70

2.2.2.1. Ayaklanmanın Oluşumu	73
2.2.2.2. Ayaklanmanın Unsurları.....	76
2.2.2.3. Ayaklanmanın Dinamikleri	78
2.2.2.4. Ayaklanmanın Stratejisi ve Taktiği	82
2.2.3. Ayaklanmaya Karşı Koyma.....	84
2.2.3.1. Ayaklanmaya Karşı Koyma Teorileri	87
2.2.3.2. Ayaklanmaya Karşı Koyma Teşkilatı	90
2.2.3.3. Ayaklanmaya Karşı Koymada İcra Edilecek Faaliyetler.....	91
2.2.3.4. Ayaklanmaya Karşı Koymanın Hukuki Boyutları.....	96
2.2.3.5. Ayaklanmaya Karşı Koyma Harekâtının Sonuçları	100
3. BÖLÜM: KÜRT ETNİSİTESİ VE ULUSÇULUĞU.....	103
3.1. Kürtlerin Menşei Hakkında Farklı Görüşler	103
3.2. Kürt Etnik Kimliği	109
3.2.1. Kürt Kimliğinin İnşası	111
3.2.1.1. Türkiye’de Kürt Kimliğinin İnşasında “Öteki”: Türk Kimliği ..	115
3.2.2. Kimlik Türleri ve Etnisite Kuramları Bağlamında Kürt Kimliği	116
3.2.3. Kürt Adı.....	119
3.2.4. Özel Bir Yurtla Bağ: Kürdistan	121
3.2.4.1. Kürdistan’ın Sınırlarının Kuzey ve Batı’ya Genişlemesi.....	126
3.2.5. Kürtlerde Nüfus	132
3.2.6. Kürt Dili	138
3.2.6.1. Kürtçe ve Lehçeleri.....	139
3.2.6.2. Türkiye’de Kürtçenin Gelişimi	143
3.2.7. Kürtlerde Din.....	147
3.2.7.1. İslamiyet ve Kürtler	148
3.2.7.2. Yezidilik ve Kürtler	151
3.2.7.3. Kürtler Arasında Diğer Dinsel İnançlar	152

3.2.8. Kürtlerde Edebiyat	154
3.2.9. Kürt Sosyal Yapısında Aşiret Sistemi	158
3.2.9.1. Aşiret Sisteminin Kürtler Üzerinde Etkileri	162
3.3. Kürt Ulusu	165
3.3.1. Kürt Ulus İnşası	170
3.3.2. Kürt Devleti	172
3.3.3. Kürtlerin Kendi Kaderini Tayin Hakkı	175
3.4. Kürt Ulusçuluğu	178
3.4.1. Kürt Ulusçuluğunun Tarihsel Arka Planı	181
3.4.1.1. Osmanlı Dönemi	181
3.4.1.2. Geçiş Dönemi	184
3.4.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemi.....	188
3.4.1.4. Sessizlik Dönemi	192
3.4.1.5. Yeniden Doğuş Dönemi.....	194
3.4.1.6. Son Dönem.....	197
3.4.2. Kürt Ulusçuluğunun Çeşitleri	201
3.4.3. Ulusçuluk Kuramları Işığında Kürt Ulusçuluğu	204
3.4.3.1. Kürt Ulusçuluğuna İlkçi Yaklaşım	205
3.4.3.2. Kürt Ulusçuluğuna Modernist Yaklaşım.....	206
3.4.3.3. Kürt Ulusçuluğuna Etno-Sembolcü Yaklaşım	208
3.4.3.4. Kürt Ulusçuluğuna Yeni Yaklaşımlar	211
4. BÖLÜM: TÜRKİYE TOPRAKLARINDA KÜRT AYAKLANMALARI	213
4.1. Ayaklanma Literatüründe Kürtçü Hareketlerin Statüsü	214
4.1.1. Kürtçü Hareketler ve <i>İsyân</i>	215
4.1.2. Kürtçü Hareketler ve <i>Terörizm</i>	218
4.1.3. Kürtçü Hareketlerin Tanımlanması	220
4.2. Kürtçü Ayaklanmalar	224

4.2.1. Kürtçü Ayaklanmaların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	225
4.2.1.1. Osmanlı Dönemi	227
4.2.1.1.1. Bedirhan Bey Ayaklanması	228
4.2.1.1.2. Şeyh Übeydullah Ayaklanması	233
4.2.1.2. Geçiş Dönemi	236
4.2.1.2.1. Koçgiri Ayaklanması.....	238
4.2.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemi.....	241
4.2.1.3.1. Şeyh Sait Ayaklanması	242
4.2.1.3.2. Ağrı Ayaklanması	251
4.2.1.3.3. Dersim Ayaklanması	255
4.2.1.4. Yeniden Doğuş Dönemi.....	263
4.2.1.5. Son Dönem.....	265
4.2.2. Kürtçü Ayaklanmaların Unsurları	270
4.2.3. Kürtçü Ayaklanmaların Dinamikleri.....	275
4.2.3.1. Liderlik	276
4.2.3.2. İdeoloji	279
4.2.3.3. Hedefler	281
4.2.3.4. Ortam ve Coğrafya	284
4.2.3.5. Dış Destek	286
4.2.3.6. Zamanlama ve Safhalandırma.....	292
4.2.3.7. Teşkilat ve Hareket Modeli	294
4.2.4. Kürtçü Ayaklanmaların Strateji ve Taktikleri	299
5. BÖLÜM: SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	303
KAYNAKÇA.....	321
EK-1 Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu.....	343
EK-2 Orijinallik Raporu.....	344

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri	KCK	Koma Civaken Kürdistan
AKDTYK	Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu	KKT	Kara Kuvvetleri Talimnamesi
AKK	Ayaklanmaya Karşı Koyma	KOH	Konvansiyonel Olmayan Harekât
Any.	Anayasa	KUK	Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları
ARGK	Arteşe Rızgariye Gele Kürdistan	OHAL	Olağanüstü Hal
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı	PÇDK	Partiya Çareseriya Demokratik Kürdistan
BDP	Bariş ve Demokrasi Partisi	PJAK	Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê
BMM	Büyük Millet Meclisi	PKK	Partiya Karkeren Kürdistan
DDKD	Devrimci Demokratik Kültür Derneği	PYD	Partiya Yekîtiya Demokrat
DDKO	Doğu Devrimci Kültür Ocakları	T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
DEHAP	Demokratik Halk Partisi	TAK	Teyrêbazên Azadiya Kurdistan
DEP	Demokrasi Partisi	TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi	TDK	Türk Dil Kurumu
DTP	Demokratik Toplum Partisi	TİP	Türkiye İşçi Partisi
ERNK	Eniya Rızgariye Netewa Kürdistan	TKDP	Türkiye Kürdistan Demokrat Parti
FM	Field Manual (Sahra Talimnamesi)	T-KDP	Türkiye'de Kürdistan Demokrasi Partisi (Şıvancılar)
GNH	Gayri Nizami Harp	TKSP	Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (Özgürlük Yolu)
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi	TMK	Terörle Mücadele Kanunu
HDP	Halkların Demokrasi Partisi	TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
HEP	Halkın Emek Partisi	YDG-H	Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi
HPG	Herzen Parastina Gele	YPG	Yekîneyên Parastina Gel
HRK	Herzen Rızgariye Kürdistan	yy.	Yüzyıl
JP	Joint Publication (Müşterek Talimname)		

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: <i>Ethnie</i> ve <i>ulus</i> kavramları arasındaki farklar.....	33
Tablo 2: Tarihsel süreçte <i>uluslaşma—ulus-devlet—ulusçuluk</i> ilişkisi.....	46
Tablo 3: Yurttaşlığa dayalı ulusçuluk ve etno-kültürel ulusçuluk arasındaki farklar.....	50
Tablo 4: Etnik ve sivil ulusçuluklar arasında farklar.....	51
Tablo 5: Terörizm ile ayaklanma arasındaki farklar.....	66
Tablo 6: Ayaklanmacıların zayıf taraflarının değerlendirilmesi.....	94
Tablo 7: Ayaklanmacıların kuvvetli yanları ve karşı tedbirler.....	95
Tablo 8: Türkiye’de konuşulan anadillerin yıllara göre dağılımı.....	134
Tablo 9: Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da etnik yapı.....	135
Tablo 10: Kürtlerin yaşadığı bölgeler ve sayıları.....	137
Tablo 11: 1928 yılı vilayetlere göre nüfusun tahsil ve okul durumu.....	144
Tablo 12: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde evde kullanılan ikinci dil durumu.....	146
Tablo 13: Kürt ve Zazaların Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki on dokuz ildeki mezhep yapısı.....	150
Tablo 14: 1925–1938 arasında ayaklanmaların kronolojik grafiği.....	225
Tablo 15: Seçili Ayaklanmaların Dinamikleri.....	298
Tablo 16: Seçili Ayaklanmaların Stratejisi.....	301

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Devletlerin oluşma şekilleri ile ulusçuluğun metafizik tabiatı arasındaki ilişki ...	48
Şekil 2: Kültürel (etnik) ve siyasi (teritoryal) ulusçuluk tipleri	50
Şekil 3: Bir ayaklanmanın gerekli koşulları	75
Şekil 4: Bir ayaklanmanın oluşumu	75
Şekil 5: Bir ayaklanmanın örgütsel unsurları	76
Şekil 6: Ayaklanmaya karşı koymada güvenliği sağlama, şekillendirme ve geliştirme görevleri.....	92
Şekil 7: Kürdistan Halklar Topluluğu (KCK) yapılanması	297
Şekil 8: Kürt ulusçuluğu ve Kürtçü ayaklanmalar döngüsü.....	304

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Şerif Paşa'nın Kürdistan haritası.....	128
Harita 2: İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na göre Birinci Dünya Savaşı sonrası ırk ve etnisite durumu	129
Harita 3: İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 1986 yılına ait Kürtlerle meskûn bölgelerdeki Kürt yoğunluğunu gösterir harita.....	129
Harita 4: İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 1996 yılına ait Kürtlerle meskûn bölgelerdeki Kürt yoğunluğunu gösterir harita.....	130
Harita 5: Kerim Yıldız'a göre <i>Kürdistan</i> haritası.....	131
Harita 6: Kürtlerin yaşadıkları topraklarda genel nüfusa oranları	131
Harita 7: Kürtçenin ana lehçeleri	141
Harita 8: 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar başlıca Kürt emirlikleri	173

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Türkiye’de Kürtçü Ayaklanmaların Kürt Ulusçuluğunun Oluşum ve Gelişimi Üzerine Etkileri isimli bu çalışmanın temel amacı, Türkiye toprakları üzerinde Kürtler tarafından meydana getirilmiş olan muhtelif ayaklanma ve ulusçuluk hareketlerini inceleyerek bunları teorik bir temele oturtmak, Kürtçü ayaklanmalarla Kürt ulusçuluğunun karşılıklı etkileşim sürecini araştırmaktır. Bu amaca ulaşmak için çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan giriş bölümünde araştırmmanın probleminin oluşturulması, amacı, önemi, yöntemi, varsayımları, sınırlılıkları ve konunun daha iyi anlaşılmasına ışık tutacak önemli bazı tanımlamalara yer verilmiştir.

Kuramsal çerçeveyi oluşturan ikinci bölümde etnisite ve ulusçuluk kavramları ile ayaklanma kuramlarına yer verilmiştir. Etnisite ve ulusçuluk kavramları altında ırk, kimlik, etnisite, ulus, devlet, ulusçuluk, ulus inşası gibi kavramlara yer verilmiş; ayaklanma konusu altında ise ayaklanmalarla ilgili genel tanımların yanı sıra ayaklanmalar ve ayaklanmaların bastırılması ile ilgili literatür incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Kürt etnisitesi ve Kürt ulusçuluğu ile ilgili olarak toplanan veriler bir araya getirilmiş; dördüncü bölümde ise Kürtler tarafından Türkiye’de Kürt etnik temeline veya Kürt ulusçuluğu düşüncesine dayalı olarak meydana getirilen ayaklanmalar ve bu ayaklanmaların bastırılmasına ait literatürde bulunan veriler, belirlenen sistematiklik altında toparlanarak analiz edilmiştir.

Sonuç bölümünde, kuramsal çerçevede incelenen konular ışığında elde edilen bulguların bir değerlendirilmesi yapılarak, ulaşılan sonuçlar çerçevesinde Kürt ulusçuluğu ile Kürtçü ayaklanmaların karşılıklı etkileşimleri analiz edilmiştir.

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Araştırmanın temel problemi, 1923 yılında bir Ulus-Devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, Kürt etnik temeline dayalı ayaklanma, hareket ve benzeri oluşumların Kürt ulusçuluğunun oluşumu ve gelişimi üzerinde bir etkisinin mevcut olup olmadığını, mevcut ise ne dereceye kadar etkili olduğunu araştırmaktır.

Bu temel problemin yanında, *ayaklanma*, *isyan* ve *terörle mücadele* konularında Türkçe literatürde genellikle yanlış kullanılan bazı temel kavramların aralarındaki farklılıkların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Türkiye topraklarında meşru hükümete karşı fiilen silahlı bir mücadelenin gözükmediği 1938–1984 yılları arasındaki 46 yıllık dönemin, Kürtçü hareketler ve ayaklanmalar açısından bir tarihsel kopuş olup olmadığının ortaya çıkarılmasının da konunun aydınlatılmasında önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Kürtçülük ve Kürt ayaklanmaları hakkında özellikle son yıllarda yazılmış çok sayıda eser bulunmasına rağmen, bu eserlerin çoğunun genel olarak Minorsky, Nikitine, Jwaideh, Hassanpour ve Vali gibi birkaç önde gelen yazar tarafından ortaya konulan eserlerden yapılan alıntılarla zenginleştirilmiş kitaplar ve çalışmalar olduğu gözlenmektedir. Batı öncülüğünde gelişen ulusçuluk kuramları ile Doğu öncülüğünde gelişen ayaklanma kuramlarının aynı çerçevede içinde sentezlenerek ele alındığı bu çalışmanın, özellikle Kürt ayaklanmaları gibi etno-ulusçu hareketlerin teorik bir temele oturtulmasına katkı sağlaması ve *Kürt Sorunu*'nun daha iyi anlaşılmasını sağlayarak çözümünü konusunda katkılarda bulunabilmesi öngörülmektedir.

Son otuz yıllık sürede Türkiye gündeminin en önemli konusu olan, yaklaşık elli bin vatandaşımızın ölümüne yol açan son dönem Kürtçü ayaklanma hareketinin bir türlü sonlandırılmamasının önemli bir nedeninin de sorunun teorik olarak eksik teşhis edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Yalnızca pratik sahadaki faaliyetler ve terörle mücadele kapsamındaki yaklaşımlar sorunu çözmeye yeterli olmamıştır. Bu çalışmanın bir diğer önemi de, sahadaki ayaklanma ve ayaklanmaya karşı koyma faaliyetlerinin teorik temele dayalı bir eleştirisi niteliğinde olmasındadır.

Ulusçuluk ve etnisite ile ilgili pek çok çalışma mevcut olmasına rağmen, etnik temele dayalı çatışmalarla ilgili literatürde kuram içerikli yeterli yayın bulunmamaktadır. Türkiye'de veya etnik karışıklıkların yaşandığı diğer ülkelerde ayaklanma teorisinin zayıf kalmış olması, kendi mantığı içinde oldukça tutarlı bir sebebe dayanmaktadır.

Türkiye'nin de kısmen içinde bulunduğu söz konusu ülkeler, ayaklanmaların hedefinden istifade eden ve ayaklanmalara dış destek sağlayan ve ayaklanmanın kuramını yazan emperyalist ülkeler için genellikle saha tecrübesi ve uygulama alanı sağlamaktadır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıllarda yayımcı sosyalist blok içinde gelişen devrim, ayaklanma, ihtilal konularındaki teorik çalışmalar 20. yüzyıl ve 21. yüzyıllarda İngiltere, Fransa ve ABD gibi batılı devletlerce üstlenilmiştir. Günümüzde ise literatürdeki en önemli eserler, ayaklanmalardaki ve ayaklanmaların bastırılmasındaki rolleri nedeniyle ABD, İngiltere ve Fransa çevrelerinden çıkmaktadır. Bu çalışmada da ayaklanmalar konusundaki ABD askeri talimnamelerinden¹ büyük ölçüde istifade edilmiştir. Ortaya çıkan bu çalışma ile, etnik temele dayalı ayaklanmalarla ilgili olarak literatüre ayrıca bir katkıda bulunulacağı öngörülmektedir.

Araştırmaya başlamadan önce problemin tanımlanmasında Kürt ulusçuluğunun mu Kürtçü ayaklanmalara zemin hazırladığı, yoksa Kürtçü ayaklanma ve benzeri hareketlerin mi bir Kürt ulusçuluğu yarattığının tespiti gerekmiştir. Esasen Kürtçü ayaklanmaların da temelinde yatan ulusçuluk olgusuna aynı zamanda nihai bir pozisyon atfedilerek bağımlı değişken olarak ele alınmış, *Kürt ayaklanmaları* ise başat bir şekilde bütün süreçlerde var olan, *Kürt ulusçuluğu* bağımlı değişkenini şu veya bu şekilde etkileme olasılığı kuvvetli olan bir kontrol değişkeni olarak kabul edilmiştir. Kürtçü ayaklanmaların ve ayrılıkçı oluşumların, Cumhuriyetin kuruluşundan ve hatta daha öncesinden itibaren mevcut olduğu, Atatürk'ün de *Nutuk*'ta bahsettiği Kürt ulusçusu oluşumlarla sabittir. Bağımsız değişkenler olarak ele alınan *Kürt ırkı*, *Kürt etnik kimliği*, *Kürt ulusu*, *Kürt özerk yönetimi* ve *Kürt ulus inşası* gibi parametrelerde meydana gelen gelişmelerin Kürtçü ayaklanmalar ve Kürt ulusçuluğunda artışa neden olduğu görülmüştür.

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yukarıda tanımlanan problem çerçevesinde araştırmanın yanıt aranacak temel soruları şu şekilde verilebilir:

1. Kürt ulusçuluğu ve etnik temele dayalı Kürt ayaklanma ve oluşumlarını meydana getiren müstakil bir *Kürt etnik kimliği* var mıdır?

¹ Amerika Birleşik Devletleri'nde ulusal güvenliği ilgilendiren konularda önemli bir talimname yayınlanacağı zaman, *taslak talimname* ilgili kuruluşlara gönderilir ve görüş alınır. Bu kuruluşlar arasında, çalışmalarını güvenlik alanına hasretmiş olan *düşünce kuruluşları* da bulunmaktadır. İlgili düşünce kuruluşlarında konunun ileri gelen kuramcılar, akademisyenleri ve güvenlik uzmanları tarafından çeşitli ortamlarda tartışılan talimname taslağı, neredeyse bir millî güvenlik dokümanı haline geldikten sonra uygulanmak üzere nihai şeklini almaktadır.

2. Kürt ulusçuluğundan bahsedebilmek için *Kürt ulusu*, *Kürt devleti* veya benzeri oluşumların mevcut olması gerekli midir? Ayrıca, Kürtler için uluslararası çevrelerde kullanılan *devleti olmayan ulus* betimlemesi teorik açıdan uygun mudur?
3. Halen bir Kürt ulus inşa sürecini mi yaşıyoruz? Günümüzde yaşanan gelişmeler ulus ve ulusçuluk kavramları bağlamında nasıl yorumlanabilir? Ayaklanmaların ulus inşa sürecine etkileri nasıldır?
4. Kürt ulusçuluğunun gelişimi üzerindeki etkili olduğu düşünülen bağımsız değişkenler, Kürt etnik temelli ayaklanma ve benzeri oluşumları üzerinde de etkili midir?
5. Türkiye Cumhuriyeti'nde, Suriye ve Irak'ta, önceki dönemlerde meydana gelen etnik temele dayalı ayrılıkçı faaliyet gösteren bütün girişimlerin çok sert tedbirlerle önlendiği bilinmektedir. Bugünkü Irak Kürtleri, 1950'lerin sonundan itibaren otuz yıl boyunca ayaklanma teşebbüsleri Irak merkezi hükümeti tarafından en şiddetli şekilde bastırılmış olmasına rağmen devlet kurmaya en yakın Kürt topluluğu haline gelmiştir. Aynı şekilde yakın zamana kadar vatandaşlık statüsü dahi verilmemiş olan Suriye Kürtlerinin güçlü bir Kürtçülük ideolojisi oluşturmuş oldukları, bugünün Suriye İç Savaşı gelişmeleri içinde daha net gözlemlenebilmektedir. Diğer taraftan, *Kürdistan* adlı bir eyaleti de bulunmasına rağmen bugünün İran'ında Kürtçülük temelli ayaklanmacı hareketler nispeten İran ulusal güvenliğini tehdit eder boyutlara ulaşmamıştır. Dolayısıyla, acaba ayaklanmaların bastırılma şiddeti ile ulus inşası ve ulusçuluğun gelişimi arasında paralel bir ilişki mi mevcuttur?
6. İran Kürtlerinin meşru İran hükümetine yönelttiği tehdit, Suriye, Irak ve Türkiye hükümetlerine yöneltilen ayrılıkçı tehditlerden nispeten daha hafif olduğuna göre, ayaklanmaların bastırılmasında askeri tedbirler yerine, özerklik veren yönetim modellerinin uygulanması daha mı etkilidir? Etnik ulusçuluğun hâkim olduğu toplumlarda, şiddet ve çatışmaların önlenmesi bakımından, özerklik sağlayıcı uygulamaların katkısı olabilir mi?
7. 2013–2015 arasında *çözüm süreci* denilen çatışmasızlık dönemi sonrasında, 7 Haziran 2015 seçimlerini takip eden dönemde, Kürtçü ayaklanmacılar tarafından yapılan, bölgeye yapılacak yatırımların engellenmesi, kamu araçlarının ve hizmet binalarının yakılması, *özyönetim* adı altında kurtarılmış bölgeler oluşturup devletin yapacağı alt yapı hizmetlerinin engellenmesi, iş insanlarının tehdit edilmesi, eğitimin engellenerek okulların yakılması gibi eylemler karşısında, bölge halkını sosyo-ekonomik açıdan geri bırakma çabasında olan tarafın *devlet* olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu olayların meydana gelmesinde Kürt entelijansiyasının rolü bulunduğu

kabul edildiği takdirde, halkın bizzat Kürt entelijansiyası ve ayaklanmacılar tarafından ekonomik ve sosyal olarak geri bırakılmasının, Kürtçü ayaklanmalar ve Kürt ulusçuluğunun gelişimi yönünde ne gibi katkılar sağlayabilmesi beklenmektedir?

Araştırma, bu temel sorulara odaklanılarak planlanmış ve ilgili başlık ve bölümlendirmelerle tamamlanmıştır.

Bununla birlikte çalışmada, incelenen ayaklanmaların hangisinin Kürtçü ayaklanma olduğuna karar verilirken, ayaklanmanın nedenleri ve programı arasında hakim unsur olarak Kürt etnik ayrımcılığı tespit edilebiliyorsa *Kürtçü ayaklanma* kapsamında ele alınmıştır. Örneğin, pek çok çevrede din temelli bir ayaklanma olarak kabul edilen *Şeyh Said Ayaklanması* bu çalışma kapsamında etnik temele dayalı bir Kürtçü ayaklanma olarak ele alınmıştır. Şeyh Said Ayaklanması üzerine yapılan çalışmalar, Şeyh Said'in bizzat kendisinin, ayaklanma faaliyetlerini Kürtçülük motivasyonu ile değil, hilafetin kaldırıldığı dönemde rejime karşı oluşan tepkisel dini amaçlarla icra ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak, kendisi muhtemelen etnik ayrılıkçı düşüncelere sahip olmamasına rağmen, bölge halkı üzerindeki nüfuzu sebebiyle, ayaklanma örgütünün geri planındaki Kürt Teali Cemiyeti ve yasadışı Azadi Örgütü tarafından hareketin başına getirilmiştir. Nitekim ayaklanmanın bastırılmasını müteakiben hazırlanan savcılık iddianamesinde de, bölgede bir *Kürt devleti kurmaya* ve *İslam devleti oluşturmaya* çalışmak suçlamalarının her ikisi birden yapılmış; yargılama sonucunda sanıklara verilen cezalar da bu gerekçelere dayandırılmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda ayaklanmaların tipolojisi incelenirken, ayaklanmanın dinamikleri arasında *Kürtçülük* motifi bulunuyorsa, söz konusu ayaklanma bir etnik temelli *Kürtçü ayaklanma* olarak ele alınmıştır.

Ayrıca Osmanlı *milletler birliği* sisteminin çöküşünü sağlayan ulusçuluk ideolojisinin Osmanlı toplumunda ortaya çıkış dönemi göz önüne alındığında, 19. yüzyıl öncesi dönemlerde Kürtlerin yaşadığı bölgelerde meydana gelen ayaklanma ve huzursuzlukların, etnik bilinç dışındaki nedenlerden kaynaklandığı ve bir Kürtlük bilinci kapsamına alınamayacağı varsayılmıştır.

1.2.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın yapılabilmesi için kaynak konusunda herhangi bir sıkıntı çekilmemiştir.² Bununla birlikte, otuz seneden fazla bir süreye yayılmış olan son dönem Kürtçü

² Araştırmacı, askerlik meslek hayatının tamamına yakını, yirmi yıldan fazla süreyle (iki yıldan fazlası Irak'ın Kuzeyinde olmak üzere) son Kürtçü ayaklanmaya karşı koyma hareketinin içinde geçirmiştir. Edindiği bilgilerin önemli bir kısmını ve pratik saha tecrübesini ayaklanma bölgesindeki mesleki görevlendirmeler yoluyla elde etmiştir.

ayaklanma nedeniyle her iki tarafta verilen can ve mal kayıpları bir takım sosyo-psikolojik sınırlandırmalara sebep olmuştur. Bu durum, araştırmacıların konu üzerinde karşıt gruplarla temas ve tartışmalarını gerektiren tarafsız ve akademik çalışmalar yapmasını sınırlandırmaktadır. Özellikle ayaklanmaya karşı mücadele eden devlet bürokrasisi içindeki kesimlerle, ayaklanmacı kesimlerin konuya yaklaşımları siyah ve beyaz renklerin ayrımı kadar keskin ve zıt bir kutuplaşma şeklindedir.

Araştırma verilerinin toplanması ve incelenmesiyle ilgili önemli bir sınırlılık da Türkiye’de 1928 yılında yapılan Latin harflerinin kabulü yasasıyla ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ayaklanma olaylarının önemli bir kısmını içeren ve sonraki birkaç yıl boyunca da eski yazının kullanılmaya devam edildiği bir ortamla ilgili inceleme yapmak, eski yazıyı bilmeyen araştırmacıları ve bu çalışmanın yazarını orijinal kaynaklara ulaşma konusunda sınırlamıştır. Bu sınırlılık, bu çalışmalardan elde edilmiş ikincil kaynaklarla giderilmeye çalışılmıştır.

Kürt ulusçuluğu kavramının özellikle *Türkçü* çevreler başta olmak üzere Kürtçü hareketlerden zarar görmüş çevrelerde telaffuz edilebilmesinde dahi sıkıntı bulunmaktadır. Bu kapsamda Türkçü hassasiyetleri dikkate almayan yayınlara tepki gösterilebilmekte, bu tepkisel tehdidin bilincinde olan yazarlar tarafından gerekli özen gösterilmektedir. Örneğin, Marcus’un 2009 yılında Türkçeye tercüme edilen kitabının orijinal adındaki ifadelerin Türkçeye geçirilmemiş olması da Türkçü reflekslerin göz önüne alındığının tipik bir örneğidir. Orijinalinde *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Bağımsızlık Savaşı* (Blood and Belief: Kurdish Fight for Independence) başlığıyla çıkan kitap bu şekilde Türk okuyucularının hizmetine sunulamamış, *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi* adıyla yayınlanmıştır.

Kürtçülük konusunda çoğu kaynağın birbirinden alıntı ve kopyalamalardan ibaret olması gibi nedenlerle, bir konunun çok fazla sayıda yazar tarafından dile getirilmiş olmasının o konunun farklı kaynaklarca teyit edildiği sonucunu doğurmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Bu nedenle resmi devlet kaynakları haricindeki kaynakların, geçmiş yıllara ait Minorsky, Nikitine ve Jwaideh gibi Kürtçü eğilimli yazarların çalışmalarına dayanması, tarihsel ve sosyolojik incelemelerin dar bir çerçeveye sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Doğal olarak resmi devlet kaynakları da ulusçuluk ve ayaklanmalar konusuna, karşı tarafın temsilcisi olarak yanlı yaklaştığı için bir başka sıkıntı ortaya çıkmaktadır. Ancak Dersim Ayaklanması’na karşı koyma harekâtı öncesinde, Jandarma Umum Kumandanlığınca *Çok Gizli, Kişiyeye Özel* ve sadece 100 adet basılmış olan *Dersim* adlı kitap gibi, nispeten tarafsız, karşı görüş kaynakları da

bulunabilmektedir. Zira *çok gizli* gizlilik dereceli bir kitapta, genellikle *düşman* eline geçtiğinde düşman lehine olduğu düşünülen, açıklandığında *düşman* tarafından aleyhe kullanılması muhtemel genellikle gerçek ve objektif bilgilere yer verilmesi beklenmelidir.

1.2.2. Araştırmanın Modeli

Yapılan araştırma, kuramsal ve ilişkisel kaynak tarama modeli bir araştırmadır. *Milliyetçilik, etnisite, ayaklanmalar, kimlik, ırk, ulus ve ulus inşası* gibi farklı sembolik değişkenler ele alınarak, bu değişkenler arasındaki birlikte değişim varlığı ve derecesi belirlenmeye çalışılmıştır. *Ulusçuluğun, ayaklanmaların şiddetinin ve ulus olma/etniklik bilinci* değişkenlerinin birbirleri üzerindeki etkileri çözümlenmeye çalışılmıştır.

Kuramsal bölümde yapılan genel tarama modeli araştırmanın yanında, Kürtçü temele dayalı ayaklanma ve düşünce oluşumları incelenirken örnek olay tarama modeli bir araştırma yapılmıştır. Ele alınan bu ayaklanma, düşünce hareketleri ve siyasi oluşumlar; Türkiye’de bugüne kadar Kürtler tarafından meydana getirilen Kürt etniklik bilinci veya Kürtçülük temelli hareketleri kapsamaktadır. Ayaklanma unsurlarının ve dinamiklerinin tam olarak teşekkül etmediği, küçük çaplı ve bir sürecin parçası olarak bir üst organizasyonla ilişkilendirilemeyen asayişsizlik hareketleri çalışma kapsamına alınmamıştır.

1.2.3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın kuramsal bölümünde etnisite ve ulusçuluk teorisi ile ayaklanma teorisi incelenmiş, çalışma evreni içine, zamansal olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılını içine alan Kürt oluşumları da dahil edilmiştir. Zamansal ve mekânsal bir tarihsel arka plan oluşturma zorunluluğu kapsamında komşu ülkelerde yaşayan Kürtlerin durumundan da kısaca bahsedilmesi gerekmiştir. Zira yeryüzündeki yerleşik Kürtlerin kabaca yarısı Türkiye’de, diğer yarısı ise komşu üç ülke topraklarında farklı oranlarda yaşadıkları için, *Kürt Sorununun* sadece Türkiye dinamikleri ile ele alınabilecek bir konu olmanın çok ötesinde olduğu açıktır. Bununla birlikte sosyolojik ve coğrafi zorunluluklar dışında, örneklem olarak ele alınan ayaklanma ve benzeri oluşumlar yalnızca Türkiye Kürtleri tarafından meydana getirilenleri kapsamaktadır.³

³ Araştırmacının başından geçen bir örnek olayın da araştırmanın evreninin Türkiye Kürtlerinin dışına çıkma zorunluluğunu ve sınırların sembolik bağlamını göstermesi açısından zikredilmesinde fayda vardır. Araştırmacı, 2010 yılı sonbaharında Şemdinli-Derecik Sınır Tugay Komutan Yardımcısı olarak görev yaparken, bir bölgede sınırı oluşturan ve yürüyerek geçilebilen yaklaşık 10 m. genişliğindeki Hacıbey Çayı’nın Irak tarafından kestiği odunları ve hasat ettiği sebzeleri Türkiye tarafına geçiren bir vatandaş görür. Vatandaşa “Sen şu anda sınır ihlali yaptığını biliyor musun?” diye sorduğunda, “Komutan! Her iki taraf da benim tarlam, Osmanlı zamanından kalan dedemin tapusu var. Barzani tarafı da benim olduğunu

1.2.4. Veriler ve Toplanması

Kuramsal bölümde incelenen etnisite ve milliyetçilikle ilgili olarak genelde, söz konusu alanlardaki önde gelen kuramcılarının görüş ve düşünceleri incelenmiştir. Aynı şekilde ayaklanma kuramı ile ilgili olarak da, bu alanda önde gelen özellikle Marksist kuramcılarının görüşlerine başvurulmuş olmakla birlikte, ayaklanmaların bastırılmasında tecrübe sahibi olmuş ve bu alanda eser yazmış Batı'nın önde gelen ayaklanma uzmanlarının görüşlerinden sıklıkla istifade edilmiştir.

Veri kaynakları arasında birincil veri kaynağı olarak, özellikle son dönem Kürtçü ayaklanma ile ilgili, araştırmacının kendisinin bizzat içinde yaşamış olduğu olaylar, gözlem, görüşme ve yazışmalardan istifade edilmiştir. İkincil veri kaynağı olarak ise, arşiv belgeleri, kişisel veriler, raporlar ve istatistikler, daha önce başkaları tarafından yapılmış araştırmalar, kitle iletişim araçları vasıtasıyla yapılmış olan yayınlar, olayları yaşayan birinden duyduklarını anlatan kimseler, askeri talimnameler, ders kitapları ve benzeri çalışmalar kullanılmıştır.

Konunun araştırılması için yapılan belgesel taramanın en zayıf yönü olan, kendinden önceki çalışmalara dayalı oluşu, özellikle Kürt ayaklanmaları hakkında daha önce yapılmış olan tarafsız araştırmaların son derece sınırlı oluşu, verilerin güvenilirliği sorununu gündeme getirmiştir. Bunun aşılabilmesi için, verilerin ve kaynakların incelenmesinde son derece titizlik gösterilmiş ve birbirine zıt kaynakların derlenip okunmasına dikkat edilmiştir.

1.2.5. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Elde edilen kuramsal ve olaysal veriler tek tek değişken tiplerine göre sınıflandırılmıştır. Özellikle kuramsal bölümde, *ulusçuluk* gibi siyasi ideolojiler kapsamında ele alınan bir konuyla, *ayaklanmalar* gibi güvenlik bilimleri kapsamında ele alınan bir konunun birbiriyle ilişkilendirilmesi gerekmiştir. Her iki ana konuya birden dahil edilebilecek bazı verilerin hangi değişken altında sınıflandırılması gerektiği yolunda tereddütler, verilerin çözümü ve yorumlanmasını nispeten zorlaştırmıştır.

Literatürden anlaşıldığı kadarıyla, Smith, Hechter, Hroch ve Anderson gibi ulusçuluk ideolojisinin önemli kuramcılarının ortaya koydukları çalışmaların etkisiyle, *ayaklanmanın* meydana gelebilmesi, öncül bir *ulusçuluk* kavramının varlığına

biliyor" şeklinde cevap almıştır. Bölgedeki pek çok sınıra yakın yerleşim yerlerinde benzeri durumlarla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Kürdü ile Irak Kürdünün ayırımının yapılamadığı böyle bir ortamda kaçınılmaz olarak zaman zaman komşu ülkeler de araştırma evrenine dahil edilmiştir.

bağlanmaktadır. Ancak modernist yaklaşımın bu tezahürünün, *ulusçuluk* ideolojisi ortaya çıkmamışken dahi meydana gelen ayaklanmaları açıklamada yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla *ayaklanmanın ulusçuluk* kavramına daha öncel bir konumda olduğunu iddia etmek de mümkün olabilmektedir. Bu durum, özellikle ayaklanmaların dış dinamikler tarafından oluşturulduğu ve hareketin sonuçlarının ulusçuluk duygularının güçlenmesine katkı yaptığı durumlarda daha da belirgindir.

1.3. LİTERATÜR TARAMASI VE TEMEL KAVRAMLAR

Ulusçuluk kavramının Kürt konusu bağlamında ele alınabilmesi için öncelikle, bu kavramın Kürt toplumuna uyarlanıp uyarlanamayacağını incelemek gerekmektedir. Ulusçuluk kavramı doğal olarak *ulus* kavramına çağrışım yapmaktadır. *Ulus* kavramı Smith'in (2014, s.32) tanımlamasıyla *tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunu* betimlemektedir. Kürtlerin konumunun bu tanımlamanın içinde kabul edilip edilmeyeceği, yaşadıkları coğrafyanın dört ülkeye yayılmış olması ve her ülkedeki gelişme seyirlerinin birbirinden farklı olması nedeniyle özenli bir incelemeyi gerekli kılmıştır.

Önemli Kürdologlardan McDowall'ın (2005, s.1–2) da ifade ettiği gibi, 17. yüzyılda yaşayan Ahmed-i Hani'nin eseri hariç, 19. yüzyılın son yıllarına kadar bölgede bir Kürt halkının varlığı gündeme gelmemiştir. McDowall, bölgede muhtemelen iki bin yıldan fazla bir zamandır ayırt edilebilir farklı bir grup olarak mevcut olan bu halkın, Osmanlıcılık ve İslamcılığın birleştiriciliğinin sona ermesini takiben, 20. yüzyılın başlarında, bölgede Türkler ve Araplarla aşağı yukarı aynı zamanlarda Kürt olarak farklı bir etnik kimlik bilincine ulaştıklarını ifade etmektedir.

Kürtlerin, basit olarak bir *etnik topluluk* olarak ele alındıklarında yine Smith (2014, s.42) tarafından ortaya konulan etnik topluluğun *kolektif bir özel ada* sahip olma (Kürt), *ortak bir soy miti* (Nevroz, Kawa vs), *paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ* (Kürdistan olarak adlandırdıkları bölge), nüfusun önemli kesimleri arasında *dayanışma duygusunun* varlığı gibi altı adet kriterini karşıladıkları değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada Kürt ayaklanmalarının Kürt ulusçuluğunun oluşumu ve gelişimi üzerindeki etkilerini incelerken, söz konusu ayaklanmalarla birlikte, ulusçuluk, etnisite ve kimlik kuramlarının incelenmesi ve Kürtlerin konumunun bu kavramlar içindeki yerinin belirlenmesi zaruri olmuştur. Smith'in (2014, s.134) çalışmasında

ulusçulukları gruplandırırken *teritoryal* ve *etnik ulusçuluklar*⁴ olarak iki ana bölüme ayırdığı ulusçuluklardan *etnik ulusçuluklar* tipolojisi içinde *bağımsızlık öncesi hareketler* başlığı altında incelediği ulusçuluk kategorisi nispeten Kürtlerin konumuna uyarlanabilir gözükmektedir. Smith, bu kategoride ulus düşüncesinin, etnik ve soya dayalı hareketlerden oluştuğunu, daha büyük bir siyasi birimden ayrılarak ve onun yerine yeni bir siyasi *etno-ulus* kurmaya çalışılacağını ifade etmektedir. Bu tip ulusçulukları aynı zamanda *ayrılıkçı ulusçuluklar* olarak tanımlamaktadır.

Kürt ulusçuluğu kavramından bahsederken kaçınılmaz olarak, ulusçuluk kuramları arasındaki *ulus* ve *ulusçuluk* kavramlarının öncelliği tartışmaları da önem kazanmaktadır. Örneğin Gellner'in (2013, s.138) "Ulusçuluk, ulusların bir ürünü değildir, tam tersine, ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir" ön kabulünü esas alırsak Kürt ulusundan bahsedebilmek için Kürt ulusçuluğunun daha önce oluşmuş olduğunu varsaymamız gerekir. Gellner'in bu yaklaşımı, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında 1800'lü yılların başlarında ortaya çıkan ulusçuluk akımlarıyla genellikle Tanzimat'tan sonra ortaya çıkmaya başlayan Kürt etnik bilinçliliği altındaki ayaklanma hareketleri ele alındığında, Kürtler özelinde kronolojik bir tutarlılık sergilemektedir.

Bu çalışmada ayrıca, B. Anderson'un (2014, s.20) "Ulus hayal⁵ edilmiş bir siyasi topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir" önermesinin gerektirdiği *Kürt ulusunun* "icadı", *Kürdistan*'ın "hayali sınırları", söz konusu cemaatin "hayali egemenliği" incelenmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde, Calhoun'un (2007, s.154) da ifade ettiği, "ulusçuluğun, üstünlük örüntülerini muhafaza ya da tesis edecek biçimde yapılandırılmış seçkin bir proje olduğu" görüşü, bu kapsamda Kürt entelijansiyasının söz konusu ayaklanma ve ulusçuluk hareketlerindeki rolünün incelenmesini gerekli kılmıştır.

Hroch'un (1993, s.73) ulusal hareketlerin ulus oluşumlarındaki katkısını ortaya koyan *üç aşamalı ulus oluşum modeli*, Kürtçülük temelli ayaklanmaların bir Kürt ulusu inşasına katkı sağladığını düşünen çalışmaların temel dayanaklarından birisi olmuştur. Hroch'un modelinin ilk safhasında (A safhası), elitler tarafından bir grubun ortak dil, din, kültürel, sosyal ve varsa tarihsel duyguları belirlenmektedir. İkinci safhada (B safhası) ise siyasiler tarafından halkın ulusal bilinçliliği ve farkındalığı uyandırılmaya çalışılarak,

⁴ Bu ayrımı aynı anlama gelecek şekilde *vatandaşlığa dayalı ulusçuluk-etnik ulusçuluk* veya *siyasal ulusçuluk-kültürel ulusçuluk* şeklinde yapan yazarlar da bulunmaktadır. Bkz. Aydıngün, A. ve İ. Aydıngün, 2004.

⁵ Anderson'un "imagined community" kavramından tercüme olarak kullanılan "hayali..." kelimesinin, Türkçedeki "asla ulaşılmaz bir hayal" çağrışımından ziyade "tasavvur edilen bir olgu" olarak ele alınması gerekmektedir.

son safhada (C safhası) harekete geçirilmiş bir kütleli hareket oluşturulmuş olmaktadır. Bu modelden ilham alan Kürtçülük konusundaki önemli çalışmalardan birisi de Ö. Yılmaz (2013) tarafından Cenevre Üniversitesi'nde doktora tezi kapsamında hazırlanan ve Hroch'un önsözü ile kitaplaştırılan *Türkiye'de Kürt Ulusunun Oluşumu* (La formation de la nation kurde en Turquie)'dur. Yılmaz kitabında, Hroch'un modelinin *A safhasını* yeni ulusal Kürt hareketinin ortaya çıkışı olarak adlandırdığı 1950–1965 yılları olarak tanımlamaktadır. 1965–1971 yıllarını ise, Hroch'un *B safhasına* oturarak, 1960 darbesine Kürt tepkisi olarak nitelendirmektedir. 1975'den günümüze kadar olan dönemi örtüşürdüğü *C safhasının* ise milliyetçi uyanış ve kütleli hareketler dönemi olarak tanımlamaktadır.⁶

Ayaklanmalar kapsamında yapılan literatür taramasında, Türkiye'de Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların nedenleri, kökenleri, mahiyeti ve aralarındaki süreklilik ve bütünlük ilişkisi ile ilgili olarak farklı görüşlere rastlanmaktadır. Literatürde, özellikle 1980'lerden günümüze dek devam eden *PKK hareketi* hariç daha önceki tarihlerde cereyan etmiş olan ayaklanmaların Kürtçü amaçlarla ortaya çıkan hareketler olmadığını ileri süren oldukça fazla sayıda görüş vardır. Bununla birlikte, PKK hareketini de güvenlikçi bir yaklaşımla sadece bir terör hareketi olarak ele alan görüşler de mevcuttur. Çağlar'ın (2009), terör örgütlerini (1) Marksist-Leninist ideoloji temelli, (2) Etnik köken temelli ve/ya ayrılıkçı, (3) Irkçı ve/ya aşırı sağ ideoloji temelli ve (4) Din temelli olarak dört gruba ayırdığı tipolojisinde ikinci gruba girdiği gözükken PKK örgütünün, meydana getirdiği terör olayları nedeniyle aynı zamanda bir terör örgütü olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ayaklanma örgütlerinin terör eylemleri nedeniyle terörist örgütler grubuna dahil edilmelerinde genel olarak kamuoyunda bir ortak görüş bulunmasına rağmen, konu hakkında ortaya çıkan tartışmaların, söz konusu terör faaliyetlerinin bir *amaç* veya *araç* olup olmadığı konusundaki anlaşmazlıktan kaynaklandığı görülmektedir.

Bunlardan başka, Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların *ulusçu* bir temele dayanıp dayanmadığı konusunda zihinlerde çelişki yaratan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Şimşir tarafından birinci cildi 2007, ikinci cildi ise 2009 yılında çıkartılan *Kürtçülük* isimli ayrıntılı çalışmaya göre; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan Kürtçülük hareketleri, dört evreye ayrılarak incelenmiştir. Kürtçülüğün tarihsel kökenlerinin 1787–1826 yıllarına dayandırıldığı çalışmada, Tanzimat

⁶ Yılmaz'ın bu yaklaşımı, Türkiye'de Kürt ulusunun oluşumunda ağırlıklı olarak PKK eksenli bir bakış açısını yansıtmakta ve son dönem Kürtçü ayaklanma hareketinden önceki (örneğin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gibi) Kürt ayaklanmalarını, Kürtçü uyanış ve kütleli hareketlerin dışında tutmaktadır.

döneminde (1827–1877), Sevr sürecinde (1877–1918) ve Mondros-Lozan (1918–1923) döneminde görülen Kürtçülük hareketleri incelenmiştir. İkinci cilt ise tamamen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Abdullah Öcalan'ın yakalandığı yıl olan 1999 yılına kadar geçen devrede cereyan eden Kürtçülük hareketlerine ayrılmıştır. Şimşir geçmişteki Kürtçü ayaklanmaları, yine kendi çalışmasında ortaya koydukları ile tezat teşkil eder şekilde *aşiret isyanları* olarak nitelendirmekte (2009, s.30); “bu isyanları Kürt ulusal hareketleri olarak gösterme çabası içinde olanların tarihsel ve sosyolojik gerçekleri ters yüz ettikleri”ni ileri sürmektedir. Şimşir'in neredeyse bütün çalışması *Kürtçülük* olgusunun varlığına dayanırken, ayaklanmaların aşiretsel bir yapı içinde meydana getirilmesi öne çıkartılarak ayaklanmaların sırf bu nedenle *Kürtçü* olmadıklarının iddia edilmesi tezat teşkil etmektedir.

İçinde geçen olayların kapsadığı dönem itibarıyla Kürtçülük hareketlerinin yalnızca bir bölümünü içeren, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından yazılan, orijinali Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı arşivlerinde saklanan *Nutuk*'un bu yönüyle okunması da farklı bir bakış açısı getirmektedir. *Nutuk*'ta; 1920–21 Koçgiri Ayaklanması'nda rol alan Kürt aşiretlerinden, 1924 Nesturi Ayaklanması'nın bastırılmasında kullanılan Kürt Aşiret Alaylarından, 1925 Şeyh Sait, 1925 Sason, 1925 Raman, 1926 Birinci Ağrı, 1926 Koçuşağı (Zaza), 1927 Mutki, 1927 İkinci Ağrı ve hatta *Nutuk*'un Mecliste okunduğu Ekim 1927 tarihlerinde başlayan Bicar ayaklanma ve ayaklanmaya karşı koyma harekâtlarından hiç bahsedilmemektedir. *Nutuk*'ta, Kürtler ve ayaklanmaları hakkında hak ettikleri oranda söz edilmemiş olması, bu konulara kasıtlı olarak değinilmediği izlenimini vermektedir.

Ayaklanma literatürü ile ilgili olarak, ayaklanmalara hitap eden kuramsal çalışmaların çoğunluğunun Marksist kaynaklı, ayaklanmaya karşı koyan tarafın kullanabileceği kaynakların çoğunluğunun ise Batı kökenli olduğu göze çarpmaktadır. Ancak soğuk savaş sonrasında konu ile ilgili yazılmış olan eserlerin büyük çoğunluğu, genellikle bir başka ülkede ayaklanma çıkarmak ve bastırmak uğraşı içinde olan Batılı büyük devletlerde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu ülkelerin ayaklanmaların bastırılmasında görev almış güvenlik personelinin katkıları ile yazılmış askeri talimnameler oldukça zengin ve önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Bu araştırmada göze çarpan bazı önemli kavram ve tanımlamalardan da kısaca bahsetmek gerekmektedir. Çalışmada, *millet* ve *milliyetçilik* kavramları yerine *ulus* ve *ulusçuluk* kavramlarının kullanılmasına özen gösterilmiştir. Yapılan bu kullanımın araştırma konusunun esasları üzerinde herhangi bir kavramsal farklılığı gözetilmemiştir.

Arapça kökenli *millet* ve Moğolca kökenli *ulus* kelimelerinin etimolojik ve anlamsal gelişimleri arasında farklılıklar olsa da, Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde her iki kelimenin anlamı bir diğeri ile karşılanmaktadır. Batı dillerinde tek bir kelime ile (nation) karşılanan gerek *ulus*, gerekse *millet* kelimelerinin, Türkçeye çevrilirken aynı anlamda kullanıldıkları görülmektedir⁷. Bu araştırmada, bir yerde *ulus*, diğeri bir yerde ise *millet* gibi okuyucuyu kavram karmaşasına sokacak kullanımlar yapmamak maksadıyla çalışmanın bütününde *milleti* de karşılayacak şekilde *ulus* ve *milliyetçiliği* de karşılayacak şekilde *ulusçuluk* terimlerinin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Türkçe sözlüklerde her ikisi de aynı anlamda kullanılan *ulusçuluk* ve *ulusalcılık* kelimelerinde günümüz Türkiye siyasetinde fiili olarak bir anlam farklılığı⁸ gözetildiğinden dolayı, bu çalışmada *ulusçuluk* kelimesinin kullanılmasına ağırlık verilmiştir⁹.

Çalışma açısından en önemli kavramlardan birisi şüphesiz *ayaklanma* kelimesine atfedilen anlamdır. İngilizce “insurgency” veya Fransızca “insurrection” kelimelerinin Türkçe karşılığı olan *ayaklanma* kelimesi, *insurgency* kelimesinin hukuki ve politik içeriğini yansıtmaktan uzaktır. *Insurgency* kelimesinin Türkçede sıklıkla *rebellion* kelimesinin karşılığı olan *isyan* olarak tercüme edildiğine şahit olunmaktadır.¹⁰ “Insurgency” kelimesi günümüzde, ABD’nin Irak’a müdahalesinde Iraklı direnişçilerden, Afgan direnişçilerine¹¹, dünyadaki bütün etnik, dini veya ırki kökenli ne kadar silahlı terör veya mücadele hareketi varsa hepsini içeren, en önemli ayırt edici niteliği ise ayaklanmanın bastırılmasında rol alan kuvvetleri kendi iç hukuklarına tabi tutan bir kavramdır. Ayaklanmaya karşı koyan kuvvetler, ayaklanmacıları da ayaklanma eylem ve işlemlerinden dolayı kendi iç hukuklarına tabi tutarlar. *Rebellion* kelimesinin karşılığı olan *isyan* kelimesi ise uluslararası savaş hukukunun ilgi alanına girmekte, isyancılara dış desteğin meşru görülebilmesi dahil olmak üzere çeşitli problemleri ihtiva

⁷ Örneğin, Gellner’in *Nations and Nationalism* kitabının *Uluslar ve Ulusçuluk* adıyla ve Hobsbawm’ın *Nations and Nationalism...* kitabının ise *Milletler ve Milliyetçilik...* adlarıyla yayınlanmalarında olduğu gibi.

⁸ Uygulamada *ulusalcılık* kelimesinin, İslamcı düşünceye sahip kesimler karşısındaki Kemalist ideallere bağlılığı ifade eden düşünce sistemini, *ulusalcıların* da bu düşünceye mensup kimseleri tanımlamakta kullanıldığına şahit olunmaktadır. *Ulusalcılık* İnaç’a (2005, s.43) göre; “(1) Ulusal bir ekonomi yaratmak, (2) Özerk ulusal yasama ve yürütme organları oluşturmak ve yerel otoriteler ile topluluk arasındaki bağlar gibi tüm ayrılıkçı ilişkileri bu organın denetiminde tutmak, (3) Ortak değerler ve beklentiler bütünü olan bir ulusal kültür yaratmak ve bu yeni formüle edilen kültüre bağlı bir kimlik edinme süreci geliştirmek” amaçlarına yönelik bir ideolojidir.

⁹ *Ulusçuluk* kelimesinin İngilizce karşılığı arandığında ise, “nationalism” gibi sözlüklerde olmayan bir kelime olması gerekmektedir ve bu nedenle “nationalism” kelimesinin doğrusu *ulusalcılık* olmalıdır. Ancak *ulusçuluk* kelimesinin *ulusalcılık* kelimesine kıyasla daha fazla kabul görmüş olduğu düşünüldüğünde bu çalışmada *ulusçuluk* kelimesi tercih edilmiştir.

¹⁰ Bu arada *etnik temele dayalı terörizm*’in de, kavramlar hiyerarşisinde *insurgency* tipolojisi altında ele alınan bir sınıflandırma olduğunu belirtmek gerekir.

¹¹ ABD’nin, Irak ve Afganistan’daki direniş hareketlerini *insurgency* saymasının geri planında, ABD’nin operasyonlarda rol alan personelini uluslararası hukukun yaptırımlarından koruyabilme ve direnişçilere uluslararası hukuktan istifade hakkı vermeme düşüncesi yatmaktadır.

etmektedir.¹² Çalışma boyunca kullanılmış olan *ayaklanma* kelimesinin *insurgency* teriminin İngilizcede içerdiği bütün hukuki ve politik gücü kapsadığı varsayılmıştır.

Ayaklanma literatüründe kullanılan terminoloji hakkında dikkat edilmesi gerekli önemli bir husus da kavramların çok katı bir şekilde diğer kavramları dışlayarak kullanılmaması gerekliliğidir. Bir *ayaklanmacı* aynı zamanda *gerilla*, hatta *terörist* olabilmekte, örneğin gerilla olması yönüyle Konvansiyonel Olmayan Harekatın (KOH)¹³ asli unsuru sayılabilmektedir. Sonuç olarak kavramlar ne kadar karışık ve iç içe geçmiş olursa olsun, bunların doğru ve yerinde kullanılması, ortaya çıkan veya çıkması muhtemel hukuki-politik sonuçlar açısından önem arz etmektedir.

¹² Benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Nesturi ve Menemen ayaklanmaları hariç tamamını bir *Kürtçülük isyanı* olarak ele alan, 2011 yılında TESEV tarafından yayınlanan Cengiz Çandar'ın hazırladığı *Dağdan İniş: PKK Nasıl Silah Bırakır?* isimli rapora göre; *PKK isyanı*, söz konusu *Kürt isyanlarının* sonucusu olarak ifade edilmektedir. PKK tarafından yapılan terör eylemleri de bir isyanın gerçekleştirilebilmesi için başvurulan bir vasıta olarak gösterilmekte, PKK eylemlerinin *terörizm* değil *isyan* olduğu ifade edilmektedir. Ancak, Çandar'ın çalışmasında *isyan* olarak tanımladığı terimin kendi referans kaynaklarındaki karşılığı bizim *isyan* olarak bildiğimiz kelime olan *rebellion* değil, *kalkışma* veya *ayaklanma* diye tercüme ettiğimiz *insurgency* kelimesidir.

¹³ Türk askeri literatüründe son iki yıla kadar Gayrinizami Harekat (GNH) olarak kullanılan bu kavram, *Düzensiz Savaş* (Irregular Warfare) kavramının da literatüre girmesiyle ortaya çıkan kavram karmaşası ve tercüme hatalarının önüne geçmek için orijinal ifadenin (Unconventional Warfare) Türkçe tercümesiyle adlandırılmaya başlanmıştır.

2. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ETNİSİTE VE ULUŞÇULUK

Bu bölümde *etnisite* ve *ulusçuluk* ana kavramları ile bu kavramlar altında mütalaa edilebilecek *ırk*, *kimlik*, *etnisite*, *ulus*, *ulus inşası*, *devlet* ve *ulusçuluk* kuramları gözden geçirilmiştir.

2.1.1. Irk

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü'nde (2005, s.913), “kalıtsal olarak ortak fiziksel ve fizyolojik özelliklere sahip insanlar topluluğu” olarak tanımlanan *ırk*, gerek etnik kimlikle karıştırılması, gerekse de insanın sahip olduğu kimliğin ‘verili’ unsurlarından olması münasebetiyle burada kısaca bahsetmeye değer görülmüştür. Yine aynı sözlükte *ırk biliminin* karşılığı olarak verilen “etnoloji” kelimesi de *ırk*’ın ne kadar *etni* ile iç içe bir kavram olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca *etnik grup* kavramının, (özellikle etnik grup ayrıştırmasına gidilemeyecek kadar yoğun bir şekilde göçmenlerden oluşan ABD gibi) bazı ülkelerde sosyal bilimciler arasında *farklı ırklara mensup gruplar* olarak anlaşılabilirdiğini de gözlemlemek mümkündür. Bununla birlikte, *Beyaz*, *Sarı* ve *Siyah* ırk olarak genellikle üç ana gruba ayırarak yapılan ırk çalışmalarında¹⁴ ırkları, *Amerika yerlileri*, *Asyalılar*, *Avustralyalılar* gibi coğrafi bölgelerine göre gruplandıran yazarların ötesinde Türkleri ve Kürtleri ayrı birer *yerel ırk* olarak tanımlayan Özbek (1979, s.138) gibi araştırmacılara da rastlanmaktadır.

¹⁴ Bu konuda Todorov’un (1989, s.153–156), 19.yy.ın önde gelen düşünürlerinden Renan’a atıfla aktardığı ırkların özelliklerini belirten ifadelerine yer vermek gerekmektedir. Renan, en alttaki ırk olarak Afrikalı siyahları, Avustralya aborijinlerini ve Amerika yerlilerini kabul etmekte, bu *aşağılama* nedeninin ise sadece ilkelik ve medenileşmemişlik değil, aynı zamanda medenileşmeye uygun olmamalarından (noncivilisable) kaynaklandığını savunmaktadır. Renan’a göre orta grupta (intermédiaire) sarı ırk, yani Çinliler, Japonlar, Tatarlar ve Moğollar bulunmaktadır. Bu grup, yalnızca bir dereceye kadar medenileşebilecekleri şüpheli, fiziksel ve zihinsel eksiklikleri olan, gerçek olgunluğa hiçbir zaman ulaşmamış bir gruptur. Renan ırkların zirvesine (supérieur) beyaz ırkı koymakta ve egemen özelliklerin yalnızca bu grubu oluşturan Aryan ve Semit’lere bahşedildiğini ifade etmektedir.

İrkla ilgili bilimsel kuramların 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında ortaya çıktığını ifade eden Giddens'a (2005, s.246) göre tarihsel açıdan *ırk*; belirli grupların, doğal olarak ortaya çıkan fiziksel özellikler temelinde farklı bir biyolojik grup oluşturdukları şeklinde etiketlenmesi anlamına gelir. Bernasconi (2000, s.33) *ırk* kavramının icadının, insan topluluklarının renk esasına, geldikleri yerlere ve diğer özelliklere göre kabaca ayrılmaya başlamasından belli bir zaman sonra gerçekleştiğini ifade ederek, *ırk* tanımlaması yapılmamış olsa bile, insanların fiziksel görünüm ve ten renklerine göre ötekileştirilmelerinin Eski Yunan ve Roma'da dahi uygulandığı örneklerini vermektedir. Todorov (1989, s.140) ise *ırk* kelimesinin modern anlamında ilk kullanımının 1684 yılında François Bernier tarafından yapıldığını ve Franklarla Galyalılar arasında soy ve ırk farklılıkları üzerine tartışmalarla gündeme geldiğini belirtmektedir.

İrk, insanlarda bir kimlik oluşumunun verili unsurudur. Kimlik bahsinde de görüleceği gibi, ırkın kendisi de aynı zamanda kişinin sahip olduğu kimliklerden birisidir. Bu yönüyle sık sık etnik kimlikle iç içe kullanılabilir. Ancak Fenton'un (2001, s.5) belirttiği gibi, grupların ırksal kimliği ve etnik kimliği arasında önemli bir fark vardır. İnsanoğlunun temelde farklı türlere ayrıldığını savunan Fenton, *ırk* terimini fiziksel veya görünür farklılıklarla ilişkilendirmekte ve bunun aksine *etnik* veya *etnik grup* terimlerinin özellikle kültürel farklılık bağlamlarında kullanılması gerektiğini öne sürmektedir. Kültürel farklılığın, her şeyden önce, gerçek veya yaygın bir biçimde algılanan ortak bir soy, ayırıcı dil özellikleri ve ulusal ya da bölgesel köken ile bağlantılı olduğunu eklemektedir. Wallerstein (1991, s.77) ise, *ırkı* görünür bir fiziksel şekli olan genetik bir kategori olarak tanımlarken, bir *etnik grubu* ise nesilden nesile aktarılan süregelen davranışların oluşturduğu bir kültürel kategori olarak ifade etmektedir.

İrkların farklı yönlerden eşitsizlik olarak algılandığını ve insan doğasında tabii olarak verili bu eşitsizliklerin, ayırıcı davranışlar için meşru zeminler yarattığını öne süren Ratcliffe (2004, s.15), *ırkın* bilimselliğine inanılmaması ve akademik çevrelerde daha fazla tartışılmasının potansiyel tehlikeleri nedeniyle, araştırmacılar tarafından ırk çalışmalarına artık ilgi gösterilmediğini (2003, s.2) belirtmektedir.

İrk kavramından bahsederken kaçınılmaz olarak *ırkçılık* kavramına da değinmek gerekir. Özellikle ulusçuluk çalışmalarında araştırmacılar, ideolojik anlamda kullanılan *ırkçılık* olgusuna sıklıkla başvuruda bulunmaktadırlar. İrkçiliği günümüzde çok farklı

sınıflandırmalar altında inceleyen çalışmalar bulunduğunu da belirtmek gerekir.¹⁵ Heywood (2012, s.162) da ırkçılık kavramını iki farklı kullanımıyla açıklarken; kavramı biyolojik anlamıyla kullanıldığında *ırksalcılık*, ideolojik anlamında kullanıldığında ise *ırkçılık* olarak adlandırmaktadır.

İrk ve ırkçılık, belli ırklara mensup insanlar arasında diğer grup üyelerine karşı ayrımcı davranışlara neden olabildiği gibi, aynı ırka mensup insan toplulukları arasında birleştirici bir rol de oynayabilmektedir. Bu kapsamda Arendt (1998, s.81), Alman ırk düşüncesinin¹⁶ halkı yabancı tahakkümüne karşı birleştirme çabası içinde icat edilmiş bir şey olduğunu ifade etmektedir.

2.1.2. Kimlik

Latince *idem* (=aynı) kökünden gelen ve İngilizcede 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan (Gleason, 2014, s.25) *kimlik* kavramı, TDK Türkçe Sözlüğü'nde (2005, s.1182), "toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü" olarak tanımlanmaktadır.

Kimliğin temelde iki kaynaktan beslendiğini; birincisinin doğuştan getirdiğimiz yaş, cinsiyet, fiziksel yapımız, etnik aidiyetimiz gibi öğeler; ikincisinin de kendi gayretlerimiz ve sosyal çevre vasıtasıyla edindiğimiz değer, meslek, dindarlık, yaşam çevresi gibi öğeler olduğunu ifade eden Yanmış ve Kahraman (2013, s.120), etnik ve dinsel kimlikler dâhil kimliklerin birçoğunun ontolojik gerçekliği olmadığını; neredeyse tüm kimliklerin kişilerin bireysel tercihleriyle beraber sosyalleşme sürecinde inşa edildiğini ve dinamik bir yapıya sahip olduklarını savunmaktadırlar.

Hegel'in *Tin'in Görüngübilimi*'nde ifade ettiği "kişinin (*özbilinç*), kendi hakikatini salt kendi düşünümü yoluyla kavrayamadığı, başka bir bilinç tarafından da kendisinin kendi tanıdığı gibi tanınması gerektiği" düşüncesine benzer şekilde; kimliğin *tanımlayan* ve *tanımlanan* şeklinde iki unsurdan ibaret olduğunu savunan İnaç (2005, s.15), kimliği, *öteki* ile ve *ötekiye* karşı etkileşim yoluyla şekillenen sosyal bir olgu ve dinamik bir süreç olarak ifade etmektedir. Kimlik edinmek için ya başkasına göre kendini tanımlaması ya da başkası tarafından algılandığı parametrelerle kendini özdeşirmesi gerekir. Farklı terimlerle bu olgunun altını çizen Aydın (1999, s.12) kimliğin iki alt

¹⁵ İrkçiliğin çeşitli şekilleri üzerine Somersan (2004) tarafından yapılan *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve İrk* isimli çalışma, ırkçılık sınıflandırmaları konusunda geniş bilgi sağlamaktadır.

¹⁶ Somersan (2004, s.50), Almanya'da Naziler döneminde, 1935'te Yahudilerle Alman veya akraba vatandaşlar arasında evlilik ve cinsel ilişkilerin ağır suç haline getirildiğini; 1937'de siyah çocukların mecburi kısırlaştırılması kararı alındığını; 1944'de %90'ının karışık ırklardan geldiği tespit edilen Çingenelerin kısırlaştırılarak toplama kamplarına gönderilmelerinin uygun bulunduğunu ifade etmektedir.

bileşene ayrıldığını söyleyerek birincisinin, *tanınma ve tanımlama*, ikincisinin ise *aidiyet* olduğunu ifade etmektedir. *Tanınma ve tanımlama* bireyin toplum içerisinde, toplum tarafından nasıl tanındığı ve kendisini nasıl tanımladığıdır. *Aidiyet* ise bireyin kendini herhangi bir toplumsal gruba dahil hissetmesiyle ortaya çıkar.

Bazı kimliklerin yapışkanlık¹⁷ özellikleri olduğunu, bir kimliğe ait birisinin istemese bile bazı durumlarda o kimlikten kurtulamadığını belirten Çetin (2007, s.25), kimlik kavramının hem başkalarını dışarıda tutmaya yaradığını, hem de bir kimliği paylaşan grup üyelerine “biz” duygusunu ve bilincini verdiğini ifade etmektedir. Karakaş ise (2013, s.3), farklı kimliklerin birbirleriyle etkileşim içinde bulduklarını öne sürmekte, bu etkileşimlerin ise uzlaşmaya değil farklılaşmaya yol açtığını savunmaktadır. Kimliği tanımlama aşamasında zorunlu olarak farklılık stratejisi üzerinden hareket etmek gerekmekte ve bu şekilde kurulan her kimlik *öteki* karşısında sınırlar çizmeye zorlanmaktadır. Kendini tanımlamak için farklılığa vurgu yapan kimlik, bir yandan farklılığı ötekileştirirken, öte yandan temelde bir benzerlik havuzunu, bir aidiyeti ve mensubiyeti ifade ederek, bu benzerlik üzerinden homojen bütünselliği olan “biz” kategorisini oluşturmaktadır.

Kimlik oluşumunun insanın kendini tanımaya başladığı ilk yıllardan itibaren içinde bulunduğu sosyal çevre ile genelde uyumlu bir süreç olarak sürekli devam ettiğini ifade eden Doğan'a (2008, s.12) göre, karşılıklı iletişimin sonucu olarak sosyal kurumlar ve sosyal gruplar arasındaki doğrudan ya da dolaylı olarak çizilen sınırlar, kimlikleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla kimlik inşası, çevresi ile iletişim içinde bulunan bireyin çocukluğundan ölene kadar devam eden bir süreçtir. Poyraz ve Arıkan (2004, s.3) da, modern toplumlardaki bölünmelerin, sosyo-ekonomik temel etrafında inşa edildiğini, devletin insanları ortak bir ulusal kimlik altında toplama aracının ise, ulusal dil ve kültür olduğunu ifade etmektedirler.

Kimlik inşası kapsamında değinilmesi gereken önemli bir konu da milli kimliğin inşasında kültürel faktörlerin önemidir. Bu kapsamda edebiyat önemli bir rol oynamaktadır. 1900–1923 yılları arasında ortaya çıkan hikâye, roman ve şiir üzerinden bir incelemeyle müstakbel vatandaşların edebi eserlerde nasıl kurgulandığını ve çocuklara milli kimliğin inşasında yüklenen sorumlulukları inceleyen Karaca (2013, s.117), edebiyatın toplumsal işlevinden yararlanılarak çocuk kahramanlar üzerinden de milli kimliğin inşa edildiğini göz önüne sermektedir. O'na göre edebiyat bir milletin sözlü

¹⁷ Örneğin, Fransa'da *Muhammed* isimli, İslam ülkesinden gelen bir göçmenin, kendisi Müslüman olmasa bile “İslamcı” terör saldırılarından sonra, adı İslami bir çağrışım yapmayanlara nazaran daha farklı muamele görmesi, ilgili kişinin kendi seçimi olmayan ve kurtulamadığı yapışkan bir kimliklenme olayıdır.

ve yazılı olarak dilini, dinini, kültürünü yansıtan sosyal bir kurum olması sebebiyle milli kimliğin inşa edilme sürecinde önemli işlevler yüklenir.

Kimlik inşasında tarihsel anlatıların önemine değinen Ergil (2010, s.114) ise, *anlatı inşası* olarak adlandırdığı ayrıştırma ve sınıflandırma sürecinde, bazı olaylar vurgulanırken farklı tarih anlatılarının ortaya çıkabildiğini; olguların bazıları “biz”in tarihinde merkezi bir konum kazanırken, diğerlerinin önemsizleştiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, “bireyin dış dünyayla ve içinde yaşadığı sosyal ortamla etkileşime girerek toplumsallaşma süreçlerinde toplumsal değerlerle bütünleşerek kendisini tanımlaması” (İnaç, 2005, s.23) olan *kimlik* kavramı, öncelikle bireysel özellikli olarak ortaya çıkmış ve bunun kitlesel boyuta gelmesiyle ulusal kimlik kavramını oluşturmuş ve bu yönüyle artık toplumsal ve milli bir özellik haline dönüşmüştür (Yıldız, 2007, s.16).

2.1.2.1. Kimlik Türleri

Parekh'in (2014, s.25) kimlikleri *kişisel* ve *toplumsal* olarak ikiye ayırarak incelediği çalışmasında, insanların özgün bireyler olmasından, belli bir benlik ve öznelliğe sahip olmalarından kaynaklanan kimliklerinin *kişisel* kimlikleri olduğu belirtilmektedir. İnsanların farklı etnik, dinsel, kültürel, mesleki, milli ve benzeri toplulukların mensupları olmakla birlikte başkalarına birçok yönden bağlı olmasından kaynaklanan kimlikler ise *toplumsal* kimlik olarak adlandırılmaktadır.

Kimlikleri, *temel veya tabii kimlikler* ve *sonradan yaratılmış sosyo-politik kimlikler* olarak iki ana dala ayırmanın mümkün olduğunu söyleyen Karpat'a (1995, s.23) göre, *temel kimlikler* arasında aile-aşiret-soy ve din esaslarından kaynaklanan kimlikler başta gelir. *Sonradan yaratılmış kimlikler* arasında millet, sosyal sınıf, kral ve imparator tebaası, vatandaşlık gibi birçok sosyo-politik kimlikler yer alır. Temel kimlikler yüzlerce seneye uzanan süreler içinde çok yavaş değişim gösterebilir de, tüm kimlikler sürekli olarak değişmektedir.

Kimliğin temelde üç boyutundan bahseden Aksoy (2013, s.152) ise, bunlardan birinin *bireysel*, ikincisinin *resmi*, üçüncüsünün ise *kültürel* boyut olduğunu belirterek; bireysel kimliğin, bir insanın yetiştiği sosyal ortamda zamanla kendisi hakkındaki tercihlerini ifade ettiğini; resmi kimliğin, insanların devletle olan ilişkilerini belirleyen ve onu organize eden bir kimlik olduğunu; kültürel kimliğin ise yaşanılan sosyal grupta kazanılan değerler olduğunu ileri sürmektedir.

Türkiye’de azınlıklar konusunu incelediği çalışmasında Oran (2004, s.16), kimliği *bireysel* veya *kolektif*, *objektif* veya *sübjektif*, *alt* veya *üst* kimlik olmasına göre üç kategoride incelemektedir. O’na göre *bireysel kimlik*, azınlığa mensup bireyin kimliğidir. Bireyler bir grubun üyesi olarak yaşadıklarından dolayı sahip oldukları kimlik ise *kolektif kimliktir*. *Objektif kimlik*, bir insanın doğuştan gayri iradi olarak getirdiği tarihsel-antropolojik kimliktir. *Sübjektif kimlik* ise bireyin kendi tercihiyle sonradan "Ben şuyum" diyerek yaptığı özgür irade beyanı ile elde edilir ve objektif kimlikten farklı olabilir. *Alt kimlik*, bireyin içinde doğduğu grubun kimliğidir ve dolayısıyla da objektif kimliğe denk düşer. *Üst kimlik* ise devletin vatandaşına dayattığı kimlik olup vatandaşlığa denk düşmektedir.

2.1.3. Etnisite

TDK Türkçe Sözlüğü’nde (2005, s.663), Fransızca (*ethnique*)¹⁸ kökenli olduğu belirtilen ve sıfat olarak “kavimle ilgili, budunsal, kavim” olarak tanımlanan *etnik* kelimesinin isim olarak bir kullanım şekli tanımlanmamıştır. Smith’e (2004, s.15) göre *etnisite* terimi, sosyal bir sınıf, tabakalaşma veya grup statüsü şekli olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmakla birlikte; bir grubun köken ve kültürüne atıfta bulunan bir sıfat olarak kökleri çok daha eskilere uzanmakta, Antik Yunan’da ilk kullanımı Homeros’ta görülen *ethnos* kelimesi “bir çete, düşman veya kabile” anlamına gelmektedir.

Ethnos kavramının dışlayıcı içeriğinin Antik Yunan’da olduğu gibi Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluğu’nda da, geniş oranda devam ettiğini söyleyen Öztoprak ve Akıllı (2004, s.3), M.S. 1. yüzyıl ve 2. yüzyıllarda *ethnos* kavramının Hıristiyan ve Yahudiler dışında kalan halkları belirten *ta ethne* şeklinde kullanılmaya başladığını ifade etmektedirler. M.S. 4. yüzyıldan sonra Latin dilinde *ethnicus*, *ethnica* veya *ethnicum* gibi değişik biçimlerde kullanılan *ethnic* kavramının, “pagan, putperest, batıl inançlı kişi” anlamına geldiğini ilave etmektedirler.

Etnisite teriminin, ortak kan ve atadan gelen insan birliği anlamına geldiğini ve bugünkü anlamıyla ilk kullanımının 1953 yılında David Riesman¹⁹ tarafından yapıldığını dile getiren Schaefer (2008, s.456) de, kelimenin 15. yüzyıl İngiltere’sinde Hıristiyan veya Yahudi olmayana yani bir pagan veya münafiğe atfen kullanıldığını ifade etmektedir. 20. yüzyıla kadar kelimenin anlamı değişikliğe uğrayarak, orijinal Yunan kavramına

¹⁸ Fransızca *Petit Robert micro* (2013, s.544) sözlüğünde *ethnie* kavramı, “ortak kökenler ve soy miti, paylaşılan tarihi hatıralar ile ortak kültür unsurlarının bir veya daha fazlasına sahip belirli bir insan topluluğu” olarak tanımlanmaktadır.

¹⁹ Alman Yahudisi kökenli ABD’li sosyolog (1909–2002).

yakın hale gelmiş, *etnik* kelimesi “biz”den olmayan “diğerleri”ni betimlemekte kullanılmaya başlanmıştır.

Tarling (2008, s.18) ise *etnik* kelimesinin azınlık halklar, yerli halklar, azınlık milliyeti ve azınlık etnik gruplara atfen kullanıldığını; çoğunlukla bir devlette egemen olan kültürün üyesi çoğunluk grupların karşısındaki azınlık grupları tanımlamak için kullanıldığını açıklamaktadır. Benzer şekilde Smith (2004, s.15) de, *etnisite* kelimesinin daima sayısal ve sosyolojik olarak kültürel azınlıkların tanımlanmasında kullanıldığını, hiçbir zaman çoğunluk grupların tanımlanmasında kullanılmadığını ifade etmektedir²⁰. Aynı yaklaşıma sahip olan Chavez (1999, s.41), pek çok ülkede *etnik grup* kavramının sadece azınlıkları ve aşağı görülenleri sınıflandırmakta kullanıldığını; hakim ve çoğunluk grupların kendilerini *etnik* olarak tanımlamadıklarını; örneğin İngiltere’de *etnik azınlıklar* teriminin öncelikle beyaz olmayan göçmenler için kullanılırken, ABD’de siyahlar için kullanıldığını ifade etmektedir. Bir ırk tanımlamasında kullanılabilecek olan deri renginin etniklik tanımlamasında kullanılması, *etnik* kavramının her ülkenin kendi şartlarına göre farklılık gösteren sübjektif bir yönü olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Hobsbawm (2014, s.84), etnik kökene genetik açıdan yaklaşmanın sağlam bir dayanağı olmadığını, çünkü toplumsal örgütlenme biçimi olarak etnik bir grubun esas temelini biyolojik değil kültürel olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Önder (2007, s.2), *ırk’ın* etnik kimliğin tanımlanmasında kullanılmasını kabul etmemektedir. O’na göre etnik kimlik, temelde, başta dil ve dini inanç olmak üzere, töre, gelenek, ortak sosyal değerler gibi kültürel öğelerin belirlediği bir olgu olup, etnik kimliğin genetik, biyolojik ve ırkî bir temelde tanımlanması bilimsel gerçekliğe aykırıdır. Genel olarak, benimsedikleri soy (köken), dil, din ve sahip oldukları kültür itibarıyla diğer gruplardan farklı olan grupların *etnik* olarak nitelendiğini belirten Önder, etnik bir grubun diğer grup ya da gruplar içinde eriyip, asimile olmasına en dirençli öğenin *dini inanç* olduğunu savunmaktadır.

Stillwell ve van Ham (2010, s.2), *etnisitenin*, insanları diğerlerinden önemli ölçüde farklı olduğu düşünülen gruplara ve kategorilere ayırmada kullanılan belli kültürel ve bazen de fiziksel özellikler anlamına geldiğini ifade etmektedirler. Bazı durumlarda etnisitenin sadece çok az veya hiç ortak kültürel gelenek içermeyen gevşek bir grup kimliği olduğunu, diğer taraftan bazı etnik grupların ortak bir yurt, dil, din, ata ve kültürel geleneklere sahip olduklarını belirtmektedirler.

²⁰ Bu anlayış çerçevesinde, örneğin Türkiye Cumhuriyeti’nde Kürtler için *Kürt etnik grubu* ifadesi kullanılırken, Türkler için *Türk etnik grubu* ifadesini kullanmak uygun değildir.

Etnik grupların iç ve dış etkenlerden oluştuğunu düşünen Ratcliffe (2004, s.30), etnik grupların ortaya çıkışlarının yüzlerce yıllık çatışmalar ve ittifaklarla veya belli bölgeler üzerindeki ortak iddialarla oluştuğunu belirtmektedir. Ulusların tamamen farklı kültürel gelenek, dil ve hatta dinden gelen grupların birleşmesiyle oluşmasının yanında, özgürlük mücadeleleri veya rejim değişiklikleri de tamamen farklı ajandalara sahip grupların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir²¹.

Etnisitenin akışkan ve bir dereceye kadar kişisel tercihlere bağlı olduğunu yazan Bruinessen (2000, s.26), etnisitenin, doğuştan kazanılan, değişmez bir kimlik olmadığını, insanların yalnızca bir tek etnik gruba ait olmalarının da şart olmadığını vurgulamaktadır.

Etnik bir topluluğun altı ana niteliğini “(1) Kolektif bir özel ad, (2) Ortak bir soy miti, (3) Paylaşılan tarihi anılar, (4) Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, (5) Özel bir yurtla bağ ve (6) Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu” şeklinde sıralayan Smith (2014, s.42–49), savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirmenin, kimliğin kültürel içeriklerinde derin değişikliklere sebep olan belli başlı olaylar olduğunu ifade etmektedir.

Smith'e (2002, s.48–57) göre, birçok açıdan etnisitenin anahtar unsurları *yaradılışa ve soya ilişkin mitler*dir. Tarihsel toplulukların paylaşılan bir bellek üzerine kurulmadığı durumlarda *ethnienin* hiçbir anlam ifade etmediğini, *ethnienin* hem üyelerinin birbirine bağlanmasına hem de onları dışarıdakilerden ayırmaya yarayan bir veya daha fazla *kültür* unsuruyla birbirlerinden ayrıldığını düşünmektedir. O'na göre en fazla paylaşılan ve aynı zamanda ayırt edici olan nitelikler *dil* ve *dindir*, fakat görenekler, kurumlar, yasalar, folklor, mimari, giyim, beslenme, müzik ve sanat, hatta renk ve fiziksel görünüş farklılıkları artırabilir veya onların yerini alabilir.

Etnisiteyi milliyetçilikle akrabalık arasında bir yerde konumlandıran Calhoun (2007, s.56–60), etnik kimliklerin birden fazla grubun tarih boyunca aynı topraklar üzerinde birbiriyle ilişkiye girmeleri sonucu önem kazandığını ifade etmektedir. O'na göre, etnik kimlik birleştirici olduğu kadar bölücüdür; grup, sınırlarını iç benzerlikler kadar dış farklılıklara da borçludur.

²¹ Ratcliffe, iddiasına örnek olarak verdiği Afganistan'daki son savaşta, ana olarak Özbekler, Tacikler ve Peştunlardan oluşan ülkenin farklı bölgelerini işgal eden etnik gruplardan oluşan kompleks bir sistemin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden itibaren bu gruplar işgal ettikleri bölgelerde kontrol sağlamak ve bağımsızlık kazanmak için yoğun bir çatışma içindedirler.

Etnikliğin, ulus olabilmenin ön koşulu olduğunu söyleyen Aydın'a (1999, s.53) göre ise *etniklik*, tıpkı *ulus* gibi doğal, kendiliğinden ve değişmez bir olgudur. Bu anlamda ulusun nüvesidir. Siyasal birliğine eriştiği noktada ise ulus olacaktır.

Etnik grupların nasıl oluştuğu konusunda Fenton (2001, s.44), beş adet etnik oluşturma durumunu, *şehir azınlıkları*²², *proto-uluslar veya etno-ulusal gruplar*²³, *çoğul toplumlardaki etnik gruplar*²⁴, *yerli azınlıklar*²⁵ ve *kölelik sonrası azınlıkları*²⁶ şeklinde sıralamaktadır.

Araştırma konumuz olan Kürtlerin konumunun yukarıdaki etnik oluşum sınıflandırılmalarında etno-ulusal gruplar kategorisinde ele alınabileceğini düşündüğümüzde, etno-ulusal grup ifadesinden ne anlaşıldığı ayrıca önem kazanmaktadır. *Irk, Etnisite ve Toplum Ansiklopedisi*'nde (Schaefer, 2008, s.467) *etno-ulusal azınlıklar*, "bir toplumda belirli bir etnik gruba üyeliğin, diğer grupların üyeleri üzerinde söz sahibi olabilmek için temel teşkil ettiği siyasi anlam ifade eden gruplar" olarak tanımlanmaktadır. Bütün uluslar etnik azınlıklara sahiptir ancak, bütün etnik azınlıklar *etno-ulusal azınlıklar* değildir. *Etno-ulusal azınlıklar* bir toplumda etnik azınlıklar tarafından yapılan taleplerin göz önüne alındığı ve devlet yönetiminde istifade edildikleri durumlarda söz konusudur.

Brubaker (2009, s.60) da, söz konusu bu *ulusal azınlığın* statik etnik demografik gerçeklerle belirlenen basitçe bir grup olmadığını ifade ederek, bir ulusal azınlığın, dinamik siyasi bir olgu olduğunu belirtmektedir. Bu siyasi durumun üç unsuru vardır: (1) sayısal ve siyasi olarak egemen etno-kültürel ulustan farklı bir etno-kültürel ulus mensubu olduğuna dair kamusal iddia, (2) bu farklı etno-kültürel kimliğin devlet tarafından tanınması talebi ve (3) bu etno-kültürel kimlik temelinde belirli kolektif kültürel veya siyasi hakların tanınması.

²² Örnek olarak Amerika ve Avrupa şehirlerindeki ve yeni yeni sanayileşen toplumların ekonomilerindeki göçmen işçi nüfusu ve Karayipler'deki Çinli tüccarlar gibi tacir azınlıkları göstermektedir.

²³ Fenton bu gruba, ulus olma talebinde ve iddiasında bulunan ve dolayısıyla da büyük bir devlet ile birleşmiş oldukları halde bir çeşit kendi kendini yönetebilme hakkını talep eden halkları dahil etmekte, Kanada'daki Quebec'liler, Türkiye ve çevre ülkelerdeki Kürtler ve İspanya'daki Baskların durumunu örnek vermektedir. Proto-ulusçu kimlikler veya hareketlerin, tarihin, homojenleştirici bir devlet sistemi içinde kısmen sindirilmek, üstü örtülmek veya unutulmak zorundaymış gibi gördüğü topluluklar veya kültürler olduğunu öne süren Fenton (2001, s.52-53), proto-uluslar veya etno-ulusçu gruplara dair önemli gördüğü üç kuramsal noktayı şu şekilde sıralamaktadır: Birinci olarak, etno-ulusçu grup her zaman, bir parçasını oluşturduğu devlet sistemine bağlı olarak tanımlanır. İkinci olarak, tüm ulus-devlet sistemlerinde, genellikle hegemonik olarak nitelenen *ülkenin ulusal karakterinin* etno-ulusçu grupları da içine aldığı ile ilgili hakim bir görüş vardır. Üçüncü olarak, proto-ulus veya etno-ulus ile etnik grup arasında fark vardır. Farklılık, uluslar ve devletlerarasındaki denklemin son derece güçlü olmasından dolayı, etno-ulusun, açık ya da örtülü bir şekilde, bir ulus olarak kendi kendini yönetme iddiasında bulunmasında yatmaktadır.

²⁴ Bu grupların genelde işçi olarak göç etmiş ve girdikleri yeni ortamda ötekilerden farklı azınlıklar oluşturmuş toplulukların torunları olduğunu belirtmektedir.

²⁵ Koloni kuran yerleşmeciler tarafından mülksüzleştirilen halklardır.

²⁶ Bu gruba Amerika Kıtasındaki köleleştirilmiş insanların *siyah* torunlarını dahil etmektedir.

Yukarıda anlatılanlar ışığında *etnik grup* ve *etno-ulusal grup* arasındaki kavramsal farkın önemli olduğu değerlendirilmektedir. Kürtlerin, Çerkezlerin veya Lazların Türkiye’de ayrı bir etnik grup olarak nitelendirilmeleri karşısında gösterilen tepkilerin bu farkın iyi anlaşılammış olmasından kaynaklanıyor olması mümkündür. Örneğin, yayınlandığı dönemde büyük tepkiler alan Peter Alford Andrews’un 1989 tarihli *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* isimli kitabında Türkiye’de var olduğu iddia edilen kırk yedi değişik etnik/dinsel grubun mevcudiyeti (etnik grup sayısını artırabilmek için abartıya kaçılmış olsa bile), Türkiye’nin bütünlüğü için herhangi bir tehdit teşkil etmemektedir. Çünkü bu gruplar birer etnik/dinsel grup olarak tanımlanmakta ve etnik grup nitelemesinin özünde, etno-ulusal gruplarda olduğu şekilde hak talepleri ve ayrıcalıklar bulunmamaktadır. Bir ülkenin siyasal sınırlarının bütünlüğü açısından tehdit potansiyeli olan etnik oluşumlar *etno-ulusal gruplardır*. Etnik gruplar ise çok az ülke hariç bütün ülkelerde belirli sayıda mevcut olup, örneğin İran’da yüze yakın, Hindistan’da yüzlerce, Fransa’da onlarca ve Türkiye’de ise otuz civarı bulunmaktadır.²⁷ *Etno-ulusal grup* altında mütalaa edilebilecek etnik grup sayısı ise dünya üzerinde oldukça sınırlı sayıdadır.

Etnisite ile ilgili bir diğer önemli kavram olan *etnik çeşitlilik* (etnik mozaik) ifadesinin sübjektif yönüne de kısaca değinmek gerekir. Türkiye nüfusunun ortalama %20-30’u civarında bir oranının farklı etnik gruptan oluştuğu farz edilerek etnik çeşitliliğe sahip bir devlet olarak ele alındığı takdirde²⁸, nüfusunun yaklaşık yarısı farklı etnik gruptan, hatta Hıristiyan baskın kültürüne rağmen %10’undan fazlası Müslüman olan Fransa’nın niçin homojen bir ulus devlet olarak nitelendirildiğini anlamak mümkün olmamaktadır. Aynı değerlendirmeler İngiltere ve Almanya gibi diğer ulus-devletler için de geçerlidir. Bu durum, etnik olarak farklılaştırılmak istenen toplumların verili gerçeklere göre değil,

²⁷ Bkz. www.joshuaproject.net/countries; www.minorityrights.org; <http://www.ethnologue.com/web.asp>

²⁸ Bu oranlar, araştırmacıların ortaya atmak istedikleri iddiaya göre değişebilmektedir. Örneğin, Türkiye’de etnik grupların oranlarını (dolayısıyla söz haklarını) küçümsemek isteyen yazarlar % 7 civarı bir Kürt nüfus dahil olacak şekilde % 10 civarında bir etnik grup nüfusundan bahsederken, öne çıkartılmak istenen etnik grubun genel nüfusa göre abartılı rakamlarla ifade edildiği durumlar da söz konusudur. Bu rakamlar en abartılı şekliyle % 20-25’lik bir Kürt nüfusu bulabilmektedir ki, Kürtleri temsil ettiği öne sürülen bir partinin sosyalist Türk oyları da hesaba katıldığında % 10 civarında bir oy alması, bu iddiaların asılsız olduğunu ortaya koymaktadır. Kürt partilerine oy veren Türklerle Türk partilerine oy veren Kürtlerin oyları yer değiştirdiği farz edildiğinde bu oranın aşağı yukarı aynı kalacağı ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise dengeyi bozmamaktadır. Son yıllarda Alevilerin de ayrı bir etnik kimlik olduğunu öne süren yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Ancak, Alevilerin Türkiye’deki neredeyse bütün etnik gruplara dağılmış olması dolayısıyla, Aleviler içindeki etnik oran paylaşımları, Türklerden başka diğer etnik gruplar içinde de aynı oranda ayrı bir etnik bölümlenmeye sebep olacağı için etnik grup olarak ele alınmaları son derece manasız ve içinden çıkılmayacak bir yaklaşımdır. Bir inanç grubu olarak ele alınmalarının uygun olduğu düşünülmektedir. Türkiye’deki toplam Alevilerin sayılarına ilişkin oranların, lehte ve aleyhte yaklaşıma göre %10 ve %20 arasında olduğu değerlendirilmektedir ki, yapılan bazı araştırmalarda (Aktaş, 1999) Alevi İslam inancına sahip olan vatandaşlarımızın önemli bir ekseriyeti ırki anlamda kendini “Türk” olarak tanımlamaktadır. Diğer küçük grup kendini “Kürt Alevi” veya “Zaza Alevi” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Aleviliği, bir etnik gruptan ziyade inançsal grup olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

sübjektif değerlendirmelere göre farklılaştırıldıkları yolundaki iddiaları güçlendirmektedir. Bu şekilde düşünen yazarlardan Önder (2007, s.34), Türkiye için bazı çevrelerde kullanılan *etnik mozaik* tanımlamasına tepki göstermekte ve etnik mozaik olarak tanımlanabilmek için bir ülke nüfusunun % 35'lik kesiminin farklı etniklerden oluşması gerektiğini ileri sürmektedir. Önder'in çalışmasında bu %35 rakamının hangi bilimsel ölçütlere göre kabul edildiğinin bir açıklaması bulunmadığından, dile getirdiği "*etnik mozaiklik* tanımlamasının ülkeyi bölmek isteyenlerce kullanılan bir yafta olduğu" iddiasına katılmak mümkün değildir. Kaldı ki, Türkiye gibi kıtalararası hareketliliğin zorunlu güzergâhında bulunan bir ülkenin etnik olarak çeşitli olması son derece normal olup, bu tür rakamsal oranların belli bir önemi olmakla birlikte, bir etnik grubun kendi içindeki etniklik şuurunun derecesi daha önemli olsa gerektir.

2.1.3.1. Etnisite Kuramları

Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'ne (Darity, 2008, s.8) göre, etnisiteyi kavramlaştıran sosyolojik yaklaşımlar iki ana gruba ayrılmaktadır: *İlkçi* (primordial) *yaklaşımlar* ve *araçsalcı yaklaşımlar*. Shills tarafından ilk olarak 1957 yılında bu isimle ortaya atılan *ilkçi* yaklaşımlar, kan, ırk, dil, din ve geleneği; dışsal, zorlayıcı ve verili olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşım, durağan, doğalcı (naturalistic) ve göçmenlerle gruplararası evliliklerin rolünü gözardı etmekle eleştirilmiştir. Diğer taraftan, *araçsalcı yaklaşımlar*, etnisiteyi, öz kaynakların rekabetinde veya bir çatışma güdüleyicisi olarak kullanılan sosyal, siyasal ve kültürel bir kaynak olarak görmektedirler. Bu yaklaşım da, etnik kimliğin etkili ve süreğen olarak devam eden yapılarının rolünü küçümsemekle eleştirilmektedir.

Kurucuları olarak Edward Shills ve Clifford Geertz'in gösterildiği *ilkçi* yaklaşıma göre bütün bireyler belirli ve sabit bir etnik kimliği, doğumlarından ölümlerine kadar taşırlar. Çilliler (2014, s.18), *ilkçi* yaklaşıma göre, etnisitenin toplumsal ve tarihsel süreçlerden bağımsız bir sürekliliğe sahip olduğunu, etnisitenin doğuştan edinilen, doğduğu yerden ve akrabalık ilişkilerinden, din, dil, gelenek gibi sosyal pratiklerden kaynaklanan, doğal ve değiştirilemez bir bağlılık duygusu ve bundan doğan sosyal dayanışma olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Benzer şekilde Yalçınar (2014, s.191), *ilkçi* yaklaşımın, tüm etnik veya ulusal toplulukların herhangi bir sosyal/siyasal inşa veya tasavvurun konusu sayılmaksızın, sadece, kendiliğinden ve doğal(laştırılabilir) bir aidiyet şemsiyesi altında değerlendirilebileceği varsayımına dayandığını ifade etmektedir. Mac Giolla

(2003, s.27) da, *ilkçi* yaklaşımın, etnisitenin toplumun temel özelliği olduğunu ve etnik kimliğin, doğal, verili ve devredilemez olduğunu savunduğunu belirtmektedir.

Çilliler'e (2014, s.19) göre, *araçsal* etnisite kuramının ayırt edici yanı, etnisitenin verili olmadığı, tam tersine, entelektüeller, entelijansiya veya farklı kolektif özneler tarafından amaçlarına ve çıkarlarına uygun olarak kültürel alanda kurgulandığı iddiasında olmasıdır. Yalçiner (2014, s.192) de bu yaklaşımda bireylerin, çıkarlarına uygun olması durumunda, farklı etnik kimlik tercihlerine başvurabildiklerini, yeri geldiğinde tercihlerinde değişiklik yapabildiklerini ifade etmektedir. Böylece, etnik kimliğin *ilkçi* yaklaşımda olduğu gibi her daim belirleyici ve/ya bağlayıcı olduğu argümanının, tercihsel niteliğin öne çıkarılmasıyla çürütüldüğünü savunmaktadır. Sarı ve Avcıoğlu (2012, s.209), *araçsalcı* yaklaşımın, kan bağı, ortak coğrafya, dil, din ve kültürün aslında birer sosyal yapı unsuru olduğunu varsaydığını, bu unsurların bazı ekonomik ya da siyasi faydalar elde etmek için nasıl kullanıldığının bu yaklaşımda önemli olduğunu belirtmektedirler. Etnik durumu araçsallaştıran bu yaklaşıma göre, etnik kimlik, çok geniş politik amaçlar, özellikle politik ve sosyal rekabet için kullanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bir grubu temsil etmek iddiasında olan seçkinler, değişik etnik kategoriler arasında ve/ya içersinde grupların kültürel öğelerini kullanarak ve bazen de yeni öğeler icat ederek siyasal iktidar, ekonomik çıkar ve sosyal statü yarışında avantaj elde etmeye çalışmaktadırlar (Öztoprak ve Akıllı, 2004, s.13–19).

Mevcut bu iki eğilime kendi görüşü olan *sembolik perspektifi* katan Smith (2002, s.269), etnisitenin *mit-sembol bileşimi* dahilindeki rolüne ve doğasına dair ipuçlarını incelemiştir. Kuşaktan kuşağa aktarılan mit, sembol, anı ve değerler bileşimine bakarak, *ethnie*ye aynı zamanda hem değişebilen hem de sürekliliği olan; etnisiteye de hem tarihte tekerrür eden hem de akıp giden bir şey olarak yaklaşılabileceğini savunmaktadır. Smith'e (2002, s.38) göre *ethnie*, bir kere oluştuktan sonra, içersinde toplumsal ve kültürel süreçlerin ortaya çıkacağı kalıplar yaratarak yüzyıllar boyunca varlığını sürdürme ve benzersiz bir süreklilik gösterme eğilimindedir. Sadece etnik temizlik ve soykırım gibi çok istisnai koşullarda iç değişimlerle uyum içindeki dış baskılar, etnisitenin niteliğinin radikal bir şekilde kırılmasına yol açar. Etnik grupların sürekli olarak kendilerini yenileyebildiklerini savunan Smith (2014, s.63), etnik kendini yenilemeye özgü mekanizmaların, dini reform, kültürel ödünç alma, halk katılımı ve etnik seçilmişliğe dair mitler olduğunu öne sürmektedir.

Etnisite çalışmalarında *Marksist* bakış açısı ile *yapısalcı* (constructivist) bakış açısını da söz konusu yaklaşımlara eklemek gerekir. Gellner (2013, s.181), Marksizm'in, etnik

çatışmayı *gizli sınıf çatışması* olarak düşünmek istediğini ve bu etnik kimlik maskesinin düşmesiyle insanların daha açık görüşlü olacağına ve ulusçu önyargıdan kurtulmaları halinde insanlığın bundan fayda göreceğine inandığından bahsetmektedir. Öztoprak ve Akıllı (2004, s.15–20), Marksist dünya görüşüne göre etnik çatışmanın egemen sınıf tarafından oluşturulan *yapay* bir çatışma olduğunu savunmaktadırlar. Kapitalist sınıf *yanlış bilinçlilikler* yoluyla sınıflar arasındaki gerçek mücadeleyi gizlemekte ve toplumdaki avantajlı konumlarını sürdürmektedir. İşçi sınıfı etnik çıkarların farklı olduğuna inandırılarak kendi içinde bölünmekte ve gerçek düşman ve konulardan uzakta tutulmaktadır.

Eric Hobsbawm ve Benedict Anderson'un iki önemli temsilcisi olarak kabul edildiği *yapısalcı* yaklaşıma göre (Öztoprak ve Akıllı, 2004, s.18), insanlar, doğdukları toplumun ve çevrenin kendileri için, henüz kendileri doğmadan hazırladığı bir ilişkiler ağı içerisine ve önceden hazırlanmış bir semboller dünyasına katılırlar. Toplum, kişilere sembolleri verirken, aynı zamanda bu sembolleri nasıl yorumlaması gerektiğini de iletir. Sonuçta, bireylerin dünyayı algılama biçimleri olan algı çerçeveleri oluşarak, etnik kimlik her defasında bireyler tarafından, çevresi ile olan etkileşime göre yeniden inşa edilmektedir.

2.1.4. Ulus

TDK Türkçe Sözlüğü'nde (2005, s.2033), "millet" karşılığı ile tanımlanan *ulus* kavramı, yine aynı sözlükte *millet*'in (s.1396) karşılığı olarak "Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu" şeklinde tanımlanmaktadır. Bugünkü anlamlarıyla *ulus* ve *millet* kelimeleri ile Latince *natio*²⁹ terimlerinin her üçü de etimolojik olarak farklı köklerden gelmektedir. Orta Asya Türk kökenli olduğu ifade edilen *ulus* kelimesi *üleş* (=pay etmek) kökünden türemiş, 14. ve 18. yüzyıllar arasında "göçebe aşireti ve Türkmen kavmi" anlamlarında kullanılmıştır³⁰. Arapça *milla* kelimesinden türeyen ve Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türki* (1900)'sinde "din, mezhep, bir din veya mezhebe mensup cemaat", Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* (1876)'sinde "ümme, kavim, cemaat" olarak tanımlanan *millet* sözcüğünün ise, 11. ve 19. yüzyıllarda Türkler arasında bir din veya mezhepsel ayrımı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir (Nişanyan, 2012, s.411). Karpas

²⁹ Romalılara göre ilk oluşumun tanrıçası olan *Natio*'nun aynı zamanda "doğum" anlamına geldiği, Romalılarca Ortaçağ boyunca vahşi, barbar ve pagan halklar için kullanıldığı ifade edilmektedir.

³⁰ Nişanyan (2012, s.644), *ulus* kelimesinin Moğolcada da "kağan ailesinin her bir üyesine tahsis edilen ülke, devlet, pay" anlamına geldiğini belirterek, bu kelimenin Türkiye Türkçesine Moğolcadan alındığını düşünmektedir.

(2011, s.11), belirli bir topluluğa ve bilhassa bu topluluğun yaşadığı alana çağrışımında bulunan, uzun zamandır kullanılmayan *ulus* teriminin, Cumhuriyet döneminde tekrar canlandığını; buna karşılık *millet* teriminin çok eski olduğu kadar siyasi bir topluluğun kimliğini ve o kimliğin dayandığı manevi esasları ifade ettiği için gerçeğe çok daha yakın olduğunu düşünmektedir.

Ulus ve *millet* kelimelerinin etimolojik seyrini bu şekilde inceledikten sonra, bu çalışmada her iki kavramın *ulus* adı altında ele alındığını belirterek, *ulusla* ilgili açıklamalara geçilmesi uygundur. *Ulus* kavramına yüklenen anlamların tarihsel seyrini *Milletler ve Milliyetçilik* kitabında ayrıntılı bir şekilde aktaran Hobsbawm (2014, s. 29–63), İspanyolca, İtalyanca, Portekizce ve Fransızca gibi Latin dillerinde *nation* sözcüğünün yerli bir sözcük olduğunu, diğer dillerde ise dışarıdan alınmış olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda ilgili ülkelerin modern dönemde yayınlanan sözlüklerini de inceleyen Hobsbawm, *İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü*'nün 1884'den önceki basımlarında *nación* sözcüğünün “bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı” ve aynı zamanda “bir yabancı” anlamına geldiğini yazmaktadır.³¹ 1884 basımıyla birlikte, “her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim”, bunun yanında “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamı yüklenmiştir.³² Aynı sözlüğün 1925 yılı basımında, *ulus* sözcüğünün bugünkü anlamına yakın tanımın yapıldığını ve “aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif” olarak tarif edildiğini yazmaktadır.

Ulus kavramının çoğunlukla bir etnik kimliğin, cemaat, aile, sınıf, siyasi tercih ve alternatif etnik bağlılıklar dahil, diğer bütün kimlik biçimlerinden üstün olma iddiasını gerektirdiğini belirten Calhoun (2007, s.43–62), ulusların, ortak ata ve kan bağı ideolojilerine sahip olsalar da, esas olarak çeşitli kültürel atıflar -ortak dil, din, görenekler, isimler, vs- temelinde birbiriyle özdeşleşerek tekil üye kategorileri halinde örgütlendiklerini ve bölünmeye açık olduklarını ifade etmektedir. Calhoun'un *bölünmeye açıklık* tezine uygun bir şekilde, uzun vadede bölünme ve ayrılıkçılığın uluslararası sistemin bir sonucu olduğunu savunan Renan (1996, s.59), ulusların ebedi varlıklar olmadığını, başladıkları gibi bir sonlarının da olduğunu ifade etmektedir. Weber (2012,

³¹ Ancak Calhoun (2007, s.106), Diderot'nun, Aydınlanma Ansiklopedisi'nde (Encyclopédie, Paris, 1751–65, Cilt 11, s 36) ulusu 'aynı hükümete itaat eden, sınırları belli bir toprak parçasında yaşayan belli sayıdaki insan topluluğu' olarak tanımladığını aktarmaktadır.

³² 1884 ve 1925 arasında sözlüğe yansıyan ikili anlamın, bugün de aynı ihtilafı yarattığı gözlenmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler kurumunda ifade bulan *Milletler* kelimesi esasen “Devletler” anlamına gelmekte, *nation* kelimesi Anglo-Sakson ülkelerde bir kısım yazarlarca (Fukuyama, 2008) “devlet” anlamında kullanılmaktadır.

s.288) de, *ulusun* belli bir devletin üyeliğiyle özdeş olmadığını, bir *ulusun* aynı dili konuşan bir topluluk anlamına gelmediğini³³, ayrıca, *ulusal yakınlığın* ortak kana dayanmak zorunda olmadığını³⁴ ifade etmektedir.

İlk kez Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkan iki tahayyül biçimi olan roman ve gazetenin, *ulusun* ne tür bir hayali cemaat olduğunu temsil etmenin teknik araçlarının kaynağı olduğunu belirten B. Anderson (2014, s.54) *ulusun*, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir topluluk olduğunu, genellikle ezeli bir geçmişten kaynaklandığına ve daha da önemlisi, sınırsız bir geleceğe doğru kesintisizce ilerlediğine inanıldığını düşünmektedir (2014, s.20–39).

Literatürdeki yazarların pek çoğu, *ulus* kavramının özünü oluşturan unsurların biyolojik veya fiziki etkenler değil, kültürel ve tarihi özellikler olduğu konusunda birleşmektedir. Bunlardan birisi olan Hayes (2010, s.13), *milliyet* (nationality) sözcüğü ile eşdeğer olarak ele aldığı *ulusu*, “ortak bir dili (veya birbirine yakın akraba lehçeleri) konuşan ve (dini, ülkesel, siyasi, ekonomik, sanatsal ve entelektüel) tarihi gelenekler topluluğuna sahip kültürel bir insan grubu” olarak tanımlamaktadır. Guibernau'nun (2010, s.95), *ulusu*, “ortak bir kültürü paylaşan, sınırları tartışmaya yer bırakmayacak biçimde belirlenmiş bir toprağa bağlı olan ve ortak bir gelecek projesi ile kendini yönetme hakkı iddiasıyla topluluk oluşturma bilincine sahip bir insan grubu” olarak ele aldığı tanımından da bu kapsamda bahsetmek gerekir.

Ulusun bir sınıf temeli üzerinde ortaya çıkıp geliştiğini, sınıfsız toplumda da ortadan kaybolacağını iddia eden Marksizm'in, ulus hakkındaki literatüre katkısı diğer konulara oranla nispeten azdır (Politzer, 1978, s.518). Bununla birlikte Marksizm'in toplumsal sınıfa verdiği öncelik, *ulus*'un hiçe sayıldığı anlamına gelmemekte, *ulus* tarihsel bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda Erdost'un (1991, s.18), *ulusu*, “bireylerin, boy, kabile ve aşiret gibi birliğe kan bağıyla bağlı olmaktan; köleciler ve feodal birliğe bedensel bağlılıktan; tarikat, mezhep, din gibi bir birliğe inançsal bağlarla bağımlı bulunmaktan toplumsal ölçekte kurtulmalarının maddi temelini oluşturan siyasal olarak örgütlendiği birlik” olarak tanımlaması önem kazanmaktadır. Sosyalist eğilimli Erdost'un bu tanımını, *ulusu* “tarihi ve kültürel menşeye birliğine sahip insanlar topluluğu” olarak tanımlayan Türk ulusçusu eğilimli Yeniçeri'nin (2011, s.124) ifadeleriyle

³³ Weber, iddiasına örnek olarak Sırp ve Hırvatlar, Kuzey Amerikalılar, İrlandalılar ve İngilizleri vermektedir. Ortak bir dilin bir *ulus* için mutlaka gerekli görünmediğini, resmi belgelerde *İsviçre Halkı* yanında *İsviçre Ulosu* teriminin de bulunduğunu ifade etmektedir.

³⁴ Weber, gerçekte, özellikle *radikal ulusalcıların* çoğunlukla yabancı kökenli olduğunu, bunun yanında, spesifik bir ortak antropolojik tipin, ulus kurmak için ne yeterli ne de bunun ön koşulu olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı'da gelişen *Türkçülük* akımlarında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Arnavut, Yahudi veya Kürt kökenli aydınların Türklüğün en ateşli savunucuları arasında bulunması da bu kapsamda ilginçtir.

kıyasladığımızda, aynı kavramın tanımında verilen önceliklerin sağ-sol ekseninin iki tarafında, genel kabul görmüş tanımlamalardan oldukça farklı olabildiğini göstermektedir. Yeniçeri, *ulusun*, "inşa edilmiş", "icat olunmuş", "hayali cemaat", "tarih içinde oluşmuş birlik", "geleneğin icadı" biçiminde tariflerinin ancak *ulusun* modern zamanların bir icadı olduğu ön kabulüyle ve Fransız Devrimi'nin peşinden hayata geçtiği düşünüldüğünde kabul edilebilir bir yorum olduğunu ifade etmektedir.

Ulus olgusunun tarihsel seyrinde, ülkelerin kendi siyasi-felsefi gelişimlerinin yansıması da göze çarpmaktadır. Bu kapsamda Aydın'ın (1993, s.63), *ulus* kavramının, İngiltere ve Fransa'nın aksine, Almanya'da çoğunlukla etnik ve kültürel bir fenomen olarak anlaşıldığını öne süren yaklaşımını pekiştirecek yönde *teritoryal* ve *etnik ulus* kavramlarından da kısaca bahsetmek gerekmektedir³⁵.

Smith (2002, s.177), Batı'da ulusların oluşum sürecinin Fransa örneğinde olduğu gibi *teritoryal* ve Almanya örneğinde olduğu gibi *etnik* uluslar şeklinde bir gelişme gösterdiğini ifade ederek *teritoryal ulus*, temelini, *terityora* anlamından ve kesin coğrafi sınırların etkileşiminden alan, yasal tarafın öne çıktığı, üyelerinin benzer hak ve sorumluluklara sahip olduğu, mit, sembol ve değerlerin iletişim kurma olanağı sağlamadığı ve bunu yapacak bir *dil*'in olmadığı yerde, bilinmeyen köylü lehçeleri ve kırsal söylencelerin icat edildiği bir model olarak tanımlamaktadır. Smith, daha önce var olan *ethnie* ya da etnik bağlar üzerine kurulan *etnik ulus* modelinde ise, soykütükçülük, popülizm, gelenekler, diyalektler ve yerlilik öğelerini vurgulayan daha farklı bir ulus kavramının ortaya çıktığını, görenek ve lehçeleri ön planda tutan bir model oluştuğunu ifade etmektedir.

Ulus hakkındaki bu açıklamalardan sonra ulusu meydana getiren unsurlara da değinmek gerekir: Calhoun (2007, s.6), *ulus* retoriğinin en önemli özelliklerini; sınırları olan bir toprak ve/veya belirli bir nüfus, bölünmezlik, egemenlik, meşruiyet, halkın katılımı, ulusa doğrudan üyelik, dil ve paylaşılan değerlerin birleşimini içerecek biçimde bir kültür, zamansal derinlik, ortak mezhep veya ırk özellikleri ile belli bir toprakla tarihi bağ olarak sıralamaktadır.

Daha farklı bir tipoloji yaratarak ulus kavramının, dördü içsel, biri dışsal olmak üzere beş temel unsura sahip olduğunu ifade eden Erözden (2013, s.133) ise, içsel unsurların *dil*, *din*, *soy* ile *kültür ve tarih birliği*, negatif bir unsur olarak düşündüğü dışsal unsurun ise *düşman imajı* olduğunu öne sürmektedir. Bu kapsamda yukarıdaki

³⁵ Teritoryal ve etnik ulus tartışmalarında sıklıkla örnek verilen Fransız ve Alman modelleri, anayasal vatandaşlık esasına dayalı milliyet ve kan esasına dayalı milliyet tartışmalarının da dayanağını oluşturmaktadır. Türk hukukunda geçerli olan vatandaşlık tanımında Fransız modeli geçerlidir.

bölümde Erdost tarafından yapılan ulus tanımının dışsal unsuru ön planda tutan, Yeniçeri tarafından yapılan ulus tanımının ise içsel unsurları ön planda tutan birer tanım olduklarını söylemek mümkündür.

Ulus oluşturulan unsurlarla ilgili diğer sınıflandırma yaklaşımları ise, *öznel* ve *nesnel unsurlar* ile *sosyo-politik* ve *sosyo-kültürel unsurlar* ayrımlarıdır. *Öznel öğeleri*, “ulus olma bilinci, bağlılık duygusu, beraber yaşama iradesi” gibi hususlar, *nesnel öğeleri* ise “din, dil, ırk” gibi hususlar olarak tanımlayan Şen (2015, s.279); *sosyo-politik unsurlar* olarak “vatandaşlık, devlet, ekonomik ilişkiler, coğrafya” gibi öğeleri sıralamakta, *sosyal-kültürel unsurlar* arasında ise “dil, gelenek-görenekler, tarihi semboller ve kahramanlar, zaferler ve yenilgiler, ortak duygu ve değerler”i saymaktadır.

2.1.4.1. Ulus Kuramları

Batılı yazarların yakın zamana kadar ulusu verili bir olgu olarak değerlendirdiğini öne süren Smith (2002, s.29), açıkça ulus olarak tanımlanamayacak Hindistan ve Endonezya gibi ülkelerin ortaya çıkmasıyla, ulusların *doğallığına* ilişkin modern inancın zayıfladığını ifade ederek, ulus kavramı üzerine oluşan görüşleri *modernist* ve *eskilci* (*daimici*, *perennialist*) olarak tanımladığı iki ayrı grupta incelemektedir.

Farklı yazarlarda *inşacı yaklaşım* ve *özcü yaklaşım* olarak da ele alınan bu görüşlerden *özcü yaklaşım*, Smith’in *eskilci görüş* olarak nitelendirdiği kategoriyle örtüşmekte ve ulusların toplumsal tarihin doğal ürünü olan birimler olduğu tezini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre ulusların temelini kan bağı, dil, din, ortak tarih gibi topluluğa doğuştan verilmiş olan bir takım kültürel unsurlar oluşturur. Smith’in *modernist görüş* olarak tanımladığı kategoriyle örtüşen *inşacı yaklaşıma* göre ise, uluslar, ulusçuluk akımının ortaya çıkmasından sonra inşa edilmiş, modern devletin yapılanması ile yakından ilgili modern döneme ait olgulardır.

Aynı zamanda ulusçuluk kuramları içinde de yer alan ulusların modern veya daimi olgular olduklarının tartışılmasına bu bölümde çok kısa bir şekilde değinilmiştir. Ulusçuluk kuramlarından *modernist* olarak adlandırabileceğimiz kuramların temel hareket noktası, “ulusların, ulusçuluk ideolojisi tarafından yaratıldığını” savunduğu için, literatürde ulus kuramlarını ulusçuluk kuramlarının dışında ayrı olarak inceleyen pek fazla eser bulunmamaktadır. Ulusçuluk kuramları arasında görülen *ilkçi yaklaşım*, *modernist yaklaşım*, *etno-sembolcü yaklaşım* ve *yeni yaklaşımlar* şeklindeki sınıflandırmayı ulus hakkındaki kuramlara da uygulamak olanaklıdır. Zira *ulus*’un ulusçuluk teorilerinden ayrı bir olgu olarak veya tersine bir söylemle *ulusçuluğun* ulus

teorilerinden bağımsız olarak ele alınması beklenemez. Bununla birlikte Smith tarafından yapılan tasnife sadık kalınarak, ulusların oluşumuna dair iki ana yaklaşımı şu şekilde özetlemek olanaklıdır:

Smith'in, modern dünyada bulunan birimlerin ve duyguların, aslında, izlerine sadece insanlık tarihinin çok eski dönemlerinde rastlanan benzer birimlerin ve duyguların daha büyük ve erkin ifadeleri olduğunu öne sürdüğü (2002, s.34) *eskilci* ulus yaklaşımı, *ilkçi* ulusçuluk yaklaşımının etkisinde gelişmiştir. Ulusu meydana getiren unsurların önemli bir kısmının Eski Yunan ve Roma gibi modern öncesi topluluklarda da görüldüğünü belirten Miller (1999, s.30), bu özelliğiyle *ulusun* modern öncesi bir kavram olarak algılanabileceğini ileri sürmektedir.

Smith (2002, s.30), ulusun köklerinin ne insan doğasında ne de tarihte olan, bununla birlikte koşullara bağlı bir olgu olduğunu açıklamaktadır. O'na göre modernist görüş, ulusun ve ulusçuluğun 18. yüzyılın ikinci yarısında başladığını, Antik Çağ ve Orta Çağ'daki bunlara benzer gibi görünen şeylerin tamamen rastlantısal veya istisna olarak anlaşılması gerektiğini öne sürmektedir. Modernizmin, modern ulusların varlığını açıklamak için modern toplumların ekonomik temelinden hareket eden veya daha siyasal ve araçsal bir yaklaşımı ele alan farklı alt türleri olduğundan bahseden Smith (2002, s.32), en ilginç modernist yaklaşımların, ulusların hayali topluluklar olduğunu söyleyen B. Anderson ve ulusların endüstriyel toplumların ihtiyaçlarından dolayı yaratıldığını söyleyen Gellner'in açıklamalarında görüldüğünü söylemektedir.

Hobsbawm (2006, s.17), modern ulusların, antikede kök saldıkları ve *doğal* insani cemaatler olduklarını savunduklarını ifade etmekte, modern ulus kavramında tarihsel ya da başka ne tür nitelikler bulunursa bulunsun, bu kavramların kendilerinin *kurgusal* ya da *icat edilmiş* bir öge içermek zorunda olduklarını açıklamaktadır. Hobsbawm'a göre, *ulus* kavramının ulus devletlerin başlangıç tarihinden önce ortaya konulmasının söz konusu olamayacağı düşüncesi makul gözükmemektedir. Gellner gibi Hobsbawm da ulusların oluşumunda *modernlik* ve *yapay icat edilmişlik* iddialarını benimsemektedir.

2.1.4.2. Ulus ve *Ethnie*

Etnikliğin ulus oluşumunun ön aşaması olduğu yolundaki görüşler ve etniklikten ulusluğa geçiş aşamasının çok net olmadığı göz önüne alındığında, ulus ve *ethnie* kavramları arasındaki ayrımın belirginleştirilmesi üzerinde durmak gerekmektedir. Eriksen (1993, s.111) tarafından ifade edilen, diğer etnik kimlikler gibi ulusal kimliklerin de *öteki* ile ilişkili olarak oluşturuldukları yönündeki önemli benzerlik, her iki kimlik

arasındaki farkı açıklayabilmeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü bu görüş doğal olarak, öteki ulusların veya en azından ulus olmayan diğer halkların var olduğunu verili olarak kabul etmektedir.

*Ethnien*den *ulusa* geçiş sürecinin, genellikle devletin çekirdeğini oluşturan hakim *ethnien*in gittikçe merkezileşen devlet yapısında komşu *ethnie*lere karşı kuvvet kullanmasıyla yapıldığını belirten Smith (2004, s.15), bir *ulusu*, “tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu”nun adı olarak tanımlamaktadır (2014, s.32). Smith’in bu *ulus* tanımından da anlaşıldığı gibi, *ethnie* ve *ulus* tanımlarının unsurları arasında neredeyse belirsiz ince ayrımlar vardır. Smith’in kendi yaptığı *ethnie* ve *ulus* tanımlamaları arasındaki farkı özetleyen tablo aşağıya çıkarılmıştır:

Tablo 1: *Ethnie* ve *ulus* kavramları arasındaki farklar

<i>Ethnie</i>	<i>Ulus</i>
Atalardan kalma ortak mitler ve benzerleri	Ortak mitler
Paylaşılan anılar	Paylaşılan tarih
Kültürel ayırt edici nitelikler	Farklı halk kültürü
Anavatanla bağlantı	Anavatan olarak algılanan yerde ikamet
Bir miktar dayanışma (seçkinler arasında)	Ortak yasalar ve gelenekler

Kaynak: Smith, 2013, s.26

Tabloda da görüldüğü gibi, her iki kavram arasındaki ana farkın, *uluslarda* anavatan olarak algılanan ikamet ve yasa çıkarabilecek kadar siyasallaşma gerekli iken, *ethnie*ler arasında bu gelişmenin tamamlanmamış olduğu göze çarpmaktadır. Miller (1999, s.24) de Smith’le aynı yönde, ulusal kimliğin diğer grup kimlikleri ile arasındaki açık farkın, bir grup insanın özel bir coğrafi bölgede sürekli olarak ikamet etmesi, siyasal bir topluluk oluşturması ve ortak bir halk kültürü geliştirmeleri olduğunu öne sürmektedir. Ancak *etniklikle ulus* arasındaki bu geçişin kırılma noktası kuramcılar arasındaki tartışmalı konumunu halen korumaktadır.

Yukarıda Smith ve Miller’in görüşlerindeki *etnik grup* veya *ulus* olarak adlandırdığımız olguların nihai durumunun tespitine yönelik bu açıklamalara bir de etniklikten ulusluğa geçiş sürecine ilişkin değerlendirmenin konulması önem arz etmektedir. Bu aşamada Brass (2003, s.41), bir etnik grubun uluslaşma yolundaki başarısının; “(1) öz kaynakların eşitsiz dağılımının grubun avantaj veya dezavantajına olması, (2) siyasal bir hareket oluşturulması için gerekli olan toplumsal bilinçliliğin derecesi, (3) hükümetin

grubun taleplerine karşı tepkisi ve (4) genel politik ortam” şeklinde dört faktöre bağlı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla etnik grup ile ulus arasındaki farkın ayırt edilebilmesi açısından, söz konusu etnik grupların bir uluslaşma süreci içine girip girmediklerinin, bu yönde gösterdikleri çabaların başarılı olup olmadığının tespitinin de bu kriterlere göre değerlendirilmesi ayrıca önem kazanmaktadır.

Kalaycı (2010, s.130) da, ulusal ve etnik grupların genellikle aynı özelliklere sahip olduğunu; ulusal grupları etnik gruplardan ayıranın, ulusal grupların bir bölgede yoğunlaşması, sosyal bakımdan bütünleşmiş olması ve kültürlerinin belli bir derecede de olsa kurumsal olarak vücut bulup ifade edilmesi gibi bazı özellikler sergilemesi olduğunu dile getirmektedir. Kalaycı ayrıca, *uluslar* ve *ethnieler* arasında farkı yaratan bu hiyerarşik ilişkinin, *uluslara* tanınan hak ve ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen *ethnielerin* uluslaşmalarını teşvik ettiğini, bağımsızlık gibi bir amacı olmayan etnik grupların bile hızla *ulus-inşa* sürecine yöneldiklerini düşünmektedir.

2.1.4.3. Ulus İnşası

Ulus inşası kavramının açıklanmasına geçmeden önce, ABD ve Anglo-Sakson literatüründe bu kavramın, Orta ve Doğu Avrupa ile Türkiye’de anlaşıldığından farklı anlamda kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Anglo-Sakson literatürde, “Birleşmiş Milletler” (United Nations)’deki *milletler* kelimesinin *ulus* yerine *devlet* anlamına gelmesi gibi, *ulus inşası* (nation building) terimi de *devlet inşası* anlamında kullanılmaktadır³⁶. Yeni kurulan veya bir şekilde yeniden yapılandırılmaya çalışılan bir devletin, bütün kurumlarıyla yeniden düzenlenerek yapılandırılması faaliyetini ifade etmektedir. Örneğin, son yıllarda özellikle Batı ülkeleri tarafından müdahale edilen Afganistan, Irak ve Libya gibi savaştan yeni çıkmış bölgelerdeki yeniden yapılandırma faaliyetleri *nation-building* olarak tanımlanmakta, ancak Türkçedeki *devlet inşası* anlamına gelmektedir. Schaefer (2008, s.456) tarafından yapılan çalışmada da bu durum ele alınmış, ABD ve Kuzey ve Batı Avrupa’nın büyük bölümünde kullanılan *nation* kelimesinin “devlet” anlamına geldiği, Orta ve Doğu Avrupa’da ise aynı kelimenin devlet sınırlarından bağımsız olarak *etno-kültürel bir durumu* akla getirdiği açıklanmıştır.

Ulus inşası kavramı İtalyan Birliği hareketi Risorgimento’nun önde gelen liderlerinden, devlet adamı, ressam ve yazar Massimo d’Azeglio’nun 1860 yılında sarf ettiği “İtalya’yı

³⁶ *Ulus inşası* kavramını *devlet inşası* anlamında kullanan yazarlardan Francis Fukuyama’ya (2008, s.14) göre, Amerikalıların *ulus inşası* olarak ifade ettikleri şey aslında daha çok yeni siyasi kurumlar oluşturma veya ekonomik kalkınmayı destekleme anlamında *devlet inşası*dır. O’na göre *ulus inşası*, ABD ekolü doğrultusunda iki farklı faaliyeti kapsamaktadır: *Yeniden yapılanma* ve *kalkınma*.

oluşturduk, şimdi sıra İtalyanları oluşturmakta” (L'Italia è fatta. Restano da fare gli italiani) sözünde vücut bulmaktadır. Dünya ulusları farklı şekillerde oluşmuş, farklı tarihsel aşamalardan geçmiş olmasına ve her ulusun karakteristik özellikleri diğerlerinden farklı olmasına rağmen, her ulus için aynı ve değişmez olan tek şey, bütün ulusların inşa sürecinin sürekliliğidir. *Ulus inşası* kavramı, normal olarak bir etnisiteden ulus olmaya ilk defa geçişi veya özellikle sömürge sonrası bazı devletlerde görüldüğü gibi ulus özelliği olmayan devletlerde halkın uluslaştırılması faaliyetini çağrıştırmaktadır. Hâlbuki *ulus inşası* aynı zamanda *kurulu ulusların*, ulusçu elitler tarafından sürekli olarak yenilenme faaliyetini de kapsamaktadır. Coşkun (2009, s.229) da *ulusun*, ulus-devlet yapılanması içerisinde yeniden ve sürekli olarak inşa edildiğini dile getirirken, ulusçuluğun, ulusal kimlikleri bilinçli olarak yaratarak inşa ettiğini (s.241) ifade etmektedir.

Ulusların ulusçuluk ideolojisinin elitleri tarafından inşa edildiğini savunan düşüncelerin daha da ötesine giderek, bazı devletlerde halkın *uluslaştırılmasının* öncülü olarak *etnikleştirilmesinin* söz konusu olduğunu öne süren yazarlar da vardır. Bunlardan biri olan ve *kurgusal etniklik* adını verdiği ulusal devletlerin kurdukları oluşumlarda hiçbir ulusun doğal etnik temelini bulunmadığını iddia eden Balibar (1993, 121), bu oluşumlar *uluslaştıkça*, içerdikleri, paylaştıkları ya da hükmettikleri toplulukların da etnikleştirdiğini savunmaktadır. Dolayısıyla Balibar, ulusal devletlerin ancak kurulduktan sonra *kurgusal etniklik* yoluyla uluslaşma ve homojenleşmelerini³⁷ tamamladıklarını ve geçmişte veya gelecekte temsil edilir hale geldiklerini düşünmektedir. Geriye dönük olarak *etnikliğin inşası* kapsamında Smith (2014, s.70) de, bir etnik evveliyatın olmadığı ve etnik bağların bulanık veya uydurma olduğu yerlerde bile eldeki malzemedeki tarihi ve kültürü olan bir toplulukla ilgili tutarlı bir mitoloji ve sembolizm yaratmanın mümkün olduğunu ifade etmektedir.

Yukarıdaki görüşlere paralel olarak ulus inşasına modern bir olgu olarak yaklaşan Erözden (2013, s.158), ulus-devlet oluşturulduktan sonra, *uluslaştırma* süreci işletilmek suretiyle, ulus yaratılmaya çalışıldığını, böylelikle, ulus-devlet kurgusunun içerdiği meşruiyet ilkesinin, anlamlı bir olgusal temele oturtulmaya çalışıldığını ifade etmekte; bu çerçevede *ulus inşasını*, türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma ve türdeş bir bütün içinde olduklarına inandırma çabası olarak tanımlamaktadır.

Ulus inşa kavramını bu şekilde özetledikten sonra, ulus inşa yöntem ve vasıtalarına da değinmek gereklidir:

³⁷ Türkdoğan (2005, s.24), bir ülkenin nüfusunun %80'inden fazlası aynı dili konuşuyor veya aynı dine mensupsa o ülkenin homojen bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır.

Ulus inşa etmenin vasıtaları olarak literatürdeki yazarlar genellikle, gerekli kanunları çıkartacak *yasama*, halkı eğitecek *okul*³⁸, vatanseverlik duygusu aşılacak *zorunlu askerlik* ve ulusal ideolojinin yayılmasını sağlayacak *ortak dil* gibi hususlarda birleşmekte, kimi yazarlar bu vasıtaların bazı fonksiyonlarını diğer vasıtalara ekleyerek ya da çıkartarak farklı yorumlarda bulunabilmektedirler.

Bu kapsamda ulus inşasının üç temel araca başvurulmuş olarak gerçekleştirilmeye çalışıldığını düşünen Erözden (2013, s.159), uluslaştırmada kullanılan bu araçların, *okul* (eğitim), *ordu* (zorunlu askerlik) ve *sandık* (siyasi katılım) olduğunu savunmaktadır. Coşkun (2009, s.243–263) ise, Wallerstein'a atıfta bulunarak, ulus inşa etme programının dört önemli adımını; "(1) toplumu, duyguda, sadakatte, kendini fedada bir "birlik"e dönüştürmek için *eşitliğe dayalı kurallar koymak*, (2) ulusalcı ideolojinin sloganlarının, fikirlerinin, sembollerinin ve seremonilerinin toplumsal tabakalarda yerleşip yaygınlaşmasını sağlayacak *dil birliği*, (3) halkın birleştirilmesinde en önemli kurumlar olarak *temel eğitimi ve askerliği zorunlu hale getirmek* ve (4) kitlelerin dini duygularına seslenmeye yarayan *din*" olarak tanımlamakta, *medya* ve *sporun* da ulus oluşturmanın araçları olduğunu ilave etmektedir. Norman (2006, 46) da benzer şekilde, ulus inşasında ve ulusal kimliklerin şekillendirilmesinde kullanılan dört temel aracı; *resmi dil politikası*, *göç ve vatandaşlığa kabul politikaları*, *okullarda temel resmi müfredat* ve *zorunlu askerlik hizmeti* olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte, tarihi savaşların mitleştirilmesi, milli semboller ve tatillerin kabulü, kasabaların ve coğrafi bölgelerin yeniden adlandırılması, ulusal medyanın kontrolü ve düzenlenmesi ile uluslararası müsabakalarda sporun öne çıkarılması gibi yardımcı vasıtaları da eklemektedir.

Ulus oluşumunun takip ettiği sosyal aşamaları, *kendini tanımlama*, *mitler ve anıların oluşturulması*, *yerelleşme (territorialization)* ve *kanun yapma* olarak sıralayan Smith (2007, s.16–29), ulus oluşum sürecinde kullanılan kültürel kaynakları ise, *ortak köken ve atalar miti*, *seçilmişlik miti*, *ata yadigarı kutsal topraklara kolektif bağlılık*, *altın çağların mit ve anıları*, *ortak kader* ve *fedakarlık idealleri* olarak belirtmektedir. Smith'in bu genel yaklaşımını biraz daha somutlaştıran Doğan (2008, s.14) ise, ulusal kimlik inşa sürecinde egemen güç tarafından kullanılacak metotları; dil politikaları, ideoloji oluşturma, dinsel kimlik yaratma, tarih araştırmalarına yönelme, ulusal tarih oluşturulması, ortak milli kahramanlar yaratılması, model insanlar yaratılması, toplu gösteri, miting veya boykotlar düzenlenmesi, ortak etnik kökenler oluşturulması, ortak

³⁸ Türkiye'de okul eğitiminin toplumu şekillendirmede rolü için bkz. Kaynar, Mete K. (2001), *Devletin Ülkesi ve Milleti*, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, s. 76–92.

hedefler koyulması, geleneksel, ulusal ve küresel değerler inşa edilmesi, ortak düşman yaratılması, ortak dostlara sahip olunması, ortak sorunlar meydana çıkarılması ve ortak kıyafetlerin benimsenmesi şeklinde ifade etmektedir.

2.1.4.4. Ulus ve Devlet

Marcus (2009, s.20) tarafından da ifade edilen “Kürtlerin, dünyadaki devleti olmayan en kalabalık nüfusa sahip *ulus* olduğu”³⁹ görüşü paralelinde, Irak gibi ülkelerde devlet kurma yolunda bir hayli mesafe kat etmiş Kürtlerin durumu göz önüne alındığında, *ulus* ve *devlet* kavramları arasındaki ilişkinin kısaca irdelenmesi gerekmiştir. Bu iki kavramın bu bölümde birbiriyle bağlantılı olarak ele alınmasının bir nedeni, *ulusun*, *devleti* meydana getiren unsurlardan yalnızca birisi olmasına rağmen, sıklıkla devlet kavramı ile karıştırılarak kullanılmasıdır. Bir başka neden ise, modern dönem devlet yapılanmaları olan *ulus-devlet* olgusunda *ulus* ve *devlet* kavramlarının bir arada kullanılmasının yarattığı karışıklık içinde, bu iki kavramın birbirinden net bir şekilde ayırt edilebilmesi zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.

Poggi (2011, s.38), önceleri *devlet* kurmanın, *ulus* kurmaktan önce geldiğini; daha sonraki “ulusçu” aşamada ise, önceden kurulmuş olan bir ulusun var oluşunun, o ulusa bir devlet kurmak adına külfetli ve genellikle *kanlı* teşebbüslerin gerekliliğini ve meşruiyetini de beraberinde getirdiğini ifade ederek günümüz ‘kanlı’ etnik ayaklanmalarının kuramsal geri planına ışık tutmaktadır. Poggi’nin bu ifadesi, Kürt konusu bağlamında Kürtlerin bir ulus olup olmadıklarının değerlendirilmesine bağlı olarak, Türkiye’de bugün hala devam eden ‘kanlı’ teşebbüslerin gerekliliği ve meşruiyeti tartışmalarına ışık tutması açısından önem taşımaktadır.

Devletin üç temel siyasal işlevini; *toplumun ortak çıkarına hizmet*, *egemen sınıfın çıkarına hizmet* ve *devletin kendi çıkarına hizmet* olarak tanımlayan Eroğul (2002, s.145), egemenlik ve iktidarın devletin yapısal gereksinimleri olduğunu ifade etmektedir. Hiçbir devletin, toplumun üzerine çıkmadan, otorite, iktidar ve iktidar araçlarına sahip olmadan görevlerini yerine getiremeyeceğini savunan Eroğul, genel olarak toplumun, özel olarak egemen sınıfın çıkarlarını görmezlikten gelmenin bir devletin sonunu getireceğini ve devrileceğini belirtmektedir. Bilindiği gibi devletin

³⁹ *Kürtlerin dünyada devleti olmayan en büyük etnik topluluk olduğu* iddiasını araştıran Alptekin (2009, s.91), çalışmasında ele aldığı 15 örnek ülkede nüfusu Kürtlerden büyük olan sekiz etnik topluluk tespit etmiştir. Alptekin (2009, s.109) bu toplulukları ve sayılarını 1) Hindistan Müslümanları (120 milyon), Pencabiler (Hindistan ve Pakistan–110 milyon), ABD Hispanikleri (45 milyon), ABD Zencileri (45 milyon), Peştunlar (Afganistan ve Pakistan–42 milyon), Sundanlılar (Endonezya–32 milyon), Berberiler (Kuzey Afrika ülkeleri–30 milyon) ve Sihler (Hindistan ve Pakistan–30 milyon) şeklinde sıralamaktadır.

egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir kurum olduğu ilkesi Marksist yaklaşımın genel görüşüdür. Marksist görüşe göre devlet aygıtının, ancak, toplumda uzlaşmaz karşıt sınıflara bölünmenin ve sınıf sömürsünün ortaya çıktığı bir zamanda oluştuğunu ileri süren Politzer (1978, s.479), Marks'a göre devletin, "bir sınıf egemenliği örgütü, bir sınıfın bir başka sınıf üzerindeki baskı örgütü" olduğunu (s.484) belirtmektedir.

Devleti, "devletin baskı aygıtı ile devletin ideolojik aygıtlarının devlet iktidarının altında bir araya gelmesi" olarak tanımlayan Althusser (201, s.54) ise devletin tek bir baskı aygıtı⁴⁰ olduğunu, ama birçok ideolojik aygıtı⁴¹ bulunduğunu belirtmektedir. Birden fazla devlet tanımıyla Marksist literatürde müstesna bir yeri olan *hegemonyacı devlet* anlayışının temsilcisi Gramsci⁴² ise (Aktaran: Camoy, 2014:100), *Hapishane Defterleri'nde* devleti, "kendisi aracılığıyla yönetici sınıfın, egemenliği yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, ama yönetimi altında tuttuklarının etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğü" olarak tanımlamaktadır.

Liberal düşüncede ise *devlet* kavramının çok çeşitli tanımları bulunmaktadır. Gözler (2014, s.4), devletle ilgili tanımların içinde en benimsenmişinin, kökeni Georg Jellinek'in ilk baskısı 1900 yılında yayınlanan *Allgemeine Staatslehre*'de bulunan "üç unsur teorisi (*Dreielementenlehre*)" diye bilinen teoriye göre yapılmış olan tanım olduğunu ifade etmektedir. Bu teoriye göre devlet; *insan, toprak ve egemenlik* unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir varlık olarak tanımlanmaktadır: "Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır."

Müteakip devlet tanımlamaları içinde de, devleti oluşturan zorunlu üç unsurun *ulus, ülke ve egemenlik* olduğu yolunda hemen hemen tüm yazarlar belli bir görüş birliği içindedir. Devlet kuramı içinde *ulus* unsuru devleti oluşturan insan topluluğunun adı olmakla birlikte, önceki bölümlerde incelediğimiz gibi, kendisini oluşturan halkların bir ulus olarak adlandırılmasının pek zor olduğu modern dönemde ortaya çıkan Hindistan gibi büyük devletlerle, Afrika'nın bazı kabile devletlerinin durumu, söz konusu *ulus* unsurunun bu niteliğini tartışmaya açmaktadır.⁴³ Devleti oluşturan diğer unsurlardan

⁴⁰ Devletin baskı aygıtı olarak tanımladığı idare, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vs gibi kurumların tek ve aynı bedene ait olduğunu düşündüğü için tek bir baskı aygıtı olduğunu savunmaktadır.

⁴¹ Kilise, yayın, kültür, haber ve propaganda gibi ideolojik aygıtların farklı dinsel, ahlaki, hukuki, siyasal, vb alanlarda işletilebileceğinden dolayı birden çok olarak nitelendirilmektedir. Ancak sonuçta devlet aygıtı ile devletin ideolojik aygıtlarının birliğinin, devlet iktidarını elinde bulunduranların uygulayacakları sınıf siyaseti ile sağlandığını öne sürmektedir.

⁴² Gramsci'nin devlet anlayışı hakkında bkz. Gramsci, Antonio, (1986), *Hapishane Defterleri (Seçmeler)*, İstanbul: Onur Yay. [<http://www.toplumsaldayanismaagi.net/wp-content/uploads/2014/05/hapis-pdf.pdf>], (Erişim Ta: 15 Eylül 2015), s. 188

⁴³ Aynı kapsamda Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan halka Türk Ulusu denir" sözü ve T.C. Any.nın 66'ncı maddesine göre "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür" ifadesi bu çalışma kapsamında *anayasal vatandaşlık* ilkesi, *teritoryal/siyasal ulus* yaklaşımlarıyla örtüşen görüşlerdir.

ülke ise, belirli insan topluğunun yaşayabileceği ve egemenlik kurabileceği, sınırları olan bir toprak parçasıdır. *Egemenlik* unsuru ise *ulusun*, *ülke* üzerinde en üstün iktidara sahip olması anlamına gelmektedir.

Bugünkü anlamı ve unsurlarıyla *devletin*, ancak 15. yüzyıl ve 16. yüzyıllar içinde ortaya çıktığını öne süren Çuhadar (2007, s.112), önceleri '*polis, civitas, respublica, regnum*' gibi terimlerle ifade edilen yönetsel kavramlar yerine *devlet* kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı olan '*status, stato, etat, state*' terimlerinin kullanılmaya başlamasının 16. yüzyıla rastladığını savunmaktadır. Gözler (2014, s.9) ise, *devlet* (*stato*) teriminin Batı dillerine 16. yüzyıl ve 17. yüzyıllarda girdiğini öne sürmektedir. Çilliler (2014, s.28), modern devletler tarihini kimilerine göre, 1534 yılında İngiltere'nin Papa'ya bağlılığı reddederek, vergilerin kiliseye değil de Kral'a ödenmesi gerektiği ilanıya, kimilerine göre de 1648 Westphalia Barış Anlaşması ile başlatmanın mümkün olduğunu yazmaktadır.

Görüldüğü üzere *ulus* ve *devlet* kavramı arasındaki bağlantı, yukarıda yapılan tanımlamalardan da anlaşıldığı şekliyle, *ulus*'un, *devleti* oluşturan insan unsuru olmasıdır. *Ulusun*, insanların *devlet* aygıtına itaat etmesini hem meşrulaştırdığını hem de kolaylaştırdığını söyleyen Yeniçeri (2011, s.130), *ulus*'un, devlete doğal, haklı ve olağan bir meşruiyet atfedilmesini sağladığını düşünmektedir. *Devlet* kavramı ile *ulus* kavramının birbirinden farklı olduğunu belirten Smith'e (2013, s.24) göre, *devlet* kurumsal faaliyetlerle ilişkiliyken, *ulus* bir topluluk türünü ifade etmektedir. Devlet, diğer kurumlardan belirli bir bölgede yasal zor kullanma ve sınır dışı etme tekeline⁴⁴ sahip özerk bir kurum olmasıyla ayrılmaktadır.

Ulus ve devlet arasındaki bu farklılık ve ilişkilere değindikten sonra ulus-devlet kavramından da kısaca bahsetmek gereklidir. Kavram olarak adından da anlaşıldığı kadarıyla, *ulus-devlet*, devletin siyasal sınırlarıyla, o devletin unsuru olan türdeş ulusunun yaşadığı toprakların sınırlarının birbiriyle örtüştüğü izlenimini vermektedir. Hâlbuki Norbu (1992, s.196), modern dünyada parmakla sayılabilecek kadar az olan Portekiz, Yunanistan, İzlanda, Malta, Almanya, Norveç, Japonya ve Kore gibi birkaç ülkenin dışında terimin normatif anlamıyla gerçek *ulus-devlet* bulunmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda Smith (2013, s.30) de, hâlihazırda dünya devletlerinin

⁴⁴ Bu konuda farklı bir görüş ortaya koyan Gellner (2013, s.74), Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya vesayeti altındaki Irak Devleti'nde, her baskından sonra katledilenlerin ve çalınanların listesinin en yakın polis karakoluna rapor halinde sunulduğu sürece, aşiretlerin yağmalama hareketlerine göz yumulduğunu, dolayısıyla, *meşru şiddet tekelini* kullanma iradesi olmayan ya da bu tekeli uygulayabilecek araçlardan yoksun olan ama yine de birçok bakımdan *devlet* olarak tanımlanan devletler olduğunu öne sürmektedir.

yaklaşık %90'ünün çok etnikli olduğunu ve bunların da yaklaşık yarısının etnik ayrışmalarla ciddi biçimde bölünmüş durumda olduğunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte, bütün modern toplumların *ulus-devletler* olduğunu ifade eden Giddens'a (2005, s.419) göre, ulus-devletlerin başlıca özellikleri *egemenlik*, *vatandaşlık* ve *ulusçuluk* olarak sayılmıştır. Habermas'ın (2002, s.9), ulus-devletlerin oluşumunun, feodal yapının çözülmesiyle ortaya çıktığı, 1648 Westphalia Antlaşması ile birlikte, Avrupa'daki milletlerarası düzenin siyasi birimi haline geldiğini ifade eden düşüncesi ise tarihsel arka plan açısından önem taşımaktadır.

2.1.4.5. Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Ulusların kendi kaderini tayin hakkı adı altında literatüre Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte giren bu kavramın öncülüğü Batı çevrelerinde Wilson, Sosyalist çevrelerde ise Lenin'e atfedilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde, bir *grup* veya *ulusal hareket*, bağlı olduğu ana devlete karşı bağımsızlık mücadelesinde başarıya ulaşırsa, diğer devletler basitçe bu grubun devlet olma statüsünü kabul ederlerken, Paris Barış Görüşmeleri sırasında gündeme oturan *ulusların kendi kaderini tayin hakkı* (self-determination) ilkesi ile, Kürtler gibi daha önce ulusalçı mücadelelere girmemiş topluluklar bile bu kavramın kapsamına dahil edilmişlerdir.

Kavramın yaratılmasında önemli payı olan Lenin'in (2010, s.279), "ulusların kendi kaderlerini tayin etmeleri bu ulusların yabancı ulusal yapılardan siyasi düzeyde ayrılmaları ve bağımsız bir ulusal devletin kurulması demektir" şeklindeki tanımını zikretmek gerekmektedir. Lenin'e kadar, bu ilkenin ulusların özerklik derecesine düşürülecek şekilde yanlış yorumlandığını ileri süren Stalin (1969, s.69) ise, Leninizm'in *ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme* kavramını, "bağımlı ülkelerin ve sömürgelerin ezilen halklarının egemen devletten tamamıyla ayrılma ve bağımsız devlet olarak yaşama hakkı" şeklinde yorumlayarak bu kavramı genişlettiğini ifade etmektedir.

Ulusal kendi kaderini tayin hakkının güçlü biçiminde, her ulusun bir devleti olmasında ısrar edildiğini, zayıf biçiminde ise, ulusun, özyönetimin herhangi bir biçimine sahip olmasının yeterli görüldüğünü ifade eden Kalaycı (2010, s.37–42); *konfederasyonlar*, *federasyonlar*, *ortaklıkçı demokrasiler* (consociational⁴⁵ democracy) ve üniter

⁴⁵ İlk olarak Lijphart (1999) tarafından ortaya atılan, bazı yazarlar tarafından "eştoplumlaştırıcı" olarak da tercüme edilen bu kavramın, toplumda farklı gruplaşmaların temsil edilmesini sağlayan, özellikle derin ayrılıkların yarattığı çatışmaları yönetebileceği düşünülen bir devlet yönetimi biçimidir.

devletlerdeki *ulus-altı siyasal özerklik* (bölgesel parlamentolar, yerel hükümetler vs) şekillerini *ulusal kendi kaderini tayin*in zayıf biçimine örnek olarak vermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan *Birleşmiş Milletler Anlaşması*'nın birinci bölüm, birinci madde, ikinci fıkrasında "...eşit haklar ve halkların kendi kaderini tayin prensibine saygı temelinde devletlerarasında dostane ilişkileri geliştirmek ..." ifadesiyle resmen kabul edilen bu ilke, sömürge yönetimleri altında bulunan ulusların kendi kaderlerini tayin etme haklarını ifade etmeyi amaçlamıştır.

Birleşmiş Milletler bünyesinde 1966'da imzalanarak 1976'da yürürlüğe giren ve Türkiye'nin Eylül 2003'de onaylayarak taraf olduğu⁴⁶, her iki sözleşmenin de birinci maddelerinde *halkların kendi kaderini tayin hakkının* açıkça vurgulandığı, *Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi* ile *Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*⁴⁷, ulusların kendi kaderini tayin ilkesi konusunda atılan önemli adımlar olmuştur.

Ulusların kendi kaderini tayin etmesi prensibiyle ilgili yukarıda yapılan açıklamalara ilave olarak, öncelikle *ulus* olarak adlandırılan olgunun kimleri kapsadığını açığa çıkartmak gerekir. Bu konuda ilk olarak, orijinal yabancı kaynaklarda "self-determination of nations" şeklinde bir kavramın çok az veya hiç kullanılmadığını belirtmek gerekir. Kullanılan kavram gerçekte "self-determination of peoples" olup *halkların kendi kaderini tayin hakkı* anlamına gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu prensibi, bu zamana kadar tanımını yaptığımız *ulus* kavramı bağlamında ele alarak incelediğimiz takdirde, yapılacak tartışmaların tümü, sonuçların uluslararası tezahürü bakımından anlamsız kalabilmektedir. Çünkü örneğin bu tartışma Kürtlerin, *ulus* olmadıkları şeklinde bir çıkarım sonucunda, bu prensibin kapsama alanı dışına çıkarılmasına sebep olabilecektir. Hâlbuki bu prensibin uygulanabilirliği bakımından ele alınması gerekli inceleme kriteri, Kürtlerin *nation* olup olmadığı değil, *people* olup olmadıklarıdır.

⁴⁶ Özellikle *Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*'nin birinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınan bu ilkenin, içersinde etnik ayrılıkçı gruplar bulunan Türkiye gibi devletler tarafından kabul edilmiş olmasının bu sözleşmelerin *Birleşmiş Milletler Anlaşması* ile aykırı olarak yorumlanamayacağı, dolayısıyla "sınırların değişmezliği" ilkesinin verdiği güvence altında bu sözleşmeye katılımın sağlandığı değerlendirilmektedir.

⁴⁷ *Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*'nin etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup olan kişilerin hakları ile ilgili 27'nci maddesinden esinlenerek yayımlanan Aralık 1992 tarihli, *Birleşmiş Milletler Ulusal ya da Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi*'nin dördüncü maddesine göre (<http://www.un.org/documents/ga/res/47>), devletlerin, azınlıklara mensup kişilerin kendi kültürlerini, dillerini, dinlerini, geleneklerini, örf ve adetlerini geliştirmeleri için gerekli şartları yaratmak, bu kişilerin ana dillerini öğrenmeleri veya ana dillerinde eğitim almaları için yeterli imkânlara sahip olabilecekleri gerekli tedbirleri almak sorumlulukları hatırlatılmıştır. (Ayrıca, azınlık dillerinin kullanımı konusunda Türkiye'nin Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği mevzuatları karşısındaki durumunu inceleyen aydınlatıcı bir çalışma için bkz. Ergin, Ayşe Dicle, (2010), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59 (1) 2010, ss. 1–34).

Moore (1998, s.2), kendi kaderini tayin etmesi söz konusu olan *halkların* Birinci Dünya Savaşı'nda etnik esaslara göre yorumlandığını, söz konusu etnik grupların Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının kalıntıları içinden *ulusal seviyede* (nationally) *seferber edilmiş gruplar* olduklarını açıklamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen uluslararası hukukta ise bu prensibin, söz konusu *halkların* etnik veya ulusal gruplar değil, sömürge altındaki çok etnili halkları kast ettiğini eklemektedir. Sterio (2013, s.11) da bu konuda, Birleşmiş Milletler'in 1960 tarihli 1514 sayılı *Sömürge Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesi Bildirisi*'nde, bu hakkın bir sömürge bölgesinde yaşayan *halkları* bir bütün olarak ele aldığını yazmaktadır. Dolayısıyla, bir sömürge altındaki bölgede çeşitli etnik gruplar yaşıyor olsa dahi, *kendi kaderini tayin hakkı*, bu bölge halkının tamamının bir *ulus/halk* olduğu varsayımı üzerinden uygulanmıştır.

Sömürgecilik sonrası dönemde ise, *kendi kaderini tayin hakkı* prensibinin hangi *ulus/halkları* içereceği konusunda ise açık bir uzlaşmazlık vardır. Zamanımızda, bir halkın *kendi kaderini tayin hakkını* meşru olarak kazanabilmesinin kriterlerinin neler olduğunu sorgulayan Sterio (2013, s.60), bu kriterleri, *baskı rejimi, nispeten zayıf merkezi hükümet, uluslararası müdahale ve büyük güçlerin desteği* olarak sıralamaktadır. Yani söz konusu halkın, baskı altında tutulduğunu ispatlaması, merkezi hükümetin kendisi üzerinde etki gösterememesi, hâlihazırda zaten uluslararası bir destekle idare edildiğini göstermesi ve büyük güçleri arkasına alması gerekmektedir. Azınlıklara bu hakkın tanınması yolunda literatürde bu ve benzeri çok çeşitli görüşler mevcuttur. Ancak, doğal olarak üzerinde uluslararası bir konsensüs oluşmadığından, sonuç olarak, *kendi kaderini tayin hakkına* sahip azınlıkların kimler olacağı, küresel politikada ortaya çıkan gelişmelere göre konjonktürel olarak ve ülkelerin çıkarlarına göre değişmektedir. Bir kısım gruplara bu hak tanınırken, *ulus* olgusuna daha yakın olmasına rağmen başka topluluklara bu hak tanınmayabilmektedir.

2.1.5. Ulusçuluk

2.1.5.1. Tarihsel Arka Plan ve Ulusçuluğun Tanımı

Kürt ulusçuluğu üzerine odaklanan bu çalışmada, ulusçuluk kavramının bir ideoloji olarak ele alınıp alınamayacağına öncelikle belirlenmesi gerekir. Diğer bir deyişle, *Kürtçülük* veya *Kürt ulusçuluğu* olarak ele alınan olgunun bir ideoloji olarak adlandırılıp adlandırılmayacağına açığa kavuşturulması önemlidir.

18. yüzyıl Aydınlanma dönemi düşünürlerinden olan Antoine Destutt de Tracy, üretmiş olduğu *ideoloji* kavramı ile *düşüncelerin bilimini* kastetmiştir. Vincent'ın (2006, s.24), "insanın gerçekleştirmesi mümkün olan ve olmayan şeyleri, insan doğası üzerine eleştirel düşünceleri, insanın ya kabul ya da reddetmesi gereken değerleri, insan ihtiyaç ve çıkarlarını karşılayacak düzenlemeleri gösteren kavram, değer ve semboller külliyesi" şeklinde tanımladığı *ideoloji*; Örs'e (2009, s.11–41) göre, bireysel kimliğin kazanılmasına yardımcı olan, hatta bireyleri diğerlerinden ayıran bir özelliğe sahiptir. Örs, ideoloji kavramının günümüze kadar literatürde birkaç biçimde ele alındığını belirterek bunları; "(1) siyasal düşünce, (2) inançlar ve normlar, (3) dil, semboller ve mitler ve (4) seçkin gücü olarak ideoloji" şeklinde dört kategoride toplamıştır.

Heywood (2010, s.21), ideoloji ile ilişkilendirilen en göze çarpan tanımları; "(a) siyasi bir inanç sistemi, (b) eylem yönelimli siyasi fikirler kümesi, (c) yönetici sınıfın fikirleri, (d) belli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü, (e) sınıfsal veya sosyal çıkarları dışı vuran siyasi fikirler, (f) sömürülenler veya baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yaratan fikirler, (g) bireyi sosyal bir bağlamda konumlandıran ve müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler, (h) bir siyasi sistemi veya rejimi meşrulaştırmak üzere, resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi" olarak sıralamaktadır.

Yukarıdaki tanımlamalar ışığında *ulusçuluğun* ve bu kapsamda *Kürtçülüğün* diğer bir deyişle *Kürt ulusçuluğunun* bir ideoloji olarak ele alınmasının mümkün olduğu görülmektedir.

Ulusçuluğun siyasal eksenin ne sağında ne de solunda bulunduğunu belirten Eriksen (1993, s.107), *eşitlik* üzerine yapılan bir yaklaşımda, ulusçuluğun sol bir ideoloji olabilirken; *dikey dayanışmayı ve yabancıların dışlanmasını vurgulayan* bir yaklaşımda ise sağcı bir ideoloji olabildiğini açıklamaktadır. *Ulusçuluğun* diğer ideolojilerden farklı olarak, ünlü teorisyenleri ve ideologlarının olmadığını, içi boş bir ideoloji olduğunu ve içi boş olan bir şeyin, koşulların gerektirdiği her şeyle doldurulabileceğini ileri süren Kerestecioğlu (2009, s.309) da, *ulusçuluğun* her zaman bir söylem koalisyonu olduğunu, liberalizm, muhafazakarlık, faşizm ya da sosyalizm gibi farklı ideolojilerin her birine eklenemediğini, hangi ideoloji ile ittifak yaptığına bağlı olarak da ulusçu ilkelerin farklılaştığını ifade etmektedir.

Ulusçuluğun gerek ideoloji gerekse bir hareket olarak bütünüyle modern bir olgu olduğunu yazan Smith (2002, s.33–41), Batı Avrupa'da, belli bir ulusal duyguya 15. yüzyıl sonu veya 16. yüzyılda rastlandığını, *ideoloji* ve *hareket* olarak *ulusçuluğun* 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan bir olgu olduğundan bahsetmektedir. Kohn (2005, s.3)

da, ulusçuluğun bizim anladığımız anlamıyla 18. yüzyılın ikinci yarısından daha eski olmadığını ileri sürmektedir. *Ulusçuluğun* Fransızca sözlüklere ve ansiklopedilere girişinin 1874'ten sonrasına rastladığını aktaran Coşkun (2009, s.231), Larousse'un 1874 baskısında, önce 'şovenizm' ve 'halkların ulusal bağımsızlığı' olmak üzere iki anlamda kullanıldığını; müteakiben 'ulusal çıkar ve ulusal değerlerin siyasal alanda öncelik kazanmasına dayanan bir düşünce sistemi' biçiminde üçüncü bir anlam kazandığını belirtmektedir.

Ulusçuluk düşüncesinin kökenlerini 18. yüzyıl sonlarına kadar götürmenin mümkün olduğunu yazan Özkırımlı (2009, s.12), *ulusçuluğun* bir sosyal bilim konusu olarak ele alınmasının 1920 ve 1930'ları bulduğunu, bu dönemde Carlton Hayes'in, 1940'larda da Hans Kohn'un *ulusçuluğu* akademik dünyanın gündemine soktuğunu, 1980'lerin ise Ernest Gellner, E. J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith gibi kuramcılarının ortaya çıkmasıyla bir dönüm noktası olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.

TDK Türkçe Sözlüğü'nde (2005, s.1397) "maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı" olarak tanımlanan *ulusçuluğun* yalnızca siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve kişisel bir kimlik meselesi olduğunu belirten Calhoun (2007, s.3–16), ulusçuluğun, daha ziyade bir düşünme, konuşma ve hareket biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Yine *kimlik* kapsamında Özkırımlı (2008, s.14), ulusçu algılama biçiminin, dünyayı 'biz' ve 'onlar', 'dost' ve 'düşman' olarak ikili kategorilere ayırdığını öne sürmekte; ulusçuluğun, 'biz'in çıkarlarını her zaman ve her koşulda 'onlar'ınkinin üzerinde tuttuğunu ifade etmektedir. Smith ise ulusçuluğu, "üyelerinin bazıları fiili ya da potansiyel bir ulus oluşturmayı düşünen bir nüfus adına özerkliğe, birliğe ve kimliğe ulaşmayı ve bunları korumayı amaçlayan bir ideolojik hareket" olarak tanımlamaktadır (2013, s.71). Ona göre *ulusçuluk*, ulusu kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan bir ideolojidir. Greenfeld (2006, s.69), ulusçuluğun, ulusal kimliğin kuramsal altyapısını oluşturan fikirler ve duygular kümesi olduğunu ifade etmektedir.

Ulusçuluğu *ulusal hareketlerle* eş anlamlı olarak yorumlayan Hroch'dan (2010, s.883) başka, Kelt ulusçuluğunun İngiltere'deki ekonomik nedenlerin bir sonucu olarak gelişen bir hareket olduğunu ileri süren Hechter'in (1975) konuya getirdikleri farklı bakış açıları, ulusçuluğun ulusal hareket bağlamında ele alınması yönüyle önem kazanmaktadır.

Gellner'e (2013, s.218) göre "siyasal hayatın temeli olan türdeş kültürel birimlere ve yönetenlerle yönetilenlerin zorunlu kültürel birliğine dayanan bir ilke" olan *ulusçuluk*, bir dizi toplumsal koşulların içinde vardır ve bu koşullar, geçerli oldukları zamanın

koşullarıdır. Hobsbawm (2014, s.24) da *ulusçuluğu*, “politik birim ile milli birimin uyumlu olması gerektiğini savunan bir ilke” olarak tanımlamış ve bu yönüyle kendi konumunu Gellner’a yaklaştırmıştır.

Ulusçuluk dendiği zaman, üç şey anlamak gerektiğini savunan Oran (1990, s.19); ilk olarak ulusçuluğun bir *duygu*, ikinci olarak bir *ideoloji*, üçüncüsü ise bir *toplumsal hareket* olduğunu öne sürmektedir. Bir hareketin *ulusçu* bir hareket olup olmadığını tanımlarken; ilk ölçütün, söz konusu harekette duyguların ideoloji tarafından yönetiliyor olması; ikinci ölçütün, bu hareketin yöneleceği odak noktasının *ulus* kavramı olması; üçüncü ölçütün ise, ulusun, içinde örgütleneceği siyasal birim olarak bağımsız *ulusal devleti* seçmiş olması gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre, eğer bir ulusçuluk hareketi başka bir devlet içinde örneğin özerk bir bölge olarak kalmaya razı ise, ya bunu bağımsızlık savaşında geçici bir evre olarak, bir taktik olarak kabul etmiştir, ya da bir ulusçuluk hareketi değildir. Kitlelerin bağımsızlık olmadan da eski durumlarına oranla çok daha iyi koşullara kavuşabileceklerini, ancak hareketi yönetenlerin yeni bağımsız devlette en üst noktalara gelecekleri için işin peşini bırakmayacaklarını iddia etmektedir.

2.1.5.2. Ulusçuluğun Etnisite, Ulus ve Devlet Kavramlarıyla İlişkisi

Ulusçuluğun *etnisite* ile olan ilişkisini zamansal, kavramsal ve siyasal boyutlarda değerlendirmek mümkündür. *Zamansal* olarak aralarındaki ilişkiye değinecek olursak, etnisitenin ulus veya ulusçuluk kavramlarına öncül bir terim olduğunu söylemek gerekir. *Etnik bilinçliliği* ön kabul olarak alan *ulusçuluk*, daha da ötesine giden bir bilinçlenme yaratmaktadır. *Ulusçuluk* kavramının modern zamanda ortalama 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bir kavram olduğunda görüş birliği varken, *etnisitenin* ortaya çıkışında daha önceki bölümlerde görüldüğü gibi, tarihin çok eski çağlarından başlayıp zamanımıza kadarki süreç içinde oluşabildiğini ileri süren çeşitli etnisite teorileri ve tartışmaları mevcuttur. *Ethnie* ve *etnisizm* olmadan ne ulusların ne de ulusçuluğun olabileceğini söyleyen, ulusların eğer bir gelecek istiyorlarsa, mitlere ve geçmişlere ihtiyaçları olduğunu vurgulayan Smith’in (2002, s.272) görüşleri de bu bağlamda önemlidir. Mevcut olan etnik bilinçliliklerin zaman içinde daha da gerilere götürülmesi çabalarının ulusçuluk ile birlikte geliştiğini ileri süren Somersan (2004, s.146) gibi yazarların yorumlarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. *Modernite* ile *etnisite* ve *ulusçuluk* politikaları arasındaki ilişkiyi ele alan yaklaşımları inceleyen Wimmer’a (2004, s.44) göre, *yeni-romantik* bakış açısıyla, *etnisite*, sonraki

aşamalarında kültürel otonomi için *ulusçuluk* ve *ulus-devlet* talepleri şeklinde dışı vuran sosyal yaşamın sabit ve süregelen bir durumu olarak resmedilmektedir.

Ulusçuluk ve *etnisite* terimleri arasında kavramsal olarak ve ele alındıkları bilim dalları ile disiplinler arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Etnisite kavramı, etnologlar, antropologlar, biyologlar ve ırk bilimciler tarafından ele alınabilen bir kavram iken, ulusçuluk kavramı siyaset bilimciler ve tarihçilerin ilgi alanında bulunan bir konudur.

19. yüzyıldan önce Batı Avrupa'da gerçekleşen *ulus* oluşumunun sonrasında *ulusçuluk* kavram ve ideolojisinin oluştuğunu, ancak 19. yüzyıldan sonra gerçekleşen ulusçulukların ise artık *ulus*'ün oluşmasını ya da varlığını beklemediğini öne süren Aydın'ın *uluslaşma—ulus-devlet—ulusçuluk* ilişkisine açıklama getiren aşağıdaki tablosu bu kapsamda dikkate değerdir:

Tablo 2: Tarihsel Süreçte *Uluslaşma—Ulus-Devlet—Ulusçuluk* İlişkisi

Oluşumun Esas Dinamiği	Süreç (Tarihsel Öncelik)	Örnek
1. Burjuvazi ve kapitalist kurumlar	Uluslaşma → Ulus-Devlet → Ulusçuluk	İngiltere, Fransa, Flandr, İskandinavya, Dominyonlar
2. Burjuvazi, küçük burjuvazi ve aydınlar	Uluslaşma → Ulusçuluk → Ulus-Devlet	Almanya, İtalya, Çekoslovakya
3. Aydınlar, yabancı işgali ve sömürgecilik	Ulusçuluk → Ulus-Devlet → Uluslaşma	Balkanlar, Orta Doğu, Güney Amerika, Afrika, Asya
4. Aydınlar, küçük burjuvazi ve yabancı işgali	Ulusçuluk → Uluslaşma → Ulus-Devlet	Doğu Avrupa, bazı Balkan ülkeleri, İspanya, Portekiz

Kaynak: Aydın, 1993, s.70

Yukarıdaki tablodan, Türkiye'yi de ilgilendiren ve esas dinamiğin *aydınlar* olduğu bir oluşumda, bu aydınlar tarafından şekillendirilen ulusçuluk ideolojisinin ulusları yaratmada kullanıldığı gibi çok özet bir sonuç çıkartılabilmesi mümkün gözükmektedir.

Ulusçuluğun *devlet* kavramı ile ilişkisi de aslında ulusçuluğun *ulus* kavramı ile ilişkisinden pek farklı değildir. Bilindiği gibi, modern devletler tek bir etnik topluluktan ve hatta bazıları tek bir ulustan teşekkül edilmeseler bile *ulus-devlet* olarak adlandırılmaktadırlar. Modern zamanda Aydın'ın da tablosunda belirttiği gibi *ulusçuluk* ideolojileri *ulus* veya (*ulus-*)*devlet* oluşumlarına öncül olacak şekilde ortaya çıkmışlardır. Bu kapsamda *ulusçuluk* ideolojisi (*ulus-*)*devletin* ortaya çıkmasını sağlayan temel unsurdur.

Ulusçuluk ve *devlet* ilişkisi bağlamında, Connor'ın (2005, s.40) “ulusçuluğu *devletle* oluşan kimlik veya devlete sadakat değil, *ulusla* oluşan kimlik veya *ulusa* sadakat”

olarak tanımlayan yaklaşımı konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Özellikle Connor'ın sonraki kısımda incelediğimiz ulusçuluk çeşitlerinden *etnik ulusçuluğun ulus* kavramını, yurttaş ulusçuluğunun ise *devlet* kavramını merkeze alan tanımlamalar olduğunu ifade etmesi ulusçuluğun devlet kavramı ile ilişkisinin bir başka boyutunu ortaya koymaktadır.

2.1.5.3. Ulusçuluk Çeşitleri

Çeşitli yazarlar arasındaki yaklaşım yöntemi farklılıklarına göre ulusçuluğun farklı tipolojileri bulunmaktadır. Bunların arasında en bilinenleri olan *teritoryal ulusçuluk-kültürel ulusçuluk*, *Doğu ulusçuluğu-Batı ulusçuluğu* ve *muhafazakâr ulusçuluk-sosyalist ulusçuluk-liberal ulusçuluk* gruplandırmalarının ulusçuluk literatüründe karşımıza en sık çıkan kavramlar olması nedeniyle ayrı birer başlık altında açıklamaları aşağıda yapılmıştır. Bununla birlikte ulusçuluğun; Calhoun (2007, s.4) tarafından ifade edilen *iyi, kötü*⁴⁸; Hayes'in (2010, s.99) ileri sürdüğü *iktisadi*⁴⁹; Özkırımlı (2005, s.23) tarafından sıralanan *devlet-inşacı, çevresel, yayılmacı, birleşmeci, devlet-pekiştirici, devlet-yıkıcı, devlet-yaratıcı, milletleştirici, sınır-ötesi, özerklikçi*; Delanty ve O'Mahony'nin (2002, s.120) açıkladıkları, *devletçi vatanseverlik, yeniden yapılanmacı, bütünleştirici, ayrılıkçı, dini, yeni radikal ulusçuluk*⁵⁰ tasniflerinden de isim bazında bahsetmek yararlı olacaktır.

Ulusçuluğun belirli aşamaları ve bölgesel etkinlikleri göz önünde bulundurulduğunda en azından dört çeşidinden bahsedilebileceğini belirten Wehler'in (2001, s.51) tipolojisi ise, yaklaşımın farklılığı nedeniyle önem taşımaktadır. O'na göre *bütünleştirici* (integriende) *ulusçuluk* İngiltere, Kuzey Amerika ve Fransa'da görülen *devlet-içi* (innerstaatliche) bir devrimle ulus devletin kurulmasını sağlamış; *birleştirici* (unifizierender) *ulusçuluk* Almanya ve İtalya'da aslında farklı *ethnilerden* oluşan ve önceden mevcut olduğu varsayılan bir ulusun dağılmış parçalarının bir araya getirilmesini sağlamış; *ayrılıkçı* (sezessionistischer) *ulusçuluk* özellikle 1918'den sonra çok uluslu imparatorlukların dağılmasına yol açmış ve *egemenliğin devredilmesi ulusçuluğu* (transfederalismus) ise özellikle sömürgecilik döneminde sömürge altındaki uluslara sömürgeci uluslar tarafından yayılmıştır.

⁴⁸ Calhoun, gerçekte aynı ortak söylem olan *iyi ulusçuluk* ile "yurtseverlik", *kötü ulusçuluk* kavramı ile de "sovenizm" in kast edildiğini ifade etmektedir.

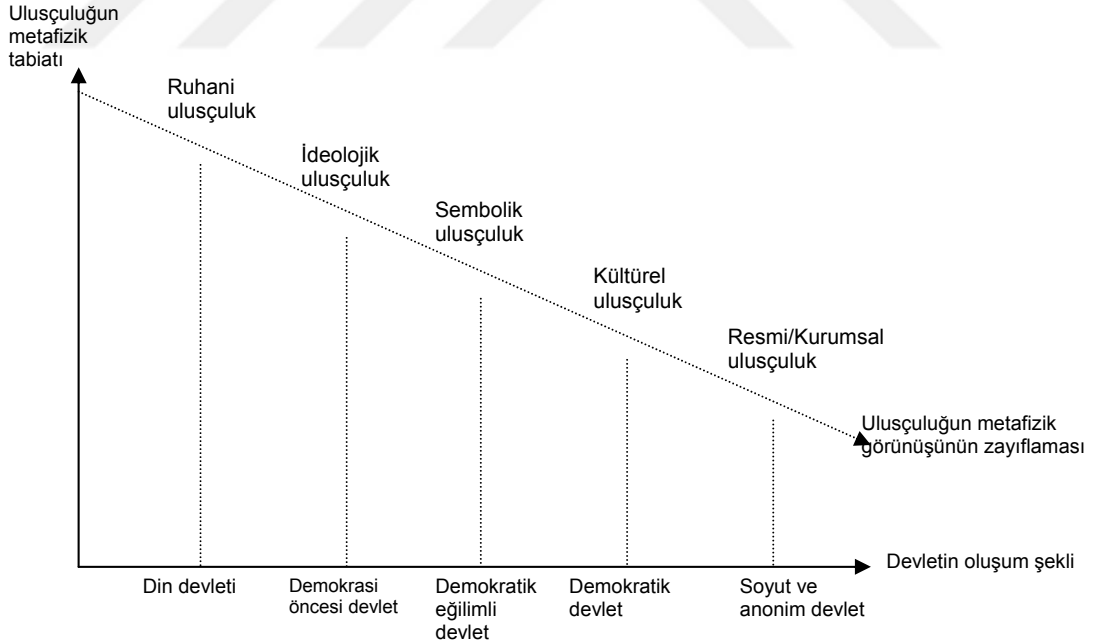
⁴⁹ Hayes, 1880'lerden sonra kısmen sanayileşmiş her ülkenin, ulusçuluk duygularını ve ulusal hükümetin gücünü kullanarak kendi sanayisini yabancı rekabete karşı koruma, çalışma yasaları ve yabancı göçünü kısıtlama yoluyla da kendi halkının yaşam standardını yükseltme yolunu tuttuğunu belirterek bu hareket tarzının *iktisadi ulusçuluk* olduğunu belirtmektedir.

⁵⁰ Delanty ve O'Mahony, *yeni radikal ulusçuluklar* bağlamında başta Batı Avrupa'daki göçmen düşmanlığı olmak üzere küreselleşme, yabancı düşmanlığı ve kültürel şiddet konularına değinmektedirler.

Billig'in (2010) 1995 yılında ortaya koyduğu *Banal Ulusçuluk* yaklaşımına göre ise; gündelik yaşamımızda günlük gazeteler, haberler ve hava durumu, televizyon programları, polisin kolunun üzerindeki devlet amblemi, devlet dairesinin kapısında sürekli duran bayrak gibi söylem ve semboller, farkında olmadığımız bir şekilde sürekli olarak 'biz' duygusunu çağrıştırmakta ve *banal* olarak sürekli bir *ulusçuluk* duygusu üretilmesini sağlamaktadır. Çevremizdeki bu semboller aynı zamanda kendi kimliğimizin veya diğerlerinin kimliklerinin farkına varmamızı sağlamakta, sürekli yenilenen bu ulusal kimlikler daha güçlü bir sosyal yapının oluşmasına da katkıda bulunmaktadır.

Boulet ve Payette'in (2007, s.40), ulusçuluğu ontolojik, yapısal, sosyo-kolektif hareketler ve antropolojik yaklaşımlarla inceledikleri çalışmalarında, *ulusçuluk çeşitlerinin yapısal geçişlerini* (transformations structurelles des formes de nationalisme) resmettikleri aşağıdaki şekil ise, devletlerin oluşma şekilleri ile ulusçuluğun metafizik tabiatı arasındaki ilişkiyi sergilemekte ve hangi tip ulusçulukların hangi tip devletlerde görülebileceği hakkında fikir vermektedir:

Şekil 1: Devletlerin Oluşma Şekilleri ile Ulusçuluğun Metafizik Tabiatı Arasındaki İlişki

Kaynak: Boulet ve Payette, 2007, s.40

Şekilden anlaşıldığı kadarıyla, devletin oluşum şekli seküler ve demokratik bir yapıya kaydıkça, egemen olan ulusçuluğun çeşidi de daha barışçıl ve uzlaşmacı bir yapıya dönüşmektedir.

Yukarıda verilen genel çerçevenin ışığında, ana akım ulusçuluk tipolojilerine aşağıda ayrı başlıklar altında göz atmanın faydalı olabileceği değerlendirilmiştir.

2.1.5.3.1. Teritoryal (Siyasi) Ulusçuluk ve Etnik (Kültürel) Ulusçuluk

İlgili kuramcılar arasında en fazla rağbet gören ve hakkında en çok yazılan ulusçuluk tasnifi, *teritoryal ulusçuluk* ve *etnik ulusçuluk* ayrımıdır. Bu kavramların, içerikleri aynı kalacak şekilde farklı yazarlar tarafından farklı kelimelerle ifade edildiği de gözlenmektedir. Teritoryal ulusçuluğun *sivil ulusçuluk*, *siyasi ulusçuluk* ve *vatandaş ulusçuluğu*, etnik ulusçuluğun ise *kültürel ulusçuluk* şeklinde adlandırıldığı kullanımlara rastlanmaktadır. Ulusçuluğu tanımlayan farklı sıfatların sözlük anlamları ile birbirinden farklı kelimeler oluşu, kavramların içeriğinde birbirleri ile arasında nüanslar bulunması nedeniyle, yazarların kendi kullandıkları terminolojiye sadık kalınmaya çalışılmıştır.

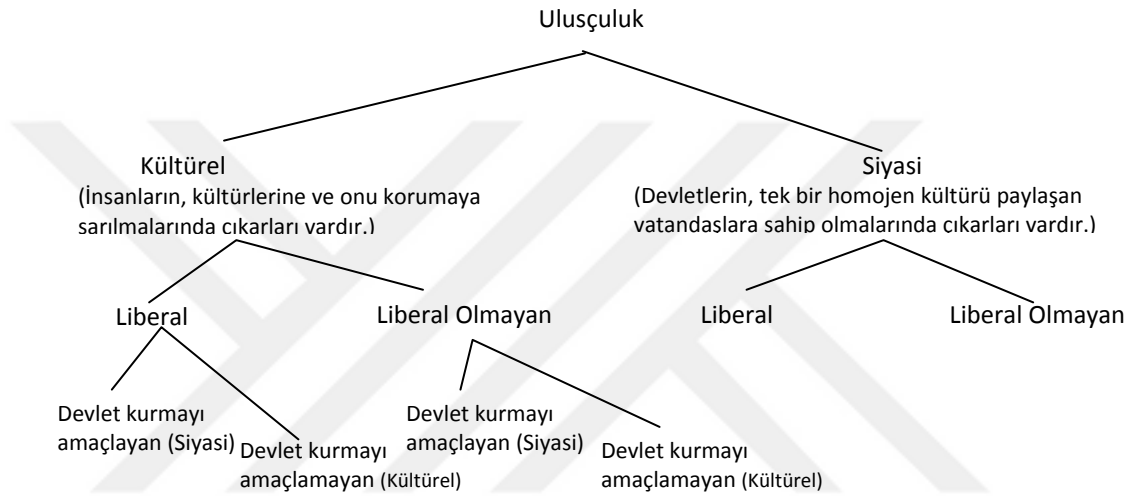
Halen en fazla kabul gören yaklaşımlardan birisi olan Smith'in (2014, s.133) ulusçuluklar tipolojisine göre; ulusçuluk, *teritoryal ulusçuluk* ve *etnik ulusçuluk* olarak iki ana kategoriye, her iki kategori de kendi içlerinde *bağımsızlık öncesi hareketler* ve *bağımsızlık sonrası hareketler* olmak üzere ayrıca ikiye ayrılmaktadır. Smith, *teritoryal ulusçu bağımsızlık öncesi hareketleri*, eski sömürge ülkeyi yeni bir devletsel ulusla ikame etmeye çalışan *anti-sömürgeci ulusçuluk* olarak nitelendirmektedir. *Teritoryal ulusçu bağımsızlık sonrası hareketler* ise, etnik farklılıklar arz eden nüfusu yeni bir siyasi topluluk halinde bir araya getirmeye ve bütünleştirmeye çalışan, eski sömürge devletin dışında yeni bir teritoryal millet yaratmaya çaba gösteren bütünleştirici ulusçuluklardır. *Etnik ulusçu bağımsızlık öncesi hareketler* ise daha büyük bir siyasi birimden ayrılmaya ve onun yerine yeni bir siyasi *etno-ulus* kurmaya çalışan ayrılıkçı ulusçuluklar ve diaspora ulusçuluklarıdır. Smith'in son kategorisi olan *etnik ulusçu bağımsızlık sonrası hareketler* ise, etno-ulusun o andaki sınırlarının dışında bulunan etnik akrabaları ve onların yaşadıkları toprakları ilhak etmek yoluyla daha geniş bir etno-ulusal devlet kurarak genişlemeye çalışacakları varsayılan yayılmacı ve pan ulusçuluklardır.

Teritoryal ulusçuluğun etnik bir homojenlik kaygısından ziyade belli bir toprak parçası üzerinde siyasi bütünlüğe önem atfettiğini, *etnik ulusçuluğun* ise ulusal birliği sağlayan unsurların siyasi öğelerden ziyade ortak dil, ortak kültür veya aynı soydan gelindiğine

dair duyulan inanç gibi etnik kimliğin bileşenlerinden oluştuğunu ifade eden Yalçın'ın (2007, s.1) görüşleri de bu bağlamda önemlidir.

Ulusçuluğu *siyasi* ve *kültürel ulusçuluk* olarak iki ana kategoriye ayıran yazarlardan biri olan Gans'ın (2003, s.8–29) aşağıdaki şekilde özetlediği sınıflandırması, ayrı bir devlet kurmayı amaçlayan *ulusçulukların* yalnızca *kültürel* (etnik) *ulusçuluk* kapsamında söz konusu olabildiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Şekil 2: Kültürel (Etnik) ve Siyasi (Teritoryal) Ulusçuluk Tipleri

Kaynak: Gans, 2003, s.8

Heywood'un (2010, s.175) yine farklı terimlerle *siyasal* (teritoryal) *ulusçuluk* ile *etno-kültürel* (etnik) *ulusçuluk* olarak adlandırdığı *ulusçuluk* tiplerini karşılaştırdığı aşağıdaki tablo ise her iki ulusçuluk çeşidinin özellikleri hakkında aydınlatıcı bilgi vermektedir:

Tablo 3: Yurttaşlığa Dayalı Ulusçuluk ve Etno-Kültürel Ulusçuluk Arasındaki Farklar

<u>Yurttaşlığa Dayalı Ulusçuluk</u>	<u>Etno-Kültürel Ulusçuluk</u>
—Siyasi ulus	— Kültürel/tarihsel ulus
—Kapsayıcı	— Dışlayıcı
—Evrenselcilik	— Partikülarizm
—Eşit uluslar	— Biricik uluslar
—Rasyonel/ilkeli	— Mistik/duygusal
—Ulusal egemenlik	— Ulusal ruh
—Gönüllülük esasına bağlı	— Organik
—Vatandaşlığa dayalı	— Soya dayalı
—Vatandaş sadakati	— Etnik sadakat
—Kültürel çeşitlilik	— Kültürel birlik

Kaynak: Heywood, 2010, s.175

Siyasal (teritoryal) *ulusçuluğun*, ulusu soyut bir siyasal topluluk olarak aldığını ve böylece egemenlik ve kendi kaderini tayin gibi fikirlerle ilişkilendirdiğini ileri süren Heywood (2012, s.172), *kültürel* (etnik) *ulusçuluğun*, eşsiz, tarihsel ve organik bir bütünlük içinde, ulus fikri temelinde, ulusun ayrı bir medeniyet olarak yeniden yaratılmasını vurguladığını belirtmektedir.

Etnik ve *sivil* (teritoryal) *ulusçuluğun* karşılaştırmalı temel özelliklerini farklı parametreleri esas alarak veren Alakel'in (2011, s.12) çıkarttığı aşağıdaki tablo ise Heywood'un açıkladığı özelliklerle örtüşmesi yönüyle önemlidir:

Tablo 4: Etnik ve Sivil Ulusçuluklar Arasındaki Farklar

	Kimliğin Özü	Üyeliğin Dayanağı	Yabancılara Bakış	a-Dış İlişkiler b-Dışlama Şekli
Etnik	Doğal özellikler	Ortak özellikler	Bütünüyle farklı	a-Karşılıklı düşmanlık b-Tahliye, içerde homojenleştirme
Sivil	Belirsiz rutinler ve gelenekler	İçsel yakınlık	Tanıdık değil	a-Etkileşim b-Farklı davranma

Kaynak: Alakel, 2011, s.12

Brown (2000, s.49) da *yurttaş ulusçuluğunun* en azından potansiyel olarak demokratik ve bireyci iken, *etno-kültürel ulusçuluğun* kalıtsal olarak otoriter ve kolektivist olduğunu belirtmektedir. Yurttaş ulusçuluğunun, oluşma sürecindeki bir topluluk bakışıyla *ileriye doğru bakan*, etno-kültürel ulusçuluğun ise, geçmişin mitleriyle şekillenen bir topluluk bakışıyla *geriye doğru bakan* bir ulusçuluk olarak göründüklerini dile getirişi, Benjamin'in *Tarihin Meleği*'ne çağrışım yapmaktadır.

2.1.5.3.2. Doğu ve Batı Ulusçulukları

Hans Kohn'un ulusçuluk literatüründe önemli bir yer edinen Doğu ve Batı ulusçulukları tipolojisi, ulusçuluğun *Batı*⁵¹ ve *Doğu* ülkelerindeki ortaya çıkış ve gelişme seyrinin farklı olduğu tezi üzerine kurulmuştur. 1944 yılında yayınlanan *The Idea of Nationalism* isimli çalışmasında Kohn (2005), kitabının ilk bölümlerinde *Batı tipi ulusçuluğu* ele alırken incelediği Batılı ulusların tarihsel geçmişlerini de araştırmıştır. Kohn, kitabının son iki bölümünde ise Alman modelini esas aldığı *Doğu tipi ulusçulukları* incelemiştir.

⁵¹ Ancak, Kohn'un (1962, s.31) *Batı*'dan kastının, bizim bugün *Batı* olarak adlandırdığımız ülkelerin tamamını kapsamadığını belirtmek gerekir. Kohn, *Modern Batı Uygarlığının* Greko-Romen, Avrupa, Batı veya Yahudi-Hıristiyan uygarlıklarıyla eş anlamlı olmadığını, Modern Batı Uygarlığından kastının Kuzeybatı Avrupa'da 17.yy ve 18.yy.larda yükselen uygarlık olduğunu ileri sürmektedir.

Kohn'un *Batı ulusçuluğu* ile bir önceki başlık altında incelediğimiz *teritoryal ulusçuluk* anlayışının temellendikleri kökler aynıdır. Kohn'un *Doğu tipi ulusçuluk* modeli ise, yine bir önceki sınıflandırma altında incelediğimiz *etnik ulusçuluk* modeli ile genel karakteristik özellikler bakımından örtüşmektedir. Doğu-Batı karşıtlığının, *teritoryal ulusçulukla etnik ulusçuluk* arasındaki karşıtlıkla aynı kökten geldiğini, birincisinde ulusal kimliğin, kurulmuş siyasi devletin meşru bir üyesi olmaktan doğduğunu, ikinci durumda ise ulusal kimliğin siyasi vatandaşlıktan ayrı ve belki de üstün görülen, kimi kültürel veya etnik kıstaslara göre belirlendiğini ifade eden Calhoun'un (2007, s.123) görüşleri de bu yöndedir.

Köken olarak *Batı ulusçuluğunun* politik bir oluşumun eseri olduğunu ve ulusal devlet projesi olarak doğduğunu ileri süren Öğün (2000, s.78), *Doğu ulusçuluğunun* ise göreceli olarak geri sosyal ve politik koşulların hüküm sürdüğü bölgelerde gecikmeli olarak doğduğunu belirtmektedir. *Batı ulusçuluğunda* temel hareketlendirici unsurlar Rönesans ve Reform iken ve yaşanan gelişmeler yerli güçlerin eseri iken, *Doğu ulusçuluğu* kolektif iktidar, milli birlik, yabancı egemenliğinden kurtuluş gibi temaları içeren, kapalı ve otoriter toplumlarda görülen, efsanelerle karışık bir geçmiş ve gelecek düşleyen toplumlarda görülmektedir. *Batı ulusçuluğu* akılcı yurttaş hakları kavramını ön plana çıkarırken, *Doğu ulusçuluğu* kolektif haklar ya da herhangi bir ırkın özgün üstünlüklerini savunmaktadır. *Batı ulusçuluğunun* toplumsal tabanında ekonomik olarak güçlü ve eğitilmiş orta sınıflar rol oynarken *Doğu ulusçuluğuna* yönelik toplumsal destek aristokrasi ve kitlelerden gelmiştir.

2.1.5.3.3. Muhafazakâr, Sosyalist ve Liberal Ulusçuluklar

Ulusçuluğun tanımını yaparken, ulusçuluğun bütün ideolojilere eklenilebilecek bir kavram olduğundan, dolayısıyla ideolojik olarak birbirlerinin ne kadar karşısında olsalar da liberallerin ve sosyalistlerin dahi *ulusçu liberal* ve *ulusçu sosyalist* olarak adlandırılabilirlerinden bahsedilmişti. Dolayısıyla bu kapsamda her bireyin, grubun veya ulusun kendine özgü bir ulusçuluk anlayışı olacağına söylenmesi yanlış olmayacaktır.

Liberal ulusçuluğun *kendi kaderini tayin* hakkının bir kabulü üzerinde temellendiğini öne süren Heywood (2012, s.172–186), liberal ulusçuluğun her türlü yabancı hâkimiyet ve baskıya karşı olduğunu, *anayasacılık* ve *temsiliyet* inancında pratiğe yansıtılan *özyönetim* idealinin de liberal ulusçuluğun temel dayanağını oluşturduğunu ifade etmektedir. Ulus-inşa süreçlerindeki devletlerden ziyade, kurulu ulusal-devletlerde daha

fazla gelişme eğiliminde olan *muhafazakâr ulusçuluğun*, ulusal vatanseverliğin sosyal uyum ve siyasal birlik yaratma kapasitesini öne çıkardığını düşünmektedir. Kimliğin tehdit altında olduğu ya da yok olma riskine girdiği dönemlerde daha bir önem kazanan *muhafazakâr ulusçuluk* anlayışına göre, farklı din ve geleneğe sahip olan yabancıların ülkeye göçü sıkı bir biçimde kısıtlanmalı ve azınlık etnik gruplar ülkenin baskın kültüründe asimile edilmeye zorlanmalıdır.

Holbraad (2003, s.93), *muhafazakâr* ve *liberal ulusçulukları defansif ve saldırgan* (aggressive) olmak üzere kendi içlerinde ikiye ayırmakta; *sosyalist ulusçuluğu* ise *komünist, sosyal-demokrat ve sosyalist* olmak üzere üç alt tipe ayırmaktadır. Bu çalışmanın inceleme konusu bakımından Holbraad'ın verdiği bazı tanımlamalara eğilmek gerekmektedir. *Defansif muhafazakâr ulusçuluk*, uluslararasıılığa karşı oluş ve ulus-devlet merkezli, milli egemenlik taraftarı özelliğe sahiptir. *Saldırgan muhafazakâr ulusçulukta* ise, yabancı idaresinden kurtulmak, azınlıkların dışlanması, teritoryal revizyon, emperyalizm eğilimleri, faşizm unsurları ve şiddete başvurma söz konusudur. *Defansif liberal ulusçuluk* orta sınıf ulusçuluğu olup, muhafazakâr, sosyal demokrat ve komünist uluslararasıılık karşıtılarıyla, ulus ve halk merkezli bireysel ve ulusal haklar savunuculuğuyla karakterize edilir. *Saldırgan liberal ulusçuluğun* özellikleri ise; ulusal kurtuluş, birleşme yanlılığı, liberalizmden ulusçuluğa kayma ve tutkulu bir bağlılık olarak sıralanmaktadır. *Sosyalist ulusçuluğun* en önemli özellikleri anti-Amerikancılık, Üçüncü Dünya taraftarlığı, radikalizm ile geleneksel sosyalizm, çevresel duyarlılık ve barış hareketleri savunuculuğudur.

2.1.5.4. Ulusçuluk Kuramları

Ulusçuluk çalışmalarının en önemli konusu olarak değerlendirilen *ulusçuluk kuramları*, bu çalışmada, Kürt ulusçuluğunun hangi kuram kapsamında hangi şekilde ele alınabileceğini değerlendirebilmek açısından önem kazanmaktadır. Uluslar ve ulusçuluğun ne zaman doğduğu, ulus ve ulusçuluk kavramlarının birbirlerine karşı öncüllük durumu ve ulusların ne ölçüde modern oluşumlar olduğunu ortaya çıkarmak üzerine odaklanan *ulusçuluk kuramları*, tez çalışmasının kuramsal çerçevesi göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca yalın ve öz olarak verilmiştir.

Genel olarak *ilkçi yaklaşımlar* ve *modernist yaklaşımlar* olmak üzere ikiye ayrılan ulusçuluk kuramlarının, son yıllarda özellikle *modernist yaklaşımlardaki* farklı görüşlerin de ayrı birer kategori şekline dönüşmesi üzerine sayıları artmıştır. Özkırımlı tarafından ilk olarak 2000 yılında İngilizcesi çıkartılan *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış* adlı

çalışmadaki sınıflandırılmaya sadık kalınan bu kısımda, ana akım iki yaklaşımın dışında Smith'in *etno-sembolcü yaklaşımı* ile bir grup farklı yaklaşımlardan oluşan *yeni yaklaşımlar* kategorisi de dahil edilmiştir. Dolayısıyla Smith'in 1980'lerde dikkat çeken görüşlerinin ayrı bir yaklaşım olarak kabul edilmesi ve 1990'larda ortaya çıkmaya başlayan farklı yaklaşımların daha önceki kuramlardan farklılıkları nedeniyle ayrı bir sınıfta gruplandırılması neticesinde dört ayrı ana kategori ulusçuluk kuramı ortaya çıkmıştır. Ancak, Özkırımlı tarafından ulusçuluk kuramlarının bu şekilde tasnifine kadar, pek çok yazar tarafından söz konusu kuramların ikili bir ayrıma tabi tutulduğu ve doğal olarak, yazdıkları eserlerde de ulusçuluk tartışmalarını ikili eksen üzerinden yapmış oldukları göz önüne alınmalıdır.

Örneğin bu konuda Antoine Roger (2008, s.3), hemen hemen Özkırımlı ile aynı tarihlerde kaleme aldığı *Ulusçuluğun Büyük Kuramları* (2001, Les Grandes Théories du Nationalisme, Paris: Éditions Dalloz) isimli çalışmasında, kuramları ikili ayırım üzerinden ele alarak, *modernist* kategorinin *ilkçi* kategoriye göre fazlaca donanımlı olduğunu belirterek, bu sınıflandırma türünün pek de işlevsel olmadığını savunmaktadır. Aynı kapsamda Craig Calhoun (2007, s.42) da, orijinalini Özkırımlı'dan önce (1997), yazmış olduğu *Milliyetçilik* adlı eserinde ulusçuluk literatüründeki en büyük tartışmalardan birinin *inşacılar* ya da *araçsalcılar* (modernistler) ile *ilkçiler* arasında yaşandığını; modernist yaklaşımın, iktidarlarını sağlamlaştırmak isteyen seçkinler tarafından yönlendirilen bir proje olduğunu savunmaktadır.

2.1.5.4.1 İlkçilik

Yalçiner (2014, s.194), ulusa *verili* ve *doğal* nitelik atfeden ilkçi yaklaşımın etnik kimliğin ilksel temellerine ilişkin tartışmaya bağlandığını, dolayısıyla ulus ve ulusçuluğun ilkçi perspektiften ele alınmasının etnisite teorileri ile neredeyse birebir örtüştüğünü ifade etmektedir. İlkçi yaklaşım kategorisi altında incelediğimiz kuramcıların pek çoğunun çalışmalarını etnik kimlik ve etnisite ile ilgili konularda yoğunlaştıranlar arasından olması da bu görüşü desteklemektedir.

Hastings (1997, s.4), İngiltere'nin 18. yüzyıldan asırlar önce, hem bir ulusun hem de bir ulus devletin tam anlamıyla bir prototipini sunduğunu, ulusal gelişiminin diğer Atlantik'e kıyısı olan ülkelerden daha önce gerçekleştiğini ve Aydınlanma öncesi çağda İngiltere'de *ulusal* karakteristiklerin tümünün gözlemlenebildiğini iddia etmektedir. Hastings bu iddiasını İngiltere'de *ulusçuluğun* izlerinin 10. yüzyıla kadar götürülebileceği, bir İngiliz *ulus-devletin*in 1066 yılında kurulduğu, İngiliz ulusal bilincinin

12. ve 13. yüzyıllar boyunca geliştiği ve 14. yüzyılın sonunda *Rönesans* ve *Yüzyıl Savaşları*'nın da etkisiyle çok daha güçlendiği savlarıyla daha da ileriye götürmektedir. Hastings'in görüşlerini destekleyen yönde, Greenfeld'in (2003, s.31–87), 15–17. yüzyıllardaki İngilizce sözlükler ve İngiliz Parlamento kayıtlarından elde ettiği bulgulara göre, İngiliz "ulusal hissiyatı" modernistlerin iddia ettiği tarihlerden asırlar önce başlamış bulunmaktadır.

Zaman içinde pek fazla destekçisi kalmadığı gözlenen bu yaklaşımın izlerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından 1960'lı yıllara kadar geçen sürede, özellikle radikal Türkçü kesimlerin düşüncelerinde rastlamak mümkündür.

2.1.5.4.2. Modernist Yaklaşım

Tom Nairn, Michael Hechter, John Breuilly, Paul Brass, Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson ve Miroslav Hroch gibi düşünürlerin görüşleriyle temellenen bu yaklaşımın, *araçsalcılar*, *yapısalcılar* ve *inşacılar* diye adlandırılan farklı gruplarca temsil edilen alt bölümlenmeleri olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Çeşitli yazarlar, *modernist kuramı* bir bütün olarak ele almak yerine biraz daha homojenleştirerek ayrılabilen unsurlarını farklı bir grup olarak ele alma eğiliminde olmuşlardır. Örneğin bu kapsamda, *yapısalcı yaklaşımı* modernist kuram içinden ayırarak farklı bir kategori olarak değerlendiren Yalçınar (2014, s.195), Hobsbawm⁵² ve B. Anderson'un *geleneğin icadı* ve *ulus* kavramının inşa edilmiş niteliğini öne çıkartan yaklaşımlarını, yapısalcı yaklaşımlar olarak ayrı bir grup altında ele almaktadır.

Tarım toplumundan sanayileşmeye geçişin, beraberinde ulusçuluk çağını da getirdiğini, *ulusçuluğun*, sanayileşmenin ihtiyaçları ve seçkinlerin emelleri doğrultusunda ulusları yarattığını ileri süren Gellner (2013, s.138), ulusçuluğun, *geleneğin icat edilmesi* için kullandığı kültürel parçalar ve yamaların çoğu kez gelişigüzel yaratılmış *tarihsel icatlar* olduğunu savunmaktadır. Ulusçuluğun bilinçli olarak benimsenmiş siyasal ideolojilerle değil, din gibi kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmesi gerektiğini söyleyen B. Anderson'a (2014, s.26) göre ise 16. yüzyılda *matbaanın yerleşmesi* ve *kapitalizm*, ulusal bilincin kökenlerinin yeşermesine zemin hazırlayan en önemli etkenlerden olmuştur. Ulusçuluğu icat edenin belli bir dilin kendisinin değil yayın dili olduğunu savunan Anderson (2014, s.151), önermesinin zorunlu sonucu olarak matbaanın gelişmesinden, halkın okur-yazar

⁵² Hobsbawm'ın (2014, s.24) "analitik düzlemde ulusçuluğun uluslardan önce geldiğini, ulusların devletleri ve ulusçulukları yaratmadığını, doğru olanın bunun tam tersi olduğunu" savunan görüşü bu kapsamda önemlidir.

olmasından önce böyle bir kavramın oluşamayacağını çıkarsamaktadır. Ulusçuluğun 18. yüzyıl Avrupa'sının bir ürünü olduğunu, evrenselciliğe karşı bir Orta Avrupa tepkisi olan *Romantizm* hareketinin siyasi bir sonucu olduğunu öne süren Pfaff'ın (1994, s.14) görüşleri de bu kapsamda önemlidir.

Etnikliğin olgunlaşmış bir seviyesi ile *ulus* arasındaki ulus öncesi oluşumları bir *ön-ulus* olarak nitelendiren Hobsbawm (2014, s.99) ise, tek başına bir ön-ulusçuluğun ulusları oluşturmaya yetmeyeceğini ifade etmektedir. Hroch'un ulusal hareketlerin gelişimini üç aşamaya ayırdığı görüşlerini kabul eden Hobsbawm (2014, 27); Hroch'un 19. yüzyıl Avrupa'sı bağlamında kullandığı *A aşamasının* salt kültürel, edebi ve folklorik bir içeriğe sahip olduğunu; *B aşamasında* ulus fikrini savunan öncüler ve militanlar topluluğuyla, politik kampanyaların ilk adımlarının görüldüğünü; *C aşamasına* geçişin ise ulusal hareketlerin kronolojisinde açıkça belirleyici bir moment olduğunu belirtmektedir. Hobsbawm, (2014, s.218) ayrıca, uluslar ve ulusçuluğun toplumsal mühendislik ürünü olduğu görüşünden hareketle, dünya yüzeyinin beşte birinin haritasının *geçici* olduğunu iddia etmektedir.

Ulusçuluk kavramının akademik alana girmesinin öncülerinden olduğu için belirli bir gruba dahil etmek diğer gruplara haksızlık olabilirse de, Hayes'in uluslar ve ulusçuluğun başlangıç dönemleri olarak kronolojik bakımdan modernist kuramcılara daha yakın olan duruşundan da burada bahsetmek gerekmektedir. Çağdaş ulusçuluğun tarım ve ticaretin hakim olduğu bir toplum düzeninde doğduğunu, ilk öncülerinin toprak asilzadeleri ya da tüccar, hukukçu, devlet memuru, aydın ve gazetecilerden oluşan orta direk profesyoneller arasından çıktığını savunan Hayes'in (2010, s.99) görüşleri, ulusların ulusçuluk tarafından şekillendirilmesine işaret etmektedir.⁵³

Yine öncül konumu nedeniyle herhangi bir gruba dahil edilmesi uygun olmamasına rağmen, ilk baskısını 1953 yılında yayınladığı *Ulusçuluk ve Sosyal İletişim* (Nationalism and Social Communication) adlı eseriyle modernist yaklaşımın görüşlerine uygun

⁵³ Bu konuda Hayes'in (2010, s.153) Türkiye özelinde verdiği şu örnek ilginçtir: "Mustafa Kemal'in rehberliğinde, Türkiye hızla ulusallaştırıldı. Padişahlığın kaldırılmasıyla kalmayıp, tarihi İslamiyet'ten koparılan Türk kurumlarına laik ve ulusal bir karakter kazandırıldı. Hükümetin dine ayırdığı tahsisat sona erdirildi ve dini okulların yerine devlet okulları geçirildi. Kuran'a ve Müslüman kadıların kararlarına dayalı olan eski hukuk sistemi kaldırılarak yerine modern bir ulusal sistem kuruldu. Müslüman takvimin yerine Batı Avrupa takvimi, Arapça harfleri yerine Romen harfleri konuldu. Fes ve sarık kanun dışı sayılarak şapka ve kasket teşvik edildi. Kadınların peçe takması yasaklandı. İnsanlara soyadı almaları emredildi. Türklerin çoğu Müslüman kalmaya devam etti; ama İslamiyet artık kamuya değil ferde ait bir mesele haline geldi. İslamiyet'ten esirgenen ilgi, ne Hıristiyanlığa ne de tabiatüstü başka bir dine yöneltildi. *Ulusçuluk* resmi Türk dini oldu. Ulusal okul eğitimi ve propagandasına ağırlık verildi. Türk kitleler okuma yazma öğrendikçe, ders kitaplarından ve radyolardan, yüksek medeniyet kurmuş kadim Hititlerden (hoş bir efsane olarak) gelmiş ve çağlar boyu bir misyon üstlenmiş üstün bir ırka mensup olduklarını, şimdi büyük bir ırk ve büyük bir ulus olarak bir kez daha üzerlerine düşeni yaptıklarını öğrendiler."

düşünceler öne süren Deutsch'un (1972, s.190), ulusçuluğun oluşmasında ve gelişmesinde sosyal iletişim olanaklarının ve modernizmin rolünden bahseden "Ulusçuluk, ticaret ve sanayi öncesi köylü halkların kitlesel mobilizasyonu ile eşgüdümlü bir süreçtir. Harekete geçirilen bu halkların ulusal topluluklara ve sosyal sınıflara dönüştürülmesi sosyal iletişimin değişen kalıplarına uyumu da beraber getirmiştir" sözlerini modernist görüşe paralel olarak algılamak olanaklıdır.

Ulusların modern formuna yakın yaklaşık herhangi bir biçimde tarihin başlangıcından bu yana var olduğunu ima edecek kadar katı ilkçi tutumlar vazedenlerin, yalnızca ulusçu ideologlar olduğunu düşünen Calhoun (2007, s.41), ulusçuluğun modern bir olgu olduğunu, devlet gücündeki sürekli değişim, uzun mesafeli ekonomik bağların artışı, yeni iletişim ve ulaşım imkanları ve yeni siyasi projelerle birlikte ortaya çıkmış bir kolektif kimlik oluşturma yolu olduğunu ifade etmektedir.

Ulusçuluğu, kitlelerin harekete geçirilmesi ve kurumsallaşmasıyla oluşturulabilen kolektif bir kimlik olarak kabul eden Delanty ve O'Mahony'nin (2002, s.28) ulusçuluğu, bir taraftan kitleleri harekete geçirirken yeniden şekillenen, diğer taraftan siyasi buyruklarla özdeşleşmeyi sağlayarak sosyal entegrasyona katkı sağlayan bir toplumsal mekanizma olarak tanımlayarak, modernite ve ulusçuluğun iç içe geçmişliğini vurgulamaları da yine bu yaklaşım kapsamında ele alınabilecek bir görüştür.

2.1.5.4.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım

Ulusçuluğun modern zamanlarda ortaya çıkan bir olgu olduğunda modernistlerle hemfikir olan, ancak ilk ulusların ulusçuluklardan önce ortaya çıktığını (ilkçiler kadar ezelden beri var olan yapılar olduklarını değil) düşünen, *etnik geçmişe* (ve kültüre) ağırlık veren yaklaşımlar, *etno-sembolcü* bir kuram olarak üçüncü yaklaşımı oluşturmaktadır.

Bir *ulus inşa etme yöntemi*, bir ideoloji ve bir hareket olarak *ulusçuluk* ve onun *ulusal özerklik*, *ulusal birlik* ve *ulusal kimlik* ülkülerinin görece modern görüngüler olduğunu düşünen Smith (2013, s.71), *uluslar*, *ulusal devletler* ve bütün *uluslararası topluluğun* da modern olduğunu savunmaktadır. Ancak, ilk uluslar olan Batı Avrupa uluslarının ortaya çıkışını bu sıralamanın dışında tutan Smith (2002, s.33), Batı Avrupa'da, belli bir ulusal duyguya 15. yüzyıl sonu veya 16. yüzyılda rastlanırken, ideoloji ve hareket olarak ulusçuluğun 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan bir olgu olduğunda modernistlerle aynı fikirdedir.

Literatürde ‘radikal ulusçu’ yazılarıyla öne çıkan Hassanpour, İzady ve Celil gibi önemli sayıda Kürtçü yazar, *ulus* kavramının ya ilkçi yaklaşımda olduğu gibi eski çağlardan beri var olan ezeli ve verili olgular olduğunu savunmakta, ya da *ulusu* etno-sembolcü kuram ışığında yorumlamaktadırlar. “Ulusun, eskiçağlardan bu yana çeşitli biçimlerde var olan fakat farkında olunmayan yapıların Avrupa’daki sanayileşmeyle birlikte yeni bir siyasi varlık olarak yeni anlamlarla yüklü bir biçimde ortaya çıktığını” savunan görüşleri ile ‘Türkçü’ olarak nitelendirilebilecek Yeniçeri (2011, 126) gibi yazarları da bu kapsamda etno-sembolcü kuram savunucuları arasında değerlendirmek mümkündür.

2.1.5.4.4 Yeni Yaklaşımlar

Yalçiner (2010, s.30), 1990’larda yeni kavramsal, metodolojik ve kuramsal yaklaşımların ortaya çıkmasından sonra, *post-klasik yaklaşımların* milliyetçilik tartışmalarına egemen olduğunu belirtmektedir. Post-klasik yaklaşımlarda üç ana noktanın göze çarptığını, bunların ilkinin, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konularındaki özellikle feminist kuramcılarının artan ilgisi olduğunu ifade etmektedir. İkinci önemli noktanın ise, eleştirel teori, post-kolonyal çalışmalar veya post-modernizm teorilerini içeren daha kapsamlı ve kuramsal çizgideki ‘yeni sosyal teori’ veya ‘eleştirel sosyal teori’ bağlamında ele alınabileceğini belirtmektedir. Yalçiner’e göre, post-klasik yaklaşımdaki üçüncü ana akım tartışmalar ise, siyaset felsefesinden ve normatif siyaset kuramından ithal edilen son dönem katkılardan oluşmaktadır.

Buraya kadar başta kimlik, etnisite, ulus ve ulusçuluk olmak üzere tezin temel kavramları üzerinden kuramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Müteakip başlıklar altındaki kuramsal bölümün ikinci kısmında ise, ayaklanma ve ayaklanmaya karşı koyma kavramları üzerinden ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır.

2.2. AYAKLANMA VE AYAKLANMAYA KARŞI KOYMA

Kuramsal inceleme bölümünün ikinci kısmında ele alınan *ayaklanma* kavramı birinci kısımda incelenen *ulusçuluk* ile oldukça ilişkili ve çoğu zaman iç içe geçen konuları barındıran bir olgudur. Bir ayaklanmayı meydana getiren oluşumlar *ulusçuluk* kapsamında *ulusal kurtuluş hareketlerinin*⁵⁴ bir parçası olarak ele alınabileceği gibi,

⁵⁴ Pomeroy (1992, s.29–35), *ulusal kurtuluş* terimini, burjuva demokratik devrimi, Proleter Devrimi ve Burjuva gelişiminin bile söz konusu olmadığı, ne proleteryanın, ne de komünist tipte bir partinin bulunmadığı ülkelerdeki özgürlük için yapılan devrimleri içine alan bir kavram olarak tanımlamaktadır. *Ulusal kurtuluş hareketlerini*, sistem karşıtı hareketler (ant systemic movements) tipolojisi altında *ulusçu anti-emperyalizm* ve *proleter anti-kapitalizmin* çifte meşruiyetine sahip hareketler olarak değerlendiren Giovanni (1989, s.27), *sistem karşıtı hareketlerin* ilk defa 19. yüzyıl ortalarında *sosyal hareketler* ve *ulusal hareketler* şeklinde iki ana grupta ortaya çıktığını ifade etmektedirler. *Sosyal hareket* işverenin işçiye,

ulusçuluğun ve özellikle ulus inşasının önemli öğelerinden birisi de *ayaklanma* şeklinde verilen ortak mücadelelerdir.

Ulusçuluk kavramı altında genellikle *etnik çatışmalar* olarak ele alındığı gözlenen *ayaklanma*nın konusunu oluşturan somut olayların, basit olarak *etnik çatışmalar* olgusu altında incelenebilmesi de olasıdır. Bununla birlikte, etnik çatışmaların her zaman birer ayaklanma olarak ele alınabilmeleri teknik olarak uygun değildir. Zira bir ayaklanmayı meydana getiren unsurlar ve ayaklanmaların dinamiklerinin ortaya çıkabilmesi oldukça örgütlü bir çabayı gerektirmektedir. Ayrıca, örneğin ideolojik farklılıklar nedeniyle bir ülkede rejime karşı meydana gelen ayaklanmaların da bir etnik kökene dayanması zorunlu olmayıp, *etnik çatışmalar* olarak mütalaa edilme imkânı yoktur.

Ayaklanma konusundaki çalışmaların nispeten azlığı, araştırmacıların günümüzde yaşadığımız önemli bir kısmı aslında birer ayaklanma olan olayları, sadece *ulusçuluk* paradigması altında *etnik çatışma* olarak veya sadece *güvenlik* paradigması yaklaşımıyla *terörizm* olarak ele almalarına, dolayısıyla meydana gelen olayın teorik temelini eksik olarak değerlendirmelerine yol açmaktadır. Sonuçta aynı olayı değerlendiren farklı yazarların herhangi bir *ayaklanma* konusunda çok farklı teorik arka plan üzerine geliştirdikleri düşüncelerin uzlaşması ve anlaşabilmeleri bazen mümkün olamamaktadır.

Bu kısımda ilk olarak *ayaklanma* literatürü ile ilgili *çeşitli tanımlara* yer verilmiş ve kavramların anlaşılmasına özen gösterilmiştir. İkinci olarak ise başlı başına bir bütün olarak *ayaklanma* konusu teorik açıdan ele alınarak incelenmiştir. Nihayet üçüncü kısımda ise *ayaklanmaya karşı koyma* konusu ele alınmış ve kuramsal bölüm tamamlanmıştır.

2.2.1. Ayaklanma Literatürü ile İlgili Çeşitli Tanımlar

Yaklaşık iki yüzyıl kadar önce Osmanlı topraklarında *millet* sistemi içinde Rumlarla başlayan bir dizi ulusçu bağımsızlık hareketleri 1'inci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin başkaldırısı ile son bulmuş ve Osmanlı'dan ayrılarak kendi devletini kurmuş olan Yunan, Sırp, Bulgar, Arnavut, Ermeni ve Arap gibi halkların bu hareketlerine *isyan* denilmiştir. Ancak, çete savaşları seviyesinin üzerine çıkamayarak devlet kurma aşamasına geçememiş, daha tali düzeyde kalmış halkların hareketlerine ise *terör eylemleri* veya *ayaklanma* ifadesi kullanılmıştır. Örneğin *Rum İsyanı* ve *Ermeni İsyanı*

burjuvazinin proletaryaya baskısı üzerine temellenmekteyken, *ulusal hareket*, baskıyı bir etno-ulusal grubun diğeri üzerindeki tahakkümü olarak ele alınmaktadır.

ifadeleri kullanılırken, *Mora Ayaklanması* veya *Çerkez Ethem Ayaklanması* tanımlamalarını kullanmanın kriteri nedir?⁵⁵ Bir *meşru otoriteye* veya *kurulu düzene* karşı başkaldırı olayının *isyan* veya *ayaklanma* olarak tanımlanması için esas ölçüt, bu hareketin sonucunda bir devlet kurulabilmiş olması veya söz konusu olayın büyük bölgelere sirayet etmiş olması mıdır? Yoksa, tanımlamanın oturabilmesi için söz konusu hareketin sonuçlanmasını beklemek mi gerekecektir? Bu kavramların yerli yerinde kullanılmasının ve tanımlamaların doğru yapılmasının, ortaya çıkan olgunun meşruiyeti ve hukuki-politik statüsü açısından önemli olduğu açıktır.

Bu olgunun doğru teşhisi, aynı şekilde günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nde PKK öncülüğünde yürütülen *silahlı-radikal-Kürtçü* hareketin adlandırılması açısından da büyük önem taşımaktadır. Söz konusu hareketin eylem ve oluşumlarına atfen sıfat olarak kullanılan *terör*, *isyan*, *kalkışma*, *ayaklanma* ve *savaş* gibi farklı terimlerin her birisi, cereyan eden olaya farklı bir hüviyet kazandırmakta, hareketin uluslararası alanda kazanacağı statüyü etkileyebilmektedir. Özellikle diplomatik literatürde, devletlerin, örgüt veya kuruluşların, bir ayaklanma örgütünün üyeleri için kullandıkları *terörist*, *savaşçı*, *gerilla* veya *isyancı* şeklindeki kelimelerin her biri, o devlet veya kurumun ayaklanmacı örgüte karşı hukuki ve siyasi fiili tanıma şeklini de yansıtmaktadır.⁵⁶ Kelimelerin anlamlarının son derece önemli olduğu etnik-temele dayalı bu gibi hareketlerde, terminolojiye çok iyi vakıf olunması önem kazanmaktadır. Bu nedenle ayaklanma kuramına geçmeden önce aşağıda, bazı önemli kavramların açıklanmasının gerekli olduğu düşünülmüştür.

2.2.1.1. Düzensiz Savaş

Düzensiz savaş kavramı, *Kürtçü ayaklanmalar* diye adlandırabileceğimiz hareketler dahil olmak üzere *düzenli savaş* kavramı altında mütalaa edilemeyecek, ülkenin iç düzeninden sorumlu kolluk kuvvetlerinin etkili müdahale gücünü aşan ve silahlı kuvvetlerin kullanılmasını gerektiren bir durum olup kendi normlar hiyerarşisinde en üst çatı kavramdır. Kavramın güncel literatürde yerini etkili bir şekilde alması, özellikle *ayaklanma* ile ilgili literatürün 2000'li yılların başında yaygınlaşması ile görülmektedir.

⁵⁵ Bu adlandırmaların tersini yapan, herhangi bir kriteri göz önüne almayan çok sayıda yazar bulunduğunu da belirtmek gerekir.

⁵⁶ Ayaklanmacıların meydana getirdiği hareketler için yapılan tanımlamaların objektifliğinin konuyla ilgililenenlerin kendi çıkarlarına göre değiştiği gözden kaçırılmamalıdır. *IRA, ETA, FKÖ, PKK, ... vs. Terör/ Ayaklanma/ İsyancı/ Gerilla/ Devrimci/ Özgürlük Mücadelesi Örgütü* gibi tanımlamaların tamamı, söz konusu örgüte karşı kişinin sempati veya antipati derecesine göre farklı yaklaşımları ifade etmektedir. Eğer örgütün faaliyetleri, hedefleri ve ideolojisi için bir sempati besleniyorsa, o örgütün faaliyetleri başkalarının özgürlüklerine son verse de *özgürlük savaşçısı* bir örgüt etiketi ile tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte örgütün faaliyetlerinden çıkarları zarar gören taraflarca, söz konusu örgüt gerçekten insanların temel hakları için mücadele etse de terör örgütleri listesine alınarak özel yaptırımlara tabii kılınabilmektedir.

Düzensiz savaş kavramı, resmi dili İngilizce (irregular warfare) ve Fransızca (guerre irregulière) olmayan Türkiye dahil pek çok NATO üyesi ülkelerde, pek net olmayan, orijinali ile aynı hukuki ve politik anlamı vermeyen karşılıklarıyla kullanılmaktadır.⁵⁷

Düzensiz savaşın tanımlamasını yaparken en basit haliyle, “savaşan taraflardan en az birinin *düzenli*⁵⁸ kuvvetler yerine *düzensiz* kuvvetlerden oluştuğu savaş hali” olduğu söylenebilir. Düzensiz savaş, askeri öğretilerde (Grdovic, 2009, s.15), “devlet ve devlet olmayan aktörler arasında, ilgili topluluklar üzerinde meşruiyet ve etki kazanabilmek için şiddetli bir mücadele” olarak tanımlanmaktadır. Son çeyrek yüzyılda *düzensiz savaş* kavramı yerine özellikle 1990’lar boyunca *düşük yoğunluklu çatışma* ve *savaş dışı askeri harekât* gibi ifadeler kullanılmış ise de, şu anda Batı askeri literatüründe ilgili sınıflandırma *düzensiz savaş* kavramı altında yapılmaktadır. *Düşük yoğunluklu çatışma*⁵⁹ tabiri bugün için günümüz ihtiyacını karşılayabilecek yetkinlikte bir kavram değildir.

Düzensiz savaş kavramı altında sınıflandırılabilir çatışma ve mücadele tipolojileri modern askeri literatürde şu kavramları içermektedir (Larson, 2008, s.14): *Ayaklanmaya karşı koyma* (Counterinsurgency-COIN), *Terörizme karşı hareket*,

⁵⁷ Örneğin, bu çalışmanın yazarı, 2011 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri’nden kıdemli albay rütbesinde iken emekli olana kadar, eğitim veya uygulama ortamlarında *düzensiz savaş* teriminin kullanıldığına şahit olmamıştır. NATO tarafından hazırlanan *Irregular Warfare* taslak talimnamesi de üye ülkelere ilk olarak 2007 yılında gönderilmiş olup bu kavramın Türkçe literatürde oturup oturmayacağı da henüz net değildir.

⁵⁸ “Düzenli” kelimesi 1949 Üçüncü Cenevre Sözleşmesi ile literatüre giren bir kavram olup, ilk olarak *düzenli silahlı kuvvetler* (*regular armed forces*) ifadesi içinde kullanılmıştır. *Düzenli savaş* kavramı *düzensiz savaş* kavramının aksine, uygulamada kullanılan bir kavram değildir. *Düzenli savaş*, bizim klasik olarak *savaş* kelimesinden anladığımızdır. *Düzenli* kavramı uluslararası sözleşmelere, *gerilla* ve *paralı askerler* (*mercenaries*) gibi *düzensiz savaşan* grupların tanımları yapılırken düzenli birlik (*regular forces*) mensubu olmadıklarının belirtilmesiyle girmiştir. *Düzensiz kuvvetler* (*irregular forces*) ise, uluslararası insancıl hukukta (silahlı çatışma hukuku) (*international humanitarian law*) kullanılan, silahlı çatışmanın taraflarından birinin silahlı kuvvetlerine mensup fakat ilgili tarafın *düzenli kuvvetlerine* mensup olmayan kategoriye işaret eden bir terimdir.

⁵⁹ Bazı literatür taramalarında *düşük yoğunluklu çatışma* kavramının *gayrinizamî harp* kavramına akademik bir nitelik kazandıran bir ifade olduğu şeklinde yaklaşımlara rastlanmaktadır. (Bkz. Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Yönelik Etnik Ayrılıkçı Terör Tehdidinin Analizi ve Irak’ın Kuzeyinde bir Kürt Devleti Kurulmasına İlişkin Değerlendirme, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Araştırma Raporu, 2008, s. 12). Bu yaklaşımlara katılmak teknik açıdan mümkün değildir. Çünkü *Gayrinizamî Harp* kavramı İkinci Dünya Savaşı ile kullanıma girmiş, NATO ülkelerinin tümünde kurumsallaşmış, ancak ortaya çıktığı dönemde gizli bir faaliyet olarak icra edildiği için hakkında fazla yazılmamış bir kavramdır. *Düşük yoğunluklu çatışma* kavramı ise 1990’larda dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen ancak, *gayrinizamî harp* olarak da yeterli şekilde tanımlanamayan, gizli veya örtülü olması da gerekmeyen çatışma ortamlarını nitelendirmek için kullanılmış bir kavramdır. Doğaldır ki bir hareket, örneğin iki yıl gerilla, iki yıl terörist, iki yıl ayaklanmacı, diğer iki yıl da isyancı olarak nitelendirilebilir. Yerine ve zamana göre tanımlamalarda ve öğretilerde değişiklik yapmak esastır. Ayrıca aynı çalışmada, orta ve yüksek yoğunluklu olmayan çatışmanın *düşük yoğunluklu* olduğu ifade edilmektedir. Ancak, *orta yoğunluklu çatışmanın* askeri talimnamelerde “iki veya daha fazla devletin veya müttefiklerinin arasında sınırlı bir amaçla, belirli bir bölgede meydana gelen çatışma halidir” şeklinde tanımlandığı; *yüksek yoğunluklu çatışmanın* da “iki veya daha fazla devletin, müttefiklerin de katıldığı çok geniş bir coğrafi bölgede, nükleer silâhlar da dahil bütün imkânlarıyla giriştikleri silâhlı mücadele halidir” şeklinde tanımlandığı göz önüne alındığında *düşük yoğunluklusunun* şiddeti, büyüklüğü ve kapsamının oldukça subjektif kaldığı görülmektedir.

*Asimetrik Harp*⁶⁰, *Gerilla Harbi*, *İstikrar-Güvenlik-Geçiş ve Yeniden Yapılandırma Harekatı*⁶¹ (Stabilization, Security, Transition, and Reconstruction Operations - SSTRO), *Psikolojik Harekat*⁶², *Konvansiyonel Olmayan Harekat* (Gayrinizami Harekat) (Unconventional warfare), *Yabancı ülke iç savunması*⁶³ (Foreign internal defense), *Bilgi Harekatı*⁶⁴, *Sivil-Asker İşbirliği Harekatı*⁶⁵. Bu kavramlar arasına özellikle 9/11 olayları

⁶⁰ Türk Kara Kuvvetleri *KKT 100-5 Harekât, Sevk ve Muharebe* talimnamesinde (2002), *Asimetrik Etkiler*, “gücülle orantılı olmayan etkilerle eş değerli” olarak tanımlanmakta olup, “her harekâta, düşmanın birbirinden farklı faaliyet ve sistem kombinasyonlarına maruz kalmaya zorlanması” olarak açıklanmaktadır. Asimetrik etkinin *farklılık* ve *üstünlük* şeklinde iki boyutu olduğu ifade edilmektedir. Buna göre *farklılık*, düşmanı sahip olmadığı sistem veya imkân ve kabiliyetlerle muharebe etmeye zorlar. *Üstünlük* ise, düşmanın gücüne benzer fakat ondan daha üstün seviyede ve aynıını uygulayamayacağı bir yolla güç meydana getirip uygulanmasıdır. *Asimetrik savaşın* da yukarıdaki ifadelerden esinlenerek asimetrik etkilerin ön planda olduğu bir savaş şekli olduğu şeklinde yapılabilecek tanımlama yanlış olmayacaktır. Paulus (2009, s.108), *asimetrik çatışma* kavramının devletler ve devlet olmayan topluluklar arasındaki çatışmalarla sınırlandırılmayacağını ifade etmektedir. *Asimetri*, uluslararası insancıl hukuk açısından tarafların askeri kapasitelerindeki farklılıktan değil, tarafların farklı ve eşit hukuki statüde olmamaları halinde gerçekleşmektedir. Asimetrik savaş tanımlamak için kullanılan teknikler arasında *meşru olmayan yöntemlerin kullanılması*, *sivil halka karşı yapılan eylemler*, *kullanılan araçlar arasında orantısızlık*, *hasımın zayıf taraflarının kullanılması* en dikkat çekenlerdir. Genellikle *gayrinizamî harbi* veya teröristler tarafından kullanılan taktik ve teknikleri ifade ederken kullanılan *asimetrik savaş* kavramı aynı zamanda, enformasyon savaşlarını, siber terörü ve kitle imha silahlarının kullanılmasını da kapsamaktadır (Türkeş, 2007).

⁶¹ *İstikrar harekâtı*, genellikle ev-sahibi ülke hükümetini veya bir hükümet mevcut olmadığında geçiş halindeki sivil ve askeri bir yönetimi desteklemek için yapılır (ABD KKT FM 3-07, 2008).

⁶² *Psikolojik harekât* (PH); hedef grupların duygu, istek, haklı bulma tutumlarını ve nihayetinde yabancı devletlerin, organizasyonların, grupların ve bireylerin davranışlarını etkilemeye yönelik planlı harekâttir. Psikolojik harekâtın maksadı, harekâtı yapanın hedefine ulaşmasında yararlı olacak biçimde diğerlerinin destek, tutum ve davranışlarını azaltmak veya pekiştirmektir (ABD KKT JP 1-02, 1989). *Psikolojik harekâtın* vazifesi; hedef kitlenin davranışlarını bir ülkenin milli hedeflerini destekleyecek şekilde etkilemektir. PH bu vazifeyi, yabancı kitlelerin duygularını, güdülerini, muhakeme kabiliyetini ve nihayetinde davranışını etkileyebilecek hareket tarzları üzerinde danışmanlık yaparak ve seçilmiş bilgileri karşı tarafa ileterek başarmaktadır. Davranış değişikliği yaratmak PH görevinin temelidir. Hedef kitlede zihni değişiklik yaratmakla ilgili olmasına rağmen, hedef kitledeki gözlenebilir davranış değişikliği PH vazifesinin başarı göstergesidir. Bu arada PH kavramının yaklaşık on yıldır TSK’nde *Bilgi Destek Harekâtı* olarak adlandırıldığını da belirtmek gerekir.

⁶³ Bu kavram özellikle soğuk savaş döneminde ABD ordusu tarafından, gerek NATO üyesi gerekse kenar kuşak ülkeleri arasında istismar edilebilecek seçili ülke silahlı kuvvetleri ile işbirliğini içermektedir. Esasen ABD yanlısı olmayan hükümetlere karşı yapılan darbelerin planlanması ve yönetilmesinde, ABD birliklerinin temel aldığı bu harekât türü, ABD Özel Kuvvetlerinin harekât tipleri içinde sınıflandırılmaktadır. *Yabancı ülke iç savunması*, faaliyet gösterilen ülkenin toplumunu bölücülük, kaos ve ayaklanmalardan korumak (?) maksadıyla bir diğer hükümet tarafından üstlenilen faaliyet programlarında söz konusu ülkenin sivil ve askeri kurumlarının katılımı ile gerçekleştirilir. Bu kapsamda ABD Ordusu tarafından yayınlanan 1990 tarihli *FM 100-20, Military Operations in Low Intensity Conflict* isimli talimnamenin 2’nci bölüm 16’ncı sayfasındaki şu orijinal ifadenin dikkate alınması, gerçek niyetin anlaşılması ve konuya ışık tutması açısından ayrıca önemlidir: “Birleşik Devletler, ABD çıkarlarına karşı faaliyet gösteren baskıcı rejimlere karşı olan seçili ayaklanmaları destekler (The United States supports selected insurgencies opposing oppressive regimes who work against US interests)”.

⁶⁴ Bir tarafın bilgi ve bilgi sistemlerini savunurken hasım tarafın bilgi ve bilgi sistemleri üzerinde etkide bulunmak için yapılan faaliyetler (ABD KKT JP 1-02, 1989).

⁶⁵ *Sivil-Asker İşbirliği Harekâtı’nın* ABD ve Avrupa ülkeleri versiyonları farklı içeriğe sahiptir. ABD ordu öğretilerinde kullanılan *sivil işler* (civil affairs) ifadesi pek çok Avrupa ülkesi ve Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinde kullanılmamaktadır. ABD ordusu menşeli *Sivil İşler* kavramı, Türkçe askeri literatürde bulunan Sivil-Asker İşbirliği (SAİ) kavramından farklı olup, ABD ordusunun Özel Kuvvet harekât neveleri arasında yer alır. SAİ faaliyetleri barış veya barışı destekleme harekât tiplerinde çatışmadan yeni çıkan ortamlarda sivil düzenin yeniden tesisine yardımcı olan barışçıl amaçlı açık askeri faaliyetler iken, *sivil işler* faaliyetleri ise faaliyet icra eden ülkenin örtülü bazı amaçlarının kamufle edilmesini de sağlayan özel birimler tarafından icra edilen, görünen faaliyetlerinin arkasında gizli amaçlar da barındırmaktadır. ABD müşterek kuvvetler talimnamesinde (JP 1-02, 1989), *sivil işler* faaliyetlerinin, askeri birliklerin faaliyet gösterdiği bölgelerde askeri kuvvetler ve sivil yetkililer arasında ilişkileri artırmak ve sivil asker-harekâtının

sonrası dönemde, ayaklanmacı ve terörist grupların finansmanının sağlanmasında kullanılan uyuşturucu, silah ve kara para transferleri, korsanlık, internet korsanlığı ve kolluk kuvvetlerinin düzensiz savaşta kullanımı gibi konuların da dahil edildiği gözlenmektedir. 2008 yılında yayınlanan ABD Savunma Bakanlığı Direktifi (DoDD 3000.07)'ne göre ise, düzensiz savaşı oluşturan beş alt kategori; *ayaklanmaya karşı koyma, terörizme karşı harekât, dış ülke iç savunması, istikrar harekâtı ve konvansiyonel olmayan harekât* şeklinde sıralanmıştır.

Burada *düzensiz savaş* kavramı ve bazen *ayaklanmalar* için de kullanılan *dördüncü nesil savaş* kavramı arasındaki ilişkiye de kısaca değinmekte yarar vardır. *Düzenli ve düzensiz savaş* olguları, sıra sayılarla ifade edilen *birinci, ikinci, üçüncü, ... vs nesil savaş* kavramları ile aynı tipolojide gruplandırılan kavramlar olmayıp, *dördüncü nesil savaşların ayaklanmalar ve ayaklanmalara karşı koyma* harekâtlarını ifade ettiği şeklindeki yaklaşımlara katılmak mümkün değildir.⁶⁶

2.2.1.2. İç Savaş ve İsyan

Birbiriyle oldukça bağlantılı olmakla birlikte bu iki kelime arasında önemli farklar mevcuttur. Öncelikle *isyan* durumunda kalkışmanın her zaman meşru bir *kurulu otoriteye* karşı yapılması söz konusudur. Ayrıca, *isyan* olgusu isyan eden tarafından tek taraflı bir eylem iken, *iç savaş* kavramı, iç savaşa katılanlar tarafından birden fazla tarafın iştirak ettiği bir eylemi içerir. İç savaş durumunda eylemin yöneltildiği taraf birden fazla veya karşılıklıdır. Özellikle hazırlayıcı nedenler arasında çoğunlukla *isyan* veya *ayaklanmanın* birisi bulunabilmekle birlikte, her *isyan* veya *ayaklanma* durumunu *iç savaş* olarak adlandırmak mümkün olmaz. Meşru yönetimin bizzat kendisi veya yönetimi destekleyen gruplar tarafından da *iç savaş* durumu oluşturulabilir. İlave olarak, her *isyanın* bir *iç savaş* halini doğurması da beklenmez.

Bir *iç savaşın*, “tarafardan birisinin meşru hükümet de olabileceği, aynı ülke halkının iki veya daha fazla grubu arasındaki harp” olarak tanımlanabileceğini ifade eden Malanczuk’a göre (1997, s.318), *iç savaş*, halkın bir kısmının ayrılarak yeni bir devlet

icrasını sağlayabilmek için, normalde sivil hükümetin sorumluluğu olan alanlarda, fonksiyonel uzmanlık kabiliyetlerinin kullanılmasını içerdiği ifade edilmektedir.

⁶⁶ Türkeş’e (2007) göre, dördüncü nesil savaş teorisinde modern savaşın gelişimi dört nesil içinde incelenmektedir: Teoride savaş nesilleri arasında yapılan ayrıma neden olan hususlar; *kitlesel insan gücünün kullanımı, ateş gücünden istifade, manevra ve psikolojik harekât kapasitesi* gibi unsurlardır. Söz konusu incelemeye göre; birinci nesil savaşlar; on yedinci yüzyıldaki tek atımlık silahlar ve hatlardan oluşan lineer harekâttan oluşmaktadır. Birinci Dünya Savaşında örneği görülen ikinci nesil savaşta lineer taktikler devam etmesine rağmen birlikler muharebe sahasında dağılmışlardır. İkinci Dünya Savaşı, üçüncü nesil savaşlara örnektir. Dördüncü nesil savaş kavramının 1980’lerin sonlarında literatüre girdiğini belirten Hammes’in (2005, s.2) düşünceleri de Türkeş’i desteklemektedir.

oluşturma arzusundan kaynaklanabileceği gibi, bölgesel otonomi gibi bazı taleplerden de kaynaklanabilir. Galula (1964, s.4) *iç savaşları*, “kısa iç karışıklıktan sonra bir ülkeyi aniden hem ülkenin bir parçasını hem de mevcut silahlı kuvvetlerin kontrolünü elinde tutan iki veya daha fazla grup arasında bölen çatışma hali” olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu gruplar arasındaki savaş hasımların aynı ülkenin vatandaşları olması haricinde normal uluslararası savaflara benzemektedirler.

Devletler hukukunun kendisine sağladığı *savaşan* statüsünün haklarını kullanma imkânına sahip olan *isyancıların* (rebels), karşılarındaki taraf *meşru hükümet* (de jure government) veya *kurulu otorite* (established authority) olarak adlandırılır. Malanczuk’un (1997, s.322) ifade ettiği gibi, herhangi bir *ayaklanma* (insurgency) ortamında meşru hükümete yapılacak dış yardımların uluslararası hukuka uygun olduğu kabul edilmekle beraber, *iç savaş* safhasında meşru hükümete yapılacak yardım tarafsızlık hukukunun bir ihlalidir. Ona göre sivillerin *muharip* sayıldığı durumlardan birisi ve belki de tek söz konusu olduğu durum onların bir *isyancı* (*rebel*) grubunun üyesi olmaları halidir.⁶⁷

İç savaşlarla ilgili olarak Oberschall’in (2007, s.2) aktardığı rakamlara göre meydana gelen iç savaşların % 60 kadarının etnik ve din temelli olduğundan da bahsetmek gerekir. Yine aynı çalışmaya göre, bütün iç savaşların yalnızca % 15 ile % 30 arasındaki bir kısmı görüşmeler yoluyla çözülmüş olup, büyük çoğunluğu tek taraflı askeri zafer ile sonuçlanmıştır. Oberschall ayrıca, iç savaş sonrası anlaşmaların % 65’inin başarısızlıkla sonuçlandığını, anlaşmadan iki veya daha fazla yıl sonra silahlı çatışmaların tekrar başladığını belirtmektedir.

2.2.1.3. Terörle Mücadele Harekâtı

Terörle mücadele konusunun çalışma kapsamında ele alınmasının maksadı, ayaklanmacılara karşı harekât yapan devlet veya hükümet kuvvetlerinin, karşılarındaki grupları genellikle *terörist* ve söz konusu ayaklanmacılara karşı yürüttükleri harekâtı ise *terörle mücadele harekâtı*⁶⁸ şeklinde adlandırmalarından kaynaklanmaktadır. Ayaklanmalarda söz konusu olan *terörizm*, münferit basit polisiye olaylarda ortaya

⁶⁷ Malanczuk’un bu yorumundan hareketle, ayaklanmaların *isyan*, ayaklanmacıların da *isyancı* olarak adlandırılmaları halinde, ayaklanmanın taban kitlesini oluşturan halkın *isyancı* sayılmaları gerektiği; bu durumun ayaklanmacılara sağladığı avantajların yanında, *muharip* kabul edilmelerinin neticesinde silahlı isyan bastırma faaliyetinden zarar görebilmelerini haklı kılabilceği değerlendirilmektedir.

⁶⁸ Genellikle Türkçeye tercümelerinde farklılığın ilk bakışta anlaşılması zor olan *counter-terrorism* ve *anti-terrorism* kavramlarının birincisinin aktif ve çoğunlukla askeri, ikincisinin pasif ve çoğunlukla önleyici polisiye tedbirler içerdiği göz önüne alınmalıdır. Bu çalışmada doğal olarak *aktif* olan *terörizme* karşı harekât (counter-terrorism) kastedilmektedir.

çıkan çete terörizmi değil, ayaklanmacı gruplar tarafından ayaklanmanın hedeflerine ulaşabilmek için (*amaç* olarak değil) bir *vasıta* olarak istifade edilen terörizmdir. Ayaklanmalarda başvurulan terörizm bir amaç değil, vasıtaadır. Terörizmi *amaç* olarak kullanan veya en azından bunun bir *vasıta* olduğuna halkı ikna edemeyen herhangi bir grubun, ayaklanmanın hedeflerine ulaşabilmek için en önemli unsurlardan olan halk desteğini sağlayabilmesi ve ayaklanmanın dinamiklerinin oluşabilmesi mümkün değildir.

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 15.07.2003 tarihli 4928 sayılı kanunla değişik 1'inci maddesinde yazılı tanıma göre *terör*; "cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek; devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek; devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemler" olarak tanımlanmaktadır.

Terörizm ise (ABD KKT FM 33-1, s.G-12) "kişilere veya eşyalara karşı, hükümetleri veya toplumları belli yönde zorlamak veya korkutmak maksadıyla, genellikle siyasi, dini veya ideolojik hedefleri başarabilmek için yasadışı veya tehditkâr kuvvet veya şiddet kullanımı" olarak ifade edilmektedir.

Byman (2007, s.7), *terör* anlamında kullandığı *şiddet*in, *ön-ayaklanmacıların* başarmaya çalıştıkları bütün vazifelerde bir araç olduğunu ifade etmektedir. *Şiddet*, bir kimliğin öne çıkarılmasını, bir davanın oluşturulmasını, rakipleri saf dışı bırakmayı, dış destek sağlamayı ve en önemlisi hükümet güçlerini aşırı tepki vermeye yönlendirmeyi sağlayabilmektedir.

Ayaklanma ve ayaklanmacıların genellikle *terörizm ve teröristler* olarak adlandırılmaları gerçeği karşısında, *terörizmle ayaklanma* arasındaki farklara da değinmek gerekir. Kilcullen'ın (2010, s.188) ileri sürdüğü terörizm ve ayaklanma arasındaki farklar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Kilcullen'ın tablosundan da anlaşıldığı gibi, günümüzde terörizm olarak adlandırılan pek çok hareketin esasen bir ayaklanma olduğu, olaya terör paradigması altında yaklaşmanın ayaklanmaya karşı koyan hükümetlerin bilinçli bir tercihi olduğu açıktır:

Tablo 5: Terörizm ile Ayaklanma Arasındaki Farklar

<u>Terörizm</u>	<u>Ayaklanma</u>
Terörist, kimseyi temsil etmeyen bir sapkın olarak görülmektedir.	Ayaklanmacı, toplumun derin konularını temsil etmektedir.
Teröristlerle müzakere olmaz.	Kalplerin ve beyinlerin (hearts and minds) kazanılması önemlidir.
Yöntemler ve hedefler kabul edilebilir değildir.	Yöntemlerin kabul edilebilir olmaması, hedeflerin de kabul edilebilir olmamasını gerektirmez.
Teröristler, şahsi psikopatik şiddet eğilimleriyle psikolojik olarak ve ahlaken noksandırlar.	Ayaklanmacılar şiddeti askeri politik bir strateji içinde uygularlar. Şiddet, yaklaşımlarının merkezinde olmayan bir vasıttır.
Terör bir kolluk problemidir.	Ayaklanma bir hükümet problemidir.
<i>Terörizme karşı koyma</i> , terörist faaliyetlerin eylemcilerini ele geçirmeye odaklanan durum temelli bir yaklaşım uygular.	<i>Ayaklanmaya karşı koyma</i> , ayaklanmacıların stratejisini bozguna uğratmaya odaklanan, strateji temelli bir yaklaşım uygular. Ayaklanmacıların ele geçirilmeleri ikincil plandadır.

Kaynak: Kilcullen, 2010, s.188

Trinquier (2006, s.15)'e göre, modern harbin amacı halkın kontrolü olduğundan ve terörizm de doğrudan halkı hedef aldığından dolayı, terörizm modern harplerde uygun bir silahtır. Terör olan yerde, caddede, işte ve evde vatandaş sürekli olarak şiddetli bir ölüm tehdidiyle iç içe yaşamaktadır. Kendisini çevreleyen bu sürekli tehdidin varlığıyla, vatandaş kendisini izole ve savunmasız bir hedef olarak hissetmektedir. Kamu otoritesinin ve polisin onun güvenliğini sağlayamadığı gerçeği huzursuzluğunu artırmaktadır. Temel görevi vatandaşın güvenliğini sağlamak olan devlete karşı güvenini kaybetmektedir. Ayaklanmacıların terörizme, hedeflerini başarmalarına katkıda bulunacağı durumlarda başvurmaları gerekir. Taşdemir (2015, s.73) de, kendisinin *fakirlerin silahı* olarak tanımladığı günümüz modern ayaklanma stratejisinde, ayaklanmacıların terörizmi, *gerilla savaşı* ve *konvansiyonel strateji* ile birlikte kullandığını ifade etmektedir. Ayaklanmalarda teröre başvurma gerekçeleri genellikle *zorlama*⁶⁹, *provokasyon*⁷⁰ veya *korkutma*⁷¹ gibi amaçlar olabilir (ABD KKT FM 90–8, 1986, s.2–8).

Ayaklanmacıların terör teknikleri suikast, kundaklama, şantaj, bombalama, korsanlık, adam kaçırmaya, tehdit, cinayet, yaralama ve işkence gibi metotları içerir. Teröre başvuran ayaklanmacılar, genellikle hükümetin meşruiyetine zarar veren ekonomik ve

⁶⁹ *Zorlama*, üçüncü kişileri belirli durumlarda ayaklanmacılar lehine davranmaya ikna etmeye yarar. Örneğin bir yerel liderin ayaklanmacılara karşı politikasını değiştirmeye zorlamada terörizme başvurulabilir.

⁷⁰ *Provokasyon*, genellikle hükümet kuvvetlerinin aşırı tepki vermesini sağlayarak halkın hükümetten uzaklaşmasını sağlamaya çalışmak için kullanılır. Hedefler çoğunlukla askerler, liderler veya polislerdir.

⁷¹ *Korkutma*, davranış değişikliği yaratmak için, çoğunlukla kendisine veya aile bireylerinden birisine zarar verme tehdidiyle yapılır. Halkı sindirmek veya hükümet kuvvetleriyle işbirliği yaptırmamak için kullanılır.

siyasi sembolleri hedef alırlar. Hükümet kuvvetlerinin veya diğer yetkililerin herhangi bir aşırı tepkisi, ayaklanmacıların taban kitlesini oluşturan halkın hükümet karşıtlığına katkıda bulunur ve halk desteğinin ayaklanmacılar tarafına kaymasına neden olur. Teröre başvurmak ayaklanmacılar için gerilla savaşından veya konvansiyonel harekâttan daha az personele ihtiyaç gösterdiğinden dolayı bu tip faaliyetler, ayaklanmacılar için hem güvenlik, hem personel tasarrufu, hem de daha az destek ihtiyacı sağlamaktadır. Teröre başvuran ayaklanmacılar hedeflerini siyasi ve psikolojik etkilerine göre seçerler.

Eklenmesi gereken bir diğer husus ta; *terör* ve *terörizm* kelimelerinin sıklıkla birbirlerinin yerine kullanıldıklarının gözlemlenmesidir. Günlük kullanımda aralarındaki ayrımın net olmadığını belirten Çağlar (2009, s.13), aynı kökten türetilmiş olsalar da her iki kavramın farklı anlamlara sahip olduğunu; *terör*'ün eylem yönü olan olguyu kastederken, *terörizmin* her tür terör eylemlerini kapsayıcı nitelikteki mevcut bir durumun *varlığını-sürekliliğini* öne çıkartan bir tür sistem, strateji ve hatta terörün ideolojileşmiş yapısı anlamına geldiğini ifade etmektedir.

Ayaklanmalarda başvuru terör eylemlerinin, diğer *düzensiz savaş* tipleriyle kıyaslandığında asimetrik boyutunun çok fazla olduğu görülmektedir. Bu durum zayıf ayaklanmacıların teröre başvurmaları için motive edici bir rol oynamaktadır. Dikkat edilirse ayaklanma örgütleri başlangıçtaki kuruluş ve gelişme safhalarında, bir ayaklanma örgütünden ziyade özel olarak terör için kurulmuş bir örgüt intibai uyandıracak şekilde teröre başvurmaktadırlar. Ancak ayaklanma örgütü güçlendikçe ve bazı bölgeler hâkimiyet altına alındıkça terör olaylarında azalma oluşur. Başvuru eylemler, halk üzerinde tedhiş ve terör yaratmaktan ziyade, meşru hükümet kuvvetleri aleyhinde askeri nitelikli eylemlere dönüşür. Ayaklanma örgütünün bu aşamadaki konumu, meşru hükümet ve hükümeti destekleyen halk nezdinde bir *terör örgütü* iken, ayaklanmaya destek sağlayan halk kesimi ve dış güçler tarafından ise *ayaklanmacı* statüsünün de biraz daha üzerinde olan *isyancı*, *gerilla* gibi isimlerle adlandırılmaya başlanır. Ayaklanma örgütünün terör eylemleri safhasında kendisine atfedilen *terörist* niteliğinin meşru hükümet kuvvetleri tarafından başarılı bir şekilde istismar edilebilmesi ve *ayaklanmacıların isyancı* statüsüne ulaşmadan başarılı bir *terörle mücadele harekâtı* ile saf dışı bırakılabilmeleri, ayaklanmaya karşı koyma kuvvetlerini temsil eden meşru hükümet açısından büyük önem taşır.

Terörü vasıta olarak kullanan ayaklanma örgütlerinin var olabilmelerinin *sine qua non*'u, yani *olmazsa olmazı*, ayaklanmanın dinamikleri bölümünde tekrar ele aldığımız gibi *dış*

destek'tir. Bu durumun doğal sonucu olarak, ayaklanma örgütleri tarafından meydana getirilen *terör*'ün sonlandırılabilmesi için yapılan hiçbir teşebbüs ülkelerin oybirliğini sağlayarak, *teröre* karşı mücadelede ortak bir anlayış sağlanamamıştır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Terörle Mücadele Komitesi Yürütme Kurulu'nca Ocak 2010 tarihinde açıklanan verilere göre, kuruluşundan o zamana kadar teşkilatın uluslararası *terörle* mücadele konusunda yalnızca on altı adet sözleşme veya protokole⁷² imza attığı ifade edilmiştir. İmzalanan bu sözleşmelerin yalnızca Birleşmiş Milletler kararları üzerinde veto hakkı olan ülkelerin menfaatleri birleştiği zaman konsensüs sağlanabildiği o kadar açıktır ki, bugün dünyanın neredeyse her köşesinde *terör* örgütü denilen ayaklanmacılara karşı onlarca hareket cereyan etmesine rağmen, söz konusu örgütlerin *terör* örgütü olduğu yolunda, hakkında bütün ülkelerin konsensüs oluşturduğu hiçbir ayaklanma örgütü bulunmamaktadır. Dolayısıyla ayaklanma örgütleri tarafından meydana getirilen *terör* hiçbir zaman bitmemekte, bu örgütler üzerinden ülkeler birbirleriyle bir anlamda savaşmakta⁷³, diplomatik çekincelerle *terör* örgütü olarak tanınmak zorunda kalınan bazı ayaklanma örgütleri ile başka yollarla ilişki kurularak destek sağlanmasına devam edilmektedir.⁷⁴

⁷² Söz konusu on altı adet sözleşme ve protokolün yürürlüğe girdikleri tarihler ve isimleri şu şekildedir: 1963 Uçaklarda işlenen suçlar ve diğer bazı eylemlere ilişkin sözleşme, 1970 Uçakların yasadışı yollarla ele geçirilmesinin önlenmesi hakkında sözleşme, 1971 Sivil havacılığın güvenliğine karşı yasadışı eylemlerin önlenmesine dair sözleşme, 1973 Diplomatik temsilcilikler de dahil olmak üzere uluslararası korunmaya sahip kişilere karşı işlenen suçların önlenmesi ve cezalandırılmasına dair sözleşme, 1979 Rehine alınmasına karşı uluslararası sözleşme, 1980 Nükleer maddelerin fiziksel olarak korunmasına ilişkin sözleşme, 1988 Sivil havacılığın güvenliğine ilişkin havaalanlarında yasadışı şiddetin önlenmesine ilişkin protokol, 1988 Denizde seyrüsefer güvenliğine karşı yasadışı eylemlerin önlenmesine ilişkin sözleşme, 1988 Kıta sahanlığında bulunan sabit platformların güvenliğine karşı yasadışı eylemlerin önlenmesine ilişkin protokol, 1991 Yer tespiti amacıyla plastik patlayıcıların işaretlenmesine ilişkin sözleşme, 1997 Terörist bombalamaların önlenmesine ilişkin uluslararası sözleşme, 1999 Terörizmin finansmanının önlenmesi amacıyla uluslararası sözleşme, 2005 Nükleer terörizm eylemlerinin önlenmesi amacıyla uluslararası sözleşme, 2005 Nükleer malzemenin fiziki korunması sözleşmesine değişiklik eki, 2005 Denizde seyrüsefer güvenliğine karşı yasadışı eylemlerin önlenmesi sözleşmesine ek protokol, 2005 Kıta sahanlığında bulunan sabit platformların güvenliğine karşı yasadışı eylemlerin önlenmesine ilişkin protokole ek protokol.

⁷³ Ortaya çıkan bu durumu *vekâlet savaşları* olarak tanımlayan yazarlar bulunmasına rağmen, herhangi bir olgunun savaş olarak nitelendirilmesinin, söz konusu savaşta rol alan taraflara, silahlı çatışma hukukunun tanıdığı hukuki statüleri ve ayrıcalıkları da tanımak anlamında yorumlanabileceği gerekçesiyle, *vekâlet savaşları* ifadesinin uygun bir tanımlama olmadığı düşünülebilir. Bilindiği gibi *vekil asilin* yetkilerine sahip olmalıdır. Dolayısıyla taşeron bir savaşçı örgütün *vekil* olarak adlandırılması pek uygun değildir. Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından 2008 yılında hazırlanan araştırma raporunda (2008, s.16) *vekâleten savaş*, "bir(kaç) devletin örgütlediği bir veya daha çok paramiliter kuvvet ya da *terör* örgütünün başka bir(kaç) devlete yönelik; örgütleyici devlet(ler) adına ve o devlet(ler)in kontrolünde ve desteği ile yürüttüğü; bozguncu-yıkıcı faaliyetler, istihbarat operasyonları, suikastlar, sabotajlar, *terör* eylemleri gibi unsurları da içeren sistematik silahlı faaliyetler" olarak tanımlanmaktadır.

⁷⁴ Bu konuda 2003 Irak Savaşı ile bölgeye giren ABD ordusunun kendisine düşman olmayan bütün güçlerle ilişkiye girmesi sırasında, müttefiki olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı *terör* eylemlerinde bulunan ve kendi *terör* örgütleri listesine de dahil etmiş olduğu PKK ile girdiği ilişki örnek verilebilir. Türkiye sınırlarındaki ve Kandil Dağı bölgesindeki PKK'lı unsurlar ile Musul merkezli ABD unsurlarının doğrudan görüşmeler yaptıkları, dönemin Türk resmi kayıtlarında bulunmaktadır. Yine ABD örneğinden devam edildiğinde, PKK bünyesinden oluşturulan PYD-YPG örgütü ile Suriye'de cereyan eden İç Savaş'ta alenen müttefik olduklarını açıklamaktan herhangi bir beis duymadıkları bilinmektedir. Aynı tavır 2004 yılında İran'a karşı kullanılmak üzere yine PKK bünyesinden oluşturulmuş olan PJAK örneğinde de göze

Ayaklanmacılar tarafından teröre başvurulmasının, ayaklanmacılar aleyhine önemli sonuçlara yol açtığını ifade eden Connable ve Libicki (2010, s.99) tarafından yapılan bir araştırmada, bu kapsamda ulaştıkları önemli bir bulguya değinmek gerekir. Elde edilen verilere göre, teröre geniş ölçüde başvuran ayaklanmalar daha çabuk halk desteğini kaybederek sona ermektedirler. Dolayısıyla ayaklanma örgütleri ne kadar geniş ölçüde teröre başvurmaya devam ederse kendi sonlarını o derecede yakınlaştırmış olacakları şeklinde bir çıkarımın yapılabileceği görülmektedir.

2.2.1.4. Konvansiyonel Olmayan Harekât

Konvansiyonel olmayan harekât⁷⁵ askeri talimnamelerde, bir hükümeti veya işgal gücünü huzursuz etmek, zorlamak veya devirmek için yer altı, yardımcı kuvvetler ve gerilla kuvvetini kullanarak bir direniş hareketini veya ayaklanmayı hazırlayan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.⁷⁶

Konvansiyonel olmayan harekâtın (KOH) teşkilatlanmasının ana unsurlarını *gerilla*, *kurtarma-kaçırma*, *yeraltı* ve *özel kuvvetler* oluşturur. KOH'ın asli unsuru *gerilla*dır. Ancak gerillanın eğitiminden ve teşkilatlanmasından, ilk çekirdek safhasında iken resmi askeri kuvvetler olan *özel kuvvet birlikleri*⁷⁷ sorumludur. Özel kuvvet birliklerinin, eğitim verdikleri gerilla ile aynı ülke mensubu olmaları gerekmez. Örneğin, İsrail veya Amerikan özel kuvvetler mensupları tarafından İran içlerinde gerilla faaliyetlerinde bulunmaları maksadıyla PKK içinden teşkil edilen bir gruba Kandil Dağı bölgesinde özel eğitim verildiğinde; özel kuvvet birimi İsrail veya Amerikalı, harekât bölgesi İran, eğitim bölgesi Irak, gerilla harekâtı yapacak birim ise tabiiyet olarak Türk'tür. Özel kuvvetler tarafından muharebe harekâtının taktik ve teknikleri öğretilen *gerilla*nın en büyük yardımcıları *kurtarma-kaçırma* ve *yeraltı* teşkilatlarıdır. Birimler arasında gizlilik vardır ve birbirlerini normal olarak tanımazlar.

çarpmaktadır. Teknik ve hukuki açıdan *terör örgütü* olarak nitelendirilebilen ayaklanma örgütlerine sağlanan uluslararası desteğin çarpıcı bir örneğini teşkil eden bu ilişki, terör konusunda niçin uluslararası konsensüs sağlanarak bir karar alınamadığının önemli bir göstergesidir.

⁷⁵ *Konvansiyonel Olmayan Harekât* ifadesi yerine 2014 yılına kadar TSK'da ve Türkçe literatürde *Gayrinizamî Harekât* (GNH) ifadesinin kullanılmıştır. Orijinalinde *unconventional warfare* olarak kullanılan bu ifadenin İngilizce ve Türkçe karşılıklarındaki farklılıklar da böylece giderilmiştir.

⁷⁶ Ayaklanmacıların kullandığı taktik ve tekniklerle benzer bir konseptte sahip olan *konvansiyonel olmayan harekât* (KOH) teşkilatı ile *ayaklanma* teşkilatı birbirlerinden farklıdır. Ayaklanmalarda stratejik hedeflere yönelmesi, altyapı ve siyasal boyuta daha fazla önem verilmesine karşılık, KOH'da daha çok harekâtın askeri yönünü öne çıkartması ve genellikle konvansiyonel harekâtı destekleyici yönde eşzamanlı olarak kullanılması açısından belirgin farklar vardır. (ABD KKT FM 100-20, 1990, s 5-7)

⁷⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nde adında "özel" sıfatı olan çok sayıda birim vardır. *Konvansiyonel olmayan harekât* eğitimi ve tecrübesi olan yegâne birlik "bordo bereliler" olarak da adlandırılan Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde bulunan özel kuvvet birlikleridir. Tahsis edildikleri amaçlar bakımından *özel* olan jandarma özel harekât, polis özel harekât, sualtı taarruz, sualtı savunma, hava muharebe arama kurtarma gibi özel birliklerin görev alanları, *konvansiyonel olmayan harekâtın* kapsamı dışındadır.

KOH uzun dönemli bir yatırımı ve çabayı gerektirir. Barış döneminde teşkilatlanma ve eğitimler yapılır. KOH'ın, demokratik olduğu düşünülen devletler tarafından bile idame ettirilmesinin maksadı, özellikle soğuk savaş döneminde algılanan tehditler gibi muhtemel işgal kuvvetlerine veya hedef hükümetlere karşı direniş göstermek ve ayaklanma oluşturmak, konvansiyonel kuvvetler duruma hakim olana kadar düşmanı yıpratmak, tahrip ve sabotajlar icra etmek, düşman tesislerine baskınlar ve pusular gerçekleştirmektir.

Modern yapısına İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kavuşan KOH olgusunun kökeni, Türk tarih kitaplarında bu niteliğiyle zikredilmese de, Türk tarihinde çok daha eskilere gitmektedir. Örneğin Türk tarihinden Akıncıların sınır boylarında yaptıkları öncül faaliyetler KOH faaliyetlerinin emsalsiz bir örneğidir. Aynı şekilde, Atatürk Samsun'a çıktığında Kurtuluş Savaşı'na henüz fiilen başlamamış olduğu halde yurdun her yerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri altında örgütlenmiş KOH unsurları vardır. Bunlar da kendi içlerinde aynen bugünkü modern yapılanmasında olduğu gibi, açıktan faaliyet gösteren *gerilla* ile *kurtarma-kaçırma* ve *yeraltı* teşkilatının karşılığı olan birimler halinde tertiplenmiştir. Türk İstiklal Mücadelesinin sembol isimlerinden Hasan Tahsin kod isimli Osman Nevres de aynı şekilde bir KOH elemanıdır. Aynı mücadelenin lojistik desteği *yeraltı* unsurları tarafından sağlanmıştır. Bugünkü anlamında *gerillanın* karşılığı olan Kuvayı Milliye'nin nizami kuvvetlere dönüşme safhasına kadar geçen süre başarılı bir KOH faaliyetinin örneğini teşkil etmektedir.

Konuyu bitirmeden önce eklenmesi gereken bir husus, bir harekâtın KOH olarak tanımlanmasının olaya hangi taraftan bakıldığıyla ilgili olduğudur. KOH, direniş gösteren taraftan bakılarak olayın tanımlanması iken, *meşru hükümet* veya *kurulu otorite* aynı hareketi *ayaklanma* olarak tanımlayabilir. Diğer üçüncü ülkeler ise KOH unsurları için adlandırmalarında genellikle sempati ve destek pozisyonlarına göre *terörist*, *direnışçi*, *ayaklanmacı*, *gerilla* veya *isyancı* gibi terimlerden birini veya birkaçını kullanabilirler.

2.2.2. Ayaklanma

Ayaklanma, bir ülkenin genellikle dışarıdan yardımla desteklenen, meşru bir hükümeti devirmek için yapılan bir iç teşebbüsle tehdit edildiği durumu ifade eder. *Ayaklanma* kavramı *kurulu bir hükümeti* devirme yöntemlerini amaçlayan organize olmuş bir harekete atıfta bulunur (ABD KKT FM 90–8, 1986, s.1–1). Bununla birlikte, *ayaklanma* kavramının da kastedilen olguyu tam olarak karşılamadığından bahisle, *devrimci savaş*

terimini kullanmayı seçen ve *devrimci savaş*'ın *gerilla savaşı* ve *siyasi hareketten* oluştuğunu ifade eden Bernard Fall (1998, s.1) gibi yazarlara rastlanmaktadır. Ayaklanmaların çeşitli amaçları olup, en genel olanları, *belli bir bölgenin kontrolünü ele geçirmek, bir anlaşmazlığa çözüm bulmaya çalışmak* veya *mevcut yönetimi devirmeye çalışmaktır*⁷⁸. Bir ayaklanmanın gerekçesi *ideolojik, dini, etnik*⁷⁹, *mezhepsel, sınıf-temelli* veya en muhtemel *bu faktörlerin bir kombinasyonu* şeklinde olabilir. Ayaklanmalarda yer alan bazı gruplar, maddi kazanç, şahsi tatmin ve intikam gibi duygular veya şahsi nedenlerle ayaklanmaya katılmış olabilirler. Bir ayaklanma normalde ideolojik olarak birbiriyle zıt olmasına rağmen ortak bir düşmana karşı çıkar birliği yapmış gruplardan oluşabilir. Ayaklanmacılar, hedeflerine ulaşabilmek için propaganda, terörizm veya silahlı güçlerin askeri tipteki eylemlerinden istifade edebilirler.

Meşru bir hükümetin ayrılıkçılık ve silahlı çatışma yoluyla yıkılmasını hedefleyen organize bir hareket olan *ayaklanma*, gerek ayaklanmacılar, gerekse ayaklanmaya karşı koyan taraf açısından askeri ve siyasi uzun süreli hazırlıkları gerektirmektedir. Kendine özgü karakteristikleri bulunan her ayaklanmanın temel dayanağı siyasi gücüdür.

Aynı ayaklanma sürecinin farklı bölgelerinde dahi ayaklanmanın dinamikleri ve unsurları farklı olduğundan ayaklanmalar genel olarak veya bölgesel olarak birbirlerinden farklıdır. Hiçbir ayaklanma bir diğerine benzemez. Ayaklanmaların temeli *siyasi, ekonomik, dini, etnik* veya *bu faktörlerin bir kombinasyonu* olabileceği gibi ayaklanmanın meydana geldiği bölgeye ve zamanın şartlarına göre özellikleri açısından farklılık gösterir. Her ayaklanma bulunduğu safha ve ortama göre farklılık gösteren şekilde kendine münhasır özellikler taşır.⁸⁰

⁷⁸ Moore (2001, s.215), devletin, vatandaşlarına karşı temel yükümlülüklerini yerine getiremediği durumlarda *kendi kaderini tayin* hakkı ile ilgili olarak *haklı-dava* (just cause) *teorisinin*, devreye girdiğini ileri sürerek ayaklanmaların meşruiyetini sağlayan önemli bir yönüne vurgu yapmaktadır.

⁷⁹ Van den Berghe'nin (2005, s.118), etnik olarak kendilerinden farklı insanlar tarafından yönetilen devletler içinde oluşacak *siyasi çatışmaların*, hızlı ve etkili bir şekilde bir grubun etnik bilinçliliğini belirginleştirebilecek en iyi enstrüman olduğunu öne süren düşüncesi de, ayaklanmaların ulusçuluk oluşumu üzerindeki etkisi açısından önemlidir.

⁸⁰ Çoğu ayaklanmalar içinden çıktıkları kültürün birer aynasıdır. Eğer kültürel olarak bütünlük varsa, ayaklanma da bütünlüğünü korur. Ancak, eğer ayaklanma farklı kültürel gruplardan oluşan bir toplulukça meydana getirilmişse, kendi içinde bölünmelere eğilimlidir. Bir ayaklanmanın tipik sebepleri *ulusçuluk duyguları, etnik, aşiretsel* veya *mezhepsel* anlaşmazlıklar olabilir. Bunların yanında, *ayrı bir kimlik ifadesi* veya köktendincilik olarak *din* de önemli rol oynayabilir. Yabancı askeri kuvvetlerin *halkın milliyetçi duygularını tahkir* etmesi veya önemli *ekonomik sektörlerin yabancıların elinde olması* da halk arasında bir direnç oluşmasına katkıda bulunur. Önemli sembolik kişi ve figürlerin gözden düşürülme çabası, kötü idare, yolsuzluk, baskı, ekonomik başarısızlık, özellikle üst ve alt sınıfların farklı etnik gruplardan oluştuğu zengin ve fakir arasındaki gelir dağılımının uç noktalarda olduğu mevcut sosyal, etnik veya mezhepsel gerilimleri alevlendiren durumlar, toplumun bir sınıf veya sektörünün karşılanmayan beklentileri, bir bölgede hak iddia

Bir ayaklanmayı diğer düşünce hareketlerinden ayırt eden ve hareketin artık bir ayaklanma safhasına geldiğini işaret eden temel özellik, siyasi amaçlara ulaşabilmek için şiddet kullanılmasına verilen karardır (ABD KKT FM 3–24.2, 2009, s.1–1). Bir ayaklanma, tipik olarak devletlerarasında değil, yalnızca bir devlet içinde meydana gelen bir iç çatışma olmasına rağmen, bugünkü haberleşme ve ulaşım imkânları, ayaklanmacı grup ve liderlerinin dünya çapında irtibatlarını mümkün kılmaktadır. Dış güçlerin de verdiği destekle modern ayaklanmalar, sıklıkla birden fazla ülke sınırlarına taşabilmektedirler.

Ayaklanma kavramının sıklıkla *etnik çatışma*⁸¹ kavramı ile bir arada kullanılmasından dolayı, her iki olgunun arasındaki farka da kısaca değinmek yararlı olacaktır: İki kelime arasında gerek dilbilgisi, gerekse içerik açısından farklar vardır. Etnik temele dayanan çatışmalar, genellikle karmaşık yapıda olup, nedenleri her etnik çatışma grubunun özelliklerine göre farklılık gösterir. Yılmaz'a (201, s.5) göre, etnik çatışmalara yol açan koşullar *yapısal, psikolojik ve uluslararası* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. *Yapısal koşullar* arasında kimliğin ifadesine getirilen kısıtlamalar ve ayrımcılık, siyasi rejim ve yönetim sisteminden kaynaklanan koşullar ile ekonomik baskı ve milli gelirin adaletsiz dağılımı gibi hususları sıralayan Yılmaz; tarihte yaşanan travmalar, diğer grup hakkında yaşatılan düşman imajı, düşman imajının yarattığı insanlıktan çıkarma gibi psikolojik tabanlı etkileri de *psikolojik koşullar* olarak değerlendirmektedir. Genellikle ülke içinden kaynaklanan yukarıdaki ilk iki koşulun yanında, mevcudiyeti olmadan herhangi bir grubun başarıya ulaşamayacağı dış destek de *uluslararası koşul* olarak düşünülmektedir.

Bir bölgede etnik olarak egemen etniden farklı gruplar tarafından ayaklanma meydana getirilmişse, o bölgede etnik çatışmaların ayaklanma ile aynı olguyu kastettiği konusunda bir tereddüt yoktur. Ancak ayaklanmaların zorunlu olarak bir etnik çatışma anlamına geldiği sonucunun çıkarılmaması gerekir. Zira, birden fazla etnik grubu çatışmaların içine dahil etmeyen, yalnızca bir etnik grup tarafından (farklı etninin egemenliğinde olsa bile) meşru hükümete karşı meydana getirilen ayaklanmalar, etnik gruplar arasında bir çatışma olmak zorunda değildir. Örneğin sınıf veya din temelli olup etnik köken itibarıyla diğer gruplardan farklı olmayanlar arasında çıkan çatışmalar

eden veya söz konusu ülkeyi istikrarsızlaştırmada çıkarı olan başka devletlerin dış desteği veya ajitasyonu gibi durumlar da bir ayaklanmanın nedenleri arasında sayılabilir (İngiliz Kara Kuvvetleri, 2009, s.2–3).

⁸¹ Schaefer (2008, s.450) tarafından hazırlanan *İrk, Etnisite ve Toplum* ansiklopedisinde, *etnik çatışma* tarafların farklı etnik veya ulusal kökenden oldukları bir çatışma kategorisi olarak tanımlanmıştır. Büyük etnik çatışmaların, bir etnik grubun üyeleri, kendilerinin etnik farklılığının yeni bir devlet kurulmasını haklılaştırdığı konusunda ısrar ettiklerinde meydana geldiği ifade edilmektedir. Daha küçük etnik çatışmaların ise azınlıkların mevcut koşullarla tatmin olmadığı fakat milliyetleriyle sorunlarının bulunmadığı zamanlarda oluştuğunu savunmaktadır.

azımsanmayacak kadar çoktur.⁸² Ayrıca, ayaklanmalarda, ayaklanılan taraf daima *meşru hükümet/devlet/kurulu otorite* iken, etnik çatışmalarda böyle bir zorunluluk yoktur. Etnik çatışmalarda bir tarafın *kurulu otorite* olması gerekmez.

2.2.2.1. Ayaklanmanın Oluşumu

Belirli bir bölgede ayaklanmaların ortaya çıkabilmeleri için her şeyden önce belirli ön koşulların oluşması gerekir. Örneğin ayaklanma teşkilatı ne kadar sağlam kurulursa kurulsun, bir bölgede *hükümetin kontrol zafiyeti* oluşmadan o bölgede hükümete karşı bir ayaklanma meydana gelemez. Ayaklanma liderlerinin meşru hükümete karşı ayrılıkçı faaliyetleri organize edebilecek fırsatlara ihtiyacı vardır ve bu fırsat *güvenlik açığı*nın mevcudiyetini gerektirir. Ulusçuluk kuramlarında Smith'in etno-sembolist yaklaşımında görüldüğü gibi, etnik temele dayalı ayaklanmalarda, ayaklanma liderlerinin halkı peşinden sürükleyebilecek *mit* ve *semboller* yaratması, ortaya çıkarmaya çalıştıkları hareketlerine mantıklı bir *hikâye* yaratmaları gerekmektedir. Halkın ayaklanmaya katılımı ve dış desteğin sağlanabilmesi, oluşturulan bu hikâye ve retoriğin başarılı ve ikna edici olmasına bağlıdır. Dolayısıyla her ayaklanmanın ortaya çıkabilmesi için bir hazırlık ve başlangıç evresi gibi ön gereklilikler vardır.

Bu kapsamda Galula (1964, s.13–31), başarılı bir ayaklanmanın ön koşulları olarak *bir dava*⁸³, *ayaklanmaya karşı koyan tarafın zayıflığı*⁸⁴, *coğrafik koşullar*⁸⁵ ve *dış destek* gibi dört konunun gerekliliğinden söz etmekte, bunlardan ilk ikisinin başarılı ayaklanma

⁸² Etnik çatışmaların meydana geldikleri ülkelerde çatışma ve barışçıl çözümlerle ilgili çalışmasında Oberschall (2007, 2); dünya genelinde dikkate değer büyüklükte 700–800 kadar azınlık grubundan 1950'lerden beri siyasi olarak aktif olan 285'inin tespit edildiğini, bunların yaklaşık yarısının topluluk hakları, bağımsızlık veya özerklik gibi *kendi kaderini tayin* hakkı peşinde olduklarını ifade etmektedir. *Kendi kaderini tayin* hakkı arayan 148'inin, konvansiyonel ve şiddet dışı politikalar izlerken, 70'inin geçmiş elli yıl içinde herhangi bir zamanda bir şekilde silahlı mücadele yürüttüğünü belirterek, 2003 yılı itibarıyla bu 70 içinden 6'sının şiddetten vazgeçtiğini ve barışçıl politikalara yöneldiğini, 26'sının çatışmaları durdurduğunu, 25'inin değişik şiddet seviyelerinde çatışmaları sürdürdüğünü ve yalnızca 12'sinde çatışmaların özerklik veya bağımsızlık verilerek nihai olarak sona erdiğini açıklamaktadır. Buradan ortaya çıkan sonuca göre, silahlı mücadele şeklinde süren etnik çatışmalarda şiddetten vazgeçme oranının %10'un altında (6/70) olduğu ve çatışmaların da nihai olarak sona ermesinin *kendi kaderini tayin* hakkına kavuşulan sınırlı örnekler haricinde pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

⁸³ Örneğin bir *darbede* bir grup insan tarafından iktidar ele geçirildiğinde, ortada halkı çeken bir *dava* olmadığından bu olaya ayaklanma denmez.

⁸⁴ Ayaklanmaya karşı koyan taraf güçlü ise, ayaklanmacıların iç veya dış krizlerle ayaklanmaya karşı koyan tarafın zayıf düşmesini beklemekten başka yapabileceği bir şey yoktur.

⁸⁵ Galula, coğrafik koşullar başlığı altında, *ülkenin konuşlandığı coğrafyayı, ülkenin büyüklüğünü, ülke arazisinin elverişliliğini, ülkenin coğrafi sınırlarını, iklim ve arazi şartlarının sertliğini, nüfusun büyüklüğünü ve ülke ekonomisinin durumunu* incelemekte ve bu faktörlerin hangi durumlarda ayaklanmacıların, hangi durumlarda ise ayaklanmaya karşı koyanların faaliyetlerini kolaylaştırdığı yolunda yorumlarda bulunmaktadır. Örneğin ekonomik faktörleri incelerken, gelişmiş bir ülkenin kısa ve yoğunluklu bir terör dalgasına maruz kalabileceğini söylerken, gelişmemiş ülkelerde ulaşım ve haberleşme ağlarının elverişsizliği nedeniyle gerilla savaşının daha muhtemel olduğunu ifade etmektedir.

için bir zorunluluk olduğunu, dış desteğin ise bir gerekliliğe dönüşebilecek yardımcı bir unsur olduğunu ifade etmektedir.

Ayaklanmanın oluşumundan önceki safhayı *ön-ayaklanma devresi* olarak tanımlayan Byman (2007, s.vii); ön ayaklanmacıların bir ayaklanma safhasına ulaşabilmeleri için aşmaları gereken ilk basamağı *siyasi bir kimlik yaratılması* olarak ifade etmektedir. Ona göre başarı, devlet veya diğer gruplar tarafından ileri sürülen rakip kimlikleri zayıflatmaya ve halkı kendilerinin bir başka *kimliği* olduğuna ikna etmeye bağlıdır. İkinci olarak bu *kimlik*, ön ayaklanmacı grubun üzerinde popülerliği olan *davayla* ilişkilendirilmelidir. Kullanılabilecek muhtemelen en kapsamlı dava *ulusçuluktur*. Üçüncü olarak, ön-ayaklanmacılar aynı alandaki *rakipleri üzerinde hâkimiyet* kurmalıdırlar. Bu erken aşamada birincil düşman, devletten ziyade aynı alandaki personel ve maddi olanakların temini için yarışan diğer gruplardır. Son olarak ise ön-ayaklanmacıların, polis, istihbarat ve askeri unsurların kendilerini rahat bırakacakları bir döneme ihtiyaçları vardır. Bu amaçla çoğu ön-ayaklanmacı gruplar bir *kurtarılmış bölge* veya *girilmez bölge* bularak idamelerini sağlamaktadırlar.

ABD askeri talimnamesinde (FM 90–8, 1986, s.1–2); *savunmasız bir halk, liderlik ve hükümet kontrolünün eksikliği*, bir ayaklanmanın meydana gelebilmesi için üç önemli gereklilik olarak sayılmaktadır. Ayaklanmanın ortaya çıkabilmesi için gerekli diğer koşulların ise, *halk desteği*⁸⁶, *gayret birliği*, *direnme arzusu*, *disiplin*, *istihbarat*, *propaganda*, *ayaklanmaya uygun ortam*⁸⁷ ve *dış destek*⁸⁸ olduğu belirtilmektedir. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan bir *ABD askeri talimnamesinde* (JP 3–24, 2013, s.II–2), *ayaklanmanın temel nedenleri* olarak da nitelendirilen gerekli koşullar *uygun fırsat*⁸⁹, *güdüler*⁹⁰ ve *vasıtalar* olarak aşağıda gösterildiği şekilde üç ana bölüm altında incelenmektedir.

⁸⁶ Ayaklanma bölgesinde halkın tamamının bir ayaklanmayı aktif olarak desteklemesi gerekli değildir. Ancak çoğunluğunun pasif olarak da olsa destek göstermesi gerekir.

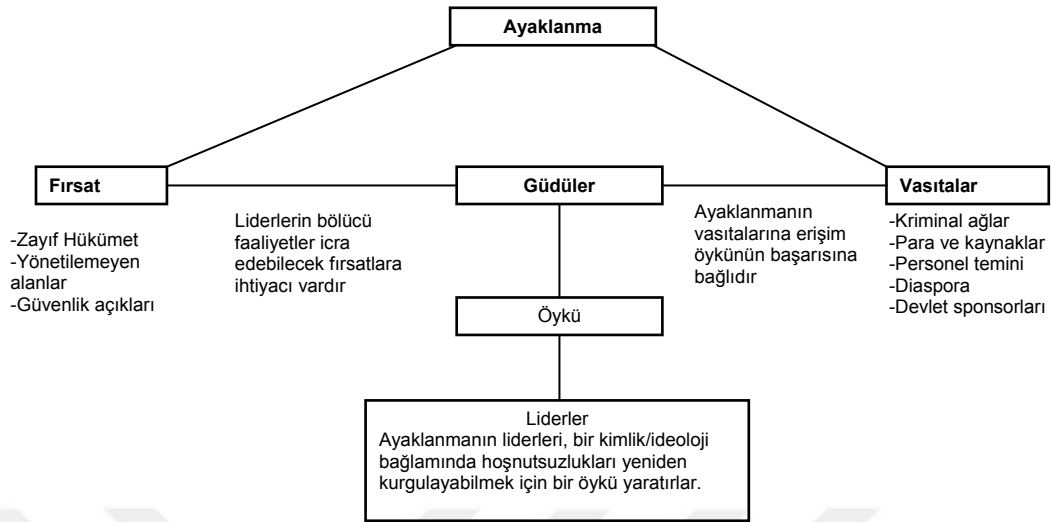
⁸⁷ İnsanların tutum ve davranışları, siyasi ortam ve ekonomik durum kastedilmektedir.

⁸⁸ Bu destek silah, teçhizat, malzeme, ikmal, mühimmat, barınma yeri ve personel desteği gibi fiziksel veya ayaklanma hareketinin tanınması şeklinde psikolojik olabilir.

⁸⁹ *Uygun fırsat*, dolaylı olarak ulusal hükümetin veya yerel müttefiklerinin bölgenin ve halkın güvenliğini sağlayamadığı bir ortamı ifade eder.

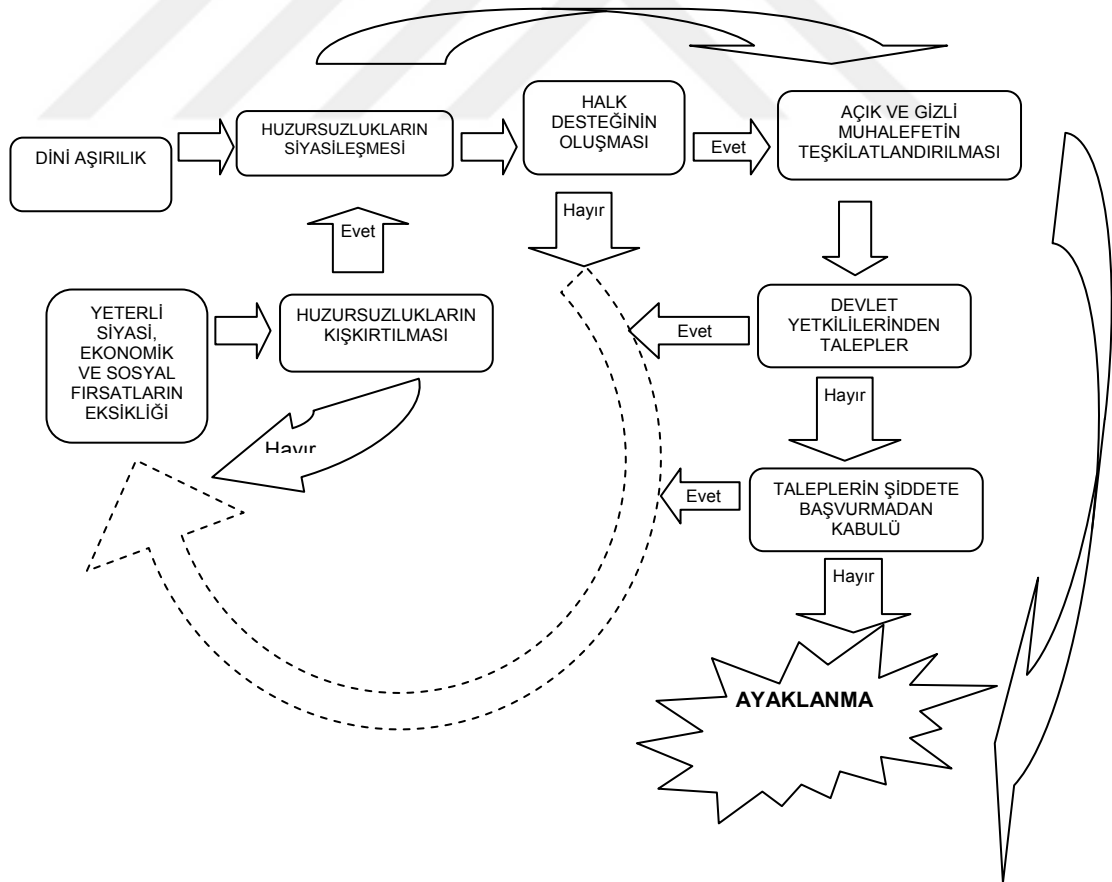
⁹⁰ *Ayaklanmaya karşı koyma* teorisi ayaklanmanın oluşabilmesi için söz konusu halkın hoşnutsuzlukları (yani güdü ve motifler) üzerine odaklanmıştır. Hoşnutsuzluklar kendi başlarına bir ayaklanmanın meydana gelebilmesi için yeterli değildir. Zorunlu temel fiziki ve ekonomik güvenliğin eksikliği, doğası gereği siyasi olan en önemli hoşnutsuzluklardır.

Şekil 3: Bir Ayaklanmanın Gerekli Koşulları

Kaynak: ABD KKT JP 3-24, 2013, s.II-2

Şekil 4: Bir Ayaklanmanın Oluşumu

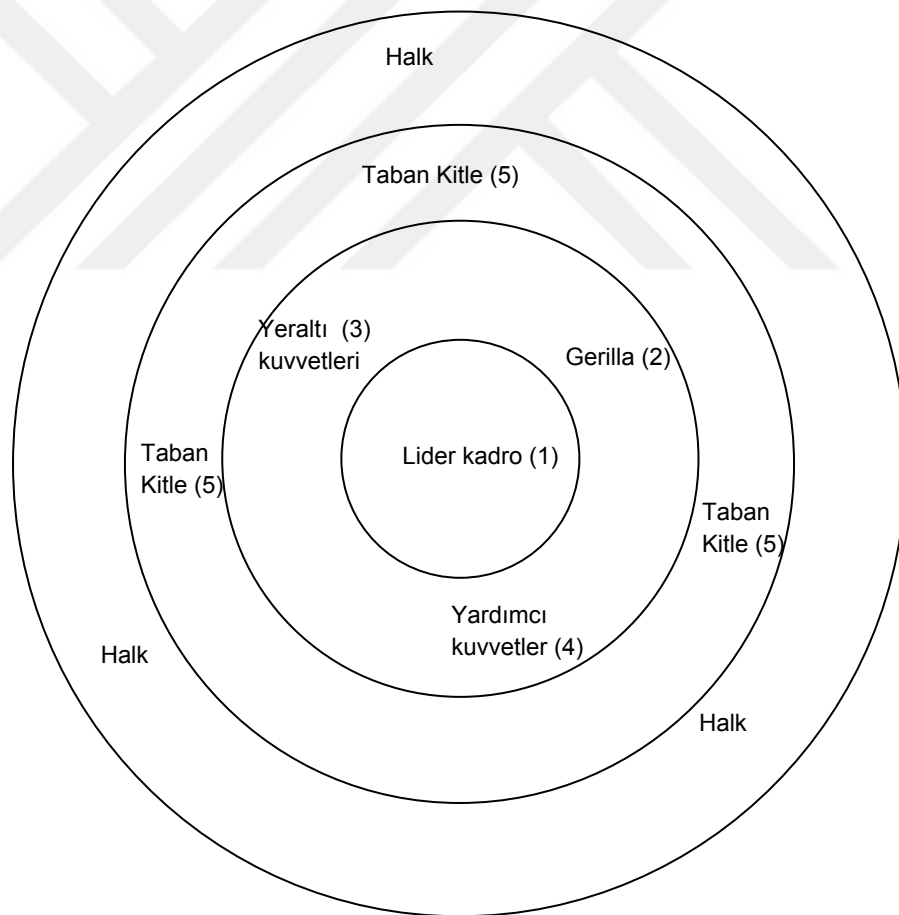
Kaynak: İngiliz Kara Kuvvetleri Talimnamesi, 2009, s.2-4

Herhangi bir bölgedeki huzursuzlukların, bir ayaklanmaya nasıl dönüştüğüne bir örnek yukarıda gösterilmiştir. Toplum içindeki bir huzursuzluğun ayaklanmacılar tarafından nasıl istismar edilebileceği ve kontrol altına alınmadığı takdirde halk desteğini kazanarak bir ayaklanma olayına dönüşebilmesi ilginç bir döngüyü takip etmektedir. Şekilde görüldüğü gibi, olayların akışı genelde bir kısır döngü olup, zaman ilerledikçe bu döngüyü kırmak zorlaşmakta ve ayaklanma hareketi halkın nazarında kendi meşruiyetini kazanmaktadır.

2.2.2.2. Ayaklanmanın Unsurları

Bir ayaklanmanın unsurları aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi *liderler*, *gerilla*, *yeraltı kuvvetleri*, *yardımcı kuvvetler* ve *taban kitle*'dir.

Şekil 5: Bir Ayaklanmanın Örgütsel Unsurları

Kaynak: ABD KKT FM 3-24.2, 2009, s.2-2)

Askeri talimnamelerde (ABD KKT FM 3–24.2, 2009, s.2–2) ayaklanmanın unsurları genel olarak *hem askeri* hem de *siyasi kanat*⁹¹ tarafından desteklenen beş unsurdan oluşur. Her unsurun ayaklanmaya katılım oranı, ayaklanma stratejisi ve halk tarafından verilen aktif desteğin derecesine göre değişir. *Liderler*, genel olarak ayaklanmanın ideolojisini hedeflere yönlendirir ve gerillaların askeri faaliyetlerini yönetirler. Ayaklanmanın siyasi çekirdeğini oluşturan liderler, genellikle *siyasi liderler* olarak anılırlar. Siyasi liderler ayaklanmanın hedeflerinin başarılması için aktif olarak siyasi alanda faaliyet gösterirler. Aynı zamanda hareketin siyasi önemini gündeme getirmek için resmi bir siyasi parti de oluşturabilirler (FM 3–24.2, 2009, s.2–3).

Gerillalar, ayaklanmanın askeri alanda açık faaliyet gösteren silahlı unsurlarıdır. Beckett'a (2001, s.1) göre, Latince "küçük savaş" anlamına gelen *guerilla* kelimesi, İspanyol çetelerinin 1808 ve 1814 yılları arasındaki işgalci Fransız kuvvetlerine karşı verdiği faaliyetleri isimlendirmek için kullanılmıştır. Mao tarafından 1930'larda önemsiz ayrıntılarla resmedilen *gerilla* taktikleri, eski Çin askeri teorisyeni Sun Tzu tarafından M.Ö. 400–320 yılları arasında yazdığı düşünülen (fakat M.S 2'nci ve 11'inci yüzyıllar arasında yapılan eklemelerle) *Savaş Sanatı*'nda dile getirdiği düşüncelerden pek de farklı değildir. *Gerillalar* terör, gerilla harbi, kriminal faaliyetler veya konvansiyonel harekât görevleri alabilirler. *Gerilla* büyüklük, kompozisyon, taktik ve yöntemleri ile bir ayaklanmadan diğerine farklılıklar gösterir. Pomeroy (1992, s.359) da, Che Guevara'nın, gerillalar için hazırladığı *Gerilla nedir?* isimli çalışmasında, *gerillanın* en üstün derecede bir kurtuluş savaşçısı olduğunu, halkın kurtuluş mücadelesinde, öncü savaşçılar olmak üzere halktan seçildiğini ifade ettiğini aktarmaktadır. Gerilla siyasal bir örgüttür ve siyasal bir hareket tarafından örgütlenir.

Yeraltı kuvveti, aynı zamanda mevcut hükümet içinde de bağlantıları olan, ayaklanmanın aktif destekçilerinin hücre tipi bir teşkilatlanmasıdır. Faaliyetlerinin gizliliğinin muhafazası genellikle onlar için en önemli husustur. Yardımcı kuvvetlerden daha fazla faaldirler ve silah kullanarak eylemlere iştirak ettikleri zaman *gerilla* olurlar. *Yeraltı kuvveti*, propagandayı yaymak, sabotaj, suikast ve ayrılıkçılığı desteklemek,

⁹¹ Silahlı ayaklanmalar, askeri eylem ve mücadele yöntemlerini gerektirmesine rağmen, esasında bütün bu eylemlerin bir siyasi amaç doğrultusunda yapıldığı göz ardı edilmemelidir. Bütün ayaklanma örgütlerinin bir askeri kanadının yanında başlangıçta zayıf fakat ayaklanma büyüdükçe askeri kanadından da güçlü bir konuma gelen siyasi bir kanadı vardır. Ayaklanmanın askeri oluşumu yasadışı olarak illegal zeminde faaliyet gösterirken, siyasi oluşumu ise ayaklanmanın amaçları doğrultusunda, görünen faaliyetlerini meşru zeminde ve legal olarak, görünmeyen faaliyetlerini ise gizli ve illegal olarak icra eder. *Siyasi kanat*, siyasi çalışmalarına ve örgütlenmelere açık veya gizli olarak devam ederken, askeri kanat ise devletin silahlı kuvvetleri üzerinde baskın, saldırı, sabotaj ve sivil hedefleri üzerinde eylemler düzenlemeye devam eder. Ayaklanma örgütünün askeri kanadının da açık ve gizli faaliyet gösteren elemanları vardır. Açık faaliyet gösteren bölümü *gerilla* teknik ve taktiklerini uygular. Gizli faaliyet gösteren bölümü ise, ayaklanma teşkilatının altyapısını oluşturur ve *kurtarma kaçırma* ve *yeraltı* faaliyetlerini yürütür.

istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetlerini desteklemek, emin evler çalıştırmak, ulaşımı sağlamak, patlayıcı ve silahların üretim ve muhafazasını sağlamak gibi görevler üstlenebilir (ABD KKT FM 3–24.2, 2009, s.2–4).

Bir ayaklanmanın destek unsurları olan *yardımcı kuvvetler*, önemli lojistik hizmetler sağlayan, fakat muharebe görevlerinde doğrudan aktif rol almayan etkin sempatanlardır. Eğer gerilla faaliyetlerinde yer alırlarsa *gerilla* olurlar. *Yardımcı kuvvetler*, silah ve malzeme depolanması, kurye hizmetleri, pasif istihbarat toplama, ayaklanmaya karşı koyma kuvvetleri hakkında erken ikaz sağlamak, yasal ve yasadışı kaynaklardan ayaklanmaya finansman sağlamak, sahte veya çalınmış belge temin etmek, güvenlik güçlerini çekilmeye yönlendirmek, yeni elemanların ayaklanmaya katılmasını sağlamak, propaganda oluşturmak ve yaymak, tıbbi destek sağlamak gibi görevler icra edebilirler (ABD KKT FM 3–24.2, 2009, s.2–5).

Ayaklanmanın *taban kitle* ise, halkın ayaklanmaya sempati gösteren nüfus kesimini ifade eder. Bu taban, ayaklanmayı normal olarak pasif şekilde destekler. Fırsat doğduğunda ise, aktif destek sağlayabilir. *Liderler*, daha aktif eğilimli taban kitle üyelerini *yardımcı kuvvetler*, *yer altı* veya *gerilla* olarak görevlendirilmek üzere seçebilirler.

2.2.2.3. Ayaklanmanın Dinamikleri

Bir *ayaklanmanın dinamikleri* ayaklanmanın anlaşılabilmesine yardımcı olan parametrelerdir. ABD askeri talimnamelerinde (FM 3–24.2, 2009, s.2/5–2/16) *liderlik*, *ideoloji*, *hedefler*, *ortam ve coğrafya*, *dış destek*, *iç destek*, *safhalandırma* ve *zamanlama*, *teşkilat* ve *harekât modeli* olmak üzere sayılan sekiz adet dinamik hakkında yapılan açıklamalar ve ilave düşünceler aşağıda birer paragraf halinde verilmiştir.

Ayaklanma *liderleri* ayaklanmanın vizyonu, yönlendirmesi ve koordinasyonu için bir teşkilatlanma sağlarlar. Eğitimleri, özgeçmişleri, aile bağları, sosyal konumları ve deneyimleri ayaklanmayı oluşturan insanları teşkilatlandırma ve sürüklemelerine katkı sağlayacak nitelikte olmalıdır. Genel olarak ayaklanmalarda *tek kişi*, *tek grup* veya *parti* ve *gruplar konfederasyonu* olmak üzere üç kategori liderlik tipi bulunur.

Ayaklanmacılar ayaklanmanın temel gerekçelerini halka gösterebilmek için *ideolojiye* başvururlar. Ayaklanma ideolojisi bir toplumun siyasal ve ekonomik sistem dahil ne şekilde yapılandırılması gerektiğine vizyon sağlamaya çalışır. *İdeoloji*, ayaklanmacıların nihai hedeflerine ulaşmalarının bir yolu olan *ayaklanma stratejisi* ile karıştırılmamalıdır.

İki çok bilinen ayaklanmacı ideolojileri *dini aşırılık* ve *sosyalizm* olmuştur.⁹² İdeolojilerin ne şekilde açıklandığının ve topluma kabul ettirildiğinin önemli mekanizması tutarlı bir öykü'dür.

Ayaklanmalar normal olarak şu üç hedeften birini gerçekleştirmeye çalışırlar: *Mevcut hükümeti devirmek, işgalci olarak gördüklerini ülkeden kovmak veya hükümetin kontrolünün çok az olduğu veya hiç olmadığı bir bölge oluşturmak*. Başarılı bir ayaklanma, kurulu düzenin ayaklanma hareketi tarafından oluşturulan yeni bir hükümetle değiştirilmesi veya ayrılıkçı ayaklanmalarda ayaklanmacıların kendi özerk veya bağımsız yönetimlerini kurması ile sonuçlanacaktır. Guibernau (2010, s.98) da, herhangi bir ulusal azınlık hareketinin arkasında yatan ortak özelliğın, mevcut durumdan duyulan rahatsızlık nedeniyle *daha fazla bağımsızlık ya da özerklik isteği* olduğunu öne sürmektedir. *Ayaklanmanın hedefleri*, genel olarak *reform, devrim, bölünme, hükümeti düşürme ve direniş* (ABD KKT JP 3–24, 2013, s.II–9) olsa da, bu kategoriler çok genel örnekler olup, çoğu ayaklanmalar özellikle ayaklanma ittifakları yüzünden birden fazla kategorinin özelliklerini sergilemektedir. Dahası, ayaklanmacıların hedefleri çatışmalar süresinde, çatışmaların gelişimine göre evirilmektedir. Bazı ayaklanmalar hükümeti mevcut politikalarını değiştirmeye veya siyasi, ekonomik veya sosyal reformlar yapmaya zorlamayı hedeflemektedir. *Devrimci ayaklanmacılar* rejimi yıkmayı ve politik sistemi, sosyoekonomik yapıyı değiştirmeyi amaçlamaktadırlar. *Ayrılıkçı ayaklanmalar*, bir ülkenin mevcut siyasal sınırları içinde bulunabilen belirli bir coğrafi bölgede politik otonomi peşindedirler. Bazı durumlarda ise savaş ağaları veya güçlü suç örgütleri illegal ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için hareket serbestisi peşinde koşmaktadır. Bir kısım ayaklanmalar ise işgalci bir kuvveti bir bölgeden çekilmeye zorlamayı hedefler. O'Neill ve Alberts (2007, s.305), ayaklanmacı grubun uzun dönemli siyasi hedeflerinin *mevcut bir ulus-devletten ayrılmak, siyasal sistemde köklü değişiklik, yönetenlerin devrilmesi, hükümeti sosyal, ekonomik ve/veya siyasal değişiklikler yapmaya zorlamak* gibi hedeflerin biri veya birkaçı olabileceğini belirtmektedirler. Kısa vadeli hedefler ise *davanın kamuya mal edilmesi, eleman temininin artırılması, rakip grupların cazibesinin düşürülmesi, örgütün bütünlüğünün muhafazası, hükümetin meşruiyetinin zayıflatılması, tutukluların serbest bırakılması, çatışma çözümünün önlenmesi, barış görüşmelerine katılacak meşru bir taraf olarak tanınmak ve intikam tatmini* gibi hedefler olabilmektedir.

⁹² Bu çalışmada inceleme konusu olan ayaklanmaların bazıları Şeyh Sait Ayaklanması'ndaki gibi *dini* saiklerle veya 1970'ler sonu PKK'nın ortaya çıkışındaki gibi *sosyalist ideolojinin* etkisi altında gelişti ise de, ele aldığımız ayaklanmalar asıl olarak etnik ulusçuluk ideolojisi ekseninde devam etmiştir ve bu minvalde incelenmiştir.

Kültürel, dini, aşiret bağları, hava ve arazi gibi faktörleri de içeren *ortam ve coğrafya*, bir harekât alanında bütün taraflar üzerinde etkilidir. Ayaklanmacıların ve ayaklanmalara karşı koyanların ortam ve coğrafyaya uyum sağlama yetenekleri her bir tarafa ayrı ayrı fayda ve mahzurlar sağlamaktadır.

Ayaklanmaya karşı koyan devletin dışında herhangi bir kaynaktan gelebilecek *dış destek* moral, siyasi, lojistik ve barınacak yer desteklerini içerir. Bölge dışındaki devletler de siyasi ve ekonomik etki arayışları altında *dış destek* sağlayabilirler. Ayaklanmacılar diğer devletlerdeki etnik veya dini olarak yakın topluluklardan da *dış destek* sağlayabilirler. Ayaklanmalarda yabancı müdahaleler ve *dış destekle* ilgili olarak Joes'un (2004, s.103) "dış yardımın gerekli olmakla birlikte ayaklanmanın başarısı için yeterli bir unsur olmadığı, bazı ayaklanmaların stratejik dezavantajlarının çokluğu dolayısıyla, konvansiyonel bir işgal olmadıkça, dış yardımın sonuç alıcı olmasının önlenmesi" görüşünü de dikkate almak gereklidir.

İç destek, ülke içinden herhangi bir kaynaktan verilen destektir. Normal olarak *halk desteği* ve *lojistik destek* olmak üzere iki genel kategoriye ayrılır. *Halk desteği* aktif veya pasif olabileceği gibi, halkın küçük bir kesiminden veya daha geniş bir tabana yayılmış şekilde oluşabilir.

Ayaklanmanın *zamanlanması* konusunda, Lenin (1917, s.2) tarafından *Marksizm ve Ayaklanma* konulu konferansta ifade ettiği görüşünü belirtmek uygundur. O'na göre "ayaklanma, halk öncüsünün etkinliğinin en güçlü olduğu, düşman saflarında ve devrimin güçsüz, kararsız, çelişki dolu dostlarının saflarında duraksamaların en güçlü oldukları bir dönüm noktasında patlak vermelidir".

Ayaklanmanın safhalandırılması konusu ile ilgili olarak ise, ayaklanmaların genellikle üç aşamalı bir safhada icra edildiğini belirtmek gerekir. Bu üç aşamanın işaret ettiği olgu değişmemekle birlikte bu aşamalar için farklı adlandırmalar da kullanılagelmiştir. Her aşamada ifa edilen eylem ve işlemler değişik isimler altında da olsa aynıdır. Birinci safha olan *başlangıç safhasında* teşkilatlanmanın yapılışı, bilgi hareketi yoluyla ayaklanma ideolojisinin yayılması, gösteri ve grevler gibi hükümet karşıtı faaliyetlere başlanması ve desteklenmesi, yasadışı vergilendirme yoluyla finansman sağlama, küçük çapta düzensiz eylemlerle küçük ve yerel gerilla birlikleri oluşturulması, işbirliğine yanaşmayan hükümet görevlileri ve halktan bazı kişilerin korkutulması maksadıyla terör ve sabotajlar düzenlenmesi gibi faaliyetler icra edilir. İkinci safha olan *gerilla harbi safhası*, iki tarafın kuvvetlerinin denge aşamasına geldiği ve gerilla harbinin en önemli sonuç alıcı faaliyet halini aldığı aşamadır. Gerilla saldırılarının artması, hükümet

kuvvetlerini savunmaya zorlama, sabotaj ve terörün artarak kullanılması, yoğun propaganda, müteakip faaliyetler için üs bölgeleri olabilecek belirli arazi kesimlerinin kontrolünü ele geçirme çalışmaları, kuvvetli ayaklanma desteği olan bölgelerden devlet görevlilerinin bölgeyi terk etmeye zorlanması, bölgesel gölge yerel idarelerin kurulması, uluslararası tanınma ve destek için yoğun çabalar bu aşamada görülen faaliyetlerdir. Üçüncü aşama olan *bağımsızlık savaşı safhası* normal olarak ayaklanmacıların kendi askeri kuvvetlerinin hükümetin askeri kabiliyetine üstün olduğunu düşündükleri anda başlar. Gerilla kuvvetlerinin birleştirilmesi ve düzenli ordu olarak savaştırılabilmesi için eğitilmesi bu aşamada gerçekleştirilir. Bu kuvvetler ayaklanmaya karşı koyan kuvvetlerle normal konvansiyonel çatışmalara girebilirler. Ayaklanmanın başarıya ulaşması yukarıdaki üç safhanın herhangi birinde gerçekleşebilir. Ayrıca ayaklanmalar, bir sonraki safhanın olumlu koşulları ortadan kalktığı zaman bir önceki aşamaya geri dönebilirler.

Her ayaklanma bir diğerinden farklı olmasına rağmen, aralarında genellikle benzerlikler vardır ve ayaklanmanın genel olarak kabul edilmiş *teşkilat ve harekât modellerinden* hangisine uygun cereyan ettiğini ve stratejilerini bilmek, ayaklanmacıların hükümete karşı kullanabilecekleri taktik ve teknikleri öngörebilmeyi sağlar. Ayaklanma teşkilatı kuruluş ve harekât modelleri bölgeden bölgeye ve şehirden şehire farklılık göstermekle birlikte, askeri talimnamelerde zikredilen *ayrılıkçı*⁹³, *kitlesel*⁹⁴, *kritik hücre (critical cell)*⁹⁵ ve *geleneksel*⁹⁶ model olarak tanımlanan dört adet genel teşkilatlanma ve harekât modeli bulunduğunu belirtmek gerekir (ABD KKT FM 100–20, 1990, s.2–1). *Teşkilat ve harekât modeli* konusunda, Connable ve Libicki (2010, s.xvi) tarafından RAND kuruluşu

⁹³ *Ayrılıkçı* ayaklanmacılar ülkenin siyasi yapısına sızarlar ve çoğunlukla yasal boşluklardan istifade ederek legal ve illegal yöntemleri birlikte kullanırlar. Tipik bir ayrılıkçı teşkilatlanmada hukukun dışında hareket eden gizli unsurların yanında legal zeminde faaliyet gösteren bir kesimi de vardır. Koşullar yönlendirirse *kritik hücre* modeline de dönüşebilecek olan bu yapıda ayaklanmanın bastırılması faaliyeti ile genel olarak askeri kuvvetlerin rolü kolluk kuvvetlerini takviye şeklindedir.

⁹⁴ *Kitlesel* ayaklanmacılar mevcut sistemin dışında siyasi ve silahlı meşruiyet arayışındadırlar. Düzenli ve düzensiz büyük gerilla birliklerinden oluşan bu tip ayaklanmacıların genellikle siyasi liderliği ile askeri liderliği birbirinden ayrıdır. Propaganda ve gerilla tekniklerini kullanarak yüksek seviyede organize olmuş bu modelde ayaklanmacılar hükümete doğrudan askeri ve siyasi meydan okuma içindedir.

⁹⁵ *Kritik hücre* modelinde ayaklanmacılar devlet ve hükümet kurumlarına sızarlar ve hem açık hem de örtülü şekilde faaliyet gösterirler. Hedefleri sistemi içerden yıkmaktır. Normal olarak ayaklanmacılar bağlantılarını ve programlarını açığa vurmazlar. Kurumsal meşruiyeti ortadan kaldırmaya ve diğerlerini kendilerine yardıma zorlamak ve ikna etmeye çaba gösterirler. Ayaklanmanın üst yönetimi iktidarı ele geçirmeye elverişli olacak şekilde devlet kurumları zayıflayınca kadar açık şiddete başvurmazlar.

⁹⁶ Türkiye’de geçmiş Kürtçülük temelli ayaklanmalara benzerliğiyle dikkat çeken *geleneksel* ayaklanma modelinde ise, ayaklanma normal olarak belirgin huzursuzluklardan başlar. Bu huzursuzluklar aşiretsel, ırksal, dini, dilsel veya etnik temelli olabilir. Ayaklanmacılar, hükümetin, kendi gruplarının haklarını ve çıkarlarını inkâr ettiğini öne sürerek bu durumu istismara çalışırlar. Sık sık özerklik veya özerklik benzeri taleplerde ve teşebbüslerde bulunurlar. Şiddet kullanma dereceleri, *grevler* ve *sokak gösterilerinden terörizm* veya *gerilla harbine* kadar değişik derecelerde olabilir. Bu ayaklanmaların, ayaklanmacıların talepleri hükümet tarafından kabul edildiği takdirde sona erme ihtimali vardır. Ancak ayaklanmacıların talepleri kabul edildiği takdirde, ayaklanmacıların meşruiyetini de kabul etmiş olma gibi bir durumu beraberinde getirir.

için hazırlanan raporlarında ifade ettikleri, “ayaklanmaların hiyerarşik yapılanmaya ve kırsal alanlarda oluşmaya elverişli olduğu, kırsal alanlardaki ayaklanmaların daha çok tek emir komuta bağıllığı içinde gerçekleşirken, şehir bölgelerine yayılmış ayaklanmaların parçalı komuta yapısına sahip olduğu” şeklindeki tespitlerini de eklemek gerekir. Bununla birlikte aynı yazarlar (2010, s.77), hiyerarşide sadelik esas olmakla birlikte, incelenen ayaklanmalarda nadiren sadelik görüldüğünü, bilakis, *paralel hiyerarşi* olarak da adlandırılan hem siyasi hem de askeri alanda iki ayrı yapılanmanın söz konusu olduğunu, siyasi kanadın, bazı durumlarda yasal bir siyasi parti şeklinde örgütlendiğini ifade etmektedirler.

2.2.2.4. Ayaklanmanın Stratejisi ve Taktiği

Ayaklanmanın stratejisi konusu, ayaklanmanın özellikle *teşkilat ve harekât modeli* ile benzer kavramları kullanan ve karıştırılabilecek bir konu olduğu için, her iki kavram arasındaki farka kısaca değinmek gerekmektedir. TDK Türkçe Sözlüğü’nde (2005, s.1811) “önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yol” olarak tanımlanan *strateji* kavramı, tespit edilen stratejiler doğrultusunda belirlenen *teşkilat ve harekât modelinden* daha üst ve genel bir kavram olmasıyla farklılık gösterir. Modern ayaklanmaların, strateji olarak birden fazla teorik model kullanıyor olsa da tanınabilir stratejik karakteristiklerinin bulunduğunu belirten askeri talimnamelerde, *şehir, askeri-odaklı, uzayan halk savaşı, kimlik-odaklı, komplocu ve kompozit-koalisyon* stratejileri şeklinde altı adet ayaklanma stratejisi zikredilmekte ve söz konusu stratejiler aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (ABD KKT FM 3–24, 2009, s.2–16):

Şehir stratejisinde, ayaklanmacılar hükümet kuvvetlerinin halka karşı aşırı güç kullanmasını sağlamak niyetiyle hükümet hedeflerine saldırırlar. Ayaklanmacılar hükümetin, halkı başkaldırmaya, ayaklanmayı desteklemeye, hükümeti devirmeye kışkırtacak derecede sert tedbirler almasını arzu ederler. Bu strateji halk desteği olmadan başlatılabilir. Ancak şehir bölgesinde meydana gelen bir ayaklanmanın, şehir stratejisi izleyeceği anlamına gelmediğini belirtmek gerekir.

Askeri-odaklı strateji, askeri harekâtın başarı için gerekli koşulları yaratabileceği varsayımına inanır. Askeri-odaklı ayaklanmacılar, huzursuzlukların mevcut olduğu bir bölgede faaliyet gösteren küçük bir gerilla grubunun, amaçlarına ulaşabilmek için gerekli desteği temin edeceğine inanmaktadırlar. Bu küçük grubun başarısı, ayaklanmaya karşı koyan kuvvetin aldığı tedbirlere ve halkın ayaklanmaya katılımına göre değişecektir.

Uzun süreli halk savaşı stratejisi, Mao Zedong'un uzun süreli halk savaşı teorisine dayanır. Bu strateji yukarıdaki ayaklanmanın safhalandırılması modelinde görüldüğü gibi üç aşamalı bir stratejidir. Her safha bir önceki safhanın üzerine inşa edilir. Uzun süren halk savaşı stratejisinin biri *siyasi* diğeri *askeri* olmak üzere iki kanadı vardır. Bu strateji yüksek seviyede teşkilatlanma ve eğitim ile safhalar arası kaydırmayı yönlendirebilecek liderliği gerektirmektedir.

Kimlik-odaklı strateji, dini bağlılık, klan, kabile veya etnik grup kimliği temelinde hareket eder. Bu stratejide meşruiyet ve halk desteği, ayaklanmaya katılanların kimlikleriyle bağlantılıdır ve halk desteği toplamak için genellikle fazla bir gayrete gerek yoktur. Dahası topluluklar, genellikle ayaklanma hareketine mevcut sosyal ve askeri hiyerarşilerini beraberlerinde getirerek, topluca katılmaktadırlar.

Ayaklanmanın teşkilatlanma modelleri arasında bahsettiğimiz *kritik hücre* modeli tarafından icra edilen ayaklanma stratejisini yansıtan *komplocu strateji*, hükümeti içinden yıkmayı hedeflemekte ve genellikle birkaç lider ve militan kadrosu gerektirmektedir. Komplocu stratejiler siyasi kanadının hükümete meşru olarak katılmasını ve sonra hükümetin kontrolünü ele almasını hedefler. Komplocu stratejiyi kullanan ayaklanmacılar milli hükümetle bütünleşmeyi değil, hükümeti devirmeyi hedefler.

Kompozit ve koalisyon stratejisi, farklı stratejiler kullanan farklı ayaklanma gruplarının gevşek koalisyonlar oluşturmak için birleştiklerinde söz konusudur. Ancak kompozit ve koalisyon stratejisi, genellikle somut bir hedeften ziyade bir işgalci veya özel bir huzursuzluk gibi bir şeye muhalefette birleşmeyle oluşur. ABD'nin 2003 Irak Harekâtı sonrasında Irak'ta El Kaide örgütü tarafından bu strateji başarılı bir şekilde uygulanarak pek çok diğeri ayaklanmacı gruplar için bir şemsiye grup vazifesi görülmüştür.

Ayaklanmacılar tarafından uyguladıkları stratejinin başarı durumuna göre stratejiler arasında geçiş yapılabilmektedir. Pek çok ayaklanmanın bir diğeri strateji başarısız olduğu takdirde genellikle *uzayan halk savaşı* stratejisine geçiş yaptığını belirtmekte fayda vardır.

Ayaklanmanın taktiği konusunda ise söylenecek sözlerden belki de en başta geleni, ayaklanmacıların hedeflerine ulaşabilmek için hem *şiddete dayalı* hem de *şiddet dışı* taktiklere başvurdıklarıdır. *Şiddet dışı taktikler* silahlı kuvvet kullanmadan siyasi hedeflerin elde edilmesine yöneliktir. *Şiddete dayalı taktiklere* başvurulduğu zaman dahi genellikle şiddet dışı taktiklerle birlikte yürütülür. Ayaklanmacıların şiddete dayalı taktikleri *terörizm*, *gerilla harbi*, *sabotaj* veya (askeri gücünün çok gelişmiş olduğu

durumlarda) *konvansiyonel harekât* tipleri olabilir. Ayaklanmacılar, hükümet kuvvetleriyle konvansiyonel harekâta imkân ve kabiliyetleri yetmediği durumlarda, *terörizm* ve *gerilla taktiklerine* başvururlar. *Şiddete dayalı taktikler* pusu, suikast, kundaklama, bombalama ve el yapımı patlayıcıların kullanımı, kimyasal-biyolojik-radyolojik ve nükleer silahların kullanımı, korsanlık ve uçak kaçırma, rehine alma, adam kaçırma, baskın ve saldırılar ile sabotaj gibi eylemleri içerir.

Başarılı ayaklanmacılar şiddete dayalı taktiklerin yanında şiddet dışı taktikleri de kullanırlar. *Ayrılcılık/bölücülük* ve *propaganda*, şiddet dışı savaşın en önemli iki şeklidir. Şiddet dışı faaliyetler arasında gösteri yürüyüşleri, inkâr ve aldatma, asılsız ve yalan haberler, ajan sızdırma ve grevler sayılabilir. *Ayrılcılık/bölücülük*, rejimin askeri, ekonomik, psikolojik ve siyasi gücünü veya toplumun moralini bozmaya çalışır. Bölücülüğün en gözükür formlarından birisi *iç karışıklık*'tır. Başkaldırıların kışkırtılması, grevlerin organizasyonu, gösteri yürüyüşlerinin düzenlenmesi hükümetin gücünü, varlığını ve yeteneklerini azaltırken ayaklanmanın gücünü ve prestijini artırmaktadır.

Ayaklanmanın, savaş ya da herhangi bir başka sanat kadar sanat olduğunu öne süren Engels'in (1992, s.116), "ayaklanmanın, değerleri her gün değişebilen çok belirsiz büyüklükler ile yapılan bir hesap olduğunu; hükümet güçlerinin her tür örgütlenme ve disiplin üstünlüğüne sahip olduğunu; bu yüzden bir kez ayaklanmaya kalkıştıktan sonra en büyük bir kararlılık ile *saldırgan* biçimde davranmak gerektiğini" öne süren açıklamasını da ayaklanma taktikleri arasında kabul etmek gerekir.

2.2.3. Ayaklanmaya Karşı Koyma

Herhangi bir bölgede bir ayaklanmanın meydana gelmiş olması, aynı ayaklanmanın ortadan kaldırılması için girişilecek bir ayaklanmaya karşı koyma eyleminin de mevcudiyetini gerektirir. Ayaklanan gruba karşı, meşru otorite tarafından herhangi bir tepkinin gösterilmediği durumda, mantıken bir *bağımsız devlet* kurulması veya *özerklik* gibi kendi kaderini yönetim hakkının uygulanma şekillerinden birisinin yürürlüğe koyulmuş olması gerekir ki bu durumda da ayaklanma safhasının geçilmiş olması gerekir. Yani *ayaklanma* varsa, "çökmemiş" devlet düzenlerinde, *ayaklanmaya karşı koyma* (AKK) da vardır. Dolayısıyla, genellikle ayaklananların başrolde olduğu bir yaklaşımla *ayaklanma* olarak ele aldığımız olguyla eşzamanlı olarak cereyan eden ve

hedefteki devlet/ kurulu otorite/ meşru hükümetin başrolde olduğu bir *ayaklanmaya karşı koyma* programı vuku bulmaktadır.⁹⁷

Ayaklanmaların başarı kazanması, AKK faaliyetlerinin etkinliğiyle ters orantılıdır. AKK programı ne kadar yavaş cereyan ederse ayaklanma o kadar süratli gelişecektir. Ayaklanma güçlendikçe, *kurulu otorite* zayıflayarak ülke üzerindeki kontrolünü kaybetme riski ile karşı karşıya kalır. AKK kuvvetlerinin başarısız olduğu, ayaklanmanın hukuken bir *isyan* ve *iç savaş* halini aldığı durumlar, uluslararası harp hukuku ile çatışma ve kriz yönetimlerinin devreye girmesini gerektirmekte olup, bu çalışmanın kapsam ve boyutlarını aşmaktadır. Bu kısımda, ileriki bölümlerde incelenen Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma programlarını anlamaya ışık tutacak şekilde yalnızca ayaklanmaya karşı koyma faaliyetinin kuramsal temeli incelenmiştir.

Belirtilmesi gereken önemli bir husus, AKK programlarının da asıl olarak ayaklanma gibi siyasi bir konu olduğudur. Ayaklanmaya karşı koyma faaliyetinin icrasından meşru hükümet sorumludur. Bununla birlikte, ayaklanmaların başlangıç safhalarında ve özellikle ayaklanmanın henüz sadece güvenlik paradigmaları ile ele alındığı durumlarda AKK faaliyetlerinde öncü rolün askeri kurumlara bırakıldığı görülmektedir. *Sıkıyönetim* ve *Olağanüstü hal* uygulamaları gibi özel kanunların da devreye girdiği bu gibi durumlarda, AKK faaliyetlerinin bölgesel liderliği ve sorumluluğu müşterek askeri güçler komutanına verilmektedir. Askeri birimlerin ayaklanmalara karşı koyma programındaki rollerinin, askeri ve güvenlik kurumlarının ayaklanmalar konusunda özel olarak eğitilmelerini gerektirdiğinden dolayı, askeri literatürün AKK konusunun irdelenmesindeki rolü çok önemlidir. Bu nedenle, bu bölümün hazırlanmasında askeri talimnamelerden önemli ölçüde istifade edilmiştir.

Hükümetlerin *AKK programlarında* başarısızlık sebeplerinin ayaklanmacılardan ziyade yine kendilerinden kaynaklandığını savunan Connable ve Libicki (2010, s.152), başarısızlık sebeplerini; “inandırıcı bir tehdit gelişene kadar ayaklanmanın göz ardı edilmesi, hükümetlerin ayaklanmanın temel sebeplerini çok geç olarak ele alması, ayaklanmanın ana kırılma noktalarını teşhiste hataya düşülmesi, kırsal bölgelerde yeterli kontrol sağlanamaması, dış yardımlarda istikrarsız ve değişken müttefiklerle işbirliği yapılması” şeklinde sıralamaktadırlar.

⁹⁷ Bununla birlikte, ayaklanmalara her devletin gösterdiği tepkinin farklı olduğundan bahsetmek gerekir. Kymlicka (2004, s.144) da, azınlık ulusçuluğunun meydan okumasına her devletin verdiği cevabın farklı olduğunu; Batı Avrupa’da azınlık ulusçuluğunun meşruiyetini kabullenme eğilimi varken ve azınlıklar için öz yönetim hakkına sıcak bakılırken (18 Eylül 2014’te İngiltere’de İskoçlar arasında yapılan bağımsızlık referandumu da Kymlicka’nın bu görüşünü teyit etmektedir.), Doğu ve Orta Avrupa’da azınlık taleplerine güvenlik penceresinden bakıldığını ve genellikle azınlık taleplerinin gayrimeşru olarak kabul edilerek bölgesel otonomi taleplerine şiddetle karşı konulduğunu ifade etmektedir.

Connable ve Libicki'nin (2010, s.114) ulaştıkları bir diğer sonuç ta, *hükümet sistemlerinin* ayaklanmaya karşı koymanın başarısında etkili olduğu, *sahte demokrasilerin* veya *anokrasilerin*⁹⁸ ayaklanmaların üstesinden gelmede oldukça başarısız oldukları ve bu zamana kadar meydana gelen ayaklanmaların sadece %15'inin bastırılmasında başarılı olabildikleri yönündedir. İncelemeye konu ayaklanmaların bastırılmasında otokratik yönetimler 19 ayaklanmanın 14'ünde başarısız olurken, demokratik rejimlerin hakim olduğu ülkelerde meydana gelen 9 ayaklanmanın tamamının hükümet tarafından başarıyla bastırıldığı öne sürülmektedir. Ulaşılan bu sonuç, bir ayaklanmanın, ayaklanmaya neden olan koşullar kökünden ortadan kaldırılmadan, hiçbir zaman tamamen sona erdirilemeyeceği düşüncesini pekiştirmektedir.

“Ayaklanmanın temel nedenlerini ele alarak ayaklanmayı ortadan kaldırmaya yönelik askeri, kolluk, siyasi, ekonomik, psikolojik ve sivil faaliyetler” şeklinde tanımlanan (İngiliz Kara Kuvvetleri, 2009, s.1–6) AKK faaliyeti, ayaklanmanın *siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel* ve *güvenlik* boyutlarını ele alan çok yönlü bir yaklaşımı gerektirir.

Kilcullen (2010, s.1), AKK'nın, hükümetlerin ayaklanmaları etkisiz hale getirmeleri için aldıkları bütün tedbirleri içeren şemsiye bir tanım olduğunu ve bu tedbirlerin, *siyasi, idari, askeri, ekonomik, psikolojik* ve *teknik* olabileceğini ve bir kombinasyon içinde uygulandığını ifade etmektedir.

Temel hedefi ayaklanmacıları etkisiz hale getirmek ve siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmenin mümkün olduğu bir güvenli ortam oluşturmak olan AKK programları, prensip olarak açık yöntemler kullanması yönüyle, gizli ve örtülü vasıtalar kullanan ayaklanmalardan sistem olarak farklıdır.

AKK harekâtının amacının, barışın yeniden tesisi olduğunu belirten Joes (2004, s.246), gerçek barışın, toplumdaki ayrışan unsurların yeniden topluma entegre edilmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Reentegrasyonun⁹⁹ hızının, hatta olasılığının büyük oranda ayaklanmaya karşı koyma harekâtının *nasıl icra edildiğine* bağlı olduğunu ifade eden Joes, eğer ayaklanmaya karşı koyanlar sivil halka karşı kötü muameleleri ciddi şekilde sınırlandırır, ilgili zararları tazmin eder, genel bir affı çekici hale getirirse, reentegrasyon olasılığının muhtemel olduğunu ileri sürmektedir.

⁹⁸ Connable ve Libicki'nin *anokrasi* olarak tanımladıkları olgu, yalnızca ismen demokratik olan hükümetlerde, uygulamada geleneksel otokratik güç yapılanmalarının devam ettiği, halkın hukukun üstünlüğüne olan inancının zayıf olduğu yönetimleri ifade etmektedir.

⁹⁹ Entegrasyon ve reentegrasyon kavramlarının ayrıntılı bir incelemesi için Bkz. Çağlar, Ali ve Abdulkadir Onay, (2015), “Entegrasyon/Uyum: Kavramsal ve Yapısal bir Analiz”, (Ed. B.Dilara Şeker et. al.), *Göç ve Uyum*, London: Transnational Press, ss. 39–76.

Minimum şiddetle maksimum kuvveti kullanacak böyle bir yaklaşımın hedefi, ayaklanmacıların yaşamlarından ziyade iradelerini imha etmek ve sivillerin canına zarar vermemek olmalıdır.

2.2.3.1. Ayaklanmaya Karşı Koyma Teorileri

Ayaklanmaya karşı koyma ile ilgili olarak yazılan teoriler Beckett'in (2001, s.70) de ifade ettiği gibi, yazarlarının belirli ortamlarda ve belirli zaman dilimlerinde yaşadıkları şahsi deneyimlerini yansıtmaktadır. Bir teorinin belirli koşullar altında bir ayaklanmada başarılı olmuş olması bir başka ayaklanmada da başarılı olacağı anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte, hükümetlerin uygulamaya koyduğu bir AKK'nın başarılı olabilmesi için tarihteki benzer örnekleriyle karşılaştırarak dersler çıkarmak, varsa başarısızlıkların nedenlerini araştırarak kendi uygulamalarında bu hatalara düşülmemesi gerekir.

1966 yılında yazdığı *Defeating Communist Insurgency: Experiences from Malaya and Vietnam* (New York: Praeger, 1966) isimli çalışmasında Robert Thompson'un ayaklanmaya karşı koyma ile ilgili ortaya koyduğu prensipler bugün önemli bir kaynak olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Thompson ilk olarak hükümetin ayaklanmayı sosyal, politik, idari, kolluk ve ekonomik yönleriyle ele alması gerektiğini belirterek, bir bölgede askeri operasyonun icrasını müteakip sivil faaliyet programlarının derhal yapılması gerekliliğini vurgulamıştır. Aksi takdirde askeri operasyonların değeri azalacaktır. Diğer bir önemli prensip ise, siyasi alandaki bölücülük faaliyetleri üzerine gayretlerin yoğunlaştırılması ihtiyacıdır. Siyasi ve askeri bütün ayaklanma teşkilatının halktan soyutlanması ve ayrıca gerillaların kendi siyasi yapılarıyla bağlantılarının da koparılması gerekmektedir. Bu bağlantı koparıldıktan sonra gerillalarla irtibata geçmeye çalışan siyasi alandaki ayaklanmacılar kolluk tarafından takip edilerek tutuklanmalı ve etkisiz hale getirilmelidir. Siyasi altyapının desteğinden yoksun kalan gerillanın, eksilen personelini tamamlamak için halkla teması geçtiği anda etkisiz hale getirilmesi sağlanmalıdır. Siyasi yapılanmayla ve halkla temasları önlendikten sonra, gerillalar hayatta kalabilmek için küçük parçalara bölünmek zorunda kalacaklardır. Thompson'un öne sürdüğü diğer bir prensip de, hükümet kuvvetlerinin araziye dağılabileceği kalabalık ve gelişmiş bölgelerde büyük üs bölgeleri oluşturulmasıdır. Bu üs bölgelerinin emniyete alınması nispeten daha kolay olacağı için ilk operasyonlar başarılı olarak halka ve hükümete güven getirecektir. Hükümetin ilk başlarda kırsal alanda gerilla kontrolünü kabul etmek zorunda kalabileceği, ancak bu durumun endişe verici olmadığı uyarısını yapmaktadır. Zaman içinde ayaklanmacılar etki sahalarını kaybetmeye

başlayacaklar ve yaşam kaynağı olan halktan kopacaklardır. Kolluk kuvvetleri ana istihbarat örgütü olurken, askeri kuvvetler gerillaları sürekli rahatsız ederek küçük gruplar halinde dolaşmalarını sağlamalıdır. Thompson ayaklanmaya karşı koymada dört safhadan bahsetmektedir: *Temizleme*, *elde tutma*, *kazanma* ve *zafer*. *Temizleme* safhasında güvenlik kuvvetleri gerillaları emniyete alınacak bölgenin dışına sürerler. *Elde tutma* safhasında ise ayaklanmanın siyasal altyapısını saf dışı bırakmak ve gerillaları halktan uzak tutmak için operasyonlar icra edilir. Halkın ve hareketlerin kontrol edilmesi de bu aşamada gerçekleşir. Hükümet otoritesi tekrar tesis edildikten sonra *kazanma* safhası başlar. Bu aşamada, okullar, zirai hamleler hastaneler gibi gelişmiş bir sosyal ve ekonomik çevre oluşturulması için kuvvetli atılımlar yapılmalıdır. *Zafer* safhası ise halkın hükümete desteğinin tekrar kazanıldığı ve gerillalar sahadan uzaklaştırıldığı zaman oluşur.

AKK kuramının bir diğer önemli ismi olan Fransız David Galula'nın Çin Hindi ve Cezayir'de kazandığı tecrübelerine dayanarak orijinalini 1964'te Fransızca olarak (Contre-insurrection: Théorie et pratique) yazdığı *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice* (2006, s.75–95) isimli çalışmasına göre, başarılı bir ayaklanmaya karşı koymada icra edilecek operasyonlar ile ilgili temel prensipler şu şekilde izah edilmektedir: *İlk aşamada* gerilla kuvvetleri imha edilerek geri püskürtülmeli ve *müteakiben* gerillalardan boşaltılan yerlere askeri birlikler yerleşerek kontrolü ele almalıdırlar. *Üçüncü aşamada* halkla temas kurulmalı ve halkın kontrolü sağlanmalı; *dördüncü olarak* ise ayaklanmanın siyasi yapılanması ortadan kaldırılmalıdır. *Beşinci aşamada* ayaklanmaya karşı koymanın yeniden yapılanma programı başlamalı ve ilk olarak gerillanın etkisi dışında yeni mahalli liderlerin işbaşına getirilmesi için mahalli seçimler yapılmalıdır. *Müteakip aşamalarda* seçilen bu liderler test edilmeli, uygun görülenler ayaklanmaya karşı koyma yanlısı ulusal bir siyasi parti içinde örgütlendirilmeli ve *nihai aşamada* son kalan gerillalar da temizlenerek zafere ulaşılmalıdır.

Diğer kuramcılara nazaran “şahin” kanadı temsil eden Trinquier (2006, s.24), Cezayir ve Çin Hindi tecrübelerinin ışığında 1961 yılında yazdığı *La Guerre moderne* (Modern Savaş) isimli çalışmada, düşmanlıkların ortaya dökülmesinden önceki hazırlık sürecinin genellikle yasal bir siyasi parti örtüsü altında oluştuğunu, *modern* anlamda savaşın ilan edilmemiş olmasından dolayı da ayaklanmacıların barış zamanı mevzuatının avantajından istifade ettiğini, planlarını gerçekleştirebilmek için elzem olan barış kurgusunun muhafazası için ayaklanmacıların her türlü çabayı göstereceğini ifade etmektedir. Bu nedenle, ayaklanmacıların maskesinin düşürülmesi için en emin yolun,

mümkün olan en kısa zamanda siyasi suikastlar, terörizm ve gerilla faaliyetleri gibi olaylarla silahlı ayaklanmanın ilk işaretleri verildiğinde ayaklanmacılara karşı bir savaş ilan etmek olduğunu savunmaktadır. Bu safhada ayaklanmacıların hazırlıkları oldukça ileri seviyede olacak ve tehlike oldukça büyük olacaktır. Bu tehlikenin küçümsenmesi ise vahim bir hata olacaktır. Bundan dolayı, ayaklanmacıları destekleyen ve desteklemeye devam eden herhangi bir taraf düşman olarak kabul edilecektir. Bütünlüğü saldırıya uğrayan ulusun yapması gereken şeyin, hükümetinin ve ordusunun arkasında durması olduğunu belirten Trinquier, bir ordunun böyle bir harekâta ancak ulusun moral desteği olduğu takdirde atılabileceğini belirtmektedir. 'Haklı' davanın kutsallığını muhafaza edebilmek için, ulusun gençlerinden oluşan ve geleceğin ümidini taşıyan ordunun sorgulanmayacak olan faaliyetleri ulus tarafından övülmeye devam edilmelidir. Ordunun moralini bozabilecek, fedakârlıklarının gerekliliğini şüpheye düşürebilecek herhangi bir propaganda acımasızca bastırılmalıdır. Bunlar yapıldıktan sonra ordu nereye vuracağını bilecektir. Trinquier'e göre, totaliter ülkelerde ideolojik sınırlar ülkenin her yerine uzandığından dolayı ayaklanmacıların ülke dışına sürülebilmeleri mümkün olmakla birlikte, demokratik ülkelerde silahlı grupları besleyen, bilgi ve moral desteği veren teşkilatlanmalar hoş görülebildiği için, ayaklanmacılara karşı sonuç alıcı darbe ya hiç vurulamamakta ya da belirsiz bir süre için ertelenmektedir. Trinquier'in bu yorumu Saddam dönemi Irak'ta ve Hafız Esad dönemi Suriye'de ayaklanmacılara karşı icra edilen şiddetli AKK harekâtlarında ayaklanmacılara karşı başarı kazanılmış olmasına rağmen, her iki iktidarın değişiminden sonra ayaklanmaların başarı kazanmış olmaya yaklaşmış olmalarıyla kendini göstermiştir.

AKK yönteminin bir devletin kendi anlayışının bir yansıması olduğunu savunan Kilcullen (2010, s.10), AKK programının *hükümetin nevine* göre farklı şekillerde uygulanabileceğini ifade etmektedir. Baskıcı hükümetlerin vahşi tedbirler alırken, askeri diktatörlüklerin babacan veya sıkıyönetim politikalarını uygulamaya, liberal-demokratik devletlerin ise normalleşmeye dönüş yolunda kontrolü, süratle yerel seçilmiş sivillere bırakmaya eğilimli olduğunu savunmaktadır. Baskıcı hükümet uygulamasına örnek olarak Hafız Esad'ın 1980'de Hama isyanını bastırırken aldığı zalim tedbirleri, askeri diktatörlüğe örnek olarak Saddam Hüseyin'in 1989'da Halepçe'de Kürt sivilleri katletmesini, liberal-demokratik yaklaşıma örnek olarak da, Kuzey İrlanda'daki İngiliz politikasını örnek vermektedir. Dolayısıyla *devletin tabiatının* büyük ölçüde ayaklanmaya karşı harekât yönteminde belirleyici olduğunu savunmaktadır.

2.2.3.2. Ayaklanmaya Karşı Koyma Teşkilatı

Ayaklanmaya karşı koyma teşkilatı denildiği zaman genellikle, ayaklanmalara karşı güvenlik alanındaki askeri ve kolluk kuvvetlerinin yapılanması akıllara gelmektedir. Hâlbuki AKK faaliyeti, genel olarak siyasi bir faaliyet olduğu için söz konusu teşkilatlanmadan asıl kast edilen meşru hükümetin stratejik seviyedeki teşkilatlanmasıdır.

Silahlı kuvvetlerin yapısı ve askeri birliklerin konuşlanması ile silahlanma programları, ülkenin ayaklanma tehdidinin olup olmaması ve bu tehdidin büyüklüğüne göre değişmektedir. Örneğin, kısa, orta ve uzun vadeli silahlanma programı yapılırken, ülkeler öncelikle tehdit önceliklerini belirler ve tahsis edilen bütçe kapasitesine göre silahlanmasını buna göre ayarlarlar. Birliklerin mevcutlarını, hangi bölgelerde konuşlandırılacağını ve bu birliklerin ağırlı olarak hangi harekât kabiliyetlerine sahip olarak eğitilmesi gerektiğini bu tehdit durumu belirler. Dolayısıyla Long (2008, s.29) tarafından hazırlanan çalışma sonucunda ortaya konulduğu şekilde; sınıfların statülerinin değiştirilmeleri dahil askeri teşkilatın yapısal adaptasyonu¹⁰⁰ AKK teşkilatlanmasında önem kazanmaktadır. Bu adaptasyonun teşkilat içinde kazananları ve kaybedenleri olması kaçınılmazdır ve farklı faaliyetler açısından yapısal kapasitenin artma ve eksilmesiyle sonuçlanacaktır.

Her ayaklanma bir diğerine benzemediğine göre, ayaklanmaların ortadan kaldırılması için kurulacak AKK teşkilatları da birbirinden doğal olarak farklı olacaktır. Polis ve jandarma gibi *kolluk kuvvetleri*, ayaklanmacıların faaliyetlerine karşı savunmanın ilk hattıdır. Halk üzerindeki yasal sınırlayıcı tedbirlere askerler yerine polis tarafından başvurulması halk tarafından daha kolaylıkla kabul edilebilir. Kolluk kuvvetleri, yerli halk arasında istihbarat toplamak ve düşük seviyede şiddet ve bölücülük içeren durumları idare etmede askeri birliklerden daha iyi eğitilmiş, teşkilatlandırılmış ve teçhiz edilmiştir. Küçük grupların dağıtılmasında, toplumu iyi tanıdıklarından ve hedef ayırımı yaparak güç kullanabildiklerinden dolayı kolluk kuvvetlerinin rolü askeri kuvvetlerden daha ön plandadır. Yine AKK teşkilatının askeri yönü ile ilgili yapılan bir çalışmada Connable ve Libicki (2010, s.127) tarafından, AKK kuvveti ile ayaklanmacıların sayısal oranlarının nasıl olması gerektiği incelenmiş, 1'e karşı 9 oranında bir üstünlüğün ayaklanmaya karşı koymanın başarılmasında etkin olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır.

¹⁰⁰ Örneğin, topçu birliklerinin sayısını düşürürken, komando birliklerinin sayısını artırmak; *ayaklanma ile mücadelede aktif rol alan* kuvvet ve sınıfların itibarını yükseltirken *pasif rol alanların* statüsünü düşürmek gibi.

Byman (2007, s.ix), ayaklanma hareketlerinin bastırılmasında başarının, sadece güvenlik güçlerinin güçlü ve sayısının çok olmasıyla değil mevcut kanunların da ayaklanmaya mücadelede uygun olmasına bağlı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, ayaklanmaya karşı koymada *yasal reform* hayati bir erken adımdır.

AKK teşkilatlanmasında siyasi, adli, askeri ve kolluk kuvvetlerinin yapısının önemli olduğu ortaya çıkmakla birlikte, sivil halkın ayaklanmaya karşı koyma faaliyetinde aktif rol almasının bir örneği olan *koruculuk* uygulamasından da bahsetmek gerekir. *Yerel milisler* veya *kırsal öz-savunma kuvvetleri* olarak da adlandırılabilen bu kuvvetlerle ilgili olarak Joes (2004, s.113), *yerel milislerin* AKK faaliyetinin önemli bir bileşeni olduklarını ifade etmektedir. Joes'a göre, *yerel milisler*, kırsal bölgelerde devlet görevlilerini suikastlardan korurken, sivillerin ayaklanmacılardan ayrılmasına yardımcı olmakta; *yerel öz-savunma* için seferber edilen sivillerin, aile üyeleri ile birlikte, hükümete bağımlılıkları artmaktadır. Bu milisler düzenli hükümet kuvvetlerine belirli bölgelerden kuvvet tasarrufu sağlayarak, ayaklanmacılara karşı daha doğrudan harekât yapılabilmesi için fırsat yaratmaktadır. Uygun olarak eğitilmiş ve teçhiz edilmiş milislerin halkın savunulması kapsamında düzenli birliklere nazaran çeşitli avantajlara sahip olduğunu da ayrıca zikretmek gerekir.

2.2.3.3. Ayaklanmaya Karşı Koymada İcra Edilecek Faaliyetler

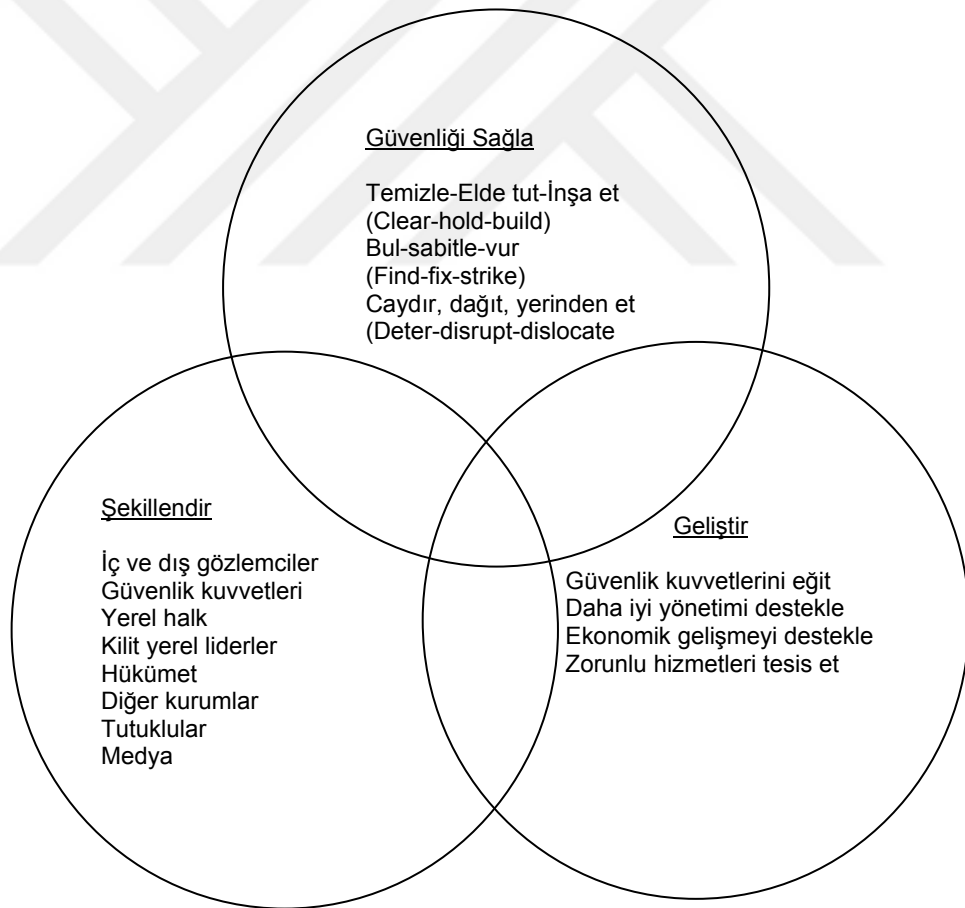
AKK faaliyetleri, ayaklanmanın meydana geldiği ülke devleti tarafından icra edilebildiği gibi aynı zamanda dış ülkelerin desteğiyle de icra edilebilir. AKK programı, genellikle ayaklanmanın meydana geldiği ülkelerin nispeten zayıf ekonomik, askeri, siyasi ve sosyal konumları nedeniyle güçlü ülkelerin siyasi ve askeri desteğine ihtiyaç duyar.¹⁰¹ Bir AKK harekâtında, ev sahibi ülke kuvvetleri ve müttefikler, silahlı direnişi yok etmek, pasif muhalefeti azaltmak ve hükümetin meşruiyetinin kurulmasını veya yeniden tesisini sağlamak maksatlarıyla faaliyet gösteriler. AKK, taktik seviyeye kadar incek şekilde milli gücün bütün unsurlarını içeren proaktif bir yaklaşımdır. AKK harekâtı, çeşitli müşterek, kurumlararası, hükümetlerarası ve çok uluslu örgütlerin gayret birliğini sağlamaya çaba gösterir. Gerçek tehdidin ayaklanmacının askeri değil siyasi gücünde yattığının bilincinde olması gereken hükümet, tehdidin sadece askeri yönü üzerinde yoğunlaşmamalıdır. Ayaklanmacıların siyasi talep ve iddialarına gerekli önemi

¹⁰¹ Bu yüzden de genellikle güçlü ülkelerin ayaklanmaya karşı koyma konseptleri, kendi ülkelerinde meydana gelen bir ayaklanma üzerine değil, diğer ev sahibi devletlerde meydana gelen gerek kendilerine gerekse ev sahibi ülke otoritesine karşı oluşan başkaldırıları ortadan kaldırma üzerine tesis edilmiştir. ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletler açısından AKK harekâtı, ayaklanmanın ortadan kaldırılması için ev sahibi ülkenin askeri, paramiliter, siyasi, ekonomik, psikolojik ve sivil faaliyetlerini desteklemeyi ihtiva eder.

vermeyen herhangi bir strateji ciddi derecede eksiktir. Askeri programlar başarı için zorunlu olsa da, tek başlarına yeterli değildir. Ancak, yalnızca askeri tedbirler bir ayaklanmanın etkisiz hale getirilmesi için yeterli olamamalarına rağmen ayaklanmaya karşı koymada askeri harekâtın konumu merkezi önemdedir. Çünkü diğer tedbirlerin alınabilmesi askeri alandaki başarıya, kamu düzeninin ve güvenliğin sağlanabilmesine bağlıdır.

AKK programı içinde icra edilmesi gereken faaliyetleri genel olarak *güvenlik*, *şekillendirme* ve *gelişme* şeklinde birbirinden kesin sınırlar ile ayıramayacak ve iç içe geçmiş bulunan üç kategori altında toplamak mümkündür. Bu faaliyetler, askeri talimnamelerde (İngiliz Kara Kuvvetleri, 2009, s.4–1/13) aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

Şekil 6: Ayaklanmaya Karşı Koymada Güvenliği Sağlama, Şekillendirme ve Geliştirme Görevleri

Kaynak: İngiliz Kara Kuvvetleri Talimnamesi, 2009, s.4.–1

AKK programında *güvenliğin sağlanması* konusu yerel ve milli seviyede ana belirleyici faktördür. Güvenlik sağlanabilirse, şekillendirme ve gelişmenin gerçekleşebilmesi kolaylaşır. Güvenlik olmadan gelişme programlarını uygulayabilecek çok az kurum faaliyet gösterebilir. Elverişsiz ortamlarda diğer hükümet kurumları, uluslararası örgütler ve kurumlar çalışmayabilirler. *Güvenlik* operasyonlarının hedefi, halkın günlük yaşamlarına şiddet korkusu olmadan devam edebilme fırsatına sahip olmasını sağlamaktır. Güvenlik hem fiziksel hem de psikolojiktir.

Şekillendirme, AKK harekât bölgesinde temel katılımcıların algılamalarını, bağlılıklarını, tutumlarını, eylemlerini ve davranışlarını etkileme kabiliyetidir. Şekillendirme operasyonları siyasetin belirlediği ana strateji istikametinde yapılır. *Gelişme* operasyonları ise genellikle uzun vadeli faaliyetlerdir ve güvenliğin yarattığı ortam üzerine inşa edilirler.

AKK'nın olmazsa olmazı olan askeri operasyonlar ise üç ana kategori altında icra edilirler. Bunlar *sivil-asker işbirliği operasyonları*, *muharebe operasyonları* ve *bilgi operasyonlarıdır*. *Sivil asker işbirliği operasyonları* ana olarak köylerde ve şehirlerde yerel halka yönelmiştir. Halkla ilişkilerde uzman, profesyonel¹⁰² ve konusunda özel eğitilmiş personele ihtiyaç gösterir. *Muharebe operasyonları* ise güvenlik kuvvetlerinin çatışma ortamı ve muharebe sahasına yönelik icra ettiği görevleri kapsar, ayaklanmanın safhasına bağlı olarak farklı düzeydeki hedeflere yönlenebilir. *Muharebe operasyonları* ayaklanmacıların hareket serbestilerini, halka nüfuz etmelerini ve güvenli bölgelere girişlerini engellemek için yapılır. *Bilgi operasyonları* ise bilgi ortamını şekillendirmek ve sivil asker işbirliği faaliyetleri ile muharebe gayretlerini desteklemek için icra edilir.

Ayaklanmaya karşı koymada icra edilecek faaliyetler daha önce zikredildiği gibi asıl olarak siyasidir. Askeri ve güvenlik alanında yapılan faaliyetleri, siyasi mülhazalar altında değerlendirebilmek mümkünse de, genellikle fiziksel olarak görünür sonuçların askeri alanda alınması nedeniyle askeri alandaki faaliyetleri ayrı bir kategori olarak ele almak sağlıklı bir değerlendirme için daha uygundur. Askeri alandaki faaliyetlerin, siyasi alandaki faaliyetlerle senkronizasyonu açısından, siyasi liderliğin emir komutası ve yönlendirmesi altında cereyan etmesi çok önemlidir.

¹⁰² *Profesyonel askerlik*, zorunlu askerlik sistemi olan Türkiye gibi ülkelerde farklı anlaşılabilir. Burada *profesyonel* kavramı ile hizmetini uzun yıllar maaş karşılığı yapan ve mesleğinde ihtisaslaşmış, kısa süreli ve geçici zorunlu askerlik hizmetinde olmayan subay, astsubay, (askeri) sivil memur, uzman erbaş ve uzman erler gibi personel kast edilmektedir.

Devletin aldığı ayaklanmaya karşı koyma tedbirlerinin, ötekileştirme işlevine katkı sağlayarak ayaklanmacıların içinden çıkmış olduğu etnik grubun etnik bilinçlilik seviyesini de artırabilmesi mümkündür. Bu nedenle, ayaklanmaya karşı mücadele eden devletin silahlı mücadele eden unsurlarının son derece eğitilmiş ve dikkatli olması gerekmektedir. Karşı taraf üzerinde temel insan hakları çerçevesini aşan şiddete dayalı uygulamalar yapılmamalıdır. Bununla birlikte Baharççek'in (2000, s.17) *etnik güvenlik açmazı* olarak tanımladığı, "devletin müdahale etmemesi veya ılımlı davranmasının terörü ortadan kaldırmanın tam tersine etnik terörün daha da artmasına yol açması" gibi bir duruma da fırsat verilmemelidir.

İlave olarak, ayaklanmacıların tipik kuvvetli ve zayıf taraflarını anlamak, ayaklanmaya karşı koyma işi ile uğraşanlara, ayaklanmacıları taktik seviyede etkisiz hale getirmeyi ve zayıf yönlerini istismar ederek güçlü yanlarından kaçınabilme imkânı verir. Ayaklanmacılar üzerinde avantaj sağlamak ve etkinliği artırabilmek için aşağıdaki tabloda verilen zayıflıklar hedef alınarak istismar edilmelidir:

Tablo 6: Ayaklanmacıların Zayıf Taraflarının Değerlendirilmesi

	AYAKLANMACILARIN ZAYIF TARAFLARI	DEĞERLENDİRMELER
SINIRLI PERSONEL	Yeni personel temin etmenin güçlüklerinden dolayı ayaklanmacıların personel kayıpları kolaylıkla telafi edilemez.	Ayaklanmacıların yeni personel temin yöntemleri başlangıçta tespit edilerek istismar edilebilir.
SINIRLI KAYNAKLAR	Ayaklanmacılar çalma veya iç ve dış destekler gibi yöntemlerle dost unsurlardan gizlice sağlanan kaynaklara bağlıdırlar.	Ayaklanmacıların yeniden ikmal metotları ortaya çıkartılıp sekteye uğratılabilir veya temin eden kaynaklara ulaşılabilir.
MUHAREBE GÜCÜ	Ayaklanmacılar normal olarak uzun süreli bir mücadele için muharebe gücünden yoksundurlar. Hükümet kuvvetleriyle kesin sonuç alıcı çatışmalardan uzak dururlar.	Ayaklanmacılarla karşılaştığında, teması kesme imkânı tanımadan sonuç alıcı çatışmalara zorlamak gerekir.
BİREYSEL FAKTÖRLER	Ayaklanmacı fiziksel tehlikeleri ve çeşitli stresleri olan bir yaşama katlanmaktadır. Bu stresler muharebe korkusu, hükümet kuvvetlerinin sayısal üstünlüğü karşısında saklanarak yaşama ihtiyacı, kendileriyle ailelerine uygulanabilecek şiddet korkusu gibi çeşitleri içerir.	AKK kuvvetleri bu stresleri istismar edebilir. Ayaklanmacılara yiyecek ve barınma ile hükümetten ve ayaklanma örgütünden korunma sağlayan bir af teklif etmek, bazı zamanlarda ayaklanmacıların örgütten kaçışlarını teşvik etmeye yeterli olabilir.
HALK DESTEĞİ	Ayaklanmacının halk desteğine bağımlılığı önemli bir zayıflıktır. Bu halk desteği doğrudan yardım ve aktif istihbarat desteğini içerebilir.	Eğer halk desteği kesilebilirse, ayaklanmacı etkin bir şekilde faaliyet gösteremez.
HAREKÂT FAKTÖRLERİ	Ayaklanmacının operasyonel zayıflıkları güvenlik, üs bölgeleri ve emin evler, ileri teknoloji ve eğitim gerektiren haberleşme vasıtalarının noksanlığı gibi konular olabilir.	AKK kuvveti bu ayaklanmacı zayıflıklarını onlar üzerinde büyük muharebe kayıpları yaratarak istismar edebilir.

Kaynak: ABD KKT FM 3–24.2, 2009, s.2–25

Aynı şekilde *ayaklanmacıların kuvvetli yanları* da ayaklanmaya karşı koyma harekâtında başarılı olmak için göz önüne alınması gereken en önemli konulardan birisidir. Hiçbir ayaklanma bir diğerine benzememekle birlikte, aşağıdaki tablo ayaklanmacıların kuvvetli yanları ile ayaklanmaya karşı koyanların alabileceği tedbirlerin bir örneğini vermektedir:

Tablo 7: Ayaklanmacıların Kuvvetli Yanları ve Karşı Tedbirler

	<i>AYAKLANMACILARIN KUVVETLİ TARAFLARI</i>	<i>AKK TEDBİRLERİ</i>
YERLİLİK	Ayaklanmacılar genellikle ayaklanma bölgesinin yerli halkındırlar. Dolayısıyla en azından halkın bir kısmının desteğini alırlar. Halkla çabucak ilişkilimleri dolayısıyla tespit edilmeleri zor olur.	AKK kuvveti, ayaklanmaya katılanları halkın geri kalan kısmından ayırmak zorundadırlar. Yapılan operasyonlarda sivillerin yaralanmamasına ve veya kötü muamele edilmemelerine dikkat etmek gerekir.
BİLGİ	Çoğu ayaklanmacı yerli halktan olduğu için yerel halkın gelenekleri, günlük konuları, dilleri ve arazi hakkındaki bilgileri birinci eldendir. Ayaklanmacılar, yerel halkı davalarıyla özdeşleştirebilirlerse, onların desteğini alarak yeni katılımlar sağlayabilirler.	Mümkünse AKK kuvvetleri yerel halktan personeli kendi bünyesinde görevlendirmeli ve yerel halkın içinde konuşlanmalıdır. Hükümet desteğinde yerel bir sivil savunma gücü oluşturulması, yöntemlerden birisidir.
İSTİHARAT	Ayaklanmacılar doğaları gereği halkın ve hükümetin içinde istihbarat ağı kurma avantajına sahiptir. Bu ağlar, ayaklanmacıların hükümet ve karşı koyma kuvvetlerinin konuşlanmaları, kuvvetli ve zayıf yanlarla imkân kabiliyetleri hakkında sürekli bilgi akışı sağlar.	AKK kuvveti, istihbarata karşı koyma operasyonları, istihbarat toplama ve istihbarat analizlerine yüksek derecede önem vermelidir. Kompartmantasyon, aldatma, operasyon güvenliği ve haberleşme güvenliği sürekli vurgulanmalıdır.
MOTİVASYON	Bazı ayaklanmacılar fanatizm seviyesinde kendilerini davalarına adayabilirler. Diğer taraftan, hareketi terk etmek isteyen ayaklanmacıların karşılaştıkları tehlikeler vardır. Ayaklanma içindeki motivasyon genellikle kendileri ve aileleri üzerinde korku ve şiddet tehdidi ile sağlanır.	AKK kuvveti bir yandan eski ayaklanmacıların normal yaşama dönmeleri için uygulanabilir bir metot ararken diğer taraftan bir ayaklanmacı olarak kalmanın, yalnızca ölüm ve bozgunla sonuçlanacağı inancını yamalıdır. Reentegrasyon, yeniden uzlaşma ve af programları bu başarıda önemli etkenlerdir.
SORUMLULUK	Ayaklanmacılar topluma karşı normal yönetsel sorumluluklar taşımamaktadır. Bununla birlikte özellikle hükümet hizmetlerinin yetmediği, eksik geldiği ve bu durumu kullanabildikleri durumlarda sık sık halka yardım ve hizmet sağlarlar.	AKK kuvvetleri ayaklanmacıların toplumsal öngörü ve toplum hizmetlerinde tecrübe eksikliğini, AKK harekâtının hükümet desteğini artırma ve halkın ayaklanma desteğini azaltma vasıtası olarak kullanabilirler.
TAKTİK	Ayaklanmacı, konvansiyonel savaştan terörizme kadar geniş bir taktik kullanma imkânına sahiptir. Faaliyetlerinin dozajını hükümetin faaliyetlerine göre artırıp azaltabilirler.	AKK kuvvetleri mümkünse silahsızlandırma, bozguna uğratma ve imha konuları başta olmak üzere ayaklanma kuvvetine angaje olma konusunda esnek davranmalılar.
TAHAMMÜL	Ayaklanmacılar genelde yoksul bir altyapıdan gelip genç ve fiziksel olarak formdadırlar. Harekât ortamındaki değişikliklere kolay adapte olarak çabuk öğrenirler.	AKK kuvveti kontrolü tesis ederek kaynak desteğini ortadan kaldırmalıdır. Ayaklanmacının yaşadığı zorluklar ne kadar fazla olursa, ayaklanma örgütünü terk etmeleri o kadar ihtimal dahilinde olacaktır.

Kaynak: ABD KKT FM 3–24.2, 2009, s.2–24

Ayaktanmaya karşı koymada yer alan tüm faaliyetlerin, bütün devlet düzenlerinde belirli hukuki kıstaslar gözetilerek icra edilmesi gerektiği açıktır. Bu maksatla, aşağıdaki başlık altında, ayaklanmaya karşı koymanın hukuki boyutları kısaca ele alınmıştır.

2.2.3.4. Ayaktanmaya Karşı Koymanın Hukuki Boyutları

Bilindiği gibi gerek ayaklanmacılar, gerekse ayaklanmaya karşı koyanların ortak hedefi verilen mücadelede halkın desteğini yanına çekebilmektir. Halk desteği olmadan her iki tarafın da başarı sağlayabilmesi mümkün değildir. Bu ortamda, AKK kuvvetleri kalpleri ve beyinleri şüphesiz hukuka uygun hareket ederek kazanabilmek zorundadır. Ancak, ayaklanmacıların yasal statüsünün uluslararası hukukta tartışmalı olması nedeniyle, ayaklanmalarla ilgili *hukuka uygunluğun* ne olduğu konusunda bazen belirsizlik vardır.

Ayaktanmaların hukuki boyutu ile ilgili olarak bu çalışma kapsamında yalnızca sorunlar ve bu konudaki muhtelif görüşler çok özet olarak ortaya konulmuştur. Ayaktanmalar ve ayaklanmalara karşı koymalarla ilgili hukuki sorunları aşağıdaki şekilde incelemek olanaklıdır:

1. Öncelikle *ayaktanmacı* tanımına kimlerin konulacağı konusunda uluslararası uygulamalarda belirsizlik vardır. Herhangi bir grubun ayaklanmacı olduğu konusunda karar verilebildiği takdirde de, söz konusu ayaklanmacılara *uluslararası insancıl hukukun mu* (savaş hukuku, silahlı çatışma hukuku) yoksa *insan hakları hukukunun mu* uygulanacağı yolunda belirsizlik vardır¹⁰³. Ayaktanmalarla meşgul olmayan ülkelerde ise bu konularda halen kendi ulusal ceza kanunları geçerli olup özel yasalar dahi bulunmamakta, ayaklanma konusu ilgileri dışında kalmaktadır.
2. Türkiye’de olduğu gibi, ülke içinde bir etnik grubun etnik temele dayalı bir ayaklanma meydana getirmesi durumunda ayaklanmanın hukuki statüsü açısından özel bir problem bulunmaktadır. Türkiye ve benzeri ülkelerde hükümetler ayaklanmacıların kendi vatandaşları oldukları iddiasıyla, ayaklanmacıları devletin yargılama yetkilerinin dışına çıkartmak istememektedirler. *Ayaktanmacıların terörist* olduklarını öne çıkartarak, hem ülke kamuoyunda hem uluslararası kamuoyunda ayaklanmaya karşı destek sağlamaya çalışmaktadırlar.
3. Ülke içi ayaklanmalarla mücadele eden devletlerde, ayaklanmacılara karşı, polis ve jandarma gibi kolluk kuvvetlerinin kullanılması ile silahlı kuvvetlerin kullanılması

¹⁰³ *Uluslararası insancıl hukuk* (international humanitarian law) ve insan hakları hukuku (human rights law) arasındaki en önemli fark, *uluslararası insancıl hukukun* sadece silahlı çatışma hallerinde, *insan hakları hukukunun* ise her zaman uygulanmasıdır. Pek çok yazar tarafından *savaş hukuku* ve *insancıl hukuk* alanları aynı olguya işaret etmektedir ve ayrı bir *savaş hukuku* tanımlamasını kabul etmemektedirler.

arasında, uygulanacak işlemlerin hukuki mahiyeti açısından problem vardır. Örneğin polis helikopterinden takip edilmekte olan teröristlere önce teslim olması çağrısı yapıp sonra ateş açılması durumunda yapılan işlemin sıradan bir *suç ve suçlunun* takibi durumuna sokulabilmesinde tereddüt yok iken, aynı şahıslara hava kuvvetleri uçaklarıyla birkaç tonluk bomba atılması arasında, olayın hukuki olarak farklı olduğu, terörist olarak nitelendirilenlerin başka sıfatlarının da bulunması gerektiği açıktır.

4. Ayaklanmacıların *savaşan* statüsüne sahip olup olmamaları, sahip olacakları haklar açısından kendilerine belirli yükümlülüklerin yanında önemli kazanımlar doğurabilmektedir. Bununla birlikte, bu durum AKK kuvvetleri açısından da belirli uluslararası kurallara uygun hareket yükümlülüğü getirdiğinden¹⁰⁴ dolayı, ayaklanmacıların statüsü özel bir öneme sahip olup tartışmaların üzerinde en çok yoğunlaştığı konulardandır.¹⁰⁵

5. Çatışmanın tabiatı (ülke içi veya uluslararası olup olmaması, istikrar harekâtı, destek harekâtı veya barış operasyonlarından olup olmaması gibi durumlar) *ayaklanmaya karşı koymada* görev alan birliklerin hukuki statüsünü ayrıca belirlemektedir.

Yukarıda değindiğimiz problem sahalarıyla ilgili olarak literatürde beliren önemli görüşler şu şekildedir:

¹⁰⁴ Bu yükümlülük her zaman AKK kuvvetinin aleyhine olacağı şeklinde anlaşılmamalıdır. Örneğin Trinquier, ayaklanmacıların niyetleri belli olur olmaz “düşman” ilan edilmeleri gerektiğini ve demokratik normlara göre belirlenen ülke içi hukukun kısıtlamaları dışına çıkılarak, savaş hukukunun kurallarına göre bir an önce en şiddetli şekilde *imha* edilmelerini önermektedir (Bkz. Trinquier, 2006, ss. 24–25).

¹⁰⁵ *Ayaklanma ve ayaklanmaya karşı koyma hukuku* ayaklanmaya karşı koyan devletin iç hukukuna (insan hakları hukuku) tabi olmakla birlikte son yıllarda ayaklanmacıların özel bir statü kazanması ve uluslararası insancıl hukukun ayrıcalıklarından yararlanabilmesi için yapılan çalışmalar, ABD gibi ayaklanmalarla yoğun mücadele içinde olan ülkelerin direnişiyile karşılaşmaktadır. Örneğin, 2003 yılında Irak’ı işgal eden ABD, normal standartlarda bir savaşa girmiş olmasına rağmen, yani ABD’liler *savaşan* tarafların birisi, Irak’lılar da diğeri olmasına rağmen, ABD hükümeti kendilerine karşı direnişte bulunan Irak’lıların ısrarla bazen *terörist*, bazen de *ayaklanmacı* olduklarını savunmuştur. Sanki Irak devleti tarafından çağrılmış, kurulu hükümetin ayaklanmacılarla mücadelesine yardım ediyormuş ve kendisi de ayaklanmaya karşı koyan kuvvetmiş gibi davranması, uluslararası hukuk açısından normalde kabul edilebilecek bir durum değildir. ABD, böyle davranarak hem kendi askerlerini kendi iç hukukuna tabi kılmakta, hem de karşı taraftan ele geçirdikleri ve işleme tabi tuttıkları şahıslar nedeniyle uluslararası cezai takibatı savuşturmaya çalışmaktadır. Savaşın normal tarafı olan işgal edilen ülke halkının direnen kuvvetlerinin uluslararası hukukun *savaşan* taraflara tanıdığı haklardan istifade etmesini engelleyen bu sübjektif tanımlama ve uygulama, güçlü olan devletin ayaklanmacıların arzu ettiği hukuki boyutta mücadele edebildiğini göstermesi açısından manidardır. ABD Ordusunun girdiği uluslararası silahlı çatışmalarla ilgili bu kural tanımazlık kendi askeri talimnamesinde düzenlenmiştir. ABD askeri talimnamesine göre, ABD kuvvetleri, bir ülkede o ülkenin ilk rızası olmadan bu tür bir harekât icra ettiklerinde, ABD ulusal hukukunun uygulanacağı hükmü bulunmaktadır (Bkz. *ABD KKT FMI 3–07.22 Counterinsurgency Operations*, 2004, ABD taslak[interim] askeri talimnamesi, s. J–1). Bununla birlikte ABD birlikleri bir ülkenin rızası veya daveti ile o ülkede ayaklanmaya karşı koyma faaliyetinde bulunuyorsa, ABD askerlerinin dokunulmazlığı veya istisna tutulması yolunda bir sözleşme olmadığı takdirde, söz konusu ülkenin kendi iç hukuku uygulanır. Bu gibi rıza olan durumlarda ABD askerleri ile ilgili olarak genellikle kuvvetlerin statüsü (status of forces agreement-SOFA) anlaşmaları yapıldığı için herhangi bir sorun olmamaktadır.

Ayaklanmanın *uluslararası insancıl hukuk* (silahlı çatışma hukuku, savaş hukuku) kapsamında değerlendirilebilmesi halinde¹⁰⁶, Malanczuk'a (1997, s.306) göre *savaş hukuku* terimi, farklı anlamlara sahip olabilir ve hem silahlı çatışmaya başvurma kurallarına (*ius ad bellum*) hem de silahlı çatışmanın fiilen icrasını düzenleyen kurallara (*ius in bello*) atıfta bulunur.

Silahlı çatışma hukuku, BM üyesi bütün ülkeler tarafından bağlayıcı olarak tanınan uluslararası anlaşmalar ve gelenek kuralları bütünüdür. Temel *silahlı çatışma hukuku* düzenlemeleri Lahey ve Cenevre sözleşmelerinde yer almaktadır. Bu kurallar taktik ve operasyonel seviyelerde de uygulanırlar ve genel olarak askeri talimnamelerde şu şekilde özetlenmektedir (ABD KKT FM 3-24, 2006, s. D-1): "Yalnızca düşman savaşçılarıyla savaşılır. Tarafsızlara ve sivillere düşman muamelesi yapılmaz. Teslim olan düşman zarar verilmeden silahtan arındırılmayı müteakip üst makamlara gönderilir. Yaralıların dost veya düşman olmasına bakılmadan gerekli ilgi ve bakım gösterilir. Sağlık personeli, tesisleri veya malzemesine saldırı yapılmaz. Görevin başarılması için gerekli olandan daha fazla zarar verilmez. Bütün siviller insanca muameleye tabi tutulur. Özel eşya ve mülkiyete saygı gösterilir." Silahlı çatışma hukukunun bu genel prensiplerine rağmen, hangi ayaklanmaların 1949 Cenevre sözleşmelerinin dördünde de zikredilen 3 no.lu ortak maddesi kapsamında değerlendirilecekleri ve bu prensiplerin hangi durumlarda uygulanacağı ile ilgili olarak süregelen bir tartışma vardır.¹⁰⁷ Dolayısıyla, yukarıdaki kuralların ayaklanmacılara uygulanmayacağı, yakalandıklarında hükümete karşı silahlı kalkışma ve diğer suçlardan dolayı normal kriminal suçlu olarak ülkenin iç hukukuna göre yasal işleme tabi tutulacakları sonucu çıkartılmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu Cenevre sözleşmelerinde sivil halkın askeri operasyonlardan kaynaklanan tehlikelere karşı korunacağı ve sivil halka yönelik misilleme şeklindeki saldırıların yasaklandığı zikredildiğine göre, ayaklanmacıların *sivil halk* kapsamında değerlendirilmeleri durumunda, ayaklanmayla silahlı çatışma hukuku kapsamında mücadele edilemeyeceği, zira ayaklanmacıların özellikle taban kitleyi oluşturan halk kesiminden ayırt edilebilmesinin mümkün olmadığı açıktır.

Taşdemir (2012, s.110-142), bir iç silahlı çatışma durumunda *uluslararası insancıl hukuk* veya *uluslararası insan hakları hukukunun* aynı anda uygulanabilirliğinin söz

¹⁰⁶ Halen ayaklanmaların, *isyan* veya *iç savaş* konumuna geçmedikleri müddetçe ülke içi hukuka tabi olduğu konusu görüşü ağırlıklıdır. Bunun en önemli nedeni de yine yukarıda belirtildiği gibi güçlü devletlerin, konunun kendi hukuki yetki alanlarının dışına taşınmasını arzu etmemeleridir.

¹⁰⁷ Söz konusu maddede, "taraplardan herhangi birinin ülke topraklarında meydana gelen ve uluslararası karakterde olmayan silahlı çatışma durumu" vurgulanarak uyulması gerekli yükümlülükler sıralanmıştır.

konusu olduğunu, ancak, *uluslararası insancıl hukukun* silahlı çatışma sırasında *lex specialis*¹⁰⁸ olarak üstünlüğe sahip olduğunu; Türkiye tarafından uygulanan modelde 1949 Cenevre Sözleşmelerinin uygulanmasının söz konusu olmadığı, tek alternatif kurallar dizisinin barış zamanında uygulanan kurallar dizisi olduğunu; söz konusu kurallar dizisinin de *uluslararası insan hakları hukukunda*, *Anayasa* ve *ceza hukukunda* bulunduğunu savunmaktadır. Bu modelde, devlet amaçlara ulaşmak için bütün araçlara başvuramamakta; sivilleri ayırt ederek, şartların gerekleriyle, örneğin kendini müdafaa ya da hasmını etkisiz veya silahsız bırakmak amaçlarıyla orantılı olarak kuvvet kullanabilmektedir. Taşdemir, *uluslararası insancıl hukuku*, “uluslararası ya da uluslararası olmayan nitelikte silahlı çatışmalardan kaynaklanan insani sorunları özel olarak düzenlemeye yönelik olarak oluşturulmuş ve insani nedenlerle, tarafların istedikleri savaş yöntem ya da araçlarını kullanma hakkını sınırlayan ya da çatışmadan zarar gören ya da görebilecek olan kişi ve malları koruyan, sözleşme ya da teamül kökenli uluslararası kurallar” olarak tanımlamaktadır. *Uluslararası insancıl hukuku* uygulamanın, egemen devlet içinde yetki sahibi başka bir ‘tarafın’ olduğunu zımnen kabul etmek anlamına geldiğini, Cenevre Sözleşmeleri ortak madde 3’ün uygulanmasının ayaklanmacılara *objektif hukuksal statü* kazandıracığını ve hükümetin büyük çaplı şiddeti durdurmadaki yeteneksizliğini kabul etmesi anlamına geleceğini; ayaklanmacıların, ortak madde 3’e uygun olarak “taraflar özel anlaşmalarla mevcut sözleşmenin tamamını veya bir kısmını uygulamaya koyabilirler” hükmünü talep etmesine olanak vereceğini ifade etmektedir. Tüm bu siyasal nedenlerden dolayı hükümetlerin, sorunu *insan hakları hukukunun* öngördüğü rejime başvurarak çözmeyi tercih ettiklerini eklemektedir.

Bununla birlikte Švarc (2010), değişen ve büyüyen terörizm tehdidinin *kolluk yaklaşımının* kapasitesini aştığını ve terörizme karşı artan miktarda *silahlı çatışma hukuku* kurallarının uygulandığı askeri operasyonların icra edildiğini ifade etmektedir. *Silahlı çatışma* yaklaşımında söz konusu olan iki farklı çeşit silahlı çatışmanın birincisini *ulusal kurtuluş mücadelelerini de içeren iki veya daha fazla devlet arasındaki uluslararası silahlı çatışma*, ikincisini ise *hükümet kuvvetleri ile silahlı gruplar veya farklı silahlı gruplar arasındaki uluslararası olmayan silahlı çatışma* olarak belirten Švarc, *silahlı çatışma* yaklaşımında hakim olan genel prensipleri; “(1) sivillerin zarar görmemesi ve meşru askeri hedeflerin seçilmesi ve (2) orantılılık”, olarak sıralamaktadır. *Kolluk yaklaşımında* hakim olan kuvvet kullanma prensiplerinin, 1990

¹⁰⁸ Aynı konuda değişik nitelikte iki hukuk kuralı bulunması halinde, *lex specialis derogat lex generalis* (özel kanun genel kanunu geçersiz kılar) kuralı.

tarihli *Birleşmiş Milletler Kolluk Görevlilerin Ateşli Silah ve Kuvvet Kullanmalarının Temel Prensipleri* dokümanında belirtildiği gibi *Gereklilik, Hukuka Uygunluk, Orantılılık ve Hesap Verilebilirlik* olduğunu belirtmektedir. Askeri birliklerin de kolluk yetkileriyle görevlendirildiği ortamda *kolluk yaklaşımı* çerçevesinde faaliyet göstermelerinin meşru olduğunu ayrıca vurgulamaktadır.

Ayaklanmacıların ayaklanma vasıtası olarak teröre başvurdukları durumlar ile ilgili olarak ise Türinay'ın (2015, s.43–61) *Ceza hukukunda terör örgütü kavramı* başlıklı çalışmasından bahsetmek yararlı olacaktır. Terörizmin bazı ülkelerde *özel* bir kanunla hüküm altına alınırken bazı ülkelerde ise *genel* ceza kanununda düzenlendiğini belirten Turinay; İngiltere, Avustralya ve Kanada gibi *common law* ülkelerinde ayrı bir özel terörle mücadele kanunu varken; Fransa, İtalya ve Almanya gibi Kıta Avrupa'sı ülkelerinde ise genel ceza kanunlarıyla düzenleme eğiliminin ağır bastığını belirtmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde çıkarıldığı günden bu yana yirmi dokuz ayrı değişikliğe uğrayan 12 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu'nun da bu kapsamda *common law* ülkelerinin düzenlemeleri ile benzerlik taşıdığı görülmektedir.

2.2.3.5. Ayaklanmaya Karşı Koyma Harekâtının Sonuçları

Ayaklanmaya karşı koyma harekâtının ayaklananlar ve ayaklanmaya karşı koyanlar açısından farklı sonuçları vardır. Öncelikle, ayaklanmaya karşı koymanın her iki tarafa yüklediği ağır ekonomik maliyetten bahsetmek gerekir.¹⁰⁹ Silahlanma ve askeri personel harcamalarının görünen ve görünmeyen muazzam maliyetleri göz önüne alındığında savunma ve güvenlik harcamalarının ayaklanmaya karşı koyan meşru hükümet üzerindeki mali etkisi ortadadır. Ayaklanmacılar ise asimetric etkisi yüksek nispeten basit ve ucuz çatışma sistemlerini kullanmakla birlikte, kendi öz kaynakları göz önüne alındığında, ayaklanmacıların bütün ekonomik varlıklarını silahlı mücadeleye harcadıkları görülmektedir.

Diğer önemli bir sonuç ise psikolojiktir. Bütün ülke halkının yaşadığı travmayı atlatması uzun zaman alır ve silinmesi çok uzun yıllar alacak düşmanlıklar oluşur. Sosyo-kültürel olarak en önemli etkilerinden birisi halkın cahil kalmasıdır. Eğitim gerektiği şekilde yapılamaz ve ayaklanmanın meydana geldiği bölge halkının eğitim durumu ülke geneliyle kıyaslandığında, oldukça karamsar bir tablo ortaya çıkmaktadır. Sonuçlardan

¹⁰⁹ Ancak bu sonuçları incelerken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konu, iki tarafın ayrı ayrı kayıpları olarak değerlendirilen konuların aslında kümülâtif olarak her iki tarafın birden kaybı olduğudur. Çünkü her iki taraf genellikle aynı ülkenin vatandaşı olup, bir tarafın heba olan öz kaynakları diğer tarafın da öz kaynağıdır.

bir diğeri ise, her iki taraftan kaybedilen hayatlar ve sakat kalan insanların, gerek topluma gerek ailelerine en yüksek katkılarının olabileceği en verimli dönemlerinde bu akıbete uğramalarıdır. Ayaklanmaların askeri, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel sonuçlarının ayrıntılı incelenmesi bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bununla birlikte siyasi sonuçlar üzerinde aşağıdaki hususların belirtilmesi gerekli görülmüştür.

Irvin (1999, s.8) ayaklanmaların, meşru hükümetin ya (1) ayaklanmacıları halk desteğinden kopartarak askeri ve siyasi alanda yenilgiye uğratmak için hukuksal reform programıyla birlikte güçlü bir baskı politikası uygulayabileceği ya da (2) halk üzerindeki meşruiyetini ve müteakiben ordu ve polis desteğini kaybetmesiyle ayaklanmacıların mevcut hükümeti ortadan kaldırmaları veya o rejimden ayrılmaları şeklinde iki genel sonucunun olduğunu yazmaktadır. Çoğu silahlı çatışma durumlarında ne hükümet ne de ayaklanma kuvvetlerinin diğer tarafı askeri veya ideolojik olarak yenilgiye uğratma imkânına sahip olmadığını, zafer yerine bir çıkmaza girilmesinin en muhtemel sonuç olduğunu, olayı kabul edilebilir şiddet seviyelerinde sürdürmenin başarı ile eş anlamlı olduğunu ilave etmektedir.

Connable ve Libicki'nin (2010, s.xii) ise; modern ayaklanmaların ortalama 10 yıl sürdükleri ve hükümetin kazanma şansının süre uzadıkça arttığı yolunda bir değerlendirmeleri bulunmaktadır.¹¹⁰

Ayaklanmaların, hükümet tarafından özellikle askeri alanda alınan güvenlik tedbirleri ve eşzamanlı olarak hukuki ve siyasi tedbirlerle hükümetin arzu ettiği yönde sonuçlanması, sona erme şekillerinin bir yönüdür. Bu seçenekten daha fazla belirsizlikleri barındıran *kendi kaderini tayin* konusu bağlamında ele alınması gereken, ayaklanmacıların arzu ettikleri yönde ayaklanmaların sona erme şekilleri olan *öz yönetim, özerklik, federasyon, konfederasyon veya ayrı bir devlet kurulması* olgularıdır.

Özyönetim, siyasi özerklik, kültürel, dini ve lingüistik serbestliklerin olduğu yönetim şekillerini "*dahili (internal) kendi kaderini tayin*" olarak tanımlayan Sterio (2013, s.18), ayrılma yoluyla bağımsızlık ilanını ise "*harici (external) kendi kaderini tayin*" olarak adlandırmaktadır. Yani söz konusu hak, ana devletin içinde kalmaya devam edilerek

¹¹⁰ RAND'ın ABD hükümeti güdümlü yapısı ve örneğin incelenen 89 ayaklanma olayından Türkiye'deki PKK hareketinin 1984–1999 yılları arasında sürerek Türk hükümeti tarafından kazanılarak sona erdiği şeklindeki yaklaşımı bu araştırmanın güvenilirliği hakkında şüphe yaratmaktadır. Zira PKK'nın Abdullah Öcalan'ın yakalandığı 1999 yılında Türkiye'deki savaşçı militanlarını Irak'ın Kuzeyindeki üs bölgelerine çekmesiyle ve Kandil merkezli *de facto* bir PKK toprağı oluşturmasından bugüne kadar geçen sürede PKK faaliyetlerinin bitmiş olduğu düşünülmemeyeceği gibi, bilakis siyasi ve uluslararası alanlarda PKK eylemleri çok daha güçlenmiştir.

uygulanıyorsa, halkın *kendi kendini yönetmesi* ana devletin sınırları dışına çıkmıyorsa, bu sisteme *dahili kendi kaderini tayin* ismi verilmektedir. *Dahili kendi kaderini tayin* konusu günümüz etnik temelli çatışmalarında genellikle bir sonuç olarak ortaya çıkabilmesine rağmen, *kendi kaderini tayin* yoluna koyulan grubun nihai isteği tam bağımsızlıktır.

Özdağ'ın (2010, s.213-238) etnik sorunların çözümünde temel olarak uygulanan; "(a) Farklılıkların yok edilmesi ve (b) Farklılıkların yönetilmesi" şeklinde iki ayrı yöntemler grubu içinde, *farklılıkların yok edilmesi* metotlarını; "(1) Soykırım, (2) Tehcir, (3) Bölünme (kendi kaderini tayin), (4) Bütünleşme ve (5) Asimilasyon" şeklinde sıraladığı; *farklılıkların yönetilmesi* metotlarını ise "(1) Hegemonik kontrol, (2) Üçüncü bir tarafın hakemliği, (3) Kantonlaşma veya federalleşme ile (4) Güç paylaşımı" olarak sıraladığı görülmektedir. Bu yöntemlerden birisinin ayaklanmacılara karşı uygulanmasının etnik sorunların çözümünü sağlayabileceği öne sürülmektedir. Bununla birlikte bu çözüm yöntemlerinin herhangi birisinde ayaklanmacılar veya AKK taraflarının uzlaşmaması halinde sorunun ötelenmesi veya geçici olarak küllendirilmesi her zaman bir etnik çatışma potansiyelini barındırmaya devam edecektir.

Müteakip bölümlerde, bu zamana kadar incelenmiş olan gerek *ulusçuluk*, gerekse *ayaklanma* kuramı çerçevesinde, Türkiye'de Kürt ulusçuluğunun gelişimi ve Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmalar analiz edilmiştir.

3. BÖLÜM

KÜRT ETNİSİTESİ VE ULUSÇULUĞU

Bu bölümde incelenen *kimlik*, *ırk* ve *etnisite* kavramlarının değerlendirilmesinde karşılaşılan temel sorunlardan birisi de Kürt tarihinin, Türk tarihi ve içinde yaşadıkları diğer milletlerin tarihinden ayrı bir şekilde ele alınmasındaki güçlük olmuştur. Çünkü gerek Türkiye, gerekse de diğer ilgili devletler, kendi topraklarında herhangi bir etnik ayrılıkçılığı körüklememek maksadıyla ülkelerinde yaşayan Kürtlerin tarihini kendi etnik uluslarının tarihlerine eklememişlerdir. Türkiye Kürtleri bağlamında örnek verilecek olursa, bu zamana kadarki resmi tarihin bir sonucu olarak Kürtlerin ayrı bir etnik grup veya ırk olmadıkları, ayrı bir dil gruplarının olmadıkları, kendilerinin zamanla farklılaşan ve esasen yirmi dört Oğuz boyunun bir kolundan gelen “Dağ Türkleri” olduğu yolunda ileri sürülen düşünceler Kürt tarih yazılımı ile antropolojik ve sosyolojik araştırmaları olumsuz yönde etkilemiştir.

Müteakip başlıklar altında ele alınan *ırk*, *kimlik*, *etnisite*, *ulus*, *devlet*, *ulusçuluk* ve *ulus inşası* gibi kavramların Kürtlere uyarlanması objektif kaynak bulmak bir hayli sıkıntılı olmuştur. Söz konusu kavramların Kürt konusuna ilişkilendirilmesi yolunda, on-on beş yıl öncesine kadar egemen olan resmi Türk tezleri ne kadar temelsiz, asimilasyoncu bir yaklaşım içinde idiyse, günümüzde gelişen radikal Kürtçü görüşlerin çoğu da en az aynı derecede rasyonel akla aykırı mit ve efsanelere, kendilerine bir an önce kadim ulus tarihi oluşturma gayreti içinde olduğu gözlemlenen yaratılmış iddialara dayanmaktadır denebilir. Literatürde ortaya atılan bütün bu farklı görüşlere belirli bir sistem içinde bu bölümde yer vermeye çalışılarak, Kürt etnisitesi ve ulusçuluğunun oluşum ve gelişimi hakkında farklı fikirlerin sentezlenmesi amaçlanmıştır.

3.1. KÜRTLERİN MENŞEİ HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER

Kürtlerin ortak bir atadan gelen etnik bir bütünlük oluşturdukları düşüncesinin aşırı derecede şüpheli olduğunu ifade eden McDowall (2004, s.8), Kürtlerin çoğunluğunun muhtemelen M.Ö. ikinci bin yılın ortalarında İran üzerinden Batı'ya doğru hareket eden

Hint-Avrupalı kabile göçlerinden bölgeye yerleşenlerin torunları olduğunu düşünmektedir. M.Ö. 9. yüzyılın sonlarında Urmiye Gölünün Güney ve Batısına uzanan bölgelerde Urartular, Asurlular ve Medler arasında tampon oluşturacak şekilde Mannai Krallığının mevcut olduğunu ifade ederek, Kürtlerin ilk olarak *Cyrtii* adı altında Zagros dağlarında yaşayan göçerleri adlandırmak için M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren açıkça kayıtlara geçmeye başladığını belirtmektedir.

McKiernan (2006, s.9), 'Kürt uygarlığı'nın temelini Hıristiyanlık öncesi dönemlere uzandığını, bazı arkeologların M.Ö.2000 yıllarından kalan Sümer tabletlerinde bugünkü Van Gölü civarlarında Kürtlerin varlığını gösteren emareler bulunduğuna inandıklarını, bir kısmının da Rum tarihçi Xenophon'un M.Ö. 4. yüzyılda muhtemelen Kürtlerin ataları olduğu düşünülen otorite tanımaz savaşçı aşiretlerin varlıklarından bahsettiğini ifade etmektedir. Kürtlerin ilk olarak M.Ö. 4000 ile 700 yılları arasında bugünkü Türkiye-İran-Irak sınırlarının kesiştiği Zagros Dağları civarında görülen bir Hint-Avrupa aşiret grubuna mensup olduklarını söylemenin yanlış olmayacağını ifade etmektedir. McKiernan'ı destekleyici mahiyette Gezici (2013, s.36) tarafından da Sümer kökenli olduğu iddia edilen *kürti* kelimesinin Sümer dilinde "dağlılar" anlamına geldiği ve Kürtlerin M.Ö. 2000 yıllarında Dicle-Fırat çevresinde yaşadıkları ifade edilmektedir.

Bruinessen ise (2000, s.16), bazı Kürt entelektüellerinin kendilerinin Medlerden geldiklerini ileri sürmelerine rağmen, Medlerin siyasi arenada gözükmediği dönemden Kürtlerin (*Cyrtii*) ilk gözlemlendiği zaman arasındaki büyük zamansal boşluk nedeniyle bu iddiayı ispatlayacak yeterli delil olmadığını savunmaktadır. Buna rağmen McKiernan (2006, s.10), bugün Kürt'lerin çoğunun, kendilerinin milattan yüzyıllar önce İran Körfezi ile Hazar Denizi arasında aşiretler halinde yaşamış olan *Medlerin* torunları olduklarına inandıklarını söylemektedir.

Kürtlerin kafa yapısı, saç ve göz rengi, vücut yapısı gibi fiziksel özellikler bakımından farklılık göstermelerinin, çeşitli fetihlerin bir kanıtı olarak görülebileceğini öne süren Jwaideh (2014, s.38), Kürtlerin bugün yaşadığı bölgelerin ilk sakinlerinin Zagroslar ve Doğu Toroslar'da yaşayan eski yerli ırklar olduğunu iddia etmektedir. Kürtlerin ırksal kökenlerine ait en iyi ipuçlarının muhtemelen *Kürt* sözcüğünün etimolojik ve tarihsel açıdan incelenmesinde yattığını düşünen Jwaideh, Kürtlerden ilk kez milattan önce üç binli yıllarda bir kil tablette bahsedildiğinin akademisyenler arasında genel kabul gördüğünü ifade etmektedir.¹¹¹

¹¹¹ Bununla birlikte, Kürtlerle ilgili literatürün önde gelen çalışmalarının temin edilebilenlerin tamamına göz atılmış olmasına rağmen bilinen bilimsel nitelikli hiçbir çalışmada Kürtlerden M.Ö. üç binli yıllardan kalan bir tablette bahsedildiğinin yazılmaması, köklü bir Kürt tarihi yaratabilme propagandasından türeyen

McDowall (2004, s.9), İslam fetihleri döneminde zaman içinde Kürtlerin Arap ve Türkmen kabilelerle karışmış olduğunu ve ırk olarak karışık olduklarını ileri sürmektedir. Kürt ve Türkmen aşiretlerin aynı oluşumlar içinde uzun dönemler birlikte yaşadıklarını, 20. yüzyılın başında Kilikya'da Kürt-Türk karışık aşiretlerin bulunduğunu ifade etmektedir. Örneğin 750 yıllarında Abbasiler döneminde Kürtlerin bulunduğu coğrafyaya yerleşen Arap Rawadid aşiretinin iki yüz yıl içinde Kürtleştiğini, birbirleri içine karışan bu halkların eski kimliklerini kaybettiklerini ilave etmektedir. Dolayısıyla önemli bir Kürdolog olan McDowall'ın da ifadesiyle bugün Kürt ırkının Türk, İran, Arap ırklarından bağımsız ve ayrı bir ırki grup olarak tanımlanması oldukça zordur.

Karduki, Guti, Kasit, Haldi, Med, Huri ve Nehri'leri Ortadoğu'nun en eski halkları ve bugünkü Kürtlerin ataları olarak ele alan Özer (2013, s.20), milattan önce Mezopotamya'da tarih sahnesine çıkmış birçok kavmin Kürt olduğunu (s.26) belirtmekte, kim olduklarını belirtmediği pek çok tarihçinin de aynı görüşü paylaştığını öne sürerek (s.27), Kürtlerin atalarının *Ari Aryan* ırkından olduğunu savunmaktadır.

Kürtlerin kökeniyle ilgili farklı görüşleri sıralayan Heper (2008, s.67), Kürtlerin, eski Sümerlerde Gutium halkını oluşturdukları ve Türklerin ya da İranlıların bir kolu olan Medlerin soyundan olduklarını; diğer bir görüşe göre Kürtlerin, Hindu-Farsî bir kökene sahip olup Partlarla aynı etnik gruptan olduklarını; daha genel bir yaklaşıma göre ise, bu soyların bazılarının ya da hepsinden birden gelmiş olsa bile, Kürtlerin, etnik yönden farklı ve epeyce ayrı bir grup olduklarını ifade etmektedir.

İlk olarak 1938 yılında yaptığı *Kürtlerin Kökenleri* isimli çalışmasıyla Kürdoloji çalışmalarında öncü bir konum teşkil eden ve 1966'da ölümünden sonra da halen ilgili çalışmalarda başlıca kaynağı teşkil eden Minorsky'ye (1988, s.3) göre, Kürtlerin İrani kavimlerden sayılması, ırki olmaktan çok, dil ve tarih verilerine dayanmaktadır. Kürtlerin muhtemelen doğudan batıya doğru yayılmış olduklarını düşünen Minorsky, bununla birlikte, bilinen merkezlerine yerleşmelerinden önce, burada, isimleri kendilerinininkine benzeyen (Kardü), fakat başka bir soydan bir kavimin yaşamış olduğunu ve bunların sonradan İran kökenli Kürtlere karışmış bulunduğunu ileri sürmenin de mümkün olduğunu savunmaktadır.

Bu görüşlerle birlikte Kürtlerin bir kısmı da, kendilerinin Arap neslinden, Hz. Peygamberin sülalesinden olduğunu iddia etmektedirler. Nitekim *Şeyh Sait Ayaklanması*'ndan sonra idam edilen ayaklanmanın siyasi liderlerinden Seyit

bilgilerin genel kabul görmüş çalışma sonuçları olarak lanse edilmeye çalışılması, *Kürtçü kürdologların* genel zafiyeti olarak göze çarpmaktadır denebilir.

Abdülkadir, İstiklal Mahkemesinde Kürt olmayıp Arap olduğunu iddia ettiği gibi, Şeyh Sait de İstiklal Mahkemesinde “Ben Arap’tım, sonra Türk oldum, şimdi de Kürt oldum” demiştir (Bayrak, 1993, s.28). Benzer şekilde Gezici (2013, s.247) de, Bediüzzaman Said-i Nursi’nin “*Kürtlerin, Arap kavm-i necibi ile ırken alakadar bulunduğu hakayık-ı tarihiyyedendir*” sözlerini aktarmaktadır.

Kurt (2014, s.24–50), Selçuklulardan bu yana Kürt adıyla tanınmakta olan Kürtlerin atalarının Gutiler, Hurriler, Mitannililer, Medler ve Subarilerin olduğu yönündeki görüşleri aktarmakta ve adı geçen uygarlıklar hakkında kısa bilgiler vermektedir. Hurilerin Van Gölünün güneyinde M.Ö. 2600 yıllarında yaşadığını; Hurilerin devamını teşkil eden, M.Ö. 1500 yıllarından itibaren ortaya çıkan ve Güneydoğu Anadolu’da yaşayan Mitannilerin Mezopotamya ve Mısır gibi doğu uygarlıklarının batıya taşıyıcıları konumunda olduklarını; M.Ö 7. yüzyıldan itibaren baskın unsurunu Medlerin oluşturduğu bir konfederasyon olan *Media*’nın Batı’da Kızılırmak, güneyde Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya’yı içine aldığı, Dicle ile Zagros Dağları arasında yaşayan Gutilerin tarihinin ise M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzandığını ifade etmektedir. Kurt ayrıca, kuruluşu M.Ö. 100’üncü yıllara uzanan Urartu devletinin Ermenilerle birlikte Kürtlerin de ataları olabileceği tezini ileri süren görüşlere yer vermektedir.

Saka Türkleri arasında bulunan Gur adlı bir boyun Sakalarla İranlılar arasındaki savaştan sonra İran ile Irak arasındaki dağlık bölgelere dağıldığı ve Kürt adının (Gur+t) bu boyun adından geldiği görüşünü benimseyen araştırmacılar da bulunmaktadır (Buran, 2011, s.44).

Bütün bu görüşlerin yanında, Kürtlerin Türklerle aynı soydan geldiklerini veya bu iddiaya yakın bir şekilde Kürtçülüğün karşısında değişik konumları paylaşan bazı yazarların ifadelerine de değinmek gereklidir. İlk olarak, 1945 yılında yayımlandıktan bir hafta sonra yazarı M. Şerif Fırat’ın öldürüldüğü ve 1960 darbesinden sonra *Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel* tarafından özel bir sunuş yazısı yazılarak dağıtılan *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* isimli çalışma, döneminin resmi devlet tezini en güzel yansıtan eserlerden birisi olup, Kürtleri, yakın çağda Kürt adını alan *Dağlı Türkler* olarak tanımlamaktadır.

Çay’ın (1993, s.25), yerli ve yabancı araştırmaların *Kürt* adı ile bilinen bir ırkın tarihte hiçbir zaman mevcut olmadığı gerçeğini kesin olarak ortaya koyduğu iddiası, resmi devlet görüşünün ayrı bir yansımasıdır denebilir. Benzer şekilde Gülaltay’ın (2011) yaptığı çalışmaya göre, Orta Asya, Mezopotamya ve Anadolu’da tarih boyunca yaşamış olan kavimlerin neredeyse tamamı *Türk* olarak kabul edilmekte, Kürtler de

Kürt Türkü olarak adlandırılmakta ve yazarın kendisine göre öne sürdüğü bazı varsayımlarla bu iddiaların ispatlandığı öne sürülmektedir. Kürtlere, Doğu Türkistan'dan başlayan, kuzeyde Ural Dağlarına ve Macaristan'a uzanan Türk topluluklarından ayrı bir halk deme imkânı olmadığını savunmaktadır.

Kürt aşiretlerinin Kuzey Avrupa'dan değil de Türkler gibi Orta Asya'dan çıktığını iddia eden Ersever (1998, s.27), bu iddiasına Türkî toplulukların oldukları her yerde Kürtlere de rastlanmasını dayanak göstermektedir. *Kart-Kurt* teorileri¹¹² veya *Dağ Türkü* açıklamalarına katılmadığını belirten Ersever, Orta Asya'da Yenisey Irmağı kıyısında bulunan yazıtlar arasında Altı-Oğuz'larla komşu İskit-Saka Uruğundan Kürt İlhanlığı'nın 39 yaşında ölen ilhanı Alp Urungu'nun *Öztürkçe* olarak yazdığı "Ben Kürt ilhanı Alp Urungu'yum..." diye başlayarak devam eden yazıtını, Kürtlerle Türklerin ayıramayacak kadar iç içe geçmiş olduğu iddialarına dayanak göstermektedir.

Kürtlerin Türk olduğu tezinin 1930'ların başlarından bu yana Kemalist devletin resmî tutumu olarak ileri sürüldüğünü savunan Bruinessen'e (2012, s.111) göre, Türk Tarih Tezi, bir yandan Türklerin Orta Asya kökenlerini öne sürerken, diğer yandan Anadolu'daki büyük uygarlıkları, özellikle Sümerleri ve Hititleri, günümüz Türklerinin ataları yapmaya çalışmıştır. Bu görüşe uygun olarak ortak atalardan gelen bütün Kürtlerin de Türk soyundan geliyor olmalarını çıkarsamak gerekmektedir. Bruinessen, bu hareketin kaçınılmaz olarak, Kürtleri Türk olmayan atalarını tanımlamakta ısrarlı olmaya sevk ettiğini ve bazı Kürt ulusçularının da (Sümerlerin, Urartuların ve diğer büyük uygarlık taşıyıcıların yanı sıra) Hititleri kendi ulusal ataları olarak görmeye başladıklarını savunmaktadır.

Kürtler ve Ermeniler arasındaki bağlara da değinen Bruinessen (1999, s.15), Ermenilerin Kürt aşiret liderleri tarafından pek çok defalar kıyıma uğratıldıklarını, bu baskıdan kaçmak için bilinmeyen sayıda Ermeni'nin 19. yüzyılda Müslüman olduklarını ve Kürt kimliğini benimsediklerini ifade etmektedir. Bruinessen, 20. yüzyılın başlarında Dersim bölgesini ziyaret eden bir Avrupalıya dayandırarak verdiği bilgiye göre, "birçok Alevi'nin son zamanlarda Ermenilikten dönmüş olduğunu" aktarmaktadır. Bruinessen çalışmasında ayrıca Siirt'in güneyindeki köylerde yarı Kürtleşmiş küçük Ermeni gruplarına rastladığını, Kürtçe konuştuklarını ve Ermeni kökenlerini gizlemeye gerek duymadan kendilerini Kürt olarak tanımladıklarını da ilave etmektedir.

¹¹² Dağlık bölgelerde yaşayan Türklerin yaşadıkları bölgelerin çok fazla karlı oluşu dolayısıyla, sertleşen bu kar üzerinde insanların her adım atışında *kart-kurt* şeklinde çıkan seslerden dolayı bu insanların Kürt olarak adlandırıldığını savunan görüş.

1918'de, İttihatçı hükümetin düşüşünden birkaç yıl önce *Asar-ı Milliye Müdüriyet-i Umumiyesi* (AMMU)'nin yayınladığı *İskân-ı Muhacirin, Türkmen Aşiretler ve Kürtler* isimli üç adet çalışmaya değinen Dünder (2008, s.137), *Kürtler* isimli yayının Kürtlerin Kökeni, Kürt Aşiretleri, İran Kürtleri, Bugünkü Kürt Aşiretleri, Kürt Tarihi ve Kürt Kabile Yapısı şeklinde beş bölümden oluştuğunu ifade etmektedir. İttihatçıların ideolojisinin temel çerçevesini oluşturacak olan, Alman akademisyen Dr Fritz adlı gerçek olmayan bir yazara atfedilen söz konusu propaganda çalışmasının ilk bölümünde, Kürtlerin kökenlerinin karışık olduğu ve halen tespit edilemediği iddiasında bulunulduğunu yazmaktadır.

Birbirinden çok farklı tüm bu ifadelere rağmen, Kürtlerin en azından Türklerin Anadolu'ya girdikleri dönemde Türklerden ayrı bir kavim olduklarını ortaya koyan en önemli tartışmalar, Malazgirt Savaşı ekseninde cereyan etmektedir. 30 Ağustos 2015 tarihli Habertürk televizyonunda yayınlanan Murat Bardakçı'nın sunduğu ve Malazgirt Savaşı'nın ele alındığı *Tarihin Arka Odası* programında, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan 13. yüzyıl yazarlarından Sıbt İbnü'l-Cevzi ismiyle tanınan Ebu'l-Muzaffer Yusuf'un Malazgirt'ten yaklaşık 180 yıl sonra kaleme aldığı *Mir'atü'z-zeman fi Tarihi'l-âyan'da Selçuklular* isimli eserinde; Alparslan'ın savaş arifesinde yaptığı konuşma esnasında, Selçuklu saflarında Kürt savaşçıların da bulunduğu belirtilmiştir. Kürtlerin o dönem Selçukluların tebaası olduğundan dolayı, savaşa katılmalarının bir lütuftan ziyade bir zorunluluk teşkil ettiğinin de vurgulandığı programda, kitapta yer alan "Az önce on bin Kürt de Sultan'a katılmıştı. Bununla beraber (sultan), Tanrı'dan sonra buyruğundaki dört bin kişilik hassa askerine güveniyordu" şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Ayrıca muharebeden yaklaşık 260 yıl sonra *Kenzü'd-Dürrer* isimli bir eser yazan Memlük tarihçisi İbnü'd-Devaddari'nin "Sultan Alparslan'a Kürtlerden ve sâir kavimlerden olmak üzere 10 bin kadar insan da katılmıştı" şeklindeki sözlerine referans yapılmıştır. Selçuklu ordusunun muhtemelen en fazla 50 bin kişi civarında olduğu ve Selçukluya tâbi olduğu için Mervanoğulları'nın Malazgirt'e gönderdiği Kürt birliklerinin de birkaç bin kişi olabileceği, ancak sayı ne olursa olsun Malazgirt Savaşı'nda Kürtlerin Türklerle birlikte savaşmış olduğu ifade edilmiştir.

Yukarıdaki gerek *Kürtçü* gerekse de *anti-Kürtçü* görüşlerin neredeyse tamamının tam bir bilimsel tutarıktan yoksun oluşu, Kürtlerin menşei konusunda ortak bir analizi ortaya koyamamaktadır denebilir. Söz konusu görüşler ışığında, Kürtlerin Türkî, Ermeni ve Asurî kabilelerin ve daha dominant Hint-Avrupa gruplarının bir karışımı olduğunu savunan Kirişçi ve Winrow'un (1997, s.24) görüşlerinin ise uygun bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bir etnik topluluğun menşei belirleyen en

önemli göstergelerden olan dil bakımından değerlendirildiğinde, Kürtçenin Farsça ile olan benzerliği, bu dili konuşanların Farslarla aynı kökten gelmiş olmaları ihtimalini de önemli ölçüde kuvvetlendirmektedir denebilir.

3.2 KÜRT ETNİK KİMLİĞİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden bu yana değişik tezahürlerle gündeme gelen Kürt sorununun öncelikle bir kimlik sorunu olduğu görüşüne katıldığımız takdirde, sorunun teşhis ve tedavisi için öncelikle Kürt etnik kimliğinin tanımlanması gerekmektedir. Kürtlere bir etnik kimlik ve ulus inşasının yoğun çabalarının gözlemlendiği bu günlerde Kürtçü çevrelerin kadim ve köklü bir Kürt etnik kimliği ve ulusu inşası yolunda başarıya ulaşmaları halinde Türkler, İranlılar, Araplar ve Ermeniler gibi bölge halklarının genel kabul görmüş tarihlerinin de yeni bir okuması ve değiştirilmesi gerekeceği düşünülmektedir.

Bruinessen'in (2000, s.13) de ifade ettiği gibi, Türkiye'de Kürtlerin çoğunluğu Türkler ve diğer unsurlardan farklı bir etnik gruba ait olduklarının bilincinde olmalarına rağmen bu etnik kimliği nelerin oluşturduğu ve etnik gruplarını çerçeveleyen şeylerin neler olduğu hakkında bir fikir birliği içinde değildirler. Bu bölümde Kürt etnik kimliği, Smith'in (2014, s.42) etnik bir toplulukta bulunması gereken altı temel unsur arasında saydığı *kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, farklı bir ortak kültür, özel bir yurtla bağ ve dayanışma duygusu* çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu unsurlar aşağıda çeşitli alt başlıklar altında gözden geçirilmiştir.

Bruinessen (2000, s.16), 1600'lü yıllarda bir Kürt etnik farkındalığının ilk yazılı ifadelerine rastlandığını savunmaktadır. Bruinessen bu iddiasını muhtemelen 16. yüzyılda Farsça olarak kaleme alınan *Şerefname* ve 17. yüzyılda Kürtçe olarak yazılan *Mem û Zin* destanına dayandırmaktadır. Kürtçü görüşleri ile öne çıkan bir araştırmacı olan Abdulla (2009, s.112) ise, Kürt etnik kimliğinin ortaya çıkışını tarihi bakış açısından 13. yüzyılın ikinci yarısına götürmekte, bu yüzyıldan önce var olduğu ifade edilen bir Kürt kimliğinin tarihi realiteden uzak bir fanteziden ibaret olduğunu öne sürmektedir. Kürt kimliğinin tarihi oluşumunun çok büyük bir gecikme yaşadığını, *Kürt siyasi kimliğinin* ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra (Türk kimliğine tepki olarak) doğduğunu söylemenin mümkün olduğunu söyleyen Abdulla, eski bir Osmanlı askeri olan Kürt tarihçi M. Emin Zeki (1880–1948)'nin "Türk ve Turanî kelimeleri Türkiye'de yaygın olan

'Osmanlı' kelimesinin yerini alınca¹¹³, Türk olmayan etnik gruplardan gelen birçok kişi gibi ben de (Kürt) ulusuma karşı Türkiye sınırlarını aşan bir duygu hissettim ve yurtseverlik duygularım daha da arttı" şeklindeki sözlerini iddiasına destek olarak aktarmaktadır. Abdulla'nın görüşüne benzer şekilde ancak, kronolojik olarak Birinci Dünya Savaşı'nın birkaç yıl öncesine giden Özoğlu (2005, s.105), Nuri Dersimi'ye atıfla, İttihat ve Terakki'nin Balkan savaşlarından sonra Türkçülüğü yaymasının en uzaktaki Kürtler içinde bile Türk karşıtı, Kürt yanlısı duygular uyandırdığını yazmaktadır.¹¹⁴

'Türkçü' olarak nitelendirebileceğimiz görüşler ise Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar birbirinden çok farklı önermeleri içermektedir. Günümüz Türkiye'sinde hangi siyasi düşüncede olursa olsun genellikle Kürtlerin ayrı bir etnik grup olduğu yolunda ortak bir fikir birliği bulunmasına rağmen, Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında ileri sürülen resmi devlet görüşü asimilasyonist ve inkârcı yaklaşımıyla ayrıca önem arz etmektedir. Batılıların Lozan'da, Türklerden, Kürtlerin ayrı etnik bir grup olarak adlandırılması konusunda ısrarcı davrandıklarını belirten Halaçoğlu (2010, s.125), Türk heyetinin, Kürtlerin bir etnik grup olarak adlandırılmasını kesinlikle kabul etmediklerini ifade etmektedir. Rıza Nur'un görüşmelerde, "Onlar bizim gibi Müslüman¹¹⁵ insanlardır ve etnik bir grup olarak görülemez. Biz kız aldık kız verdik" dediğini, hatta masadan kalkabileceklerini söylediklerini, görüşmelere bu yüzden ara da verildiğini ve sonuç olarak Batı'nın bunu kabul etmek durumunda kaldığını yazmaktadır.

¹¹³ Öğün (2000, s.96), Osmanlı kimliğinin bir toplumsal kimlik olmadığını, sadece belli bir hanedan soyunu ve bu soya ait olan aile mensuplarını anlattığını ifade ederken şu örneği vermektedir: "O günlerde sokaktaki herhangi bir adam "Ben Osmanlı'yım" demiş olsa bunun anlamı ya gerçekten o kişi aslında Sarayda yaşayan, ama bir talihsizlik sonucu sokakta kaybolmuş bir kişidir ya da akli dengesi son *derecede* bozuk olan bir kişidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde Osmanlılar değil, pek çoğu yerel isimleri ile anılan topluluklar yaşamaktaydı." Öğün'ün bu ifadesine katıldığımız takdirde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk ne kadar Türk idiyse, Kürt de o kadar Kürt idi. Yani Kürt için Türklerle beraber yaşadığından dolayı ortak bir üst kimlikle Osmanlı vs denmiyordu. Doğal olarak İmparatorluk yıkılıp Türk Devleti kurulunca, eskiden Osmanlı'nın tebaası olan ve kendilerine "Kürt"ten başka tanımlayıcı ifade kullanılmamış olan Kürtler, yeni devletin Türkleştirilmesi sürecinde sorun (!) teşkil etmiş olsa gerektir.

¹¹⁴ Dersimi, alıntıladığımız çalışmada Kürtçülüğün Türk karşıtlığıyla geliştiğini "...Mektepte teneffüslerden dershaneye girdiğimizde, dershane tahtasına büyük yazılarla *Ne mutlu Türk'üm diyene! Yaşasın Türkler* yazılmış olduğunu görmekte idik. Biz de bu vaziyet karşısında teneffüs saatleri arasında dershaneye girerek aynı tahtaya *Yaşasın Kürt ve Kürdistan, Ne mutlu ben Kürdüm diyene* yazıları yazmaya mecbur olmuştuk" şeklindeki sözleri ile ifade etmektedir.

¹¹⁵ Eğitim-Bir-Sen adına Aktay (2010, s24) başkanlığında yapılan bir rapor çalışmasının bulgularına göre, Türkiye'de kendisini birinci dereceden Kürt hissedenlerin yüzde 51,5'i için Müslümanlık ikincil düzeyde sahiplenilen bir kimlik olarak görünmektedir. Raporunda, kendisini birincil düzeyde Kürt kimliği üzerinden tanımlayanların yüzde 10,6'sının, ikincil düzeyde sahiplendiği kimlik olarak Türklüğü göstermesi, resmi ideolojinin Türkleştirme politikalarının her on Kürt'ten birinde başarılı olmuş olduğunu göstermektedir. Aktay, resmi ideolojinin başarısının yanında, artan kentleşme, göç olgusu, metropollerde doğan ve yoğun olarak Türklerin yaşadığı çevrelerde büyüyen yeni Kürt kuşakları, evlilikler yoluyla kurulan akrabalıklar, utanma ve dışlanma korkusu gibi psiko-sosyal etkenlerin de önemli rol oynadığını ifade etmektedir.

Benzer şekilde Yeğen (2015, s.110), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* adlı çalışmasında, cumhuriyet dönemi devlet söyleminin ortaya çıktığı metinler açısından, Anadolu topraklarında kavmi mevcudiyeti tanınabilecek bir unsur olarak *Kürt* bulunmadığını ifade etmektedir. Kürtlerin kavmi mevcudiyetini tanımakta beis görmeyen Osmanlı devlet söylemi ile karşılaştırıldığında, Kürt meselesine ilişkin cumhuriyet dönemi devlet söyleminin *kategorik inkâr söylemi* olarak tanımlanmasının mümkün olduğunu dile getirmektedir. Kürt etnik kimliğinin *inkâr edilmediğini* ancak bilinçli olarak *göz ardı edildiğini* savunan Heper (2008, s.19) ise, her iki kavram arasındaki temel farkı, *inkârda* ampirik olgunun reddedilmesi söz konusuysen, *bilinçli olarak göz ardı etmede* ise ampirik olgu kabul edilirken olumsuz sonuçları olacağı düşünüldüğü için görmezlikten gelinmesi olarak izah etmektedir. Etnik kimlik bilinçli olarak göz ardı edildiği zaman, ikincil kimliğin birincil kimliğe dönüşmesi önlenmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla Heper'e göre devlet, Kürt etnik kimliğini yok etmeye çalışmamış, Kürtlerin ikincil kimliklerinin birincil kimliğe dönüşmesini önlemeye çaba harcamıştır.

Bugün yaşanan Kürt sorununun *terör, şiddet, işsizlik, yoksulluk, yoksunluk, dışlanma, hak ihlalleri, kadına karşı şiddet* gibi ciddi sorunları da içeren özünde bir *kimlik sorunu* olduğunu savunan Keyman (2013, s.126), Kürt sorununa askeri çözüm-temelli yaklaşımın, önce *güvenlik ikilemini*¹¹⁶, bugünse, toplum düzeyinde yaşadığımız kimlikler arası kutuplaşma ve ayrışma riskini yarattığını savunmaktadır.

3.2.1. Kürt Kimliğinin İnşası

Kimlik inşasında 'biz' ve 'öteki' olgularının yaratılması sürecinde, her iki olgunun birbiriyle etkileşerek yaratılması sürecinde oluşan veya kurgulanan bir tarih gerektirdiği, daha önceki kuramsal bölümde açıklanmıştı. *Öteki* ile ve *ötekiye* karşı etkileşim yoluyla şekillenen sosyal bir olgu ve dinamik bir süreç olarak ifade edilen *kimliklenme* sürecinde, Kürtlerin birlikte yaşadıkları diğer topluluklar 'öteki' olarak ele alınmıştır. Kimlik inşası kapsamında 'öteki'nin 'ben'den derece ve mahiyet itibarıyla daha aşağıda görülme ihtiyacı, Kürt kimliğinin inşası sürecinde, Kürtlerin içinde yaşadıkları Türk, Arap ve Fars toplumlarından kendilerini üstün tutma söylemlerini de birlikte getirmiştir. Kürtlerin içinde yaşadıkları diğer toplumların *sembol, mit, ırk, din, dil, gelenek* ve *değerleri* dahil olmak üzere bazılarını da kendilerine mal ederek veya daha iyi

¹¹⁶ *Güvenlik ikilemi*, şüphe temelinde güvenlik sağlama adına atılan her askeri adımın, diğer aktörler tarafından da tekrarlandıkça, sistemde ve ilişkilerde, belirsizlik, güvensizlik ve şüphe duygularının daha da güçlendiği, yani daha güvensiz bir ortamın oluştuğu durumu belirtir.

versiyonlarını ortaya koymaya çalışarak diğer toplumlardan daha kadim ve üstün oldukları bilincini yaratmaya çalışmalarının her toplumun kimikleşme döneminde karşılaşılan olağan olgular olduğu düşünülmektedir.

Farklı ülkelerde yaşayan Kürtlerin 'ötekilerinin' birbirlerinden farklı kimlik özelliklerine sahip oluşu nedeniyle, birbirlerine komşu Türkiye, İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerde yaşayan farklı Kürt kimliklerinin oluşması gibi ilginç bir sonuç ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde yoğunluklu olarak yalnızca İran ve Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Kürtler 'öteki'nden şekillenirken daha homojen bir yapıdan esinlenmekle birlikte, günümüzde birbirlerinden oldukça farklı ülke halklarını 'öteki' olarak alan Kürtler arasında doğal olarak daha çeşitli ve farklı kimliksel özellikler gelişmiştir. Avrupa Kürt Diasporası, İran, Suriye, Irak ve Türkiye'deki Kürtlerin, etnik kimliği oluşturan dil ögesi başta olmak üzere kültürel gelişimleri de farklılık göstermektedir.¹¹⁷

Türkiye'de Kürt kimliğinin genel olarak inkâr edildiği yolunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu durumun geçerliliği günümüz açısından tartışılabilir olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1990'lara kadar Türkiye'de Kürt kimliği ve olgusunun reddedildiğini ortaya koyan çok sayıda argüman bulmak mümkündür.¹¹⁸ Ancak kimikleşme sürecinin zaten 'ötekileşme' ile var olan bir kavram olduğu göz önüne alındığında bu görüşlerin doğru olup olmadığına girmenin veya tartışmanın bu aşamada pek fazla bir önemi yoktur. Zira Kürt kimliğinin inkârının gerçek olduğunu farz ettiğimiz takdirde, inkâr edilen şey teorik olarak Kürt kimliğinin oluşmasına katkıda bulunan en önemli etkidir. Yani eğer bir inkâr süreci varsa, bu süreç aynı zamanda Kürt kimliğini oluşturan süreçtir. İnkâr veya ötekileştirme süreci bir kimikleşme sürecidir. İnkâr veya bastırma yolları ile bir başka kimlik üzerinde baskı kurulması, bilerek veya bilmeyerek o kimliğin güçlenmesine hizmet etmektedir. İnkâr politikaları içindeki bazı uygulamalar ise genellikle uluslararası cezai yaptırımlara tabi olan, bazılarınca *kültürel soykırım* olarak adlandırılan uygulamalardır. Kültürel kimliğin, çoğu zaman başka ya da egemen kültüre karşı tanımlandığı gerçeğinin göz önünde tutularak, Kürt kimliğinin varlığının kabul edilmesini, bu varlığın kendisini Türklüğe karşı

¹¹⁷ Wahlbeck (1999, s.113), İngiltere'de ve Finlandiya'da Kürt kökenli göçmenler üzerinde yaptığı çalışmada, İran, Irak ve Türkiye kökenli göçmenlerin Kürt kimliği aidiyetlerini farklı şekilde ifade ettiklerini belirtmektedir. Iraklı Kürtler kendilerini sadece *Kürt* (Kurdish) olarak ifade ederken, Türkiye'den gelenler kendilerini *Türkiyeli Kürt* (Kurd from Turkey veya Turkish Kurd) olarak tanımlamakta, İran'dan gelenler ise *İranlı Kürt* (Iranian Kurdish) veya *İranlı* (Iranian) kelimelerinin kendilerini tanımlamak için uygun olduğunu düşünmektedirler. Bu durumun muhtemelen *İranlı* kelimesinin örneğin *Türk* kelimesine göre etnik olarak daha nötr bir tanımlama olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

¹¹⁸ Eski CHP milletvekili ve bir dönem bakanlık yapmış olan Şerafetin Elçi'nin bir söyleşisinde "Türkiye'de Kürtler vardır. Ben bir Kürdüm" dediği için Mart 1981'de askeri mahkeme tarafından bir yıl hapis cezasına çarptırılmış olduğu bilinmektedir (Kirişçi ve Gareth, 1997, s.117).

savaşarak bulmasına fırsat verilmemesi gerektiğini savunan Güvenç (2010, s.362), Kürt varlığını uzun süre yok sayan Türk ulusçusu ideolojinin, Kürtleri Türklere yaklaştıracığına daha çok Kürt yapmayı başardığını belirtmektedir.

Kürt kimliğinin tamamen modern bir fenomen olduğunu öne süren çalışmasında Vali (2005, s.133), Kürt kimliğinin oluşumunun 20. yüzyılın ilk yıllarında Türk, Arap ve Fars kimlikleriyle ilişkiler sonucu gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre asla sabit veya durağan olmayan 'ben' ve 'öteki' arasındaki bölünmüş ilişki, tanıma-inkâr, ayaklanma-bastırma pratiklerinin her anında kendini açığa çıkarmaktadır.

Osmanlı'nın son dönemleri, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Mücadelesi sırasında omuz omuza savaştıkları kabul edilen Türkler ve Kürtler arasında bugün ulaşılan ilişki durumunu sergileyen, Nilüfer Göle tarafından yapılmış çalışmanın şu bulguları düşündürücüdür: Göle (2008, s.171), *Türkiye'de Farklı Olmak* isimli çalışmasında, 2006 yılında yapılan bir araştırmanın, halkın yaklaşık %24'ünün farklı mezhepten, %28'inin Kürt, %39'unun Yahudi, %42'sinin Ermeni, %43'ünün Rum komşu istemediğini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Söz konusu araştırmanın vardığı sonuçlardan biri olarak, Türkiye halkının çoğulcu demokratik normlara bağlılıktan ziyade *sekte* bir demokrasi anlayışına sahip olduğu; 'biz'den olanların hakları savunulurken 'öteki'lerin haklarına duyarlılık gösterilmediği şeklinde ifade edilmektedir. Günümüzde Kürtçü ayaklanmanın uyguladığı terör olayları nedeniyle, 'ötekileştirme'nin boyutlarının çok daha yüksek oranlara ulaştığı ve bu ötekileştirmenin Kürt kimlik inşasına katkı sağladığı, bu durumun da Kürtçü ayaklanmanın başarısı için ayaklanmacılar tarafından arzu edilen sonuç olduğu göz önüne alınmalıdır.

Kürt kimliğinin kurucu bir unsuru olarak *ötekileştirilen* Kürt kimliği ile ilgili olarak 'Kürtçü' eğilimli bir çalışma 1996 yılında Erbaş (2010, s.100) tarafından Mersin'de yaşayan Kürtler arasında yapılmıştır. Tamamı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki çatışmalar nedeniyle geçimini sağlamak için göç etmiş olan denekler arasından seçilen iki yüz civarında kişiye yöneltildiği ifade edilen sorulara verilen cevaplar ciddi iddialar ortaya atmaktadır: Söz konusu deneklerin tamamına yakını, "Türklerin Kürt bölgelerinden çok şey almakta fakat oralara çok az yatırım yapmakta olduğunu, yapmakta oldukları yatırımın da oraları sömürmek için olduğunu ve engellenmesi gerektiğini, Kürtlerin kendi devletlerini kurmalarının fakirlikten kurtulmalarını sağlayacağını, hayvancılığın desteklenmesinin esas nedeninin Kürtlerin çoğunluğunun gelişmemiş bir sektör olan hayvancılığa yöneltildiğini" düşünmektedirler. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine bakıldığında ise öne sürülen bu iddia ve

düşüncelerin tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır.¹¹⁹ Bölgeye yapılan harcamaların bölgede yaşayanlarca desteklenmesine yönelik elektrik, su, yol gibi altyapı hizmetlerinden hizmet karşılığı para toplanması konusunda ise bölge halkının kaçak elektrik kullandığı, tahsilât memurlarının tehditle görevlerini yapamaz durumda bulunduğu basına da yansıyan gerçekler arasındadır.¹²⁰ Dolayısıyla Erbaş'ın (2010) yaptığı çalışmada olduğu gibi bir Kürt kimliği inşası ve Kürtlerin *ötekileştirilmesi* için ortaya atılan anket ve araştırma sonuçlarının önemli bir kısmının Kürtçü çevrelerce bu yönde bir algı oluşturmak için yönlendirildiğini söylemek olanaklıdır. Kürt kimliğinin zorunlu olarak 'öteki' üzerinden inşasına ilişkin olarak aşağıdaki örneklerin de dikkate alınması faydalı olacaktır.

Metropollere göç eden Kürtlerin hem kendilerine ait kimlik algılarının hem de birlikte yan yana yaşadıkları Türklerle ilgili algılarının, siyasi partiler ve kamu kurumları gibi üçüncü tarafların yanı sıra gündelik karşılaşmalar ve deneyimlerine dayalı olarak şekillenmekte ve inşa edildiğini ifade eden Duman (2013, s.2), bu inşada temas halindeki kimliklerin birbirleriyle karşılaşma mekânlarının/biçimlerinin, niteliği ve deneyimlerinin önemli rol oynadığını savunmaktadır. Duman, bu karşılaşmaların birbirinden ayrı, birbirine karşıt yahut da birbirini besleyen algılar üretebileceği gibi,

¹¹⁹ 2015 yılı Mart ayı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre (Bkz. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18645>), Türkiye genelinde işsizlik oranı % 9,9 olmasına rağmen 26 bölgeye ayrılan Türkiye genelinde en yüksek işsizlik oranı TRC3 bölgesi olarak tanımlanan Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt bölgesinde % 24 olarak gerçekleşmiştir. TRC2 bölgesi olarak tanımlanan Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde işsizlik oranı % 17,4 olurken TRA2 bölgesindeki Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerindeki işsizlik oranının sadece % 3,4 olması ise genel olarak Kürtlerle meskûn bölgelere yatırım yapılmadığı iddialarıyla çelişmektedir. Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerindeki işsizlik oranının bu kadar düşük oluşu, güneydeki bölgelere göre göreceli bir huzur ve güvenlik ortamında bile halkın ekonomik durumundaki iyileşmenin farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Ekim 2015 tarihinde yayınlanan 2014 yılına ait bölgesel gelir ve yaşam koşulları anketine göre (Bkz. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21824>), Türkiye'de ortalama yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert geliri 14 bin 553 TL iken, bu gelirin en düşük olduğu bölgeler 7 bin 233 TL ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt), 7 bin 570 TL ile TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve 7 bin 901 TL ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) şeklinde sıralanmıştır. Yıllık ortalama hane halkı fert gelir dağılım sonuçları bölge illerinin Türkiye ortalamasının yarısı seviyesinde bir gelir dağılımı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte TESEV tarafından yayınlanan 2006 yılına ait il özel idarelerince yapılan kamu harcamaları analizi raporunda (Bkz. http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Kamu_Harcamaları_Analizi_El_Kitabi.pdf), seçilen pilot iller bazında Ankara'da kişi başı genel kamu harcamaları 7 TL, savunma harcamaları 0 TL, ekonomik işler ve hizmetler 15 TL, çevre koruma 3 TL, iskân ve toplum refahı 19 TL, sağlık hizmetleri 1 TL, dinlenme, kültür ve din hizmetleri 3 TL, eğitim hizmetleri 16 TL, toplam 65 TL iken, Diyarbakır'da kişi başı genel kamu harcamaları 58 TL, savunma harcamaları 9 TL, ekonomik işler ve hizmetler 6 TL, çevre koruma 0 TL, iskân ve toplum refahı 0 TL, sağlık hizmetleri 2 TL, dinlenme, kültür ve din hizmetleri 3 TL, eğitim hizmetleri 39 TL, toplam 117 TL olarak gerçekleşmiştir. Yukarıda verdiğimiz rakamsal değerler, Türklerle meskûn bölgelerin Türkiye ortalamasıyla kıyaslandığında devlet hazinesine yaptığı katkılarla, devlet hazinesinden bu bölgelere yapılan harcamalar arasındaki Kürtlerin yaşadığı bölgeler lehine olan önemli bir eşitsizliğe işaret etmektedir.

¹²⁰ Konuyla ilgili olarak, 2015 yılı Temmuz ayında Türkiye ortalamasının 6,5 katı elektrik kullanan % 90,5 oranında kaçak elektrik kullanım oranının olduğu Viranşehir'de halkın aşırı tüketiminden, yazın sulamalardan ve gereksiz tükettikleri enerjiden altyapının yükü taşıyamamasıyla meydana gelen elektrik kesintileriyle ortaya çıkan tartışmalara bir örnek olarak bkz. <http://www.haberler.com/guneydogu-da-kacak-elektrik-kullanimi-yuzde-75-7508915-haberi/>

etnik gruplar arası ilişkilerin mahiyetinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir.

Bu bağlamda Saraçoğlu (2014, s.23) tarafından 'Türk ulusçuları arasında Kürt düşmanlığı' olgusunu sistematik bir şekilde anlamaya yönelik bir çerçeve sunmayı amaçlayan 2006–2007 yılları içinde İzmir'de yürütülen bir alan çalışmasında, İzmir'e göç ederek yerleşmiş olan Kürtler hakkında 'İzmirli orta sınıf Türkler' tarafından dile getirilen olumsuz yargıların, salt bir etnik farklılıktan kaynaklanan dışlamaya dayanmadığı ortaya çıkmıştır. Araştırmaya göre Kürtlük, katılanlara göre 'cahillik', 'haksız kazançla geçinme', 'bölücülük', 'şehir hayatını mahvetme' ve 'gelip İzmir'i işgal etme' gibi klişeleri temsil ettiği için bir sorun olarak gözükmektedir. Kürtleri şehir hayatında *tanıdıktan* sonra Kürtlük kategorisinin içeriğini bu tip *dışlayıcı* söylemlerle doldurma olgusuna 'tanıyarak dışlama' adını veren Saraçoğlu (2014, s.36), Kürtleri ayrı bir etnik grup veya halk olarak tanıma durumu ile onları *kategorik olarak dışlamanın*, aynı sürecin içerisinde birbirlerini bütünlükleyerek ortaya çıktığını savunmaktadır. Saraçoğlu (2014, s.48–55), aynı çalışmasında *tanıyarak dışlamanın* Türkiye'de devletin ideolojik manipülasyonunun bir ürünü olarak değerlendirilemeyeceğini, zira Kürtleri yeri geldiğinde *ortak bir Kültür* temelinde, yeri geldiğinde *vatandaşlık* esasına göre, yeri geldiğinde de *etnik* anlamda *Türk* oldukları iddiasıyla eritmeye çalışan bir mantıktan sistemli bir *tanıyarak dışlama* politikasının çıkamayacağını öne sürmektedir.

3.2.1.1. Türkiye'de Kürt Kimliğinin İnşasında "Öteki": Türk Kimliği

Kürt kimliğinin inşası sürecinin iyi anlaşılabilmesi için Türkiye bağlamında Kürt kimliğinin *ötekisini* teşkil eden *Türk kimliği* ve *Türk kimikleşme sürecinin* iyi bilinmesi önemlidir. Esasen bu çalışmanın boyutlarını aşan Türk kimliği konusu, bu kısımda yalnızca Kürt kimliği ile etkileşimi bağlamında ele alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu müteakip hazırlanan ilk *esas teşkilat yasası* olan 1924 Anayasası'nın 88. maddesinin ilk fıkrasında "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese *Türk* denir" ifadesi geçmekte, bugün geçerli olan T.C. Anayasası'nın 66.md.'ne göre de, Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes *Türk* kabul edilmektedir.¹²¹ Ancak Türk kimliği bu hukuki-siyasi metinde tanımlandığının çok daha ötesinde bir kültürel oluşum sürecinden geçmiş olup,

¹²¹ Dolayısıyla, resmi devlet görüşünün, Kürtleri *Kürt kökenli Türk vatandaşları* olarak gördüğünü ve onlara herhangi ilave bir hukuki statü veya ayrıcalık tanımadığını belirtmek gerekir. Devletin bu yaklaşımının Kürtler bakımından olumlu yönünün, hukuki olarak Kürtlerle Türklerin eşit olmasını sağlaması, olumsuz yönünün ise, Kürt kimliğinin Türk vatandaşlığı *üst kimliği* içinde bir *alt kimlik* olarak ele alınması olduğu düşünülebilir.

modern Türk kimliğinin oluşumunda efsane ve mitlerin oynadığı rol de son derece önemlidir. Bu rolün izlerini *Ergenekon*, *Kızıl Elma* ve *Dede Korkut* destan ve masalları gibi anlatılarda bulmak mümkün olmakla birlikte, Türkiye Cumhurbaşkanlığı forsuna birer yıldız olarak yansıyan tarihte kurulmuş olan on altı Türk devletinin bazılarının *Türk* olmadıklarının sonradan ortaya çıkması bile, Türk kimliği inşasının mahiyeti hakkında bir fikir verebilir. Yine aynı şekilde pek çokları tarafından ilk Türk Devleti olduğu iddia edilen Hun Hükümdarlığının tarih sahnesine çıkışı M.Ö. 220 yılı olarak kabul edilmekte iken¹²², Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılının hemen hemen aynı tarihlerde M.Ö. 209 yılı¹²³ olarak tespit edilmiş olması da bugünün kurum ve kuruluşları üzerinde bile efsane ve mitlerin abartılmış kurucu etkisini göstermektedir. Türk ulusal kimliğinin hem *kapsayıcı* hem de *dışlayıcı* olduğunu savunan Neyzi'nin (2011, s.23) "Türk vatandaşlarının laik modernist değerlere sadık olması üzerinden tanımlandığı sürece *kapsayıcı*, ancak, tek bir dille ve tek bir etnik aidiyetle bağdaştırılan tek bir dinsel mirasla tanımlandığında ise *dışlayıcı* olduğunu" ileri süren görüşleri önemlidir.

Bir başka yaklaşımla fakat benzer şekilde Türk ulusal kimliğinin Türkiye sınırları içindeki inşasında Türkleştirme ve Batılılaştırma politikalarına bağlı olarak *ötekilerin* belirlendiğini, *ötekilerin*, *dindar Türkler*, *Türk olmayan Müslümanlar* ve *Gayri-Müslim azınlıklardan* oluştuğunu aktaran Karakaş'a (2013, s.35) göre, *Türk ulusal kimliği siyasetinin* Türkleştirme talebi, karşısında Kürt siyasi hareketlerini bulmuş, Batılı değerlere bağlı modernleşmeci-laikçi politikalar ise, karşısında İslamcı hareketleri bulmuştur. Karakaş ayrıca, etnik açıdan farklı, ancak Türklerle uzun süreli tarihsel ve kültürel birlikteliği bulunan Müslüman unsurların en büyüğü olan Kürtlerin, Cumhuriyet döneminde kurgulanan Türk ulusal kimliğinin söylemsel formasyonunun bilinçdışı olgularından biri haline geldiğini savunmakta, Kürt kimliği söyleminin, İslami kimlik gibi Kemalist söylemin kurucu ötekilerinden birisi olduğunu ifade etmektedir.

3.2.2. Kimlik Türleri ve Etnisite Kuramları Bağlamında Kürt Kimliği

Kürtlerin Kürt olmaktan kaynaklanan farklı kimlikleri arasında; *Türkiyeli Kürt*, *Suriyeli Kürt*, *Iraklı Kürt*, *İranlı Kürt*, *Avrupalı Kürt*, *Türkmen Kürt*, *Arap Kürt*, *Alevi Kürt*, *Şafi*

¹²² Türklerin birinci anayurtlarının Çin'in kuzeyindeki bölge, ikinci anayurtlarının Hazar Denizi doğusu ve Aral Gölü güneyinde Maveraünnehir diye bilinen bölge, son anayurtlarının ise Anadolu ve Rumeli olduğunu ifade eden Akşin (2011, s.3), Türklerin Hun Hükümdarlığı (M.Ö. 220-M.S. 216) ile ilk olarak tarih sahnesine çıktıklarını savunmaktadır.

¹²³ Haziran 1963'te Türk Kara Ordusunun Yeniçerilerin kuruluşu ile başlatılan 600'üncü kuruluş yıldönümü kutlamaları gündemde iken, Nihal Atsız (1963) bunu eleştirerek Mete'nin onluk sisteme dayalı bir ordu kurduğu düşünülen tarih olan M.Ö. 209'un Türk Ordusu'nun gerçek kuruluş tarihi olduğunu iddia etmiş ve 12 Eylül Darbesi'nden sonra bu iddia benimsenerek M.Ö. 209 yılı Türk Kara Kuvvetleri'nin kuruluş yılı olarak kabul edilmiştir.

Kürt, Yezidi Kürt vs. gibi sayısı çok daha fazla artırılabilir şekilde değişen kimlikler bulunmaktadır. Bütün kimlik birimlerinde genel olarak geçerli olduğu gibi, Kürt kimliği ne kadar özele indirgenebiliyorsa bireyler üzerindeki etkisi de o derece artmaktadır. Örneğin Dünya üzerindeki bütün Kürtlere ait olma bilincinden kaynaklanan Kürt kimliği dayanışması ne kadar gevşekse, özele inildikçe örneğin bir aşiret seviyesinde o derece fazladır. Muhtemelen bu nedenle olsa gerektir ki, tarih boyunca Kürtler arasındaki kimlik kapsama seviyeleri aşağıya düştükçe aralarındaki çekişme ve rekabetlerin arttığı görülmektedir. Bugün kendi açısından yönlerle tanımladıkları *Güney Kürdistan* ve *Kuzey Kürdistan* gibi yurtsal kimlikleri de birbirlerinden oldukça farklı değerler üzerinde gelişmektedir. Alfabelerinin, coğrafyalarının, ekonomik ve doğal zenginliklerinin ve içinde yaşadıkları toplumlara entegrasyon boyutlarının farklı oluşu, birkaç nesil sonra birbirinden ciddi seviyede farklı Kürt kimlikleri oluşmasına yol açabilecektir.

Temel Kürt kimliğinin zaman içinde çok yavaş evrim geçirecek olmasına rağmen, sonradan yaratılmış ya da yaratılabilecek olan ulus, sosyal sınıf, vatandaşlık gibi sosyo-politik kimliklerin çok daha kısa bir sürede değişim geçirebilmeleri ve değişik Kürt toplulukları arasındaki farklılığın birbirlerinden kopma noktasına ulaşabilmesi de mümkündür. Neticede bugün Avrupa'da bulunan bazı devletlerin, birkaç yüz yıl öncesinde aynı ülkesel topraklarda bir arada yaşayan akraba halkların bu gibi farklılaşmalar sonucu ayrı kültürel yörengelere girerek evrilmesiyle oluşan toplumlar olduğunu söylemek olanaklıdır.

Zaman zaman Kürtlerle ilgili tartışmalarda *Türklüğün* veya *Türkiyeliliğin* bir üst kimlik, *Kürtlüğün* ise alt kimlik olduğu yönünde görüşler ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde bir iddia *Kürtlük* veya *Türklüğün Türkiyeliliğe* karşı bir alt kimlik olması bağlamında doğru olarak kabul edilebilir, ancak, Kürtlüğün etnolojik olarak Türklüğe alt kimlik olabilmesi, birinin diğerine karşı üst kimlik - alt kimlik ilişkisi söz konusu olamaz. Üst kimlik tartışmaları kapsamında *Türkiyelilik* kavramına değinen Keyman'a (2013, s.144) göre bu kavram siyasi ya da hukuksal değil, psikolojik düzeyde üretilmiş bir kimlik kodudur. Türkiyelilik referansında, siyasi temelde yapılan kimlik taleplerine yaklaşırken, *etnik* değil *kapsayıcı* bir ulus duygusunu içeren yöntemin başarılı olacağı öngörülmektedir. Bu yöntemin, farklı kimliklerin devletle ve ulusla ilişkilerinde gönüllü sadakat anlayışını yaşama geçireceği varsayılmaktadır. Erkal'ın (2005, s.202), *Türkiyeliliğin*, milliyetin ve milli kimliğin reddi anlamına geldiğini, çünkü sadece mekân birliğini esas aldığını, kültürel ortak paydayı ve mensubiyet şuurunu dışladığını savunan görüşleri ise bu kapsamda dikkat çekicidir.

Bireysel ve kolektif kimlik ayrımı bağlamında her bir Kürdün teker teker kimlikleri bireysel kimliklerini oluştururken, içinde yaşadıkları grubun üyesi olarak sahip oldukları kimlikler kolektif kimliklerini oluşturmaktadır. *Objektif ve sübjektif* kimlik ayrımı açısından ise, herhangi bir Kürdün doğuştan gayri iradi olarak getirdiği tarihsel-antropolojik kimliğe *objektif Kürt kimliği*, kendi tercihiyle sonradan yaptığı özgür irade beyanıyla 'Ben Kürdüm' şeklinde elde ettiği kimliğe ise *sübjektif Kürt kimliği* denilmektedir (Bknz. Oran, 2004, s.16).

Kürt kimliğinin şekillenmesinde etkili olan *objektif ve sübjektif öğeler* kapsamında konuya yaklaşıldığında, *sübjektif öğe* olarak üyelerin 'Kürt kimliği' birimine ait oldukları bilincine sahip olması kriteri karşılanmış durumdadır. Asimilasyon politikalarının egemen olduğu dönemlerde içinde yaşadıkları toplumun egemen etnisi ile eşit haklara sahip olmak amacıyla Kürt olduklarını gizleme eğilimi olabilmekteyse de, Kürtler açısından, yaşadıkları ülkelerde bugün için Kürt olduklarını gizleme ihtiyacı bulunmamaktadır. Bununla birlikte özellikle Türkiye bağlamında, ülkenin egemen Sünni Türk kimliğinin sağladığı nispeten sorunsuz aidiyetten istifade edebilmek için Kürt kimliklerini açığa vurmamak istemeyen veya Türklüğe asimile olmayı tercih eden kesimlerin de bulunduğu tahmin edilmektedir. *Birincil ve ikincil kimlikler* konusunda konuya yaklaşan Metin Hepar (2010) ise, *Devlet ve Kürtler* adlı çalışmasında, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Kürt kökenli vatandaşların Kürt kimliğini, birincil Türk kimliklerine nazaran *ikincil kimlik* olarak ele almaktadır.

Etnik kimliğin tanımlanabilmesinde öne çıkan iki önemli yaklaşım olan *etik* ve *emik* yaklaşımlar açısından da Kürt kimliğine değinmek gerekmektedir. *Emik yön*, grubun kendini içerden algılayışı anlamına gelmekte, *etik yaklaşım* ise başkalarının aynı gruba dair kanılarını içermektedir. Örneğin Kürt kökenli olduğu bilinen birisi (etik) kendini Kürt olarak görmüyor (emik), dahası kendini Kürt toplumuna ait hissetmiyorsa, o bireyin Kürt kimliği taşıdığı söylenemez. Kısacası kimliğin bileşenleri olan aidiyet ile tanınma ve tanımlama (öz tanımlama) birbiriyle örtüşmelidir. Etik ve emik yaklaşımlar özellikle Kürt olup olmadıklarının tartışmalı olduğu *Zazalar*¹²⁴ ve *Yezidilerin* Kürt olarak tanımlanabilmeleri konusunda önem kazanmaktadır. Örneğin Zazalar kendilerini Kürt olarak görüyorlarsa konunun tarafı olmayanların Zazaları Kürt saymamalarının herhangi bir önemi yoktur. Zaza olup olmadığının biyolojik ve antropolojik olarak teyit edilemediği durumlarda dahi, somut durumlarda dışarıdan yapılan algılamalarla

¹²⁴ Zazaların etnik aidiyetleri için Türk, Kürt veya ayrı bir halk olduğu yönündeki tartışmalar için bkz. (Varol, Murat, (2013), "Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği", (ed: Yıldız, Cengiz), *Kürtler Uluslararası Sempozyumu*, 6–8 Eylül 2012, Bingöl, Bingöl Üniversitesi Yayını, ss. 450–475)

birleştiği takdirde, kendini Kürt zanneden Zaza Kürt'tür. Eğer dışarıdan yapılan algılamalarla birleşiyorsa kendisini Türk zanneden Zaza da Türk'tür.¹²⁵ Grubun daha önceden hangi etnik aidiyetten olduğunun önemi birinci derecede değildir. Bir grubun şu anda Türk etnik kimliğine sahip olması ve birkaç yüz yıl sonra da Kürt etnik kimliğine sahip olması konusunda, *kimliklenme* teorisi açısından yanlış olan bir durum söz konusu değildir. Esasen birkaç bin yıl öncesinde Kürtler, Türkler ve İranlıların aynı soydan geliyor olmaları da, bölge tarihindeki kökenler üzerindeki tartışmalar göz önüne alındığında ihtimal dışı gözükmemektedir.

Etnisite kuramları açısından Kürt kimliğini ele aldığımızda; Türk kimliğinin inşasında olduğu gibi Kürt kimliğinin inşasında da ulusal ve yerel tarih yazımcıların genelde *ilkçi* tarih oluşturma eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Bu eğilim, esas olarak, tarihin derinlikleri içerisinden her türlü dış etkene direnerek bozulmadan gelen etnik köken ve efsanelerin varlığı fikrine dayanmaktadır. *Gelenek, kültür, kan bağı, inanç, din, dil, ırk* gibi unsurları verili olarak kabul eden *ilkçi* yaklaşım altında ele alınan Kürt etnik kimliği, ırkçılık ve radikal ulusçuluk gibi ideolojilere meşruiyet kazandırma potansiyeli ile de ayrı bir sorun teşkil etmektedir denebilir.

3.2.3. Kürt Adı

Bilindiği gibi ulusların, etnik toplulukların ve coğrafi bölgelerin isimleri genellikle o halka veya bölgeye yabancı olan *diğerleri* tarafından verilmektedir. Aynı şekilde *Türk* veya *Türkiye* adları da kendilerini Türk olarak nitelendirilen gruplar veya Türkiye olarak adlandırılan bölgede yaşayanlar tarafından değil, *dışarıdan* olan kişilerce bu halkları veya bölgeleri tanımlamak için yapılan adlandırmalardır. İsimlendirmenin nereden çıktığının ilgili grubun kazandığı *kolektif özel ad* açısından herhangi bir önemi olmamakla birlikte, kelimenin kökeninin sanki Türkçe olması halinde Kürtler Türk sayılacakmış, Farsça olması halinde Kürtler İranlı sayılacakmış gibi çabalara rastlanmaktadır. Bu kapsamda *Türkçü* çevreler arasındaki köken arayışlarında Kürt

¹²⁵ Zazaların kimliği ile ilgili olarak aydınlatıcı olabilecek Yanmış ve Kahraman'ın (2013, s.141) Diyarbakır'da yaptıkları çalışmada, katılımcılara yöneltilen "Kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdikleri cevaplarda, Zazaların, özellikle genç ve okuyan kesiminde kendini önce Kürt sonra Zaza olduklarını belirttikleri, ulusçuluk etkisinden uzak dindar gençler ve yaşlı Zazaların ise Kürtlüğe nazaran kuvvetli bir Zaza kimliği algısına sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Aralarında hem Sünni (Şeyh Said) hem Alevi (Seyit Rıza) inanca sahip olanların bulunduğu Zazalarla ilgili olarak Atatürk'ün Nutuk'ta (s.101) kullandığı bazı ifadelerle de yer vermek gerekir: 13 Ağustos 1919'da 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey tarafından kendisine yazılan telgrafta cevaben 21 Ağustos'ta yazdığı mesajda, Zazalarla ilgili olarak; "...Üçüncü maddede Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermenilik hayal etmek bilimsizlik ve anlayışsızlıktan başka bir şey değildir. Savaştan önce bile buralar halkının çoğunluğu Türk ve küçük bir kısmı *Zaza denilen Kürtlerden* ve pek az da Ermeni'den oluşmakta idi. Bugün ise varlığından söz edilecek sayıda Ermeni yoktur, ..." ifadelerini kullanmaktadır.

kelimesinin kökeni ile ilgili yoğun bir tanımlama çabası göze çarpmaktadır. Hâlbuki *Türk* kelimesi ilk olarak Çinliler tarafından kullanıldı diye Türkler Çinli, *Türkiye* kelimesi de ilk olarak Avrupalılar tarafından kullanıldı diye Türkiye Avrupa'nın bir parçası olmamaktadır. Bilakis, dışarıdaki tarafından yapılan bu tanımlamalar, *kapsama* değil *dışlamanın* göstergesidir. Aynı şekilde bir Türk'ün bir Kürdü *Kürt* olarak tanımlaması, o kişiyi Türk olarak kabul etmediğinin de göstergesidir. Kelimenin kökeninin Türkçe olması herhangi bir aidiyet bağının göstergesi değildir.

Kürt adının, Macarları meydana getiren Türk kökenli boylardan birinin adı olduğunu, Saka Türkleri arasında Gur adlı bir boy bulunduğunu, bu boyun Sakalarla İranlılar arasındaki savaştan sonra İran ile Irak arasındaki dağlık bölgelere dağıldığını ve Kürt adının (Gur+t) bu boyun adından geldiği görüşünü benimseyen araştırmacılar bulunmaktadır (Buran, 2011, s.44).

Kürt kelimesine ilk defa, Yenisey'deki *Köktürk kitabelerinde* rastlandığını söyleyen Abdulhaluk Çay (1993, s.263) da, Türk tarihinde *Kürt* adıyla bilinen diğer bir *Türk* topluluğunun Macar milletini oluşturan gruplarda görüldüğünü bildirmektedir. Macar milletini oluşturan iki ana gruptan birisi olarak ileri sürdüğü Türk boylarının Kabarlar, *Kürtler*, Gyarmatlar, Taryanlar, Yeneler, Kerler ve Kesailer olduğunu ifade etmektedir.

Gülaltay (2011, s.11) ise Kürt kelimesinin kelime kökünün *Kur* olması cihetiyle 'dağ' anlamına geldiğini ve 'dağ adamı' anlamında kullanılageldiğini savunmaktadır. Altay Türklerinin *dağ* kelimesi karşılığı olarak "kır" kelimesini kullandıklarını belirtmektedir. Yenisey'de bulunmuş olan Elegeş yazıtındaki "Ben Kürt ilhanı Alp Urungu..." ifadesini de Altaylı Türklerin dağlısına *Kürt* denildiği, dağlık yöreye *Kur ili* denildiği şeklinde yorumlamaktadır(s.13).

Kürt adının bir kavim adı değil, bir Türk uruğunun adı olduğunu savunduğu çalışmasında *Kürt* adının Türkçede birçok manalara geldiği ve milliyet ifade etmekten uzak olduğu görüşünü dile getiren Eröz'ün (1992, s.36) bu açıklaması, Kürtleri genel olarak Türk kültürünün alt kültür unsuru olarak ele alan yaklaşımını yansıtmaktadır.

Osmanlı arşiv belgelerinde *Kürt* teriminin "konar-göçer" ve "göçebe" toplulukları ifade etmek için kullanıldığını belirten ve Türklerin dışındaki İran, Arap ve Ermeni dillerinde *Kürt* teriminin mevcut olmadığını savunan Çay (1993, s.268–287), *Kürt* kelimesinin, Divan-ı Lügat-it Türk'te 'kar yığını, çığ, kayın ağacı', Kazakçada 'kalın kar yığını', Kazan Tatarcasında 'kar yığını', Çuvaşçada 'kar yığıntısı', Uygurcada 'kar denizi veya kar çölü' anlamlarına geldiğini; Türkmen toplulukları arasında da bu terim ile dağlarda yaşayan aşiretlerin kast edildiğini, Türk halk oyunlarında *Kürt barı*, *Kürt halayı*, *Kürt horonu* gibi

içinde *Kürt* kelimesi geçen oyunlar bulunduğunu, kendilerine *Kürt* adı yakıştırılan aşiretlerin büyük bir bölümünün Türk aslından geldiğini ileri sürmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, 'Türkçü' çevrelerde *Kürt* kelimesinin anlamı hakkında, esasen Kürtlerin *Türk* olduğunu, *Kürt* diye ayrı bir etnik grup bulunmadığını ima yoluyla öne çıkarmaya çalışan yaklaşımlar bulunmaktadır. Aynı şekilde diğer ulusların literatüründe de Kürt kelimesine karşı bu eğilimle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Örneğin, Kürt isminin Arapçada Hz. Süleyman tarafından kovulmuş genç esirler ile şeytan Casad'ın oğulları anlamına gelen *Karrada* köküne bağlanılmak istendiğini belirten Minorsky (1988, s.9), Kürt kelimesinin Farsçada *Gurd* (kahraman) kelimesiyle benzerliğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Kürt kelimesinin kökeni ile ilgili olarak tanımlayanın yaklaşımına bağlı olarak çok farklı açıklamalara rastlamak mümkündür.

Kürtçü entelektüeller arasında ise ilginç bir şekilde, "Kürt" adının nereden geldiğine dair göze çarpan önemli bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Kürtçü bazı kesimler¹²⁶ tarafından, 'Kürt' isminin Kürtçe ile Farsça dillerinin her ikisinde de 'dağ' anlamına gelen *ko* ve 'ordu' anlamına gelen *ord* kelimelerinin birleşmesinden (*ko* + *ord* = dağ ordusu) meydana geldiği veya Farsçada 'kahraman' anlamına gelen *Gord* kelimesinden türediği savunulmaktadır.

3.2.4. Özel Bir Yurtla Bağ: Kürdistan

Etnik bir toplulukta bulunması gereken temel unsurlardan olan *özel bir yurtla bağ* kapsamında, Kürtlerin halen ve geçmişte yaşadıkları bölgelerin incelenmesi ve 'Kürtlerin ülkesi' anlamına gelen *Kürdistan* kelimesi üzerine bir inceleme yapılması gereklidir.

Kürtlerin yaşadığı topraklar, özellikle Kürtçü çağrışımları öne çıkarmaya çalışanlar tarafından *Kürdistan* olarak adlandırılmaktadır. *Kürdistan* adının, sınırları net olarak belli bir coğrafyayı tanımladığını söylemek zordur. *Kürdistan* kavramı ile ilgili olarak bazı belirsizlikler bulunmaktadır. İlk olarak *Kürdistan* neresidir? İkinci olarak söz konusu *Kürdistan* olarak tanımlanan bölge veya bölgeler bugün hangi ülkelerin topraklarında hangi bölgelerin adlandırılmasında kullanılmaktadır? *Kürdistan* adı verilen bölge tarih boyunca sabit ve verili bir bölgeyi mi, yoksa zaman içinde değişen bir bölgeyi mi tanımlamakta kullanılmaktadır? Eğer *Kürdistan* adı sabit bir bölgeyi tanımlamakta kullanılıyorsa, bugünkü Kürtlerin tarihsel olarak *Kürdistan* adı altında belirlenebilecek

¹²⁶ Bkz. [<https://www.youtube.com/watch?v=W44himlaMQU>], (Erişim Ta: 01.07.2016)

bölgeler dışındaki diğer yerleri demografik değişikliğe uğratarak *Kürtleştirmeleri* ve buraları da 'müstakbel' *Kürdistan* içinde tanımlamaları kabul edilebilecek midir? Eğer iradi nüfus hareketleri ile içinde yaşanan bölgeler ülkesel hak iddialarına konu edilebilirse, örneğin bugün Almanya ve Belçika başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde belirli bölgelerdeki Türk nüfus yoğunlaşması dikkate alınarak, yoğun Türk nüfusunun olduğu bölgelerde Türklerin ülkesel bir hak iddia edebilmeleri mümkün müdür?

Bu açıklamalarda dile getirdiğimiz üzere *Kürdistan*'ın mevcudiyeti ve sınırları, *Kürdistan*'ın sınırlarının neresi olduğu ve hangi devletlerin topraklarında hangi bölgeleri tanımlamakta kullanıldığı ile *Kürdistan*'ın sınırlarının zaman içinde gündelik siyasete göre ne şekilde değiştiğinin ayrıntılı bir incelemesi yararlı olacaktır.

Hassanpour (2005, 144), yazılı kaynakların gösterdiği kadarıyla *Şerefhan*'dan çok önce söz konusu bölgenin tamamının veya en azından bir kısmının, Kürt olmayanlarca, *Kürdistan* olarak adlandırıldığını; Ali Kaşgari'nin, 1076'da çizdiği bir haritada bölgeyi *Kürtlerin yurdu* (ara al-ekrad) olarak tanımladığını ifade etmektedir. Parlar (2005, s.210) ise Hassanpour'un aksine, Sultan Sancar (ö. 1157) dönemine kadar *Kürtlerin yurdu* anlamına gelecek bir bölge adı geçmediğini, ilk kez Selçuklu Sultanı Sancar'ın, yeğeni Süleyman Şah için *Kürdistan* adlı bir eyalet kurduğunu, merkezi Hamedan yakınındaki Bahar kalesi olan eyaletin, Dinaver, Şehrizer, Sincar, Kirmanşah ve Hamedan bölgesini kapsadığını ileri sürmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı öncesinde koyu bir derebeylik düzeninin egemen olduğunu vurgulayan Parlar (2005, s.211), 14. yüzyıl ortalarına doğru bölgede Van-Hakkâri, Bitlis-Muş, Dersim-Çemişgezek, Silvan-Kulp, Eğil-Palu-Çermik gibi Kürt beyliklerini de içeren çok sayıda irsi beylik bulunduğunu; 16. yüzyılda bölgeye giren Osmanlı Devleti'nin, yirmi beş kadar Kürt beyliğini yasal olarak tanıdığını ifade etmektedir. Parlar (s.254) ayrıca, Çaldıran Savaşı'ndan önce bölgede bulunan Kürt beyleri ile Osmanlı Devleti arasında kararlaştırılan anlaşma ile Yavuz Sultan Selim'in Kürt beyliklerinin özerkliklerini tanıdığını ve bunu fermanlarla onayladığını belirtmektedir. Yavuz Selim'in Kürt beylikleri ile yaptığı anlaşmaya göre; Kürtler Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Osmanlıların komşu ülkelerle yapacakları savaşlara katılmaya zorunlu olacaklar, beylikler bağımsızlıklarını koruyacaklar, Kürt beyliklerinde yönetim babadan oğula geçecek veya eskiden beri devam eden geleneklere göre *Emir* seçilecek ve Padişah fermanıyla *Emirin* yetkisi kabul edilecektir.

Kaymaz (2014, s.14), Çaldıran zaferinin hemen ardından 1515'te Diyarbakır Beylerbeyliği'nin kurulduğunu, Musul ve çevresinin de bu yeni yönetsel yapının içinde yer aldığını belirtmektedir. 1533'te Erzurum, 1535'te Bağdat ve Musul, 1548'de ise Diyarbakır'dan ayrılan Van, bağımsız beylerbeylikler haline getirilmişlerdir. 18. yüzyıl başında Kerkük, Erbil, Köysancak, Karaçolan, Revandiz ve Harir sancakları Musul vilayetinden ayrılarak, Şehrizer adıyla, merkezi Kerkük olan yeni bir vilayet kurulmuştur. 1847'de bastırılan Bedirhan ayaklanmasının ardından Diyarbakır Vilayeti ile Van, Muş, Hakkâri sancaklarını ve Cizre, Botan, Mardin kazalarını içeren *Kürdistan* adlı bir eyalet kurulmuş, ama 1867'de, önceki yönetsel yapılanmaya geri dönmüştür. 1878'de Şehrizer Sancağı da Musul'a bağlanmıştır.

Bayrak (1993, s.36), Şemseddin Sami'nin (1850–1904) *Kamus'ul Alam* adlı altı ciltlik tarih ve coğrafya ansiklopedisine göre *Kürdistan*'ın sınırlarının; Urmiye ve Van Göllerinin sahillerinden Kerha ve Diyale nehirlerinin kaynaklarına ve Dicle'nin yatağını izleyerek Fırat'ı oluşturan Karasu yatağına ve oradan kuzeye doğru Aras havzasını Dicle ve Fırat havzasından ayıran, suları ayıran çizgiye kadar ulaştığını ileri sürmektedir. Musul vilayetinin büyük bölümü, Van ve Bitlis vilayetleriyle Diyarbakır ve Elazığ vilayetlerinin birer parçası ve Dersim sancağının *Kürdistan*'dan sayıldığı gibi, İran'da da *Kürdistan* adıyla tanınan eyaletle Azerbaycan eyaletinin güneybatı kısmının Kürdistan sınırlarına dahil olduğunu iddia etmektedir. Bayrak'a göre *Kürdistan*, kuzeydoğu yönünden Azerbaycan, doğuda Irak Acemi, güneyde Luristan ve Arap Irak'ı, güneybatı yönünden Cezire, kuzeybatı tarafından da Anadolu ile sınırlanmıştır.

Nikitine (2010, s.92), Fırat ırmağının yukarı yatağı ve Van Gölü havzası Kürtlerin çok erkenden yerleştikleri bölgeler olmuşsa da, tarih çağındaki ana yurtlarını, güney Torosların kollarında ve Dicle ırmağının sol (doğu) kıyısındaki dağlık bölgede (Botan, Habur ve Büyük Zap boylarında) aramak gerektiğini söyleyerek, daha da eskilere gidildiğinde ilk Kürt yurdunun bu bölgenin daha doğusunda ve güneyinde bulunabileceğini belirtmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar kuzeyde Ermenilerle iç içe yaşayan Kürtlerin Türkiye'deki kuzey yerleşme sınırının Erzurum enlemini geçmediğini, güneyde ise Mezopotamya ovasının kenarlarına kadar indiklerini ifade eden Nikitine, batıdaki sınırlarının Fırat nehri olmasına rağmen, Sivas'ın güneydoğusundaki bir bölgeyi de içerdiğini ve tek tek adacıklar şeklinde Konya ve Kilikya bölgesine de dağıldıklarını eklemektedir. Doğuda ise dağınık Kürt ögelerinin, özellikle Büyük Şah Abbas tarafından gönderildikleri Horasan'da ve Kazvin çevresinde Nadir Şah'ın 1736–1747 yıllarında kendilerini yerleştiği Fars eyaletinde (Kâlun-Abdu yakınında) ayrıca Mazenderan eyaletinde bulduklarını işaret etmektedir.

Kürt coğrafyasının bütün sınırlarını belli bir kutsallık attettiği “kızıl” çizgilere dayayan ve iddiasına herhangi bir kaynak göstermeyen Özer’in (2013, s.20) Kürt coğrafyası olarak adlandırdığı alan, doğuda İran’daki Kızıl Nehir’den batıda Anadolu’daki Kızılırmak’a uzanırken; güneyde Kızıldeniz’den, Kafkaslardaki Kızıl Kürdistan’a kadar uzanmaktadır.

Heper (2008, s.67), tarihleri boyunca yaşadıkları ulaşılması güç ve diğer halklarla karışmalarını önleyen dağlık bölgeleri tanımlamakta kullanılan *Kürdistan* bölgesinin, doğuda Urmiye Gölü ile batıda Fırat Nehri arasında olduğunu, bugünkü İran Azerbaycan’ı ile Anadolu’nun güneyini kapsadığını ve en önemli merkezinin, bugünkü Diyarbakır olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Halaçoğlu (2010, s.126) ise, *Kürdistan* diye adlandırılan bölgenin Osmanlı döneminde bugünkü Irak’ın kuzeyindeki Süleymaniye’den Elcezire’ye kadar, yani Hakkâri bölgesine kadar gelen ve İran tarafındaki Luristan bölgesi olduğunu, bunun haritalarda gösterildiğini, Diyarbakır bölgesiyle ilgili ise hiçbir zaman *Kürdistan* tabirinin söz konusu olmadığını eklemektedir. Destekleyici mahiyette olarak Zelyut (2013, s.42), Kanuni Sultan Süleyman’ın 1526 yılında Fransa Kralı I. François’ya yazdığı mektuptan alıntı yaparak, Diyarbakır ile Kürdistan denilen bölgenin ilgisi olmadığını ifade etmektedir: “Ben ki... Akdeniz’in ve Karadeniz’in ... ve Diyarbekir’in ve Kürdistan’ın ve Azerbaycan’ın ... ve Medine’nin... Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han’ım.” Sultan’ın ifadelerinden Diyarbakır’ın ayrı bir bölge olduğu ve Kürdistan denilen yerin Doğu Anadolu ve Azerbaycan’ın güneyindeki bir bölgeye işaret ettiği anlaşılmaktadır. Hür (2008) de I.Ahmet’in 1604 tarihli fermanında ‘Umum Kürdistan’ terimini kullandığını, 17. yüzyıl yazarı Evliya Çelebi’nin ünlü *Seyahatnamesinde* ayrıntılarıyla *Kürdistan* bölgesini ve şehirlerini anlattığını belirtmektedir. Özoğlu (2005, s.48), Evliya Çelebi’nin tanımladığı *Kürdistan* sınırlarının Şerefhan’ın tanımıyla örtüştüğünü, ancak Evliya Çelebi’nin *Şerefnameyi* okuduğu bilindiğinden dolayı bu durumun şaşırtıcı olmadığını ifade etmektedir.

Şerefhan’ın *Şerefname’de* yaptığı Kürdistan tanımında ise radikal Türkçü çevrelerce Türkçede “Orta Asya’dan Viyana’ya” tasvir edilen *Türk Yurdu* kavramı gibi, destansı bir tanımlama ile Kürtlerin o dönem yaşadığı bilinen en uç noktaları içine alan bir coğrafya tasavvur edilmiştir. Hür (2008), Şerefhan’ın, 1596–97 yıllarında kaleme aldığı *Şerefname* adlı eserinde ‘Kürtlerin memleketinin sınırları Hint Okyanusundan ayrılan Hürmüz Denizi (Basra Körfezi) kıyısından başlar; bir doğru çizgi üzerinde oradan Malatya ve Maraş illerinin nihayetine kadar uzanır. Böylece bu çizginin kuzey tarafını Fars, Acem Irak’ı (Güneybatı İran’ın Kuzistan Eyaleti) Azerbaycan, Küçük ve Büyük

Ermenistan teşkil eder. Güneyine ise Arap Irak'ı, Musul ve Diyarbakir illeri düşer," dediğini aktarmaktadır.

Kürtlerin Osmanlı'yla tarihsel işbirliğinin Yavuz Sultan Selim döneminde İdris Bitlisi'nin¹²⁷ aracılığıyla başladığını ifade eden Türkali (2002, s.26), 1639'da Osmanlılarla İranlılar arasında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın aynı zamanda *Kürdistan*'ın ikiye bölünmesinin tarihi olduğunu ileri sürmektedir. Osmanlı Kürdistan'ında Kürt beylerinin izinsiz sınır değiştirmeyeceklerini, savaşta Osmanlı'ya asker vermekle yükümlü olduklarını, kendi adlarına para bastırıp hutbe okutabileceklerini ilave etmektedir.

Kürdistan kelimesi, Türk yakın tarihinde özellikle İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nın 62 ve 64'üncü maddelerinde gündeme gelmiş, ancak 62'nci maddede *Kürdistan*'ın ayrıntılı sınırlarının çizilmesi yerine genel bir kavram olarak "kurulması planlanan Ermenistan güney sınırının güneyinde, Türkiye'yi Suriye ve El Cezire¹²⁸ den ayıran sınırın kuzeyinde, Fırat'ın doğusunda ve icap ederse İran sınırında değişiklikler de yapılarak bir yıl içinde yapılacak tespitler ve halk oylamalarıyla belirlenecek bir bölge" olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla buradan hareketle muhtemel Kürdistan'ın sınırlarının oldukça belirsiz olduğu, sınırların tespitinin, o dönemde Türklerin savaşta yenildiği İngiliz, Fransız ve İtalyanlarla birlikte İran ve Kürt temsilcilerden oluşturulacak ve birlikte yaşadığı Türklerin temsilcisi dahi bulunmayan bir komisyonun inisiyatifine bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Kürdistan kelimesi özelinde şunu da belirtmek gerekir ki, günümüzde İran'da *Kürdistan* adı altında bir eyalet bulunmakta, Irak'ta Anayasal olarak yerini almış otonom *Kürdistan Bölgesel Yönetimi* adında bir devlet niteliğinde oluşum bulunmakta iken bir coğrafi yer adı olarak *Kürdistan* kelimesinin bugün Türkiye'de kullanılması 'Türkçü' çevrelerde bir tabu olarak görülmektedir. Bununla birlikte bu kelime Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar, kesin olarak tespit edebildiğimiz yaklaşık yedi asır boyunca sorunsuzca kullanılmıştır. Atatürk'ün ve Milli Mücadele'nin diğer komutanlarının bile, Cumhuriyet ilan edilene kadar çeşitli yazışma ve telgraflarında da bu ifadeyi kullandığı göze çarpmaktadır. Örneğin, Atatürk 17.06.1919'da Amasya'dan 3. Ordu Müfettişi imzasıyla Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta "Diyarbakır'daki Kürt Kulübü

¹²⁷ Türkali, kimilerinin bu yüzden İdris Bitlisi'ye ilk çağ dediklerini, çağ (sıpa)ların analarına değil katırlara, atlara sokulmasından ötürü sözcüğün "işbirlikçi, hain" anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.

¹²⁸ Bugünkü Bağdat ve civarları kast edilmekle birlikte o sırada henüz Türkiye-Irak sınırı belli değil ve ortada Irak Devleti yoktur.

İngilizlerin teşvikiyle İngiliz himayesinde bir *Kürdistan* teşkili gayesini takip ettiği anlaşıldığından kapattırılmıştır....*Kürdistan*'ın maruf beylerinden aldığı müteaddit telgraflarla dağıtılan bu Kürt Kulübünün hiçbir Kürdü temsil etmediği ..." gibi ifadeler kullanılmaktadır (Karabekir, 2012, s.51). Atatürk'ün dahi o dönemde belli bir bölgeyi *Kürdistan* olarak tanımlıyor olması ilgi çekicidir. Ancak, Nutuk'un ayrıntılı bir okuması yapıldığında, Atatürk'ün, Kürtlerin ayrı bir etnik grup olduğunu ortaya koyduğunun çıkarılabileceği çeşitli ifadeleri bulunmasına rağmen, açıkça belli bir bölgeyi *Kürdistan* olarak kendisinin tanımladığını gösteren ifadesine rastlanmamaktadır. Hür (2008) de aynı şekilde, Milli Mücadele'nin başlarında, Atatürk'ün, Kürt aşiret reislerine çektiği telgraflarda, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'e yazdığı mektuplarda, bazı Meclis konuşmalarında *Kürdistan* dediğini, Birinci Meclis'in Doğu'dan gelen üyelerine *Kürdistan* milletvekili denildiğini vurgulayarak, 1923'ten itibaren ise söz konusu bölgeden *Vilayat-ı Şarkıya* veya *Şarkî Anadolu* olarak söz edilmeye başlandığını yazmaktadır.

Kürdistan bölgesinin büyüklüğü hakkında, genellikle iddiayı öne sürenlerin amaçlarına göre değişen çok farklı görüşler bulunmaktadır. Kürtçü görüşlere yakınlığıyla bilinen Lokman ve Maglaughlin (2001, s.3), 2001 yılında yaptıkları çalışmada Kürtlerin yaşadıkları yerlerde çoğunluğu oluşturdukları toprakların büyüklüğünü 230,000 (596.000 km²) ile 300,000 (777.000 km²) mil kare olarak ileri sürmektedirler. Yazarlara göre *Kürdistan*'ın toplam alanının % 43'ü (256.000 km² – 334.000 km²) Türkiye'de, % 31'i İran'da, % 18'i Irak'ta, % 6'sı Suriye'de, % 2'si ise eski SSCB sınırları içinde esas olarak Ermenistan ve Azerbaycan'da bulunmaktadır. Eski SSCB sınırları içinde bulunan Kürtlerin, o bölgeler 1807–1820 arasında İran'dan ve 1878'de Osmanlı Devleti'nden ilhak edildiğinde ilgili ülke sınırlarına geçmiş olduklarını belirtmektedirler.

Bu zamana kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla Kürtlerin yaşadığı bütün bölgelerin Kürtlerin çoğunlukta olup olmadıklarına bakılmaksızın "Kürtçü" eğilimli yazarlarca genel olarak Kürtlerin yaşadığı yerler adı altında *Kürdistan* olarak adlandırılma eğilimi ortaya çıkmaktadır denebilir.

3.2.4.1. Kürdistan'ın Sınırlarının Kuzey ve Batı'ya Genişlemesi

Kürt kimliğine karşı Türkçü bir refleksle ifade etmiş olsa da, Çay'ın (1993, s.118) "*Kürdistan* teriminin ortaya çıktığı 14. yüzyıl kaynaklarında *Kürdistan* olarak zikredilen Ardalan, Kirmanşah, Hamedan ve Luristan bölgelerinin 19. yüzyıl Batı kaynaklarında adeta unutulduğunu, hayali Kürdistan'ın İran'da gerçekte adı geçen yerlerde değil de

Anadolu sınırları içine yerleştirilmeye çalışıldığını” öne süren sözleri Kürdistan’ın sınırlarında tarih boyunca varsa meydana gelen değişikliklerin incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Celil (2014, s.17), erken Ortaçağ dönemlerinde, yeni yaylalar edinme peşindeki pek çok Kürt aşiretinin, durmadan kuzeye ve batıya doğru göçlerle kaydıklarını ifade etmektedir. Bozdağ (2009, s.15) da, 16. yüzyıl başlarında Anadolu’nun güneydoğusunda Kürtlerin değil, Türkmenlerin çoğunlukta olduğunu; Yavuz Selim’in, bugünkü Güneydoğu Anadolu’nun da güneyinde ve özellikle Musul ve çevresinde yerleşmiş bulunan Kürtleri, Türkmenlerden boşalan köy ve yerleşim yerlerine getirdiğini ve böylece İran-Osmanlı sınır güvenliğini sağladığını iddia etmektedir. Bozdağ’ı destekleyici mahiyette Jongerden (2007, s.233) tarafından verilen rakamlara göre, Diyarbakır ilinde 1516 yılına ait 14.568 olan toplam nüfusun 5.444’ü Müslüman iken, 1540 yılına ait toplam 20.533 olan toplam nüfusun sadece 8.761’i Müslüman olarak gösterilmektedir. Değil Kürt olarak, toplam Müslüman olarak bile Diyarbakır’da çoğunluğun Hıristiyanlarda olması ilginç gözükmemektedir.

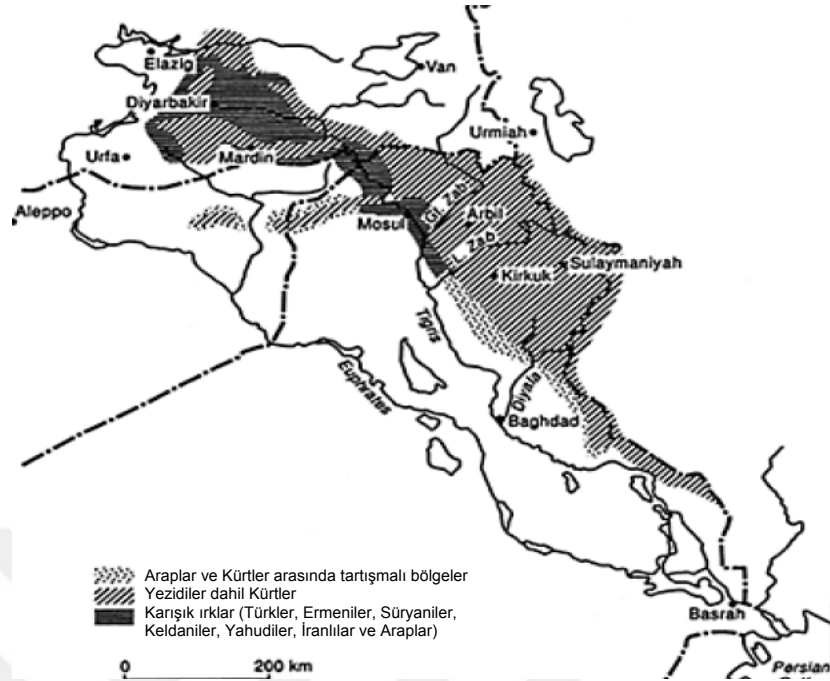
Çay’ın “*Kürdistan* haritalarının gerçeği yansıtmadığı” görüşünü destekleyici mahiyette O’Shea’nın (2004) *Harita ve Gerçeklik Arasında Yanılgı: Kürdistan Coğrafyası ve Algılamaları* (Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan) isimli ayrıntılı çalışmasında eski dönemlerden günümüze kadar *Kürdistan* olduğu iddia edilen bölgelerin, fiili durumla bağdaşmadığı açıklanmaktadır. *Kürdistan* haritalarının Kürt ulusçularının arzu ve tutkularının daha da ötesine geçtiğini ifade eden O’Shea (2004, 156), bugüne kadar üretilen Kürdistan haritalarının çok azının gerçek etnografik temele dayandığını öne sürmektedir. Hiçbir haritanın Kürtlerin tamamı veya siyasi grupları tarafından kabul görmediğini; *Büyük Kürdistan* haritalarının gerçekle ilgisi olmayan propaganda haritaları olduğundan dolayı ev sahibi ülke hükümetleriyle tartışılmadığını, *Kürdistan* haritalarının aşırı Kürt ulusçularının arzularını temsil ettiğini ileri sürmektedir. O’Shea’ya göre bu haritalar, Kürtlerin mevcut duruma en yakın sınırlarına göre çizebildikleri mitsel geleceklerini koparabilme teşebbüslerini göstermektedir. Ayrıca Kürt sosyolojisi ve tarihi ile ilgili olarak referans yazarlardan birisi olan Nikitine (2010, s.70) tarafından 1943’te yapılan çalışmasında da ortaya koyduğu gibi “Kürtlerin oturduğu ülkeyi tanımak istersek *Kürdistan* adına dayanamayız, çünkü bu ad zaman ve mekân içinde çok değişken bir terimdir” ifadesiyle de belirttiği şekilde, Kürdistan olarak adlandırılan bölgeler ve gerçekte Kürtlerin yaşadığı bölgeler tam olarak birbirleriyle örtüşmemektedir.

Radikal Kürtçü coğrafi yaklaşımların demografik gerçeklerle bağdaşmadığı sonucunun çıkarılabileceği yukarıdaki açıklamalar ışığında bugüne kadar ortaya atılan *Kürdistan* haritalarına bir göz atmak gerektiği açıktır. Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip dağılan Osmanlı topraklarında kurulması planlanan *Kürdistan Devleti* dolayısıyla, söz konusu *Kürdistan*'ın resmi olarak haritalandırılması çalışmaları ilk olarak gündeme gelmiştir. Uluslararası ortamda öne sürülen, bilinen ilk resmi *Kürdistan* haritası olduğunu düşündüğümüz belge, Sevr anlaşmasına esas teşkil etmek üzere Paris Barış Görüşmelerinde, kazanan devletlere Kürt tarafı temsilcisi Şerif Paşa tarafından sunulan ve Kürtlerin ülkesel hak iddialarına konu edilen haritadır. Söz konusu haritada Van Gölü'nün, kurulması arzu edilen *Kürdistan* topraklarının sınırlarının dışında tutulma gerekçesinin, söz konusu bölgelerin kuzeyde kurulacak bir Ermenistan Devleti'ne bırakılmış olduğu ve bu konuda Ermenilerle anlaşmaya varılmış olduğu bilinmektedir. Bir barış görüşmesi öncesi tarafların gerçekte hak iddia edebilecekleri topraklardan çok daha fazlasını isteme eğiliminde olacakları açık olmasına rağmen, *Kürdistan* sınırlarının bugünkü Türkiye sınırları içinde Tunceli, Bingöl, Elazığ illeri hariç Fırat Nehri'nin Batı ve Kuzeyine geçmediği, bu bölgeler dışında Kürt mevcudiyetini öne sürmediği görülmektedir.

Harita 1: Şerif Paşa'nın Kürdistan Haritası

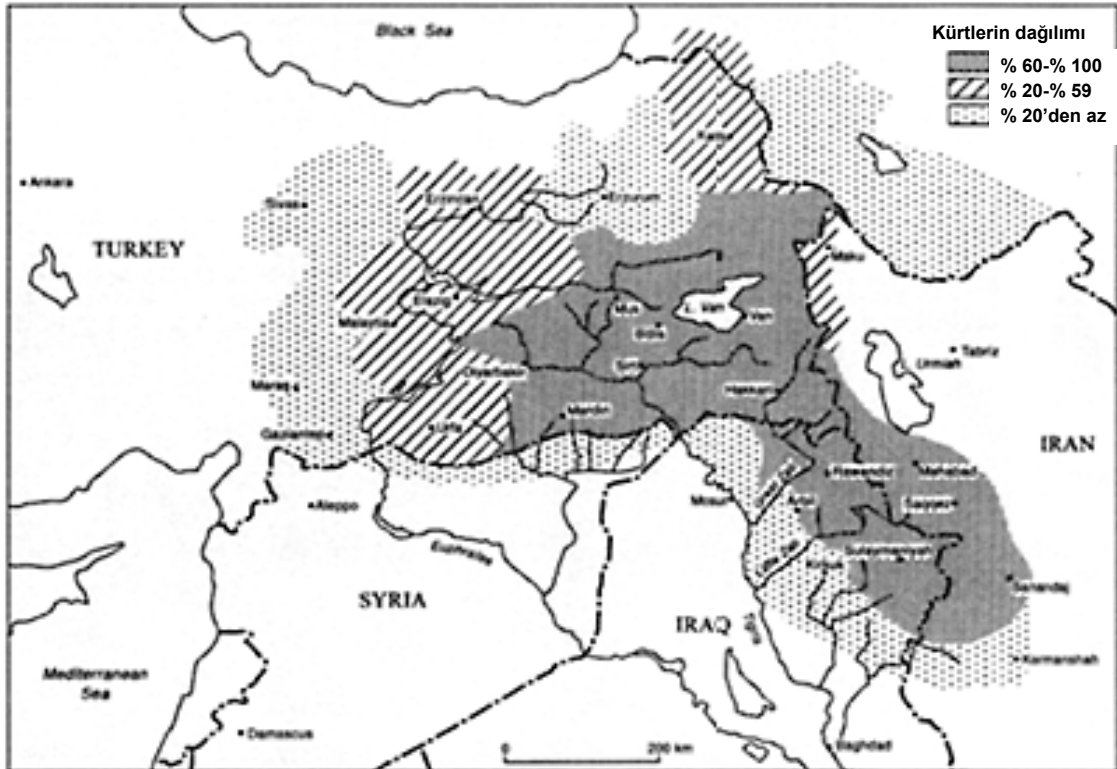

Harita 2: İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Göre Birinci Dünya Savaşı Sonrası İrk ve Etnisite Durumu

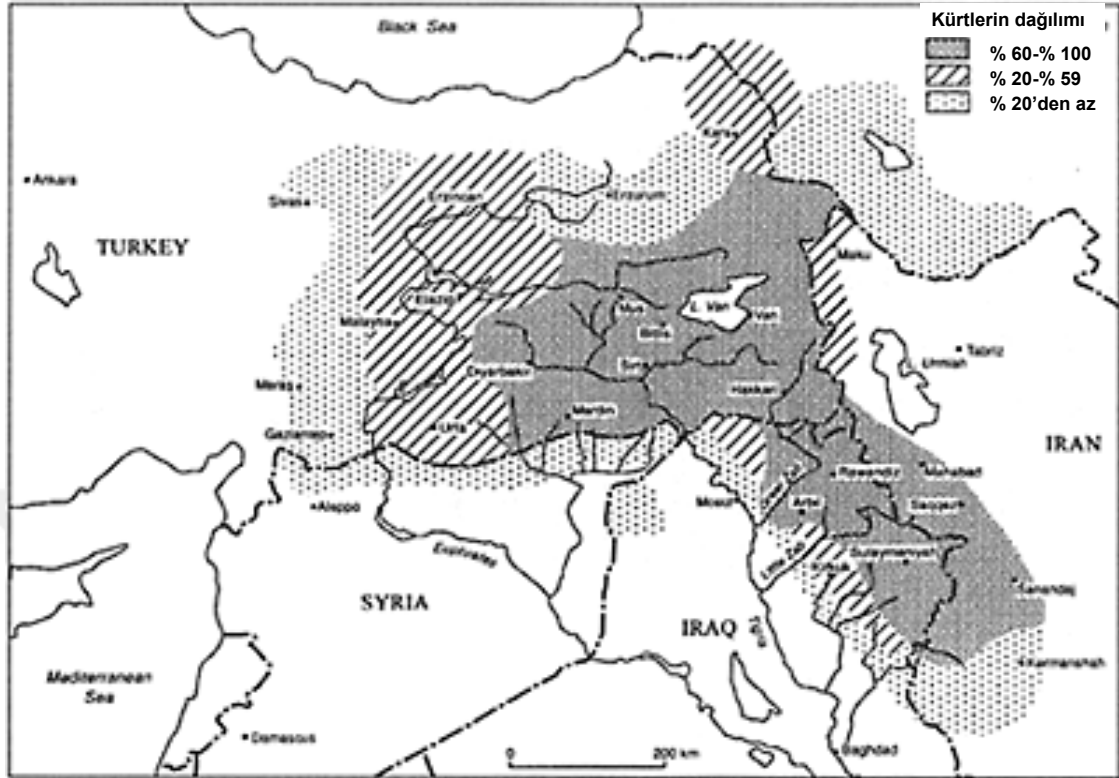
Kaynak: O'Shea, 2004, s.145.

Harita 3: İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 1986 Yılına Ait Kürtlerle Meskûn Bölgelerdeki Kürt Yoğunluğunu Gösterir Harita

Kaynak: O'Shea, 2004, s.157.

Harita 4: İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 1996 Yılına Ait Kürtlerle Meskûn Bölgelerdeki Kürt Yoğunluğunu Gösterir Harita

Kaynak: O'Shea, 2004, s.157.

O'Shea'nın (2004, s.157) sadece on yıllık arayla aynı kurum tarafından yayınlanan yukarıdaki iki haritada bile dış sınırların örtüşmediği, on yıllık sürede *Kürdistan*'ın sınırlarının planlayanlara göre sürekli genişlediği ilgi çekicidir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından birisi 1986, diğeri 1996 yıllarına ait hazırlanmış olan etnik yoğunluk haritalarını veren bölgedeki Kürt göçlerinin on yıl gibi bir sürede yarattığı hızlı demografik değişiklik ilginç ve inandırıcılıktan uzak gözükmemektedir.

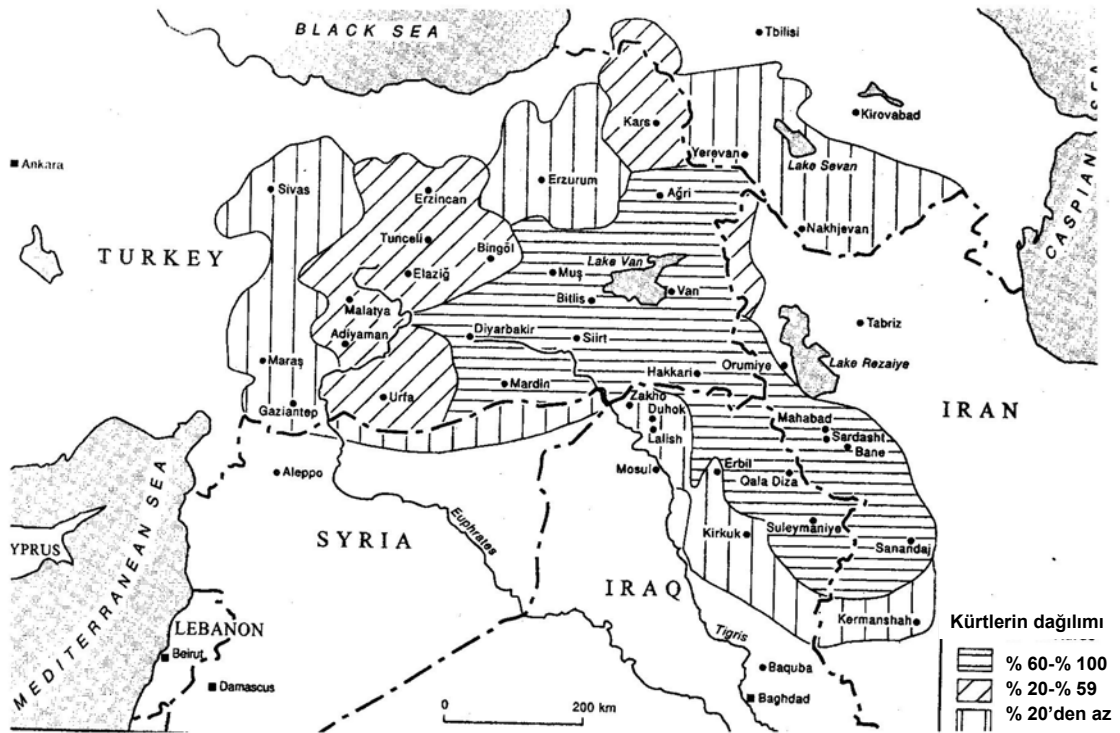
Haritalardaki demografik yapının Kuzeye ve Batı'ya doğru Kürtler lehine sürekli değiştirildiğini ortaya koyan bir diğer çalışma, örneğin Kürtçü yazar Kerim Yıldız tarafından Kürtlerle ilgili yapılan neredeyse bütün çalışmalarda eserlerinin başlangıç bölümüne koyduğu, aşağıda verilen on yıl önceki *Kürdistan* haritasında görülebilmektedir. Haritada, söz konusu *Kürdistan*'ın Türkiye topraklarında işgal ettiği alanın Kuzey sınırlarının uzandığı hatlarla, Musul ve Kerkük şehir merkezlerini içine alan bölümlerinin İngilizlerin Kürt yerleşimcileri %20'nin bile altında olarak gösterdiği yukarıdaki haritaların daha da dışına ulaşan sınırlarıyla dikkat çekicidir.

Harita 5: Kerim Yıldız'a Göre Kürdistan Haritası

Kaynak: Yıldız, 2005a/b, 2007, 2008.

Harita 6: Kürtlerin Yaşadıkları Topraklarda Genel Nüfusa Oranları

Kaynak: Kreyenbroek ve Allison, 2003.

Kürtlerin yaşadığı ifade edilen bütün topraklarda Kürt nüfusunun egemen etni olmadığını gösteren ve bugünkü Kürdistan'ın sınırları iddialarına ışık tutacak *Kreyenbroek ve Allison'un (2003) Kürt Kimliği ve Kültürü* isimli çalışmalarının başında Kürtlerin yaşadığı topraklarda genel nüfusa oranlarını gösterdikleri yukarıdaki haritanın bu konudaki tartışmalara katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Kürtçü kartografların ürettikleri haritalarla her fırsatta Kuzeye ve Batıya doğru bir genişleme eğiliminde olduğunu gösteren *Kürdistan* haritaları ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer husus ta, ABD'nin 2003 Irak müdahalesi öncesi bütün haritalarda Musul şehri *Kürdistan* sınırları dışında tutulmakta iken¹²⁹ "2003 fırsatı" sonrası Musul *Kürdistan* sınırları içine alınmıştır. Dolayısıyla Batıya ve Kuzeye genişleme sadece Türkiye topraklarında değil, Suriye ve Irak toprakları için de söz konusu olan ve çok hızlı gelişen bir süreçtir.

Kürdistan'ın Batı ve Kuzeye doğru sürekli bir genişleme içinde gösterilmesi tartışmalarını sonlandırmadan önce Kürtlerin yaşadığı her bölgenin *Kürdistan* sınırları içinde gösterilmesinin ayrı bir sorun teşkil ettiğinin belirtilmesi gerekmektedir.

3.2.5. Kürtlerde Nüfus

Etnik kimlikten bahsedilebilmesi için zorunlu bir unsur olmamakla birlikte, Kürtlerin dil, din gibi *ortak kültürü*, efsane ve mitler gibi *paylaşılan tarihi anılara* geçmeden önce Kürtlerin nüfuslarından da kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Zira herhangi bir topluluğun dikkate alınabilmesi için belli bir miktar nüfus içermesi gerekliliği tabiidir. Aşağıdaki kısımda Kürt etnik kimliğine mensup insanların sayısı hakkında bir fikir verilmesi amaçlanmıştır.

Kürtlerin nüfusları ile ilgili veriler doğal olarak içinde yaşadıkları ülkelerin devletleşme ve kurumsallaşmalarını tamamladıkları dönemlerde, ilk olarak söz konusu devletlerin askerlik ve vergi gibi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi maksadıyla gündeme gelmiştir. Kendilerinden bahsedilmiş olan çok eski dönemlere ait birkaç eserde de ancak aşiret veya topluluk bazında bilgi alınabilmekte, söz konusu aşiretlerin sayıları hakkında net

¹²⁹ 2003 yılında ABD işgal birliklerinin Musul'da mahalli yönetime verdiği istihdam kontenjanları, Musul halkının çoğunluğunun Arap olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu çalışmanın yazarının Musul'da konuşlu ABD Tümeninde irtibat subaylığı görevinde iken şahit olduğu üzere; Musul vilayetinde bulunan farklı etnik grupların nüfus oranlarına göre belirlenen görevlendirmeye göre 2003 yılında Musul valisi (governor) Arap, vekili (deputy governor) Kürt, yardımcısı (assistant governor) ise Türkmen idi. (Musul vilayeti/eyaleti ile Musul şehrini birbirinden ayırt etmek gerektiği unutulmamalıdır. Musul adı altında hem bir *vilayet/eyalet*, hem de o vilayetin merkezi olan *şehir* bulunmaktadır.) Geçen zaman içinde, Kerkük ve Musul şehirlerinin etnik kompozisyonu Kürtler lehine oldukça değişmiş durumdadır ve bölgeye göç eden Kürt ailelere 2003 yılından beri son derece teşvik edici maddi yardımlar ve primler aleni olarak verilmektedir.

bir değerlendirme yapılamadığı için toplam nüfuslarına ulaşamamaktadır. Kaldı ki, Kürtlerin herhangi bir şekilde belirli aşiretler bağlamında sayılarına ulaşılsa da, içinde yaşadıkları ülkelerin söz konusu dönemdeki genel nüfus sayımına ulaşamayacağı için, herhangi bir orantısal sonuca varmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Kürtlerin nüfusları ile ilgili olarak ancak içinde yaşadıkları ülkelerin nüfus sayımlarına bağlı olarak yapılan değerlendirmeler ele alınmak zorunda kalınmıştır. Ancak Kürt nüfusu hakkında kesin olan bir şey vardır ki, Kürtlerin nüfus artış ve doğurganlık oranları çevre halkların tümünden oldukça yüksek olduğu için son dönemlere ait Kürt nüfusu oranları zaten tüm zamanların Kürtler lehine en yüksek olan rakamlarını vermektedir denebilir.

Kürtlerin nüfusları ile ilgili en eski tarihlere ait verilerden birisi Heper'in (2008, s.67), 1850'lerin başında, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir milyon Kürt'ün yaşadığını, buna karşılık 12,9 milyon Türk, 2,4 milyon Ermeni, 2 milyon Rum ve 150 bin Musevi olduğunu belirten ifadesidir.¹³⁰ Kürtlerin nüfusu ile ilgili hesaplamaların kaynaklara göre büyük değişkenlik gösterdiğini belirten Jwaideh (2014, s.34), Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransız Hükümeti'nce 1892'de yayınlanan *Livre Jaune* (Sarı Kitap)'da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtlerin sayısının 3.012.879 olarak tahmin edildiğini, İngilizlerin resmi yayını *Armenia and Kurdistan*'da, Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtlerin sayısının ise bu rakamın yarısı olan 1.500.000 civarı olarak kaydedildiğini bildirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yıllardan rastgele seçtiği birkaç gazetenin Kürt nüfusa ait verilerini yazan Jwaideh (2014, s.36), 20 Mart 1946 tarihli *Chicago Daily News*'ün sekiz milyon, 21 Mart 1946 tarihli *The Manchester Guardian*'ın iki buçuk milyon, 6 Mayıs 1946 tarihli *The Times*'in üç milyon gibi birbirinden çok farklı rakamları zikrettiğini aktarmaktadır. Dahası, aynı haber kaynağının farklı dönemlere ait verileri arasında bile üç kata yakın farklar olabildiğini vurgulayan Jwaideh, 4 Aralık 1945 tarihli *Le Monde* gazetesine göre Kürt nüfusu sekiz-dokuz milyon olarak veriliyorken, aynı gazetenin altı yıl sonraki 7 Aralık 1951 tarihli sayısında üç kat düşüğü olan 3.130.000 rakamının zikredildiğine dikkat çekmektedir.

¹³⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeni veya Rum'ların yaklaşık yarısı kadar olan nüfuslarının, günümüzde dünya üzerinde yaşayan Rum ve Ermenilerin ayrı ayrı nüfusları toplamı ile karşılaştırıldığında günümüze kadarki Kürt nüfus artış oranının oldukça yüksek boyutta olduğu, *bağımsız devlet* veya *özerklik* uygulamaları gibi belirli coğrafi sınırlandırmalara tabi tutulmadıkları sürece, tabiiyetinde buldukları devletlerin demografik yapılarını süratle lehlerine çevirmekte oldukları gerçeği de ayrı bir inceleme konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Kürt nüfusu hakkında Jwaideh'in Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerinden verdiği rakamlar arasındaki büyük farklılık bugün aynı oranlarda olmasa bile halen geçerlidir. Çünkü otonom durumda bulunan Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi haricinde, Türkiye, İran ve Suriye'de bulunan Kürtlerin nüfus sayımlarının etnik esaslara göre yapılmaması nedeniyle gerçek verilere ulaşılması mümkün değildir.

Dündar (2008, s.114), yabancı ülke konsoloslarının veya konunun uzmanlarının tahminlerinden başka elimizde kaynak olmadığını belirttiği Osmanlı dönemi Kürt nüfusu ile ilgili olarak, Britanya özel danışmanı Louis Heck'in 22 Kasım 1918 tarihli raporunda Kürtlerin toplam nüfusunu 1,65 milyon olarak tahmin ettiğine yer vermektedir. Aynı çalışmada, İttihatçıların 1915'te yaptıkları ifade edilen gizli nüfus sayımına dayanarak ortaya attıkları 2 milyon rakamı ve 1918'de neşredilen *Türkmenler* adlı İttihatçı yayında 2,1 milyon olarak verilen Kürt nüfusunu dikkate alarak Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Kürt nüfusunu aşağı yukarı 2 milyon kişi olarak tahmin etmektedir. Verilen bu rakam, 1927'de yapılan nüfus sayımında anadili Kürtçe olan ve Osmanlı Kürtlerinin üçte birinden fazla bir kısmının Suriye ve Irak topraklarında kaldıkları göz önüne alındığında tutarlı gözükmemektedir.

Mustafa Abdülhalik (Renda) 14 Eylül 1925'de, İçişleri Bakanlığı özel kalem müdürlüğü görevinde iken. Başbakan İsmet Paşa'ya Doğu illerine yaptığı denetleme gezisi sonucunda Kürtlerle ilgili verdiği raporunda (Yıldırım, 2011), Fırat'ın batısında bulunan Malatya vilayeti de dahil olduğu halde, Fırat'ın doğusundaki vilayetlerde Kürt nüfusunun 1 milyon 100 binden fazla olduğunu belirtmektedir.

Türkiye'de anadiller esası üzerinden yapılan ve ilk olarak 1927'de başlayan nüfus sayımları, sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda sürekli yapılmış, ancak 1965'de anadillerin sorulması uygulamasına son verilmiştir. Söz konusu nüfus sayımlarına göre anadili Türkçe, Kürtçe ve Arapça olan nüfusla ilgili ortaya çıkan tablo toplam nüfusla birlikte aşağıda verilmiştir.

Tablo 8: Türkiye'de Konuşulan Anadillerin Yıllara Göre Dağılımı

Anadil	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965
Arapça	134.273	153.687		235.668	269.038	300.583	347.690	365.340
Kürtçe	1.184.446	1.480.246	1.020.000	1.469.570	1.854.569	1.679.265	1.847.674	2.219.589
Türkçe	11.777.810	13.899.073	16.079.000	16.546.681	18.254.851	21.622.292	25.172.555	28.289.680
Toplam	13.648.270	16.158.018	17.820.950	18.970.174	20.947.188	24.064.763	27.754.820	31.391.421

Kaynak: Kubilay, 2004, s.68.

1927 nüfus sayımının vilayetler bazında yapılan değerlendirmesinde Çağaptay (2006, s.57), Güneydoğu'daki Van, Muş, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Ağrı ve Elazığ'ı içeren yedi vilayette Kürtlerin çoğunlukta olduğunu; Urfa, Malatya, Erzincan, Kars, Maraş, Erzurum ve Sivas vilayetlerinde de oldukça önemli oranlarda azınlıkta olduklarını ifade etmektedir. Türk topraklarının üçte birini, Türkiye nüfusunun ise beşte birini teşkil eden söz konusu on dört vilayette Kürtlerin % 90'ının yaşadığını belirtmektedir.

Saygı Öztürk (2012, 71), İsmet İnönü'nün Atatürk'e sunmak üzere 1935 yılında hazırladığı "Kürt" raporundan sonra nüfus müdürlüklerine gizli bir araştırma yaptırıldığını, yaptırılan gizli araştırmanın bölgedeki nüfus durumunu ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmaya göre başına Abidin Özmen'in atandığı 1. Umumi Müfettişlik bölgesinde bulunan Diyarbakır, Bitlis, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa, Siirt illerinde 228,282 Türk'e karşılık, 765,150 Kürt, 5,085 Ermeni, 20,508 Süryani, 92,274 Arap bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Günümüzde, Türkiye'deki Kürtlerin nüfusu ile ilgili olarak ise değişik ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmalara dayanan veriler mevcuttur. Bir düşünce kuruluşu tarafından yapılan ve 1965'e kadar yapılan anadil bağlamındaki nüfus sayımlarıyla kıyaslandığında, nüfus artış hızına göre makul gözükten Kürtlerin ikamet ettiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde nüfusları ve oranlarını gösteren bir tablo aşağıda sunulmuştur (Akyürek, 2011, s.3). Tabloda Zazalar, Kürtlerin dışında ele alınmış, Kürtlerin yaşadıkları bölgeler söz konusu illerde çoğunluk ve azınlık olmalarına göre iki bölge altında incelenmiştir:

Tablo 9: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Etnik Yapı

	I. BÖLGE (12 İL)		II. BÖLGE (7 İL)		Doğu ve Güneydoğu Anadolu 19 İl Toplamı	
	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde		
Etnik Köken						
Kürt	4 987 068	80,49	2 191 819	32,62	7 178 887	55,59
Türk	243 037	3,92	3 701 857	55,10	3 944 894	30,55
Zaza	550 018	8,87	319 065	4,75	869 083	6,73
Arap	372 117	6,00	488 353	7,27	860 470	6,64
Diğer	42 971	0,69	16 256	0,24	59 227	0,45
Toplam	6 195 211	100	6 717 350	100	12 912 561	100

Kaynak: Akyürek, 2011, s.3.

Yukarıdaki tabloda verilen rakamların yalnızca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan Kürtleri ve Zazaları içerdiği, Kürtlerin Türkiye'nin Batı bölgelerine de göç etmiş oldukları ve Türkiye'nin büyük şehirlerinde önemli miktarda Kürt yaşadığı ayrıca göz önüne alınmalıdır. İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde hemen hemen Türkiye genelindeki Kürtler ile aynı oranlarda Kürt etnik grubuna mensup nüfusun bulunduğu değerlendirilmektedir. Örneğin Mutin (2012, s.158), İstanbul'un 800 000 Kürt nüfusuyla en fazla Kürdün bir arada bulunduğu şehir olduğunu ve Türkiye'de doğan Kürtlerin üçte birinin Türkçe konuşulan bölgelerde ikamet ettiğini ileri sürmektedir.

Eylül 2006 ayında Milliyet ve KONDA işbirliğiyle hazırlanan *Biz Kimiz?* isimli toplumsal yapı araştırmasında¹³¹, denekler tarafından belirtilen kimliklere göre Türkiye'de yetişkinlerin % 9,02'sinin Kürt ve Zaza olduğu (s.14) açıklanırken, elde edilen verilere göre gerçekte bu oranın % 13,4 olduğu (s.16), 2006 yılı için bu rakamın 11 milyon 445 bin sayısına ulaşmış olduğu ifade edilmektedir.

Güncel Kürt nüfusunu, dünyadaki bütün halkların farklı parametrelere göre nüfuslarını veren internet erişimli uluslararası kurum ve kuruluşlardan da elde etmek mümkün olabilmektedir. Söz konusu kuruluşlardan birisi olan Londra merkezli *Minority Rights Group International*'in verilerine göre¹³², 73 milyonluk Türkiye'de toplam nüfusun %10'u ile %23'ü arasında Kürt bulunduğu, anadil üzerinden yapılan 1965 seçimlerine göre genel nüfusun % 7,5'u oranındaki Kürt mevcudunun değişik nedenlerle bütün Kürtlerin sayısını içermediği, günümüzdeki sayılarının net olarak bilinmediği ifade edilmektedir. Aynı sitede, 69 milyonluk İran'da ise ortalama 5 milyon veya genel nüfusun % 7'si oranında Kürt yaşadığı, 33,5 milyonluk Irak'ta 5,5 milyon veya genel nüfusun % 15-20'si oranında Kürt yaşadığı, 19 milyonluk Suriye'de¹³³ ise 2011 yılı verileriyle yaklaşık 2,5 milyon Kürt bulunduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde internet erişimli, istenilen değerleri istenilen tablo parametreleri üzerinden almaya olanak veren ABD merkezli bir kuruluş olan *Joshua Project* isimli, Türkiye'deki Kürt nüfusunu toplam 15,5 milyon civarında veren internet tabanlı kurumun verilerine göre¹³⁴, Kürtlerin yaşadıkları ülkeler ve diğer bazı özellikler temelinde elde edilen veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Gerek *Minority Rights Group*'un, gerekse de *Joshua Project*'in verilerinin herhangi bir resmi geçerlilikleri olmayıp, uluslararası örgütlerle işbirliği içinde çalıştıkları göz önüne

¹³¹ [http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf]

¹³² [www.minorityrights.org] (erişim Ta: 20.12.2015)

¹³³ Suriye Kürtleri hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Dağ, Mustafa ve Fecri Arslan, (2013), "1920'den 2012'ye Suriye Kürtleri", (ed: Yıldız, Cengiz), *Kürtler Uluslararası Sempozyumu, 6-8 Eylül 2012, Bingöl*, Bingöl Üniversitesi Yayını, ss. 232-248)

¹³⁴ [<http://joshuaproject.net>] (Erişim Ta: 20.12.2015)

alındığında, en azından, bu kaynaklara sahip olanların ellerindeki veriler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadırlar.

Tablo 10: Kürtlerin Yaşadığı Bölgeler ve Sayıları

Yaşadığı Ülke	Nüfusu	Etnik Grup	Ana Dili	Dini
ABD	8,800	Kürt, Merkez	Kürtçe, Merkez	İslam
ABD	51,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
ABD	500	Yezidi	Kürtçe, Kuzey	Etnik Dinler
Afganistan	235,000	Kürt, Merkez	Kürtçe, Merkez	İslam
Almanya	30,000	Zaza-Alevi	Zazaca, Kuzey	İslam
Almanya	533,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Almanya	50,000	Yezidi ¹³⁵	Almanca	Etnik Dinler
Avustralya	4,100	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Avusturya	24,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Azerbaycan	6,300	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Bahreyn	46,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Belçika	28,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Ermenistan	2,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Ermenistan	34,000	Yezidi	Kürtçe, Kuzey	Etnik Dinler
Finlandiya	6,100	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Fransa	83,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Gürcistan	2,600	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Gürcistan	18,000	Yezidi	Gürcüce	Etnik Dinler
Hollanda	74,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Irak	60,000	Bajelani	Bajelani	İslam
Irak	4,116,000	Kürt, Merkez	Kürtçe, Merkez	İslam
Irak	32,000	Gorani, Hawrami	Gurani	İslam
Irak	38,000	Herki	Kürtçe, Kuzey	İslam
Irak	3,033,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Irak	31,000	Şabak	Şabak	İslam
Irak	26,000	Gorani, Sarli	Sarli	İslam
Irak	501,000	Yezidi	Kürtçe, Kuzey	Etnik Dinler
Iran	534,000	Kürt, Merkez	Kürtçe, Merkez	İslam
Iran	28,000	Gorani, Hawrami	Goranice	İslam
Iran	21,000	Herki	Kürtçe, Kuzey	İslam
Iran	3,592,000	Kürt, Güney	Kürtçe,	İslam
Iran	471,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Iran	28,000	Şıkak	Kürtçe, Kuzey	İslam
İngiltere	25,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
İspanya	900	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
İsveç	10,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
İsveç	4,000	Yezidi	İsveççe	Etnik Dinler
İsviçre	7,900	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
İtalya	12,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Kanada	6,900	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Kazakistan	35,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Kırgızistan	14,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam

¹³⁵ Yezidilerin de Zazalar gibi Kürt olarak kabul edildiği bu araştırma kuruluşunun verilerinde belirtildiği gibi, Yezidilerin buldukları ülkenin dilini anadili olarak kabul etmiş oldukları ve dil bakımından asimile olmuş oldukları, bununla birlikte İslam dininin diğer dinlerce kolayca asimile edilemediğini ortaya çıkarmaktadır.

Kuveyt	313,000	Kürt, Merkez	Kürtçe, Merkez	İslam
Lübnan	89,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Norveç	4,900	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Özbekistan	2,800	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Rusya	23,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Rusya	40,000	Yezidi	Kürtçe, Kuzey	Etnik Dinler
Suriye	1,929,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Suriye	15,000	Yezidi	Arapça	Etnik Dinler
Türkiye	186,000	Zaza-Alevi	Zazaca, Kuzey	İslam
Türkiye	1,167,000	Zaza-Dimli	Zazaca, Güney	İslam
Türkiye	39,000	Herki	Kürtçe, Kuzey	İslam
Türkiye	8,217,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Türkiye	24,000	Şıkak	Kürtçe, Kuzey	İslam
Türkiye	5,947,000	Kürt, Türkçe konuşan	Türkçe	İslam
Türkiye	3,000	Yezidi	Kürtçe, Kuzey	İslam
Türkmenistan	7,300	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Ukrayna	1,900	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Ukrayna	2,100	Yezidi	Ukraynaca	Etnik Dinler
Ürdün	5,400	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam
Yunanistan	22,000	Kürt, Kurmanç	Kürtçe, Kuzey	İslam

Kaynak: www.joshuaproject.net

Yukarıdaki tabloda Avrupa ülkelerinde yaşayan Kürtlerin toplam nüfusu dikkate alındığında, Boulanger'in (2006) *Géopolitique des Kurdes* isimli çalışmasında ülkeler bazında *Paris Kürt Enstitüsü'nün* 2005 verilerine dayanarak aktardığı rakamların birbiriyle uyum gösterdiği, dolayısıyla *Joshuaproject* isimli kuruluşun Kürtçü çevrelerin görüşüne uygun olan rakamları esas aldığı öne sürülebilir. Avrupa'da bir milyon civarında Kürt göçmen bulunduğunu savunan Boulanger (2006, s.213), bunların bir kısmının tabiiyetinde oldukları kaynak ülkelerle beraber göçmen işçi olarak gelmiş olduğunu, önemli bir kısmının da mülteci, sığınmacı veya kaçak göçmen statüsünde¹³⁶ olduğunu belirtmektedir.

3.2.6. Kürt Dili

Smith'in etnik bir toplulukta bulunması gerektiğini belirttiği temel unsurlar arasında bizzat sayılmamasına rağmen, ortak bir *dil* olmadan kültürün ve tarihin nesilden nesile aktarılmasının istisnalar hariç mümkün olamayacağı açıktır. Kürtler açısından da Kürt kimliğini oluşturan en önemli iki konunun *dilleri* ve *dinleri* olduğu ifade edilmektedir (Bruinessen, 2000, s.13). Dolayısıyla Kürt kimliğinin oluşumunda oldukça etkili olduğu düşünülen *Kürt dili* hakkında yeterli bilgi vermeyen bir Kürt etnik kimliği çalışması eksik kalacaktır.

¹³⁶ *Mülteci, göçmen ve sığınmacı* terimlerinin anlamlarının ayrıntılı bir incelenmesi için bkz. Onay, Abdulkadir (2016), "Göçmen ve Mülteciler Konusunda Bazı Hukuki-Politik Kavramlar ve Suriye Örneği", *Türk Hukuk Dergisi*, Ocak 2016, Sayı 147, ss.12-19

Kürtlerin, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kısa süreli Mahabad Kürt Cumhuriyeti deneyimi hariç tam bir siyasi birlik oluşturmaları mümkün olamadığından ötürü, *Kürt dili*, bir devlet oluşumu içinde kurumsallaşma çalışmalarından uzak kalmıştır. Bununla birlikte Kürt ulusçusu bazı kişi ve kurumlar tarafından Kürt dilinin standardizasyonu çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar da birazdan görüleceği şekilde, Kürtlerin içinde yaşadıkları devletlerin yazı dillerinin alfabe grupları içinde yapılmış, dolayısıyla söz konusu alfabelerin kendine has dilbilgisi özellikleri nedeniyle bütün Kürtler arasında ortak bir yazı dili ve dilbilgisi yapısı oluşturulmasını imkânsız kılmıştır. Bugün için *Kürtçe*, eski Sovyetler Birliği ülkelerinde genellikle *Kiril* alfabesiyle, İran'da *Fars*, Irak ve Suriye'de *Arap*, Türkiye'de ve Avrupa'da ise *Latin* alfabesiyle yazılmaktadır. Dolayısıyla Kürt dilini incelediğimiz bu kısımda farklı Kürt bölgelerinde konuşulan farklı Kürt lehçelerinin ve yazı dillerinin¹³⁷ ayrı ayrı ele alınması bir zorunluluk olmuştur.

Kürt dili hakkında çeşitli görüşlere geçmeden önce *Kürtçe* hakkındaki resmi Türk görüşünün geçmiş bakış açılarına da değinmek gereklidir. *Türkiye Cumhuriyeti*'nin Kürtlere ve Kürtçeye yönelik bakış açısını anlamak açısından TDK'nun farklı tarihlerde yayımladığı *Türkçe sözlüklerde Kürt ve Kürtçe* sözcüklerini inceleyen Kubilay (2004, s.69), 1959 ve 1969 yıllarında yayımlanan sözlüklerde *Kürt* sözcüğü için "çoğu dillerini değiştirmiş Türklerden ibaret olup bozuk bir Farsça ile konuşan ve Türkiye, Irak ve İran'da yaşayan bir topluluk adı ve bu topluluktan olan kimse" denildiğini, *Kürtçe* için ise "Kürt dili" açıklaması yapıldığını belirtmektedir. 1974 yılında ise *Kürt* kelimesi için "Soyca Türk olup dillerini değiştirerek bozuk bir Farsça konuşan, Türkiye, Irak ve İran'da yaşayan bir topluluk adı ve bu topluluktan olan kimse"; *Kürtçe* için ise yine "Kürt dili" tanımlaması yapıldığını ifade etmektedir. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na (AKDITYK) bağlı TDK'nun 1988 tarihli sözlüğünde *Kürt* sözcüğü için "Ön Asya'da yaşayan bir topluluk ve bu topluluktan olan kimse" tanımlaması yapıldığını, *Kürtçe* sözcüğüne ise yer verilmediğini eklemektedir. Aşağıdaki başlıklar altında Kürtçenin lehçeleri ve Türkiye'de Kürtçenin gelişimi konuları ele alınmıştır.

3.2.6.1. Kürtçe ve Lehçeleri

Kürtlerin yaşadığı bölgelerin coğrafi durumunun Kürt dilinin lehçelere ayrılmasında belirleyici bir rol oynadığını öne süren Abdulla (2009, s.63), bu çeşitli lehçelerin varlığının 10. yüzyılda yaşayan Arap tarihçi el-Mesudi'nin *Murwec el-Zeheb* adlı

¹³⁷ 16. yy.in sonlarından 19.yy.in sonlarına kadar olan dönemin görece sınırlı tarihsel ve edebi metinlerindeki Kürtlük bilincinin ve fikrinin oluşumunu ele aldığı çalışmada Hassanpour (2005, s.138), lehçelerin, alışkanlıkların, mimariliğin çeşitliliğin ve diğer kültürel farklılıkların mevcudiyetini önemli ölçüde aşiret sistemine ve aşiretler arasındaki ulaşım kısıtlamalarına yol açan coğrafi koşullara bağlamaktadır.

eserinde “her aşiretin ayrı bir Kürt lehçesi konuştuğunu” ileri süreceği derecede dikkat çekici olduğunu belirtmektedir. Bu ifadeden anladığımız kadarıyla, Kürtler arasında farklı lehçelerin konuşuluyor olması Osmanlı ve İran egemenliği gibi farklı siyasal yapılar altında yaşamaktan ziyade, farklı aşiretler altında yaşamaktan kaynaklanan bin yıl kadar öncesine giden bir geçmişe dayanmaktadır.

Literatürde, *Kürtçe* diye bir dil olmadığından¹³⁸ *Kürtçenin* dünyanın en kadim dillerinden birisi olduğu¹³⁹ iddialarına uzanan çok sayıda görüş vardır. Bu görüşlerin farklılığı genel olarak ileri sürenin siyasi amacına göre değişmekle birlikte, genel kanı *Kürtçenin* Hint-Avrupa dil ailesinden olan Farsçayla aşırı benzerliğinden dolayı Farsça gibi Hint-Avrupa kökenli olduğu yolundadır. Konuya tarafsız olarak yaklaştığı değerlendirilen pek çok Türk araştırmacının da bu düşüncede olduğu gözlenmektedir.

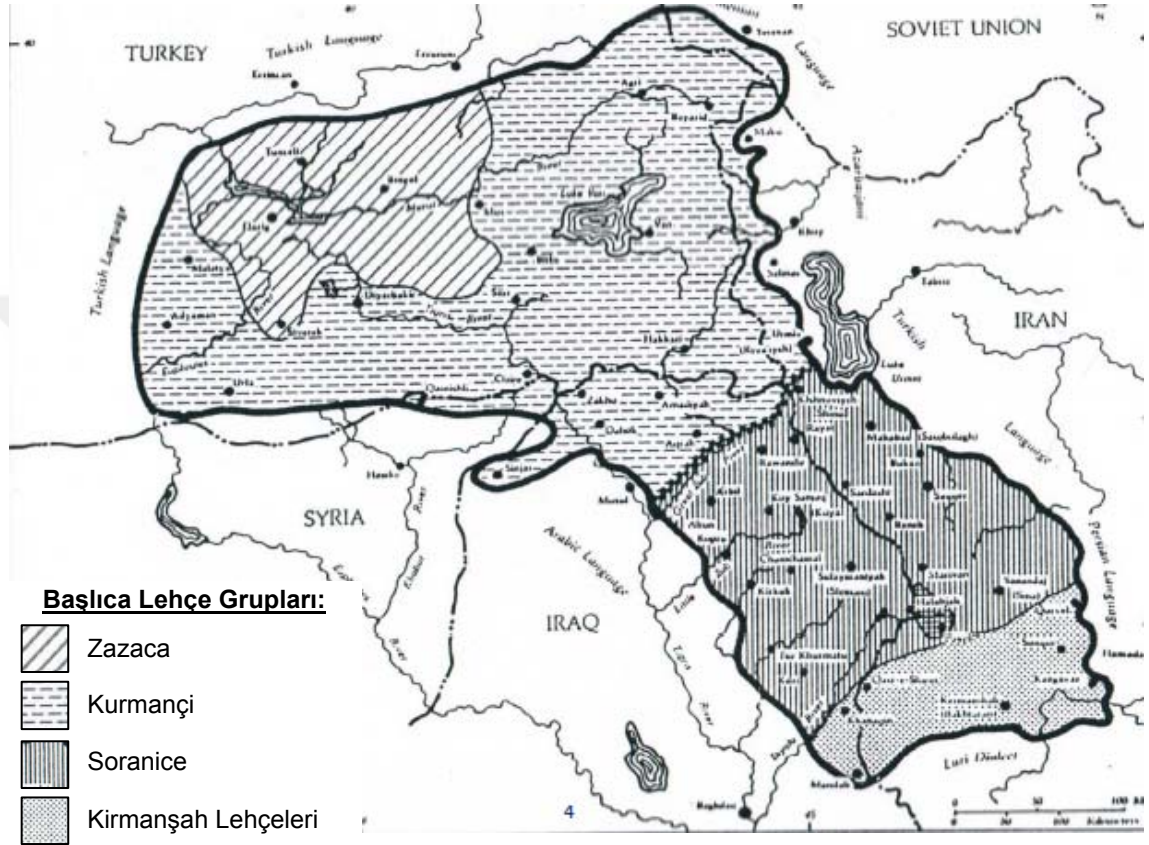
Kürtçenin Hint-Avrupa dillerinden birisi olduğunu ve en yakın olduğu grubun da Farisi dil ailesi olduğunu savunan Somersan (2004, s.xiv), Bruinessen (2000, s.13), Uzun (2015, s.37) ve Heper (2008, s.67) gibi araştırmacılar Kürtçenin lehçeleri arasında özellikle önemli olarak Kurmançca, Zazaca, Soranice gibi lehçeleri saymakta, ancak bu farklı lehçelere, yörelere göre verilen isimleri farklı ad altında adlandırdıklarından dolayı sanki birbirlerinden farklı çok sayıda lehçenin mevcut olduğu şeklinde bir izlenim doğmaktadır. Hâlbuki örneğin Uzun’un *Kuzey Kurmancisi* dediği lehçe, Bruinessen ve Heper’de *Kurmançi*, Uzun’un *Güney Kurmancisi* dediği lehçe Bruinessen’de *Soranice*, Heper’de *Kurdi* şeklinde değişik adlar altında isimlendirilmektedir. Gezici (2013, s.21) de lehçeler konusunda karmaşıklığın adlandırmadan kaynaklandığını ifade ederek, *Kuzey Kurmancisine* Irak’ta yaşayan Kürtlerin *Behdini*, İran’da yaşayan Kürtlerin ise *Şıkaki* dediklerini, *Aşağı Kurmançi* (Sorani) için yalnızca *Kurmançi* ya da *Sorani* de dendiğini; *Kurmançki* (Zazaki) için ise *Kırmancki*, *Dımili*, *Dêrsımki*, *Sobê* vb isimler kullanıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla konuşulan lehçelerin isimleri üzerinden yapılan

¹³⁸ *Kürtçe* diye bir dilin var olmadığını öne süren düşünceler, Petersburg Akademisi tarafından yayımlanan *Kürtçe-Rusça-Almanca Luga*’da verilen 8307 kelimenin 3.080’inin Türkçe, 200’ünün Arapça, 1.030’unun Farsça ve ancak 300 kadarının Kürtçe olduğu, bu 300 kelimenin 107’sinin de dağ yaşamını anlatmak için kullanıldığı iddialarını temel alan genellikle “Türkçü” araştırmacılar tarafından savunulan varsayımlara dayanmaktadır. Dündar’a göre (2008, s.140) Petersburg Akademisi tarafından hazırlandığı ileri sürülen sözlük gerçekte var olmayıp, büyük ihtimalle 1879’da Ferdinand Jussi tarafından hazırlanan, 463 sayfalık *Dictionnaire Kurde-Français* isimli Fransızca-Kürtçe sözlük kast edilmektedir. Gerçekte var olmayan ve sözde Dr Fritz isimli sahte bir Batılı kaynağa dayandırılan bu iddianın bilimsel çevrelerce birbirinden alıntılanarak gerçekmiş gibi literatürde dolaşması ilginç bir konudur. Hatta dönemin Ankara DGM savcısı Nuh Mete Yüksel tarafından Kürtçenin seçmeli ders olmasını talep eden öğrencilere yönelik hazırladığı 11 Mart 2002 tarihli iddianamede de aynı kaynağa bilimsel bir tespitmiş gibi referans yapılmaktadır.

¹³⁹ Kürt halkı tarafından kullanılan Kürtçenin dünyanın en kadim dillerinden birisi olduğunu, hem tarihin, hem dinlerin hem de halkların etimolojik dili olduğunu savunan Özer’in (2013, s.26) bu iddiasının dayanağı anlaşılabilir değildir. Kürtçenin eski dönemlerde izinin sürülebilmesinin Kürt halkının izinin sürülebilmesinin göre çok daha zor olduğu, Kürtler tarafından ortaya konulduğu iddia edilen eserlerin 17. yüzyıldan önce Kürtçe yazılmış olanına rastlanmadığı bilinmektedir.

değerlendirmelerin oluşturabileceği kafa karışıklığının önüne geçebilmek için aşağıda Oran'ın çalışmasından alıntıladığımız harita üzerinden lehçelerin coğrafi referansları esas alınarak zikredilmesinde fayda vardır.¹⁴⁰

Harita 7: Kürtçenin Ana Lehçeleri

Kaynak: Oran, 2010, s.1

Kürtçenin söz konusu farklı lehçeleriyle konuşulduğu bölgenin coğrafi bir dil haritasını veren Oran'ın (2010, y.1) alıntıladığı yukarıdaki haritada *Kürtçenin* lehçeleri arasında olduğu resmedilen Türkiye'de *Zazalar* ve İran'da *Lurlar* arasında konuşulan lehçelerin, *Kürtçe* dil grubu içinde değerlendirilmiş olduğu gözden kaçmamaktadır.

Türkçe ve Arapçadan çok sayıda kelime almış olmalarına rağmen, her ikisi de İran dil grubundan olan Türkiye'de konuşulan *Zazaca* ve *Kurmançinin* gramer olarak Türkçeden farklı olduğunu belirten Bruinessen (2000, s.13), *Kurmançi* konuşanların *Zazacayı* anladığını, *Zazaca* konuşanların çoğunun biraz da olsa *Kurmançi* bildiklerini öne sürmektedir.

¹⁴⁰ Örneğin "Türkiye ve Irak'ın Türkiye sınırına yakın bölgelerinde yaşayan Kürtlerin konuştuğu Kürtçe gibi.

Bazı yazarların *Dımili* olarak adlandırdığı *Zazacanın Kürtçenin* bir lehçesi olduğuna yönelik ileri sürülen karşı görüşler, Zazaların etnik kimliklerinin de *Kürtlerin* bir alt kimliği olmadığı noktasından hareket etmektedirler. *Zazacanın, Kürtçenin* bir lehçesi değil ayrı bir dil olduğunu, *Zazaca* ile *Kürtçenin* ortak unsurlarının *Kürtçe* ile *Osmanlıca* ya da *Kürtçe* ile *Farsça* arasındaki ortaklıklar gibi olduğunu savunan Buran (2011, s.49) farklı dil olma iddiasını yalnızca Zazacayla sınırlandırmamakta, kimi araştırmacıların *Kurmançî* ve *Sorani* lehçelerini de ayrı birer dil olarak kabul ettiklerini ileri sürmekte, bütün bu “dilleri” *Kürtçe* olarak adlandırma ve hepsini tek bir dil sayma girişiminin daha çok *siyasi Kürtçülük*le paralel gelişen bir durum olduğunu savunmaktadır (s.50). Yine aynı çalışmasında Kürtlerin dil değiştirdikleri ve ilk dillerinin başka olduğu yolunda görüşlere de yer veren Buran (s.43), *Kürtçenin* karma bir dil olduğuna ilişkin iddiasını ise kelime dağarcığında ve gramer yapısında bulunduğunu öne sürdüğü emarelere dayandırmaktadır.

Zazacanın *Kürtçenin* lehçeleri arasında sayılıp sayılmaması ile ilgili olarak önemli bir ayrıntı da Özoğlu'nun (2005) çalışmasında göze çarpmaktadır. Özoğlu (s.40), Şerefhan'ın Kürt gruplarını gelenek, dil ve toplumsal gruplarına göre *Kurmançî*, *Lur*, *Kelhuri* ve *Gorani* olmak üzere dört gruba ayırdığını; *Zazacanın* bu gruplar arasında sayılmadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte 17. yüzyılda yaşayan Evliya Çelebi'nin ise *Kürdistan* olarak adlandırdığı coğrafi bölgede on iki lehçe olduğunu belirttiği ve *Zazacanın* da bu lehçeler arasında zikredildiğini eklemektedir (s.49). Bir Kürt kaynağı olarak ele alınan Şerefhan'ın *Zazacayı* Kürt lehçesi saymaması, fakat bir Türk kaynak olarak bilinen Evliya Çelebi'nin ise *Zazacayı Kürdistan* olarak adlandırdığı bölgedeki lehçelerden birisi olarak tanımlaması ilginçtir.

Türkçenin Ural-Altay, Arapçanın Sami, *Farsçanın* da Hint-Avrupa dil gruplarından olduğu göz önüne alındığında *Kürtçenin* *Farsça* ile aynı dil grubundan olması onu Hint-Avrupa dil ailesine dahil etmektedir. Yakın dönem Kürtlerle ilgili Türkiye Cumhuriyeti resmi tezinde Kürtlerin ‘dağ Türkleri’ olduğu iddialarının da, asimilasyoncu bir bakış açısıyla en azından ‘dağ Türkleri’ değil ‘dağ İranlıları’ olduklarının savunulmasının daha kolay olduğu, *Kürtçenin Türkçeden* tamamen farklı bir dil grubundan olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dilleri biçim (morfolojik) bakımından *tek heceli, sondan eklemeli ve bükümlü diller* olarak üçe; akrabalık ilişkilerine göre (genetik) ise *Hint-Avrupa, Sami, Bantu, Çin* ve *Ural-Altay* dil grupları olarak beşe ayıran Gezici (2013, s.16), *Kürtçenin* biçim bakımından *bükümlü*, akrabalık ilişkisi bakımından ise *Hint-Avrupa* dil grubuna ait

olduğunu ifade etmektedir. Türkçe biçim bakımından *sondan eklemeli*, akrabalık ilişkisi bakımından ise *Ural-Altay* dil grubundandır. Arapça ise *bükümlü* bir dil olup *Sami* dil grubu olarak İbranice ile birlikte ayrı bir dil grubunu oluşturmaktadır. Dillerin bu sınıflandırılması ve bir dilin okuryazar olmayan topluluklarda yüzlerce yıl sürebilecek adaptasyon sürecinin dikkate alınması, Kürtler, Türkler ve Arapların en azından birkaç bin yıllık bilinen tarihte aynı köklerden gelmediği sonucuna bizi götürmektedir.

3.2.6.2. Türkiye’de Kürtçenin Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti’nde Kürtçenin durumu genel olarak resmi devlet politikasında ve vatandaşlar arasında sürekli farklılık göstermiştir. Kürtlerin ayaklanmalar veya düşünce hareketleri yoluyla Türkiye Cumhuriyeti için tehdit olarak algılanma durumuna bağlı olarak resmi devlet politikasının, *asimilasyonist*, *inkârcı* veya *bütünleştirici* bir politika izlediği dönemler olmuştur. Devletin Kürt varlığını inkâr ettiği dönemlerde Kürtçenin de inkâr edilmesi mümkün olamamış, Türkçe okuryazar olmayan kesimin kendi aralarında Kürtçe konuşmasının önüne geçilememiştir. Türkiye’de kamu hizmetlerinin görüldüğü yerlerde veya kamuya açık yerlerde Kürtçenin konuşulmasının yasaklandığı dönemler olmuştur. Kürt etnik kimliğinin zaman içinde en dirençli ögesi Kürtçe olmuş, Kürt halkının ‘cahil bırakılarak’¹⁴¹ eğitim dili olan Türkçeyi öğrenememesi Kürt etnik kimliğinin bekasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin yaklaşık bir asırlık tarihinde Kürtçenin durumu ile ilgili gelişmeler aşağıda özetlenmiştir:

Bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ilk yıllarında devletin Kürtçe ile bir sorunu olduğunun dışavurumu yoktur. Ancak, genellikle konunun uzmanları tarafından da çoğunlukla işaret edildiği gibi *halifeliğin kaldırılması* ve *eğitimin birleştirilmesi* kanunlarının çıkartıldığı Mart 1924’ten itibaren Kürtler arasında huzursuzluklar baş göstermiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi Kürt ayaklanmaları serisinin dolaylı nedenlerinden birisinin de Kürtçenin Kürtler arasında bir eğitim dili olmasının yasaklanması olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Hilafetin kaldırılması ile birlikte getirilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkartılmadan önce Kürtlerle meskûn bölgelerde verilen medrese eğitimi halkın anadili ile yani Kürtçe olarak verilmektedir. Dolaylı olarak hilafetin kaldırılması ile aynı anda çıkartılan eğitimin birleştirilmesi kanununun, eğitim dili olarak Kürtçeyi yasaklamış olduğu sonucunu çıkartmak mümkündür. Ortaya çıkan müteakip Kürtçü ayaklanmalar, Kürtçülüğün ve Kürtçenin Türk ulusal bütünlüğünün

¹⁴¹ Bu *cahil bırakma* olayı devlet tarafından Kürtçü ayaklanmacılara, Kürtçü unsurlar tarafından da devlete isnat edilmeye çalışılmaktadır. Ancak eğitimin, bütünleştirmeyi (entegrasyonu) kolaylaştıran bir faktör, eğitimsizliğin de ayrışmayı kolaylaştıran bir faktör olduğu hesaba katıldığında, Kürtlerin, Kürtçü Kürt entelektüelleri tarafından bilinçli olarak cahil bırakıldıkları düşüncesi akla yatkın gözükmektedir.

önünde büyük bir tehdit olarak algılanmasına yol açmış, devlet tarafından Kürtlerin asimilasyonu ve Kürtçenin yasaklanması ve kullanılmaması için bir dizi önlemler alınmıştır. Bununla birlikte 1960 askeri darbesine ve bir sonraki 1965 genel nüfus sayımına kadar, Türkiye’de nüfus sayımlarında Kürtçenin bir anadil olarak varlığının kabul edildiği ve Kürtçe konuşanların istatistiğinin çıkarılmasından çekinilmediği gözlenmektedir. Ancak 1960 darbesinin oluşturduğu nispeten özgürlükçü atmosfer nedeniyle olsa gerektir ki, *Türk solu* içinde oluşan *Kürt solu* ve müteakibinde Kürt ulusçu hareketleri Türkiye yönetiminde bulunanları tekrar Kürtçeye karşı tavır almaya yöneltmiştir. Hatta bu dönemle ilgili olarak İsmail Beşikçi (1991) tarafından yazılan *Devletlerarası Sömürge: Kürdistan* isimli çalışmasında, 1971’de yapılan ‘Devrimci Doğu Kültür Ocakları Yargılamaları’nda Sıkıyönetim Komutanlığındaki askeri savcılarının “Kürtçe diye bir dil olmadığını, bu isimle bilinen dilin Türkçenin bir şivesi olduğunu” iddia etmeleri ilginç gözükmektedir. Neticede Türkiye Cumhuriyeti döneminde, tehdit olarak algılandığı sürece Kürtçe üzerinde bir yasaklama olduğunu söylemek olanaklıdır.

Çağaptay’ın (2006, s.16) verdiği istatistikî bilgilere göre 1927 yılında, ülkede hala Türkçe konuşamayan önemli bir nüfus bulunmakta, toplam nüfusun % 13,58’i Türkçeden başka dilleri konuşmaktadır. 1927 yılı nüfus sayımına göre 1.184.446 kişinin anadilinin Kürtçe olduğu; Türkiye Cumhuriyeti’nin Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde Demirtaş’ın (2008, s.30–37) *Devlet İstatistik Enstitüsü 1929 yılı İstatistik Yıllığı* verilerine dayanarak verdiği aşağıdaki rakamlara göre, Kürtler arasında Türkçe okuryazarlık oranının çok düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 11: 1928 yılı Vilayetlere Göre Nüfusun Tahsil ve Okul Durumu

Vilayetler	Okuma Bilen %		Okuma Bilmeyen %		Okul sayısı
	Erkek	Bayan	Erkek	Bayan	
Beyazıt (Ağrı)	4.52	0.18	95.48	99.82	21
Bitlis	3.31	0.10	96.69	99.90	25
Diyarbakır	5.86	1.03	94.14	98.97	19
Elazığ	7.70	0.70	92.30	99.30	74
Erzincan	9.39	1.57	90.61	98.43	87
Erzurum	6.82	0.82	93.18	99.18	139
Gaziantep	7.72	1.58	92.28	98.42	85
Hakkâri	2.28	0.38	97.72	99.62	2
Kars	4.69	0.81	95.31	99.19	63
Malatya	6.35	0.82	93.65	99.18	117
Maraş	4.38	0.80	93.62	99.20	57
Mardin	4.05	0.34	95.95	99.66	19
Siirt	6.66	0.29	93.34	99.71	17
Urfa	5.28	0.61	94.72	99.39	28
Van	2.39	0.12	97.61	99.88	24

Kaynak: Demirtaş, 2008, s.30–37.

Bölge insanı arasında Türkçe okullaşma ve okuryazarlık oranının, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun üzerinden (normal olarak okula gidildiğinde en geç bir yıl içinde okuryazar olunabildiği göz önüne alındığında) dört yıl kadar zaman geçtiğinde halen bu kadar geri kalmış olmasının çeşitli spekülasyonlara neden olması kaçınılmazdır. Ancak, Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde 1928 yılı itibariyle halkın tahsil ve okuryazarlık durumunu gösteren bu tablonun harf inkılâbının henüz gerçekleşmediği bu dönemde okullaşma durumunu gösterdiği unutulmamalıdır. Kürtler arasında bugün de bazı yörelerde geçerliliğini sürdüren kız çocuklarının okula gönderilmemesi geleneğinin o günlerde neredeyse bütün Kürt nüfusu için geçerli olduğu görülmektedir. Demirtaş'ın yukarıda verilen tablosunun doğrudan Kürtçe ile istatistikî bir ilgisi olmamasına rağmen, verilen rakamlar bölge insanının Türkçe okullarda Türkçe olarak aldığı eğitim durumunu göstermektedir. Dolayısıyla bu tabloda okuma bilmeyen yüzde olarak gösterilen oranda Çağaptay'ın verdiği 1927 yılına ait anadili Kürtçe olan nüfus baz alınarak Türkiye'de o dönemde sadece Kürtçe konuşabilen rakamın oransal büyüklüğü hakkında bir fikir edinmek mümkündür:

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yılları ile bugünkü durum karşılaştırıldığında, özellikle Kürtçeyi yasak dil kapsamına sokan 1991 tarihli 2932 sayılı yasanın kaldırılmasıyla başlayan görece sürekli artan ifade özgürlükçü ortam ile birlikte, Kürtçenin toplumsal yaşamda daha çok kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir. Bununla birlikte bugünkü durumda Kürt kökenli vatandaşlar arasında, Cumhuriyetin ilk yılları ile kıyas dahi kabul etmeyecek şekilde çok daha fazla oranda Türkçeye yönelme olduğu, gençler arasında Kürt ulusçusu düşüncelerin arttığına gözlenmesine rağmen Türkçe kullanımına yönelik olarak ta bir artışın gözleendiği ortaya çıkmaktadır. Coşkun ve diğerlerinin (201, s.86) *Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri* isimli çalışmada ortaya çıkan bulgular arasında, günlük dilde Türkçe kullanımının genç nesil arasında Kürtçeye nazaran arttığı yolunda bir tespitleri bulunmaktadır. Görüşülen öğrencilerin çok büyük çoğunluğu, anne-babaları ile hâlâ Kürtçe konuşsalar da, özellikle kendi yaşlılarıyla daha çok Türkçe konuştuklarını ifade etmişlerdir. Yaygın iletişim dilinin özellikle lise dönemi ile birlikte Türkçeye döndüğü, anadili Kürtçe olan kişiler arasında nesillerarası Kürtçeden Türkçeye doğru bir dil değişiminin gerçekleştiği; Kürtçe kullanımının yaşlı nesilden (40 yaş ve daha büyük) orta yaşlı gruba ve oradan da genç nesil grubuna (20 yaş ve daha küçük) doğru gittikçe azaldığı tespit edilmiştir. Coşkun ve diğerlerinin bu tespitlerinin Kürtçü ayaklanma ve düşünce hareketlerinin gelişimiyle ters orantılı olmasının açıklamasının ayrıntılı bir çalışma ile yapılması mümkündür. Ancak ilk akla gelen konu Kürt gençlerinin eğitim elde etme konusunda

bilinçlenerek Türkçeyi daha iyi öğrenenin daha iyi eğitim alabileceği ve egemen etninin avantajlarından yararlanma şanslarının artacağına olan bir inanç olduğu değerlendirilmektedir.

Kürtçenin durumu üzerine bu kısımda verdiğimiz bilgilerin yanlış yorumlanmaması açısından belirtilmesi gereken önemli bir husus daha vardır. Öncelikle, anadilinin Kürtçe olduğunu ifade edenlerin Türkçe bilmediğini veya anadilini Türkçe olarak ifade edenlerin Kürtçe bilmediği yanlışlığına düşmemek gereklidir. Zazacanın Kürtçe dışında bir dil olarak ele alındığı Akyürek'in (Akyürek, 2011, s.4) *Kürtler ve Zazalar Ne Düşünüyor?: Ortak Değer ve Sembollere Bakış* isimli çalışmasında ortaya koyduğu verilere göre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki 19 ilde (Ağrı- Batman- Bingöl- Bitlis- Diyarbakır- Hakkâri- Mardin- Muş- Siirt- Şırnak- Tunceli- Adıyaman- Elazığ- Erzurum- G. Antep- K.Maraş- Malatya- Ş.Urfa) yaşayanlara ana dilleri dışında evde kullanılan ikinci dil olup olmadığı sorulmuş ve aşağıdaki tabloda verilen oranlara ulaşılmıştır:

Tablo 12: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Evde Kullanılan İkinci Dil Durumu

Ana Dil	Evde İkinci Dil Kullanılmıyor	Kürtçe	Zazaca	Arapça	Türkçe
Kürtçe	% 19,1	--	% 3,2	% 3,8	% 79,0
Zazaca	% 7,6	% 25, 4	--	% 1,1	% 86,2
Arapça	% 10,6	% 29,1	% 0,5	--	% 84,0
Türkçe	% 72,3	% 20,7	% 1,9	% 3,2	--

Kaynak: Akyürek, 2011, s.4.

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla anadilleri Türkçe olanların evinde ikinci bir dil konuşma ihtiyacının diğerlerine göre oldukça az olması, Türkçe bilmenin toplumda yeterli bir avantaj olarak düşünüldüğünü de göstermesi açısından önemlidir. Tablodaki yüzdeler oranların toplamının % 100 oranından fazla olmasının nedeni ise, evinde ikinci dil konuşanların, belirli bir kısmının evlerinde birden fazla dil konuşuyor olmalarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de özellikle Türkiye’nin AB tam üyeliğine aday olarak kabul edilmesiyle birlikte farklı kimliklerin ve dillerin kendilerini ifade etmelerini önleyen yasaklardan arındırılması sürecinin başladığını savunan Coşkun (2010, s.34–38), bu bağlamda 2001 yılında, “yasayla yasaklanmış dil” ifadesinin anayasadan çıkarıldığını; 9 Nisan 2002 tarihli İkinci Uyum Paketi’nde *Basın Kanunu*’ndaki “yasaklanmış dil” kavramının kaldırıldığını; 3 Ağustos 2002 tarihli Üçüncü Uyum Paketi’nde, radyo ve televizyonlarda farklı dillerde

yayın serbestîsinin düzenlendiğini ve bahsi geçen dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kurslar açılmasına imkân tanındığını; 2003 tarihinde ulusal radyo ve televizyonlarda farklı dil ve lehçelerde yayın yapılmasının yasal güvenceye kavuşturulduğunu; Haziran 2004 tarihinden itibaren TRT'nin Boşnakça, Çerkezce, Arapça, Kurmançi ve Zazaki dillerinde televizyon ve radyo programları yayınlamaya başladığını; 1 Ocak 2009'da, 24 saat Kürtçe yayın yapan TRT-6'nın yayına başladığını; 2009'da *Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Tüzük*'ün değiştirilerek tutuklu ve hükümlülerin telefonda Kürtçe konuşabilmelerinin sağlandığını; 2010'da radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla diğer seçim propagandalarında Türkçeden başka dil ve yazı kullanılmasını yasaklayan *Seçim Kanunu*'nun değiştirildiğini ve seçimlerde Kürtçenin serbest hale getirildiğini belirtmektedir.

3.2.7. Kürtlerde Din

Bu kısımda, Kürtlerin dini inançları ile bu zamana kadar inandıkları bilinen temel inançların bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Ancak dikkate alınması gereken önemli bir nokta, incelenen inançların belirli aşiretlere mahsus paganistik olanları haricinde hiçbirisi yalnızca Kürtlere ait değildir. Zaman zaman Kürt ulusçusu bazı yazarlar tarafından kadim bir Kürt ulusu yaratmak yolunda Yezidilik ve Zerdüştlükle ilgili bu tür iddialar ortaya atılmışsa da, ne bu inanışların ayrı bir din olduğu, ne de Yezidi olduğu iddia edilenlerin Kürt olduğu yolunda elimizde kesin bilgi bulunmamaktadır. Nüfus bölümünde incelediğimiz gibi Yezidi olduğu öne sürülen halkların yaşadıkları ülkelerin veya bir arada buldukları diğer halkların dillerini konuştukları ve buldukları topluma dil bakımından kolayca asimile oldukları gözlenmektedir. Örneğin İsveç'te bulunan Yezidiler diğer Kürt topluluklar gibi Kürtçe değil İsveççe konuşmakta, Ermenistan'da bulunan Yezidiler Ermenice konuşmakta, Suriye ve Irak'ta bulunan Yezidiler ise komşu oldukları veya içinde yaşadıkları toprakların fiili olarak Kürt veya Arap egemenliğinde olmasına göre ilgili etnik grubun dilini konuşmaktadırlar. Bunların Irak'ın Kuzeyinde fiilen Kürt kontrolü bulunan bölgelerde yaşayan çoğunluğunun Kürtçe konuşmasına bakılarak Kürt olduklarını savunmanın yüksek bir olasılık olmasına rağmen, kesinliği öne sürülebilecek bir iddia olmadığı düşünülmektedir.

Kürtler arasında tarih boyunca inanılan dinlerin ne olduğu hakkında elimizde net bilgiler bulunmamaktadır. Esasen bu belirsizlik Kürtlerin bir ırk veya etnisite olarak kökenleri hakkında elimizde bulunan kaynakların net olmamasıyla paralellik göstermektedir.

Şerefname'ye dayanarak, Kürtlerin, atalarının *Mecusi* (Zerdüşt dininden olan) olduklarına inandıklarını ifade eden Minorsky'ye göre (1988, s.69), bazı Hıristiyan kaynaklar, Kürtlerin ilk zamanlarında putperestliğe inandıklarını göstermektedir. Aşağıda yer verilen bazı din ve inançlarla Kürtlerin ilişkilendirilmesi düşüncelerinin bu tartışmalara katkıda bulunması beklenmektedir.

3.2.7.1. İslamiyet ve Kürtler

Kürtlerin İslamiyet'i gönüllü olarak kabulü hakkında hemen hemen bütün yazarlar görüş birliği içindedir. Bununla birlikte Jwaideh gibi, "Kürtlerin Araplarla ilk karşılaşmalarından sonra İslam orduları tarafından yenilmeleriyle birlikte İslamiyet'e geçtiklerini ancak, ilk yıllardan itibaren Farslar gibi kimi milletlerin desteğini aldıkça İslamiyet içinde kendilerine mahsus isyan kültürünü gösterdiklerini ve birden bire kitleler halinde Müslüman olmadıklarını" öne süren düşünceler de bulunmaktadır (Jwaideh, 2014, s.43). Jwaideh, Arapların M.S. 637'de Kuzey Irak'taki Tikrit'i ve İran platosunun batı ucundaki Halavan'ı ele geçirdiklerinde Kürtlerle ilk kez karşı karşıya geldiklerini; M.S. 643'de Şehrizar bölgesinin, Kürtlerle kanlı bir savaştan sonra Araplar tarafından ele geçirildiğini belirtmektedir.

Kürtlerin Müslümanlığı Türklerden 200 yıl kadar önce kabul ettiğini, buna örnek olarak da Türkiye'nin en eski camininin 639 yılında tarihi Mor-Toma Kilisesinden çevrilen Diyarbakır Ulu Camii olduğunu savunan Gezici (2013, s.48), Jwaideh'le aynı olaya farklı isimlerle referans yaparak, 637 yılında Hz. Ömer döneminde, Dicle kıyısında Qadisiye'de meydana gelen Sasanilerin Müslümanlara yenildiği ilk büyük savaşta Kürtlerin İslam'la tanıştığını ileri sürmektedir.

Marufoğlu (1998, s.68) da, İslamiyet'in Kürt halkının bir kısmı tarafından kabulünün, 642 yılında İkinci Halife Ömer döneminde bölgeye gelen İslam ordusunun bölgeyi fethetmesiyle gerçekleştiğini yazarak konu hakkındaki düşünceleri pekiştirmektedir.

Izady (2004, s.250–285), Türk toplumunda olduğu gibi Kürtler arasında da, resmi olarak tabi oldukları dinin günlük gereklerini yerine getirme alışkanlığının zayıf olduğunu, ancak Kürtlerin eski dinlerine bağlı kalan kesimlerinin İslamiyet'e karşı direndiklerini yazmaktadır. Günümüzde eski dönemlerden kalma Kürtlere ait dini eserlerin çok az oluşundan hareketle, Kürt Müslümanların bir kısmının da İslam'ı muhtemelen 16. yüzyıl gibi geç bir tarihte kabul ettiğini varsayarak, bugünkü durumda Kürt toplumunun *Kurmançî dili* ve Sünni İslam'ın *Şafii* mezhebi doğrultusunda bir homojenleşme döneminden geçtiğini düşünmektedir.

Kürtlerin İslamiyet'e geçişinde Araplarla ilk karşılaşmalarını, "Kürtlere ait *yedi bin yıllık* medeniyetin kitap ve eserlerinin Medine'den gelen emirle kül edildiğini, *Kürdistan*'ın, Hz. Ömer'in emriyle Kürtlerin ırzına geçilerek yağmalandığını" ileri süren Özer'in (2011b, 57) görüşleri ise, o tarihte yazılı hiç bir kayıta *Kürdistan* adıyla anılmamış; okuryazarlığın M.Ö. 500'lü yıllardan önce bölgeye geldiğine dair hiçbir emare bulunmayan bir coğrafyada¹⁴² radikal Kürtçü yazarların kısmen de İslam karşıtlığı olarak değerlendirilebilecek görüşlerinin dikkat çekici boyutta olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Minorsky (1988, s.69), Kürtlerin İslamlığı kabul ettikten sonra çoğunlukla *Harici* hareketlerini desteklediklerini, Kürtlerin büyük çoğunluğunun *Şafi* olduğunu, *Şii* özelliği gösteren aşırılığın (*Müfritlik*) Kürdistan'ın gerçek Kürt olmayan kabileleri arasında (Zazalar ve Guranları kastettiği anlaşılmaktadır) taraftar bulduğunu; *Sünni* tarikattan olan Şeyhlerin Kürtler üzerinde etkisinin oldukça önemli olduğunu açıklamaktadır.

Çoğu *Şafi* mezhebine mensup *Sünni Müslüman* olan Kürtlerin bu özelliği, Bruinessen'in (2000, s.13) de ifade ettiği gibi onları *Hanefi Türkler* ve *Arap Sünnilerden* olduğu gibi *Şii Azeriler* ve *İranlılardan* da ayıran başlıca özellikleridir. Kürt dinsel inancının *Sünni Ortodoksluğun* doğrultusunda olmadığını, Müslüman Kürdün belirgin özelliklerinin, hak mezheplere biraz aykırı düşen bir *mistisizmde* toplandığını, kimi zaman İslamiyet'in pagancı batıl inançlara ve tuhaf ayin yöntemlerine karışmış bir biçimine rastlandığını iddia eden Nikitine (2010, s.397), bunların çoğunda da Zerdüştlüğe, Budizm'e ve başka eski dinlere benzeyen noktalar bulunduğunu yazmaktadır. Kürtlerin kuvvetli bir İslam inancına sahip olmadıklarını ima eden Nikitine, Türklerin, Kürtlerin dindarlığı hakkındaki önyargılarını ise bir Türk özdeyişi olduğunu iddia ettiği "Kürt, gâvura göre Müslüman'dır" sözlerine atıfta bulunarak ortaya koymaktadır.

Müslüman Kürtlerin %85'e yakın bölümünün Sünni, yaklaşık %15'lik bölümünün ise Şii ve Alevi olduğunu öne süren Gezici'ye (2013, s.49) göre, Türkiye ve Suriye'deki Müslüman Kürtlerin tamamı Sünni'dir. Şii Kürtler *Irak Kürdistanı*'nın güneyi (Hanekin yöresi) ile İran'da Kirmanşah ve Horasan tarafındadırlar. İran ve Irak Kürtlerinin de büyük bir çoğunluğu Sünni'dir. Kirmanşah ve Hewreman bölgesinde Şiilikten oldukça farklı ancak Türk Aleviliğine yakın Ehl-i Hak inancına mensup olan grupların olduğunu

¹⁴² Ortadoğu bölgesinde kutsal din kitaplarının öncüsü *Tevrat*'ta geçen olayların bile M.Ö.1500'lü yıllarda geçtiğinin farz edildiği ve bu olayların yaklaşık 1000 yıl kadar sonra M.Ö.500'lü yıllarda bir din kitabı haline dönüştürüldüğünü, bu döneme kadar bölgede kitap yazacak bir okuryazarlık bulunmadığını da bu arada dikkate almak ayrıca önemlidir.

ilave eden Gezici ayrıca Sünni Kürtlerin yaklaşık %80'in üzerinde bir kesiminin Şafii, geri kalanın ise Hanefi mezhebinden olduğunu ifade etmektedir.

Bu kapsamda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki on dokuz ili kapsayan (Ağrı- Batman- Bingöl- Bitlis- Diyarbakır- Hakkâri- Mardin- Muş- Siirt- Şırnak- Tunceli- Adıyaman- Elazığ- Erzurum- G. Antep- K.Maraş- Malatya- Ş.Urfa) araştırmasında, Kürtlerin ve Zazaların mezhep yapısını ortaya çıkartan Akyürek'in (2011, s.3) elde ettiği verilere göz atmanın faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Tablo 13: Kürt ve Zazaların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ondokuz İlerdeki Mezhep Yapısı

Etnik Köken		Hanefi	Şafii	Alevi	Toplam
KÜRT	Nüfus	1 618 121	5 457 390	103 376	7 178 887
	Yüzde	22,54	76,02	1,44	100
ZAZA	Nüfus	183 622	536 455	149 006	869 083
	Yüzde	21,12	61,72	17,14	100

Kaynak: Akyürek, 2011, s.3

Kürtler arasında en yaygın ve etkin tarikatın Nakşibendî tarikatı olduğunu söyleyen Marufoğlu (1998, s.70), tarikat şeyhlerinin Osmanlı Devleti nezdinde saygın bir yere sahip olduğunu, üstlenmiş oldukları eğitim ve sosyal faaliyetlerini yürütebilmeleri için kendilerine vakıflar tahsis edilerek, erzak, taamiye ve maaş bağlandığını yazmaktadır.

Dini feodal yapının Kürt ulusçuluğunun önünde önemli bir engel oluşturduğunu düşünen kesimler arasında süregelen önemli bir tartışmaya da değinmek gerekir. Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde İslamiyet'in Türk toplumunu geride bıraktığı, Türk ulusçuluğunun gelişmesine olumsuz etkide bulunduğu yolunda ortaya atılan iddialar, bugün de Kürt seçkin sınıfları arasında egemendir. Kürt ulusçularının İslam karşıtı olan yaklaşımı, Kürtlerin ulusal dininin Zerdüştlük olduğu ve İslam'ın Kürtlerde ulusal bilinci yok ederek onları Arap, Fars ve Türk kültürüne mahkûm ettiği tezlerini de içermektedir (Yıldız, 2009, s.548). Yıldız, "İslam'ın Kürtlerin uluslaşma sürecini yavaşlattığı, Kürt ulusal duygularını gevşettiği" şeklindeki Kürt ulusçusu söylem ile Kemalizm'in ötekileştirdiği geçmiş içinde İslam'a atfedilen rollerin aynı olduğunu ifade etmektedir.

Aynı şekilde günümüz Kürtçü ayaklanma örgütü PKK'nın lideri olan Abdullah Öcalan'ın kitaplarında dile getirdiği İslam karşıtı aşırı düşünceleri de bilinmektedir. Kendisinden sonra PKK'nın başına geçenlerin görüşlerine göz atıldığında örgütün İslam'a karşı

yaklaşımının farklı olmadığı görülmektedir. Örneğin, 14 Mayıs 2011 tarihli Zaman Gazetesi'nin haberine göre; dönemin PKK lideri Murat Karayılan'ın, Almanya'da yayımlanan *Bir Savaşın Anatomisi* isimli kitabında, *Kürtler ve İslam*'la ilgili olarak şu değerlendirmesine yer verilmektedir: "İslamiyet ile birlikte Kürtlerde ümmetçilik anlayışı geliştirilerek, adeta mücadelesiz, boyun eğme anlayışı ve kendine ait olmama duygusu yerleştirilmiştir. ... Kürt halkı ve onun dindar çevreleri, İslamiyet'in Kürt toplumuna özgün bir yorumunu geliştiremedikleri için; İslamiyet, Kürdistan toplumu için bölünme, parçalanma, başkasına bağlanma ve zayıflama nedeni olmuştur.... Kürdistan'da milli düşüncenin şekillenmesinin önündeki engellerin başında Nakşibendî tarikatı gelmektedir. Şeyhlik kurumu, Kürt toplumunu düşünsel düzeyde boğuntuya getirmiştir." Söz konusu ifadelerden, bugün sürdürülen silahlı Kürt hareketinin başarıya ulaşması halinde Kürtlerin dinleri ile ilgili olarak önemli değişimlerin tasavvur edildiği anlaşılmaktadır.

Konuyu bitirmeden önce, İslamiyet'in 16. yüzyılın başlarından bugüne Türklerle Kürtler arasında Sünnilik bağlamında oynadığı birleştirici role değinmek gerekir. Yavuz Sultan Selim'in Şii İranlılara karşı tampon olarak kullandığı Sünni Kürtlerin¹⁴³ rolü ile Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra *İslam* ortak paydası altında Türklerle Kürtlerin verdikleri ortak mücadele, yakın tarihin önemli örneklerindedir. Günümüz Türkiye'sinde İslami eğilimli bir ulusal siyasi parti olan AKP'nin Kürtlerle meskûn bölgelerde örgütlenebilmeleri ve oy toplayabilmeleri mümkün iken, programlarında dini vurgu olmayan diğer ulusal partilerin söz konusu bölgelerde taraftar bulabilmelerinin neredeyse mümkün olmadığı da *İslam* ortak paydasının önemini göstermektedir. Aynı şekilde günümüzde PKK liderliğinde gerçekleştirilmesine çalışılan silahlı Kürtçü ayaklanma hareketinin başarıya ulaşabilmesinin en önemli önkoşullarından birisinin Kürtlerin İslam'la ve dolayısıyla Türklerle olan bağını zayıflatmak kanaati olduğu içindir ki, hareketin seçkinleri tarafından sıklıkla İslam aleyhtarı politika izlendiği gözlenmektedir.

3.2.7.2. Yezidilik ve Kürtler

Yezidiliğin kurucusununun 1073–1078 yılları arasında Suriye'de doğan Şeyh Adi (Hâdi) bin Misafir olduğunu yazan Nikitine (2010, s.410–419), Şeyh Adi'nin kendi öğretisini açıklayan birkaç yazılı eser bıraktığını, 13. yüzyıl sonlarında oluşan Yezidi öğretisinde

¹⁴³ Bu konuda Kaymaz (2014, s.13), kendisini Sünni eksenli *dinsel* bir kimlikler grubu olarak tanımlayan Osmanlı Devletinin gözünde Sünni Kürtlerin her zaman Alevi Türklerden daha makbul sayıldığını, bugünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Yavuz döneminde Safevi tehlikesi gerekçesiyle Alevi/Kızılbaş Türklerin *toplu katliam/toplu göçürtme* yöntemleri kullanılarak tasfiye edildiğini ve onlardan boşalan alanlara Sünni Kürtlerin yerleştirildiğini dile getirmektedir.

başlangıçta Şeytana tapmayı önermenin bulunmadığını, Yezidilik sisteminin belli başlı ilkelerinin Ümeyye Halifesi Yezid'in imametine inanış ve Adi'nin kutsallığına inanış olduğunu ifade etmektedir. Yezidiliğin kaynağının İslam'da olduğu görüşünden de kısaca bahseden Nikitine, kast sisteminin Yezidi toplumunun özgünlüğünü oluşturduğunu, manevi reislerin dünyevi reislere göre daha yüksek bir otoriteye sahip olduklarını belirtmektedir.

Jwaideh (2014, s.55) ise, Yezidiliğin, Zerdüştlük, Maniheizm, İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Sebailik ve Şamanizm'den alınmış öğeleri içeren eklektik bir din olduğunu öne sürmektedir. Yezidiler, dünyanın yedi melek tarafından yaratıldığına inanırlar ve dinlerindeki ana tema, Tanrı ile *Melek Tavus* (Şeytan) arasındaki ikiliktir. *Melek Tavus*, ilahi iradenin etkin icra organıdır. Yaygın inanışın tersine Yezidilerin Şeytan'a tapmadıklarını, fakat Şeytan'ı tövbe ettikten sonra Tanrı'nın lütfüne mazhar olacak bir melek olarak gördüklerini belirten Jwaideh; Yezidilerin Adem ve Havva'dan gelmediklerini, Adem'in dokuz ay boyunca bir kavanozda saklanan tohumundan olan oğlu *Cebbar bin Şehid*'den geldiklerine inandıklarını açıklamaktadır. Yezidilerin ruhani ve dünyevi liderleri, dinlerince kutsal sayılan Şeyh Adi türbesinin bulunduğu Musul'da ikamet etmektedirler.

Yezidilik sonradan kazanılabilen bir kimlik olmadığı ve Yezidilerin yabancılarla evlenmeleri yasak olduğu için Yezidilerin nüfusları göçlerle birlikte değişime uğramaktadır. Örneğin 1970'lerde yoğunluklu olarak Urfa Viranşehir olmak üzere Türkiye'de sayılarının seksen bin civarında olduğu, bugün ise sayılarının sadece birkaç yüz kişiye düştüğü, Türkiye Yezidilerinin çoğunluğunun Almanya'da yaşadığı ifade edilmektedir.¹⁴⁴ Osmanlı Döneminde ise Kuzey Irak'ta Yezidilerin Sincar Dağı'nın eteğinde yaşadıkları ve içeriği tam olarak bilinmeyen *Şeytanperestlik* olarak nitelenen bir inancı benimsedikleri ileri sürülmüştür. Kutsal kitapları biri *Cilve* (Kitabü-l Cilve) diğeri *Siyah Kitap* (Mushaf-i Reş) olmak üzere iki tanedir. 1905 senesine göre sayılarının 8.435'i kadın ve 10.505'i erkek olmak üzere toplam 18.940 kişiden oluştuğunu yazan Marufoğlu (1998, s.70), toplam olarak 4.325 hanede yaşadıklarını bildirmektedir.

3.2.7.3. Kürtler Arasında Diğer Dinsel İnançlar

Kürtlere atfedilen diğer dinsel inançların başlıcaları *Zerdüştlük*, *Hıristiyanlık*, *Yahudilik*, *Kızılbaşlık*, *Alevilik* ve *Ehl-i Hak*'tır. *İslamiyet* gibi hak dinlerden olan *Yahudilik* ve

¹⁴⁴ Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yezidiler>

Hıristiyanlık tarihin belirli dönemlerinde Kürtler arasında gözlenmiştir. Ancak, Ortadoğu ve Anadolu bölgesindeki bütün halklar açısından, yayılmaya çalışılan hiçbir din bütün esaslarıyla homojen olarak yayılmamış, farklı bölgelerde farklı insan gruplarının eski inançlarından da ekledikleri ilave ritüellerle tarikat, mezhep veya dinsel inanç şeklinde farklı uygulamalara yönelmiştir. Bölgede görülen çok farklı din ve mezheplerin de aslında birbirinden yalıtılmış halde yaşayan farklı aşiret grupları arasında farklı uygulamalarına şahit olunabilmektedir.

Kürt halkı arasında Hıristiyanlığın yayılmasının, Roma-Bizans İmparatorluklarının siyasi etkinlikleri sonucu gerçekleştiğini belirten Marufoğlu (1998, s.69), *Yahudilik* dininin bölgeye gelişinin ise, M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında ve 6. yüzyılın başlarında, Babil Kralı Nabukadnassar tarafından Filistin topraklarında bulunan İsrail halkının esir alınması ve Irak topraklarına sürülmesi üzerine, zaman içinde Kürtlerin bir kısmının bu dini benimsediğini ileri sürmektedir.

Türkiye’de ilgili inanca sahip olmayan çoğu kimsenin ne olduklarını veya aralarındaki varsa farklarını bilmediği *Zerdüştlük*, *Yarısanilik (Ehli Hak)*, *Yezdanilik (Yezidilik)*, *Alevilik*, *Kızılbaşlık* gibi (dini inanç oldukları yönünde tartışmaların mevcut olmasına ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ayrı bir din olarak kabul edilmemelerine rağmen) dini inançlarla, *Kadirilik* ile *Nakşibendilik* tarikatları arasındaki farkların irdelenmesi, Kürtlerin dini inançları hakkında yeterli bilgi sağlamaktadır.

İslamiyet öncesinde Kürtlerin çoğunluğunun muhtemelen *Zerdüşt* olduğunu savunan Jwaideh (2014, s.52), *Zerdüşt*, *Hıristiyan* ve *pagan* inanç ve geleneklerinin Kürtler arasında hala yaygın olduğunu öne sürmektedir. Kürtler arasında sayısız mezhepler bulunmasını; Kürtlerin yaşadığı dağlık bölgelerin birbirinden yalıtılmış olmasına bağlayan Jwaideh, bu dağlık bölgelerin farklı dini inançlara sahip olanların ve dinsizlerin barınabilmesini sağladığını düşünmektedir. Marufoğlu (1998, s.69) da, bölge halkı arasında ortaya çıkan değişik inançların en yaygın ve kalıcısı olduğunu savunduğu *Zerdüşt* dininin (Mecusilik) M.Ö. 1000–600 yılları arasında İran’da yaşamış olan Zerâdeşt tarafından kurulduğunu belirtmektedir.

Yezdani akımının kollarından birinin de *Alevilik* olduğunu savunan Parlar (2005, s.138), Dimili (Zazaca) konuşan Kürtlerin büyük çoğunluğu ile buraya komşu bölgelerde yaşayan, Kurmançî konuşan bir kısım Kürtlerin *Alevi* olduklarını, Zaza Aleviliğinin, *Yarısanilikten* ziyade, eski İrani akımlarla daha yakın bir benzerliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Parlar ayrıca, Yezidiliğin kökenlerinde de yoğun İrani etkiler bulunduğunu, Yezidilerin sosyal sınıf sistemi ile Sasani İmparatorluğu Zerdüştlerinin

katı katmanlaşmasının oldukça benzer olduğunu; *Zerdüştlükte ve Yezidilikte* eğitim görme imtiyazının belirli kişilere tanındığını belirtmektedir.

Aşırı bir Şii mezhebi olduğunu iddia ettiği *Kızılbaşlığın* Türkiye'de Muş, Fırat'ın güneybatı dirseği arasında kalan ve Dersim yaylalarını da kapsayan bölgede yerleştiğini savunan Jwaideh (2014, s.56), Kızılbaşların Adem, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed ve Ali'yi en yüce peygamberler olarak nitelediklerini, ancak Ali'nin Muhammed'den daha büyük olduğunu düşündüklerini, on iki imamın farklı isimlerle Hıristiyanlıktaki on iki havari olduğuna inandıklarını yazmaktadır. İncil'i, Tevrat'ı ve Kuran'ı kabul eden Kızılbaşların dini bir kitapları olmadığından, öğütlerini aldıkları seyitlerin, dinlerinin kurucusu İmam Bakır'ın soyundan geldiğine inandıklarından bahsetmektedir.

Kürtlerin bir kısmı tarafından inanılan *Ehl-i Hak* dini hakkında bilgi veren Nikitine (2010, s.434), Hz. Ali'nin tanrısallaştırıldığı ve Dersim'deki Kızılbaşların da bir koluna mensup olduğu bu öğretiye göre, ruh göçüne inanıldığını, törenlerde bir ekmek ve pişmiş etin toplantıda hazır bulunanlar arasında bölüştüğünü, oruç ve bayram ödevlerinin gereğine uyulduğunu, Nevruz'un büyük bir neşeyle kutlandığını ve sofi dervişler gibi müzikli zikirle Tanrı ve kardeşlik sevgisi üzerine yapılan konuşmalarla ayinlerin düzenlendiğini belirtmektedir.

Yukarıda Kürtlerin inandığı farklı din ve mezhepler hakkında farklı yazarlarca birbirleriyle çelişen bazı ifadelerden de anlaşıldığı kadarıyla, değişik bölgelerde yaşayan Kürtlerin sahip oldukları dini inançlar hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmadığı ve belki de Ortodoks inanışlar dışında inançlara mensup olan Kürtlerin kendilerinin bile kendi dini inançları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları düşünülmektedir.

3.2.8. Kürtlerde Edebiyat

Kürt ortak kültürünün önemli yapıtaşlarından olan Kürt edebiyatı konusunda öncelikle belirtilmesi gereken husus, Kürtlerde yazılı edebiyatın çok zayıf, bununla ters orantılı olarak da sözlü folklorik edebiyatın ise nispeten gelişmiş olduğudur. Yazılı edebiyatın gelişmemiş olmasının ana sebepleri arasında Kürtlerde yüzyıllar boyunca değişik nedenlerle birbirlerinden kopuk bir yaşam sürmelerinden kaynaklanan ortak bir yazı dilinin hayata geçirilememesi, mevcut küçük beylikler ve aşiretler gibi oluşumlar içersinde de okuryazarlık oranının çok düşük olması öncelikle sayılması gereken hususlardır. Zaten esas olarak bu nedenledir ki, Kürtlerin tarihi Kürt kaynaklarından

öğrenilememekte, gerçeğe en yakın en eski bilgiler de İslamiyet'i kabul etmeleriyle temasa geçtikleri Arapların yazılı kaynaklarından öğrenilebilmektedir.

Bu olumsuz tablo içersinde Kürtlerin yazılı bir edebiyat kültürünün bulunmadığı yargısına ulaşmak da haksızlık olacaktır. Sınırlı da olsa *Kürt etnik ve ulusal kimliği inşa edicilerinin* Kürt edebiyatı içinde değerlendirdikleri 15. yüzyıla kadar götürülebilen bir Kürt edebiyatının var olduğu söylenmektedir. Yine de Abdulla (2009, s.64) gibi bazı yazarlar tarafından klasik Kürt edebiyat tarihinin başlangıcı, zorlama ile de olsa, Tahire Uryan yê Hemedani (937–1010) gibi şairlerin Gorani Kürt lehçesinde şiirler yazdığı ifade edilerek 10. yüzyıla kadar götürülebilmektedir.

Yazılı Kürt edebiyatının tarihinin başlangıcını 15. yüzyıl ve 16. yüzyıllara kadar götüren iddialar makul gözükmemektedir. Bununla birlikte Cemşit Bender'in 1991 yılında Kaynak Yayınları arasında çıkan *Kürt Tarih ve Uygarlığı* isimli çalışmasında öne sürdüğü şekilde Kürtlere yeni bir tarih yaratma, efsane ve mitler oluşturma yönünde bilimsel gerçeklerden çok uzak ve aşırıya kaçmış olan iddialar da mevcuttur. Söz konusu çalışmada, Anadolu'nun en eski halkı olarak tanıtılan Kürtlerin yaşının bilinmeyecek kadar eski olduğu, yazının Kürtlerin ataları tarafından keşfedildiği, atın ilk olarak Kürtler tarafından ehlileştirildiği, tekerliğin icadı, ilk teleskopun kullanımı, ilk destanın söylenmesi, ilk şiirin yazılması, aritmetik, tıp, ticaret, dış ilişkiler, diplomasi, barış antlaşmaları, ilk türküler, ilk yontular, ilk mutfağın ve tiyatronun yaratılması gibi pek çok yeniliğin Kürtler tarafından yapıldığı şeklinde iddialar ortaya atılmaktadır. Günümüzden yaklaşık 11–12 bin yıllarından bugüne değin paleolitik, mezolitik, neolitik ve kalkolitik gibi ne olduğunun çoğu kimse tarafından bilinmediği çağlarda Kürtlerin uygarlığa katkılarından bahseden, hatta *Demirci Kawa*¹⁴⁵ gibi efsaneler aracılığıyla Kürtlerin Demir çağına isim babalığı yaptığını savunacak kadar da aşırıya kaçabilen Bender gibi yazarları bu kapsamda zikretmek uygun olacaktır.

Kürt edebiyatı hakkında daha makul olduğu bilinen yazarların eserlerinde ortaya koydukları bulgular da çoğu zaman birbirleriyle tutarsızlık içindedir. Örneğin ilgili literatürün en önemli yazarlarından olan Minorsky (1988, s.81), 15. yüzyıl öncesi Kürt edebiyatçıları arasında, Kürtçe divan yazarları Harirli Ali (1009–1078) ve Şeyh Ahmet Mala-i Ciziri (1145–1160?) ile *Hikayata Şayh Senana, Barsisa öyküleri ve Kavli-i hasp-i*

¹⁴⁵ Zelyut (2008, s.500), Demirci Kawa'dan söz eden temel kaynağın, İranlı büyük ozan Firdevsi olduğunu, Firdevsi'nin *Şehname* adlı eserinde İran şahlarının hayatını anlattığını, bu eserde, İran'a egemen olan zalim Dahhak'a karşı, başkentte demircilik yapan Kawa (Gave) adlı birisinin ayaklandığını ve halkın onun peşine takılarak zalim Dahhak'ı tahttan indirdiğini anlatmaktadır. Bu olayda Kürtlerden en ufak bir iz olmadığını, olayın İran'ın başkentinde geçtiğini, fakat Kürtlerin, Kawa'nın Kürt olduğunu, ayaklanarak Kürtleri özgürleştirdiğini iddia ettiklerini belirtmektedir.

raş gibi şiiirlerin yazarı olan Faki Teyran (1302–1375) isimlerini vermektedir. Ancak bu isimler arasında adı geçen Harirli Ali'nin (Elî Herîrî, 1425–1490?), Uzun (2015, s.22) gibi başka yazarlar tarafından 15. yüzyıl şairleri arasında sayılması, Şeyh Ahmet Mala-i Ciziri'nin (Mela Ehmedê Bateyî 1414–1495 veya Melayê Cizîrî 1570–1640) 15. yüzyıl ve 16. yüzyıl şairleri arasında sayılması, Faki (Feqiyê) Teyran'ın ise, yukarıda aynı adı verilen eserleriyle birlikte bütün diğer kaynaklarda 16 ve 17. yüzyıllarda (1590–1660) yaşadığı ileri sürüldüğünden dolayı, Minorsky gibi önemli bir Kürdoloğun eserlerinin dahi Kürtlere kadim bir tarih yaratma yolunda çarpıtmalardan nasibini aldığını ortaya koymaktadır. Minorsky'nin (veya kendisinden alıntı yapan sonra gelen yazarların) düştüğü bu yanılgıya, eserinde Minorsky okumasının ve alıntılarının önemli bir etkisi olan Nikitine'in çalışmasında da rastlanmaktadır (2010, s.492). Dolayısıyla arada üç-dört yüzyıllık farklarla yapılan tarihi yanıl(t)malar göz önüne alındığında, bizzat somut bir şekilde elimizde bulunanlar haricinde geçmiş dönemlere ait Kürtlerle ilgili olarak öne sürülen tarih ve edebiyat başta olmak üzere bütün iddiaların gerçekliğinden şüpheye düşülmektedir. Kürt öykülerinde geçen konuların genellikle ön-Asya'da geçen ortak rivayetlerden alınma olduğunu belirten Minorsky, öykülerde halk kahramanlarının aşklarına ve aşiretler arasındaki çağrışmalara daha çok rastlandığını belirtmektedir.

Kürt edebiyatına eğilen araştırmacıya en çarpıcı gelen olgunun aşırı folklor bolluğu olduğunu savunan Nikitine'e (2010, s.452–471) göre, okulda Kürtçe okuyup yazmadığı için anadilini geliştirme olanağından yoksun kalmış olan Kürtler, kendilerini folklor edebiyatına indirgenmiş bulmaktadır. Ancak bu iddiaları ileri sürerken Minorsky ile birlikte vatandaşı oldukları Sovyetler Birliği sınırları içinde Kiril alfabesiyle Kürtçe eğitim yapabilen Kürtlerin varlıklarını övünerek anlattıkları halde, orada bulunan Kürtlerin niçin edebiyatlarını geliştirmedikleri konusunda herhangi bir açıklama yapmamaları dikkati çekmektedir. Arap kasidelerine benzeyen kısa lirik Kürt şiiirleri olan *lavclardan* bahseden Nikitine, *lavcların* konusunun kimi zaman aşk, kimi zaman silahlı bir çatışma, kimi zaman da dağlar ve meraların şiiirsel imgesi olduğunu dile getirmektedir.

Jwaideh (2014, s.59), hikâyeler, fabllar, masallar, epik ve lirik şiiirler, atasözleri, anekdotlar, büyüler ve bilmeceler gibi çok değişik biçimleriyle içerdiği temalar bakımından büyük bir çeşitlilik gösterdiğini öne sürdüğü Kürt folklorunu tematik açıdan üç kategoriye ayırmaktadır. *Birincisi*, Kürtlerin kendi deneyimlerinin ürünü olanlar; *ikincisi*, Ortadoğu'nun geleneğinden miras kalan folklorik tabana dayananlar ve *sonuncusu* ise komşu halklardan alınan ve adapte edilenlerdir. Kürt hikâye anlatıcılığının basitlikle karakterize edildiğini savunan Jwaideh, *Suto ve Tato'nun*

Hikâyesi, Şeyh Süleyman, Hakkâri Miri Hasan Bey ve Bahar Kuşunun İyi Haberleri gibi hikâyeleri, bir Fars fablının uyarlaması olan *Horoz ve Tilki'yi, Dımdım Kale* kuşatmasının türküsünü, *Mem ê Alan*'ı yazılı Kürt edebiyatının temsilcisi eserler olarak öne çıkarmaktadır.

1844 yılında ilk defa İstanbul'da bir Kürtçe kitap basıldığını, Mevlana Halid Nakşibendî'nin tümüyle Kürtçe olmayan bu kitabının birkaç Kürtçe manzume içerdiğini, 1857 yılında ilk kez İncil'in Kürtçeye çevrildiğini ve Ermeni alfabesiyle İstanbul'da yayınlandığını aktaran Kaya (2010, s.62), Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine kadar Arap harfleriyle yayımlanan Kürtçe kitapların sayısının otuz civarında olduğunu düşünmektedir. Kaya, modern anlamda ilk Kürt matbaasının kurucusunun tarihçi Hüseyin Huzni Mukriyani olduğunu, 1914 yılında Almanya'dan temin ettiği Arapça basım harfleri ve küçük bir basım tezgâhını 1915 yılı başlarında Halep'e getirdiğini, 1925 yılına kadar Halep'te varlığını sürdüren bu matbaada 1915 yılında basılan ilk kitabın Kürt klasiği Ehmedê Xani'nin (Ahmed-i Hani, Hani'li Ahmet) eseri *Mem û Zin*¹⁴⁶ olduğunu yazmaktadır.

Mem û Zîn'i, Kürtlerin en büyük klasik eseri sayan Uzun (2015, s.24), Kürtlerin ikinci Xanî'si olarak adlandırdığı Hecî Qadirî Koyî (1817–1897)'nin¹⁴⁷, şiirlerinde sık sık Xanî'ye ve yapıtlarına göndermeler yaptığını ifade etmektedir.

Abdulla (2009, s.66) ise ilk Kürtçe kitabın 1904'te basıldığını, 1932'ye kadar Kürtçe basılan bazıları küçük ebatta ve bazıları birkaç sayfayı geçemeyen broşür olan toplam kitap sayısının 45'i geçmediğini belirtmektedir. Kürtçe gazeteler için ise, 1898'den 1932'ye kadar 12'si araştırma 10'u da magazin olarak toplam 22 dergi yayınlandığını belirtmektedir.

¹⁴⁶ Ahmedi Hani'nin 1695 yılında yazdığı *Mem u Zin* bir halk hikâyesinden esinlenerek yazılmıştır. Mem ve Zin, Bekir tarafından tertiplenen bir anlaşmazlık nedeniyle kavuşmaları engellenen iki aşıktır. Mem, Bekir'in entrikaları sonucu ölür; Zin ise, sevgilisinin kabri başında yasını tutarken ölür. Zin, Mem'in mezarının yanı başına gömülür. Kısa bir süre sonra, Bekir'in trajedideki rolü yeniden canlanır. Başına geleceklerden korkarak iki mezarın arasına saklanır. Bu trajedideki rolü nedeniyle Bekir burada öldürülür. Kanının aktığı yerde, kökleri derinlere inerek aşıkların ölümden sonra da kavuşmalarına engel olan dikenli bir ağaç yetişir. Hani'nin anlatısındaki Mem ve Zin, Osmanlı ve İran devletleri tarafından paylaşılan bölünmüş Kürdistan'ın iki parçasını temsil eder. Bekir, Hani'nin, Kürtlerin bağımsızlıklarını kazanamamalarının nedeni olarak gördüğü Kürt beylerinin anlaşamamalarının ve parçalanmışlıklarının kişiselleştirilmesidir. Şair, dikenli ağacın bölücülüğüne rağmen parçalanmışlığın bir gün mutlaka sona ereceği umudunu taşır. (Hassanpour, 2005, s.153)

¹⁴⁷ 1815?-1897 yılları arasında yaşamış olan Hacı Qadiri Koyi'nin eserleri de Hani'ninki gibi şiirlerden oluşmaktadır. Hani gibi o da Kürtlerin, Osmanlı ve İran devletleri tarafından boyunduruk altına alınmış bir halk olduğunu söylemektedir. Koyi, Hani gibi, devletleşmeyi Kürt halkının temel sorunu olarak ortaya koymaktadır. Yeni bilimleri ve sanatları, yeni iletişim teknolojilerini, anadilde okuma yazmanın yaygınlaşmasını, kadınların eğitimini, çeviriler yapılmasını, Kürtçe gazete ve kitap çıkarılmasını ve dini hurafelerden arınmayı savunarak Kürt yaşam tarzının demokratikleşmesini savunmaktadır. (Hassanpour, 2005, s.161–167)

Yazılı Kürt edebiyatının ilk örneklerinin Suriyeli ve Türkiyeli Kürtlerin kullandığı Kurmançî lehçesiyle yazıldığını savunan Uzun'a (2015, s.73) göre, Kürt edebiyatının ilk öyküsü, 1913'te, İstanbul'da yayınlanan *Rojî Kürd* isimli derginin ilk sayısında Fuadê Temo tarafından tefrika olarak yayınlanan *Çîrok* isimli öyküdür. Öykü Sewêş isimli küçük bir çocukla, çok fakir olan ve çobanlık yapan babasının yaşamını konu almaktadır.

Özellikle modern dönemde Kürtlerin, içinde yaşadıkları devletlerde zaman zaman kendi dillerinde yazmalarının devlet politikalarıyla veya yasal olarak yasaklanmış bulunduğunu da göz önüne almak gereklidir. Örneğin Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar Türkiye'de Kürtçe olarak nitelendirilen bir dil veya alfabe ile herhangi bir yazının kâğıda dökülebilmesinin mümkün olmadığı bir gerçektir.

Yukarıda, hakkında çok kısa bir inceleme sunduğumuz Kürt edebiyatının, araştırmacıların katkısı ile daha da geliştirilmeye ve sözlü tarih anlatıları ile yazılı hale getirilmeye ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Kürt edebiyatı hakkında Kürt etnik ve ulusal kimliğinin inşası telaşına düşerek doğruluğu kanıtlanamayan, hatta kendi içinde tutarsızlığı göze çarpan iddialardan kaçınmak gerekmektedir. Yukarıda farklı yazarlardan yapılan alıntılarda, hatta aynı yazarın çalışmasının farklı bölümlerinde ileri sürdükleri düşüncelerin sıklıkla birbiriyle çelişebildiği göze çarpmakta ve bu durumun, *Kürt kimlik inşacılığının* tartışmalı yönlerinden birini oluşturduğu görülmektedir.

3.2.9. Kürt Sosyal Yapısında Aşiret Sistemi

Topluluğun üyeleri arasında ortak bir dayanışma duygusunun etnik kimliğin temel unsurları arasında bulunduğu bilinmektedir. İşte Kürt etnik kimliğinin oluşmasında bir yönüyle bu ortak dayanışma duygusunu sağlayan ve diğer yandan da bu ortak dayanışma duygusunu engelleyen en önemli sosyal yapı Kürt sosyal hayatının temel özelliğini teşkil eden aşiret yapısıdır. Aşiret sistemi mikro düzeyde belirli aşiretler içinde üyelerin birbiriyle dayanışma duygusunu sağlarken, makro düzeyde ise genel olarak Kürtler arasında bir bölünme ve birbirleriyle rekabet ortamı yaratmaktadır. Orta Çağ Avrupa'sında 'feodal-serf' ilişkisinin benzeri olan 'şeyh-köylü' veya 'bey-köylü' ilişkisinin ortaya çıkmasının ve devamının en önemli nedeni olan aşiret sistemi anlaşılmadan Kürt sosyal hayatının ve Kürt etnik kimliğinin gelişiminin anlaşılacağı değerlendirilmektedir.

Aşiret kavramının *kabile*, *oymak*, *cemaat*, *boy* gibi terimlerle karşılanmaya çalışıldığını ifade eden Çetintaş (2002, s.44), M. Halil Yinanç'ın aşireti göçebe veya yarı göçebe

hayatı yaşayan oymak ya da boy anlamında kullandığını, Cevdet Türkyay'ın göçebe veya yarı göçebe cemaatlerin yanında göçebelikten kurtulup, belirli bir yere yerleşmiş boy ve oymaklara da aşiret dediğini; Yusuf Halaçoğlu'nun ise konar-göçerleri sırasıyla, boy(kabile), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba(aile) şeklinde bölümlere ayırdığından bahsetmektedir.

Aşiret halinde bir arada yaşamının, merkezi devlet idaresinin korumasından nispeten uzak bir coğrafyada yaşayan insanlara belli bir güvence ve aidiyet hissi sağladığını düşünmek mümkündür. Çeşitli dönemlerde çok güçlü aşiretlere bölgelerinde fiili olarak otonom bir yönetim hakkı verilmiş olduğu gerçeği göz önüne alındığında, belirli boyutlarıyla aşiretlerin siyasal bir birim olabildiklerini de düşünmek mümkündür. Ancak aşiretlerin sosyolojik veya siyasal boyutlarıyla ele alınmasının ayrı bir çalışma alanı olduğu gerçeğinden hareketle aşağıdaki kısımda yalnızca Kürt aşiretleri hakkında kısıtlı bilgi verilerek, söz konusu aşiret sisteminin Kürtlerin bugün ulaştıkları etnik kimlik seviyesindeki rolü ele alınmıştır.

Kürtler arasında sıklıkla görülen aşiret hayatının, yalnızca Kürtlere mahsus olmadığını; Osmanlı döneminde en az Kürtler kadar Türkmen veya Hıristiyan Nesturiler gibi diğer etnik kökenlerden de aşiretlerin söz konusu olduğunu öncelikle belirtmek gerekir. İkinci olarak, Kürtlerin tümünün aşiret sisteminin bir parçası olmadığı, özellikle Kürtler arasında *ulusçuluk* duygusunun hissedilmeye başladığı 20. yüzyılın başlarından itibaren aşiret bağlarının da zayıflamaya başladığı göz önüne alınmalıdır. Ayrıca (aşiret ayaklanmaları hariç) Kürtçü ayaklanma örgütlerinin, aşiret sisteminin ulusçu bağlar üzerinde engelleyici etkileri olduğunu düşünerek bu sistemin ortadan kaldırılması için yoğun çaba gösterdiğini de eklemek gerekir.

Kürt toplumunun genellikle aşiret, göçebe, kırsal ve kentleşmemiş yapılar bileşkesi olarak gösterildiğini belirten Vali'ye göre (2005, s.138), *aşiret* kavramı, özellikle toplumsal ve siyasi gelişimin devlet öncesi aşamasının evrimsel anlamı içerisinde ilkelliği barındırmakta; aşiretçilik ve göçebelik, kültürel olarak sözlü gelenek ve yazılı entelektüel geleneğin olmayışıyla tanımlanmaktadır.

Arap aşiretlerinin tersine Kürt aşiret içi ilişkilerin kan ya da akrabalık bağından çok toprağa bağlı olduğunu ileri süren Abdulla (2009, s.77), aşiretlerin çoğunlukla (aynı zamanda etnik isimleri olan) buldukları köyün veya bölgenin adıyla bilindiklerini, aşiret isimlerinin çoğunlukla bir nehrin, bir köyün, bir tepenin veya bir dağın adından geldiğini belirtmektedir. Kürt aşiretleri bünyesinde birçok soy bir arada bulunabileceği gibi değişik düzeydeki aşiret ve soyların emirlikler ve beylikler gibi hiyerarşik,

segmenter ve kapsayıcı bir yapı oluşturabilmeleri de mümkündür. Aşiretsel organizasyon değerleri sisteminde aşiret kavramının birey kavramından üstün olduğunu dile getiren Abdulla, bireyin kendisini aşiretine göre tanımladığını, Kürt aşiretinin dış dünyanın bilinmezliğine ve tehditlerine karşı koruyucu bir alan olarak görüldüğü için bireyin zorunlu olarak ait olmayı kabul ettiği bir mikrokozmos olduğunu savunmaktadır.

Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki aşiretlerin biri *sürekli*, diğeri *hareketli* olmak üzere iki ayrı ögeden oluştuğunu ileri süren Nikitine (2010, s.239), *sürekli ögenin* beye akraba olan bir dizi akrabanın oluşturduğu bir çekirdek olduğunu, *hareketli ögenin* ise, bazen bir aşirete, bazen başka bir aşirete bağlanan bir serüvenciler ve kaçaklar grubundan meydana geldiğini ileri sürmektedir. Bir aşiretin mevcudu konusunda, özellikle *hareketli öge* nedeniyle, tam bir fikir belirtmenin imkânsız olduğunu belirten Nikitine, aşiret beyinin tam bir ataerkil despot olduğunu, otoritesinin sınırsız olduğunu, herkesin malına istediği gibi el koyabildiğini, kişilere dayak atılabildiğini ve gönlü isterse halkından herhangi birini öldürtebildiğini dile getirmektedir. Aşiret beyliğine gelişin yaş büyüklüğü ilkesine göre olduğunu ve beyin ölümünden sonra yerine en büyük oğul veya en yakın akrabaları arasından en yaşlısının geçirildiğini ifade eden Nikitine, Türkçede *Aksakallılar Kurulu* Kürtçede ise *Rıspi* denilen, beyin otoritesi üzerinde belli bir denetim ve istişare vazifesi olan bir müesseseden de bahsetmektedir.

Kürtlerin kabaca *aşiret mensubu* ve *aşiret dışı* Kürtler olmak üzere iki gruba ayrılabilceğini düşünen Jwaideh (2014, s.69), *yönetici sınıfı* göçebe ve yarı göçebe bir yaşam sürdüren ve hayvancılıkla geçinen *aşiret mensubu* Kürtlerin oluşturduğunu ifade etmektedir. Bruinessen (2013, s.160) de büyük Kürt aşiretlerinin çoğunun, lider sülale, bir grup kentli aşiret, yanaşma soylar ve aşiretten olmayan bağlı köylülerle birlikte hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu, bu nedenle bazı yazarların bu aşiretleri konfederasyon olarak adlandırdığını belirtmektedir. Örnek olarak 19. yüzyıldaki Milli aşiretinin (Urfa ile Mardin arasındaki geniş alanda), Yezidi ve Sünni Müslüman grupların yanı sıra Kürt ve Arap alt-aşiretlerini de içerdiğini, Tur Abdin'deki Heverkan aşiretinin de Sünni Kürt ve Hıristiyan soyları yanında Yezidileri de bünyesine aldığını öne sürmektedir.

Eski Osmanlı Ordusu danışmanlarından, Fransız ordularından birinin komutanı ve 1828'de Fransa'nın Yunanistan'dan sorumlu olarak görevlendirdiği bakan olan Le Bon Juchereau'nun 1844 yılında yazdığı *1792'den 1844'e Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*

isimli kitabında Kürt ve Yezidi aşiretleri hakkında oldukça olumsuz görüşler paylaştığı görülmektedir.¹⁴⁸

Aşirete bağlılığın çoğu kez dini bağlılıktan daha güçlü olduğunun görüldüğünü savunan Jwaideh (2014, s.79), iddiasına çarpıcı bir örnek olarak, 19. yüzyıl başlarında Hakkâri'de ortaya çıkan Müslüman-Hıristiyan federasyonunda, Hakkâri (Kürt) emirinin yokluğunda Nesturi patriğinin emirliğe vekâlet ederek hem Hıristiyanların hem de Müslümanların davalarına baktığını ifade etmektedir.

Günümüzde Kürt aşiret sisteminin durumu ile ilgili olarak CHP tarafından hazırlanan 19 Ocak 1999 tarihli *Doğu ve Güneydoğu Raporu*'nda (1999, s.11), Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde aşiretin bir güç kaynağı olarak ortaya çıktığı, bireye, fiziksel güvenlik yanında arazi ve mera gibi alansal güvenlik sunduğu, koruyucu bir şemsiye işlevi gördüğü belirtilmektedir. Pre-kapitalist bir ekonomide, eşitsiz toprak mülkiyetinin bir ürünü olan ağaların, toprak üzerindeki mutlak hâkimiyetlerine dayanarak üretimi örgütledikleri, ağalar arasında keskin bir rekabet ve çekişme olduğu, ağalık olgusunun birçok yörede tümüyle Tunceli ve Elazığ gibi kimi yörelerde ise kısmen çözülmüş olduğu, aşiret bağının genellikle bütün yörelerde sürdürüldüğü, Muş'ta hem ağalık hem de aşiret ilişkisinin etkinliğini sürdürdüğü aynı raporda zikredilmektedir.

Türkiye'deki Kürtler arasındaki aşiret sistemi, Kürtlerin yaşadığı çevre ülkelerde de benzer şekilde mevcuttur. Irak'ın kuzeyindeki Barzani ve Talabani aşiretlerinin, söz konusu devletsel yapı içindeki rolü herkes tarafından bilinmektedir. Hatta aşiret içi

¹⁴⁸ Juchereau (1844, s.5-6), Türkiye ve İran arasındaki dağlarda ve etrafındaki ovalarda yaşayan Kürtlerin çiftçilik ve çobanlıkla geçindiğini, bu yönleriyle Anadolu Türkmenlerine benzemekle birlikte onlar gibi dingin ve dürüst olmadıklarını, yaşadıkları bölgelerde yolları çetelerle kestiklerini, kervanlara vahşice saldırdıklarını, Saray tarafından atanan paşaların gözetiminde kendi beyleri tarafından yönetildiklerini ve nadiren sakin ve itaatkâr olduklarını belirtmektedir. Kürtlerin, İran ve Türkiye arasında bu güçlerin birini veya diğerini destekleyerek dengelerle oynayabildikleri için Türk hükümetinin onları ancak yeteri kadar sıkarak, rüşvet ve bahşişlerle idare ettiğini ilave etmektedir. Kürtlerden farklı bir etnik grup olarak ele aldığı Halep ve İskenderiye civarlarında, Fırat havzasında ve Lübnan'ın bazı vadilerinde yaşayan Yezidiler için ise çiftçilik ve çobanlık yaptıklarını, açgözlülükleri ve ahlaksız tabiatları ve davranışları ile seyyahları tuzağa düşürüp, bu insanlara saldırıp öldürerek soyduklarını öne sürmektedir. (...2° Les Curdes ou Kourdes, qui habitent la chaîne Médique entre la Turquie et la Perse, et les plaines environnantes, forment un peuple cultivateur et berger. Ils ressemblent, sous ce rapport, aux Turcomans de l'Asie-Mineure, mais ils n'ont pas les dispositions tranquilles et honnêtes de ces derniers. Les routes du Kourdistan sont infestées de brigands qui étendent leurs déprédations jusqu'à une distance considérable à l'est et à l'ouest de leurs montagnes. Semblables aux anciens Parthes, ils attaquent avec impétuosité, se retirent avec ordre et combattent en fuyant. Gouvernés par leurs princes, sous la surveillance des pachas nommés par la Porte, les Curdes sont rarement tranquilles et soumis. Le gouvernement turc les traite avec assez de ménagement et de douceur, parce que, placés sur les frontières de la Perse et de la Turquie, les Curdes font pencher la balance en se déclarant en faveur de l'une ou de l'autre de ces deux puissances.... 4° Les Yézidis : Ils habitent dans les environs d'Alep et d'Alexandrette, dans le bassin de l'Euphrate, et dans quelques vallées du Liban. Ces peuples sont agriculteurs et bergers. Leur avidité et leurs dispositions immorales et vicieuses les portent à prostituer leurs femmes et leurs filles aux voyageurs, qu'ils attaquent et assassinent lorsqu'ils croient pouvoir le faire avec impunité. On regarde les Yézidis dans l'Orient comme ayant fourni autrefois au Vieux de la Montagne ces compagnies d'assassins fanatiques dont on parle tant dans l'histoire des croisades....)

hıyerarşik bağların yeni oluşturılmaya alışılan Krt devlet yapısı içinde birebir yansımalarının grldğ, Krt yönetimi kadrolarının akrabalık ilişkilerine bakılarak gözlemlenebilmektedir. Suriye’de gerek yönetimin uygulamalarından, gerekse de özellikle coğrafyanın verdiği yerleşiklik özelliğinden dolayı aşiret sisteminin diğer ülkelerde yaşayan Kürtlere nazaran daha zayıf olduğunu söylemek mümkündür. İnan’la ilgili olarak ise Qasımlo’nun (1991) aşiret sisteminin artık çökmekte olduğu, İnan’da iç pazarın büyümesinin, tarım reformunun, şehirlere g, kültürel ve toplumsal değişiklikler gibi olguların aşiretlerin tasfiyesinde önemli rol oynadığını savunan ifadeleri önemlidir.

Kocadağ’ın (1997, s.200), aşiret sistemi ile feodalitenin birbirine karıştırılmaması gerektiğini, aşiret reisi ile feodal toprak ağalarının da farklı kavramlar olduğunu; aşiret yapısı kan bağına, soya ve sopa dayanırken, feodalitede ise yöneten ve yönetilen ilişkisinin olduğunu savunan görüşlerini dikkate almak gereklidir. Aynı aşiretin tüm fertlerince seçilen aşiret reisliğinin babadan oğula geçen bir kavram olmadığını ileri süren Kocadağ’a göre, aşiret reisliği feodal sistemdeki efendi-köle, bey-hizmeti kavramları ile de bağdaşmamaktadır. Birinin diğerini smrmesinin söz konusu olmadığı aşiret sisteminin, birbirlerini dış etkenlere karşı koruyucu bir nitelik taşıdığını savunan Kocadağ’ın görüşlerinin bugün şahit olduğumuz babadan oğula geçen Kürt aşiret sistemi ile bağdaşmadığını, o halde Kürt aşiret sisteminden ziyade Kürt feodal örgütlenmesi ifadesinin kullanılmasının daha yerinde bir tanımlama olacağı sonucunu kartmak gerekir.

3.2.9.1. Aşiret Sisteminin Kürtler zerinde Etkileri

Osmanlı döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin belirli dönemlerinde Kürtlerin devlete bağlılığının ancak aşiretsel bağlılıkları vasıtasıyla sağlanması mümkün olduğuna inanıldığı gözlenmektedir. Bu düşüncemizi destekleyen çarpıcı örnekler ise Yavuz Sultan Selim’den beri Kürtlerin aşiretler veya aşiretler federasyonu şeklinde Doğu’dan gelebilecek tehditlere karşı nispeten otonom bir biçimde kullanılmaları; Abdülhamit’in Kürtlerden oluşturduğu birlikleri aşiret içi hiyerarşik sisteme göre düzenlemesi ve günümüzde de belirli bölgelerdeki geçici köy korucularının aşiret sistemi temelinde örgütlenmiş olması¹⁴⁹ gerçeğidir. Hatta Kürtlerin en st siyasi organ olan devletin

¹⁴⁹ Kürt ulusçuluğu ve Krt hareketlerde aşiret nde gelenlerinin pek çoğunun hükümet karşısında yer alırken, bazılarının da hükümetle işbirliği yapmasına Bruinessen (2013, s.165) tarafından da vurgulanan ilginç ve çarpıcı rneği burada zikretmek gerekir. 1965 yılında Türkiye’de kurulan Türkiye Kürdistan Demokrasi Partisi’nin kurucularından Faik Bucak’ın çocuklarından biri olan Serhat Bucak PKK ile yakın ilişki içinde olmasına rağmen, Mehmet Celal Bucak ve Sedat Edip Bucak tarafından yönetilen bir başka

müdafasında dahi, aşiret için olduğu kadar dayanışma göstermedikleri, yurttaşlık kapsamında askeri hizmete alınan Kürtlerin Türk vatanının savunulması ülküsüne rağbet etmediği düşüncesinin belirli zamanlarda ortaya çıkmış olduğu bilinmektedir. Bu tür ithamlar karşısında Ziya Gökalp (2009, s.44) tarafından yapılan değerlendirmeye göre “Kürtlerin askerlikten kaçtığına bakanların, bu kavmi ülküsüz sanmalarının yanlış olduğu, aslında Kürtlerde gayet kuvvetli olan ülkünün, vatan ülküsü olmadığından dolayı askerliğe meyillerinin olmadığı” belirtilmektedir. Buna karşılık aşiret ülkülerinin çok şiddetli olduğunu, hayatlarını, servetlerini, evlatlarını bu ülkeye feda etmekten büyük zevk duyduklarını öne süren Gökalp, aşiret ferdinin, kan davasını takip etmezse, akrabasının intikamını almazsa, soyguna soygunla karşılık vermezse bütün halk gözünde namussuz sayılacağını, bu eylemlerin onların gözünde suç değil fazilet olduğunu dile getirmektedir.

Kürt aşiretlerin ‘ötekiler’e karşı aralarında birleşebilmelerine rağmen, kendi aralarında nüfuz mücadelesinden kaynaklanan bir rekabet içine girdikleri de olmuştur. Türkali (2002, s.53), Kürt aşiretleri arasında birbirlerine karşı olan husumet veya sadakatsizliği, İsmail Beşikçi’nin *Devletlerarası Sömürge Kürdistan* isimli kitabından aktardığı bir Rus Kurmay Yüzbaşısı olan Auryanof’un sözlerini örnek vererek açıklamaktadır:

Birliklerimizle saldırdığımız Kürt aşireti arasında şiddetli çarpışmalar oluyordu. Öteki aşiretlere bağlı Kürtler bu savaşı seyrediyorlardı fakat soydaşları Kürtlere yardım etmeyi hiç düşünmüyorlardı. Hatta savaştığımız Kürtleri daha kolay yenelim diye bize yardım bile ediyorlardı. Hâlbuki bir hafta kadar sonra biz onların da defterini dürmeye hazırlanıyorduk. Ve bu durum çok açıktı.

Kürt aşiretlerinin aralarındaki bu rekabet ortamının, içinde yaşadıkları devletlerin idarecileri tarafından kullanıldığı durumlar sıklıkla vuku bulmuştur. Osmanlı Devleti ve İran arasında Kürt aşiretlerinin çeşitli nedenlerle sürekli saf değiştirmeleri yüzünden Osmanlı ve İran Devletleri arasında sık sık sınır tespit görüşmeleri ve düzenlemeleri yapılmıştır. Bu görüşümüze uygun şekilde, Irak’ın kuzeyinde Irak’ta Osmanlı Devletinin himayesinde 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra oluşan Kürt Emirliklerinin, kendi aralarında da nüfuz mücadelesi içinde oldukları ve İran ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman bağıllık değiştirdikleri, bu emirliklerin en güçlüsünün 1784 senesinde

kolu ise devletle yakın bir işbirliğine girmiştir. 1979 yılında, ‘Kürt işbirlikçilere’ yaptığı ilk sembolik saldırıda Mehmet Celal Bucak’ı hedef alan PKK’nın bu saldırısı, Bucak ailesinin bu kolu ile PKK arasında uzun süren bir kan davasına neden olmuş, kamuoyunun Susurluk olayı ile yakından tanıdığı Sedat Edip Bucak, PKK’ya karşı yürütülen mücadelede büyük bir köy korucusu gücünü yönetmiştir. Aynı aşiretin farklı liderler tarafından yönetilen kollarının, birbirlerine karşı savaşıması aşiret sistemindeki lider sultanının boyutlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Süleymaniye’de kurulan Bâbânî Emirliği olduğu, Marufoğlu (1998, s.64) tarafından ifade edilmektedir.

Aşiret yapıları dolayısıyla Kürtlere karşı aşağılayıcı bir tutum alan Kürtçü eğilimli yazarlardan Kurt (2014, s.83), Kürtlerin aşiret yapısı dolayısıyla tarihlerinde iki büyük yanlış ve kirli işe bulaşarak tarihlerini lekelediklerini savunmaktadır. Kürt aşiretlerini 16. yüzyılda Kürdistan ve Ermenistan bölgesinde Kürt ve Türk Alevilerin katliamında Osmanlının yanında yer alarak binlerce Alevinin katledilmesiyle suçlayan Kurt, aşiretlerin oluşturduğu Hamidiye Alaylarının¹⁵⁰ da Ermeni ulusunun özgürlük ve bağımsızlık hareketini katliam ve soykırımla ortadan kaldırmaya alet olduğunu öne sürmektedir.

Aşiret sisteminin Kürtler üzerinde kanımızca en önemli etkisi; Kürtlerin Osmanlı’da 18. yüzyılın sonu ile birlikte başlayan modernleşme akımlarından etkilenmesinin ve entelektüel oluşuma girmesinin, Balkan Müslümanları, Türkler ve Araplar gibi diğer Müslüman unsurlara nazaran daha da gecikmesi olmuştur. Abdülhamit döneminin sonuna kadar Kürtlük bilinciyle yapılan rejime karşı herhangi bir ayaklanma veya entelektüel hareket bulunmadığı, bu döneme kadar Kürtler arasında Kürtlük adına yapıldığı bugünden bakarak söylenen reaktif hareketlerin de genellikle merkezi idarenin aşiretler üzerinde kontrolünü artırmak istemesine karşı yapılan yerel başkaldırı ve ayaklanma hareketleri olduklarının düşünülmesi olanaklıdır.

Yapılmış olan değerlendirmeler ışığında, Kürtlerde aşiret sisteminin aşiret içi bağlılığı ve dayanışmayı artıran bir olgu olmasına rağmen, genel olarak Kürt uluslaşmasının ve Kürt ulusçuluğunun oluşmasını engelleyen en önemli etkenlerden birisi olduğu söylenebilir.¹⁵¹ Dolayısıyla Kürtçülük karşıtı güçlerin Kürt aşiret sisteminin muhafazasında menfaati olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bir Kürt ayaklanması söz konusu olduğunda, geçmiş tarihi tecrübeler göstermiştir ki, Kürt ayaklanmalarına karşı

¹⁵⁰ Hür (2008), başlangıçta sadece Sünni (Türkmen, Karapapak, Kürt ve Arap) aşiretlerden oluşturulması öngörülen alayların, 1891’de 100 kadar Sünni Kürt (Kurmanc) aşiretinden oluşturulan 36 alayla başladığını, bu sayının 1895’de 57’ye, 1910’da 66’ya ulaştığını, zamanla Sünni Zaza aşiretlerinin de alaylara dahil edildiğini; Abdülhamit tahttan indirildikten (1909) sonra adlarının Aşiret Hafif Süvari Alayları olarak değiştirildiğini, Birinci Dünya Savaşı’nda özellikle Doğu Cephesi’nde görev aldıklarını yazmaktadır. Bayrak (1993, s.65) ise, Fransa’nın o zamanki sefiri Mösyö Kambon’un, Hamidiye alaylarının teşkilinden maksadın *Ermeni köylerini yağma etmek* olduğu hakkında kendi hükümetine rapor verdiğini, Kambon’un bu iddiasına karşı Rus Generali Mayevski’nin ise kitabında “aşiret alaylarının teşkiline sebep, askeri amaçtan ziyade hükümete o kadar ısınmamış olan muhtelif aşiretlere ustaca vaziyet edebilmek düşüncesidir. En önemlisi bunların padişahın tebaası olduklarını bilmelerine sebep olmuştur. Kambon’un sesi Ermeni komitecilerinin propagandalarının aks-i sedası gibi görünüyor” dediğini yazmaktadır.

¹⁵¹ Bununla birlikte, Kürt tarihinin, aşiret bölünmeleri tarihi olduğunu belirten Kirişçi ve Winrow (1997, s.29), “yerel ağalar, aşiret reisleri ve daha yakın zamanlarda dini liderler ya da şeyhlerin fiilen Kürt seçkinlerini oluşturduklarını” ifade eden sözleri, *Kürt ulusçuluğunun* ironik bir şekilde kendi karşıtı olan *aşiret sistemi* içinden çıkan *seçkinler* marifetiyle geliştirilmek zorunda olduğu gerçeğini vurgulamaktadır.

koymanın *sine qua non*'u, söz konusu ayaklanmalardan feodal çıkarları etkilenecek ağaların emrindeki diğer aşiretlerin kullanılmasıdır. Aşiret sisteminin muhafazasının ayaklanmaya karşı koyma güçlerinin işine yaradığından dolayıdır ki, Türkler, Araplar ve Farslar tarafından Kürtler arasında ortaya çıkan sorunların çözümünde daima 'diğer' Kürt aşiretlerinden istifade edilmiştir.

3.3. KÜRT ULUSU

Ülken'in (1976, s.349) "*etnik* bakımından Oğuz kavmine, *vatan* bakımından Anadolu ve Rumeli'ye, *din* bakımından İslamiyet'e, *medeniyet* bakımından modern milletler medeniyetine bağlanan, bin seneden fazla bir *zamanda* bu unsurların kaynaşmasından, bir *vatan üzerinde* kültür birliğinin kurulmasından doğduğu ileri sürülen Türkler; bir ulus olduğuna göre, tam da aynı unsurların mevcudiyeti ileri sürülerek Kürtlerin de bir ulus olduğunu savunmak gerekmez mi? Neticede Ülken'in ileri sürdüğü söz konusu unsurların varlığı da somut olarak gözlemlenebilen birkaç unsur dışında *Türk ulus inşacıları* tarafından ortaya atılan birer iddiaya dayanmakta, aynı tezlerin ulus olma iddiasında bulunan farklı topluluklar tarafından da ileri sürülebilmesi pekâlâ mümkün gözükmektedir.

Bu kısımda Kürtlerin bir ulus veya *ethnie* kavramlarından hangisi altında değerlendirilmelerinin uygun olacağı, Kürt ulusunun inşa edilmesi argümanları, tarihte veya gelecekte bir Kürt devletinin varlığıyla ilgili öne sürülen fikirler incelenmiş ve son olarak da Kürtlerin *kendi kaderlerini tayin* haklarıyla ilgili olarak kuramlar ışığında ortaya çıkan tartışmalara yer verilmiştir.

Ulus'un "çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu" şeklindeki tanımlanmasına göre, Kürtlerin bir ulus olup olmadıkları haklı olarak tartışma konusudur. Çünkü bugün Kürt olarak adlandırdığımız kavram altında toplanabilen insan gruplarının, yüzlerce yıl boyunca Osmanlı ve İran gibi iki farklı devlette ve yaklaşık bir asırdır Türkiye, İran, Irak ve Suriye gibi dört farklı devlette bölünmüş olarak yaşamalarından dolayı, tanımda bahsedilen birliğin söz konusu olup olmayacağı şüphelidir. Bununla birlikte, Smith'in de belirttiği "açıkça ulus olarak tanımlanamayacak Hindistan ve Endonezya gibi ülkelerin ortaya çıkmasıyla, ulusların bir devletle örtüşmelerinin zorunlu olmadığı" savı karşısında *Kürt Ulusu* olgusunun, ulusların doğallığına ilişkin görüşlerin zayıfladığı modernist kuramlar ışığında yeniden ele alınmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Kürtçü olarak değerlendirebilecek Alakom (2011), Anter (1992), Bayrak (1993), Beşikçi (1991), Celil (2014), Hassanpour (2005), Hür (2008), İzady (2004), Jwaideh (2014), Kutlay (1997), Minorsky (1988), Nikitine (2010), Oran (2010), Özer (2011), Özcan (2014), Yıldız (2005) ve Yılmaz (2013) gibi yazarların tamamının; ulusların temelini *kan bağı, dil, din, ortak tarih* gibi topluluğa doğuştan verili olan bir takım *kültürel unsurların* oluşturduğu görüşünü savunan *eskilci* yaklaşım çerçevesinde, Kürtleri bir ulus olarak ele aldıkları gözlenmektedir. Ancak, konuya nispeten *ılıman* bir perspektiften bakan Vali (2005), Bozarlan (2005) ve Bruinessen (2000) gibi Kürtçü sayılabilecek bazı yazarların eserlerinden, ulusların, ulusçuluk akımının ortaya çıkmasından sonra inşa edilmiş olan modern döneme ait olgular olduğunu savunan modernist veya inşacı yaklaşım çerçevesinde, halen bir Kürt ulusunun inşa sürecinin devam ettiğini ve oluşumunun tamamlanmadığını düşündükleri anlaşılmaktadır.

Ulus meydana getiren unsurların önemli bir kısmının modern öncesi topluluklarda da görülebildiğini savunan ilkselci görüşlere katıldığımız takdirde; benzer bağılılıkları gösteren aşiretsel ve etnik ilişkilerin *ulus* kavramıyla karıştırılması ve kendi içlerinde söz konusu özelliklerin bazılarını gösteren büyük Kürt aşiretlerinin birer ulus nüvesi olarak ele alınması gerekecektir.

Türkçülüğün ideologu Gökalp'ın (2011, s.18) Türkçülüğü tanımlarken kullandığı "ulus, dil, din, ahlak ve estetik bakımından ortak olan, yani *aynı eğitimi* almış olan bireylerden oluşan bir topluluktur" tanımını esas aldığımızda, Türkiye Kürtleri için (*Türkiyeli*) *Kürt ulusu* ifadesinin kullanılabileceği görülmektedir. Ancak *aynı eğitim* bağlamında ele alındığında bugün farklı devletlerin bünyesinde yaşayan Kürtleri, buldukları ülkelerin okul eğitimini aldıkları takdirde, aynı ulusun üyeleri olarak görmek mümkün olamayacaktır. "Kürtlerin, Ortadoğu'nun son bin yıllık tarihinde kesintisiz asimilasyon ve yok etme politikalarına rağmen, büyük bir ulus olarak ayakta kalmayı başardıklarını" iddia eden İzady'nin (2004, s.348) bu savı, ulusların ortaya çıkışlarının modern dönemin ürünü olduğunu öne süren çoğunluk yaklaşımlarla çatışmaktadır. Bununla birlikte farklı ulus tanımlamaları arasından Kürtlerin bir ulus olarak nitelendirilebileceği tanımları seçmek de olanaklıdır. Ayrıca, Kürtlerin farklı topraklarda dağınık olarak yaşadıkları, dillerinin birbirlerinden farklı olduğu, farklı ülkelerde yaşayan Kürtlerin farklı tarihsel süreçlerden geçtikleri, farklı gelenek, görenek ve kültürel değerler geliştirdikleri gerçeğine rağmen; Bismarck'ın Alman Birliğini sağlamasından önce dağınık halde fakat kültürel bir homojenlik içinde yaşayan Alman topluluklarının durumlarıyla Kürtlerin

bugünkü durumlarını karşılaştırmak söz konusu olabilir.¹⁵² Fakat o zamanki Alman Ulusal Birliğinin sağlanmasıyla bir araya getirilen Almanların durumunun bugünkü Kürtlerle benzer olduğunun ileri sürülmesi pek gerçekçi değildir. Alman modelinde farklı Alman toplulukları farklı coğrafi bölgelerde dağılmış olmalarına rağmen, ortak bir Alman kültürü ve küçük küçük Alman prenslikleri ve derebeyliklerinin egemenlikleri altında yaşamaktaydılar. Kürtler ise içinde buldukları farklı ulus-devletleri oluşturan halklardan yalnızca birisi durumunda olup, ulus-devletlerde ulusu meydana getiren halklar ne kadar çeşitli olursa olsun, birden fazla *ulusun* varlığının kabul edilmesi ulus-devlet anlayışıyla prensip olarak bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte Gellner'in (2013, s.71) "Bir ulusun, birden çok devletin içinde yaşayabileceği" düşüncesinin Kürtlerin bir ulus olduklarının kabul edilebilmesine uygun düştüğü görülmektedir. Weber'in, ulus kavramının belli bir devletin üyeliğiyle özdeş olmadığını ileri süren düşüncesi de bu paraleldedir. Devletlerin halklarının o devletin ulusunu teşkil ettikleri şeklindeki kabaca bir düşünce ışığında, Kürtlerin öncelikle bir devlet kurmaları, kurduktan sonra ise ulus olup olmadıkları tartışmalarına gerek kalmadan ulus sayılmaları lazım geldiği şeklinde bir çıkarım yapabilmek de olanaklıdır.

Ulus kavramının özünü oluşturan öğelerin biyolojik veya fiziki etkenlerden ziyade kültürel ve tarihi etkenler olduğu konusunda birleşen çoğunluk yazarlardan birisi olan Hayes'in *ulus* tanımındaki "ortak bir dili konuşma" kavramına, birbirine yakın akraba lehçeleri konuşma olgusu da dahil edilmektedir. Bu yönüyle Kürtler arasında bir dil birliğinin bulunduğu bahsetmek mümkündür.

Kürtlerin durumunun, Guibernau'nun (2010, s.95) *ulus* tanımındaki "sınırları tartışmaya yer bırakmayacak şekilde belirlenmiş bir toprağa bağlı olma" ölçütünü karşılayamadığı, ancak, "ortak bir gelecek projesi ile kendilerini yönetme hakkı iddiasında olma" ölçütünü karşıladığı görülmektedir. Zira Kürtlerin yaşadıkları bazı devletlerde *ayrılık* ve *kendi kaderini tayin* istekleri dillendirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, söz konusu halklar arasındaki belirli marjinal gruplar tarafından dile getirilen bu tür iddiaların bir devlet oluşturmaya yetebilecek oranda bir Kürt nüfusu açısından paylaşılması gerektiği de göz önüne alınmalıdır.

¹⁵² 1871'den önceki hiç bir zaman tek bir Alman Devleti altında birleşmemiş fakat bir *ulus* oldukları hakkında tereddüt olmayan Almanlarla Kürtlerin durumunun aynı olduğunu savunan Izady (2004, s.343), Kürtlerin modern anlamda bir *ulus* olarak yoksun oldukları tek şeyin egemen bir devlet olduğunu ileri sürmektedir.

Ulusların; Hobsbawm, Gellner ve Anderson'un ortaya attıkları gibi inşa edilen, icat edilen ve hayal edilen olgular olarak kurgulandıklarında Kürtlerin rahatlıkla bir ulus olarak ele alınabilmeleri mümkün gözükmemektedir.

Smith tarafından *Ulusların Etnik Kökeni* isimli çalışmada ortaya atılan *etnik ulus* modelindeki gibi *soykütükçülük, popülizm, gelenekler, diyalektler ve yerlilik öğelerinin vurgulanmasının* Kürtlerin durumunda söz konusu olduğu gözlemlenebilmekte, bu öğelerin yeterli olmadığı durumda ise Kürtlerin *belirli bir teritorya ile özdeşleştirilebilmelerinin* akabinde, inşa edilecek teritoryal ulus modeli öğeleriyle Kürtlerin ulus olarak ele alınmalarının bir eksiğinin kalmayacağı değerlendirilmektedir.

Calhoun'un ulus retoriğinin en önemli özellikleri arasında saydığı, *sınırları belirli bir toprak ve/veya belirli bir nüfus* kriterinin söz konusu Kürt vatanının sürekli Kuzey ve Batı'ya doğru kayması ve Zazalar, Yezidiler, Lurlar gibi unsurların tartışmalı etnik aidiyetleri yüzünden karşılanmadığı; *bölünmezlik* kriterinin ise Kürtlerin tarihsel süreçleri ile bağdaşmadığı, *ortak mezhep ve ortak ırk* gibi hususlarda da ciddi soru işaretleri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, herhangi bir halkın bir ulus olarak mevcudiyetinin öne sürülebilmesi, gerek etnisite kuramlarında, gerekse de ulusçuluk kuramlarında, ilkelci veya modernist kuramlara öncelik verilmesine göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Modernist kuramcıların tezleri doğrultusunda bir Kürt etnik kimliğinin, Kürt etniklik bilincinin ve Kürt ulusçuluğunun oluşmuş bulunduğunu, bir Kürt ulusu inşa sürecinin halen devam ettiğini söylemek mümkündür.¹⁵³

Modernist yaklaşımıcılara göre, modernitenin bir ürünü olan ve *etnisiteye* göre daha kurumsallaşmış bir aidiyeti temsil eden *ulus* kavramının Kürtlere uyarlanabilmesi için Kürtlerin modern çağı yaşadıklarının kabulü gerekir. Halbuki Batı'da, post-modern bir toplumsal gelişmişlik seviyesini yaşayan Kürtlerin yaşadığı bölgelerden bile bahsetmek mümkün olmakla birlikte, bu bölgelerin Kürtlerin *Kürdistan* olarak hayal ettikleri yerlerin dışında olduğunu belirtmek gerekir. Yani Kürtler moderniteyi ve post-modernizmi ülkesel bir gelecek tasavvur ettikleri bölgelerin dışında, diğer toplumlara eklemlenmiş

¹⁵³ Belgelene tarihe göre iki bin yıldan fazla bir zamandır bir devlet geleneğine sahip Türkler dahi söz konusu olduğunda, *Türk Ulusu* kavramının Türk modernleşmesiyle gündeme gelen yeni bir kavram olduğunu savunan yazarlar vardır. Bu düşünürler arasında Güvenç (2010, s.11), "Türk Ulusunun Türk Devrimi ile ilk kez doğduğunu, ilk kez kimliğini sorup araştırmaya başladığını, o zamana kadar ona kim olduğunu söyleyecek kültür tarihlerinin henüz yazılmamış olduğunu" ifade etmektedir. Dolayısıyla Atatürk'le gelen Türk Devriminin Türk Ulusunu yarattığını savunan görüş kapsamında değerlendirildiğinde, Kürt ulusundan bahsedilebilmesinin Kürtlerin yaşadıkları coğrafyalarda bulunan Kürtlerin tamamı bakımından söz konusu olamayacağı, ancak bağımsız devlet olma noktasına çok yaklaşmış olan Irak Kürtleri bağlamında uygun olduğu, en azından özerk veya bağımsız devletlerde, devleti meydana getiren halkın bir ulus olup olmadığının sorgulanmasına gerek kalmayacağı değerlendirilmektedir.

olarak, ulus olma iddialarının dile getirilmediği bölgelerde yaşamaktadırlar. Buna rağmen, *Kürdistan* olarak tasavvur edilen bölgelerde, ortaçağın feodal düzeninden kurtulamamış ve halen varlığını sürdüren, Gellner'in sanayileşmeye geçiş standartlarını karşılayamayan Kürt aşiretleri ve toplulukları mevcuttur.

Bununla birlikte bir *uluslaşma* süreci içinde bulunan Kürtlerin, bu süreci başarı ile tamamlayabildikleri takdirde bir *ulus* olarak ele alınabilmelerinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Kürtlerin uluslaşma yolunda gösterecekleri başarı ise Brass'ın (2003, s.41) belirttiği şekilde, içinde yaşadıkları devletlerin egemen halklarıyla aralarında öz kaynakların dağılımının eşitsiz olmasına, siyasal bir hareket oluşturulması için gerekli olan *toplumsal bilinçliliğin derecesine*, hükümetlerin Kürt topluluklarının taleplerine gösterecekleri tepkiye ve genel politik ortama bağlı olacaktır. Söz konusu uluslaşma için gerekli olan kriterlerin Kürtlerin genel olarak dört ülkeye dağılmış olan gruplarının her biri için farklı seviyelerde karşılanmış olduğu, aralarında bir senkronizasyon bulunmadığı gözlenmektedir. Öz kaynakların dağılımı, Türkiye gibi bazı ülkelerde Kürtlerin yaşadığı bölgelerin aleyhine olabilmekle birlikte, Irak gibi bölgelerde ise Kürtlerin lehinedir. Bu özkaynakların dağılımındaki eşitsizlik ise Türkiye örneğinde egemen etni olan Türklerin milli servetlerinin Kürtler lehine harcanmasını gerektirmekte ve Batı bölgelerinin, Kürtlerin yaşadığı bölgeler lehine fakirleşmesine yol açması gibi garip bir eşitsizlik durumuna neden olmaktadır. Sonuç olarak, Brass'ın bahsettiği *kaynakların eşitsiz dağılımı* kriterinin de tersten karşılandığı söylenebilir. Grubun taleplerine karşı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri süregelen bir hükümet tepkisi mevcut olup bu kriterin karşılanması açısından da sorun yoktur. Son olarak genel politik ortamın durumunun çağın gereklerine göre değiştiği, küresel güçlerin ve endüstriyel çıkarların gereklerine göre Kürtlerin bir ulus olmaları veya olmamaları yönünde dış politik ortamın dinamiklerinin sürekli değiştiği göz önüne alındığında Kürtlerin uluslaşma sürecinin hızlandırılması veya geriletilmesinin mümkün olduğu, modernist ulus yaklaşımına göre kabul edilebilirliği neredeyse bir 'varsayım' seviyesine indirgenebilen Kürtlerin, *ulus* olma veya olmamasının üzerinde çok fazla tartışılmaya değer olmadığı değerlendirilmektedir. Yani, Kürtleri *ulus* olarak ele almak veya sadece bir *ethnie* olarak değerlendirmek, Kürtlerin ne şekilde kabul edilmek istendiğiyle doğrudan ilgili olup, Kürtlerin *ulus* olması veya olmaması siyasi karar alıcıların ve elitlerin söylemlerinin etkisiyle kolaylıkla şekillenecek bir konudur.

3.3.1. Kürt Ulus İnşası

Ulus inşası kavramı bilindiği gibi karşımıza değişik aşamalarla çıkabilmektedir. Örneğin Anglosakson literatürde anlaşıldığı gibi, devlet inşası anlamında ele alınabilmekte ve zaten mevcut olan bir devlette çökmüş devletler örneğindeki gibi devletlerin kurumlarının tüm fonksiyonlarıyla çalışır hale getirilmesi olarak anlaşılabilir. Uluslaşmasını tamamlayamamış ve devletini bir şekilde kurmuş devletlerde, egemen etninin etrafında bir homojenleşme sürecinin yaşanmasına ve bu yönde çabalar gösterilmesine de *ulus inşası* denilmektedir. Bu anlayışa göre ulusları meydana getiren kültürel, sosyal ve siyasal değerlerin homojen bir ulus yaratma yolunda inşa süreci devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu izleyen yıllardaki ahali mübadeleleri ve asimilasyon politikaları da Türk yakın tarihinden *uluslaşma* ve *ulus inşasının* çarpıcı örneklerindedir.¹⁵⁴ Kürtlerin durumunun en iyi temsil edildiği *ulus inşası* modeli ise, Türk uygulamasından farklı olarak, halen mevcut olmayan bir devletin veya ulusun, diğer devletler içinde yaşamını sürdüren bir halkın *uluslaştırılması* yoluyla yaratılmasını öngörmektedir. Bu modelde *devlet kurma* olgusu, *ulus olma* olgusuna ardıdır. *Ulus inşası* kavramı Kürtler özelinde, etnisiteden ulus olmaya ilk defa geçiş aşamasına çağrışım yapmaktadır.

Kemalizm'in *ulusçuluk* anlayışının reel yaşamda Türk etnikliği çevresinde geliştiğini ve farklı etnik kimliklerden oluşan Türkiye'de Kürtlerin bu *ulusçuluk* anlayışına entegre olamadıklarını savunan Yalçın'a (2007, s.97) göre, bu durum Kürt ulusal bilincinin gelişmesinde etkili olmuştur. Smith tarafından öne sürülen "hiçbir *ulus inşa* çabasının tarih araştırmalarının konusu olan bir anavatan, ortak köken ve soy mitleri olmadan ayakta kalamayacağı" öngörüsüne uygun şekilde Kürt entelektüellerinin son dönemde bu konulara ilgisinin son derece yoğun olduğu görülmektedir. Anavatan ve ortak soy mitleri konusunda Balibar'ın *kurgusal etniklik* kavramına uygun bir şekilde doğal etnik temelleri bulunmayan durumlarda bile bir *Kürt etnikliği* ve *ulusu* yaratmak olanaklıdır. Bu kapsamda, "Türk ulusçuluğunun, ulus-devlet projesinin gerçekleştirilebilmesi için

¹⁵⁴ Bugün Türk ulusçularına göre *Türk Ulusu*'nun ne kadar eski olduğu yönünde bir soru sorulsa, muhtemelen çoğunlukla, Tarih öncesi dönemlere kadar götürülen bir cevapla karşılaşılacaktır. Hâlbuki günümüzde çok az destekçisi olan ilkçi yaklaşım haricinde, bu cevabın teorik bir geçerliliği bulunmamaktadır. Etnisist yaklaşıma göre *Türk Ulusunun etnik çekirdeğini* tarih öncesi dönemlerde aramak mümkün olsa da, yine *Türk Ulusu* modern bir olgu olmak zorundadır. Ulusların modern çağa has olgular olduklarını savunan ve en çok destekçisi bulunan modernist yaklaşıma göre ise, *Türk Ulusunun* ulusçuluk akımlarıyla gündeme gelen bir ortaya çıkışı vardır. Yani 17. yüzyıldan sonraki bir döneme has olgular olmakla birlikte, zorlanarak Ortaçağ sonlarına, 15. yüzyıl sonlarında ulus-devletlerin ilk oluştuğu dönemlere kadar eskiye götürülmesi de mümkündür. Ancak, sonuç olarak bizim eski zamanlarda var olduğunu bildiğimiz halk topluluğunun çoğunluk görüşüne göre *Türk Ulusu* olmadığını burada hatırlatmakta fayda vardır. Olsa olsa bir *Türk ırkından, kavminden* veya *ethnie*'sinden bahsetmek olasıdır. Aynı yorumları, bazı radikal Kürtçü yazarlarca varlığı tarih öncesi devirlere kadar götürülmeye çalışılan *Kürt ulusu* çabalarına da uygulamak mümkündür

seferber edilen *Ergenekon efsanesi* ve *kurt figürü* gibi ulusçu tezlerinin çoğunun abartılı ve uydurma olduğunu, bu uydurma tezlerin maksadının Osmanlı'dan uzaklaşarak çok eski ve belirsiz bir tarihi referans alan yeni bir ulus-devlet tarihi inşa etmek olduğunu” düşünen Türköne'nin (2009, s.37) görüşüne paralel olarak; Kürt ulusçuluğunun *ulus inşası* yolunda, eklenmiş olduğu bölgenin diğer halklarının tarihinden kendini soyutlayarak 'uydurma' mit ve efsanelerin yaratılmasına yönelmesi kaçınılmazdır.

Kuramsal bölümde bahsettiğimiz *ulus inşa* etmenin yöntem ve vasıtalarının Kürt ulus inşasının yönlendiricileri tarafından değişik seviyelerde karşılandığı gözlenmektedir. Farklı devletlerin topraklarında farklı *uluslaşma* safhasında yaşayan Kürtlerin her ayrı grubu için farklı vasıtalar söz konusudur. Örneğin, Norman'ın (2006, s.46) ulus inşasının dört temel aracı olarak adlandırdığı *resmi dil politikası, göç ve vatandaşlığa kabul politikaları, okullarda temel resmi müfredat ve zorunlu askerlik* hizmetinin Irak'taki Kürtler için geçerli olmasına rağmen, Türkiye'deki Kürtler için söz konusu olamadığı görülmektedir. Dolayısıyla Irak'taki Kürtler hızla bir *uluslaşma* sürecine girmişken Türkiye'deki Kürtlerin nispeten yavaş bir şekilde bu süreci yaşamaya çalıştığı gözlenmektedir. Smith'in (2007, s.16–29) ulus oluşumunun takip ettiği sosyal aşamalar olarak sıraladığı *kendini tanımlama, mitler ve anıların oluşturulması, ülkeselleşme/teritoryallaşma* ve *kanun yapma* safhalarının Kürtler için yine farklı coğrafyalara göre farklı aşamalarda olduğunu söylenebileceği ortaya çıkmaktadır. Coşkun (2009, s.243) tarafından ifade edilen *eşitliğe dayalı kurallar koymak, dil birliği, temel eğitim* ve *zorunlu askerlik* gibi ulus inşa etme programının dört adımıyla karşılaştırıldığında, ana gruplar arasında alfabeleri farklı olsa da bugün Kürtçe konusunda ortak bir alfabe ve standart bir dil konuşulabilmesi için büyük çabalar gösterildiği, yasadışı faaliyet gösteren Kürtçü silahlı unsurların bir nevi ordulaştırılması yönünde çabalar sarf edildiği, bazı bölgelerde yasadışı olarak kendi yasama ve yargı faaliyetlerine teşebbüs edildiği gözlenmektedir.

Calhoun'un (2007, s.72) “ortak bir Amerikan tarihi yaratma çabasına sembolik olarak büyük katkı yaptığını öne sürdüğü Amerikan İç Savaşı'nda, *kardeş kavgası* denilerek aslında her iki tarafın da büyük bir ailenin mensupları olduğu düşüncesinin işlendiği” örneğinde olduğu gibi, bugün Irak başta olmak üzere farklı Kürt grupları arasındaki çatışmalarda benzer temalar işlenmektedir. Yine Calhoun'un ileri sürdüğü “Amerikan tarih kitaplarında Vietnam Savaşına dair bölümlerin unutulmaya çalışılması” gibi Kürtçü hareketlerde *terör* ve *katliama* başvuru davranışların unutulmaya çalışıldığı görülmektedir. 1915'te Osmanlı Ermenilerinin göç ettirilmesi esnasında meydana gelen acı olaylarda Kürtlerin olumsuz rolü ve etkinliğinin hemen hemen hiçbir Kürt ulus

inşacısı tarafından dile getirilmemesi de bu kapsamda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Ulusçulukların ulusları yarattığı yolundaki modernist görüş paralelinde Kürtlere bir *ulus inşasının* ancak *Kürt ulusçuluğunun* görülmeye başlandığı tarihlerden itibaren ortaya çıkmasının kabul edilebileceği tabiidir. Kürt ulusçuluğunun 20. yüzyılın başlarında henüz ortaya çıktığı yolunda görüş belirten çoğunluk yazarlardan birisi olan Bruinessen'in (2012, s.123), Nevroz adı veya Kawa figürünün 20. yüzyılın başlarına kadar Türkiyeli Kürtler arasında yaygın olarak bilinmediğini¹⁵⁵, hâlbuki Nevroz'un Türkiye'deki Bektaşî dervişleri arasında ve bazı Alevi topluluklarında, ayrıca da İğdır çevresindeki Azeri Şiiler arasında iyi bilindiğini" belirten ifadesinden de anlaşıldığı kadarıyla *uluslaşma* yolunda, Kürtlerin birlikte yaşadıkları diğer halkların mit, efsane ve geleneklerini kendilerine uyarladıkları görülmektedir.

3.3.2. Kürt Devleti

Bu başlık altında, Kürtlerin geçmişte kendilerine atfedilen bir *devlet* tecrübesine sahip olup olmadıklarının yanında, gelecekte bir *Kürt Devleti* kurup kuramayacakları hakkında kuramsal bölümde incelediğimiz bilgiler ışığında değişik düşüncelere yer verilmiştir.

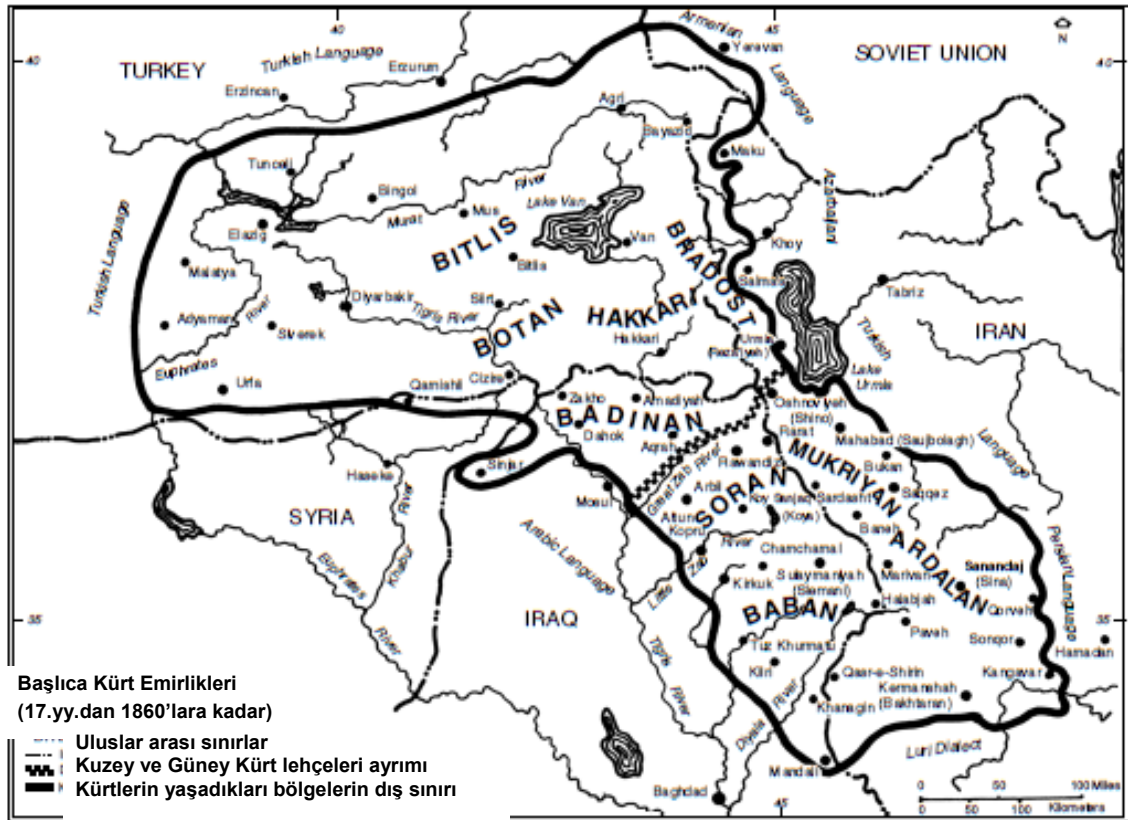
Kürtlerin kişiliğini, dilini, örf ve adetlerini aşiret yapısına borçlu olduğunu ifade eden Nikitine (2010, s.333) ile Kürt toplumunun 20. yüzyılın ortalarına kadar önemli oranda aşiret düzeni içinde yaşamalarının Kürtlerin bir ulusal devlet tasarımlarının ve gerçekleştirmelerinin önünde bir engel olduğunu düşünen Özer (2011b, 382), ayrıca, uluslaşmayı önleyici etkisi olduğuna inandıkları İslamiyet'in de *Kürt devletinin* kurulmasını engellediğini düşünmektedirler. Tarihte Kürtlerin her zaman dini, milliyetin önünde tuttuğunu, din için savaştığını, din kardeşliği uğruna diğer halklara, ordulara intisap ettiğini belirten Özer (s.376), Şerefhan'ın da İslam'ı, bizzat Peygamber tarafından Kürtlerin başına sarılan bir musibet olarak sorguladığını (s.381); Kürtlerin devlet kuramamalarının diğer nedenleri arasında (s.384–407); Kürtlerin *hiçbir zaman* düzenli ordu veya nizami devlet kurumları oluşturarak *kurumsallaşamadıklarını*, Kürt hareketlerinin iç dinamiklerine dayanmasından ziyade dış dinamiklere bağlı olarak

¹⁵⁵ Jîn dergisinin Mart-Nisan 1919 sayısında Memduh Selim'in, Kürtlerin kendi geleneksel bayramlarına saygı göstermelerinin ulusal bir yükümlülük olduğunu yazdığını belirten Bruinessen (2012, s.115), Memduh Selim'in Kürt ulusal bayram günü olarak söz ettiği bayramların *Sersal* (Yeni Yıl, Mali takvimine göre 9 Mart ya da bugünkü takvime göre 22 Mart), Selahaddin'in doğum günü ve hükümdar olduğu gün ile son olarak Kawa'nın Dahhak'ı devirdiği gün olduklarını belirtmektedir. Memduh Selim'in henüz Kürt Yeni Yılı olarak Nevroz'un adını bilmemesi kadar onun ve çağdaşlarının zihninde Kawa figürünün bu ilkbahar festivaliyle ilişkilendirilmemesinin de ilginç bir konu olduğunu düşünen Bruinessen'e katılmakla birlikte, daha da ötesinde *Kürt ulus inşasındaki* bu tür efsane ve mitlerin ayrıntılı bir okuması yapıldığında çoğunun 20. yüzyıl boyunca Kürtler için yeniden yazıldığını gözlemlemek olanaklıdır.

gelişmek istediğini ve *egemen devletler tarafından kullanıldıklarını*, Kürtlerin başında bütün Kürtleri temsil eden bir önderlik bulunmadığını sıralamaktadır.

Kürtlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Mahabad'da on bir ay süreyle kurmayı başardıklarından başka bilinen teyit edilmiş bir devletleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, 16. yüzyıl ve 19. yüzyıllar boyunca gerek Osmanlılar gerekse Safevilerin bölgede bulunan aşiretler üzerinde merkezi bir yönetim kurmadıklarını (veya kurmak istemediklerini), bölgedeki aşiretleri yarı bağımsız veya özerk Kürt idareleri aracılığıyla yönettikleri de bilinmektedir.¹⁵⁶ Hassanpour'un (1992) çalışmasında verilen aşağıdaki harita, bölgenin idaresinin Osmanlı merkezi yönetime bağlanması teşebbüsüne karşı ortaya çıkan Bedirhan Bey ayaklanmasına kadar geçen sürede, nispeten devlet niteliğine en yakın Kürt oluşumları olan Kürt emirlik ve beyliklerinin egemen oldukları alanları göstermektedir.

Harita 8: 17. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Başlıca Kürt Emirlikleri

Kaynak: Hassanpour, 1992, s.51

¹⁵⁶ Sevgen (2003, s.19), Cizre, Bitlis, Hakkâri beyliklerinden Cizre Beyliği'nin 1200–1596 arasında 396, Bitlis Beyliği'nin 1220–1670 arasında 550, Hakkâri Beyliği'nin 1450–1600 arasında 150 sene yaşadığını ifade etmektedir.

Kürtlerin Türkiye topraklarında devlet kurmaya en yakın oldukları dönem ise, Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan fakat uygulamaya konulamayan Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşmasıyla *Kürdistan*'ın kurulmasına karar verilen dönemdir. Bu anlaşmanın öncesi için McDowall (2005, s.125), 1919 ilkbahar aylarında Kürtler arasında *Türk yanlısı*, *işgal orduları yanlısı* ve Dersim Kürtlerine münhasır olmak üzere *tam bağımsızlık yanlısı* üç ayrı görüşün yeşermiş olduğunu, ancak Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e, İtalyanların Antalya'ya asker çıkarmalarının Kürt özerklik ve bağımsızlık ümitlerini suya düşürdüğünü, bu çıkarmalar öncesi Türklerle Kürtlerin ayrılması yolunda kuvvetli bir eğilim varken, Hıristiyan tehdidine karşı duyarlı olan Müslüman Kürtlerin Türklerle birlik oluşturmaya yöneldiğini açıklamaktadır.

Kürtlerin en yüksek toplumsal ve siyasal örgütlülük düzeyinin, 10. yüzyıla kadar emirlik düzeyini aşmamış olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu savunan Özoğlu (2005, s.63) ise, Arap tarihçilerin 959 yılında İran'ın Hamedan civarında öteki Kürt aşiretleri üzerinde ciddi bir hâkimiyet kurmuş olan Hasanvayhi isimli bir Kürt hanedanından bahsettiklerini açıklamaktadır. 990 yılında bir başka Kürt ailesi olan Mervanilerin Diyarbakır yakınındaki Mayyafarikin'de (Silvan) hakim hanedan ailesi olarak ortaya çıktığını, 1096 yılına kadar hüküm süren bu ailenin resmi dil olarak Arapçayı kullandıklarını belirten Özoğlu, 1171–1260 yılları arasında Mısır ve Suriye topraklarında hüküm süren Eyyubi hanedanı hükümdarlarının Kürt kökenlerinin üzerinde hiçbir zaman durmadıkları için devletlerini bir Kürt devleti olarak nitelendirmenin kolay olmadığını savunmaktadır.

Günümüzde muhtemel bir Kürt devletinin kurulabilmesinin yegâne yolu Kürtlerin içinde yaşadıkları devletlerin, söz konusu *Kürt devleti* lehine ülkesel fedakârlıkta bulunarak bölünmesinden geçmektedir. Söz konusu bölünme olayı ile bağlantılı olarak, Irak'a ABD'nin 1991 ve 2003 müdahaleleri gerçekleşmiş, 2011 Suriye İç Savaşı ile Kürtlerin Suriye'de yaşadıkları bölgelerin sınırları daha da genişletilerek ve aralarında koridor oluşturularak büyük devletlerce koruma altına alınmış, İran üzerinde PKK içinden oluşturulan PJAK grubuyla karışıklık yaratma teşebbüslerinde bulunmuş, Türkiye'de ise ne olduğu anlaşılmadan birdenbire *Kürt Sorununun Çözüm Süreci* adı verilen süreç 2015 yazında bozularak Kürtçü belediye yönetimlerinin işbaşında olduğu bazı il ve ilçelerde *özerklik* ve *özyönetim* ilanları peş peşe gelmiştir. Bir taraftan da uluslaşma süreci tamamlanmaya çalışılan Kürtlerin yaşadıkları bölgeler arasında oluşan teritoryal boşlukların ülkesel Kürtçü çıkarlar doğrultusunda birleştirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Bu kapsamda Irak'ta Musul şehir merkezi gibi tarih boyunca hiçbir zaman Kürt çoğunluğa mensup olmayan veya Suriye'nin Cerablus bölgesi gibi Kürt

grupların varlıklarının hiçbir zaman söz konusu olmadığı bölgelerin demografik olarak 'Kürtleştirilerek' müstakbel *Kürdistan* için ülkesel hak iddialarını genişletme çabaları dikkat çekicidir.

Önde gelen Kürtçü yazarlardan birisi olan Izady (2004, s.352) de muhtemel bir *Kürdistan* için mümkün olan üç farklı 'Kürt devleti' modelini; "(1) bir pan-Kürt devleti, (2) birçok Kürdistan ve (3) bir ya da birçok Kürt toplumunu komşu ülkelerde bırakan, bir ya da birçok Kürt devleti" şeklinde sıralamaktadır. Izady, birinci seçeneğin yalnızca dışsal nedenlerden dolayı değil, aynı zamanda iç nedenlerden dolayı da gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu savunmaktadır. Bu olasılığın gerçekleşmesinin, Türkiye ve İran gibi en kalabalık ve en güçlü iki devletin de aralarında bulunduğu dört Ortadoğu devletinin parçalanmasını gerektirdiğini; Gaziantep'teki Kürtler ile Kirmanşah'taki Kürtleri siyasal olarak birleştirmenin, Almanya, Avusturya ve İsviçre Almanlarını aynı bayrak altında toplamak kadar yersiz ve saçma bir durum olduğunu savunmaktadır. İkinci model olarak ele aldığı *birçok Kürdistan* seçeneğinde ise, kurulacak Kürt devletlerinin Kürtlerin çoğunu bile kapsamak zorunda olmadığını öne sürerek bu model hakkında olumsuz görüş belirtmemektedir. *Bir ya da birçok Kürt toplumunu komşu ülkelerde bırakan, bir ya da birçok Kürt devleti* modelinde ise çok sayıda Kürdün kendi topraklarının dışında bırakılacağını düşünmektedir. Türkiye'deki Kürtlerin yarıya yakınının İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirler ile Türkiye'nin önemli ticaret merkezleri gibi muhtemel *Kürdistan* dışındaki bölgelerde yaşadığını, Irak, İran ve Suriye'de de büyük bir Kürt topluluğunun endüstri merkezleri ve şehirlerde yaşadığını, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması halinde bunların tümünden vazgeçilmesi gerekeceğini ifade etmektedir.

Kendilerinden ziyade kendileri dışındaki güçler tarafından birbirleri ile bir güç mücadelesinin piyonu olarak kullanılmış oldukları yolundaki özellikle Kürtçü yazarların görüşlerine de yer verdiğimiz bu çalışmada, dış dinamiklerin ne şekilde seyredebileceğini kestirebilmek akademik bir bilimsellikten uzak olacaktır. Bir devlette var olması gereken üç ana objektif unsur olan *insan topluluğu, ülke ve egemenlik* unsurlarından ilk ikisinin yukarıda muhtelif başlıklar altında incelendiği göz önüne alındığında, kurulabilecek bir *Kürt devleti* açısından bir *Kürt egemenliği* konusunun *kendi kaderini tayin hakkı* kapsamında irdelenmesi gerektiği açıktır.

3.3.3. Kürtlerin Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı kavramı, literatüre *ulusların kendi kaderini tayin hakkı* kavramı ile giren, dolayısıyla Türkçe literatürde Kürtlerin bir *ulus* olduğu ön-

kabulüne dayanan bir ifadedir. Kürtlerin bir ulus olduklarının kabul edilmediği takdirde bu konudaki bir tartışmanın sonuçsuz kalacağı, Kürtlerin bu hakka sahip olamayacakları yargısına ulaşılabileceği düşünülmektedir. Hâlbuki bu kavramın esası orijinal literatürde ‘self determination of *nations*’ değil ‘self determination of *peoples*’ olup, *halkların* kendi kaderini tayin hakkına atıfta bulunmaktadır. Kürtlerin de *ulus* olarak kabul edilmeseler bile ayrı bir *halk* oldukları gerçeğinin farklı taraflarca üzerinde uzlaşma olmayan bir yönü yoktur. Dolayısıyla bu kısımda Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı konusu ele alınırken, Kürtlerin farklı bir *halk* olduğu gerçeğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kürtlerin devlet kurma olasılıkları ile ilgili olarak Gellner’a referans yapan Özer (2011, s.409), Gellner’in, ayrılmanın/ayrılabilmenin dört ölçütü olarak; (1) *Sayı* ölçütü (genel nüfus içinde anlamlı bir sayı), (2) *Yoğunluk* ölçütü (belli bir bölgede toplanmışlık), (3) *Tarihsel süreklilik* ölçütü (taleplerin süreklilik göstermesi), (4) *Motivasyon* ölçütü (bağımsızlığı isteme derecesi) kriterlerini saydığını ileri sürmekte ve Kürtlerin, söz konusu kriterleri karşıladığını belirtmektedir. Konuya sadece Gellner’a atfedilen bu kriterler bağlamında yaklaşıldığında Kürtlerin kendilerine ait bir devlet kurma hakkının olduğunu kabul etmek mümkündür.

Kürtlerin farklı devletler içinde yaşamalarının bir sonucu olarak, Kürtlerin içinde yaşadıkları farklı devletlerde farklı “kader tayini” arayışları içinde olduğu, örneğin Suriye’de başlangıçta özerk kantonlar talep ederken, Irak’ta tam bağımsızlık, Türkiye’de ve İran’da ise ne istediklerinin tam olarak açığa vurulmadığı gözlenmektedir. Mevcut durumda *Kürdistan* adı altında zaten bir eyalete sahip olan İran’da herhangi bir talebin daha üst bir özerklik konumunu yani tam bağımsızlığı talep etmesi gerekeceği açıktır. Türkiye’deki Kürt ulusçuları arasında *kendi kaderini tayin hakkı* yandaşlarının ise başlangıçtan bugüne söylem ve talepleri o kadar değişmiştir ki, net olarak ne talep ettiklerini anlamak mümkün olamamıştır. Marksist bir iddiayla ortaya çıkan silahlı hareketin temsilcileri zaman zaman *demokratik özerklik*, *özyönetim*, *halkların bir arada kardeşçe yaşaması* vs. gibi somut alanda ne anlama geldiklerinin tam olarak anlaşılamadığı talepler ileri sürmektedirler.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Bazen *kimlik ve tanınma*, bazen *demokratik eşit vatandaşlık* hakları, bazen *tam bağımsızlık*, bazen *federatif bir sistem* içinde özerk yönetimler şeklinde kamuoyuna yansıyan taleplerin bu kadar bulanık ve anlaşılmasız olmasının iki nedeni olması mümkündür. Birincisi, tarihi bir miras olarak Kürtler yine kendileri hakkında kendileri karar vermemekte, Kürtleri bir piyon olarak uluslararası güç mücadelelerinde kullanan aktörlerin değişen istek ve çıkarlarına göre Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkına yönelik taleplerinde sürekli bir değişiklik yaşanmaktadır. Taleplerini net olarak dillendirememelerinin arkasında yatan ikinci bir olasılık ise komşu dört ülkede yaşayan Kürtlerin tümünün büyük bir ortak Kürdistan peşinde oldukları ve konjonktürel olarak gelişen durumlara göre değişik söylemler geliştirmeleridir. Her iki seçeneğin birlikte geçerli olması en muhtemel yaklaşım olarak gözükmektedir.

Bir halkın *kendi kaderini tayin hakkını* meşru olarak kazanabilmesinin kriterlerini *baskı rejimi, nispeten zayıf merkezi hükümet, uluslararası müdahale ve büyük güçlerin desteği* olarak sıralayan Sterio'nun (2013, s.60) bu değerlendirmesi ışığında Kürtlerin durumu ele alındığında, içinde yaşadıkları ülkelerin siyasal sistem ve rejimlerine göre Kürtlerin durumlarının değişiklik gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin İç Savaş öncesi Suriye'de Kürtlere karşı bir *baskı rejimi* öne çıkmaktayken, Saddam sonrası Irak'ta *zayıf merkezi hükümetin varlığı* göze çarpmaktadır. Kürtçü çevrelerin, *Kürtlerin baskı altında tutuldukları* argümanını kullanabilmek için baskı altında olmadıkları dönemde bile örneğin Türkiye'de 2015 yılı sonbaharında başlayan Türk devlet hizmetlerini yaşadıkları yerlere sokmayacak şekilde hendekler ve barikatlar kazarak buraları patlayıcılarla tuzaklaması, Kürtçülüğe müzahir belediyelerin, bir özyönetim¹⁵⁸ ilanıyla devletin kendi üzerlerinde bir baskı uygulamaya çalışmasını sağlayan girişimler net olarak gözlenmiştir.¹⁵⁹ Üçüncü kriter olan *uluslararası müdahalenin* Irak veya Suriye örneklerinde eylemsel alana döküldüğü sabittir. *Büyük güçlerin desteği* olan son kriter konusunda ise, ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi önde gelen küresel aktörlerle birkaç bölgesel aktörün bugün Suriye İç Savaşında ve Irak'ın Kuzeyinde ayaklanmacı Kürtçü gruplarla ittifak halinde olduğu bilinmektedir.

Son olarak, Çiftiyürek'in (2000, s.110) 'saçma' olarak nitelendirdiği Öcalan tarafından geliştirilen "Kürtlerin de Türkler gibi, Cumhuriyetin asli kurucu üyeliğinin kabulü" tezine değinmek gerekir. Çiftiyürek, zaten bu tezi Türkiye Cumhuriyeti rejiminin seksen yıldır savunduğunu, Kürt sorununda *ulus-ülke* gerçeğini içermeyen hiçbir adımın, soruna çözüm getiremeyeceğini, *ulus-ülke* temelindeki çözümün ise iki halkın *sosyalist federasyonu* olduğunu savunmaktadır.

¹⁵⁸ Mahalli belediyelerin *özyönetim* ilanları ve Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'e atfedilen 1923'te İzmit'te gazeteci Ahmet Emin'in sorusuna cevaben verdiği "...başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince, zaten bir nevi mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise, onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir... Aynı bir hudut çizmeye çalışmak doğru olmaz" sözlerine (Türkalı, 2002, s.37) değinmekte yarar vardır.

¹⁵⁹ Kürtçü silahlı ayaklanmacıların yönlendirmesiyle Kürtçü çevreler tarafından Türkiye'de 2015 yılı sonlarında Kürtçü yerel yönetimlerin bazılarında ilan edilen özyönetim konusuna değinmek gerekir. Söz konusu bölgelerdeki yerel yönetimlerin sosyal, politik ve ekonomik yapılarına bakıldığında, bu belediyelerin kendi öz kaynaklarıyla kendilerini idare edebilmesi mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen bu şekilde bir özerklik modelinin ilan edilmeye çalışılması, *özyönetim* kavramının ilan eden çevreler tarafından tam olarak bilinmediği izlenimini vermektedir. Örneğin Luxemburg (2014, s.88), belirli bir ulusun yerleşik olduğu teritoryanın özyönetiminin, sadece ilgili milliyetin kendine ait burjuva gelişimini, kendi kent yaşamını, kendi aydınlarını, kendine ait edebî ve bilimsel yaşamı oluşturabildiği yerde olanaklı olduğunu düşünmektedir. Normal olarak bu kavram, ilgili belediyelerin merkezi hükümete bindirdiği yükü azaltacağı, toplanamayan vergiler ve kamu hizmetlerine katılım payları ile sosyal harcamaların yükünü yerel belediyeye yıkacağı için, ilgili belediyeler bağlamında Türkiye Cumhuriyeti merkezi idaresi tarafından arzulanan bir olgu olması beklenir. Kürtlerle meskûn bazı bölgelerde Kürtçü belediyelerin böyle bir teşebbüse girişmeleri son derece gerçekçi olmayan bir girişimdir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt kökenli vatandaşlarını dışlayıcı bir tutumu olması durumunda normalde bu girişimi desteklemesi gerekir.

3.4. KÜRT ULUSÇULUĞU

Kürt ulusçuluğunun, ulusçuluk tipolojileri açısından bir *ideoloji*, bir *sosyal/ulusal hareket* ve *tarihsel süreç* olarak tanımlamalarının yapılması mümkündür. Connor'un (1984, s.xiv) ulusçuluğu, ulus kimliği ve ulusa bağlılığa referans yapan bir kavram olarak ele aldığı düşünüldüğünde, Kürt ulusçuluğunun bir Kürt kimliği ve Kürt ulusuna referans yapan bir kavram olduğu açıktır. Bu bağlamda Kürt ulusunun mevcudiyetinin tartışmalı konumu, Kürt ulusçuluğunun kabulü açısından sorun teşkil etmemektedir. Zira önemli olan Kürt ulusçuluğu ideolojisini paylaşanların bir Kürt ulusu ve Kürt ulusuna bağlılığı referans almalarıdır ki, tarihsel süreç içinde özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Kürt hareketlerinde bir Kürt ulusçuluğunun etkisi görülmektedir.

Kürt ulusçuluğunun Calhoun'un (2007, s.3) ileri sürdüğü görüşlerine uygun olarak, siyasi olmanın yanında kültürel bir kimlik meselesi olduğu da görülmektedir. Kürt kimliği kapsamında Kürtçü algılama biçimi, içinde yaşadıkları ülkelerdeki diğer kimliklerle birlikte, çevrelerini 'Kürtler ve Türkler', 'Kürtler ve Araplar', 'Kürtler ve Farslar', kısaca 'Kürtler ve *düşman* kimlikler' olarak algılamakta; *Kürtlerin* çıkarlarını 'diğerleri'nin çıkarlarının üstünde tutmaktadır. Dolayısıyla Kürt ulusçuluğunun gelişmemesi için alınacak olan tedbirlerin de Kürtçülük karşıtı ulusçulukların birincil amaçları arasına girmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Abbas Vali'nin (2005, s.203), II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Kürt ulusçuluğunun yükselmesinin nedenini, hem Ermeni hem de Türk ulusçuluğundan etkilenmesine bağlaması ve Kürtçülüğün her iki ulusçuluğa bir karşıtlık olarak geliştiğini ifade etmesi bu kapsamda önemlidir.

Smith'in (2013, s.71) ulusçuluk tanımına uyarlandığında *Kürt ulusçuluğunun*, 'Kürtlerin bazılarının fiili ya da potansiyel bir Kürt ulusu oluşturmayı düşünen bir Kürt halkı adına özerkliğe, birliğe ve Kürt kimliğine ulaşmayı ve bunları korumayı amaçlayan bir ideolojik hareket' olarak tanımlanması gerekmektedir. Greenfeld'in (2006, s.69) ulusçuluk tanımına uyarladığımızda ise, Kürt ulusçuluğunun, Kürt ulusal kimliğinin kuramsal altyapısını oluşturan fikirler ve duygular kümesi olduğunu söylemek mümkündür.

Ulusçuluğa ulusal hareketler penceresinden bakan Hroch ve Hechter'in yaklaşımları ışığında, Osmanlı'dan günümüze kadar süregelen Kürt hareketlerini, Kürt ulusçuluğunun tezahürü olarak değerlendirmek gerektiği ortadadır. Politik birim ile ulusal birimin uyumlu olması gerektiğini savunan Hobsbawm (2014, s.24) ve yönetenlerle yönetilenlerin zorunlu kültürel birliğinden bahseden Gellner'in fikirlerine paralel olarak, Kürt ulusçuluğunun da türdeş kültürel, siyasi, ulusal ve yönetsel birimlerin varlığını savunduğu görülmektedir.

Oran'ın (1990, s.19) bir hareketin ulusçu olup olmadığını tanımlarken ele aldığı ölçütlere uygun olarak, Kürt ulusçuluğu motivasyonu altında geliştiğini ileri sürdüğümüz Kürt hareketlerinde, duyguların *Kürtçülük ideolojisi* tarafından yönetildiğini, Kürt hareketinin hedeflediği odak noktasının *Kürt ulusu* kavramının olduğunu, *Kürt ulusunun*, içinde örgütleneceği siyasal birim olarak bağımsız Kürt ulusal devletini seçmiş olması gerektiği kriterlerinin karşılandığı düşünülmektedir. Oran'ın görüşleri doğrultusunda, Kürt ulusçuluk hareketi Türk devleti içinde bugün bazı Kürtçü kesimlerin ileri sürdüğü şekilde özerk bir bölge olarak kalmaya razı ise, bunu ya bağımsızlık yolunda *geçici bir taktik* olarak kabul etmiş olduğu, ya da *bir Kürt ulusçuluğu kavramından söz edilemeyeceği* şeklinde yorumlamak mümkündür.

Türkiye ve Irak Kürtlerinin *hür ve birleşik Kürdistan* için kısıtlanması olasılığını, küçük de olsa, Asya barışına yönelik rahatsız edici ulusçu tehditler arasında sayan Hayes'in (2010, s.188), bu öngörüsünü haklı kılacak gelişmelerin ortaya çıktığı günümüzde *Kürt ulusçuluğu* konusunun incelenmesinin özel önem kazandığı düşünülmektedir. *Kürt ulusçuluğu* konusu, Kürtlerin hâlihazırda kendilerine ait bağımsız bir devletleri olmadığı ve içinde yaşadıkları devletlerin yerli ulusçuluklarına karşı oluşan bir akım olması dolayısıyla önemli problemler içermektedir.

İlk olarak, *Kürt ulusçuluğu* Türk, Arap ve Fars ulusçuluklarından beslenen ve onlara karşı gelişen bir akım olması dolayısıyla problemlidir. İkinci olarak *Kürt ulusçuluğu*, Türk, Arap ve Farisi ulusların egemen olduğu bir ortamda *ezilen ulus ulusçuluğu* kategorisinde geliştiği için ayrılıkçı ve bölücü olması yönüyle de problemlidir. Bir diğer problem ise, Kürtçü çevrelerce Kürt ulusçu taleplerine meşruiyet kazandırabilmek amacıyla, Kürt ulusçuluğunun tarihsel başlangıç noktaları olarak ele alınan referans noktalarının hakim olan ulusçuluk kuramlarıyla açıklanamayacak derecede eski tarihlere götürülmeye çalışılmasıdır. Günümüz Kürt ulusçuluğunun birlikte yaşadıkları egemen uluslar karşısında genellikle tepkisel bir gelişme göstermesi dolayısıyla, istisnalar hariç tamamının *ilkçi* bir ulusçuluk yaklaşımını temsil ettiklerini söylemek mümkündür.

Ulusların modernite tarafından beslendiğini ve modern zamanda ortaya çıktığını savunan modernist yaklaşımlara göre, Batı Avrupa'da bile belli bir ulusal duygunun oluşmaya başlamasından ancak 16. yüzyılda bahsedilebileceği ve ulusçuluğun 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığı kabul edilirken, tarihinde hiçbir zaman ulus veya devlet olarak varlığı ikna edici delillerle ortaya konulamayan Kürtlerin ulusçuluğunun başlangıcını 17. yüzyılda yazılan *Mem-u Zin*'e götürmeye çalışan Hassanpour (2005)

gibi yazarların yaklaşımı paradigmayı kökten değiştirmeyi gerektirmektedir. Diğer taraftan önemli sayıda Kürdolog tarafından ise *Kürt ulusçuluğunun* ilk emarelerinin ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde, Osmanlı kimliğinin ortadan kalkacağı belli olduktan sonra, Türk ulusçuluğundan yaklaşık elli yıl kadar sonra gözlenebildiği ileri sürülmektedir. Bu konuda *Kürt ulusçuluğunun* bir Kürt devletinin yapılanması programı olarak ancak 1918–1919 yıllarında ortaya çıktığını belirten Bozarlan (2005, s.36), Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan *Kürdistan Teali Cemiyetinin Kürt ulusçuluğunun* modern anlamda dile getirilmeye başladığı ilk platform olduğunu iddia eden Hür (2008) ve 20. yüzyılın başlarından önceki *Kürtlüğe* ve *Kürdistan'a* atıf yapan göndermelerin bir *Kürt ulusçuluğunun* varlığını değil sadece bir *Kürtlük özbilincinin* mevcudiyetini belgelediğini savunan Özoğlu'nun (2005, s.33) fikirleri önemlidir. Hatta Özoğlu'nun (2005, s.92), Osmanlı İmparatorluğu eğer ayakta kalıp iyileşseydi, *Kürt ulusçuluğunun* hiçbir zaman ortaya çıkmaması ihtimalinin yüksek olduğunu ifade eden görüşleri, *Kürt kimliğinin* ve *ulusçuluğunun* Osmanlı kimliği ve ulusçuluğuna karşı değil, Türk, Arap ve Fars kimlik ve ulusçuluklarına karşı beslendiğini öne sürmesi açısından ayrıca ilginçtir.

Kürt ulusçuluğu ile ilgili bir başka sorun ise, son dönem *Kürt ulusçuluğunun* özellikle 1960'larda Türkiye'de aşırı sol akımlara eklenerek ortaya çıkmasından hareketle, *ulusçuluk* ideolojisiyle *sosyalist* ideolojinin aynı hareket içinde varlığının bir tezat oluşturduğu, dolayısıyla Marksist-Leninist ideolojinin ayrılıkçı Kürt örgütleri arasında egemen olduğu dönemlerde ortaya çıkan olgudan *Kürt ulusçuluğu* olarak bahsedilip bahsedilemeyeceğidir. Ulusçuluğun siyasal eksenin ne sağında ne de solunda olduğunu, ulusçuluğun farklı ideolojilerin her birisine eklenenebilen özellikte ayrı bir ideoloji olduğu göz önüne alındığında, bu problemin fazla önemli olmadığı, Marksizm'in 1950 ve 1960'lı yıllarda moda olan *kendi kaderini tayin* destekçiliğinin ışığında, Kürt ulusçuluğunun Marksist-Leninist olduğunu iddia eden örgüt ve kuruluşlar tarafından da savunulmasının pekâlâ mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Kürt ulusçuluğundan bahseden özellikle Kürtçü eğilimli çevrelerde, 'Kürt ulusal hareketleri' adı altında bir kategori teşkil edilerek *Kürt ulusçuluğuna* teşmil edilebilen gelişmeler, genellikle bu ad altında tanımlanmaktadır. Ulusçuluğu ulusal hareketlerle (national movements) eş anlamlı olarak yorumlayan Hroch'dan (2010, s.883) esinlendiği düşünülen bu tarz bir önkabul, Kürtlerin söz konusu faaliyetleri *ulusal bir bilinç* altında işlediğini kabul etmeyi gerektirmekte, bilinçli veya bilinç dışı bir şekilde Kürt ulusunun Kürt ulusçuluğuna öncül bir olgu olduğunun kabul edildiğini varsaymaktadır. Benzer şekilde örneğin Nikitine'in (2010, s.353) "ayrıcılıklarını

korumak isteyen feodallerin ayaklanması” olarak nitelendirdiği dönemi, *Kürt ulusal hareketinin* ilk dönemi olarak tanımlaması, feodalizm ile ulusçu/ulusal bir hareketin bir arada ele alınması açısından sorun teşkil etmektedir.

Kürt ulusçuluğunun Türkiye Cumhuriyeti döneminde incelenmesinde ortaya çıkan önemli bir diğer sorun ise, Atatürk dönemi *Kürt ulusçuluğuyla* günümüz *Kürt ulusçuluğunun* ele alınmasında, ulusçuluğun ele alınan dinamikleri açısından göze çarpan farklılıktır. *Atatürk dönemi Kürt ulusçuluğu*, genellikle sınırlı seviyede Kürt aydınlarının ideolojik desteğiyle feodal ve dini çevrelerin öncülüğünde oluşurken, Türkiye’deki günümüz Kürtçülük hareketleri genellikle feodal sistemin dışında gelişmeyi hedeflemesi yönüyle farklılık göstermektedir.

3.4.1. Kürt Ulusçuluğunun Tarihsel Arka Planı

Kürt ulusçuluğunun günümüze kadarki gelişimini, sistematik olması açısından dönemlere ayırarak incelemek, kolaylık sağlayacaktır. Çalışmada Kürt ulusçuluğunun gelişmesi ele alınırken Türkiye merkezli bir inceleme yapıldığını, zorunlu bağlantılar hariç bugünün Türkiye’si ve Osmanlı İmparatorluğu Kürtleri haricindeki bugünün Suriye, Irak ve İran Kürtlerinin bu çalışmaya dahil edilmediğini bir kez daha hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla dönemlere ayırma konusunda *Kürt ulusçuluğunun* Türkiye ve Türkler karşısındaki konumu dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmaya yön ve kronolojik bir tasnif verilebilmesi açısından *Kürt ulusçuluğunun* gelişimi altı dönem altında ele alınmıştır: (1) Osmanlı Dönemi, (2) Geçiş Dönemi (Mondros Mütarekesinden Lozan Antlaşmasına kadarki dönem), (3) Erken Cumhuriyet Dönemi (Lozan’dan Atatürk’ün ölümüne kadar olan dönem), (4) Sessizlik Dönemi (Atatürk’ün ölümünden 1960 Askeri Darbesine kadarki dönem), (5) Yeniden Doğu dönemi (1960–1980 Askeri darbeler arası dönem), (6) Son Dönem (PKK’nın silahlı ayaklanma eylem safhasına geçtiği ve bugüne kadar uzanan dönem).

3.4.1.1. Osmanlı Dönemi

Kürt ulusçuluğunun ilk dönemi olarak ele aldığımız Osmanlı Döneminde bir Kürt kimliği bilinci çerçevesinde ulusal hassasiyetlerin ortaya çıktığını gösteren emareler bulunmaktadır. Ancak Kürtler arasındaki kimikleşme sürecinin bütün aşamalarında Kürtler arasında meydana gelen siyasi nitelikli olsa bile bütün oluşum ve hareketleri Kürt ulusçuluğunun bir tezahürü olarak görmek teorik açıdan mümkün değildir.

17'nci yüzyılda Hani'li Ahmet'in (Ehmede Xani) yazdığı *Mem-u Zin*'i başlangıç noktası alan radikal *Kürtçü* yazarlar dışında, büyük çoğunluk tarafından Kürt ulusçuluğunun 20. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Ancak, Osmanlı'nın merkezileşme teşebbüslerine karşı oluşan 1806'da Süleymaniyeli Abdurahman Paşa ve 1818'de Baban aşiretinin ayaklanmalarını örnek veren Boulanger'in (2006, s.225) dile getirdiği "*Kürt ulusçuluğunun* Rum ve Sırp ulusçuluklarının çağdaşı olduğu" yolundaki görüşlere de bu kapsamda yer vermek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun artık dağılma mecrasına girdiği 1878 Berlin Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı sonunda dağılması arasında kalan kırk yıllık dönemi, Kürt ulusçuluğunun ilk filizlenme dönemi olarak ele almak mümkün olsa da, daha önceki dönemde modernist yaklaşım çerçevesinde bir Kürt ulusu ve Kürt ulusçuluğundan bahsedilebilmesi olanaklı değildir. 19. yüzyılda, Berlin Antlaşması öncesinde, Kürt feodal beylerin liderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan bazı ayaklanmaların Kürtçü hassasiyetler nedeniyle meydana çıktığına dair *Kürtçü* çevrelerce ortaya atılan görüşlerin bugün için pek destekçisi kalmamıştır. Söz konusu ayaklanmaların, Osmanlı Devleti'nin merkezileştirme çabalarına karşı, Kürt aşiret reislerinin birer tepkisinden öte bir anlam taşımadığını ifade eden Kurubaş (2004, s.10) ile Osmanlı Devleti'nde 1847'de Botan Emiri Bedirhan Bey tarafından meydana getirilen ilk ciddi Kürt ayaklanmasının Kürt ulusçuluğu ya da Kürtlük bilinciyle yapılmadığını belirten Hür'ün (2008) görüşleri de bu düşüncemizi pekiştirmektedir.

Osmanlı'nın dağılmaya başlayacağını kesin olarak belli olduğu 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı mağlubiyeti ve Batılıların Osmanlı'ya karşı tavır almaya başlamaları ile birlikte İmparatorluğun diğer unsurları paralelinde Kürt entelektüelleri arasında da belirli ulusçu hassasiyetler görülmeye başlanmıştır. Bu konuda örneğin Bozarıslan (2005, s.202) tarafından Übeydullah'ın kendi adıyla anılan ayaklanmada (1880) dış destek arayışlarını sürdürürken, İngiliz diplomatlarına, "Kürtlerin ayrı bir ulus olduğunu ve kendilerinin Osmanlı ve İran Kürtlerini birleştirmeye çalıştıklarını" söylediği yazılmaktadır. Şeyh Übeydullah'ın amacının ulusçu olduğunu ifade eden Özoğlu (2005, s.99) da, bu iddiasına kanıt olarak Übeydullah tarafından, ayaklanma bölgesinde bir Amerikan misyonerine yazdığı "500 000'den fazla aileden müteşekkil olan Kürt ulusu ayrı bir halktır....Biz de kendi işlerimizin kendi elimizde olmasını istiyoruz ki böylece ... bağımsız olabilelim ve diğer uluslar gibi imtiyazlara sahip olalım...." şeklindeki sözlerinin varlığını ileri sürmektedir.

Modernist kuramcılardan B. Anderson'un ulusçuluğun gelişiminde kilit rolü verdiği basının, Kürtçe ile tanışması 19. yüzyılın son birkaç yılında gerçekleşmiştir. 1847'deki Osmanlı merkezi idaresine karşı yapılan ayaklanmanın lideri olan Bedirhan Bey'in oğullarından Miqdat Mithat Bedirhan tarafından 1898'de Kahire'de yayınına başlanan *Kürdistan* gazetesindeki (2000, s.25) yazılarında dile getirdiği görüşlerde herhangi bir ulusalcı duyguya rastlanmasa da, Osmanlı topraklarındaki dağıtımının yasadışı yollardan yapılması yönüyle bile ayrılıkçı bir ulusal hissiyatın tezahürü olarak kabul edilebilir. *Kürdistan*'da yazılan makalelerin ayet ve hadislerle desteklenmesini *ulusçuluk* ile *dindarlığın* iç içe geçmesi olarak yorumlayan Kaya (2010, s.69–76), gazetenin 6.sayıdan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çıkarılan *Osmanlı* gazetesinin basıldığı Cenevre matbaasında basıldığını ve bu yönüyle bazıları tarafından Kürt gazetesi olarak kabul edilmediğini belirtmektedir.

Kürdistan hariç Osmanlı döneminde yayınlanan diğer Kürt gazete ve dergilerinin tümünün II. Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıktığını belirten Kaya (s.78–98), 1908 yılında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti tarafından İstanbul'da haftalık yayınlanan *Kürt Teavün ve Terakki* gazetesi, 1908 yılında İstanbul'da haftada iki kez çıkarılan *Şark ve Kürdistan* gazetesi, ilk gazete *Kürdistan*'la isim benzerliği taşıyan İstanbul'da 1908'de yayına başlayan *Kürdistan* gazetelerini bu dönemde yayınlanan belli başlı Kürtçe gazeteler olarak sıralamaktadır. Kaya'ya (s.98–124) göre, 1913'de İstanbul'da yayınlanmaya başlanan ve ilk dört sayısından sonra adı *Hetawi Kürt* olarak değişen aylık *Roji Kurd* (Kürt Güneşi) dergisi, 1913'te *Hevi* (umut) derneği tarafından yalnızca birkaç sayı çıkarılan *Yekbûn* dergisi, 1914 yılında Bağdat'ta neşredilen *Bangi Kürt* dergisi, ilk sayısı 1914'te İran'ın Mahabad şehrinde çıkan *Kürdistan* dergisi gibi dergiler de dönemin başlıca Kürtçe dergileridir.

1908 yılında II. Meşrutiyetin getirdiği nispeten özgürlükçü düşünceler altında İmparatorluğu oluşturan bütün etnik unsurlar yoğun bir ulusçu örgütlenme içine girmişler, bu tip örgütlere kendisi de ulusçu bir örgütlenme ile başa geçen iktidardaki İttihat ve Terakki iktidarınca ilk başlarda sempati ile bakılmıştır. İttihat Terakki'nin kurucusu olan dört kişinin ikisinin Kürt, birisinin ise Arnavut asıllı olması, dönemin Müslüman unsurları içindeki diğer etnik gruplara karşı herhangi bir ulusalcı tehdit algılaması olmadığını bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu atmosfer içinde Kürtler arasında Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar, sadece Osmanlı'nın kurtuluşu çerçevesinde ve ayrılıkçı düşünceler peşinde koşmayan yoğun örgütlenmelere girildiği gözlenmektedir. İstanbul'da, 1908 yılında, ilk Kürt siyasal

cemiyeti¹⁶⁰ sayılan ve *Kürt Milli Komitesi* diye bilinen *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*, 1910 yılında İstanbul'daki Kürt öğrenciler tarafından *Hevi Cemiyeti* kurulmuştur (Jwaideh, 2014, s.211). Göldaş (1991, s.58–64), resmi kuruluş tarihini 1912 olarak verdiği *Hevi*'nin ilk kurucusu ve ideologunun M. Şükrü Sekban olduğunu, amacının ise Kürt ulusunu, Kürt bilgi ve kültürünü geliştirip yükseltmek olduğunu aktarmaktadır. İttihat Terakki'nin kurucularından olan Abdullah Cevdet de *Hevi*'nin yayın organı *Rojî Kurd* dergisinin önde gelen yazarları arasında olmuştur.

Smith'in (2014, s.203) "Kürtler arasında ilk kültürel ve edebi örgütlerin Jön Türklerin 1908 tarihinde yaptıkları darbenin ardından ortaya çıktığını ve büyük Kürt şehirlerinde Kürt kulüplerinin Jön Türkler tarafından açıldığını" ifade eden sözleri, günümüzdeki Kürt ulusçuluğunun gelişmesinde statüko karşıtı diğer Türk parti ve örgütlerinin yaptıkları yardımın benzerinin dönemin statüko karşıtı Jön Türkleri tarafından yapılmış olduğunu ortaya koyması yönüyle ilginçtir. Jön Türkler arasında Kürtçü örgütlenmelere destek veren Kürt asıllıları *Jön Kürtler* olarak tanımlayan Parlar (2005, s.522–531), Kürtlerin kitap, dergi, gazete yayınlama ve örgütlenmelerine ilişkin bir yasağın II. Meşrutiyetin ilk yıllarında görülmediğini, 1911'den sonra ise Kürtler arasında nüfuzlu kişilerin İttihat ve Terakki'den koparak *Hürriyet ve İtilaf*'a katılmaya başladıklarını ilave etmektedir.

Sonuç olarak, Kürt ulusçuluğunun Osmanlı dönemi olarak adlandırdığımız ilk dönemin sonlarında filizlenmesine rağmen, nihai hedefi bağımsızlık olan gerçek anlamda bir ulusçuluk ideolojisine bürünmüş olduğunu gösterir bir emare bulunmamaktadır.

3.4.1.2. Geçiş Dönemi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından, yani Osmanlı devletinin parçalanacağı artık kâğıt üzerinde kesinleşmesinden, Lozan Antlaşmasının imzalanmasına kadar geçen zamanı kendinden önceki ve sonraki dönemlerden ayırmak gerekir. Çünkü bu dönemde İmparatorluğun bütün diğer unsurları gibi Kürtler de hem kendi bağımsızlıkları peşine düşmüş, hem de Hıristiyan işgalcilere karşı verilecek mücadele sonrasında egemen Müslüman unsur olan Türklerle eşit kimlik temelinde ortak bir devlet kurma yoluna girmişlerdir. Bu dönemde Sevr Antlaşması'na hazırlık kapsamında yürütülen Paris görüşmelerinde¹⁶¹, savaşın galibi durumundaki devletlere sunulan *bağımsız*

¹⁶⁰ Kürtçülük politikasını yaymak için bilinen ilk siyasi kuruluşun, 1900 tarihinde Diyarbakırlı Fikri Efendi tarafından kurulan *Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti* olduğunu belirten resmi "Türkçü" görüş temsilcisi Çay'ın (1993, s.361), Kürtçü eğilimli yazılarıyla öne çıkan Celile Cemil'e dayandırdığı iddiasına ise başka kaynaklarda rastlanmamıştır.

¹⁶¹ Kürdistan Teali Cemiyeti çatısı altında toplanan Kürt ulusçularının, etkinliklerini İstanbul ve Paris'i merkez alarak yürüttüklerini belirten Kurubaş (2004, s.61), 18 Ocak 1919'da resmen açılan Paris Barış

Kürdistan taleplerinde Kürtlerin Ermenilerle anlaşarak Van Gölü'nün güneyinden geçen bir sınır hattı çizdikleri ve bu sınırın güneyi ile Fırat Nehrinin doğusu arasında kalan topraklarda bir bağımsız devlet kurma planları göze çarpmaktadır¹⁶². Bu *bağımsız Kürdistan* talebi, günümüzden bakıldığında Türk karşıtlığını içeren ayrılıkçı bir ulusçuluk gibi algılanabilirse de, esasen dağılan bir imparatorluk üzerinde, eski duruma dönülemeyeceğine göre, farklı halkların devlet kurma taleplerinden ibaret masum bir girişim olarak da algılanabilir. Bu dönemdeki *Kürt ulusçuluğunun* Türk ulusçuluğu ile aynı kulvarda birlikte geliştiği doğru ise de birbirinin karşıtlığıyla beslenmiş oldukları anlamına gelmemektedir. Çünkü Paris Barış Görüşmeleri başlangıcında henüz Yunanlılar İzmir'e, İtalyanlar Antalya'ya asker çıkarmamış, Atatürk Samsun'a geçmemiş ve en önemlisi de bugün Türkiye olarak elde bulunan topraklarda Türkler egemenliği ellerine almamışlardı. Böyle bir ortamda bağımsızlık isteyen farklı halkların tutumunu Türklere karşı hasmane bir ulusçuluk olarak değerlendirmek uygun değildir. Nitekim Atatürk'ün Samsun'a çıkmasını müteakip, Türkler ve Kürtler ortak düşman kabul ettikleri Hıristiyan işgalcilere karşı genel olarak birlikte mücadele etmişlerdir.¹⁶³

Bu dönemdeki Kürt ulusçuluğu, asıl olarak Mondros Mütarekesi ertesinde kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti ve yan kuruluşları içinde gelişmiş ve endoktrinasyon aracı olarak bu kuruluşların yayınladıkları gazete ve dergilerden istifade edilmiştir. 17 Aralık 1918'de Seyit Abdülkadir başkanlığında İstanbul'da kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluş tarihi de, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Kürtlerin, ancak 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte *kendi kaderini tayin* ilkesini hayata geçirebilmek için Kürt aydınlarının etrafında toplanmaya başladıklarını göstermektedir. Hür (2008), Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yayın organı *Jin*'in Kürt ulusçuluğunun modern anlamda dile getirilmeye başladığı ilk platform olduğunu ifade etmektedir. Kurucular ve yönetim kurulu Seyit Abdülkadir Efendi (Reis), Hüseyin Şükrü Bey (Katib-i Umumi), Dr. Mehmet Şükrü Bey, Muhittin Nami, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey isimlerinden oluşan (Göldaş, 1991, s.16)

Konferansı'nın, Kürtlerin isteklerini ilk kez ortaya koymalarına imkân tanıyan ilk uluslararası forum olduğunu (s.47) ifade etmektedir.

¹⁶² Kürt entelektüellerin hazırladıkları bu planın Ermeniler lehine kazanımlar doğuran ve Hıristiyan Ermenilerle komşu olacağına Türklere tabi bir şekilde yaşamak isteyen Müslüman Kürt halkının önemli bir kısmı tarafından kabul edilmediğini de belirtmek gerekir. 21 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'na Osmanlı temsilcisi sıfatıyla seçilerek katılmış olan Şerif Paşa'nın, 16 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı temsilciliğinden çekilerek görevini yalnızca Kürt temsilcisi sıfatıyla sürdüreceğini duyurması ve ileri sürdüğü talepler dolayısıyla kendisine yönelen tepkiler üzerine 24 Nisan 1920 tarihinde de Kürt delegeliğinden istifa etmesini de ayrıca not etmek gerekir (Göldaş, 1991, s.160).

¹⁶³ Türk İstiklal Mücadelesinde Kürtlerin oynadığı rolün önemini göstermesi açısından hareketi yöneten Büyük Millet Meclisi'nin etnik kompozisyonuna da bakmak gerekir. 1919'da Erzurum Kongresine katılan 56 delegenin 22'sinin Kürt olduğunu, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde 437 milletvekilinin yaklaşık 74'ünün Kürt olduğunu ifade eden Kirişçi ve Winrow (1997, s.83), bunun sebebini, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin *Osmanlı yurtseverliğine* dayalı bir örgütlenme olmasına dayandırmaktadırlar.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin amacının açıkça bir Kürt devleti kurmak olduğunu ve faaliyetleri sayesinde Kürt *ön-ulusçuluğunun* Kürt ulusçuluğu haline geldiğini savunan Özoğlu (2005, s.29), Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürt olmanın farklılığı üzerinde yoğunlaşması yönüyle, II. Meşrutiyet sonrası dönemde kurulmuş olan ve özerklikçi politikalar gütmeyen Kürdistan Teavün ve Terakki Cemiyeti'nden farklı olduğunu (s.159) belirtmektedir.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürt ulusçuluğuna yönelik tek cemiyet olmadığını öne süren Jwaideh'e (2014, s.213) göre bu dönemde Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti¹⁶⁴ ve Kürt Millet Fırkası gibi değişik örgütler de kurulmuştur. Göldaş'ın (1991, s.70) aktardığı, 1919 yılının başlarında kurulmuş olan ve Kürdistan Teali Cemiyetine bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Kürt Eğitim ve Yayınlarını Yaygınlaştırma Derneği) ve yine 1919 yılı Mayıs ayı içinde kurulduğu değerlendirilen, esas olarak çalışmalarını Kürt kadınının Kürt kimliğini örgütlü düzeyde savunabilmesini sağlamak amacıyla güden Kürt Kadınları Teali Cemiyeti de (Kürt Kadınları Yükseltme Derneği) bu örgütler arasına ilave edilmelidir. Jwaideh (2014, s.215) bu dönemde, Barzanlı Şeyh Abdüsselam ve Şeyh Nur Muhammed tarafından kaleme alınan Kürt ileri gelenlerinin Bab-ı Ali'ye ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na gönderdikleri bir telgrafta¹⁶⁵; "(1) Beş Kürt kazasında resmi dil olarak Kürtçenin kabul edilmesi, (2) Kürt bölgelerinde eğitim dilinin Kürtçe olarak kabul edilmesi, (3) Kürtçe konuşan kaymakam, nahiye müdürü ve memurların atanması, ..., (5) Kadı ve müftülerin Şafii mezhebine mensup kişilerden seçilmesi, (6) Vergilerin Şeriat'a uygun konulması ve Şer'i hükümlerde belirtilen miktarlarla uyuşmayan veya bu miktarlardan büyük olan bütün vergilerin silinmesi,...." gibi İslamiyet'le harmanlanmış Kürt ulusalcı taleplerinin dile getirildiğini bildirmektedir.

Dönemin Kürt ulusçusu hareketlerinin, Türk ulusal hareketinin liderleri tarafından bir tehdit olarak algılandığı, Atatürk'ün Milli Mücadele öncesi yapmış olduğu teşkilatlanma çalışmaları ile ilgili yapılan yazışmalarda göze çarpmaktadır. Örneğin, Atatürk 17.06.1919'da Amasya'dan 3. Ordu Müfettişi imzasıyla Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta (Karabekir, 2012, s.51) "Diyarbakır'daki Kürt Kulübü İngilizlerin teşvikiyle İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkili gayesini takip ettiği anlaşıldığından kapatılmıştır...." şeklindeki sözleri eşzamanlı olarak Kürt ulusçuluğuna karşı da mücadele edildiğini

¹⁶⁴ Göldaş'a (1991, s.196) göre, Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin kuruluşu Kürdistan Teali Cemiyeti bünyesinde bağımsız bir Kürdistan'ı savunan radikal bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Cemiyetin adına 1920 son aylarıyla 1921 ilk aylarında çıkan gazetelerde rastlanmaktadır.

¹⁶⁵ 2015 yılı Aralık ayı sonunda Demokratik Toplum Kongresi'nin Diyarbakır toplantısında kabul ettiği on dört maddelik *özerklik deklarasyonundaki* taleplerin benzerliği, Kürt ulusçu hareketlerinde benzer deklarasyonların bir kültürel gelenek olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

ortaya koymaktadır. Kazım Karabekir'in (2012, s.440) Harbiye nezaretine gönderdiği 13.12.1919 tarihli kişiye özel şifreli telgrafındaki "Bugünün en mühim meselesi Kürtlüktür. Bunun kolordu-yı âcizi mintikasındaki vüs'ati ve şekli malûm-ı samileridir. ...Kaymakam, mutasarrıf veyahut erkân-ı harp ve kumandanlar hakkında nasp ve tayinlerde her nezaretçe esaslı düşünmek pek lazımdır" sözleri de algılanan bu tehdide dikkat çekmektedir.

Benzer şekilde İstanbul Hükümeti ile Milli Mücadele kadroları arasında Sivas Kongresi sonrasında yapılan 21–22 Ekim 1919 tarihli Amasya görüşmeleri sırasında hazırlanan protokollere göre (Nutuk, s.251); "...Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme amacı görünüşü altında yapılmakta olan karıştırıcılığın önüne geçilmesi uygun görüldü..." şeklinde alınan karardan Türk İstiklal Mücadelesinin ilk altı ayında bile Kürt ulusçu hareketlerinin önemli bir gündem teşkil ettiği değerlendirilmektedir.

Atatürk'ün İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa ile yapılan Amasya görüşmeleri öncesinde Ekim 1919'da Amasya'daki temsilci kurula gönderdiği telgrafta (Nutuk, s.1071); "...ve memlekette ve özellikle İstanbul'da Kürt Teali Derneği gibi ... dernek ve partilerin bozgunculuğuna ... son verilmelidir. Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey, Kürt derneğinin ve Ermeni patrikhanesinin yardım ve etkisiyle Malatya'ya atandığını açıkça söylemiş ve Kürdistan'ın bağımsızlığını hazırlamaya çalışmıştır. ... Bu örnekten ibret dersi alınarak atamalarda hiçbir etkiye kapılmamak ve yalnız vatanın esenliği düşünülerek seçim yapılmalıdır. Kürdistan'a, barış anlaşması¹⁶⁶ yapılana kadar yerli büyük memur gönderilmemelidir...." ifadelerini kullanmaktadır. Bu açıklamalardan Milli Mücadelenin henüz başlangıcında Kürt ulusçuluğunun ciddi kabul edilebilecek bir tehdit olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

Balcıoğlu'nun (2003, s.130), Atatürk'ün, Erzurum Kongresi'nden Sivas'a geçerken, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın aracılığıyla bölgedeki Kürt ayrılıkçısı liderlerden Alişan Bey'le görüştüğünü, Erzurum Kongresi kararlarına göre Dersim ve Koçgiri'nin kendisini desteklemesi gerektiğini söylediğini; ancak, Alişan Bey'in Atatürk'e, Wilson prensipleri çerçevesinde bir *Kürdistan* peşinde olacaklarını beyan ettiğini belirtmesi, dönemin Kürt ulusçuluğunun ulaştığı düzeyi göstermesi açısından önemlidir.

Atatürk'ün *Nutuk*'ta (s.115) *Sivas Kongresini Yarıda Bırakma Girişimleri* başlığı altında ele aldığı, Sivas Valisi Ali Galip'in İngiliz Binbaşısı Noel, Bedirhan aşiretinden Kamuran,

¹⁶⁶ Bilindiği gibi savaşlarda önce bir ateşkes anlaşması, müteakiben bütün ayrıntılı çalışmaları içeren Antlaşmalar yapılmaktadır. Mondros, bu anlamda bir ateşkes antlaşması olduğu için yapılacak barış antlaşmasından, bu aşamada Osmanlı hükümetinin imzaladığı ve Büyük Millet Meclisi (BMM)'nce kabul edilmiş olan Sevr antlaşmasıdır. Daha sonra söz konusu barış antlaşması Lozan olacaktır.

Celâdet ve Cemil Beylerle birlikte yanında on beş kadar Kürt atlısıyla Malatya'ya gelerek Kürtleri, Kürdistan kurmak vaadiyle kışkırtıklarını bahsettiği olay da ayrıca önemlidir. *Nutuk*'ta (s.927–951) 56 no.lu belgeden 83.no.lu belgeye kadar toplam yirmi yedi adet belge sunulmuş olması, ayrıca ana metin içinde (s.117–137) ortalama on sayfa kadar bu olaydan bahsedilmiş olması Atatürk'ün algıladığı Milli Mücadele başlangıcındaki Kürtçü ayaklanmaların tehdit boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Kürt ulusçuluğuna karşı bu dönemde resmi seviyede oluşan bu tehdit algılamalarının, Kürtçülüğün, Cumhuriyet'in ilanından, hatta halifeliğin kaldırılmasından sonraki seyri üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Kaya'nın (2010, s.78–124) araştırmasına göre, 1919 yılında Kürdistan Cemiyeti'nin yayınladığı *Gazi* gazetesi ve 1922'de Süleymaniye'de yayına başlayan haftalık *Bangi Kürdistan* gazetesi, 1918–1919 yılları arasında yirmi beş sayı halinde yayınlanan *Jin* dergi/gazetesi ve 1919'da İstanbul'da yayınlanmaya başlayan haftalık *Kürdistan* dergisi Kürt ulusçuluğunun bu dönemde ortaya çıkan yayın organlarıdır.

Göldaş'ın (1991, 196), “Osmanlı hükümetinin 1919 sonları ve 1920 başlarında Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerine ve fiili olarak da cemiyetin varlığına yönelik baskı politikasının; şubelerinin birer birer kapatılmaya başlanmasının, cemiyet üyelerinin gözaltında tutulup izlenmelerinin ve yer yer tutuklanmalarının, cemiyet içinde başlayan huzursuzluk ve çekişmelerin Kürdistan Teali Cemiyeti'nin sonunu getirdiğini¹⁶⁷” ileri süren ifadeleri, Kürt ulusçuluğuna karşı Türkler tarafından verilen mücadelenin Atatürk ve arkadaşlarından önce ve belki daha da etkin bir şekilde İstanbul Hükümeti tarafından yürütüldüğünü ortaya koymasından önemlidir..

3.4.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemi

Atatürk dönemi olarak da adlandırılabilir bu dönemde, Cumhuriyetin ilk *Kürtçü ayaklanmaları* serisinin Atatürk'ün ölüm tarihi ile sona ermiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından 1938 yılında Dersim Ayaklanmasının bastırılmasına kadar geçen dönemin, Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılması uygun görülmüştür. Lozan Antlaşması'nın bu döneme başlangıç teşkil etmesi ise, bu antlaşmaya kadar Türklerle bazen aynı cephelerde Kürt ulusçuluğunun hedefleri doğrultusunda hareket eden Kürt entelektüelleri ve

¹⁶⁷ Temmuz 1920'de Osmanlı hükümetinin cemiyeti kapatma kararı almasına rağmen cemiyetin varlığının 1922 yılına kadar sürdüğü sonradan yayınlanmış olan kaynaklardan anlaşılmaktadır (Göldaş, 1991, s.227).

ulusçularının, Lozan'dan sonra tamamen Türk ulusçuluğu karşıtlığıyla beslenen bir ulusçuluğa yönelmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Lozan'ın Kürt ulusçuluğu açısından bir dönüm noktası olduğunu Atatürk'ün *Nutuk*'ta yazdıkları ile de belgelendirmek mümkündür. Atatürk *Nutuk*'ta (s.733), Mondros Ateşkesi'nden sonra Türkiye'ye yapılmış olan dört barış önerisi arasında yaptığı karşılaştırmada *Kürdistan* başlığı altındaki 2'nci maddede *Sevr, Mart 1921 önerisi*¹⁶⁸, *Mart 1922 önerisi*¹⁶⁹ ve *Lozan*'ı kıyaslayarak, ilk üçünde gündeme gelmesine rağmen Lozan'da *Kürdistan*'dan “Elbette söz konusu ettirilmemiştir...” ifadesini kullanmaktadır. Ulusal mücadelenin safahatı boyunca yapılan önerileri sıralarken, son kerede Lozan'da yapılan “...elbette...” vurgusunun bir şeyin yokluğunun ispatlandığının başarılı olmuş olması gibi bir anlamı taşıdığı düşünülmektedir ki, Lozan'ın Kürt ulusçuluğunun incelenmesinde yeni bir dönemin başlangıcı olduğu yolundaki değerlendirmeyi teyit etmektedir.

Lozan'la birlikte Kürt sorununun, uluslararası niteliğini kesin olarak kaybettiğini, Lozan Antlaşması ile önceden Osmanlı-İran arasında Doğu-Batı olarak bölünmüş olan *Kürdistan*'ın Kuzey-Güney olarak bir kez daha bölündüğünü, Lozan sonrası Kürt ulusçularının kullandıkları yöntemleri değiştirerek kurdukları örgütlerle silahlı ayaklanmalara yönelmeye başladıklarını ve Lozan'dan sonra Türkiye'de “Türkiye ulusu” değil, “Türk ulusu”nun söz konusu olduğunu ileri süren Kurubaş'ın (2004a, s.141) ifadeleri de Lozan'ın Kürtler için önemini vurgulamaktadır.

Kürtçü ayaklanmaları ayrıntılı olarak ayaklanma kuramları çerçevesinde ele aldığımız sonraki bölümlerde tekrara düşmemek açısından ayaklanmalar konusu hariç tutulduğunda, bu dönemdeki Kürt ulusçuluğunun seyri aşağıdaki şekilde gelişmiştir.

Bu dönemin Kürt ulusçuluğunu tetikleyen önemli kırılma noktası olarak 3 Mart 1924 tarihinde çıkartılan *Hilafetin Kaldırılması ve Tevhidi Tedrisat* (Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi) kanunlarını zikretmek gerekir. Bu kanunla o zamana kadar Kürtlerin yaşadığı bölgelerde medreselerde Kürtçe olarak verilen eğitimin sona ermesi, egemenlikleri zarar gören Kürt aşiret ve dini liderlerinin gecikmeden tepki göstermesine yol açmıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra toplanan Londra Konferansı'nın sonunda 12 Mart 1921 tarihinde yapılmıştır. Bu teklif Sévres Antlaşması'na bazı değişiklikler getiriyor ise de, üzerinde durulmamış olan meselelerde Sévres taslağındaki maddelerin olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir.

¹⁶⁹ 22 Mart 1922'de, Sakarya zaferinden ve Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'ndan sonra, Paris'te toplanan İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları tarafından yapılmıştır. Bu teklifte, artık Sévres taslağı temel olarak alınmıyorsa da, ana çizgileri Türk tarafınca kabul edilebilecek seviyeden uzaktır.

¹⁷⁰ Kutlay (1997, s.263), Cumhuriyet'in kuruluşuyla yürürlüğe konulan laikleşme gereğince, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde yüzyıllardır eğitim görevini devlet okullarından çok daha ağırlıklı olarak yerine

Bu dönemde meydana gelen bütün ayaklanmalar daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, belirli Kürt ulusçusu örgütlerce planlanmış ve meydana getirilmiştir. Ancak Kürt ulusçuluğu kapsamında, bu örgütlerden en önemli ikisi olan 1927 öncesi Kürtçü ayaklanmaların destekleyicisi konumundaki eski Kürt Teali Cemiyeti mensuplarının kurduğu gizli Azadi örgütü (Kürt İstiklal Cemiyeti) ve 1927 sonrası ayaklanmaların örgütleyicisi Hoybun örgütü müstesna bir yere sahiptir.

1921 veya 1923 yılında Cibranlı Halit Bey tarafından kurulduğu söylenen Azadi örgütü hakkında yer altı faaliyetleri gösteren gizli bir örgüt olması nedeniyle çok fazla veri bulunmamaktadır. Çekirdek kadrosunu deneyimli askerlerin oluşturduğu ve merkezi Erzurum olan örgütün hedefi, *Kürdistan*'ın bağımsızlığının sağlanarak bir Kürt devletinin kurulmasıdır. Bilinen ilk kongresini 1924'te yapan örgütün kongrede aldığı karara göre, *Kürdistan*'da genel bir isyan başlatılarak bağımsızlık ilan edilmesi ve İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nden gerekli dış desteğin sağlanması planlanmıştır (Kurubaş, 2004a, s.143).

Kürt tarihini incelerken Hoybun (1927)'un ortaya çıkmasından önce Kürt ulusçuluğundan bahsetmenin kesinlikle tarihi bir yanılgı olacağını söyleyen Abdulla (2009, s.151), daha önce kurulmuş olan örgütlerin kitleyi ulusal amaçlara yönlendirecek ayrılıkçı projelere sahip olmadığını, 1925'teki Şeyh Said Ayaklanması'na kadar Kürtler arasında Kürt olma bilincinin fazla gelişkin olmadığını iddia etmektedir. McDowall (2005, s.203) ise, Hoybun örgütünün önceki Kürtçü ayaklanmalara katılarak kanun kaçağı haline düşen ve kaçarak Lübnan'a giden gruplarca Ekim 1927'de¹⁷¹ kurulduğunu ve bu kongrede başkanlığa Ermeni Wahan Papazyan'ın, Genel Sekreterliğe ise Kürt Celadet Bedirhan'ın getirildiğini ifade etmektedir. Yayımladığı bildirimlerle dünya kamuoyunu Kürtler konusunda bilgilendirmeye ve Kürt ulusçuluk hareketine süreklilik kazandırmaya çalışan Hoybun'un yayınlarının kapağında, *Hoybun* üst başlığının altında İngilizce "Kurdish National League" veya Fransızca "Ligue Nationale Kurde" yazıları yer almış, Hoybun sözcüğünün altında, "Supreme Council of

getiren dini okullar ve medreselerin kaldırılmasının, Kürt kültürünü yok etmek amacına da hizmet ettiğini düşünmektedir. Zira O'na göre, Kürt dili bu medreselerde gelişmiş, Kürt din, dil, tarih bilimcileri ve şairleri buralarda yetişmişti. Kutlay, ayrıca, eğer Kürt medreseleri olmasaydı, ne Kürt dilinin ne de Kürt edebiyatının mevcut olabileceğini ve ne de Kürtçenin nesilden nesle aktarılacağını ileri süren görüşlere yer vermektedir.

¹⁷¹ Hoybun'u modern anlamdaki ilk Kürt siyasi partisi olarak kabul eden Izady (2004, s.379), kuruluş yeri ve tarihini de Paris 1918 olarak vermekte, Hoybun'un karargâhının Fransızların denetimindeki Suriye'ye daha sonra 1927 yılında taşındığını ileri sürmektedir. Kurubaş (2004a, s.171) ise, sözcük anlamıyla kimilerine göre "benlik, özbenlik", kimilerine göre ise "özerklik, özü oluşturma" anlamlarına gelen Hoybun'un, Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti, Kürt Milli Fırkası ve Kürt Bağımsızlık Komitesi adlı dört örgütün birleşmesinden oluştuğu yönünde de iddialar bulunduğunu ifade ederek özellikle Kürt ulusçuluğunun ve örgütlenmelerinin sürekliliği açısından konuya başka bir boyut getirmektedir.

the Kurdish Government” logosunun yer aldığı yayınlarına da rastlanmıştır (Alakom, 2011, s.21)

Bu dönemdeki Kürt ulusçuluğunu incelerken Lozan sonrası görüşmelerde kaybedilen Musul konusunun görüşülmesi sürecinde Kürtlerin ve Kürt ulusçuluğunun oynadığı role de değinmek gerekir. Musul’un kaybedilmesine varan süreçte yapılan görüşmelerde, Çay ve Kalafat’a (1990, s.37) göre, Lozan görüşmeleri sırasında İsmet Paşa, İngiliz baş delegesi Lord Curzon’a “...Süleymaniye, Kerkük, Musul sancaklarından meydana gelmiş olan Musul vilayetinde 508 bin yerleşik nüfus vardır. Süleymaniye ve Kerkük’te Arap çok azdır. Büyük çoğunluk Kürt ve Türk’tür. Musul merkezinde de 137 bin Türk ve Kürt’e karşılık 28 bin Arap mevcuttur....Bölgede bir miktar Yezidi varsa da, onlar da Kürt’türler....Kürtler ise Encyclopedia Britannica’da da kabul edilmiş olduğu üzere Turanlıdırlar....” sözleriyle dönemin *Kürtler, Yezidiler ve Musul’daki Kürtler* hakkında resmi görüşünü yansıtmıştır. İsmet Paşa’nın söz konusu açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla, Lozan ile birlikte Türkiye’de Kürtlerin Türk kökünden oldukları kabul edilmeye başlanarak, 1990’lara kadar sürecek uzun soluklu bir asimilasyon sürecinden beslenen Kürt ulusçuluğu dönemine girilmiştir.

Kürt ulusçuluğunun mevcudiyetini reddetme eğiliminde olan çevrelerce, bu dönemde Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların belli bir Kürtlük ulusal bilinciyle oluşmadığı, genellikle Cumhuriyetin getirdiği inkılâplara karşı bir gerici ve bağınaz ayaklanma şeklinde cereyan ettiği yolunda görüşler de mevcuttur. Örneğin Baskın Oran (2002, s.248), 1925 tarihli Şeyh Sait Ayaklanması’nın niteliği hakkında üç tez bulunduğunu belirterek; birincisinin, duruşmalarda Şeyh Sait tarafından bizzat ifade edilen *dinsel hareket tezi*; ikincisinin, ayaklanmanın *feodal ve dolayısıyla gerici* nitelikte olduğu; üçüncüsünün ise bir *Kürt ulusçuluk hareketi* olduğu yolundaki görüşleri sıralamaktadır.

Atatürk dönemindeki birbirinin devamı şeklinde cereyan eden Kürtçü hareketlerin kapsam itibarıyla en önemli üçü olan *Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim*¹⁷² ayaklanmalarının bir süreklilik ilişkisi içinde geliştiği düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyecek şekilde, döneminde Devlet Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü yapmış olan Kadri Kemal Kop tarafından 5 Mart 1946 tarihli imzasıyla hazırlanmış bulunan *Türkiye ve Kürtler yahut Doğu Anadolu’ya “Politik” bir Bakış* başlıklı raporda (Yıldırım, 2011, s.195), Kürtlerin, Ağrı hadisesini Şeyh Sait Ayaklanması’nın bir devamı saydıklarının vurgulandığını belirtmekte de fayda vardır. Ayaklanmalar arasındaki bu süreklilik ilişkisinin varlığı da,

¹⁷² Dersim Kürtlerinin farklılığı dolayısıyla Dersim ayaklanmaları Kürt ayaklanmaları arasında kendi içinde ayrı bir sürekliliğe de sahip bulunmaktadır

Kürtçü hareketlerde *Kürt ulusçuluğunun* mevcudiyetini ve etkisini gösteren önemli bir unsurdur.¹⁷³

3.4.1.4. Sessizlik Dönemi

Cumhuriyetin ilk on beş yılında meydana gelen Kürtçü ayaklanmaların çok şiddetli bir şekilde bastırılmasından sonra Kürtçülük motivasyonlu hareketler Anadolu'da uzun bir süre görülmemiştir. Celal Bayar da, 1 Kasım 1938'de TBMM'nin yeni yasama yılının ilk toplantı gününde, Atatürk hasta olduğu için Atatürk'ün hazırladığı ve kendisi tarafından okunan konuşmasında¹⁷⁴; "....., bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır" diyerek 1960 darbesine kadar sürecek bir dönemin gerçekçi bir tespitini aktarmıştır.

Kürt ulusçuluğunu kendilerine göre yaptıkları dönemselleştirmelerde, farklı yazarlar bu dönemi bir sonraki dönemle birleştirerek ele almakta ve Kürt ulusçuluğunun uyanış yılları olarak tanımlamaktadırlar. Örneğin McDowall (2005, s.396–417), 1946–1979 yılları arasındaki dönemi, *Türkiye'de Kürt Milli Uyanış Yılları* başlığı altında incelemektedir. Marcus (2009) 1949–1976 yılları arasındaki hemen hemen aynı dönemi, *PKK'nın Kökenleri* başlığı altında ele almaktadır. Kürt ulusçuluğunu Türk siyasal hayatına bağımlı bir değişken olarak ele alan çoğu Türk yazar da dönemselleştirmeyi Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişle Demokrat Parti'nin iktidar oluşunu referans alarak ve genellikle 1923–1950 ve 1950–1980 şeklinde yapmaktadırlar. Bu çalışmada ise, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesi olan yıllarda devletlerin içişlerinde çok rahat hareket edebilmesi ve dünya kamuoyunun başka uluslararası sorunlarla meşgul olmasının verdiği rahatlıkla 1938'de Dersim ayaklanmasının çok sert tedbirlerle bastırılmış olması bir dönemin kapanışı olarak değerlendirilmiştir. Kürtçü ayaklanmaların ertesinde İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği seferberlik şartları, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler örgütüne üyeliği, Türkiye'nin Kore

¹⁷³ Bununla birlikte Bozdağ (2009, s.21) gibi, Kürt ayaklanmalarının ulusçuluk ideolojisine bağlanmak istenmesinin doğru olmadığını, çünkü Kürtlerin kendilerine yeni bir devlet biçimi ya da yaşam biçimi aramadıklarını, tersine, içinde rahat ettikleri sosyal yapının dış müdahalelerle yıkılmasını protesto ettiklerini savunan yazarların bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bozdağ, şeyhlerin ve beylerin komutasında olan ayaklanmaların halkın basit bir şekilde şeyh ya da beye kulluk görevini yaptığının açık bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Şeyh Sait Ayaklanması özelinde Akşin (2011, s.195) ayaklanmayı dinsel, karşı-devrimci, feodal bir hareket olarak tanımlamaktadır. Ayaklanma Kürtler arasında çıkmış olduğuna göre ayaklanmada Kürtçü öğelerin bulunmasının doğal olduğunu, fakat hareketin içinde ya da başında bazı Kürt ulusçularının bulunmuş olmasının ayaklanmayı bir Kürt ulusal hareketi olarak nitelendirmek için yeterli olmadığını savunmaktadır. Akşin, aşiret yapısının egemen olduğu toplumsal bir dokuda çağdaş-demokratik yurttaşlık bilinci gerektiren bir ideoloji olan ulusçuluğun pek söz konusu olamayacağını düşünmektedir.

¹⁷⁴ Bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi [http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/5d4yy.htm] D.V, C. 27, Sa. 3, (Erişim Ta. 10 Ocak 2016).

Savaşı'na iştiraki, NATO'ya üye olması ve 6–7 Eylül olayları gibi önemli siyasal olaylar yanında önceki Kürt ayaklanmalarına katılanlara uygulanan zorunlu göç¹⁷⁵ ve yasak bölge uygulamaları gibi tedbirleri de hesaba kattığımızda bu yirmi yıllık sessizlik yıllarını önceki ve sonraki dönemlerden ayırmak gerektiği düşünülmektedir. Marcus'un (2009, s.36), 1956'da Türkiye'de Kürt bölgelerinde seyahat eden bir İngiliz diplomatın, "Irak'ta sıradan bir gözlemcinin fark etmeden geçemeyeceği Kürt ulusçuluğunun en ufak bir kıvılcımına bile rastlayamadım" şeklindeki yer verdiği sözleri de, *sessizlik dönemi* adını verdiğimiz bu yılların gerçekten 'sessiz' olduğunu teyit etmektedir.

Bu dönemin sonlarında çok partili hayata geçiş, çeşitli demokratikleşme uygulamalarının farklı etnik gruplar ve azınlıkların yaşamları üzerine yansıyan etkisi, toprak reformu uygulamaları ve komşu ülkelerdeki Kürt ulusçuluğu hareketlerinin etkisiyle Kürt ulusçuluğunun tekrar uyanmaya başladığı gözlenebilirse de, *Yeniden Doğuş Dönemi* olarak adlandırdığımız bir sonraki döneme geçene kadar 1940'lı ve 1950'li yıllarda gerçek anlamda bir Kürt ulusçu hareketine rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Aralık 1959'da, tarihe *49'lar davası* olarak geçen Kürtçü faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla gözaltına alınanların durumu göz önüne alındığında bu dönemin son yıllarında Kürt bilinçlenmesinin yavaş yavaş ortaya çıkmış olduğu, en azından devletin Kürtçülüğü kendi bekası için bir tehdit olarak algılamaya başladığı sonucunu çıkartmak olanaklıdır.

Belirtilmesi gereken önemli hususlardan birisi de Kürt ulusçuluğu bakımından Türkiye'de sessizlik yılları olarak tanımladığımız bu dönemin, Kürtler bakımından uluslararası düzeyde genel olarak sessizlik yılları olduğu yanılığısına kapılmamak gerektiğidir. Zira bu dönemdedir ki, tarihte ilk defa resmen 1946'da Mahabad'da (İran) (yalnızca 11 ay yaşayabilecek olan) bir Kürt Cumhuriyeti kurulabilmiştir.

Türkiye'de Kürt ulusçuluğu açısından görece hareketsiz bu sessizlik yıllarının, 1960 darbesinin getirdiği nispeten özgürlükçü ortam, yeni kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin Kürt siyasetine sığınma sağlaması, Irak'ta krallığa karşı darbe yaparak başa geçen yeni askeri rejimin Kürdistan Genel Valiliği ihdas etmesi gibi gelişmelerle bozularak Türkiye'de Kürt ulusçuluğu açısından yeni bir dönemin başladığını kabul etmek uygun düşmektedir.

¹⁷⁵ Özer (2011b, s.564) 1926, 1933, 1938 ve 1946 yıllarında Batı bölgelerine zorla göç ettirilen Kürt feodal ailelerinin aıla geri dönebilmelerinin 1940'lı yılların sonunda Demokrat Parti'nin girişimleriyle gerçekleştiğini ifade etmektedir.

3.4.1.5. Yeniden Doğuş Dönemi

Bu dönemdeki Kürt ulusçuluğunun gelişimi günümüzdeki Kürtçülük hareketlerinin köklerinin anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir. Son dönem Kürt ulusçuluğunun önde gelen liderlerinin tamamının bu dönemde yetiştiği göz önüne alındığında, bu dönemin Kürtçü hareketlerinin nasıl ortaya çıktığının ayrıntılı incelenmesinin gereği ortadadır.

Bilindiği üzere henüz 1960'da Türkiye'de askeri darbe yapılmadan iki yıl kadar önce 1958 yılında Irak'ta Kral'a karşı General Abdülkerim Kasım tarafından yapılan darbe sonrası gelişmeler Kürtlerin kendi kaderini tayin umutlarını yeşertmiş ve bu durum Türkiye'deki Kürtler üzerinde Kürt ulusçusu düşüncelerin harekete geçirilmesine neden olmuştur. Kurubaş (2004, s.67), Irak'ta Kral Faysal'ı 14 Temmuz'da darbeye deviren General Kasım'ın, iktidarını komünistlerle Kürtlere dayandırabilmek maksadıyla Irak Komünist Partisi ile Kürdistan Demokrat Partisi'nin serbestçe çalışmalarına izin vermesi üzerine canlanan Irak'taki Kürt hareketinin, 1960'lar boyunca Türkiye'deki Kürt ulusçuluğunun en önemli dinamiklerinden birini oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Irak'taki darbe ile aynı yıl Diyarbakır'da Musa Anter'in editörlüğünü yaptığı *İleri Yurt* gazetesi yayınlanmaya başlanmıştır. Musa Anter, bu gazetede yazdığı bir Kürtçe şiir nedeniyle bir yıl sonra 1959'daki 49'lann arasında tutuklanmıştır. Sonraki yıllarda Kürtçü hareketlerde önemli rol oynayan Musa Anter, Sait Kırmızıtoprak, Sait Elçi, Yaşar Kaya, Şerafettin Elçi, Naci Kutlay, Nurettin Yılmaz, Edip Karahan, Ziya Şerefhanoğlu, Faik Bucak ve Nazmi Balkaş gibi isimlerin de aralarında bulunduğu 49 kişinin Kürt olmalarından dolayı tutuklandığını ileri süren Özer (2011, s.562), Harbiye'de daha fazla hücre olmadığı için rakamın kırk dokuzda tutulduğunu¹⁷⁶ iddia etmektedir.

27 Mayıs Darbesi sonrası nispeten özgürlükçü ortamda gelişen sol akımların, Kürtlerin içinde yer alabilecekleri ve kendilerini ifade edebilecekleri meşru zemini oluşturduğunu ifade eden Kurubaş (2004, s.11), Batıya göç eden Kürt ailelerinden gençlerin okumak ve siyasetle uğraşmak olanağı bulduklarını ve ilerleyen dönemde Kürt hareketinin hem teorik hem de pratik alanda gelişmesinde etkili olduklarını ifade etmektedir. Yıldız da (2009, s.545), Türk solunun "ezilen ulusların ulusçuluğuna" attığı meşruiyetten ve Türkiye'de sağcılığın ve İslamcılığın Kürt ulusçuluğuna kapalı olmasından dolayı, Kürt hareketinin 1960 sonrasında Türk solunun sağladığı korumayla filizlendiğini, serpilip

¹⁷⁶ Tutuklu sayısının "azlığını" yer sıkıntısına bağlamak, sanki "yer olsaydı bütün Kürtler tutuklanacaktı" gibi yanıltıcı bir algılamaya yol açabilmektedir. Kürt olduklarından dolayı tutuklandıkları iddiasına katılabilmek için, sonraki yıllarda düşünsel ve siyasi olarak öncü konumlara geldiği görülen bu kişilerin yalnızca 4,5 aylık tutukluluk süresince kendilerini Kürtçülük konusunda yetiştirmiş olmaları gibi gerçekle bağdaşmayan bir öngörüye de inanmayı gerektirmektedir.

geliştiğini, ayrışıp büyüdüğünü ve sol söylemin evrenselliğinden yararlanırken bunu sol temaların içini boşaltarak gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Hür (2008) de aynı şekilde Musa Anter, Yaşar Kaya, Medet Serhat, Naci Kutlay, Kemal Burkay, Mehdi Zana, Tarık Ziya Ekinci ve Canip Yıldırım'ın başını çektiği bir grup Kürdün 13 Şubat 1961 tarihinde kurulan Türkiye İşçi Partisi'yle (TİP) Türk soluna katıldığını belirtmektedir. 1962'de yayınlanan *Dicle-Fırat* gazetesi de sol Kürt siyasetinin Türk soluna kaymasında önemli etkiler yaratmıştır (Bozarıslan, 2009, s.1175).

Kurubaş (2004b, s.10–25) bu dönemde ortaya çıkan Kürtçü örgütleri, *Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti*'nin uzantısı olan *Türkiye Kürt Talebe Cemiyeti*, 1961'de Silopi merkezli *Kürdistan Demokrat Partisi Mesullüğü*, 11 Temmuz 1965'te Diyarbakır'da kurulan *Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi* (TKDP)¹⁷⁷, 1966 sonlarında Kürt öğrencilerin kurduğu *Koma Azadiya Kürdistan* (KAK), 1969'da *Devrimci Doğu Kültür Ocakları* (DDKO), *Türkiye'de Kürdistan Demokrasi Partisi* (T-KDP)¹⁷⁸, *Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları* (KUK), *Devrimci Demokratik Kültür Derneği* (DDKD), *Ulusal Demokratik Güç Birliği*, *Kawa*, *Rızgari*, *Özgürlük Yolu* olarak da bilinen *Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi* (TKSP), *Beş Parçacılar*, *Tekoşin* (Mücadele), *Yekbûn* (Birlik) ve *Partiya Karkeren Kürdistan* (PKK) gibi örgütleri saymaktadır. PKK'nın ortaya çıkış ve kuruluş yılları bu dönemde gerçekleşmiş olmasına rağmen günümüzde halen etkin bir örgüt olarak yaşamını sürdürdüğü göz önüne alınarak, bu dönemden ayrılması ve ayrı bir dönem olarak bir başka başlık altında ele alınması uygun görülmüştür. Zira Kürt ulusçuluğunun PKK'nın gelişimi ile birlikte yaşadığı kırılma ve evrilme, Kürt ulusçuluk hareketinin ortaya konulma yöntem ve vasıtalarında değişiklik meydana getirmiştir.

1960'lı yıllarda Kürt sosyalistlerin genelde TİP içindeki *Doğulular grubu*, Kürtçü ulusçuların ise *Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi*'nde örgütlendiklerini beyan eden Özer (2011, s.568), TİP içindeki fikir ayrışması sonucu 1969 Mayıs'ında *Doğu Devrimci*

¹⁷⁷ 1965 yılında kurulan TKDP'nin iç tüzüğünde örgütün amaçları olarak sıralanan (Şen, 2006, s.367) "(1) Türk Anayasasının değiştirilmesi, Kürt ve Türk terimlerinin Anayasada birlikte yer alması ve Türk Devleti'nin bu iki unsurdan oluştuğunun kabul ve ilan olunması, (2) Parlamente'ya kendi nüfusları oranında milletvekili verilmesi, (3) Kürdistan şehirlerine aslen Kürt olan idarecilerin yollanması, (4) Türkiye'deki Kürdistan'da resmi dilin Kürtçe olması, okullarda Kürtçe eğitim verilmesi, Kürtçe radyo ve televizyon kurulması ve Kürtçe kitap, mecmua ve gazete yayımının sağlanması, (5) Devletin, Kürdistan olarak tanımlanan yerlerin kalkınması için mali ve iktisadi tedbirler alınması,... vb" gibi maddelerde belirtilen taleplerin geçmişten bugüne Kürt ulusçuluğu amacı güden bütün örgütlerde hemen hemen aynı çerçevede olması dikkat çekicidir.

¹⁷⁸ TKDP, 1969 yılında bir bölünme yaşamış ve partinin Dr. Sivan (Sait Kırmızıtoprak'ın kod adı) yönetimindeki küçük parçası, daha radikal bir solcu grup kurarak *Türkiye'de Kürdistan Demokratik Partisini* kurmuştur. Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak tarafından, Sait Kırmızıtoprak da Irak KDP'si tarafından daha sonra öldürülmüşlerdir (Öldürme olaylarının ayrıntısı için bkz. İzady, 2004, s. 379).

Kültür Ocaklarının kurulduğunu (DDKO), 1967’de başlayan *Doğu Mitinglerinin*¹⁷⁹ 1969’dan sonra DDKO tarafından düzenlendiğini, 12 Mart Muhtırası ile kapatılan DDKO’nun kurucu, yönetici, çalışan ve üyelerinin yargılandıklarını açıklamaktadır.

Yeğen (2009, s.1218) TİP’in 1970’te yapılan 4. Kongresinde “Türkiye’nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğu” ve bu halk üzerinde “hakim sınıfların, faşist iktidarların... baskı, terör ve asimilasyon politikası uyguladıkları”nın ilan edilmesi üzerine TİP hakkında açılan kapatma davası ile Türkiye solunun, Kürtlerle buluşmasının bedelini ağır bir biçimde ödediğini ifade etmektedir. Ancak TİP’in 4. Kongrede Kürt halkının ulusal haklarının tanınması gereğini kabul etmesine rağmen, hakkında açılan kapatma davası boyunca bu tezlerinden vazgeçmiş olması, 1974 affı sonrasında Kürt solunun Türk solundan ayrı bir örgütlenme biçimini tercih etmesine yol açmıştır (Yıldız, 2009, s.555). TİP genel başkanı Behice Boran’ın 1971’de yaptığı “Kürt asıllı vatandaşları azınlık olarak görmediklerini, sadece bu kişilere uygulanan anayasa dışı baskıların kaldırılmasını istedikleri” şeklindeki savunmasıyla Kürtlerin önemli bir kısmının, 1975’te yeniden kurulan TİP’te yer almadıklarını belirten Kurubaş (2004b, s.12), ayrıca *Doğu Duruşmalarında* DDKO üyelerinin yaptıkları savunmanın 1925’ten beri ilk kez Kürt ulusçuluğu temalarının resmi tutanaklara geçmesini sağladığını belirtmektedir.

1974’de çıkarılan genel affa salıverilenlerin çıkar çıkmaz örgütlenmeye başlayarak 1974’te *Devrimci Demokratik Kültür Derneği* (DDKD) ve *Komal*, 1975’te *Riya Azadi* (Özgürlük Yolu) ve 1976’da *Kawa*, 1975’te T-KDP, 1977’de Kürdistan İşçi Partisi gibi örgütleri kurduklarını açıklayan Özer (2011b, s.580), bu örgütlerin tamamına yakınının *Kürt ulusçuluğu* fikri ile *Marksist-Leninist ideolojinin sentezinden* oluşan düşünceleri savunduklarını ileri sürmektedir.

1970 sonrasında ortaya çıkan Kürtçü örgütleri *geleneksel eğilimden doğanlar* ve *Marksist-Leninist gelenekten doğanlar* şeklinde ikiye ayıran Kurubaş (2004b, s.20–27), Marksist-Leninist gelenekten doğan Kürtçü örgütleri ayrıca *TİP geleneğinden gelen* DDKD, Rızgari, Denge Kawa, Red Kawa, Özgürlük Yolu (TKSP)¹⁸⁰ ve *Dev-Genç*

¹⁷⁹ 1967 Sonbahar aylarında Doğu Anadolu’nun sorunlarına dikkat çekmek ve devlet politikalarını protesto etmek için Türkiye İşçi Partisi’nin de katılımıyla 16 Eylül–19 Kasım tarihleri arasında değişik vilayetlerde *Doğu Mitingleri* adıyla bir dizi gösteri düzenlenmiş, “Doğu Sorunu” Türkiye kamuoyuna taşınmaya çalışılmıştır (Kurubaş, 2004b, s 11).

¹⁸⁰ 1974 yılı sonlarında, Türkiye İşçi Partisi’nin Kürt üyeleri, tamamen Marksist olan Türkiye Kürdistan’ı Sosyalist Partisi (TKSP) adıyla yeni bir Kürt partisi kurdu. Kemal Burkay’ın genel sekreter olduğu TKSP, Ekim 1992 yılında yaptığı 3. Kongresinde ismini Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK) olarak değiştirmiştir (Bkz. Izady, 2004, s. 383).

geleneğinden gelen Beş Parçacılar, Tekoşin, Yekbûn gibi örgütler olarak da iki gruba ayırmaktadır.

Bir sonraki dönem Kürt ulusçuluğunun gelişiminde önemli etkisi olan PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın, 1974 yılında Marksist eğilimli *Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği* saflarından çıkarak Ankara'da öğrenci arkadaşları ile kurduğu PKK'nın 27 Kasım 1978 tarihli resmi kuruluş bildirgesinin açıklanmasına kadar geçen süreci sonraki dönemden ayırarak bu dönemde ele almak uygundur. Sonraki döneme neredeyse tek başına damga vuran PKK, bu dönemde diğer Kürt ulusçusu veya alternatif Kürtçü Marksist hareketleri ortadan kaldırarak tek örgüt olmayı sağlamıştır.

3.4.1.6. Son Dönem (PKK Dönemi)

1970'lerin sonundan itibaren Türkiye'de Kürt ulusçuluğunun seyri özellikle PKK'nın kuruluşu ile yeni bir safhaya girmiştir. Bu döneme damgasını vuran en büyük Kürt ulusçusu örgütlenme PKK etrafında seyreden Kürtçü hareketler olduğundan dolayı, bu dönemin PKK dönemi olarak ele alınmasının yanlış olmayacağı düşünülmüştür.

Bununla birlikte, dönemin PKK dönemi olarak ele alınmasının birtakım zorlukları ortaya çıkmaktadır. Birincisi, PKK örgütünün halen aktif olması, ancak yönetici kadrolarının Türkiye dışında konuşlanmış olmaları ve örgüt kurucu liderinin de cezaevinde bulunması nedeniyle Kürt ulusçuluğunun ne şekilde evirileceği hakkında kesin kanaat oluşturmak zordur. Örneğin, örgütün topluca silah bırakma gibi bir karar almasıyla *silahlı Kürt ulusçu hareketi* parametreleri ile yapılan analizlerin başka mecraaya kayması mümkün olabilecektir. İkinci olarak PKK halen yasal zeminde faaliyet gösteremeyen *resmi olarak silahlı yasadışı ayrılıkçı bir terör örgütüdür* ve ileri gelen bütün ülkelerin terör örgütleri listesinde de bu sınıflandırma altında yer almaktadır. Dolayısıyla *terör örgütü* olarak anılan bir örgütün, ulusçuluk hareketinin bayraktarlığını yapması gibi bir analize tabi kılınması, bu türde bir çalışmanın yapılmasını hukuki açıdan zorlaştırmaktadır.

Bu kısımda günümüze kadar halen devam eden PKK'nın ortalama otuz yıllık tarihinin Kürt ulusçuluğu çizgisindeki ana kırılma noktaları ekseninde kısa bir incelemesi aşağıda ele alınmıştır. Halen içinde yaşadığımız bir süreç olduğu için elde mevcut çok sayıda kaynak bulunması bu örgüt ekseninde bir incelemenin çok fazla dağılmasına yol açması gibi bir zorluğu beraberinde getirmekte olduğundan çok kaba hatlarıyla bu dönemdeki Kürt ulusçuluğunun incelenmesi düşünülmüştür. PKK'nın ayaklanma örgütü kapsamında ayrıca ele alınması ileride yapılmış olduğundan dolayı, bu kısımda

PKK'nın Kürt ulusçu hareketiyle bağlantılı olması kapsamında verilen bilgilerle yetinilmiştir.

Resmi olarak 27 Kasım 1978'de Diyarbakır Lice Fis Köyü'nde kurulan PKK, 1980 askeri darbesine kadar olan süreçte diğer Kürt ulusçusu örgütlerle rekabet içinde olarak konumunu sağlamlaştırmaya çalışmış ve propaganda faaliyetlerini yaygınlaştırmıştır. 1980 askeri darbesinden bir yıl önce Suriye'ye geçmiş olması nedeniyle diğer rakip Kürtçü örgütlere nazaran fazla zarar görmemiş, Suriye'nin desteğiyle Lübnan'ın Bekaa vadisinde Filistin Halk Kurtuluş Örgütü gerillalarının da eğitim gördüğü kendilerine tahsis edilen bir bölgede Filistin üniformalı eğitimcilerden askeri eğitim almışlardır¹⁸¹. 1983 sonrası Türkiye'ye dönen ve 1984 yılında Şemdinli ve Eruh baskınlarıyla *Maocu Halk Devrimi* stratejisini benimseyen PKK, *stratejik savunma*, *stratejik denge* ve *stratejik saldırı* safhalarını içeren *uzun süreli halk savaşı* mücadelesine girdiğini ilan etmiştir. İlk dönemde *silahlı propaganda birlikleri* (Hêzên Rizgarîya Kurdistanê, Kürdistan Kurtuluş Güçleri) olarak örgütlenen PKK, 1986'da *askeri* (Artêşa Rizgarîya Gelê Kurdistanê, Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) ve *cephe* (Eniya Rizgarîya Netewa Kurdistanê, Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) teşkilatı olmak üzere *iki kanatlı* bir yapılanmaya geçmiştir. Bu tarihten itibaren de muhtelif askeri ve terör eylemlerinde bulunmak üzere değişik adlar altında askeri teşkilatlanmalara geçmiş olmasına (HPG-Halk Savunma Güçleri, TAK-Kürdistan Özgürlük Şahinleri, YPG-Halk Koruma Birlikleri, YDG-H-Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi, vs) rağmen, siyasi ve sivil alanda cephe faaliyetlerini sürdürecektir siyasi kanadını sürekli muhafaza etmiştir.

PKK'nın amacının yalnızca Kürdistan'ın özgürlüğü değil, ama aynı zamanda feodalizmin, sömürgeciliğin ve sınıfsal ayrımların da ortadan kaldırılması olduğunu öne süren Izady (2004, s.379), PKK'nın aynı zamanda Kürt aşiret reislerinin ve onların güçlerinin meşruiyetini de sorguladığını, Kürt aşiret reislerinin de PKK saldırılarının hedefi olduğunu ifade etmektedir. Bozarlan (2009, s.1194), PKK'nın, terör eylemlerine başvurarak Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Kürt siyasal hareketinin meşruluğuna zarar vermekte olsa da, Kürt hareketinin şekillendirilmesini ve harekete ivme kazandırmayı başarmış olduğunu ileri sürmektedir.

Bacık ve Coşkun'un (2011, s.251) da ifade ettiği gibi, ilk büyük eleştirisini geleneksel feodal Kürt sistemine yönelten PKK'nın temeli sosyal olarak Öcalan gibi fakir ailelerden gelen toplumun alt tabaka üyelerine dayanırken, ideolojik olarak Marksist-Leninist ideolojiyi esas almıştır. Dolayısıyla, Marksist-Leninist ideolojiyi esas almış olması,

¹⁸¹ Türkiye'nin bölünmesi için çaba gösteren bir örgütün, Türkiye'nin AKP iktidarı döneminde, uğruna İsrail ile iyi ilişkilerini bozduğu Filistin gerillaları tarafından eğitilmiş olması manidardır.

PKK'nın aynı zamanda *ulusçu* bir ideoloji takip edebilmesinin mümkün olup olmayacağı yolunda soru işaretleri doğurmuş ve sonuç olarak "Türkçü" çevrelerde, aynı anda hem *Marksist* hem *ulusçu* olunamayacağı görüşünden hareketle, PKK'nın Kürt ulusçusu değil, Marksist-Leninist bir terör örgütü olduğu yolunda görüşler ağırlık kazanmıştır. Hâlbuki ulusçuluk tipolojilerinde bir tasnif çeşidi olarak ele aldığımız *muhafazakâr, sosyalist ve liberal ulusçuluklar* başlığı altında Holbraad'ın (2003, s.96) "anti-Amerikancılık, üçüncü dünya taraftarlığı, radikalizm ile geleneksel sosyalizm, çevresel duyarlılık ve barış hareketleri savunuculuğu ile karakterize edildiğini" söylediği *sosyalist ulusçuluğun* Marksist-Leninist bir örgüt olarak kurulan PKK'nın ideolojisi olarak da kabul edilebilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır.

PKK'nın Marksist-Leninist bir örgüt olarak kurulduğu ve ideolojik olarak *radikal solcu*, dini olarak *laik* bir örgütün muhafazakâr ve dindar Kürt toplumu arasında Kürt halkının önemli bir kısmının desteğini nasıl alabildiğinin de araştırılması gerekmektedir. PKK'nın önemli bir kesim tarafından Kürt halkı arasında Kürt ulusçuluğunun temsilcisi olarak algılanabilmesinin ve bir Kürt ulusçusu örgüt olarak kabul edilebilmesinin nedenleri hakkında değişik yazarlarca farklı fikirler ileri sürülmektedir. PKK'nın Kürt gruplarının çoğunluğunu temsil edebilmesinin nedenleri arasında Türk devletinin taktik hatalarının bulunduğu belirten Bacık ve Coşkun (2011, s.252), 1980 askeri rejiminin PKK'yı Kürtlerin yegâne temsilcisi konumuna ittiğini ve Kürtlerin 12 Eylül rejimi tarafından sistematik baskı altına alınmasının Kürt kitlelerini PKK saflarına ittiğini ifade etmektedirler. Ordu'nun Kürtlere yönelik katı politikalarının ılıman Kürt politikalarına şans tanımadığını, önceden PKK'nın radikal söylemini eleştirmiş olanların bile PKK'nın savunduğu tezlere sempati duymaya başladığını savunmaktadırlar. Terörle mücadelede izlenen özellikle köy boşaltma gibi bazı politikaların Kürtlük bilincinin gelişmesine ve perçinlenmesine yardımcı olduğunu savunan Kurubaş (2004b, s.28) da, PKK'nın 1980 öncesinde olduğu gibi bölgenin ekonomik geri kalmışlığı ve sömürdüğü temalarından ziyade, Kürt kimliği temasına vurgu yapan bir dil kullandığını ve bu dilin PKK eylemlerinin halkın gözünde meşrulaşmasına yol açtığını iddia etmektedir. PKK'nın felsefesi ve Kürt toplumsal hayatında önemli rolü olan din arasındaki sürtüşmeden istifade edememesini de Türk devletinin önemli bir taktik hatası olarak gören Bacık ve Coşkun (2011, s.252), PKK'nın ilk seküler Kürtçü örgüt olduğunu, İslam ve PKK arasındaki mesafenin geleneksel grupları uzun süre PKK'dan uzak tuttuğunu, ancak, Türk devletinin İslami cemaatler ve tarikatlarla olan mücadelesinin Kürtlerin yaşadığı vilayetlerde PKK'ya yaradığını ileri sürmektedirler. Ayrıca, PKK'nın etkin olduğu dönemde Kürt ulusçuluğunun Avrupa ve Türkiye'de çok sayıda görsel ve basılı

medya üzerinden de sesini duyurabildiği gözlenmektedir. PKK kontrolünde yayın yapan önemli televizyon kanalı, 1996'ya kadar Med TV, müteakiben Roj TV ve hâlihazırda Med Nûçe TV'dir.

Kürt ulusçuluğunun, bu dönemdeki seyri içinde göz önüne alınması gereken, önemli bir uluslararası boyutu vardır. Doğaldır ki, Avrupa'ya 1960'larda Türkiye'den vuku bulan göçmen işçi akınları ile birlikte Kürt kökenli Türk vatandaşları da göç etmiştir. İlerleyen yıllarda Avrupa'da yaşayan Kürt asıllı önemli bir kitle Türkiye'de cereyan eden ulusçuluk faaliyetlerine entegre olmuş, Türkiye'deki Kürt ulusçusu örgütlerin aktif birer üyesi, destekçisi veya sempatizanı olarak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu kapsamda Avrupa ülkelerinde farklı faaliyet alanlarında PKK adına faaliyette bulunan, destek ve para toplayan çeşitli örgütler bulunmaktadır.

Kürt ulusçuluğunun bu dönemde kat etmiş olduğu yolun, Kürt ulusçuluğu açısından önceki dönemlerle kıyaslanmayacak derecede ilerlemiş olduğu Kürtçü hareketin önde gelenleri tarafından da kabul edilmektedir. Örneğin İsmail Beşikçi, Taraf Gazetesi'ne 7 Eylül 2009'da verdiği bir röportajında¹⁸²; geçmişte bu ülkede Kürtleri ve Kürtçe dilini inkâr ve imhanın söz konusu olduğunu, bugün ise sorunun kendi adıyla konuşulabildiğini, önemli gelişmeler olduğunu savunmaktadır. Ancak Beşikçi'nin "Kürt sorununun nedenlerinin değil de hâlâ sadece çözümünün konuşuluyor olmasının büyük bir eksiklik olduğu" yolundaki sözleri, Kürtçü düşünürlerin yalnızca çözüm odaklı yaklaşımlardan tatmin olmayacağını göstermesi bakımından önemlidir.

Türk siyasi hayatında bu dönemde yasal zeminde faaliyet gösteren PKK güdümündeki Kürtçü partiler; *Halkın Emek Partisi* (HEP) (1990–93), *Demokrasi Partisi* (DEP) (1993–94), *Halkın Demokrasi Partisi* (HADEP) (1995–2002), *Demokratik Halk Partisi* (DEHAP) (2003–2005), *Demokratik Toplum Partisi* (DTP) (2005–2009), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) (2009–2014) ve *Halkların Demokratik Partisi* (HDP) (2014----) olmuştur. Bu partilerden başka Türk siyasi hayatında Kürt ulusçuluğu çerçevesinde ele alınabilecek başka siyasi partiler de bulunmasına rağmen, yukarıda sayılan partilerin ortak özelliği PKK öncülüğündeki ayaklanmanın yasal siyasi kanadını oluşturuyor olmalarıdır. Bu partiler ayaklanma bölümünde de ele alındığı üzere PKK'dan bağımsız bir siyaset yapma imkânına, lüksüne ve gücüne sahip değillerdir.

¹⁸² Bkz. *Pazartesi Konuşmaları* 07.09.2009 Neşe Düzel (Taraf Gazetesi)

3.4.2. Kürt Ulusçuluğunun Çeşitleri

Bu başlık altında Kürt ulusçuluğunun farklı ulusçuluk tipolojileri bağlamında bir değerlendirmesi yapılmış, Kürt ulusçuluğunun *siyasi ulusçuluk-kültürel ulusçuluk*, *doğu ulusçuluğu-batı ulusçuluğu* ve *muhafazakâr ulusçuluk-sosyalist ulusçuluk-liberal ulusçuluk* gibi en sık karşılaşılan tipolojiler kapsamında nasıl değerlendirilebileceği hakkında bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu genel ulusçuluk gruplandırmalarının yanında Kürt ulusçuluğunun Calhoun (2007), Hayes (2010), Özkırımlı (2009), Delanty (2004), Wehler (2001) ve Billig (2010) gibi yazarlar tarafından ortaya atılan *iyi, kötü; iktisadi, devlet-inşacı, çevresel, yayılmacı, birleşmeci, devlet-pekiştirici, devlet-yıkıcı, devlet-yaratıcı, militleştirici, sınır-ötesi, özerklikçi; devletçi vatanseverlik, yeniden yapılanmacı, bütünleştirici, ayrılıkçı, dini, yeni radikal ve banal ulusçuluk* gibi tasnifler kapsamında da değerlendirilmesinin ayrıca fayda sağlayabileceği düşünülmektedir..

Ulusçuluk kuramcıları arasında en popüler ulusçuluk tasnifi olan *teritoryal ulusçuluk* ve *etnik ulusçuluk* tipolojisinde, Kürt ulusçuluğunu *etnik ulusçuluk* olarak tanımlamak mümkündür. Kürtlerin belirli bir Kürt ülkesinin vatandaşı olmalarını gerektiren ve belirli bir homojen Kürt etnisinden oluşması gerekmeyen bir Kürt devletinin kurulmuş olması varsayımı üzerine inşa edilebilecek ulusçuluk çeşidi olan *teritoryal ulusçuluğun* söz konusu olmadığı değerlendirilmektedir. Örneğin, Türkiye’de Türk vatandaşlarının tamamı Türk etnik kökeninden gelmediği için Türk ulusçuluğunun teritoryal/siyasi/yurttaş ulusçuluğu olduğu ileri sürülmektedir ve ancak bu şekilde, Türk ülkesi üzerinde yaşayan halkların tümü üzerinde eşit ve kapsayıcı bir bağ kurulabilmektedir. Bununla birlikte teritoryal ulusçuluğun tamamen homojen etnik gruba dayalı olan devletlerde de geçerli olmasının önünde teorik bir engel yoktur. Ancak bu yöndeki bir tanımlama, bir ülkesel egemenlik üzerine inşa edilebileceğinden dolayı Kürtler için teritoryal ulusçuluğun söz konusu olamayacağı açıktır. Aynı şekilde Heywood’un (201, s.175) siyasal ulusçuluk ile etno-kültürel ulusçuluk kavramları arasında yaptığı ayırmada esas aldığı kriterler bağlamında da, Kürt ulusçuluğunun, kültürel/tarihselci, biricik, organik ve soya dayalı bir ulusu esas alan; dışlayıcı, mistik/duygusal, ulusal ruh üzerine kurulu, etnik sadakat ve kültürel birlik temelli bir ulusçuluk esasına dayalı *etno-kültürel ulusçuluk* olduğu söylenebilir. Kürtlerin, toplumsal yapıya dayanan eski kabilecilikle ortak kültüre dayanan yeni anonim ulusçuluğu bir araya getiren örneklerden olduğunu savunan ve soy bağlantılarının güçlü ve dayanıklı olduğunu ifade eden Gellner’in (2013, s.172) görüşleri de Kürt ulusçuluğunun etno-kültürel yönüne vurgu yapmaktadır.

Smith'in (2014, s.133) sınıflandırmasındaki her iki ana kategori içinde yaptığı *bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası hareketler* alt gruplandırmaları göz önüne alındığında, Kürt ulusçuluğunu, daha büyük bir siyasi birimden ayrılarak yeni bir siyasi etno-ulus kurmaya çalışan ayrılıkçı ulusçuluklar ve diaspora ulusçulukları olarak nitelendirdiği *etnik ulusçu bağımsızlık öncesi hareketler* sınıfına sokmak olanaklıdır.

Ulus soyut bir siyasal topluluk olarak ele alan teritoryal ulusçuluğun, Kürt ulusçuluğunu *egemenlik* ve *kendi kaderini tayin* gibi fikirlerle birleştirmesi söz konusu olabilmekle birlikte, Alakel'in (2011, s.12) etnik ulusçuluk ölçütleri olarak ele aldığı, *kimliğin özünün doğal özellikler oluşu, üyeliğin dayanağının ortak özellikler oluşu, yabancıların bütünüyle kendilerinden farklı olarak algılanması, diğer kimliklerle ilişkilerin karşılıklı düşmanlık esasına dayanması ve dışlama şeklinin kendinden olmayanları tahliyeye zorlayarak kendi içinde homojenleştirmeye dayandığı etnik ulusçuluk özelliklerinin Kürt ulusçuluğuyla örtüştüğü* değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Kürt ulusçuluğunun etno-kültürel temelli olduğu görüşüne katılmayan, Kürt ulusçuluğunun toprak temelli olduğunu, toprağın Kürt kimliğinin oluşumunda çok önemli rol oynadığını, din ve dilin ise Kürt kimliğinin uzun oluşum süreci içinde sadece ikincil bir rol oynadığını düşünen Özoğlu (2005, s.154) gibi yazarlardan da bahsetmek gerekir.

Kohn'un Doğu ve Batı ulusçulukları tipolojisi altında ele alındığında ise, Kürt ulusçuluğunun Doğu ulusçuluğu kavramı altında tasnif edilebileceği görülmektedir. Calhoun'un (2007, s.27) ulusal kimliğin siyasi vatandaşlıktan ayrı ve belki de üstün görülen kimi kültürel veya etnik kıstaslara göre belirlendiğini ifade ettiği Doğu ulusçuluğu, bu özelliğiyle Kürt ulusçuluğuna uygun düşmektedir. Kürt ulusçuluğunun, kolektif iktidar, milli birlik, yabancı egemenliğinden kurtuluş gibi temaları ve insanların iç özgürlüğünü ele almayan, kapalı ve otoriter bir topluma has oluşu yanında efsanelerle karışık bir geçmiş ve gelecek düşleyen özellikleri göz önüne alındığında, Öğün'ün (2000, s.78) tam da bu özellikleri ile tanımladığı Doğu ulusçuluğuyla örtüştüğü gözlenmektedir.

Yukarıda etnik ve doğu Kürt ulusçulukları tipolojilerindeki değerlendirmelere ilave olarak Kürt ulusçuluğunun muhafazakâr, sosyalist ve liberal yönlerine de değinmek gerekir. Kürt ulusçuluğunun, gerek Türkiye'de gerekse komşu ülkelerde seyreden farklı dönemlerinde bir bütün halinde bu her üç ulusçuluk kapsamından birine eklemlendiğinin görüldüğü gibi, aynı anda farklı Kürtçü gruplar tarafından bu ideolojilerin birden fazlasının egemen olduğu dönemlere rastlamak da mümkün olmuştur.

Heywood'un (2012, s.172) liberal ulusçuluğun, *kendi kaderini tayin* hakkının ön kabulü üzerine temellendiğini, her türlü yabancı hâkimiyet ve baskıya karşı olduğunu, anayasacılık ve temsiliyet inancında pratiğe yansıtılan *öz-yönetim* idealini öne sürdüğü görüşlerin ışığında, Kürt ulusçularının en azından yasal siyasi temsilcileri aracılığıyla dile getirdiği söylemlere bakarak, günümüz Türkiye'sinde hâlihazırda liberal bir yaklaşımı benimsemiş oldukları sonucu çıkartılabilmektedir. Bununla birlikte, gerek Irak'ın kuzeyinde oluşan Kürt yönetiminin, gerekse 1965'te aşiretsel kökenlerinin öne çıkardığı kişilerce kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi gibi oluşumların ve hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemindeki birtakım Kürtçü hareketlerin çoğu yönleriyle muhafazakâr ulusçuluğu benimsemiş olduğu anlaşılabilir. Heywood'un kimliğin tehdit altında olduğu ya da yok olma riskine girdiği dönemlerde daha bir önem kazandığını düşündüğü *muhafazakâr* ulusçuluğun, Kürt ulusçuları arasında esasen her dönemde belirli kesimler arasında varlığını sürdürmüş olduğu, günümüzde daha net olarak ayırt edilebilen *liberal* ve *sosyalist Kürt ulusçulukları* dışındaki yaklaşımların ağırlıklı olarak *muhafazakâr* bir ulusçuluk anlayışını yansıttığı söylenebilir.

Muhafazakâr ve liberal ulusçulukları defansif ve saldırgan (aggressive) olmak üzere ikiye ayrılan alt gruba ayıran Holbraad'ın (2003, s.93) görüşleri doğrultusunda, örneğin 1960'lardaki Sait Elçi önderliğindeki grupları *muhafazakâr defansif* olarak tanımlayabilmek mümkün iken, Sait Kırmızıtoprak önderliğindeki gruplar *liberal saldırgan* olarak tanımlanabilir. Özellikle 2000'den sonraki yıllarda sosyalist Kürt ulusçuluğunun giderek liberal Kürt ulusçuluğuna evirildiği dönemde, *liberal defansif* Kürt ulusçuluğunun silahlı mücadeleye başvurmak istemeyen barışçıl sivil toplum kesimleri arasında destek bulduğunu, *liberal agresif* Kürt ulusçuluğunun ise özellikle 1970'li yılların silahlı devrime inanan Marksist Türk veya Kürtçü grupları arasında destek bulduğunu gözlemek mümkündür. Bu kapsamda Kürtlerin 'ulusal kurtuluşçu komünizmi'nin önemli ölçüde sıradan Marksist geleneğin takipçisi olduğunu öne süren Özcan (2014, s.103), PKK'nın, ilk dönemlerinde Sovyet Sosyalizmine ilişkin sınırlı bir eleştirisi olsa da, PKK'nın Sovyet tarzının çok daha az karmaşık –veya taklit edilmiş- bir biçimini hedeflediğini ifade etmektedir. Türkiye'de 1960'lardan sonra ortaya çıkan ve PKK tarafından söylemsel çerçevede 1990'ların sonlarına kadar sürdürülen *sosyalist ulusçuluğun* ABD'nin 2003 Irak müdahalesinden sonra *saldırgan liberalizme* kaydığı değerlendirilmektedir. ABD desteği olmadan bölgede *kendi kaderini tayin*'in mümkün olamayacağını anlayan Kürt ulusçularının yaklaşımındaki bu değişimin normal karşılanması gerekir.

Sosyalizmin ulusçulukla eklenilebilmesinin zorluklarının bir sonucu olarak, Belge'nin, Abdullah Öcalan'ın sosyalist olmasının PKK hareketinin ulusçu bir hareket olmasını yavaşlatmış olduğunu, hatta mutlak ulusçu bir hareket olmasını da önlediğini iddia eden görüşüne yer vermek gerekir. Belge'nin (2006, s.214), başlangıçta sosyalizm iddiasını taşıyan bir örgüt olan PKK'nın (sosyalist olarak kalsaydı eline silah almayacakmış gibi bir çıkarımla) 12 Eylül uygulamaları başlayınca silahlı Kürt hareketi başlatan bir örgüt haline geldiğini öne sürmesi bu kapsamda ilginçtir.

Son dönemde *defansif liberal* görüşlere kaydığı gözlemlenebilen, ancak gerçek anlamıyla ideolojisi ve pratiğe döktüğü eylemleriyle *sosyalist Kürt ulusçuluğunun* temsilcisi olan Kemal Burkey'in Kürt ulusçuluğu hakkındaki bazı görüşlerini incelediğimizde bugünkü silahlı Kürt hareketinin mahiyeti hakkındaki kavrayışımızı artırmak mümkündür. Burkey'in Ocak 2012'de T.B.M.M. İnsan Haklarını İnceleme Alt Komisyonu'na verdiği ifadesinde¹⁸³, "PKK'nın silahları susturması gerektiğini, hiç bir örgütün fetiş haline getirilmemesi gerektiğini, federasyon veya otonomi gibi önerilerin tartışılabileceğini ve bunların Türklere zararı olmayacağını, PKK'nın kendi içinde demokrasi olmadığını, (o dönemki Kürtçü yasal siyasetin partisi olan) BDP'nin çözüm için Öcalan'ı göstermesinin uygun olmadığını" ifade eden görüşleri önemlidir. Burkey'in Ocak 2011'de verdiği bir mülakatta "şu anda PKK ve dönemin BDP'sinin dile getirdiği *demokratik özerklik* isteğinde ayrı sınırlara, bayrağa, resmi dile gerek olmadığını, bu kadar asgariye çekilmiş talepler için dağda silahlı güç bulundurmaya gerek olmadığını"¹⁸⁴ savunan görüşleri ile "yeni anayasanın tüm kimliklere eşit mesafede bir vatandaşlık tanımını, anadilde eğitimi ve ademi merkezizetçi bir yönetim sistemini sağlaması gerektiği, parlamentoda temsil edilen BDP'nin de Kürt sorununun adil ve eşitlikçi çözümünde rol oynaması gerektiğini, bunun için hem bu role talip olması, topu İmralı ve Kandil'e atmaması, hem de PKK'nın silah bırakması için çaba göstermesi gerektiği"¹⁸⁵ yolundaki görüşü, (belki Kürt liberal sosyalizmi de diyebileceğimiz) *liberalleşme eğilimi gösteren bir sosyalizmi* yansıtmaktadır denebilir.

3.4.3. Ulusçuluk Kuramları Işığında Kürt Ulusçuluğu

Bu kısımda, Kürt ulusu ve Kürt ulusçuluğu kavramlarının ne zaman doğduğu, bu kavramların birbirlerine karşı öncüllük durumu ve Kürt ulusçuluğunun ne ölçüde modern

¹⁸³ İfadenin metni için bkz. [<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1075906&CategoryID=77&Rdkr>]

¹⁸⁴ İfadenin metni için bkz. [<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1075498&CategoryID=77&Rdkr>]

¹⁸⁵ <http://www.dengekurdistan.nu/authors.aspx?an=695&aid=1>

oluşumlar olduğunu tespit edebilmek amacıyla, Kürt ulusçuluğu kavramının genel ulusçuluk kuramları çerçevesinde teorik bir temele oturtulması hedeflenmiştir.

Genel olarak *ilkçi yaklaşımlar* ve *modernist yaklaşımlar* olmak üzere ikiye veya ayrı birer yaklaşım olarak ele alındığında *etno-sembolcü yaklaşımlar* ile *yeni yaklaşımları* da içerecek şekilde dörde ayrılan ulusçuluk kuramlarında Kürt ulusçuluğunun konumunu inceleyen teorik çalışmalar oldukça azdır.¹⁸⁶

Özkırmı'nın (2009, s.81), modernistlerin ulusçuluğu modernleşme süreçlerinin sonucu olarak gördükleri; etno-sembolcülerin *milletlerin etnik kökenlerine önem verdikleri*, ilkçilerin *milletleri doğal yapılar olarak gördükleri* düşüncesine paralel olarak, Kürt ulusçuluğu da farklı yazarlar tarafından farklı yaklaşımlar doğrultusunda ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar şu şekilde açıklanabilir:

3.4.3.1. Kürt Ulusçuluğuna İlkçi Yaklaşım

Kürt ırkı, etnik kimliği ve ulusunu incelediğimiz bölümlerde ortaya çıkan bulgulardan edinilen kanaate göre, Kürtçülük eğilimli yazarların ve Kürt hareketlerine katılan *radikal* Kürt ulusçularının *ilkçi* yaklaşım doğrultusundaki eskilci/özcü, biyolojik veya kültürel görüşlerden birini savunduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımı savunan Kürtçü yazarlar arasında, genellikle efsane ve mitlere dayanarak, Kürt ulusunun ve ulusçuluğunun tarihini binlerce yıl öncesine götürmeye çalışan yazarlar bulunmaktadır. Kürtçülük hareketlerine katılan aktivistlerin çoğunluğu ile orta halli bir Kürt ulusçusunun ilkçi görüşleri paylaştığı söylenebilir. Nitekim Kürt ulusçuluğu kavramının günümüzdeki ulusçu tarihsel ve siyasi söylemdeki kullanımının özcü olduğunu ileri süren Vali'nin (2005, s.83) düşünceleri de bu yöndedir. O'na göre ilkselciler, *Kürt ulusu ve kökeninin* her Kürdün özü-doğası olan, *ezele* bir varlık olduğunu düşünmektedirler.

Greenfeld'in ulusçuluğun ortaya çıkışının sanayileşme ve kapitalizmin kurumsallaşmasından önce geldiğini savunan yaklaşımı doğrultusunda Kürt ulusçuluğunun ortaya çıkışını Osmanlı döneminin başlarında Yavuz Sultan Selim dönemindeki yarı özerk Kürt beylikleri dönemine ve hatta çok daha ötesine götürmeye çalışanların yaklaşımı, bu çalışmada benimsenmeyen ancak dikkate alınması gereken bir ilkçi görüşü temsil etmektedir.

¹⁸⁶ Bu konuda ender bulunabilecek çalışmalardan birisi olan, Vali editörlüğünde hazırlanan Bozarlan, van Bruinessen ve Fuccaro tarafından yazılan Kürt ulusu ve ulusçuluğunun kökenlerine ilişkin inşacı yaklaşımı örneklendiren, ayrıca Hassanpour tarafından yazılan Kürt ulusçuluğunun kökenine ilişkin özcü bir yaklaşım sergileyen makaleler için bkz. Vali, Abbas, (2005), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul: Avesta.

Çeşitli coğrafyalarda bölünmüş şekilde yaşayan Kürtlerin kendilerine, birbirlerinden farklı aşamalarda bulunan farklı *Kürt ulusçulukları* yaratmaya başlamış oldukları, dolayısıyla Türkiye'deki Kürt ulusçuluğuyla örneğin Irak'taki Kürt ulusçuluğunun gerek birbirleri arasındaki gerekse farklı kesimler arasında görülen ulusçuluk yaklaşımlarının farklı olabileceği ortaya çıkmaktadır. Geertz'in (2010, s.268) görüşleri ışığında, Türkiye'deki Kürt ulusçuluğunun bulunduğu aşamayı henüz birinci aşama olan *Kürt ulusalcılık hareketinin şekillendiği ve kristalize hale geldiği aşama*'nın son safhaları olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte, örneğin Irak Kürtleri açısından 1991'deki Körfez Harbi'nde Saddam'ın Kürtleri yeşil hattın kuzey ve doğusuna sürmesi ve aynı zamanda bu yeşil hattın kuzey ve doğusunu Kürtlere terk etmesiyle oluşan durum, Irak Kürtlerinin ikinci aşama olan *kendilerini kabul ettirdikleri aşamayı* geçmiş oldukları ve halen *kendilerini devlet biçiminde düzenledikleri* üçüncü aşamanın sonlarında buldukları görülmektedir. Irak Kürtleri arasında ilkçi yaklaşımın destekçilerinin Kürt ulusçuluğunun kat etmiş olduğu aşamalara göre nispeten daha fazla olabileceği gibi, zaman içinde ilkçi görüşlerin destekçilerinin azalacağı ve diğer yaklaşımlara kayacakları değerlendirilmektedir.

Kürt ulusçuluğunun Kürt ulusunun belli bir siyasi sonucu olduğu yaklaşımını öne çıkaran ve Kürt ulusunun eski çağlardan kaldığına inanan ilkselci görüş temsilcisi Hassanpour (2005, s.135), gerçek veya inşa edilmiş belirgin bir *kökene* yapılan göndermenin bir Kürt ulusunun varlığını ve onun egemen yönetim arzusunu olumlayarak meşrulaştıracağı düşüncesiyle, ister gerçek ister kurgusal olsun Kürt ulusal kökenlerinin öncüllüğünün zaruri olduğunu savunmaktadır¹⁸⁷. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yarım yüzyılda Türkler arasında da görüldüğü gibi, devletlerin kurulduğu ilk dönemlerde ve kurulma aşamalarında ilkçi ve etnik köken temelli yaklaşımlara ilginin arttığı gözlenmektedir.

3.4.3.2. Kürt Ulusçuluğuna Modernist Yaklaşım

Ulusçuluğun ulusları yarattığı öngörüsünü ileri süren modernist yaklaşıma göre, Kürt ulusçuluğunun modernleşme sürecinin bir sonucu olması gerekir. Farklı halkların farklı dönemlerde modernizm deneyimini yaşadıkları gerçeğinin bir sonucu olarak, Kürtlerin

¹⁸⁷ Vali'ye (2005, s.29) göre Hassanpour bu yaklaşımıyla, Kürt emirliklerini kapitalizm öncesi dönemde ortaya çıkmış ve devlet vasfı taşıyan özerk siyasi yapılar olarak tanımlayarak, Ahmed-i Hani'yi erken modern dönemin Avrupa'sının kültürel ulusçuluğu ile karşılaştırmalı bir zemin üzerinden Kürt ulusçuluğunun öncüsü kılmaya çalışmaktadır.

henüz modernizmin neresinde olduklarının tespiti, bu değerlendirmede önem kazanmaktadır.

Ulusçuluğun çözümlenmesinde ekonomik etkenlere ağırlık veren ekonomik dönüşümcülerden Hechter'in iç sömürgecilik modelinin, İsmail Beşikçi tarafından 1960'lı yılların sonlarında dile getirildiği görülmektedir.¹⁸⁸ Hechter'in iç sömürgecilik modelinin Kürt ulusçuluğuna uyarlaması; Türkiye'de modernleşmenin coğrafi açıdan eşit olmayan dağılımının, Türkiye'de *gelişmiş Türkler* ve *daha az gelişmiş Kürtler* olmak üzere iki tür topluluk yarattığı, Türklerin egemenliğindeki *merkezin* Kürtler dahil *çevre* bölgeleri ekonomik açıdan sömürdüğü ve bu bölgeler üzerinde siyasi egemenlik kurduğu varsayımını gerektirmektedir. Kürtler ve Türkler arasında ekonomik eşitsizlik arttıkça, Kürtler daha fazla içine kapanacak ve siyasi bütünleşmeyi reddedeceklerdir. Türk ve Kürt toplulukları arasındaki kültürel farklılıklar (dil ve din gibi) arttıkça, Kürt topluluğunun üyeleri arasındaki dayanışma da artacaktır.

Ulusçuluğun çözümlenmesinde, siyasi etkenlere ağırlık veren siyasi dönüşümcülerden Hobsbawm'ın *icat edilen gelenekler* yaklaşımına göre, Kürt ulusu ve Kürt ulusçuluğunun toplumsal mühendislik ürünü olduğunu; Brass'ın *araçsalcı* yaklaşımına göre ise, Kürt etnik kimliği ve ulusçuluğunun, Kürt seçkinlerinin kendi siyasi iktidarlarını sağlama ve koruma mücadelelerinde kullandıkları bir araç olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Toplumsal-kültürel dönüşümcülerden Gellner'in *yüksek kültürler* teorisine göre sanayi devriminin ihtiyaçlarının karşılanması gereği dışında daha öncesinden herhangi bir ulusçuluk fikrinin ortaya çıkmasının mümkün olmadığı fikri, Kürt ulusçuluğunun ortaya çıkışını 16. yüzyılda yazılmış olan *Şerefname* ve 17. yüzyılda yazılmış bulunan *Mem-û Zin*'e dayandırma çabalarıyla çatışması bakımından önemlidir. Benzer şekilde Bruinessen (2005, s.63) de, Ahmed-i Hani'nin, büyük İranlı şair Genceli Nizami tarafından yazılan *Yusuf ile Züleyha*'yı model almış görüldüğü, *Mem-u Zin*'i hesaba katarak, en azından terimin modern anlamıyla Hani'ye bir *ulusçu* denilemeyeceğini savunmaktadır. Çünkü Bruinessen'e göre 17. yüzyılda ulusçu söylemin oluşması ve yayılması için gerekli şartlar Ortadoğu'da olmadığı gibi, Avrupa'da da benzeri şartlar oluşmamıştır. Kürt ulusçuluğunun kökenleri ancak Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi ve kültürel gelişmelerde yatmaktadır.

¹⁸⁸ İsmail Beşikçi'nin 1970'lerde ortaya attığı *Kürdistan'ın bir iç sömürge* olduğu tezi ile ilgili olarak; Türkiye'deki bazı bilim insanlarının Kürt sorunuyla ilgili çözümlerini 'iç sömürgecilik' modeline dayandırdıklarını belirten Kirişçi ve Winrow (1997, s.30), bu savın, çok basit ve tek nedenselli olduğunu ve şu anda Kürtlerin bütün Türkiye'de dağılmış olmasını ve en çok Kürt nüfusa sahip kentin İstanbul olduğunu hesaba katmadığını ileri sürmektedir.

Yine toplumsal-kültürel dönüşümcülerden olan Hroch'un *ulusal hareketlerin üç evreli gelişiminin Kürt ulusçuluğu veya ulusal hareketlerine* uyarlanabileceği gözükmektedir. Söz konusu üç evreyi Kürt ulusçusu hareketlere uyarladığımızda, *A evresinin*, Kürt aydın ve aktivistlerin, Kürtçeyi, Kürt kültürel-toplumsal özelliklerini ve Kürtlerin tarihten gelen farklılıklarını yaymakla meşgul olduğu safha olarak tanımlanması gerektiği açıktır. Bu evrede Kürt siyasi istekleri dile getirilmemektedir. *B evresinde* ise yeni eylemci Kürt grupları ortaya çıkarak bir Kürt ulusu yaratma projesine kitlesel destek sağlamaya çalışılmaktadır. Kürt etnik grubunu oluşturanların çoğunluğunun Kürt ulusal kimliğine sahip çıkmaya başladıklarında C evresine girilmiş olacaktır.

Hroch'un modelini Kürt ulusçuluğuna uyarlayan yazarlardan Bozarslan'a (2005, s.205) göre, Kürt hareketinin Türkiye'de günümüzdeki siyasallaşmasını, *B evresi* olarak görmek mümkündür. Bozarslan, Kürt hareketinin, B evresinden *kitlesel bir ulusal hareketin varlığı* ile kendini belli eden C evresine geçemediğini ileri sürmektedir. Yine bu model üzerinde Kürt ulusçuluğunun durumunu ele alan ve elde ettiğimiz bulgular ışığında değerlendirmesine katılmadığımız Bajalan (2013, s.4), son Kürt emirliğinin yıkılış tarihi olan 1851'den 1908 Jön Türk Devrimine kadar olan dönemin, Hroch'un modelinin ilk safhasıyla örtüştüğünü savunmaktadır. Bajalan, dönemini herhangi bir Kürtçü fikre rastlanmamasına rağmen ilk Kürt gazetesi *Kürdistan'ın* yayın tarihi olan 1898 yılıyla başlatsa idi görüşüne katılmak belki mümkün olabilirdi. Çünkü A evresi kendisinin de ifade ettiği gibi, *ulusal uyanış* safhası olarak, ulusun tarihi ve kültürü ile akademik ve bilimsel seviyede artan ilgilerin ortaya çıktığı bir süreçtir. Kürtler açısından esasen en erken 1908'den sonra başladığı ifade edilebilecek bu evreyi Bajalan 19. yüzyılın ortalarına çekmektedir. Bu düşüncemiz Anderson'un (2014) ulusal bilincin yeşermesinin en önemli etkenlerinden biri olarak gördüğü matbaanın yerleşmesi ve kapitalizmi öne çıkaran (s.26), ulusçuluğu icat edenin dilin kendisinden ziyade yayın dili olduğunu savunan (s.151) *inşacı/yapısalcı* yaklaşımı ile de uyum içindedir.

Hobsbawm ve Anderson'un görüşlerine paralel şekilde Bozarslan'ın (2005, s.41), "Kürt ulusçuluğunun tarih yazımı söyleminin, diğer tüm tarih yazımı söylemlerinde olduğu gibi bir inşa olduğunu ve diğerlerinde de olduğu gibi tek bir aktör tarafından inşa edilmediğini" belirten görüşleri de bu kapsamda önemli gözükmektedir,

3.4.3.3. Kürt Ulusçuluğuna Etno-Sembolcü Yaklaşım

Smith tarafından geliştirilen ve bir ölçüde ilkçilerle modernistlerin bir sentezinden oluşan etno-sembolcü yaklaşımın Kürt ulusçuluğunun çözümlenmesine şu şekilde

uyarlanabilmesi olanaklıdır: Etno-sembolcü Kürt ulusçuları, ilkçi yaklaşımçıların Kürt ulusunun doğal ve eski çağlardan beri var olduğu iddiasını reddeder. Bununla birlikte Kürt ulusçuluğuna etno-sembolcü yaklaşım, modernist Kürt ulusçulardan farklı olarak ve ilkçilere yaklaşarak, Kürt ulusunun modern öncesi Kürt etnik topluluklarının bir devamı olduğunu, Kürt ulusunun kökeninin tarihin derinliklerinde olduğunu savunmaları gerekir. Ayrıca, ilkçi yaklaşımdan farklı olarak bu görüşe göre Kürt ulusçuluğu modern çağın bir ürünü olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak, ilkçiliğin aşırı tutumuna sarılan radikal Kürtçü yaklaşımlarla, modernizmin aşırı inşacı yaklaşımını savunan ve bu argümanlarını genellikle Kürt ulusunun varlığını reddiyeci tezlerinde kullananların bir orta yolu olduğunu savunabileceğimiz etno-sembolcü yaklaşımın kabul görebilirliğinin daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Ulusların ulusçuluktan önce de var olduğunu ancak belirli tarihte icat edilmiş yapılar olduğunu ileri süren Armstrong'un görüşü doğrultusunda *Kürt ulusunun Kürt ulusçuluğu* olgusundan önce de var olabileceğinin kabulü gerekmektedir. Ulusların tarihin belli döneminde icat edilmişliği olgusuna Armstrong kadar katı sınırlar çizmeyen Smith'in tarihsel olarak ilk ulusların etnik çekirdeklerin çevresinde kurulduğu, fakat her modern ulusun temelinde bir etnik çekirdek bulunmasının gerekmediği savından hareketle; Kürt ulusu olgusunun önceden var olan bir etnik çekirdek etrafında oluşan veya sonradan icat edilen bir olgu olduğunun kabul edilebilmesi konusunda geniş ölçüde esneklik sağlanabilmektedir.

Modernist kuramlara hak verirken aynı zamanda Kürt ulusu ve ulusçuluğunun modern öncesi çağda da var olduğunu savunma ihtiyacına düşen fakat tarihin derinliklerine kadar gitmeyen yazarların kabaca etno-sembolcü grubu teşkil ettiği düşünülebilir. Zira bu yaklaşımı paylaşanlar, genelde kavramları birbiriyle karıştırmakta, etnik topluluklarla ulusları genelde birbirinin yerine geçen kavramlar olarak kullanmakta, etnik kimliklerin zaman içinde değişen bir yapıya sahip olduğunu göz ardı edebilmekte, en önemlisi de uluslar ve ulusçuluğun modern öncesi dönemde de var olduğu şeklinde yorumlara girebilmektedirler. Yaklaşımın esneklik bandının geniş olmasından kaynaklanan bu zafiyetlerinin yanında etno-sembolcü Kürt ulusçuluğu yaklaşımının, *Kürt ulusu*, *Kürt etnisi*, *Kürt ulusçuluğu* gibi kavramların ne zaman ortaya çıktıkları, birbirlerine karşı öncüllük ve ardılık durumu gibi çok sayıda bulanık konuya açıklama getirebilmesi açısından en uygun yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir. Örneğin 16. yüzyıl ve 17. yüzyıllarda vuku bulan bazı olayları veya yazılan eserleri Kürt ulusçuluğunun başlangıç filizlenmesi olarak ele alan bazı yazarların, ilkçilerle aynı kategoriye sokulmasının haksızlık olacağı açıktır. Bununla birlikte modern öncesi dönemde Batı Avrupa'nın ilk

ulusları haricinde bir ulustan söz etmenin ve modernizm öncesi ulusçuluktan bahsedebilmenin zorluğu da ortadadır. Bu tür arada kalan, tamamen kuram dışına atılmasının uygun olmayacağı ara kademedede düşünen yazarların etno-sembolcüler grubunda değerlendirilebilmesinin mümkün olması ile birlikte Kürt ulusçuluğunun çözümlenmesinde bir derinlik kazanılabildiği görülmektedir.

Smith'in (2002, s.269) "*ethnie* ve *etnisizm* olmadan *ulus* ve *ulusçuluğun* olamayacağını ve ulusların eğer bir gelecek istiyorlarsa, mitlere ve geçmişlere ihtiyaçları olduğunu" ileri süren görüşü doğrultusunda; sürekli olarak değişime uğrayan Kürt etnik kimliğinin Kürt ulusunun çekirdeği olduğu, Kürt ulusu kavramının ise mevcudiyetinin ifadesi açısından Kürt ulusçuluğu tarafından icat edilmesine gerek olmadığı, ayrıca gelecekte sağlam bir geçmişe ve temele dayanabilmek açısından Kürt ulusçuluğunun uydurma da olsa mitler ve geçmişler yaratması gerektiği düşünülmektedir.

Modernist inşacı yaklaşımclar açısından da geçerli olan, ancak etno-sembolcüler açısından sembollere daha fazla önem atfedilmesi nedeniyle bu başlık altında, Kürt ulusçuları tarafından son yıllarda gösterilen yoğun bazı çabalar dikkat çekicidir. Örneğin, etnik ve ulusal bilinçlenme açısından zaruri olan bazı efsaneler yaratılması, anma günleri düzenlenmesi, bir Kürt tarihi inşa programı hazırlanması, güvenlik kuvvetleriyle girdikleri çatışmalarda öldürülen ayaklanmacılar için *şehit* mezarlıkları hazırlanıp "kendilerini ulusları için feda eden kahramanların" yüceltilerek geçmişle gelecek arasında bir bağ yaratılması, cadde ve sokaklara ulusa hizmeti geçmiş *ulus büyüklerinin* isimlerinin verilmesi, *ulusal kültürlerin*¹⁸⁹ yaratılması gibi pek çok sembol inşa edilmektedir.

Vali (2005, s.89), Kürt ulusçuluğunun etno-sembolcü söyleminde, yekpare bir Kürt etnisitesi üzerinden tanımlanan ortak bir ulusal söylem üzerine bina edilen Kürt ulusal kökeni ve Kürt kimliğinin, tarihsel ve kültürel olarak belirlenmiş, *dahil etme* ve *dışlama* noktaları oluşturup çevrelerindeki Arap, Türk ve Fars topluluklarının kimliğiyle kendisini karşıt konuma yerleştirerek sürekli olarak pekiştirdiğini ileri sürmektedir. Renan'a atıfta bulunarak "tarihini yanlış bir şekilde bir araya getirmek ulus olmanın bir parçasıdır" diyen Vali'ye göre söz konusu Kürt kimliği, ortak etnik kökenin nişanesi olarak isyanlar ve başkaldırıları örnek gösterilerek tarihselleştirilmiştir. Kürt ulusçuluğuna dair yazılıp

¹⁸⁹ Bu kapsamda son dönemde radikal Kürt ulusçularının sembol ismi Abdullah Öcalan etrafında oluşturulmaya çalışılan *kışi kültü* ilginçtir. Örneğin, Aliza Marcus'un *Kan ve İnanç* isimli eserinde (2009, s.31), Abdullah Öcalan'ın, doğum yılını tam olarak bilmediğini sık sık ifade ettiği, nüfusa kaydının 1949 olduğu, fakat birçokları gibi askere biraz geç alınması umuduyla, kaydının bir-iki yıl gecikmiş olmasının mümkün olduğu yazılmaktadır. Kitabın orijinali 2007 yılında yazılmış olmasına rağmen, geçen süre zarfında, Öcalan'a atfen icat edilen ve gerçeği yansıtmaya ihtimalinin yıl olarak dahi çok zayıf olduğu 4 Nisan tarihli bir doğum günü radikal Kürt ulusçuları tarafından coşkuyla kutlanmaya başlanmıştır.

çizilenlerin tamamının tarihselci olduğunu ifade eden Vali'nin bu görüşü, tarihselci görüşlerin ilkselci ve etnisist yaklaşımları içermesi yönüyle ayrıca önemlidir.

3.4.3.4. Kürt Ulusçuluğuna Yeni Yaklaşımlar

Ulusun ne zaman ortaya çıktığı değil, nasıl yeniden üretildiği ile ilgilenen Balibar ve ulusal kimliğin her gün sayısız alışkanlıkla sıradan bir şekilde doğal olarak yeniden üretildiğini savunan Billig tarafından ortaya atılan *ulusçuluğun yeniden üretimi* konusu, Kürt ulusçuluğu özelinde önem kazanmaktadır. Zira özellikle Billig'in ulusçuluğu ayrılıkçı hareketlere indirgeyen yaklaşımları eleştirmesi, Kürt ulusçuluğunun Kürtçü ayaklanmalar ve siyasi oluşumlar dışında başka bir tezahürü yokmuş gibi bir çabanın yanlışlığını göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle, Kürt ulusçuluğunun irdelenmesinde yeni yaklaşımlar kapsamında, Kürt ulusçuluğunun *azınlık ulusçuluğu* ve *banal ulusçuluk* kavramlarına nasıl uyarlanabileceğine bir göz atmak yararlı olacaktır.

Oran'ın (1990, s.26), Avrupa'da ulusçuluğu ortaya çıkaran koşulların hiçbirine sahip olmayan az gelişmiş ülkelerde bulunan 'az gelişmiş ülke ulusçuluğu'nun üç işlev birden üstlendiğini açıkladığı görüşüne göre; *Kürtçü az gelişmiş ülke*¹⁹⁰ ulusçuluğunun işlevlerinden birincisi 1960'ların sonu ve 70'lerin başlarında dile getirildiği gibi Kürtlerin, Türklerin, Arapların ve Farsların *sömürgeliğinden kurtulması*; ikincisi Kürt *toplumunu az gelişmişlikten kurtararak geliştirmek* ve üçüncüsü ise Kürt *özbenliğini kanıtlamak* olarak anlaşılması gerekir. Günümüzde genel olarak ulusçuluk tipolojilerinde artık ilgi görmeyen bu sınıflandırmanın, bir dönem İsmail Beşikçi'nin *Sömürge Kürdistan* teziyle gündeme gelen sömürge ulusçulukları kapsamında bahsedilmeye değer görülmüştür.

Diğer bir yaklaşım ise, Billig (2002) tarafından ortaya atılan *banal ulusçuluğun* Kürt ulusçuluğuna uyarlanmasıdır. Banal ulusçuluk kavramında, Kürt ulusçuluğunun Kürt halkının bilinçaltına işlenmesinin, sokaktaki Kürt bayrağı veya bayrağı çağrıştıran renklerin bir arada kullanımı, birlikte yaşadıkları diğer halkların alfabelerinde olmayan harflerin bilinçdışı kullanımı ile cadde ve sokaklarda Kürt harfleriyle yazılmış Kürtçe isimler, Kürtçü ayaklanmacıların askeri kanadının tek tip üniforması ve bu üniformada Kürt ulusallığını sembolize eden işaretler, Kürtçe günlük gazete logoları, Kürtçe yayınlarda Kürtlüğü temsil eden semboller gibi sıradan olaylarla gerçekleştiği kabul edilir. *Kürtçü banal ulusçulukta*, Kürt kimliğinin her gün sayısız minik alışkanlıkla

¹⁹⁰ Kürtler özelinde resmi olarak kabul edilmiş bir ülkelerinin olmadığı göz önüne alınmalıdır. Ancak 'ülke' kelimesinin devletin toprak unsurunu teşkil ettiği göz önüne alınarak devletle eş anlamlı olmadığı, bu kapsamda 'Kürt ülkesi' olarak adlandırılabilen bir coğrafyanın Kürt devleti anlamına gelmeyeceği ve Kürtlerin çoğunluk olarak yaşadıkları yerlerin benzer bir uyarlamasının sıkıntı doğurmayacağı düşünülmektedir.

yeniden üretildiği, içinde yaşanan ortamın Kürtçü ulusal bir ortama dönüştüğü, ulusal sembollerin gündelik hayatın alışkanlıklarına sindiği varsayılmaktadır. Esasen Billig'in Batı'nın yerleşik ulusları bakımından geliştirdiği bu tezin, bir ulus olarak varlığının halen tartışmalı olduğu Kürt halkı açısından geçerli olabilmesi için Kürt ulusçuluğunun biraz daha gelişmesinin gerekliliği düşünülmektedir.

Buraya kadar incelenen bölümde Kürt kimliği, Kürt ulusu, Kürt ulusçuluğu kavramları ve bu kavramların ulusçuluk teorileri kapsamında ne şekilde ele alındığına bir göz atılmıştır. Müteakip bölümde ise, Kürt ulusçuluğunun oluşum ve gelişiminde önemli rolü olan Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmalara ve bu ayaklanmalara karşı koyma faaliyetlerine, ilgili kuramlar ışığında bir göz atılacaktır.

4. BÖLÜM

TÜRKİYE TOPRAKLARINDA KÜRT AYAKLANMALARI

Bu bölümde ilk olarak, Kürtçü olarak adlandırılabilen eylem, oluşum ve hareketlerin, bu çalışmanın teori bölümünde ele alınmış olan çatışma tipolojilerinden hangisine dahil edilebileceği incelenmiştir. Çünkü bu çalışmada ele alınan silahlı Kürtçü hareketlerin, *ayaklanma* olarak tanımlanması, hem Kürtçü kesimlerden hem de Kürtçülük karşıtı kesimlerden muhalefetle karşılaşabilmektedir. Kürtçü kesimlere göre ortaya çıkan söz konusu silahlı Kürtçü hareketler genellikle *iç savaş*, *savaş*, *gerilla harbi*, *iç çatışma*, *isyan* gibi terimlerle adlandırılmakta, böylece söz konusu hareketlerin *Kürtlerin ulusal kurtuluş mücadelesi* olduğuna dair kamuoyunda bir meşruiyet algısı oluşturulmak istenmektedir. Kürtçülük karşıtı kesimlerde ise, söz konusu hareketler genellikle *terörizm* ve *terörle mücadeleden* kaynaklı çatışmalar şeklinde adlandırılmak istenmekte; böylece Kürtçü kesimlerin hareketlerine herhangi bir meşruiyet atfedilmesi önlenirken, bu hareketleri bastırmaya yönelik hareketlerin yasal ve daha güçlü bir zemine oturtulması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla, Kürtçülük temelli özellikle silahlı alanda cereyan eden bu hareketlerin adlandırılması da, akademik bir çevrede yapılırsa dahi önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Kürtçü silahlı hareketlerin adlandırılmasında resmi görüş çevrelerinde, “en büyük tehlike en yakın tehlikedir” mantığıyla konuya yaklaşıldığı, tehlike geçtikten sonra geriye dönük tanımlamaların pek de mahzur teşkil etmediği gözlenmektedir. Bu kapsamda halen içinde yaşadığımız Kürtçü ayaklanmanın *Kürtçü terörizm* olarak adlandırılması arzu edilirken, yine resmi kaynaklarda, yarattığı tehdidin nispeten daha bölgesel ve basit seviyede geçiştirildiği, önceki dönem ayaklanmalarının *Kürtçü isyan* olarak adlandırılması neticesinde ayaklanmacıların meşruiyetini daha da artıran bir tanımlama kullanılması kendi içinde önemli bir tutarsızlık teşkil etmektedir.

Bu bölümün ikinci kısmında incelenen Kürtçü ayaklanmalar ayaklanma kuramında incelediğimiz teorik esaslar çerçevesinde ele alınmış, söz konusu ayaklanmaların Kürt ulusçuluğu ve etnik kimliği ile bağlantısı, ayaklanmaların ortaya çıkışı, unsurları,

dinamikleri, stratejisi ve taktiği incelenmiştir. Ayaklanmaların nasıl ortaya çıktıkları incelenirken, genellikle *bir sonraki* ayaklanmanın sebeplerini de içinde barındıran *bir önceki* ayaklanmaya karşı koyma faaliyetlerine de yer verilmiştir. Bu kapsamda, ayrı ayrı her ayaklanma için olmak üzere, ayaklanmaya karşı koyma harekâtının amacı, kapsamı, uygulanan teoriler, teşkilatlar, icra edilen faaliyetler, ayaklanmacıların kuvvetli ve zayıf tarafları, ayaklanmaya karşı koyma harekâtının hukuki boyutu ve sonuçlarına kısaca değinilmiştir.

4.1. AYAKLANMA LİTERATÜRÜNDE KÜRTÇÜ HAREKETLERİN STATÜSÜ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtçülük temelli meydana gelen hareketlerin *terör, isyan, ulusal bağımsızlık hareketi, ayaklanma, iç savaş, gerilla harbi, gayrı-nizami harp, etnik çatışma ve başkaldırı* gibi değişik ifadeler altında tanımlanması, söz konusu hareketlerin hukuki ve siyasi statülerinde farklılık yaratmaktadır. Bu tip hareketlerde, hareketi planlayanların, eylemcilerin veya hareketi bastırmaya çalışanların kendi tanımlamalarından ziyade, hareketlerin dış dünyada meydana getirdikleri etkiye göre üçüncü şahıslar tarafından tanımlanmaları önem kazanmaktadır. Zira hareketin savunucuları yaptıkları eylemlere belirli bir meşruiyet sağlamak maksadıyla faaliyetlerini siyasi ve hukuki açıdan "itibarlı" bir kategoride adlandırmak isteyeceklerdir. Bu harekete karşı koymaya çalışan devlet kuvvetleri ise en "itibarsız" ve *gayrı-meşru* olarak düşünülen kategoriye sokmak isteyecektir.

Yapılan bu tanımlamalar her iki tarafın kendi öne sürdükleri argümanlarla ve hareketi dayandırdıkları teorik temele göre kendileri açısından doğru gözükmekle birlikte, somut olayın bütün taraflarca kabul edilebilecek ve bütün tarafları bağlayıcı ortak bir tanımlaması yapılamadığı müddetçe, hareketin tanımlanmasındaki uzlaşmazlığın sorunun çözümüne katkısı olmadığı ortadadır. Burada önemli olan konunun, üzerinde her iki tarafın ve diğer üçüncü tarafların uzlaşabileceği, ortaya atılan tanımın mücadele eden taraflardan herhangi birinin mücadelesinin meşruiyetini ve "itibarını" düşürmeyecek bir sınıflandırmanın yapılabilmesidir. Aksi takdirde mücadelenin her iki tarafının da, zaman içinde karşıt ulusçuluğunu geliştirdiği ve karşıt fikirlere tahammül seviyesinin zayıfladığı bir ortamda bir araya gelerek sorunların çözüme kavuşturulması imkânsız gözükmektedir. Sonuç olarak silahlı Kürtçü hareketin uygun hukuki-politik bir terimle tanımlanması ve bu tanımın her iki taraf üzerinde de hukuki-politik bir zemin kaybına sebep olmaması, ayaklanmanın barışçıl bir çözüme kavuşturulabilmesi için diyalog yolunun açılabilmesi açısından önemlidir.

Kürtçü hareketlerin statüsü ile ilgili olarak birincil ve öncül problemin hareketin ve karşı hareketin tanımlanması olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine bu problem kapsamında bütün Kürtçü silahlı hareketlerin aynı tanımlama altına konulamayacağı görülmektedir. Tarihi gelişim sürecinde Kürtler tarafından meydana getirilen silahlı hareketlerin farklı amaçlarla, farklı dinamiklerle ve farklı unsurlarla oluştuğu göz önüne alındığında silahlı Kürt hareketleri arasında tanımlama açısından kronolojik yönü ağır basan bir ayırım yapılması gerektiği ortadadır. İçinde bir miktar Kürtçü filizlenmeler taşıdığı sonucuna ulaştığımız Şeyh Übeydullah hareketinin, silahlı Kürt hareketlerine siyasi boyutun yani ayaklanma olgusunun ilk defa dahil edilmesi yönüyle bir kırılma noktası teşkil ettiği düşünülebilir. Bilindiği gibi *ayaklanmanın* en önemli ayırt edici özelliği siyasi bir hedefinin ve teşkilatlanmasının olmasıdır.

Gerek Übeydullah hareketi gerekse yirmili ve otuzlu rakamlarla ifade edilen Kürtler tarafından meydana getirilen küçük çaplı silahlı hareketlerin/olayların çoğunun, siyasi bir amaçları ve teşkilatlanmaları olmamaları nedeniyle bir *ayaklanma* olarak adlandırılmayı hak edip etmedikleri konusu tartışmalıdır. Ayrıca, örneğin belirli bir bölgede kendi içinde bütünlük arz eden ve uzun yıllara yayılan örneğin *1'inci, 2'nci ve 3'üncü Ağrı Ayaklanmaları* olarak adlandırılan faaliyetlerin tamamı, aynı ayaklanma olgusunu işaret etmekte, fakat yanlış olarak ayaklanmaya karşı koyma harekâtlarının sıra numaralarıyla ayrı birer ayaklanma olarak adlandırılmaktadır. Zaten bir ayaklanmanın başlangıç ve bitiş tarihlerinin, net olarak belirlenebilmesi, bütün unsurları ve dinamikleri göz önüne alındığında mümkün olmasa gerektir.

Ayaklanma olarak tanımlanması gerektiğini ifade ettiğimiz, silahlı Kürtçü hareketlerin gerçek hukuki-politik statüsünün tespit edilmesinin önemi hakkındaki bu ifadelerimizden sonra, Kürtçü hareketlerin tanımlanmasına geçmeden önce, aşağıda söz konusu hareketleri niçin *isyan* veya *terörizm* olarak değil de *ayaklanma* olarak adlandırmamızın gerekçelerini ortaya koyan bir analiz yapılmıştır. Kürtçü hareketlerin birer ayaklanma olduğunu tespit ettikten sonra bir diğer başlık olarak da, Kürtçü ayaklanmaların etnik çatışma olarak ele alınabilmesi ile ilgili küçük bir değerlendirme yapılmıştır.

4.1.1. Kürtçü Hareketler ve İsyân

Kürtçü hareketlerin adlandırılmasında sık yapılan bir yanlışlık olan *isyan* kelimesinin kullanılması üzerinde biraz ayrıntılı durmak gerekir. *İsyânın*, *ayaklanma* gibi meşru bir kurulu otoriteye karşı yapılması gerekmektedir. Kürtçü silahlı hareketlerin bu kriteri karşılamaında bir sorun yoktur. Hareket, Türkiye Cumhuriyeti'nin *meşru hükümetine*

karşı yapılmaktadır. Kürt halkının tamamı veya bir kısmının kendilerinin veya desteklediği silahlı grupların aracılığıyla toplu olarak kurulu otoriteye karşı mücadele vermiş veya veriyor olmalarını gerektiren “*Kürt isyanı*”nın mevcudiyeti tartışmalıdır. Çünkü Kürtçü silahlı hareketlerin tamamında ayaklanmaya katılan halk kesimleri içinde dahi *topluca* ayaklanmanın desteklendiğini söyleyebilmek olanaklı değildir. Zaten bu nedenledir ki, her zaman Kürtçü hareketlerin bastırılmasında yerel aşiretlerden ve silahlı milislerden istifade edilebilmiştir.

Kürtçü silahlı hareketlerin *isyan* olarak adlandırılması, hem *Kürtçü eylemciler*, hem de harekete karşı koyan *meşru otoritenin* menfaatleri açısından tercih edilebilir bir durum değildir. İlk olarak meşru otorite olan Türkiye Cumhuriyeti açısından tercih edilebilir değildir. Çünkü Kürtçü hareketlerin isyan olarak adlandırılması, devletler hukukunun kendisine sağladığı *savaşan* (combatant) statüsünün haklarını kullanma imkânına sahip olabilecek Kürtçü *isyancıların* (rebels) mücadelelerinin uluslararası meşruiyeti açısından önemli bir adımdır. Harekete kalkışanların meşru hükümetle eşit hukuki statüye sahip olmasının son aşaması olan *iç savaş* safhası öncesi isyancılar lehine önemli bir mesafe alınmış olmasını ifade eder. *İsyan* durumunda gerek isyancı gruplara gerekse meşru hükümete yapılan yardımlar tarafsızlık hukukunun bir ihlali sayılacağından dolayı, meşru hükümetin isyan bastırmada muhtaç olduğu silah yardımlarında bir azalmayla karşılaşmasını olanaklı kılar. Bununla birlikte tarafsızlık hukukunu ihlal eden devletlerin meşru hükümetle aynı oranda isyancılara da yardım edebilmesi mümkündür ve bu ihlalin hukuki statüsü meşru hükümete yardım yapıldığında ortaya çıkan durum ile aynıdır.

İkinci olarak, Kürtçü hareketlerin *Kürt isyanları* olarak adlandırılmaları Kürtçü eylemciler açısından da uygun değildir. Çünkü *Kürtçü isyancılara*, *savaşan* statüsünün tanınması ile birlikte, bu isyanları bastırmak için meşru hükümetin düzenli ordularınca yapılan bütün şiddet içeren eylemler bir savaş halinin gerektirdiği ölçüde meşru olacaktır. Örneğin savaşlarda hastane, dini bina veya sivil yerleşim gibi merkezlerin hedef alınmasını yasaklayan Cenevre Sözleşmeleri bile, bu gibi yerlerin hükümet kuvvetleri tarafından ateş altına alınabilmesini meşru kılacak istisnalara yer vermektedir. Kürtçü hareketlerin *Kürtçü isyanlar* olarak kabul edilmeleri ve Türk Hükümetinin ayaklanmayı bastırma hareketlerinin *isyan bastırma* kapsamında değerlendirilmesi durumunda, *Kürtçü isyancılara* Türk Devleti’nin kendi gücü veya dışarıdan alabileceği desteklerin tamamını *Kürtçü isyancılara* karşı kullanması söz konusu olacaktır ki, bu durumun sayısal ve teknolojik zayıflıkları göz önüne alındığında *Kürt isyancıları* açısından olumlu olacağını düşünmek abartı olacaktır. Nitekim söz konusu Kürtçü

hareketleri *isyan* olarak ele alan dönemin uluslararası ve ulusal hukuk mevzuatı çerçevesinde Erken Cumhuriyet dönemi Kürtçü hareketlerin tamamı çok şiddetli bir şekilde bastırılmıştır.

Kürtçü silahlı hareketlerin *isyan* olarak adlandırılması alışkanlığına Türk Silahlı Kuvvetleri literatüründe de rastlanmaktadır. Örneğin emekli asker Pamukoğlu (2003, s.15) *Cumhuriyet devrinde çıkan isyanlar* başlığı altında; “1924 Nesturi, 1925 Raçkotan ve Raman, 1925 Şemdinli, 1925 Sason, 1925 Şeyh Sait, 1926 Beytüşşebap, 1926 Koçuşağı, 1927 Mutki, 1927 Bicar, 1930 Zeylan, 1926 1. Ağrı, 1927 2. Ağrı, 1930 3. Ağrı, 1937 1. Tunceli, 1938 2. Tunceli isyanlarını” sıralayarak *isyanların* bastırılmasının Tunceli’de yedi ay, Şeyh Sait’te dört buçuk ay ve diğerlerinde iki gün ile bir ay sürdüğünü belirtmektedir. Söz konusu hareketlerin bastırılma operasyonlarının adlarının bu sürele münhasır olmak üzere *isyan* olarak adlandırılması uygun değildir. Zira bir ayaklanmanın ve bir isyanın ortaya çıkış süreci ve gelişimi uzun bir zaman ve siyasi bir oluşum gerektirir. 30 yılı geçen PKK hareketine dahi *isyan* diyemediğimiz bir konjonktürde iki gün veya birkaç ay süren hareketlerin bastırılma eyleminin adını isyan olarak tanımlamak doğru değildir.

Kavramsal olarak *isyan* kelimesi ile çok yakın olan ve isyanda olduğu gibi eylemcilerin hareketine yüksek meşruiyet sağlayan *iç savaş* kavramının da sıklıkla, özellikle Kürtçü eğilimli çevrelerce bilinçli olarak kullanıldığı görülmektedir. Kürtçü hareketlerin *iç savaş* olarak nitelendirilebilmesi için “*iç savaş* durumunda eylemin yöneltildiği tarafın birden fazla veya karşılıklı olması” prensibine uygun olarak, harekete katılan Kürtçü eylemcilerin karşısında kendilerine karşı sadece *taraf olma* kimliklerinden dolayı diğer taraf veya taraflarca somut bir eylemlerine bağlı olmadan benzer nedenlerle saldırılıyor olması gerekir. Silahlı Kürtçü hareketin içinde olduğu bir *iç savaşın* en açık örneği 2011 ilkbaharında başlayan Suriye’deki *iç savaş*tır. İç savaşlarda, meşru hükümet ancak taraflardan birisi olup, bütün savaşan tarafların hukuki statüsü eşit meşruiyete sahiptir. Galula’nın (1964, s.4) iç savaşlarda kuvvetlerin yapısı ile ilgili görüşleri doğrultusunda, silahlı Kürtçü hareketlerin herhangi bir dönemde *iç savaş* kategorisine dahil edilebilmesi için, hem Osmanlı/Türk Devleti’nin, hem de mevcut Osmanlı/Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, kontrolü elinde tutan iki veya daha fazla grup arasında bölünmüş olması gerekir ki, Osmanlı/Türk Devleti ve Osmanlı/Türk Ordusunda, Kürtçü hareketler döneminde hiçbir zaman böyle bir durumun gerçekleşmemiş olduğu bilinmektedir.

4.1.2. Kürtçü Hareketler ve Terörizm

Silahlı Kürtçü hareketlerin adlandırılmalarında göze çarpan en ihtilafli konulardan birisi, hareketlerin *terörizm*, eylemcilerin *terörist*, hareketin karşısındaki mücadelenin ise *terörle mücadele harekâtı* olarak nitelendirilmesidir. Son birkaç on yılda terör tanımlamalarının *ayrılıkçı ve etnik temelli terörizm* adı altında bir grubu da içermesiyle, *terör* kavramının içeriği genişleyerek, üzerinde ortak bir anlaşma sağlanabilecek *terör* tanımının oluşabilmesi daha da imkânsız hale getirilmiştir. Azımsanmayacak kadar çok ülkede görülen etnik temelli ayaklanmalar ve Batı'lı işgalcilere karşı Afganistan ve Irak'ta gösterilen silahlı direniş hareketleri gibi oluşumlar sosyolojik olarak somut eylemler çerçevesinde *terörizm* kapsamı içinde değerlendirilebilirse de, *ayaklanma* ve *ulusçuluk* kuramları açısından bu hareketler *ayaklanma* veya *ulusal hareket* olarak adlandırılırlar. Bir hareketin asli olarak *terörizm* mi, *ayaklanma* mı olduğunu basit olarak değerlendirmeye yarayan birkaç ölçüt vardır ve bunların Kürtçü hareketlere de uygulanması mümkündür.

İlk olarak Kürtçü hareketlerin bir ayaklanmada olması gereken belirli bir siyasi hedefi ve siyasi teşkilatı vardır. Asıl gerçekleştirilmek istenen amaç siyasidir ve bütün safhalarda gösterilen faaliyetler bu siyasi amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Eylemlerin amacı asli olarak terör eylemleri yapmak değildir. Terör eylemleri hedefte beklenen etkiyi yaratmak için başvurulmuş, meşru olmayan vasıtaadır. Kürtçü hareket terör için değil, terör, Kürtçü hareketin idamesi ve başarısı için meydana getirilmektedir. Kürtçü hareketin içinde yer alan eylemciler, söz konusu terör eylemleri dolayısıyla sosyal gerçeklik olarak terörist olarak da adlandırılabilirler. Silahlı hareketi yürüten örgütün, aynı zamanda bir terör örgütü olarak da adlandırılması Kürtçü hareketin gerçek niteliğini değiştirmez.¹⁹¹ Söz konusu örgüt finansman sağlamak için kaçakçılığa veya uyuşturucu ticaretine de girerek, bu özellikleri dolayısıyla uyuşturucu veya kaçakçılık örgütü olarak da adlandırılabilir. Ancak Kürtçü silahlı örgütün amacı, adında da ifade edildiği gibi *Kürtçülüktür*. Sonuç olarak, ulusçuluk ideolojisinin bir gereği olarak tam bağımsızlığı hedefliyor olması gereken Kürtçü silahlı bir hareketin, *ayaklanmacı* niteliğini göz ardı ederek aslen bir *terör örgütü* olduğunu iddia etmenin ve konuyu yalnızca terör paradigması içinde ele almaya çalışmanın, meselenin kavranmasında eksikliğe yol açtığı değerlendirilmektedir. Silahlı Kürtçü hareketin sadece terörizm

¹⁹¹ 2002 yılı itibarıyla PKK'nın kendisini uluslararası bir terör örgütü olarak kabul edilmiş şekilde bulunduğunu, Türkiye'de Kürtçü ulusçu hareketin ana aktörü olarak AB, ABD ve İngiltere gibi ülkelerin terör örgütleri listesine dahil edilmesinin PKK açısından hazmedilmesinin zor olduğunu savunan Casier (2010, s.393), Avrupa-merkezli PKK-bağlantılı örgütlerin PKK'nın sosyo-politik bir hareket olarak meşruiyetini kabul ettirebilmek ve *terörist* nitelendirilmesinden sıyrılabilmesi için çok yoğun çalışmalar içinde olduklarını belirtmektedir.

olduğu konusundaki bir yaklaşımın çoğunlukla duygusal nedenlere dayandığı gözlenmektedir.

Bir diğer konu olarak, Kürtçü hareketlerin sırf *terörizm* kapsamında ele alınabilmesi için, *terörle mücadele* kapsamında alınan tedbirlerin meşru hükümetin kolluk güçleri ve silahları ile mücadele edebileceği boyutta olması gerekir. Silahlı çatışmalarda uygulanacak hukuk açısından, silahlı askeri kuvvetlerin kullanımını düzenleyen *Uluslararası İnsancıl Hukuk* (International Humanitarian Law – Silahlı Çatışma Hukuku) ve kolluk kuvvetlerinin kullanımını düzenleyen *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku* (International Human Rights Law) söz konusu olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin fiilen bütün askeri kuvvetlerini ve silah gücünü kullanarak, hukuken ise terörle mücadelede geçerli kolluk mevzuatını uygulaması Kürtçü hareketin çözüme kavuşturulmasını engelleyici bir rol oynamaktadır.

Ayrıca, herhangi bir silahlı hareketin *terörizm*, harekette yer alan eylemci veya destekçinin de *terörist* olarak adlandırıldığı bir durumda, söz konusu eylemcilerle kurulacak ilişkilerin de teröristlerle ilişki ve işbirliği gibi düşünülmesi gerekmektedir. Bu durumda örneğin, Türk Hükümeti'nin 2009'dan 2015'e kadar PKK ile yaptığını ifade ettiği gayrı-resmi görüşmelerin *teröristlerle müzakere*; TBMM içinde Kürtçü ayaklanmanın yasal zeminde faaliyet gösteren siyasi kanadı (2016 yılı itibarıyla HDP) üyelerinin ise, teröristlerle ilişki ve işbirliği çerçevesinde *terörist* olarak ele alınmaları olanaklı olabilecektir. Kürtçü hareketin kuramsal temele uygun bir tanımlamasının yapılmasındaki eksiklik, meşru devlet kurumlarının terörist olarak belirtilen unsurlarla ilişki içinde olduğunu önermesi yönüyle de problemlidir.

Kürtçü silahlı hareketlerin *terörizm* mi, yoksa *ayaklanma* mı olduğu konusunu Kılçullu'nun (2010, s.188) her iki kavram arasında ortaya koyduğu kıstaslar ışığında değerlendirildiğinde; söz konusu Kürtçü hareketlerde eylemciler ve karşı koyanlar için *kalplerin ve beyinlerin kazanılması* önemliyse, eylemlerde kullanılan yöntemlerin kabul edilebilir olmaması hedeflerin de kabul edilemezliğini sağlamıyorsa, *hareket* bir kolluk kuvveti değil hükümet problemi ise, bireysel olarak Kürtçü eylemcilerin değil Kürtçü hareketin stratejisinin hedeflenmesi gerekiyorsa, bu hareketlerin terörizm yerine ayaklanma olduğunun kabul edilmesi gereği ortadadır.

Byman (2007, s.7) tarafından *ön-ayaklanmalarla* ilgili olarak ifade edilen görüşler doğrultusunda Kürtçü eylemcilerin kullandığı şiddetin, Kürt kimliğinin öne çıkarılmasını, Kürtçülüğün oluşmasını, aynı yöndeki diğer rakipleri saf dışı bırakmayı, dış destek sağlamayı ve en önemlisi Türk güvenlik güçlerini aşırı tepki vermeye yönlendirmeyi

amaçladığı söylenebilir. Kürtçü eylemcilerin uyguladığı terörün, Türk devletinin vatandaşlarını koruyamadığını göstererek hükümete ve polise olan güveni azaltmayı, Kürtçü aşırılıkçıları daha da özendirme, ılımanların da Kürtçülük karşıtlarının kendilerinden intikam alacakları korkusuna kapılarak Kürtçü davaya daha da sarılmalarını amaçladığı, kısaca, ayaklanmada başvuru terörün bir araç olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Connable ve Libicki'nin (2010, s.99) ulaştıkları sonuçlar göz önüne alındığında, Kürtçü eylemcilerin teröre ne kadar geniş ölçüde başvururlarsa hareketin, o kadar daha çabuk başarısızlığa uğramasının beklenebileceğini de eklemek gerekir.

4.1.3. Kürtçü Hareketlerin Tanımlanması

Kürtçü hareketlerin *isyan* veya *terörizm* olarak adlandırılmalarının uygun olup olmadığının incelenmesinden sonra bu hareketlerin nasıl tanımlanması gerektiği üzerinde biraz daha durmak gerekmektedir. 28 Ağustos 2009 tarihli Radikal Gazetesi'nde *Kürt Meselesi Nasıl Tanımlanır* adlı makalesinde Ünver (2009), yaptığı doktora çalışmasına konu olan Ocak 1990 ile Aralık 1999 tarihleri arasında T.B.M.M. tutanaklarına yansıyan milletvekillerinin söylemlerini inceleyerek; *Kürt sorunu* olarak ele alınan konunun nasıl tanımlandığını tartışmıştır. Kürt sorununun *insan hakları, demokratikleşme, orantısız güç kullanımı, güvenlik ve terör, bölgesel kalkınma ve eğitim, etnik kültürel gerilim* ile *karanlık dış güçler* gibi yedi tanım eksenini altında ele alındığını öne süren Ünver, TBMM'de Kürt söylemi ile ilgili farklılıkların milletvekillerinin hangi partiye üye olduklarından ziyade, ayaklanmanın vuku bulduğu bölgelerden gelip gelmedikleriyle ve iktidar partisine üye olup olmadıklarıyla ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Bu çalışmada Kürtçü hareketlerin *ayaklanma* olarak tanımlanmasının uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, Kürtçü ayaklanmaları tanımlamakta kullanılacak *düzensiz savaş ve konvansiyonel olmayan harekât* gibi diğer kavramlara da kısaca göz atmak gerekir:

Düzensiz savaş kavramı çerçevesinde, Kürtçü eylemcilerle hükümet kuvvetleri arasında yürüyen mücadele, ayaklanmaya karşı koyan hükümet kuvvetleri açısından operatif ve taktik açıdan bir düzensiz savaştır. Türk Silahlı Kuvvetleri terminolojisinde pek fazla kullanılmayan *düzensiz savaş* kavramı Kürtçü silahlı hareketler bağlamında, jandarma ve polis kendi kolluk imkânlarıyla üstesinden gelemediği ve silahlı kuvvetleri doğrudan çatışmalara müdahil eden, ancak silahlı kuvvetlerin klasik düzenli harplerdeki

strateji ve taktikleri uygulayamadığı bir savaş hali anlamına gelmektedir. 1990'larda Batı literatüründe bu kavram yerine kullanılan *düşük yoğunluklu çatışma* ve *savaş dışı askeri harekât* gibi adlandırmalar Türkçeye de ithal edilerek, Kürtçü hareketlere karşı mücadele eden askeri kuvvetlerin faaliyetleri, *düşük yoğunluklu çatışma* olarak adlandırılmıştır. Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma harekâtını da içine alan bir üst çatı kavramı olan *düzensiz savaş* nitelendirmesinin bugünkü Kürtçü hareket dahil Türkiye Cumhuriyeti'nde meydana gelen bütün silahlı Kürtçü hareketler için sorunsuz bir şekilde kullanılabilmesi mümkündür. Ancak bu kavram çok geniş bir çatı kavram olduğundan dolayı daha özele inen bir tanımlamaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Kürtçü eylemcileri *gerilla*, Kürtçü hareketleri ve karşı koyma faaliyetlerini *konvansiyonel olmayan harekât* (gayrinizamî harp) kapsamı altında değerlendiren yaklaşımlarla ilgili de bir değerlendirme yapmak yararlı olacaktır. "Bir hükümeti veya işgal gücünü huzursuz etmek, zorlamak veya devirmek için yer altı, yardımcı kuvvetler ve gerilla kuvvetini kullanarak bir direniş hareketini veya ayaklanmayı hazırlayan faaliyetler" olarak tanımlanan *gayrinizamî harp* yaklaşımının Kürtçü hareketlere ayaklanmacı-tarafli bir bakış açısının yansıması olabileceği görülmektedir. Kürtçü hareketlerin Kürtçü bir bakış açısıyla *gayrinizamî harp* faaliyetleri olarak kabul edilebilmeleri için, *gerilla*'nın ilk çekirdek eğitimini sağlayan Özel Kuvvetler unsurlarının yabancı ülke Özel Kuvvet askerlerinden sağlandığını kabul etmek gerekir ki, bu kabul doğru olsa bile meşruiyet açısından sorunludur. Bununla birlikte, Ağrı Ayaklanması'nda ayaklanmanın askeri liderlerinin Osmanlı ordusu subaylarından olması, PKK'nın ilk kurulduğu yıllarda askeri eğitimlerini Lübnan'da, Filistin Kurtuluş Örgütü mensubu subaylardan almış olması, bu gerekliliğin sağlanmış olduğunun bir göstergesi sayılabilir. *Konvansiyonel olmayan harekâtın gerilla ve özel kuvvetler* unsurlarının oluşmuş olduğu savunulabildiği takdirde diğer unsurlar olan kurtarma-kaçırma ve yer altı teşkilatlarının varlığının ileri sürülmesinde bir sorun bulunmamaktadır. Kürtçü silahlı hareketlerin *konvansiyonel olmayan harekât* olarak nitelendirilebilmesi durumunda, Kürtçü hareketin askeri unsurlarının veya eylemcilerin, konvansiyonel olmayan harekâta, kendilerine düşen rol açısından *gerilla* olarak adlandırılması gerekir.

Ünal (2012a, s.435) (2012b, s.14) da, kullandığı şiddet, strateji ve taktiksel yöntemlerle PKK'nın; *ayaklanma*, *gerilla* ve *terör örgütü* tanımlarının üçüyle de örtüştüğünü ifade etmekte, tüm yurtda kullandığı terör yöntemlerine rağmen PKK'nın siyasi hedeflerine ulaşabilmek için uzun süreli gerilla savaşı ve terör taktiklerini uygulayan bir *ayaklanma örgütü* olduğunu savunmaktadır. Kürtçü silahlı hareketler, *ayaklanma* ile ilgili genel

tanımlarda bahsedildiği gibi, dışarıdan yardımla beslenen, bölücülük ve silahlı çatışma yoluyla, kurulu otoritenin yıkılmasını hedef alan organize hareketlerdir.

Kürtçü ayaklanmalar, ayaklanmaların unsurları ve dinamiklerinin farklılıkları nedeniyle birbirlerinden değişiklik göstermektedirler. Çünkü, Kürtçü ayaklanmaların her biri, meydana geldiği dönemde ve kapsadığı coğrafi bölgede kendine münhasır özellikler taşımakta; etnik, mezhepsel, dini, ideolojik ve sınıf-temelli faktörlerin değişik oranlarda ayaklanmanın amacı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ayaklanmalarda yer alan bazı aşiretlerin maddi kazanç, şahsi tatmin ve intikam gibi duygularla ayaklanmalara katılmış oldukları da gözlenebilmektedir.

Bütün Kürtçü ayaklanmalarda başlangıçta zayıf, fakat ayaklanma büyüdükçe askeri kanadının önüne geçen bir siyasi teşkilat bulunmaktadır. Bugünkü Kürtçü ayaklanmada da benzer şekilde başlangıçtaki siyasi teşkilat askeri nitelikli PKK örgütünün tali bir kolu iken, ilerleyen dönemde askeri teşkilat olan PKK, üst siyasi organizasyon olan Kürdistan Topluluklar Birliği'nin (Koma Ciwaken Kürdistan) hiyerarşik olarak alt unsuru haline dönüştürülme aşamasındadır. Ayaklanmanın askeri oluşumu olan PKK illegal alanda faaliyet gösterirken, siyasi alanda görevli örgütler ise genellikle meşru zeminde faaliyet göstermektedirler. Ayaklanmanın siyasi örgütlerinden Türk siyasi yapısına eklenmiş olan bugün için HDP, yasal siyasi zeminde siyasi çalışmalarına, dış destek arayışlarına, propaganda ve kamuoyu oluşturma faaliyetlerine devam ederken; yasadışı askeri kanadı ise devletin silahlı kuvvetleri üzerinde baskın, saldırı, sabotaj ve sivil hedefleri üzerinde terör eylemleri düzenlemeye devam etmektedir. Otuz yılı aşkın gerilla harbi taktik ve teknik tecrübesinin getirdiği birikimle PKK, çok gelişmiş ve girift ayaklanma teşkilatına, farklı askeri nitelikli uzmanlık ve gençlik kadrolarına, kurtarma-kaçırma ve yer altı teşkilatlarına sahiptir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana meydana gelen Kürtçü ayaklanmaların¹⁹² tamamında, ayaklanmaları meydana getiren örgütlerin hem siyasi (Şeyh Sait'de *Kürt Teali Cemiyeti* ve *Azadi*, Ağrı ve Dersim'de *Hoybun*, PKK'da *ERNK*, *KCK*, *HDP* gibi), hem de silahlı teşkilatları, ayaklanmanın kuramsal yönüyle uyum içindedir.

Türk tarihindeki Kürtçü ayaklanmaların bir kısmı uluslararası olmaları yönüyle de ayrı bir özelliğe sahiptirler. Örneğin, Kürtçü olup olmadığı konusu tartışmalı olan Şeyh Übeydullah Ayaklanması, genel olarak özellikle ilk yıllarında tamamen İran'a yönelik hedefler peşinde cereyan etmiş, ancak ayaklanmaya katılan çekirdek unsurlar ve Şeyh

¹⁹² Bu çalışmada Şeyh Sait, Ağrı, Dersim ve PKK ayaklanmaları hariç diğerleri, ilerde açıklanan nedenlerle ayrı birer müstakil *ayaklanma* olarak kabul edilememektedir.

Übeydullah ayaklanmayı Türkiye'den başlatmıştır. Ağrı ayaklanması da aynı şekilde siyasi olarak Lübnan ve Suriye'den ayaklanmayı sevk ve idare eden Hoybun örgütünün siyasi kadrolarınca yönetilmiştir. Askeri alanda faaliyet gösteren ayaklanmacılar ise ayaklanmanın meydana geldiği sınır bölgelerinde sıklıkla komşu ülke topraklarını manevra alanı olarak kullanmışlar ve bazı durumlarda en azından görmezden gelinerek fiilen dış destek bulabilmişlerdir. PKK dönemi Kürtçü ayaklanmada ise Irak'ın Kuzeyindeki bir *Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi* (KRG) tarafından fiilen PKK hükümlerine altına bırakılan; PKK'nın serbestçe eğitim, vergilendirme ve askeri teşkilatlanmasını sürdürebildiği bir alan bulunmaktadır¹⁹³ ve bu bölge 2003 sonrası dönemde de hukuken ABD egemenliği altında olduğu farz edilen bir bölgedir. Sonuç olarak Kürtçü ayaklanmalar, ayaklanma kuramının bir gereği olarak her dönemde açık veya zımni bir şekilde dış destek bularak uluslararası boyuta taşınmışlardır ve Türkiye açısından bir iç hukuk meselesi olmanın çok ötesindedir.

Sonuç olarak yukarıda izah etmeye çalıştığımız nedenlerle bu çalışmada incelenen Kürtçü hareketler *düzensiz savaş* üst çatı kavramı altında birer Kürtçü *ayaklanma* olup, bu ayaklanmaların *isyan, iç savaş, terörizm* gibi kavramlarla tanımlanmasının uygun olmadığı, Kürtçü ayaklanmacılar açısından bakıldığında ayaklanmaların kısmen *gayrinizamî harp* olarak ele alınabilmesinin mümkün olduğu, ayaklanma karşıtı bakış açısıyla ise söz konusu mücadelenin *ayaklanmaya karşı koyma* öğretisi kapsamında ele alınabileceği değerlendirilmektedir. Üçüncü taraflar ise meydana gelen bu ayaklanmaları, ayaklanmacı ve ayaklanmaya karşı koyan taraflardan herhangi bir tarafa yakın duruşlarına göre değişik şekilde tanımlayabilmektedir. Bu kapsamda pek çok Batı ülkesi tarafından son dönem Kürtçü ayaklanmasının lideri konumundaki PKK'nın hukuken *terör örgütleri* listesine dahil edildiği, buna rağmen fiilen bir *ayaklanma veya ulusal kurtuluş hareketi* muamelesi yapıldığı bilinmektedir.¹⁹⁴

Buraya kadar elde edilen bilgilerden Kürtçü silahlı hareketlerin birer Kürtçü ayaklanma olduğu sonucuna ulaşıldığına göre, bu ayaklanmaların aynı zamanda birer *etnik çatışma* olarak değerlendirilip değerlendirilemeyecekleri ile ilgili kısa bir değerlendirme yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Kürtçü ayaklanmaların bizzat ayaklanmaya katılan Kürtlerin iradesiyle ortaya çıktığı görülmekle birlikte, etnik çatışma

¹⁹³ Bu çalışmanın yazarı tarafından 2008 yılında hazırlanan, Irak'ın Kuzeyi'nde fiilen PKK'nın denetimi altında bulunan bölgelerin bir haritası için bkz. <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/pkk-enclaves-in-northern-iraq-jpg>

¹⁹⁴ Esasen diplomatik bir davranışla PKK'yı terör örgütü olarak tanıyan çoğu Türkiye'nin uluslararası anlaşmalardan doğan müttefiki konumundaki ülkelerin, bu terör örgütü tanımlamasıyla PKK üyelerine terörist muamelesi yapmadıkları, üyelerini yakalayıp Türkiye'ye teslim etmeleri gibi olayların çok ender durumlar haricinde söz konusu olmadığı bilinmektedir. Bu durumun, hem yapı hem de içerik olarak, kendi içinde çelişkiler ve soru işaretleri barındırdığı açıktır.

kapsamında ele alınabilecek olayların bazılarında Kürtlerin iradesi dışında diğer etnik grupların inisiyatifiyle de bu olayların çıkabilmesi veya egemen etnik grup olan Türklerin bu çatışmalarda taraflardan birisi olmaması da olanaklıdır. Örneğin Müslüman Kürt aşiretlerle Hıristiyan Nesturi aşiretleri arasında 1830 ve 40'lı yıllarda Bedirhan Bey zamanında meydana gelen ve *Nesturi katliamı* olarak tarihe geçen olaylarda Türkler çatışmanın taraftarı değildirler. Kürtlerin egemen etni olan Türkler dışında diğer etnik gruplarla ve özellikle Ermenilerle aralarında meydana gelen çok sayıda etnik çatışma örneklerine rastlanabilmektedir. Ancak ayaklanma kavramı altında ele alındığında, Kürtlerin karşısında daima meşru Türk hükümetleri bulunmuştur. Etnik çatışma kavramı altında ise Kürtlerle çıkarları çatışan Türkler, Ermeniler veya Nesturiler gibi etnik gruplardan bahsetmek olanaklıdır. Ayaklanma dönemlerinde zaman zaman Türklerle Kürtler arasında bir etnik cepheleşmenin ciddi seviyede oluşmaya başlamasına rağmen, henüz genel bir etnik çatışma mevcudiyetinden bahsedilemeyeceğini belirtmek gerekir.

4.2. KÜRTÇÜ AYAKLANMALAR

Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti ve mirasçısı olduğu coğrafik kısmıyla Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların tamamı Kürtçü ayaklanma değildir. Bir ayaklanmanın Kürtçü ayaklanma olarak nitelendirilebilmesi için Kürt ulusçuluğu düşüncesinin ön planda gelmesi ve ayaklanmanın Kürt etnik bilinci altında Kürtçü siyasi bir mahiyetinin olması gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923–1938 yılları arasında meydana gelen ayaklanmalarla ilgili olarak Hallı (1972) tarafından Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) arşivlerine dayanarak hazırlanan aşağıdaki ayaklanmalar tablosundan anlaşıldığı kadarıyla, ayaklanma olarak ele alınan olayların kuramsal olarak ayaklanma hedefleri, unsurları, dinamikleri, stratejisi ve taktiği ile bağdaşık bağdaşmadığının dikkate alınmadığı gözlenmektedir. Verilen tablo gerçekte, ayaklanmalardan ziyade ayaklanmalara karşı koyma hareketlerinin askeri alanda icra edilen faaliyet sürelerini göstermektedir. Resmi bir kaynaktan alınarak yayınlanan bu veriler, çalışmalarında bu ayaklanmalara referans yapan yazarların, son Kürtçü ayaklanma olan PKK hareketini Türkiye Cumhuriyeti'nin yirminci Kürtçü ayaklanması olarak yorumlamalarına yol açmaktadır.¹⁹⁵

¹⁹⁵ PKK konusunu bu değerlendirmenin dışında tutacak olursak şurası kesin olarak söylenebilir ki, verilen tablo, rakamsal değer açısından gerçeği yansıtmamaktadır. Zira tablodan anlaşılabilceği gibi örneğin Sason'da sürekli bir otorite tanımazlık hali mevcuttur ve yerel güvenlik kuvvetleriyle bastırılmasına

1914'de yapılmaya çalışılan Muhammed Selim ayaklanma teşebbüsü; Birinci Dünya Savaşı sonrasında Koçgiri Ayaklanması; Erken Cumhuriyet Döneminde birbiri peşi sıra çıkan Kürtçü ayaklanmaların tamamı, birtakım ekonomik, sosyal ve politik koşulların oluşmasını müteakip ortaya çıkmışlardır

Kürtçü ayaklanmaların liderleri, devletin güvenlik açıklarının ve ekonomik sıkıntıların mevcut olduğu dönemlerde, halkın belirli kesimlerini peşlerinden sürükleyebilecek bir retorik oluşturmayı başarmışlardır. Ancak ortaya atılan davanın kapsayıcılık durumuna göre Kürt halkının ayaklanmaya dahil edilebilen mevcutlarında farklılık görülmüştür. Örneğin bazı ayaklanmalar Zazalar arasında destek bulurken, bazıları Kurmanç aşiretleri arasında görülmüş ve diğer gruplardan destek alamamışlardır. Hatta bazıları tamami Zaza etnik grubuna dahil olmasına rağmen Şeyh Sait Ayaklanması'nda görüldüğü gibi Dersimli (Alevi) Zazalar, ayaklanmaya katılan diğer (Sünni Şafi) Zazalara destek vermedikleri gibi ayaklanmanın bastırılmasında devletle işbirliği yapmışlardır.

Galula'nın (1964, s.13) başarılı bir ayaklanmanın önkoşulları olarak saydığı *bir davanın mevcudiyeti, ayaklanmaya karşı koyan tarafın zayıflığı, uygun coğrafik koşullar ve dış destek* konularının Kürt ayaklanmalarının tümünde değişik derecelerde mevcut olduğu, ancak, bu önkoşulların bazılarının yeteri kadar sağlanamadığı ayaklanmaların başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Kürtler arasındaki etnik ve mezhepsel ayrılıklarla feodal bağların geçerliliği, uluslararası siyasi konjonktürün Kürt bağımsızlığının aleyhine olması konuları da Kürtçü ayaklanmaların başarıya ulaşmasını etkileyen ilave nedenlerdir denebilir.

Dönemsel olarak Kürtçü ayaklanmaları ele aldığımız aşğıdaki kısımda ayaklanmaların ortaya çıkışında hangi unsur ve dinamiklerin ne derecede etkili olduğu ve ayaklanmaların ortaya çıkışlarındaki katkısı gözden geçirilmiştir. Bu kapsamda, Osmanlı dönemine ait ancak *Kürtçü* olarak nitelendiremeyeceğimiz az sayıdaki Kürt ayaklanmasına da göz atılmıştır.¹⁹⁶ Özellikle radikal Kürtçü çevrelerde söz konusu ayaklanmaların da Kürtçülük temelli ayaklanmalar olduğunu ileri süren yaklaşımlar bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu şekilde Kürt ulusçu hareketlerinin geçmişinin daha da eskilere dayandırılmasıyla, Kürtçü ayaklanmaların meşruiyetinin daha da artırılabilceğinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bu görüş destekçilerinin ortaya attıkları

¹⁹⁶ Chaliand (1993, s.5), 19. yüzyılda Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların tümünün (1826, 1834, 1853–55, 1880) geleneksel kalıpları takip ettiğini, önceden verilmiş hakları almaya çalışan devlet otoritesine yönelik olduklarını, Avrupa'da hakim olan 19. yüzyıl ulusçuluk hareketleriyle bir ilişkisinin bulunmadığını, feodal derebeyleri tarafından merkezi otoriteye yöneltilmiş olan bu hareketlerin bölgesel özellikler taşıdığını ve modern siyasal bir vizyonlarının bulunmadığını belirtmektedir.

iddialara da cevap verebilmek maksadıyla, ayaklanmaların Kürtçülük veya başka nedenlerle ortaya çıktığının değerlendirmesi, ayaklanmaların dinamiklerinin incelenmesi sonrasına bırakılmış ve Osmanlı'nın son yüzyılında Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanma ve benzeri olaylar da kabaca incelemeye dahil edilmiştir.

4.2.1.1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecine girdiği son yüzyılında, ulusçuluk ideolojisinin etkisiyle İmparatorluğun Batı kesimlerinde Hıristiyan unsurlar arasında başlayan *isyan, ayaklanma* ve *başkaldırı* hareketleri zamanla bütün unsurlar arasında görülmeye başlanmıştır. Özellikle II.Selim döneminde başlayan Anadolu ve Rumeli ayanlarının kontrol altına alınma gayretleri ve II. Mahmut dönemindeki Tanzimat'la birlikte getirilen Batılılaşma ve merkezileşme çabaları içerisinde çok sayıda feodal özellikte ayaklanma ortaya çıkmıştır. Ayaklanmaların ortaya çıkabilmesi için en uygun koşulların mevcut olduğu bu 19. yüzyılda, halen aşiretler ve beylikler halinde yaşayan Kürt beyleri ve aşiret ağalarının egemenlikleri¹⁹⁷ üzerine getirilen kısıtlamalar, söz konusu kişilerin devlet otoritesine karşı her fırsatta başkaldırabilecekleri bir durum yaratmıştır.

1806–1808 arasında meydana gelen ve *Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı* adıyla kayıtlara geçen olay hakkında Çay (1993, s.343), Süleymaniye şehrinin kurucu valisi İbrahim Paşa'nın yeğeni olan Abdurrahman Paşa'nın, İbrahim Paşa'nın ölümüyle kendi hakkı olduğunu düşündüğü valiliğe kendisi yerine aynı aileden Halit Paşa'nın atanması üzerine başkaldırdığını ileri sürmektedir. Nikitine (2010, s.356) de, İran Şahından yardım gören Abdurrahman Paşa'nın, kendi yerine Süleymaniye valiliğine atanan rakibi Halit Paşa'yı yendikten sonra, Halit Paşa'nın oğullarının desteklediği Türkler tarafından yenildiğini ve İran'a sığındığını açıklamaktadır.

Bu olayla bağlantılı olarak ele alınabilecek, ancak Çay (1993, s.344) tarafından *Babanzade Ahmet Paşa Ayaklanması* şeklinde zikredilen olay ise, yukarıda bahsettiğimiz Abdurrahman Paşa'nın intikamını almak ve valilik makamının kendisine

¹⁹⁷ Beşikçi (1991, s.91), Şevket Süreyya'ya atfen yaptığı açıklamalarda, Osmanlı döneminde Van ve Diyarbakır vilayetlerinde 24 sancak, 12 ekrad (Kürtler) beyliği ve 9 mefruzulkalem hükümet (Kürt hükümeti) bulunduğunu; sancakların devlet idaresine doğrudan, ekrad beyliklerinin ise görünüşte bağlı olduklarını, ancak Kürt hükümetlerinin gelirleri ve idaresine devletin müdahale etmediğini, bağımsız fakat ilkel derebeyi hükümetleri olduğunu açıklamaktadır. Bu kapsamda Palu, Bitlis gibi bölgeler birer hükümet olup, reislerinin *davul* ve *bayrağı* bulunmakta, kendilerine zaman zaman divandan *name* ve *ferman* yazılmaktadır. Beşikçi, bu idari durumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir zaman Van ve Diyarbakır vilayetlerine tam olarak hakim olamadığı şeklinde yorumlamaktadır.

verilmesini isteyen aynı aileden Ahmet Paşa'nın, 1806–1812 Türk-Rus savaşının sonlarına doğru ortaya çıkarttığı ve kısa sürede bastırılan bir girişimdir.

Çay'ın (1993, s.344) *Yezidi İsyanı (1830)* olarak ele aldığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Yezidilerin yoğunluklu olarak yaşadığı Sincar, Revandiz ve Hakkâri bölgelerinde, merkezileşme ve vergi toplama çabalarına bir reaksiyon olarak ortaya çıkan olayın, 1830'da Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi, 1830 Mora İsyanı, 1829 Rusya yenilgisi sonrası bir döneme denk geldiğini kayıt etmek gereklidir. Kurubaş'ın (2004a, s.9) 1828–1829 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus savaşında bazı Kürt aşiretlerinin Osmanlı Devletine karşı Rusya'nın yanında savaştığını öne sürmesi de –ayaklanma veya isyan olarak tarihte yer almamasına rağmen- ayrıca önemlidir.

Nikitine (2010, s.356), 1815, 1818, 1820 ve 1822 yıllarında Osmanlı'nın Van ve Beyazıt ile İran'ın Erivan, Nahçıvan ve Hoy bölgelerindeki göçebe Kürtlerin özellikle askere alınma girişimlerine karşı çıkmaları nedeniyle hem İran'a hem de Osmanlılara karşı ayaklanmalar meydana getirdiğini ileri sürmektedir. Osmanlı tarafındaki hareketlerin Erzurum seraskeri tarafından bastırıldığından bahsetmektedir.

İlk Kürt başkaldırısının 1833 yılında Soran'da meydana gelen *Mir Mehmet İsyanı* olduğunu savunan Türkali (2002, s.27) ise, Mir Mehmet'in, Revandiz'de döktürdüğü toplar ve yaptırdığı silahlarla Reşit Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusunu geri çekilmek zorunda bıraktığını, ancak bu hareketin diğer Kürt emirlerinin desteğini sağlayamadığı için başarısız olduğunu ifade etmektedir. Bu başkaldırıya rağmen, Osmanlı Devleti tarafından Mir Mehmet Revandiz valiliğine atanmış, Padişaha bağlılığını göstermeye gittiği İstanbul'dan dönerken öldürülerek Soran emirliği ortadan kaldırılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen önemli bazı ayaklanmalara ise aşağıda ayrı birer başlık altında değinilmiştir. Bu ayaklanmaların değişik çalışmalarda Kürt etniklik bilinci ve Kürt ulusçuluğunun tezahüründen kaynaklanan birer ayaklanma olarak gösterilmeleri, söz konusu ayaklanmaların nispeten geniş olarak incelenmesini gerektirmiştir.

4.2.1.1.1. Bedirhan Bey Ayaklanması

Bedirhan Bey'in Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması ortalama yirmi yıllık bir süreç içinde gelişmekle birlikte, tarihte *Bedirhan Bey Ayaklanması* olarak bilinen olay 1847'de; Bedirhan Bey'in yarattığı rahatsızlıklara son vermek üzere Osmanlı Devleti

tarafından üzerine asker gönderilmesi ve meydana gelen karşılıklı muharebelerden ibarettir.

Şerefname'nin yazarı Bitlis Emiri Şerefhan'ın torunlarından olan Bedirhan Bey (Çay, 1993, s.345), ilk olarak, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra asker alma sisteminin değiştirilmesiyle ortaya çıkan, ülkenin her tarafından asker alınması kararı ve uygulamasına karşı gelmiştir. 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve 1831'de Kavalalı kuvvetlerine karşı Nizip'te Osmanlı ordusunun yenilmesi¹⁹⁸ Bedirhan'ı ayaklanma için cesaretlendirmiştir. 1836 tarihinde Mehmet Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Cizre'yi ele geçirmesi ile ayaklanmanın ilk safhası bastırılmıştır. Bedirhan Bey'in sadakatten ayrılmaması için kendisine ve makamına dokunulmayarak Cizre, Diyarbakır Eyaletine bağlanmıştır (Çay, 1993, s.345).

II. Mahmut'un Batılılaşma siyasetleri ile yönetimi merkezileştirme stratejileri doğrultusunda Kürt Emirlikleri ile yapılan anlaşmaların ve onlara tanınan hakların tek yanlı olarak feshedildiğini belirten Parlar (2005, s.403), *Ekrad beyliklerinin* 'yeniden fethi'nin ilk aşamasının 1839 yılında sona erdiğini ve Osmanlı merkezi egemenliğinin tesis edildiğini ileri sürmektedir. Kardam (2013, s.79), eski beylik topraklarının yönetimlerinin yine çoğunlukla yönetici Kürt sülalelerinden gelenlere verilmesine rağmen, bu yöneticilerin artık Osmanlı tarafından atanan *mütesellim* statüsüne indirgenmiş olduklarını ifade etmektedir. Sonuç olarak Kürtlerle meskûn bölgelerin yöneticileri de merkezden atanmaya başlanmıştır. Bu süreçte Bedirhan Bey emirliğin başındaki konumunu muhafaza etmiştir.

Bedirhan Bey Ayaklanması'nın nihai safhasına giden gelişmelerin en önemlisi, Bedirhan Bey'in değişik tarihlerde Nesturilere karşı işlediği katliamlardır. Parlar (2005, s.408), Bedirhan'ın Kürt aşiretleri içinde otoritesini güçlendirirken aynı bölgelerde yaşayan Müslüman olmayan diğer unsurlara ve özellikle Nesturilere ağır baskı uyguladığını belirtmekte, 1843 ve takip eden yıllarda 20 bine yakın Nesturi'yi katlettiğini ileri sürmektedir. Bu katliamlardan sağ kurtulan Nesturi, Yakubi, Yezidi kadın ve çocuklarının köle olarak Diyarbakır ve Musul bölgelerinde satıldığını ilave etmektedir. Parlar (2005, s.408) Nesturilere karşı devam eden olaylar üzerine 3 Kasım 1846 tarihinde Fransız Büyükelçisinin Osmanlı Sadrazamı Ali Paşa'ya gönderdiği, "işin zor kullanmak suretiyle bastırılması lüzumunu vurgulayan ve Kürdistan'ı Bedirhan'ın kirli vücudundan temizlemek gerektiğini" ileri süren mektubuna da yer vermektedir.

¹⁹⁸ Nikitine (2010, s.359) de Bedirhan Bey'in, Nizip yenilgisinden sonraki Türk şaşkınlığından yararlanarak nüfuzunu Van, Musul, Savuc-Bulak (Mahabad), Urmiye ve Diyarbakır'a kadar yaydığını belirtmektedir.

Nesturi olayları hakkındaki ayrıntılı çalışmasında Doğan (2010), Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak ve İran Azerbaycanı'nın batısı arasındaki Müslüman topluluklar içinde dağınık zümreler hâlinde yaşayan Nesturilerin idarî açıdan Erzurum Vilayeti'ne bağlı olduklarını bildirmektedir.¹⁹⁹ Nesturilerin toplam nüfusu hakkında kesin bir bilgi mevcut olmadığını, ancak 9 Eylül 1843 tarihli arz tezkeresinde, sadece Tiyari bölgesindeki Nesturilerin eli silah tutabilecek 30.000 nüfusunun olduğunu ifade edildiğini, 2 Kasım 1843 tarihli bir başka belgede ise, Tiyari kabilesinin toplam nüfusunun, 50.000 olarak verildiğini belirtmektedir. Doğan'ın çalışmasında, Nesturilere karşı Bedirhan'ın 1843 ve 1846 yıllarında iki defa harekât yaptığını, her iki harekâta toplam 20 bin civarında Nesturi'nin öldürüldüğünü, 1846'daki ikinci Nesturi katliamı sonrasında Bedirhan'ın ortadan kaldırılması için çalışmalar başlatıldığı bildirilmektedir.

Bedirhan Bey'in Nesturi katliamını gereksiz yere büyütülen bir olay olarak ele alan Özer'e (2011, s.188) göre, Tanzimat Fermanının getirmiş olduğu bazı hakları yanlış anlayarak, Müslüman halka karşı hareketlerinde ileri giden bölgedeki gayrimüslimlerin, 1843 yılında bir Müslüman köyünü basarak bazı kişileri öldürmesi üzerine, Bedirhan, çok sayıda Nesturi'yi öldürerek intikamını almıştır. Özer, temelde devlete karşı bir hareket olmadığını iddia ettiği Bedirhan Ayaklanmasının sebebini, *Musul valisinin Bedirhan'a baskıları, Nesturilerin Müslümanlara karşı tavırları, Tanzimat'ın Müslüman halkta yarattığı memnuniyetsizlik ve İngiliz-Fransız müdahalesi* olarak yorumlamaktadır. İlerleyen satırlarda ileri sürdüğü Bedirhan Bey'in 1842 yılında bağımsızlığını ilan ederek kendi adına para bastırması, Cizre'yi başkent ilan ederek kendi bayrağını ve kendi bürokrasisini oluşturduğu yönündeki sözleri ise hareketin devlete karşı olmadığı görüşüyle çelişmektedir. Bunun yanında Bedirhan Bey'in "Kürtlerde Tanzimat"ın lideri olduğunu iddia eden Bulut'un (2000, s.20) Bedirhan'ın *fiili Kürt Devletinin*, askeri, idari, eğitim ve ekonomik konulardaki yeniliklerinden bahseden yaklaşımı da bu kapsamda önemlidir. Nesturilerin Bedirhan'a karşı vergi dahil hiçbir yükümlülüklerini yerine getirmemeleri ve bir köyde iki Müslüman'ı öldürerek Bedirhan'a karşı ayaklanmalarından (?) dolayı böyle bir katliama maruz kaldıklarını, Bedirhan'ın "intikam" eylemini olumlayarak aktaran Özer'in (2011, s.199), tarihin bütün dönemlerinde ve halen içinde yaşadıkları devletlere karşı devlet hizmetlerine katılım bedeli ve yükümlülüklerini yerine getirmeyen Kürtler lehine bu yaklaşımı dikkat çekicidir. Özer'in bu ifadelerinin kaynağı, kendisi gibi diğer Kürtçü eğilimli yazarların sıklıkla çalışmalarına ithal ettikleri bir görüş olan Nikitine'in (2010, s.359) "Nesturilerin

¹⁹⁹ Hakkâri ve Cizre arasında, Hakkâri Kürt emirliğinin himayesinde yaşayan Nesturilerin *Marşemun* adı verilen patrikleri bazen Konak, bazen de Hakkâri'yi kendisine merkez olarak kullanılmıştır.

1845'de isyan ederek Bedirhan'a vergi ödemeyi reddettiklerinden dolayı Bedirhan'ın onları yeniden baskı altına almak zorunda kaldığını" ifade eden yaklaşımdır.

Nesturilere karşı yapılan Kürt katliamlarında Türklerin Bedirhan Bey'e destek verdiğini düşünen Aboona (2008, s.205), Bedirhan Bey'in Türk yetkililerden yeşil ışık yakılana kadar katliama başlamadığını ileri sürmektedir. Bu iddiasını ise Bedirhan Bey'in Musul Paşalığına eleman göndererek Hıristiyanları cezalandırma izni istediği ve bu iznin Hıristiyanların zenginlik ve güçlerinin kıskançlığında olan Türklerce hemen kabul edildiğini bildiren, kaynağı verilmeyen²⁰⁰ bir İngiliz iddiasına dayandırmaktadır. Görüldüğü gibi tarihe Bedirhan Bey ayaklanması olarak geçen olayda, Bedirhan Bey'in Osmanlı Devleti'nin egemenliğine karşı olan otorite tanımaz doğrudan hareketleri yanında Nesturilere karşı işlemiş olduğu katliamların rolünün önemi daha büyük olmuştur.

Bedirhan Bey Ayaklanması'nın bastırılması ayaklanmaya karşı koyma kuramı çerçevesinde şu şekilde cereyan etmiştir: Bedirhan Bey Ayaklanması'na karşı koyma programında *güvenliğin sağlanması* kapsamında, belirli bölgelerin ayaklanmacılardan *temizlendiği*, bu bölgelerin *elde tutulmak* amacıyla bölgeye askeri yığınaklanma yapıldığı, ayaklanmacıların sığındıkları kalede etraflarının çevrilerek *imha edilmeye* çalışıldığı, ayaklanmacıların yanında yer alabilecek bazı grupları *caydırıcı* tedbirler alındığı, ayaklanma lideri Bedirhan ve ailesinin *yerlerinin değiştirildiği* görülmektedir. Bu kapsamda 1847'de Bedirhan'ın üzerine gönderilen 30 bin kişilik ordu ve 15 bin milis önce Cizre'yi işgal etmiş, Bedirhan'ın önemli komutanlarından (sonraki ayaklanma lideri olacak) Yezdanşer ikna edilerek Osmanlı saflarına geçirilmiş, Bedirhan ise sekiz ay boyunca hükümet kuvvetlerine direndiği Evrah kalesinde çembere alınmıştır (Parlar, 2005, s.414). Teslim olan Bedirhan²⁰¹ Girit'in Kandiye şehrine sürgün edilmiş, burada sekiz yıl kaldıktan sonra önce İstanbul'a, oradan da Şam'a yerleşmesine izin verilerek 1870²⁰² tarihinde Şam'da ölmüştür. (Çay, 1993, s.343)

Bedirhan Bey AKK harekâtının cereyan ettiği bölgelerde, *dış gözlemcilerin*, *yerel* halk arasında *kilit liderlerin* ve *medyanın* algılamalarını ve davranışlarını etkilemek maksadıyla ortamın başarılı bir *şekillendirilmesinin* yapıldığı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, Batılı devletler, özellikle de İngilizler bölgedeki Hıristiyanlara kötü

²⁰⁰ Yazar tarafından "according to well-informed British sources in Mosul" referansı kullanılmaktadır.

²⁰¹ Bu kapsamda Kardam'ın (2013, s.273) aktardığı, Bedirhan Bey'in, orduya teslim olduktan sonra "...Meğer padişahın himayesi altında mal ve can emniyeti var imiş.... İsyan ettiğim halde böyle merhamet buyruluyor; eğer bir de kendim doğruca gelmiş olsaydım kim bilir nasıl muamele edilirdi?" şeklindeki sözleri ilginçtir.

²⁰² Bazı kaynaklarda (Bkz. Bulut, 2000, s.25) ise, Bedirhan'ın 1868'de öldüğü yazılmaktadır.

muamelede bulunan Bedirhan'a karşı Osmanlıların yanında olmuş (Kurubaş, 2004a, s.10), Yezdanşer Osmanlı Devleti'nin Cizre Bey'i olarak atanmıştır (Bulut, 2000, s.25).

Geliştirme faaliyetleri kapsamında, devlet yönetiminin ayaklanma bölgelerinde daha etkin hale getirilebilmesi için yeni bir idari yapılanmaya gidildiği; bu kapsamda, Diyarbakır Vilayeti'nin, 1847 yılında²⁰³ Van, Muş, Hakkâri Sancaklarıyla Cizre, Botan ve Mardin kazalarından oluşan *Kürdistan Vilayeti*'ne çevrildiği (Parlar, 2005, s.416), böylece *Kürdistan Vilayeti*'nin kurulması ile bölgedeki beylik düzenine son verildiği ve Kürdistan'ın Osmanlı Devleti'nin sıradan bir vilayeti haline geldiği (Kardam, 2013, s.80) görülmektedir. Bu ayaklanmanın bastırılmasının Osmanlılar için oldukça önemli bir yer teşkil ettiği, ayaklanmaya karşı koyma harekâtında başarısı görülenlere, bir yüzünde *Evreh Dağı*'nın resmedildiği, diğer tarafında ise *Kürdistan'ın Madalyonu* yazılı bir madalya bastırılmasından (Parlar, 2005, s.418) anlaşılmaktadır.

Bedirhan Bey Ayaklanması'ndan sonra bölgede Kürtler tarafından meydana getirilen karışıklıklar ve devletin egemenliğine karşı başkaldırıları devam etmiştir. Bu hareketler içinde 1855–1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi'ne denk gelmesi münasebetiyle ayrı bir önemi olan *Yezdanşer* olayından da bahsetmek gerekir. Bedirhan Bey'in 1847 yılında yenilmesinde, Osmanlılar lehine gösterdiği yararlılıklar nedeniyle yeni kurulan *Kürdistan Valiliği*'ne bağlı olarak Cizre, Botan ve Hacıbehram kazalarının mütesellimliği *Yezdanşer*'e verilmişti. Kardam (2013, s.141), Kürdistan valisinin 26 Aralık 1854 tarihli raporuna göre, *Yezdanşer*'in 1853'ün son aylarından itibaren Botan bölgesinde isyan hazırlıkları yaptığını, Kasım 1854 ortasında Cizre hükümet konağını işgal ettiğini, Dergül, Hacıbehram ve Cizre yöresinin tamamına el koyduğunu, Kasım sonunda Siirt'i de ele geçirdiğini aktarmaktadır. Ocak 1855 başında Zaho'yu da ele geçiren *Yezdanşer* hadisesi, Özer'e (2011, s.207) göre vergi, askerlik, ekonomik yıkım, büyük emirliklerin tasfiyesinin bölgede yarattığı anarşi, aşiret kavgaları ve Rusya desteğinin bir sonucudur. Nikitine (2010, s.359) de *isyan* olarak adlandırdığı bu hadisenin, Hakkâri ve Botan'da o zaman Rusya ile savaşta olan Babıâli'nin içinde bulunduğu zorluklardan yararlanılarak çıkarıldığını savunmaktadır. Ayaklanmanın kısa sürede bastırıldığını ve İstanbul'a getirilen *Yezdanşer*'in cezalandırıldığını ifade eden Çay'ın (1993, s.352), hareketin sebebi olarak ileri sürdüğü görüş de Kırım savaşı sırasında Rus kışkırtması olduğu yolundadır.

²⁰³ Kardam (2013, s.80), *Kürdistan Eyaleti*'nin kuruluşunun ilk olarak 14 Aralık 1948 tarihli Takvim-i Vekayi'de ilan edildiğini bildirmektedir.

4.2.1.1.2. Şeyh Übeydullah Ayaklanması

Übeydullah Ayaklanmasının nedenleri, genellikle Berlin Antlaşmasından sonra bölgede Ermeni azınlıklar lehine yapılması düşünülen reformlara bağlanmaktadır. Çeşitli yazarlar tarafından Übeydullah'ın bağımsız bir Kürt devleti kurmak istediğine ve bu noktadan hareketle ayaklanmanın Kürt ulusçuluğu etkisinde gelişmiş olduğuna dair yorumlar yapılmakta ise de bu iddiaları destekleyen herhangi bir güvenilir veri bulunmamaktadır. Bir Kürt etnik bilinçlenmesinin ön planda olduğu doğru olmakla birlikte, hareketin ulusçu duygular altında geliştiğini kanıtlayacak herhangi bir Kürt ulusçuluğu o dönemde ne Osmanlı, ne de İran topraklarında söz konusu değildir. Ayaklanmaya katılımın ulusal duygulardan değil, tamamen Şeyhe bağlılıktan kaynaklandığını ifade eden Çay (1993, s.354), bu konuda Bruinessen başta olmak üzere önde gelen Kürdologlarla aynı fikirleri paylaşmaktadır.

Osmanlı-İran sınır bölgelerinde meydana gelen Şeyh Übeydullah Ayaklanması asıl olarak İran Devleti'ne karşı meydana gelmiş olmakla birlikte İran'a karşı yapılan ayaklanmanın öncesinde ve sonrasında Übeydullah'ın Osmanlı Devletine karşı da başkaldırdığı görülmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına, Padişah'ın cihat çağrısına uyarak Osmanlı İmparatorluğu saflarında katılmış olan Übeydullah'ın yönettiği bu ayaklanmanın amacının, Nikitine'in (2010, s.360) belirttiği gibi 'Kürdistan'ın bağımsızlığı' olduğunu destekleyebilecek bir argüman yoktur. Ancak Celil'in (2014, s.20) de açıkladığı gibi Türk iktidarına aşar, İran iktidarına ise yayla kullanım vergisi ödemek zorunda olan sınır boylarındaki aşiretlerin, sürekli olarak sınırı geçme imkânları olduğundan dolayı, vergileri ödemekten tamamen kaçtıkları, dolayısıyla her iki devlete karşı yükümlülükleri yerine getirme konusunda problemliler oldukları bilinmektedir.

Kürdistan'da²⁰⁴ Ermeni egemenliği korkusunun, Übeydullah'ın Kürtleri bir araya getirme isteğinin en önemli nedenlerinden biri olduğunu söyleyen Jwaideh (2014, s.170), Berlin Anlaşması'nın 61.md. ne göre Ermeniler lehine iyileştirme ve reform konusunda garanti verilmesinin tedirginliği artırdığını ifade ederek, Şeyh Übeydullah'ın ilk olarak 1879 yılında Osmanlı'ya karşı silaha sarıldığını belirtmektedir. Bu hareketin sebebi olarak da bir köyü yağmalayan Herki Kürtlerinin Gever (Yüksekova) kaymakamı tarafından cezalandırılmasını göstermektedir. Bu olay karşısında Übeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir'in komuta ettiği 900 kişilik Kürt birliği Amediye sınırında Osmanlı kuvvetlerine saldırmış ve yenilgiye uğramıştır.

²⁰⁴ Burada kullanılan *Kürdistan* kelimesinin *Kürtlerin Yurdu* anlamında değil, gerçekten Bedirhan Ayaklanması'ndan sonra Diyarbakır ve Van vilayetlerinin birleştirilerek Übeydullah Ayaklanmasına kadar bölgede mevcut olan *Kürdistan* adlı vilayete atıf yaptığını dikkate almak gerekir.

İkinci ve gerçek ayaklanma harekâtı İran'a karşı icra edilmiştir. Jwaideh (2014, s.183), Übeydullah'ın İran'ı işgale yönelmesinin sebeplerini şeyhin kendi ifadesine göre; birçok Kürdün vahşice öldürülmesi ve kötü muameleye maruz kalması, bazı Kürt aşiretlerinden zorla para alınması ve yüksek vergiler konulması, Kürt kadınların İranlı görevliler tarafından kaçırılması gibi nedenler şeklinde sıralamaktadır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlıların binlerce Kürt aşiret mensubunu modern silahlarla donattığını, savaştan sonra Kürt savaşçıların silahlarını muhafaza etmelerinin İran'a karşı yapılan harekâta Übeydullah'ın işini kolaylaştırmış olduğunu eklemektedir.

İran'da bulunan Kürt aşiretlerinin Übeydullah saflarına katılmasıyla ayaklanmanın süratle Mahabad'a kadar ilerlediği ve ele geçirilen bölgelerde Kürdistan geçici hükümeti kurulduğu ve hemen hemen bütün İran Kürtlerinin bu ayaklanmaya destek verdiği, Celil (2014, s.83) tarafından ifade edilmektedir.

Ayaklanmaya karşı koyma kapsamında; Türk hükümeti henüz Übeydullah ayaklanmasının hazırlık aşamasında 1879 yılının sonbaharında ortamı *şekillendirmeye* başlamış, ordu komutanını değiştirerek kendisine olağanüstü yetkiler tanınan Müşir Semih Paşa'yı bu göreve atamıştır. Semih Paşa, Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır ve Van şehirlerinde bulunan Türk taburlarını Hakkâri çevresine yığarak, ayaklanmanın bölgesi olan Hakkâri'yi yakın Kürt bölgelerine bağlayan ana geçitleri *elde tutmuştur* (Celil, 2014, s.62). *Şekillendirme* kapsamında *medyanın* da önemli rol oynadığı görülen ayaklanmaya karşı koyma programında, Celil (s.66), İstanbul'da yayınlanan *Osmanlı* adlı Türk gazetesinin, "Ermenilerin Kürtleri Hıristiyan yapma planları yaptığını, Kürtlerin Ermeni okullarına kaydedildiğini" yazdığını, *Vakit* ve *Hakikat* gazetelerinin de yoksul Kürtlerin Ermeniler tarafından sömürüldüğünü savunan yazılar yazdığını belirtmektedir.

Ayaklanmalara katılmak isteyen diğer grupları *caydırıcı* tedbirler kapsamında, 1880 yılı sonunda Kürt ayaklanmacılar İran'dan Türkiye'ye geri çekilirken Türk hükümeti, sınır boyunca dokuz taburla tedbir almıştır (Celil, s.90). İran tarafından ayaklanmanın bastırılması sırasında 200'ün üzerinde Kürt köyünün yıkılması neticesinde İran'dan Türkiye'ye 60–70 bin civarında Kürt göç etmiştir (Celil, s.92–94). 1880 Kasım'ında Van vilayetine toplanmış bulunan Türk taburlarının sayısı 12'ye çıkmıştır (Celil, s.97).

Hakkâri'ye yeni askeri birlikler yığan Türk hükümetinin baskıları altında 1881 ilkbaharının sonlarında Übeydullah, herhangi bir çatışma yaşanmadan kendi rızasıyla teslim olmayı kabul etmesi üzerine İstanbul'a götürülerek gözlem ve kontrol altında tutulmuş, 1882 Temmuz ayı sonunda, sahte pasaportla bir Fransız şirketi gemisine binerek tekrar ayaklanma bölgesine geri dönmüştür. Bunun üzerine hükümet, Erzurum

ve Erzincan'dan Van'a 4 tabur ve 14 top gönderilerek, Van'dan Hakkâri'ye 15 tabur kaydırmıştır. 1882 sonbaharında Oramar (Dağlıca) kalesine çekilen Übeydullah'ın etrafı kuşatılarak kale teslim alınmış, Übeydullah yakalanarak Musul'a gönderilmiştir. Kasım ayında Şeyh'in küçük oğlu Abdülkadir, adamlarıyla Revandiz yakınlarındaki Şeptan Köyü civarında, muhafız kıtasına saldırarak babasını kurtarmış, bunun üzerine, Nehri'de bulunan 4 tabur Şeptan'a gönderilerek 13 Kasım'da Übeydullah tekrar teslim alınmış ve oğluyla birlikte Mekke'ye sürülmüştür (Celil, s.99–103). Übeydullah'ın İran ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı oluşturduğu bu ayaklanmanın bastırılmasını müteakip, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Kürtler tarafından herhangi başka bir ayaklanma meydana getirilmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iştirak ettiği Birinci Dünya Savaşı hemen öncesinde, yaklaşan savaşın artık kaçınılmaz olduğu anlaşıldığında, Rusların kışkırtmalarının önemli etkisi olduğu bilinen birkaç olay daha vardır. Bunlar içinde en dikkate değer olanı Bitlis'teki Rus konsolosluğu tarafından desteklenen ve Kasım 1914'de iki devlet arasında savaş başladığında konsolosluk basılarak ele geçirilen Molla Selim tarafından meydana getirilen harekettir. Bu ayaklanmanın önemi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde meydana getirilen diğer ayaklanmalardan farklı olarak Kürt ulusçu duygularının filizlenmiş olduğu bir ortamda meydana gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu ayaklanmayı *etnik bilinçlilik* ve *ulusçuluk* arası bir hareket olarak ele almak olanaklıdır.

Molla Selim Olayı ile ilgili olarak Çay (1993, s.366), 1913 yılı başlarında Abdurrezzak Bedirhan başkanlığında Hoy'da faaliyet gösteren *Gehandeni Cemiyeti*'nin, *İrşad* adıyla kültür ve eğitim amaçlı olarak kurduğu bir teşkilatlanmanın önde gelen liderlerinden olan Bitlisli Molla Selim Efendi'nin, 1913 yılı içinde Ruslar ve Ermeni komitaları ile işbirliği içinde 1913 ilkbaharında bir ayaklanma planladıklarını yazmaktadır. Siirt'in Şirvan ilçesi merkez olmak üzere bir Kürt devleti kurulmasını planlayan ayaklanmacıların bu teşebbüsünün Bitlis valiliğince öğrenilmesi üzerine Molla Selim Hizan'da tutuklanmış, ancak 23 Şubat 1914 tarihinde Bitlis'e sevk edilirken yolda jandarmanın elinden kendi taraftarlarınca kurtarılmıştır. 1–2 Nisan 1914 tarihinde 1000 kadar adamı ile Bitlis'e saldırmıştır. Bitlis'e saldıran Molla Selim ve silahlı elemanlarının sayısını 8000 olarak veren Aydoğan (2013, s.313), Bitlis'e saldırma tarihini ise 12 Nisan olarak vermektedir. Aydoğan, Molla Selim'in, ayaklanmaya gerekçe olarak "İttihat ve Terakki'nin İslami kuralların dışına çıkmasını ve reformlarla Kürtlere karşı girişilen sinsi hareketleri" gösterdiğini belirtmektedir. Molla Selim ayrıca, ayaklanmanın Hıristiyanlara karşı bir hareket olmadığını bildirerek Ermeni, Nesturi ve Keldanilerden de kendilerine destek verilmesini istemiş, Rusya'dan Abdurrezzak Bedirhan aracılığı ile kendisine

silah, para ve adam gönderilmiştir. Bölgedeki diğer Kürt aşiret reisleri ve şeyhlerinin Osmanlı Devleti yanında yer almasıyla ayaklanma bastırılmıştır.

4.2.1.2. Geçiş Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığı ve henüz Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmadığı bu dönemde Kürtler tarafından rejime karşı meydana getirilen bütün hareketlerin Kürtçülük ideolojisi altında işlenmiş ve bağımsız bir *Kürdistan* teşkiline yönelik olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Kürtler için bir *Kürdistan* kurulmasını öngören Paris Görüşmeleri²⁰⁵ ve Sevr Antlaşması'nın da bu dönemde vuku bulması ve özellikle Ermenilerle birlikte yaşadıkları bölgelerde kurulması planlanan Ermenistan'a karşı sınır tespitinde ön kazanımlar elde edebilmek maksadıyla, bu dönemde başarıya ulaşma potansiyeli oldukça yüksek ayaklanma hareketleri görülmüştür. Geçiş dönemi olarak adlandırdığımız sürenin tam teşkilatlanmış bir ayaklanma için oldukça kısa olmasına rağmen, bu dönemde atılan Kürtçülük temelli ayaklanmaların tohumları, bir önceki ayaklanmaların sağ kalan ve yakalanmayan kadrolarınca Cumhuriyetin ilk on beş yılı boyunca süreklilik içinde birbiri peşi sıra sürdürülmüştür. Bu dönemdeki Kürtçülük hareketleri Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların değişik girişimleri ile önlenememiş olmasına rağmen, müteakip ayaklanmaların anlaşılabilirliği açısından bu dönem Kürtçü ayaklanmasının çok iyi etüt edilmesi gerekmektedir.

Çay (1993, s.375), Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti'nin²⁰⁶, 1919 Ocak ayında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine başvurarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Güneybatı İran'da bir Kürdistan kurulması için destek talep ettiğini bildirmektedir. McDowall'ın (2005, s.125), 1919 ilkbaharı itibarıyla Kürtler arasında *Türk yanlısı, işgal devletleri yanlısı* ve nihayet Dersim Kürtleri arasında hakim olan bütün dış müdahalelerden uzak *tam bağımsızlık* düşüncesi olmak üzere egemen olduğunu öne sürdüğü üç siyasi yol haritasından Türk yanlısı görüşte olanlar, doğal olarak

²⁰⁵ Kirişçi ve Winrow (1997, s.85) da bu kapsamda, Mayıs 1920'de meydana gelen Cemil Çeto, 1920 yazında ortaya çıkan Milli Aşireti ve 1921 Mart ve Haziran ayları arasında vuku bulan Koçgiri Aşireti ayaklanmalarının, Paris'teki Barış Konferansı çalışmalarına katılan Kürt temsilcisi Şerif Paşa'nın faaliyetlerinden ve İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'ndeki ulusçulardan etkilendiğini veya esinlendiğini ileri sürmektedirler.

²⁰⁶ Atatürk (Nutuk, s.7), *Memleket içinde ve İstanbul'da Ulusal Varlığa Düşman Kuruluşlar* başlığı altında Diyarbakır, Bitlis, Elazığ illerinde, İstanbul'dan idare olunan *Kürt Teali Cemiyetini* de saymaktadır. Bu derneğin maksadını, yabancıların desteği ile bir Kürt hükümeti oluşturmak şeklinde açıklamaktadır. Bu açıklamasına ek olarak referans yaptığı 8 Haziran 1919 tarihli 8 ve 9 no.lu belgelerde (s.881); derneğin Diyarbakır şubesini kapattığını bildiren *Diyarbakır Vali Vekili Mustafa* ile kendisinin *Üçüncü Ordu Müfettişi Padişah Onursal Yaveri Tuğgeneral Mustafa Kemal* imzasıyla yaptığı yazışmalar verilmiştir. Söz konusu Kürdistan Teali Cemiyeti'nin, İstanbul'da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Umum Müdürü (İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından) Dr Abdullah Cevdet Bey'in evinde Seyit Abdulkadir ve arkadaşlarıncı 1918 yılı Eylül ayında kurulmuş olması da ayrıca ilginçtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mumcu, 1993).

ayaklanmacılara katılmamışlar ve ayaklanmalara karşı mahalli milis kuvvetleri olarak da kullanılmışlardır. Bu dönemdeki ayaklanma girişimleri Şen (2006, s.354) tarafından, Ali Batı İsyanı (1919), Cemil Çeto Olayı (1920), Milli Aşireti İsyanı (1920) ve Koçgiri Ayaklanması (1921) olarak sıralanmaktadır.

Henüz Atatürk'ün Samsun'a çıkmasından önce gerçekleşen bir olay olması yönüyle farklılık arz eden ve tarihe *Ali Batı İsyanı* olarak geçen gelişme; Midyat güneyi aşiretlerinden birinin lideri olan Ali Batı tarafından, Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir Kürt devleti kurmak amacı ile Midyat-Nusaybin-Savur-Ömerkan bölgesinde yaratılmıştır. 11 Mayıs 1919 tarihinde Nusaybin bölgesine gelen Ali Batı'nın bu girişimi kendisinin 18 Haziran'da öldürülmesiyle son bulmuştur (Çay, 1993, s.383).²⁰⁷

Koçgiri Ayaklanmasından yaklaşık bir yıl kadar önce vuku bulan Ali Galip Olayı üzerine, Atatürk'ün (Nutuk, s.123), Ali Galip'i yakalamak üzere Harput'tan görevlendirilen süvari birliğinin komutanı olan 15'inci Alay Komutanı İlyas Beye verdiği direktifteki önemli noktalar arasında saydığı "...Kürtlük akımına elverişli hiçbir alan bırakılmaması..." ifadesi de Ali Galip Olayı'nın Kürtçülük bağlantısını göstermesi açısından önemlidir.²⁰⁸

Kurulması tasarlanan Kürt Devleti için Kürtçüler arasında bir ön hazırlık niteliğinde olan 20 Mayıs–7 Haziran 1920 tarihleri arasında vuku bulan *Cemil Çeto Olayı* ve 1 Haziran–8 Eylül 1920 tarihleri arasında cereyan eden *Milli Aşireti Olayları* da bu döneme izlerini vurmuştur. Kürtçülük ve Kürt devleti kurma ideali altında meydana gelen bu olaylardan *Cemil Çeto Olayı*, Garzan'daki Bahtiyar Aşireti reisi Cemil Çeto'nun Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti ile bağlantılı olarak kısa bir süre Garzan yöresine hâkim olduğu ve çok çabuk bastırılan bir teşebbüstür (Çay, 1993, s.384; Aydoğan, 2012, s.315). *Milli Aşireti Olayı* ise, Fransızların Haziran ayı başlarında Urfa'yı ikinci kez ele geçirme girişimleri sırasında Milli Aşireti'nin de Siverek yönünde harekete geçmesiyle zamanlaması denk düşen, bağımsız Kürdistan fikrine yönelik bir harekettir (Aydoğan, 2012, s.314). 26 Ağustos'ta Viranşehir'i işgal ederek Karakeçili Aşireti'nin ileri gelenlerini katleden Milli Aşireti'nin, ayaklanma teşebbüsü bastırıldıktan sonra kaçabilenleri Suriye'ye yerleşmiştir (Çay, 1993, s.384).

²⁰⁷ Aynı olayın gerçekleşme tarihlerinin Aydoğan (2012) tarafından 11 Mayıs–18 Ağustos olarak verildiğini de belirtmek gerekir.

²⁰⁸ Nutuk'ta (s.83) geçen bir diğer anlatıya göre Atatürk, arkadaşları ile birlikte Erzurum Kongresini müteakip 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan ayrılarak Sivas'a giderken, yol üzerinde Erzincan Boğazından geçmek zorunda olduklarını ve bu esnada "...Dersim Kürtlerinin Boğazı tuttıkları ve geçilemeyeceği..." bilgisinin verildiğini, ancak kendisinin tehlikeyi göze alarak yola devam ettiğini belirtmektedir. *Dersimli Kürtlerin*, söz konusu dönemde Doğuyla Batının ulaşımında zorunlu olarak kullanılması gereken bir boğazı tutmuş oldukları ve geçilemeyeceği varsayımı üzerine bir hikâye anlatısının, o günkü Kürt ayaklanma potansiyelinin göz önüne serilmesi açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda fiilen ortadan kalkması ile Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar geçen bu dönemde, ayaklanmaya karşı koyma faaliyeti açısından *meşru hükümetin* kim olduğu konusu biraz sorunludur. Zira ayaklanmaların *meşru hükümete* karşı yapılması gerektiği ve bu dönemde ülke toprakları üzerinde İşgal Kuvvetleri, Osmanlı Hükümeti ve Ankara Hükümetinin çeşitli açılardan *meşru hükümetin* yetkilerine sahip olduğunu ileri sürmek mümkündür. Literatürde genellikle, kendi hukuksal statüsünün de bir ayaklanmacı olup olmadığı konusu tartışmalı olan, Ankara Hükümeti *ipso facto* meşru hükümet olarak kabul edilmektedir. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra Koçgiri Ayaklanması'nda rol alan ayaklanmacıların, *ulusal mücadelelerine kalkışan Kürtler* olarak, Ankara Hükümetine karşı bir ayaklanma içinde olduklarını kabulden ziyade, onların da dağılan Osmanlı İmparatorluğu içinde kendi devletlerini kurma yolunda bir harekete girişmiş olduklarını da kabul etmek mümkündür. Bununla birlikte, Türkiye Devleti'nin işgalcilere karşı verdiği kurtuluş mücadelesindeki liderliği Büyük Millet Meclisi (BMM) hükümetinin yaptığı, dolayısıyla kontrolü altında bulundurduğu ülke toprakları üzerinde fiili egemenlik hakkının BMM'ne ait olduğu ise yadsınamaz²⁰⁹. Dolayısıyla meydana gelen ayaklanma iki devlet arası geçiş boşluğunda oluşmuş olsa bile, ayaklanma bölgesindeki topraklar üzerinde bir egemenlik boşluğu bulunmamaktadır. Zaten ayaklanmacıların hedef olarak BMM hükümetini aldıkları, BMM hükümetinin de ayaklanmayı bastırmak için meşru hükümet olarak gerekli ayaklanmaya karşı koyma faaliyetlerini icra ettiğini gözlemlemek mümkündür.

4.2.1.2.1. Koçgiri Ayaklanması

Koçgiri Aşireti'nin, Sivas'tan Erzincan'a kadar uzanan bölgede Koçhisar, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kangal ve çevre köylerde yaşayan bir aşiret olduğunu yazan Çay (1993, s.385), ayaklanmanın arkasındaki örgütün Kürdistan Teali Cemiyeti olduğunu öne sürmektedir. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin İmranlı şubesi sekreteri olan Alişir'in, çıkardığı *Jepin* adlı bir gazete ile Kürtçülük propagandası yaptığını, Cemiyet tarafından Dersim'e teşkilatlanma için görevlendirilen Alişan Bey ve Koçgiri bölgesinde ayaklanma teşkilatını oluşturması için bölgeye tayini çıkartılan Baytar Nuri Bey'in aşiret ağalarıyla görüşerek bölgedeki ilçe ve bazı bucaklarda örgütlenme gerçekleştirdiğini açıklamaktadır.

²⁰⁹ Zaten o sıralarda yeni kurulacak devletin bir Türk devleti olacağı da henüz açıklanmamıştır. Yeğen'in (2011, s.114) de ifade ettiği gibi, örgütsel kökleri itibarıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı niteliğinde olan Millet Meclisinin başkanı Atatürk'e göre, ülkedeki siyasi birliğin zemininin toplumsal, kültürel ve etnik farkları aşan bir kategori olarak İslam dini olacağı belirtilmektedir.

Baytar Nuri (Dersimi)'nin anılarını aktaran Zelyut (2013, s.232), 1920 yılı başlangıcında, Kangal ilçesinin Yellice Nahiyesi'nin Hüseyin Abdal Tekkesi'nde bölge aşiretlerinin temsilcileri ile yapılan toplantıda, Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim-Koçgiri mıntıklarının ihtiva eden *bağımsız bir Kürdistan* teşkili için silaha sarılma kararı alındığını yazmaktadır. Yapılan programa göre ilk önce Dersim'de Kürdistan'ın bağımsızlığı ilan edilecek, Hozat'a Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt ulusal kuvveti Erzincan, Elazığ, Malatya istikametinde Sivas'a doğru hareket ederek Ankara hükümetinden resmen Kürdistan'ın bağımsızlığını tanınması istenecektir (Mumcu, 1993, s.38).

1920 Temmuz'una gelindiğinde, yani BMM'nin açılışından 3 ay geçmeden, Zara'nın *Çulfa Ali Karakolu*'na baskın yapılmış, Sivas-Erzincan arasının denetimi Kürt ayaklanmacıların eline geçmiştir. Ağustos 1920'de on iki jandarma korumasında Refahiye'den Kuruçay'a gönderilen cephane konvoyundaki 26 sandık cephane gasp edilerek jandarmalar esir alınmıştır. Hükümet, durumu düzeltebilmek amacıyla Koçgiri aşiret reislerinden Haydar'ı İmralı Nahiye Müdürlüğü'ne, Alişan'ı Refahiye Kaymakam vekilliğine tayin etmiştir (Balcıoğlu, 2003, s.132).

Koçgiri ayaklanmasını Milli Mücadele döneminin Kürtçü²¹⁰ amaçlar güden ayaklanmalarının en önemlilerinden birisi olarak ele alan Balcıoğlu (2003, s.128–176), Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çabaları ile Zara, Divriği ve Kangal Bölgelerinde karakol baskınları, pusular gibi eylemlerle Sivas-Erzincan arasının denetiminin Kürt çetelerinin eline geçtiğini belirtmektedir. Dersim ve Koçgiri aşiret reisleri 25 Aralık 1920'de Elazığ Vilayeti aracılığıyla BMM'ne gönderdikleri bir telgrafla Kürdistan'a *muhtariyet* istemişlerdir.

Ayaklanma liderlerinin özerklik taleplerini Ankara'ya 1920 Kasım ayı ortalarında iletildiğini belirten McDowall (2005, s.185) ise Kürtlerin; "(1) İstanbul tarafından kabul edilmiş olan Kürt özerkliğinin Ankara tarafından da kabulünü, (2) Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan hapisanelerinde bulunan Kürt mahkûm ve tutukluların salıverilmesini, (3) Kürt çoğunluğun yaşadığı bölgelerden Türk memurların geri çekilmesini, (4) Bütün Türk kuvvetlerinin Koçgiri bölgesinden geri çekilmesini" istediklerini ifade etmektedir.

Koçgiri Ayaklanması'nın gelişimini, ayaklanmanın liderlerinden Baytar Nuri'nin anılarına dayanarak aktaran Zelyut (2013, s.237), 20 Aralık 1920'de Sivas-Kangal-Divriği Türk

²¹⁰ Esasen ayaklanmaya katılan aşiretlerin tamamına yakınının Alevi olması nedeniyle ayaklanmayı mezhep çatışması olarak sunma eğiliminde olan yazılar da vardır. Ayaklanmanın Sünni Kürtlerden destek görmemesinin sebebi Alevilik olarak yorumlanabilirse de, ayaklanmanın arkasındaki örgütsel amacın Kürtçülük olduğu açıktır.

postasının Dumurca Dağlarında Canbegan aşireti tarafından müsadere edilerek posta müdürünün öldürüldüğünü; 6 Mart 1921'de İmranlı merkezinin ayaklanmacıların eline geçtiğini ve İmranlı'da bulunan Türk alayının teslim alındığını, alay komutanı Halis Bey ve diğer subayların kurşuna dizildiklerini, İmranlı merkezine *Kürdistan* bayrağı çekildiğini; 12 Mart 1921'de Divriği jandarma bölüğünün esir edildiğini; Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının tamamen ayaklanmacıların işgali altına geçtiğini; Dostan ve Lordun geçitlerinde pusuya düşürülen Divriği jandarma taburunun tamamen mağlup edildiğini; 30 Mart 1921'de Divriği'nin Sincan nahiyesindeki Türk müfrezesinin teslim alındığını yazmaktadır. Çay (1993, s.395) da, 12 Mart'ta Kemah bölgesi Türk köylerinin yağma ve katliama uğradığını, 13 Mart'ta Alişir'in Erzincan'ı yağmaladığını, 27 Mart'ta Suşehri'ni basan ayaklanmacıların bazı evleri yağmaladıklarını eklemektedir. 1921 yılı Mart ayı sonlarında Erzincan, Refahiye, Suşehri, Koçhisar, Kangal, Divriği mıntıkları ayaklanmacıların fiili hâkimiyeti altına geçmiştir.

Koçgiri Ayaklanması'nı Cumhuriyet döneminde gerçekleşecek olan Dersim Ayaklanması'nın bir ön hazırlığı olarak gören Zelyut (2013, s.246), Baytar Nuri Dersimi'nin verilerine göre ayaklanmaya Dersim'den katılan kuvvetlerin toplamının 2150 savaşçı olduğunu, Koçgiri aşiretlerinin silahlı kuvvetlerinin ise 6185 savaşçı olduğunu belirtmektedir.

Ekim 1920-Haziran 1921 arasında cereyan eden Koçgiri ayaklanmasına karşı koyma faaliyeti ise aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir: 9 Aralık 1920'de çok geniş yetkilerle donatılmış Merkez Ordusu kurularak komutanlığına da Sakallı Nurettin Paşa'nın getirilmesi, Giresun'da Topal Osman Ağa tarafından kurulan piyade alayı dahil çevre illerdeki birliklerin Sivas, Erzincan ve Dersim'e takviye gönderilmeleri ve Nurettin Paşa'nın emrine verilmesi Koçgiri ayaklanmasına karşı koyma faaliyetinin "arzu edilen" muhtevası hakkında gerekli ipuçlarını vermektedir.

10 Mart 1921'de Elazığ ili Erzincan sancağı ve Sivas ilinin Divriği ve Zara ilçelerinde *sıkıyönetim* ilan edilerek ayaklanma bölgesine hakim olunup *elde tutulmuş*, 11 Nisan'da harekete geçen Merkez Ordusu'nun 22 Nisan'a kadar süren harekâtı sırasında ayaklanmacılar *dağıtılmış*, Haziran 1921'e kadar bölge ayaklanmacılardan *temizlenmiştir*. Haziran 1921'de ayaklanmanın liderlerinden Haydar, Alişan ve 32 ileri geleni 500 kadar adamlarıyla teslim olmak zorunda kalmıştır (Çay, 1993, s.385). 13 Ekim 1921 Bakanlar Kurulu kararıyla çevre illerden Merkez ordusu emrine verilen birliklerin de yerlerine dönmesine karar verilmesi (Balcıoğlu, 2003, s.133) bölgenin

normale dönmüş olduğunu ve bu tarih itibarıyla Koçgiri Ayaklanmasına karşı koyma harekâtının bitirilmiş olduğunu göstermektedir.

Ayaklanmaya karşı koyma faaliyetinde Mumcu'nun (1993, s.38), İmranlı bucağı ile Zara ilçesi köylerinden 76 ve Divriği ilçesinden 57 köyün yakılıp, tahrip edilerek yüzlerce nüfusun öldürüldüğünü, ayrıca, bütün mal, eşya, zahire ve hayvanların yağma edildiğini, binlerce nüfusun da açlıktan ve sefaletten ölüme mahkûm edildiklerini ileri süren ifadeleri, meselenin insan hakları boyutu dikkate alınmadığı takdirde, AKK teorisi kapsamında *temizleme, elde tutma, imha, dağıtma ve caydırma* gibi *güvenliği sağlama* faaliyetleri kapsamında ele alınabilecek önlemler olarak göze çarpmaktadır. Bozdağ'ın (2009, s.26), BMM'nin Koçgiri bölgesinde sıkıyönetim ilan etmesini müteakip, Genelkurmay Başkanlığının Merkez Ordusu Komutanlığına verdiği emirdeki "...Eşkıyalıkta direnenlerin mallarına el konulacak, ...evleri yakılıp yıkılacaktır. Direnenler, köy halkı oldukları takdirde, bu işlem bütün köy için uygulanacaktır." şeklinde aktardığı ifadeleri Mumcu'nun iddiasını desteklemektedir.

4.2.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet döneminde Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların genellikle Şeyh Sait Ayaklanması'yla başladığı kabul edilmektedir. Bu çalışmada da aynı sınıflandırmaya bağlı kalınmakla birlikte, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yine bölgenin otokton halklarından olan Nesturiler tarafından meydana getirilen ayaklanmaya da değinmek gerekir. Zira Cumhuriyet'in kuruluşunda Kürtçü ayaklanmaların başlamasından hemen önce ortaya çıkan Cumhuriyetin tek "Müslüman olmayan" Nesturi Ayaklanması, Kürt konusu bağlamında müstesna bir yere sahiptir. Birincisi bu olay, Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bir bölgede meydana gelmiştir. İkincisi, ayaklanmanın bastırılmasında bölgedeki vilayetlerde bulunan pek çok Kürt aşiret alayı kullanılmıştır. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, Nesturiler hakkında İslamiyet öncesinde Hıristiyanlığı seçmiş olan Kürtler olduklarına (Anzerlioğlu, 2000, s.41) dair ortaya atılan iddialardır. Kalafat (1992, s.146), Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel bugünkü Türkiye sınırları içinde bulunan topraklarda Nesturilerin nüfusunun 40.000 kadar olduğunu; Hakkâri'nin güneyi, Hasat, Başkale, Yüksekova ve Şemdinli'de yaşadıklarını ifade etmektedir. Nesturi ayaklanmasının sebepleri Hallı (1972, s.19) tarafından; "(1) Türkiye-İngiltere arasında Musul Sorunu²¹¹, (2) Türkiye-İran arasındaki

²¹¹ Lozan Konferansı sırasında Musul bölgesinin Türkiye'ye katılıp katılmaması konusunda anlaşma olamayınca, Antlaşmanın üçüncü maddesine göre Türkiye - Irak sınırının tayini işi sonraya bırakılmıştı. İngilizlerin, Türkiye'yi görüşmelerde zayıf düşürebilecek Nesturi Ayaklanması'na desteği konusunda

dönemsel ilişkilerin durumu, (3) Türkiye-Irak arasında hukuki herhangi bir sınır hattı bulunmaması²¹² ve (4) İngilizlerin nüfuz sahasına almak istediği bölgede Rusların da gözünün olması nedeniyle Rusların Ermeni ve Nesturileri teşvik etmeleri” şeklinde sıralanmıştır.

Bu dönemde Kürtçü Ayaklanmaların bastırılması için bölge genelinde oluşturulan, son dönem Kürtçü Ayaklanmada yaklaşık 15 yıl süreyle şahit olduğumuz Olağanüstü Hal Bölge Valiliği benzeri bir özel yapılanma olan Umumi Müfettişliklerin öneminden de bahsetmek gerekir. Mumcu'nun (1997, s.20) ifadesine göre, 1925 yılındaki Şeyh Sait ayaklanması sırasında aynı zamanda Sıkıyönetim Komutanlığını da üstlenmiş olan Üçüncü Ordu Müfettişliğine benzer şekilde, ilk büyük ayaklanmanın bastırılmasından sonra 25 Haziran 1927'de Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin illerini kapsayan 1 Numaralı Umumi Müfettişlik kurulmuştur. 6 Ocak 1936 günü ise 4 Numaralı umumi müfettişlik Dersim bölgesi için kurulmuştur.

4.2.1.3.1. Şeyh Sait Ayaklanması

Şeyh Sait Ayaklanması'na geçmeden önce Kürtçü nitelikli ayaklanmalarla, adının önünde 'Şeyh' unvanı bulunan birisinin liderliğini ettiği dinsel nitelikli olması gereken bir hareketin ilişkisini açıklığa kavuşturmak gerekir. Öncelikle Şeyh Sait'in bu *şeyh* unvanını neye dayanarak elde ettiğinin ve Kürtler arasında *şeyhlik*²¹³ kurumunun ne anlam ifade ettiğinin ortaya konulması önemlidir.

Şeyh Sait'in²¹⁴ bir Nakşibendî şeyhi olduğundan hareketle Nakşibendîlik hakkında bilgi veren Mumcu (1993, s.10), Nakşibendîliğin, 1300'lü yıllarda Buhara kenti yakınlarında Nakşibent köyünden Mehmet Bahattin-ül Üveys-ül Nakşibendî adlı bir Türk'ün öncülüğünde kurulan bir İslam tarikatı olduğunu belirtmektedir. Bu tarikatı Kürtler arasında yayan Süleymaniyeli bir Kürt olan Mevlana Halid'tir. 19. yüzyılın başlarında Nakşibendîliği Kürtlere benimsetmiş, müritlerinden bazılarını kendisine halef yapmıştır.

somut deliller ve hatta bir keresinde Türk takip müfrezelerinin üzerine İngiliz uçaklarıyla ateş açıldığına dair raporlar bulunmaktadır.

²¹² Türkiye, Mondros Mütarekesi'nde Türk kıtalarının bulunduğu duruma göre tespit edilen hattı sınır olarak kabul etmekte ve Milletler Cemiyeti Musul sorununa kesin bir karar verinceye kadar Irak kıtalarının, hiç olmazsa, İngilizlerin mütarekeden sonra teklif ettikleri hattın gerisine alınmalarını istemekteydi. Cizre ile Şemdinli arasında kalan bölgede, birkaç Jandarma karakolu hariç Türk Hükümeti'nin herhangi bir askeri varlığı bulunmuyor ve bu bölgede güvenliği devletin düzenli birlikleri yerine Abdülhamit döneminde kurulan Kürt aşiret birlikleri sağlıyordu.

²¹³ Kürtler arasında Şeyhlik kurumu hakkında geniş bilgi için bkz. Nikitine, 2010, ss.104–115.

²¹⁴ Hallı (1972, s.84), Şeyh Sait'in aslen Elazığ ilinin Palu ilçesinden olduğunu, özellikle hayvancılıkla geçindiğini, koyunlarına yetecek meraları Palu'da bulamadığı için Erzurum ilinin Hınıs ilçesine taşınmış olduğunu, burada yetiştirdiği davalarını güneye satan Şeyh Sait'in bu sebeple yüzlerce defa Halep'e gidip gelmiş ve bütün havaliyi tanımış olduğunu açıklamaktadır.

Bunlardan Seyit Taha, Seyit Abdülkadir'in²¹⁵; Şeyh Ali Sebdi ise Şeyh Said'in dedesidir. Şeyh Sait Ayaklanması olarak tarihe geçmiş olan bu ayaklanmanın arkasındaki siyasi ve silahlı örgütün liderlerinin Mevlana Halid'in iki halefinin torunları olması ilginç olduğu kadar, ayaklanma liderlerinin aristokratik kökenlerini göstermesi açısından da ayrıca önemlidir.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın sebepleri hakkında bu zamana kadar yapılan yorumlar içinde bütün çevrelerce üzerinde mutabık olunan yaklaşım, hareketin dinsel nitelikli bir ayaklanma olduğu görüşüdür. Bununla birlikte olaya, Kürt feodal beylerinin yoksun bırakıldıkları güç ve iktidar mücadelesi olarak yaklaşan az sayıda yazar da bulunmaktadır. Çalışma açısından önemli olan, bizim de katıldığımız asıl görüş ise hareketin Kürt bağımsızlığını sağlamak amacıyla, Kürt ulusçusu etkiler ve örgütlenmelerle meydana getirilen Kürtçü bir ayaklanma olduğu yönündedir. Ayaklanma, 1921'de Koçgiri Ayaklanması'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından itibaren planlama safhasında olan bir harekettir. 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan ve Kürt bağımsızlığını hedefleyen Kürt Teali Cemiyeti'nin, hareketin açık siyasi kanadını oluşturması, ayaklanmanın kronolojik geri planı hakkında bilgi vermektedir.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın hem ulusçu hem de dini nedenlere bağlı olduğunu savunan Jwaideh (2014, s.403), resmi Türk tezi olan 'ayaklanmanın cehalet yanlısı, ilkel dini liderler ve aşiret reislerinin başı çektiği gerici ve yozlaşmış bir hareket olarak gösterilmesinin, Türk hükümetinin işine yaradığının açıkça ortada olduğunu' savunmaktadır. Ona göre ayaklanmanın eğer ulusçu karakteri öne çıkarılmış olsa o dönemde Musul konusunda 'Kürtlerin Türk Devletine katılmayı arzu ettiklerini' savunan düşüncelerle, Kuzeyde Kürtlerin bağımsızlıkları için mücadele etmelerinin çelişeceğini beyan etmektedir.

Ayaklanmada din adamlarının etkin rol oynamasının, ayaklanmaya dini bir nitelik kazandırması gerçeğine rağmen, ayaklanmanın dini nitelikli olması o ayaklanmanın aynı zamanda ulusçu olan niteliğini ortadan kaldırmamaktadır. Türk Milli Mücadelesi'nin de belirli dönemlerde dini vurguyu ön plana almış olmasına rağmen ulusal niteliğinden bir şey kaybetmediğini, ulusal nitelikli pek çok harplerin de dini ideolojinin ön plana çıkarılarak yürütülme çabalarını göz ardı etmemek gereklidir. Nitekim Bayrak (1993, s.407) tarafından verilen Bakanlar Kurulunun 3 Mayıs 1925 tarih ve 1845 numaralı aşağıda verilen kararında ayaklanmanın dini niteliğinin ön plana çıkarılması gerektiğinin ulusal çıkarların gerektirdiği bir hükümet görüşü olduğu anlaşılmaktadır:

²¹⁵ Kürdistan Teali Cemiyeti'nin lideri Seyit Abdülkadir'in babasının Übeydullah Ayaklanması'nın lideri ve Seyit Taha'nın oğlu Şeyh Übeydullah olduğunu hatırlamak gerekir.

Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaset-i Celilesinden mevru 30 Nisan 341 (1925) tarih ve 1835/2270 numaralı tezkerede 'Son isyan ve irtica hadisesinin matbuatımızda ve bilhassa İstanbul Matbuatının kısm-ı azamında umumi bir Kürt kıyımı şeklinde gösterilmesi dahili ve harici bedhahlarca propaganda tertibi ittihaz edilmekte olduğundan ve esasen mahdud bir sahada muhtelif umul ve iğfalat neticesi tekevvün eden hadisenin izamı muvafık olmadığından, isyanın ifiraktan ziyade irticai ve cehalet ve iğfal eseri olduğu' zemininde neşriyatta bulunulması için muktezasının ifası teklif olunmuştur.

Ayaklanmanın *feodal ve antikapitalist* olduğu yönündeki yaklaşımların geçerli olmadığını ileri süren Oran (1990, s.197), Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı eşraf (ve toprak ağaları) ile bağlaşma yaparak gerçekleştirdiği için kırlardaki feodal düzene dokunmadığını, bu nedenle, doğudaki sosyoekonomik düzeni değiştirme teşebbüsünde bulunmayan Atatürk'e Şeyh Sait'in feodal bir tepki göstermesinin mantıklı olmadığını ileri sürmektedir. Oran ayrıca, zamanında Türkiye Komünist Partisi tarafından paylaşılan bu görüş sayesinde Türkiye komünistlerinin Kürt hareketlerine Kürtçü nitelik atfetmekten kurtularak Kürtlerin self-determinasyon haklarını görmezden gelebildiklerini de iddia etmektedir. Şeyh Sait'in kendi ifadelerinden hareketle, *din ve ümmeti odak noktasına koyan, bağımsız ulusal devleti amaçlamayan* bir hareketi ulusçuluk hareketi olarak görmemek gerektiği düşüncesiyle Şeyh Sait Ayaklanması'nı ulusçu bir hareket olarak da kabul etmeyen Oran (1990, s.200), ayaklanmanın temel sebebi olarak *merkeziyetçi ulusal devlet ile merkezkaç etnik grup çatışmasını* görmektedir. Konuyu tamamen başka paradigmada ele alarak *merkez ve çevre çatışmasına* sokan Oran'ın, kendisinin de, Türkiye Komünist Partisi'ne atfettiği, *görmezden gelme* eylemini işleyerek, idamla yargılanan bir kişinin mahkemede verdiği ifadelere dayanarak hareketin Kürtçü niteliğini göz ardı ettiği düşünülmektedir.

Genelkurmay arşivlerinden hareketle yaptığı çalışmada Hallı ise (1972, s.97), 3'üncü Ordu Müfettişliğinin ayaklanmanın niteliği hakkındaki düşüncesinin, padişahlık, hilâfet, şeriat ve Abdülhamit'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi... irticakâr bir propaganda maskesi altında tamamen *Kürtçülük* olduğunu aktarmaktadır. Mumcu (1993, s.161) da, Şeyh Sait ve arkadaşlarını ölüm cezalarına çarptıran kararın gerekçesinde²¹⁶ ayaklanmacıların *İslam-Kürt Hükümeti* kurma peşinde olduklarının vurgulandığını yazmaktadır. Dolayısıyla Mumcu da ayaklanmanın hem *dinsel* hem de *ulusçu* nedenlerle ortaya çıktığını düşünmektedir. Karpaz (2010) da Doğu Anadolu'daki Kürtlerin, başlarında Şeyh Sait olduğu halde yaptıkları ayaklanmanın amacını bağımsız bir Kürdistan kurmak ve halifeliği yeniden diriltmek olarak tanımlamaktadır.

²¹⁶ Şeyh Sait ayaklanmasının niteliği hakkında en somut veri, ayaklanma sonrasındaki yargılamalarda sanıkların idamla suçlanmalarına gerekçe olarak hangi iddiaların yapıldığıdır. Mumcu (1993, s.161) ayrıca, ayaklanmanın bastırılması sırasında Kürdistan Harbiye Nezareti, Kürdistan Hükümeti ya da Kürdistan Reisi gibi yazılı belgelerin de ele geçtiğini belirtmektedir.

İlave olarak, hareketin arkasındaki Azadi Örgütü²¹⁷ ve liderleri ile idam edilen Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir'in amaçlarının, Kürtçülük ideolojisi altında bağımsız bir Kürdistan kurmak olduğunu da belirtmek gerekir. Şeyh Said Ayaklanması sonrasında yapılan yargılamalarda Şark İstiklal Mahkemesinin Başsavcısı olarak görev yapan Ahmet Süreyya Örgüevren (2007, s.40) de, yıllar sonra yazdığı hatıralarında, ayaklanmanın dış görünüş itibarıyla sadece dinci ve şeriatçı bir silahlı hareket olarak gözükmeye rağmen; asıl niteliği ve tertipçilerinin amaçları bakımından tamamen bir Kürt ulusçuluğu ve Kürt bağımsızlığını hedefleyen bir hareket olduğunu yazmaktadır. Şeyh Said Ayaklanması'nın karma niteliğini, son olarak, en net şekilde açıklayan görüşlerden birisi, ayaklanma ile ilgili yargılamanın yapılmasından ve mahkeme kararının sanıkların yüzüne okunmasından sonra Şark İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Kansu tarafından sanıklara hitaben söylediği şu sözlerde bulunmaktadır:

Kiminiz kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyasi harisleri rehber ederek, hepiniz bir noktaya yani, *bağımsız Kürdistan* teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız.... (Aydoğan, 2012, s.406)

10 Ocak 2010 tarihli Mustafa Armağan'ın Zaman Gazetesi'ndeki yazısında, "İsyan başlayıp, Lice ve Hani bir hafta içinde düştükten sonra, Şeyh Said'in yayınladığı manifestoda "Bölgede bir Kürt yönetimi kurulacağı ve Hilafetin geri getirileceğinden" söz edildiğinden bahsetmesine ve McDowall'ın (2005, s.197), isyanın dinci veya ulusçu olmaktan ziyade, kendine has bir Kürtçü-İslamcı nitelik taşıdığı düşüncelerine de ayrıca değinilmelidir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, ayaklanmayı planlayanların ve lider kadronun *Kürt ulusçuluğu* düşüncesi içinde olan kimseler olduğunu, buna karşılık halkı harekete geçiren söylemlerin *dini motifli* olduğunu ifade etmek muhtemelen en sağlıklı yaklaşımdır.²¹⁸ Çünkü o dönemlerde halkı harekete geçirebilecek bir gücün, dini kullanmadan bu amacına ulaşması olanaklı değildir. Nitekim dinsel söyleme başvurmak Türk İstiklal Mücadelesi'nde de mücadelenin liderleri tarafından sık kullanılan bir

²¹⁷ Zelyut'un (2013, s.163) çalışmasında, Baytar Nuri (Dersimi), Azadi'nin adını *Kürt İstiklal Cemiyeti* olarak vermektedir. Şeyh Said isyanının organizatörünün 1923 yılında kurulmuş olan gizli Azadi teşkilatı olduğunu savunan Çay'a (1993, s.321) göre, bu teşkilat Erzurum'da eski Hamidiye Süvari Alayı subaylarının girişimiyle örgütlenmiştir. Üyeleri arasında Cibranlı Halit ve İhsan Nuri gibi subayların yanında Bitlisli Yusuf Ziya gibi milletvekilleri de vardır. Özer'e (2011a, s.314) göre de ayaklanmanın siyasi örgütleyicisi olan Azadi örgütünün lideri Cibranlı Albay Halit Bey'dir. O'na göre, Halit Bey Erzurum'da yakalanıp Bitlis'te (Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle birlikte) hapsedilince liderlik mecburen (eniştesi) Şeyh Said'e kalmıştır.

²¹⁸ Kürt konusunda Türkçü görüşleriyle öne çıkan Çay'ın (1993, s.323) ifadeleri de bu yöndedir. O'na göre, Azadi teşkilatının kurucuları, bölge halkı üzerinde etkili olup bir isyan hareketini yönlendiremeyecekleri kanaatine varınca, halk üzerinde dini otoritelerinden yararlanmak üzere *şeyh, seyit vb* din adamlarına yönelmişler ve ilk olarak teşkilata Doğu bölgesindeki özellikle Zaza Kürtleri arasında büyük nüfuzla sahip olan, Azadi örgütünün lideri Cibranlı Halit'in damadı Şeyh Said çekilmiştir.

argüman olmuştur. Türk Devleti'nin dininin İslam olduğu hükmü Anayasa'dan ancak 1928 tarihinde çıkartılmıştır.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın *dinsel-Kürtçü* niteliği üzerinde ayrıntılı açıklamalardan sonra aşağıda ayaklanmanın hazırlık ve planlama aşaması, ortaya çıkması ve gelişmesi faaliyetlerine yer verilmiştir:

Ayaklanmanın ortaya çıkmasından önce yapılan hazırlık aşamasında ayaklanmanın devlet tarafından haber alınmış olduğu bilinmektedir. Ayaklanmanın yaklaşık iki yıldır hazırlandığını, İngiliz İstihbarat Servisi'nin bu ayaklanma hazırlık haberlerini 23 Temmuz 1924 tarihinde Londra'ya bildirdiğini ileri süren Mumcu (1993, s.66), Çapakçur İlkokulu Başöğretmeni Ağnot Bucak Müdürünün ayaklanmayı yetkililere ihbar etmiş olduğunu, ancak Çapakçur Kaymakamlığına ifadesi alınan Başöğretmen Mehmet Zeki'nin ihbarının garaza dayalı olduğu sonucuna varılarak meslekten çıkarılmasına karar verildiğini, ayrıca yapılan ceza soruşturması ile de üç ay hapis cezası verildiğini açıklamaktadır. Bu durumu üç ayrı telgrafla Atatürk'e de bildirdiği ileri sürülen başöğretmenin ihbarı hakkında gerekenlerin yapılmadığı ortadadır. Ancak Ayaklanmanın ortaya çıkmasından önce 1924 yılı sonlarında hükümetin Nesturi Ayaklanması'yla meşgul olduğu sıralarda Azadi Örgütünün ileri gelen bazı subay ve devlet memurlarının tutuklanmasından anladığımız kadarıyla, hükümet Kürtçü bir ayaklanma içinde olan bazı kişileri tespit etmiş, fakat muhtemelen bu kadar geniş alana yayılabileceğini hesaplayamamıştır.

Azadi'nin 1924 yılında yaptığı ilk kongresinde ayaklanmanın başlangıç zamanı olarak 1925 yılının tespit edildiğini belirten Çay (1993, 389), 1925 yılı başında yapılan ikinci kongrede ise, hareket zamanı olarak 1925 yılının Mayıs ayının kararlaştırıldığını açıklamaktadır. Ancak kararlaştırılan tarihe uyulmasını engelleyen çok önemli sonuçları olan sıradan bir olay meydana gelmiştir. 13 Şubat 1925'de, Ergani ilçesinin Eğil bucağına bağlı Piran köyündeki Şeyh Sait'in evine sığınan bir grup asker kaçağını almak üzere gelen jandarma birliğine ateş açılmasıyla spontane bir şekilde, belirlenen zamandan önce başlayan Şeyh Sait Ayaklanması, ayaklanmacıların kontrolünde çok kısa bir sürede hızla gelişmiştir.

Ayaklanmanın patlak vermesini müteakip olayların gelişimi şu şekilde cereyan etmiştir: Ayaklanma bölgesinin tamamını etkileri altında bulunduran lider kadrosunu oluşturan Nakşibendî şeyhleri ile ayaklanmanın askeri hedeflerine yönelik Şeyh Sait, 14 Şubat 1925'te *Emir-ül Mücahidin Muhammed Said Nakşibendî* imzası ile daha önce hazırlanan beyannamelerin dağıtılmasını emretmiştir. Ayaklanmaya Zaza aşiretlerinin

çoğu fiilen katılmış; Elazığ, Maden ve Çermik'te olduğu gibi bazıları da pasif de olsa destek vermişlerdir (Çay, 1993, s.389–400). Genelkurmay belgelerine dayanarak hazırladığı çalışmaya göre Hallı (1972, s.95–115), ayaklanma kuvvetlerinin 15 Şubat'ta Bicar bucağının Hakik köyünü, 16 Şubat'ta Genç il merkezini bütün devlet daire ve kadrolarıyla birlikte ele geçirdiklerini, 19 Şubat 1925 akşamı Diyarbakır'ın Hani bucağını işgal ettiklerini, 24 Şubat'tan itibaren de Elazığ çevresindeki kuvvetler üzerine taarruza başladıklarını bildirmektedir. 25 Şubat 1925 günü sıkıyönetim ilan edildiğini belirten Şimşir (2009, s.242), sıkıyönetimin Bitlis, Dersim, Diyarbakır, Elazığ, Ergani, Genç, Hakkâri, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Siverek, Urfa, Van vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarını kapsadığını yazmaktadır.

Şeyh Sait Ayaklanması ve sonrasında gelişen *karşı koyma* faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti'ne özellikle finansman bakımından çok pahalıya mal olmuş, McDowall'ın (2005, s.195) da ifade ettiği gibi ayaklanma bölgesindeki asker sayısı Nisan 1925 sonunda neredeyse ordunun yarı mevcudu olan 52 bini bulmuştur. Ayrıca, Diyarbakır, Elazığ, Genç illerinin önemli bir bölümünün ayaklanmacıların eline geçmiş olması, ayaklanmaya karşı koyma harekâtının başlangıcında 'pasif' kalmakla suçlanan Fethi Okyar hükümetinin istifa et(tiril)mesi, ayaklanmaya karşı koyma harekâtı boyunca ayaklanmacıların eline hükümet kuvvetlerinden 4,092 tüfek²¹⁹, 51 hafif makineli tüfek, 4 ağır makineli tüfek, 11 bomba-atar gibi çeşitli silahlarla bir milyon civarında muhtelif merminin geçmiş olması (Örgeevren, 2007, s.28), ayaklanmaya karşı koyma askeri harekâtının güçlkle başarıya ulaştırıldığını ortaya koymaktadır.

Ayaklanmanın baş göstermesinden bir hafta kadar sonra 21 Şubat 1925 gecesi Atatürk'ün başkanlığında toplanan Başbakan Fethi Okyar, Meclis Başkanı Kazım Özalp ve Halk Partisi Genel Başkan Vekili İsmet İnönü, "Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri illeri ile Erzurum ilinin Kığı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilân edildiğini" bildiren yazıyı Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na göndermişlerdir. 25 Şubat'ta ise Genelkurmay Başkanlığı, ayaklanma bölgesinin kuzey cephesini 8'inci Kolordunun, batı cephesini 6'ncı Kolordunun sorumluluklarına vermiş, doğu ve güney cephelerinin sevk ve idaresini ise 3'üncü Ordu Müfettişliğine bırakmıştır (Hallı, 1972). Şubat 1925 sonunda, yaklaşık 35 bin kişilik sekiz piyade tümeni ayaklanma bölgesine ulaştırılmış, Mart ayında bölgeye asker sevk

²¹⁹ Karşı tarafın eline geçen tüfeğin hesabının tutulup, insan zayiatı hakkında gerçek rakamlara sahip olunmaması, insana verilen değerın göstergesi olarak acı bir savaş gerçekliğidir. Eski harplerde, silah sıkıntısı dolayısıyla genellikle silah başına iki personel verilir, bir silahın sürekli faal olması üzerinden hesaplar yapılırdı. Dolayısıyla insan kaybı yerine tüfek kaybının miktarı, ordunun gerçek muharebe gücü kaybına işaret ettiğinden daha önemli bir veri olarak ele alınmaktaydı.

edilebilmesi maksadıyla Türkiye-Suriye sınırını oluşturan demiryolunun Suriye topraklarından geçen kısmının kullanılması için Fransa'dan müsaade alınmıştır (McDowall, 2005, s.195). Ayaklanmaya karşı koyma harekâtının *güvenliğe alma* faaliyetlerinin icra edilmeye çalışıldığı bu ilk dönemde *ortamın şekillendirilmesi* çabalarının ağırlık kazandığı, bu kapsamda dış ilişkiler ve güvenlik kuvvetlerinin yeniden teşkilatlandırılarak kuvvet kaydırılmalarına ağırlık verildiği göze çarpmaktadır.

2 Mart 1925 Halk Partisi Meclis Grup toplantısında Başbakan Fethi Bey; "Anlıyorum ki, arkadaşlarım, isyana karşı hükümetimin almış bulunduğu tedbirleri yeter görmeyerek daha geniş, daha şedit, tedbirler alınmasını istiyor. Daha şedit tedbirlerle elimi kana bulamak istemiyorum. Ve sizlerin şahsen teminatlarınızı kaybetmiş olduğum kanaatiyle Başvekâletten çekiliyorum" (Şimşir, 2009, s.242) diyerek başbakanlık görevinden istifaya yönlendirilmiş, 3 Mart günü görevlendirilen İsmet İnönü hükümetinin sunduğu "...hükümetimiz, askerî harekât bölgesinde usulüne göre derhal bir İstiklâl Mahkemesinin kurularak işe başlamasını zorunlu görmekte ve bu mahkemece verilecek idam kararlarının da aynı kanunun 5'inci maddesi gereğince durumun özelliği ve aceleliği dolayısıyla Yüksek Meclis'çe onaylanmaksızın yerine getirilmesine müsaade ister...." şeklindeki tasarı oylamaya sunulmuştur. 4 Mart 1925 akşamı, 22'ye karşı 122 oyla *Takrir-i Sükûn Kanunu* kabul edilmiş²²⁰, hemen ardından 6 Mart günü, *Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak-Çekiç, Sebi'ül Reşad* adlı gazete ve dergiler, zararlı ve yıkıcı yayın yaptıkları iddiasıyla kapatılmışlardır (Şimşir, 2009, s.262). Birisi ayaklanma bölgesindeki, diğeri, diğer illeri kapsam üzere Ankara'da iki adet İstiklal Mahkemesi kurulmuş, ayaklanma bölgesinde görev yapacak İstiklal Mahkemesinin vereceği idam kararlarının TBMM'nin onayına gerek olmadan infaz edilmesi kabul edilmiştir. 7 Mart 1925 günü, söz konusu mahkemelerin başkan, savcı ve üyeleri seçilmiş, Şark İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey (Kansu)²²¹, Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığına ise Afyon Milletvekili Ali Bey (Çetinkaya) getirilmişlerdir (Şimşir, 2009, s.264). Ayaklanmanın cereyanı boyunca görülen lüzum üzerine Şark İstiklal Mahkemelerinin haricinde AKK bölgesindeki birliklerin *divan-ı harp*'lerince verilen idam kararlarının, komutanların²²² onayıyla derhal

²²⁰ İki yıl süreyle kabul edilmiş olan bu kanun İzmir suikastının araya girmesiyle iki yıl daha uzatılacaktır.

²²¹ İlk önce Şark İstiklal Mahkemesi Başkanlığına seçilmiş olan Giresun Milletvekili Hacim Muhittin Bey (Çarıklı)'in rahatsızlığı nedeniyle, Ankara İstiklal Mahkemesi savcılığına seçilen İzmir Milletvekili Necati Bey'in de ailesinin rahatsızlığı nedeniyle istifa etmeleri, milletvekilli yapabilecek sıhhatte olan bu kişilerin yargıçlık yapmaktan imtina etmeleri, yakın dönemde de ayaklanma bölgesinde riskli (!) görevlere atanması nedeniyle istifa eden kimi komutan ve mülki amirleri hatırlatması yönüyle ilginç gözükmektedir.

²²² Buradaki 'komutanlar' kavramı, ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevki-i müstahkem kumandanları olarak tanımlanmaktadır. Harp Divanları'na idamına karar verilenlere ait bir istatistik elimizde bulunmadığı gibi, fiilen böyle bir kaydın tutulmasına ihtiyaç da yoktur. Şöyle ki, askeri harekât

infaz edilmesini öngören bir yasa 31 Mart 1925'te Meclis'te kabul edilmiştir Şimşir, 2009, s.267).

15 Nisan'da Şeyh Sait'in ele geçirilmesine kadar geçen sürede ayaklanmacılar ile ordu birlikleri arasında çok şiddetli çarpışmalar olmuştur. Şeyh Sait ve kurmaylarının ele geçmesinden sonra, askerî harekât bir ay kadar daha sürmüş, 31 Mayıs 1925'te, isyan başlarında ilan edilen seferberliğin kaldırılmasına ve silâh altına alınanların terhislerine karar verilmiştir (Şadili, 1980, s.109).

Diyarbakır'daki Şark İstiklâl Mahkemesi'nde 14 Mayıs'tan 27 Haziran 1925'e kadar devam eden yargılamalar sonunda Şeyh Sait ve lider kadrodan onlarca kişi idam edilmiş ve diğerleri hakkında da kürek cezası²²³ ve sürgün dahil çok değişik cezalara hükmedilmiştir. İlgili mahkeme tarafından, göreve başladığı 12 Nisan 1925'ten 7 Mart 1927'ye kadar toplam 420 idam kararı verilerek, idamların tamamının yerine getirildiği, 1811 kişinin çeşitli cezalara çarptırıldığı daha sonra açıklanmıştır (Kabacalı, 1991, s.53).

Olson (1989, s.125), Şeyh Sait AKK harekâtı sırasında hükümet kuvvetlerinin zayıflatılmasının tam olarak bilinmediğini, ancak bölgede konuşlandırıldığı bilinen 52 bin kişilik asker sayısı ve ayaklanmacıların eline geçtiği bilinen silah sayısı üzerinden²²⁴ yaptığı bir hesaplama ile 5 binin üzerindeki bütün rakamların oldukça abartılı olacağını belirtmektedir. Ayaklanmacıların zayıflatılması olarak ise, ortalama 15 bin civarında olduğunu kabul ettiği ayaklanmacıların en fazla yüzde 20'sini kaybetmiş olabileceği varsayımıyla 3 binin altında olacağını değerlendirmektedir. Ancak ayaklanmacıların gerçek zayıflatılmasının öldürülen veya ele geçen ayaklanmacılardan ziyade, tahrip edilen ekinler, yakılan köyler, yerlerinden göçe zorlanan insanlar ve güvenlik kuvvetleri tarafından yapılan

sırasında ele geçen ayaklanmacıların silahlı çatışma sırasında mı öldürüldüğü, yoksa sağ ele geçirildikten sonra hemen komutan emrini müteakip *divan-ı harp* kararı farz edilerek mi öldürüldüğünün fiilen bir mantıklı kaydı tutulamayacağından, komutanlara tanınmış olan bu yetkinin ayaklanmaya karşı koyma harekâtından dolayı güvenlik kuvvetlerinin "elini rahatlattığını" düşünmek yerinde olur. Benzer bir kanun daha sonra Ağrı Ayaklanmasına karşı koyma harekâtında alınmış olan tedbirler için de çıkarılacaktır.

²²³ Bilindiği gibi 1889 tarihli İtalyan Ceza kanunu esas alınarak 22 Nisan 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'ndan önce Osmanlı ceza sistemi uygulanıyordu. Klasik dönem Osmanlı kanunnamelerinde ve şer'i hukukta yer almayan ve hapse göre daha ağır bir ceza olarak kabul edilen *kürek cezası*, hapis cezasının daha ağır bir tarzda infaz edilmesidir. Kürek cezası mahkûmlarının, makinenin icadından sonra gemilerde istihdamı usulü terk edilmiş, ancak *kürek* tabiri cezanın infaz tarzı olarak kullanılmaya devam etmiştir. 1858 tarihli Ceza Kanunu m.19 *kürek cezasını*: "Kürek, ayaklarında demir olduğu halde, hidemât-ı şakkada kullanılmaktadır..." şeklinde tarif etmiş, kanun bu cezayı müebbet ve muvakkat olarak ikiye ayırmış; muvakkat küreğin süresini 3–15 sene olarak belirlemiştir. Suçlunun ayaklarından başka yerine zincir vurmamak yasaktır. Mahkûmlar devlet işlerinde (özellikle inşaatlarda ve taş taşımada) çalıştırılır. Ayrıntı için bkz. Avcı, Mustafa, (Tarih yok), "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek Ve Prangabentlik", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, [http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000067867], (Erişim Ta: 04.04.2016)

²²⁴ Olson, 9 kişiye 5 silahlık bir oran üzerinden silah dağıtımını yapıldığını, dolayısıyla en fazla 25 bin askerin aynı anda silahlandırılarak muharebe etmiş olabileceğini değerlendirmektedir.

işkencelerle meydana geldiğini belirten Olson, AKK harekâtının izleyen birkaç yılda Türkiye bütçesinde açığa sebep olacak şekilde önemli mali yükünün bulunduğunu ifade etmektedir.

Hükümetin ayaklanma bölgesi için bir reform planı hazırlamak üzere İçişleri Bakanı, Adalet Bakanı, Genelkurmay İkinci Başkanı ve Çankırı Milletvekili'nden oluşan dört kişilik bir komisyon tarafından 24 Eylül 1925 tarihinde tamamlanan Şark Islahat Planı'ndan (Şimşir, 2009, s.297) AKK programı çerçevesinde bahsetmek gereklidir. Bu planda zikredilen *Doğu'ya Türk göçmen yerleştirilmesi, sıkıyönetimin sürdürülmesi, genel müfettişlik bölgelerinin ihdası, isyana katılmış köylere özel vergi konulması, isyanı özendirmiş ve yönetmiş olanlarla hükümetin Doğu'da kalmalarını uygun görmediği kişilerin Batı'ya göç ettirilmesi* gibi uygulamalar, AKK programında *güvenliğin sağlanması* üzerine inşa edilebilecek olan *gelişme* programının önemli örnekleridir.

Bu ayaklanmanın önemli bir sonucu olarak, Şen'in (2006, s.362) de ifade ettiği gibi, Musul sorunu konusunda Türk tarafının sunduğu, Kürtlerin Türklerle beraber olmak istedikleri şeklindeki tez, İngiltere'ye karşı ileri sürülebilmesi açısından geçerliliğini yitirmiştir.

Şeyh Sait Ayaklanması ile Ağrı Ayaklanması arasında meydana gelen bazı teşebbüslerden de bu kapsamda bahsetmek gereklidir. *Şemdinli Ayaklanması* olarak anılan olay, Şeyh Sait Ayaklanması'nda idam edilen Şemdinli şeyhlerinden Seyit Abdülkadir'in intikamını almak isteyen oğlu Şeyh Sait tarafından meydana getirilen bir harekettir (Bozdağ, 2009, s.75). Gerdi aşiretinin²²⁵ desteği ile Beytüşşebap civarlarında meydana gelmiştir.

İsmi Cilo Dağı'nın Reşko Tepesinden (reş=kara, ko(h)=dağ) alan göçebe Reşkotan Aşireti ile Raman Aşireti tarafından meydana getirilen ve Cumhuriyet tarihinde *Reşkotan Ayaklanması* olarak bilinen olayın Kürtçülük ideolojisine dayandığına dair herhangi bir veri yoktur. Bozdağ (2009, s.79), Reşkotan ve Raman aşiretlerinin, silah araması yapmak isteyen devlet güçlerine karşı direnmeleri sonucu 7 Ağustos 1925 günü bu olayın meydana geldiğini ifade etmektedir.

²²⁵ Bu çalışmanın yazarı emekli olmadan önceki son görev yerinde, Şemdinli İlçesi Derecik Beldesi'nde, tamamı Gerdi aşiretinin bulunduğu bölgede müstakil Tugay komutan yardımcısı olarak çalışmıştır. Gerdi aşireti son dönem Kürtçü ayaklanmada PKK ile mücadelelerinde çok yüksek rakamlarla şehit ve yaralıları olan; Hakkâri'nin Irak sınırlarına yaptığı girintide, PKK'nın Hakurk ve Avaşin-Basyan kampları arasında bir 'Türkçü' kale gibi duran ve seçimlerde Hakkâri'den Kürtçü partilere gitmeyen % 7-8'lik oyun sahibi olan bir Kürt aşiretidir. Devletin, bu aşiretin sadakatini 'çantada keklik' gibi düşünerek sorunlarıyla gereğince ilgilenmemesi ve PKK'nın da eski hatalarından ders alarak bu aşireti kazanma yolunda yoğun çabaları neticesinde son dönemde PKK ile ilişkiye girenlerin sayısında artış olmuştur.

Şimşir'in (2009, s.313) 7 Aralık 1925 günü Hazro'da bir ayaklanma girişimi olduğundan ve orada bulunan bölüğe silahlı saldırı yapıldığından bahsettiği olay, genellikle *Hazro Vakası* veya Kürtçü yayınlarda *Hazro Direnişi* olarak adlandırılmakla birlikte, olay hakkında çok az aydınlatıcı bilgi bulunmakta olup, ortaya çıkışı hakkında bazı yazarlarca 21 Ocak 1926 tarihi verilmektedir.

Halli'nin (1972) *Sason Ayaklanmaları* olarak tanımladığı 1925'ten 1937'ye kadar geçen zaman içinde kesintilerle sürekli vuku bulan olaylar serisi Sason-Pervari ve Kozluk bölgelerinde meydana gelmiştir. İçindeki münferit olayların her birinin müstakil birer ayaklanma olduğu şeklinde başka yazarlarca yapılan nitelenmelere de rastlanmaktadır. Örneğin Bozdağ'ın (2009, s.83), 1926 *Pervari Ayaklanması* olarak adlandırdığı ve Pervari'ni Ruba köyünde bir jandarma müfrezesinin komutanı olan bir astsubayın öldürülmesiyle patlak veren olay, söz konusu Sason 'Ayaklanmaları'nın bir parçasıdır.

26 Mayıs 1926 günü ortaya çıkmış olduğu şeklinde çeşitli kaynaklarda ele alınan *Mutki Ayaklanması* olarak bilinen olay ise, Aydoğan'a (2012, s.441) göre, Mutki'nin otuz beş köyünde yaşayan toplam 6 bin kişilik halkın başka yerlere göç ettirilmesinin istenmesiyle meydana gelmiştir. Aydoğan (2012, s.442), Mutki olayına karşı askeri harekât devam ederken, Siirt'te bulunan tümen komutanlığınca 9 Haziran 1927 tarihinde yayınlanan emre göre; "ayaklanmaya fiilen katılan ve silah kullananların affedilmelerinin doğru olmayacağı, bunların gönülden pişmanlık duymayıp, gördükleri baskıdan dolayı başka çareleri kalmadığı için bu yola başvurduklarını, bu kişilerin ilerde zararlı olmalarının önlenmesi bakımından eli silah tutanların etkisiz hale getirilmelerinin zorunlu olduğu"nun emredildiğini aktaran ifadesi, ayaklanmacılara karşı gösterilen şiddetin derecesi hakkında bir fikir vermektedir.

4.2.1.3.2. Ağrı Ayaklanması

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Ağrı Ayaklanmaları olarak bilinen ve 1926 ile 1930 yılları arasında devam eden olaylar serisi, literatürde ayaklanmanın bastırılması için yapılan askeri harekât tarihleri esas alınarak adlandırılmaktadır. Örneğin Ağrı'ya 1926 yılında yapılan büyük çaplı askeri harekâta devlet, kendi tarafından bir yaklaşımla *Birinci Ağrı Harekâtı* adını vermiş, aynı olay literatüre de Birinci Ağrı Ayaklanması olarak geçmiştir. Yine birinciden üçüncüye kadar olan Ağrı askeri harekâtları arasında veya eş zamanlı olarak Ağrı merkezli ayaklanma ile koordineli olan diğer bazı olaylar da ayrı birer ayaklanma olarak adlandırılmıştır. *Koçuşağı, Mutki, Bicar, Asi Resul, Tendürek, Savur, Zeylan, Oramar ve Pülümür ayaklanmaları* olarak bilinen olaylar serisi 1926

ilkbaharında başlayan Birinci Ağrı Harekâtı'ndan 1930 sonbaharında sona eren Üçüncü Ağrı Harekâtına kadar vuku bulan Kürtçülük temelli bir ayaklanma bütününün parçalarıdır. Bütün bu olayların bir tek Ağrı ayaklanması olarak ele alınmasının uygun olacağını, ayrıca Ağrı Ayaklanması'nın Şeyh Sait Ayaklanması'nın bir devamı, 1937 Dersim Ayaklanması'nın da Ağrı Ayaklanması'nın devamı niteliğinde olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Değerli'nin (2008, s.110) 22 Mayıs–3 Ağustos 1929 *Ali Resul*²²⁶, 14–27 Eylül 1929 *Tendürek*, 20 Mayıs–9 Haziran 1930 *Savur*, 20 Haziran–5 Eylül 1930 *Zeylan*²²⁷ ve 16 Temmuz–10 Ekim 1930 *Oramar* olaylarının Ağrı bölgesinde planlanmış ve cereyan eden asıl büyük ayaklanmayı desteklemek, devletin başka bölgelere de kuvvet göndererek Ağrı bölgesinde mümkün olduğu kadar zayıf kalmasını sağlamak maksadıyla çıkartıldığını öne süren yaklaşımı da, bu görüşümüzü destekleyici yöndedir. Baytar Nuri Dersimi'nin anılarından aktaran Zelyut'un (2013, s.272) ifadesi de bu paraleldedir. O'na göre Baytar Nuri Bey, Seyit Rıza'ya Ağrı Ayaklanması'nı desteklemek gerektiğini bildirmiş, bunun üzerine bazı yazarlarca 1930 *Pülümür Ayaklanması* olarak adlandırılan olaylar meydana gelmiştir.

Ağrı Ayaklanması'nın, Şeyh Sait Ayaklanması ve Dersim Ayaklanmalarına göre çok fazla vurgulanmayan bir özelliğinden de bahsetmek gerekmektedir. Ağrı Ayaklanması boyunca ayaklanmacılara Kürtlerle meskûn diğer komşu ülkelerin tamamından destek geldiği gibi, ayaklanmacılar Türkiye içinde değişik yörelerdeki bazı Kürtlerin de desteğini almayı başaramışlardır. Ayaklanmanın kendisi Ermenistan ve Suriye Kürtlerinin bizzat ayaklanma örgütünde rol almasıyla meydana gelmekle kalmamış, Tendürek'te İran Kürtleri tarafından çıkartılan olaylar²²⁸, Oramar (Dağlıca)'da Irak Kürtleri tarafından sebep olunan olaylar ve Pülümür'deki Dersim Kürtlerinin küçük çaplı başkaldırılarıyla görülen olaylarda gözlemlenebildiği gibi, bütün farklı coğrafyalarda yaşayan Kürtlerin katılımı sağlanmıştır. Dolayısıyla ulusal motifleri açısından Ağrı Ayaklanması, son dönem PKK hareketi hariç diğer *ayaklanma* olarak adlandırılan hareketlere göre çok daha örgütlü bir temele sahiptir.

Ağrı bölgesindeki ayaklanma hareketlerini düzene sokan ve harekete ivme kazandıran örgüt, daha önceki ayaklanmalardan sonra kaçarak Lübnan'a giden grupların Ekim 1927'de kurdukları Hoybun örgütüdür (McDowall, 2005, s.203). Ağrı Ayaklanması'nın ilk

²²⁶ Çay (1993, s.408), Ali Resul Ayaklanması olarak adlandırılan olaya, Eruh Jandarma Komutanı Teğmen Ziya'nın Jilyan aşireti reisi Ali Resul'e şahsi husumetinin sebep olduğunu ifade etmektedir.

²²⁷ Çay (1993, s.414)'da, Zeylan Ayaklanması olarak adlandırdığı olayın, Ağrı Harekâtını engellemek isteyen bazı gruplarca Zeylan mıntikasında başlatılan şekavet olayları olduğunu ileri sürmektedir.

²²⁸ Çay (1993, s.408), Tendürek olaylarını, yaz aylarında sınırı geçerek Türk topraklarındaki yaylalardan faydalanan İranlı aşiret reisi Şeyh Abdülkadir'in ismine atfen Şeyh Abdülkadir Ayaklanması olarak adlandırmaktadır.

başlangıcını 1926 tarihindeki Birinci Ağrı harekâtına çektiğimizde doğaldır ki, Ağrı Ayaklanması'nın başlangıcı ile Hoybun örgütünün kuruluş tarihi arasında bir tutarsızlık söz konusudur. Bu tutarsızlığı şu şekilde izah etmek mümkündür. Birincisi, Hoybun örgütü birdenbire kurulmamıştır ve kurucuları daha önceki ayaklanmalarda da yer alan Kürt ulusçuluğu düşüncesine sahip kişilerdir. İkinci olarak, Birinci Ağrı Harekâtı'na sebep olan ve Ağrı Ayaklanması'nın başlangıcını 1926 olarak tanımlamamıza sebep olan Bro Haso Telli liderliğinde gelişen olay, ihtimaldir ki organize bir Kürt ulusçuluğu etkisinde gelişmemiştir.²²⁹ Ancak kendiliğinden gelişen Bro Haso Telli hadisesinden sonra, 1927 yılında devreye giren Hoybun Örgütü tarafından ayaklanma geliştirilerek aynı bölgede Kürt ulusçuluğu ekseninde devam ettirilmiştir. McDowall (2005, s.204) da, Ağrı bölgesinin ayaklanma için seçilmesinin sebebini mahalli aşiretlerin zaten orada bir ayaklanma başlatmış olmaları ve Ağrı Dağı'nın kuzeydoğu eteklerinin uluslararası sınır olması ve kayalık yamaçlarının askeri harekât ve bombardımana karşı yeterince örtü sağlaması olduğunu savunmaktadır.

Hallı (1972, s.170), Birinci Ağrı Harekâtı'ndan önce Beyazıt Valiliğinin, asilerin başı olan Bro Haso Telli'ye; Ağrı Dağı'ndaki asilerin teslim olmaları ve boşu boşuna kan dökülmemesi mealinde yazdığı mektuba asi liderin, alay Beyazıt'a çekildiği ve kendisine üç gün mühlet verildiği takdirde adamlarıyla birlikte teslim olacağını bildirdiğini, buna rağmen alay komutanının bu mektuba, yarın taarruz edileceği cevabını vererek muharebeyi kaçınılmaz kıldığını ve ayaklanmacıların şiddetle direnerek sonunda alayı perişan ettiklerini ifade etmektedir.

1928'e gelindiğinde Ağrı Dağı'nda minyatür bir Kürt Devleti yaratıldığını savunan Jwaideh (2014, 411), iyi eğitilmiş ve iyi teçhiz edilmiş Kürt savaşıçılardan oluşan birkaç bin kişilik küçük bir ordu kurulduğunu, Kürt bayrağının göndere çekildiğini belirtmektedir. Alakom'un (2011, s.112) Ağrı Ayaklanması'nın çağdaş bazı örgütlenmelere, sembollere ve değerlere de sahip çıktığını öne sürmesinin gerekçeleri arasında saydığı, "Ağrı Dağı marşının yazılması, Kürt ayaklanmacıların giysileri üzerine taktıkları 'ulusal' semboller, basın-yayına verilen büyük önem, barış görüşmelerine olan inanç, kadınların sınırlı olarak mücadeleye katılması ve kurtarılmış bölgelerde bazı idari atamaların yapılması" gibi var olduğunu ileri sürdüğü uygulamalar da bu kapsamda önemlidir. Ayaklanmada rol alanların mevcutları açısından Türk Devleti'nin istihbarat

²²⁹ Çay (1993, s.401), 1926 yılı Mayıs başlarında İran sınırını geçerek Beyazıt köylerinden hayvan çalan Yusuf Taşo ve çetesinin Ağrı yaylalarına sığınması ile bir seri olayların başladığını yazmaktadır. Yusuf Taşo'nun Çeçeli aşiretinin Hesesori kolunun aşiret reisi Bro Haso Telli'ye (Süphandağ (2012), Kürtçede Broye Heke Telliye olarak adlandırmaktadır) sığınması ve zamanla Kürt ulusçusu grupların Bro Haso Telli etrafında toplanması sonucu Birinci Ağrı Harekâtı meydana gelmiştir.

raporlarından derlediği bilgilere göre Hallı (1972, s.171), Birinci Ağrı Harekâtı'nda 200 kişilik bir grubun Demirkapı bölgesinde, 100 kişilik bir grubun Serdarbulak bölgesinde, 50 kişilik bir grubun Bulakbaşı bölgesinde, 400 kişilik bir grubun Küçük Ağrı Dağı bölgesinde, 400 kişilik bir grubun ise Dere doğusunda bulunduğunu bildirmektedir. İkinci Ağrı Harekâtı'ndan önce alınan bilgilere ve yapılan keşiflere göre ise, eli silâh tutan ayaklanmacı sayısının 800 kadar olduğu kabul edilmektedir (Hallı, 1972, s.213).

Yukarıda gelişimi izah edilen Ağrı Ayaklanması'nın bastırılması ile ilgili alınan tedbirler ve ayaklanmaya karşı koyma faaliyetleri şu şekilde gelişmiştir: 1926 ve 1927 yıllarında yapılan Birinci ve İkinci Ağrı Harekâtlarında, ordu birlikleri zaman zaman yenilgiye uğramış, sınırın Küçük Ağrı eteklerinin İran topraklarında olması ve kontrol edilememesi nedeniyle harekâtlardan istenen netice alınamamıştır. Sınırın coğrafi yapısından kaynaklanan bu zafiyet Üçüncü Ağrı Harekâtı'ndan önce İran'la yapılan sınır düzeltmesi²³⁰ anlaşmasıyla giderilerek, üçüncü harekâtta ordu birlikleri sonuç alabileceklerdir.

Alakom'un (2011, s.109) iddiasına göre, 1928 yılında bazı devlet yetkilileri Ağrı Ayaklanmasını yönlendiren ayaklanma liderleri ile görüşme isteğinde bulunmuşlar, Ankara'dan gelen İstanbul ve Beyazıt milletvekilleri, Karakilise (Ağrı) Valisi, askeri ve jandarma temsilcileri, Diyadin ve Beyazıt Kaymakamlarından oluşan bir heyet, 60 kişilik ayaklanmacı grubun korumasında görüşmenin yapılacağı yer olan Şeyhli Köprüsü'ne gelen ayaklanma askeri liderleri İhsan Nuri, Bro Haso Telli, Halis Öztürk, Ferzende Bey gibi şahıslarla görüşmüşlerdir. Yine bu iddiaya göre Kürt tarafı kendi istemlerinin gerçekleşmeyeceğini anlayınca görüşmelere son verilmiş ve heyetler kendi bölgelerine dönmüşlerdir. Söz konusu görüşmenin gerçek olması halinde, ayaklanmaya karşı koyan hükümetin konuyu sadece askeri kuvvetlerin komutanlarının inisiyatifine bırakmamış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hallı'nın (1972, s.334) aktardığı, Üçüncü Ağrı Harekâtı öncesi Genelkurmay Başkanlığının "Kürtlük ülküsünün mevcut olduğu muhakkak ise de, halen Kürt bağımsızlığı, kişisel emellerini bu isim arkasında saklayan mahdut bir zümrenin, aynı zamanda bu bölgede siyasî emelleri bulunan yabancılara dayanarak ortaya attığı bir

²³⁰ Ağrı Harekâtı'nın icrasından sorumlu olan 3. Ordu Müfettişliği, 25 Ağustos 1927'de Genelkurmay Başkanlığına yazdığı yazıda, Haziran 1927'de yapılan İkinci Ağrı Harekâtı'nda ayaklanmacıların çoğunlukla İran'a kaçmış olmaları nedeni ile istenilen kesin sonucun elde edilemediğini, bu bölgede ayaklanmacılara karşı yeni bir harekâtın gerektiğini, ayaklanmacıların yine İran'a kaçmaları muhakkak olduğundan, İran hükümetiyle gerekli siyasî ilişkilerin sağlanmasına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (Hallı, 1972, s.214).

tehdit propagandasıdır.....” şeklindeki ifadeleri, AKK programının ayaklanmacıların propagandasını boşa çıkarma gayretlerine örnek teşkil etmektedir.

1931 tarihli 1850 sayılı *İsyan mıntıkasında işlenen afalın suç sayılmayacağı hakkında kanunun* 1’inci maddesinde zikredilen “Erciş, Zilan, Ağrı Dağı havalisinde vuku bulan isyanda, bunu müteakip 1.Umum Müfettişlik mıntıkası ve Erzincan’ın Pülümür kazası dahilinde yapılan takip ve tedip hareketleri münasebetiyle, 20 Haziran 1930’dan 1 Aralık 1930 tarihine kadar askeri kuvvetler ve devlet memurları ve bunlar ile hareket eden bekçi, korucu, milis ve ahali tarafından isyanın ve bu isyana alakadar vakaların tenkili emrinde gerek müstakilen ve gerekse müştereken işlenmiş fiiller ve hareket suç sayılmaz” (Alakom, 2011, s.115) şeklindeki ifadeler anayasal temel hak ve hürriyetlerin ihlalinin kanunla suç olmaktan çıkarılmış olması gibi *garip* yönüyle ilginç olduğu kadar, AKK faaliyetinde görev alan devlet görevlilerine sağladığı *koruma, destek ve moral* yönüyle önemli görülmektedir.

Ağrı Ayaklanması’nın bastırılmasında alınan çok sert tedbirlerden sonra yeni bir silahlı harekete girişebilmek için Kürt ulusçularının uzun bir süre beklemesi gerekmiştir. Aralarda Dersim başta olmak üzere bazı yerlerde ufak çaplı huzursuzluklar olsa da hiç birisi 1937 ve 1938 yıllarında vuku bulan Dersim Ayaklanması gibi sonuç alıcı etkiler doğuramamış, Dersim Ayaklanması’nın bastırılmasından sonra yaklaşık yarım asır boyunca Kürt ulusçuları tarafından mevzi muharebelerini gerektirecek tarzda büyük çaplı silahlı eylemlere girişilmemiştir.

4.2.1.3.3. Dersim Ayaklanması

1937–1938 yıllarında meydana gelen Dersim Ayaklanması’na geçmeden önce Dersim’in Kürt ulusçuluğu konusundaki müstesna yerinden bahsetmek gereklidir. Dersim hakkında 1937-1938 hareketinden önce hazırlanmış olan çok sayıda rapor, bize, bu bölgenin geçmişten beri sürekli olarak bir başkaldırı potansiyeli bulunduğu düşünülüğünü göstermektedir. Bir bölge hakkında yapılacak harekât öncesinde bu kadar çok sayıda rapor hazırlanmış olmasının işaret ettiği önemli gerçekler arasında; birincisi, bu bölgenin ayaklanma faaliyetine, zaten ayaklanmaya karşı koyma harekâtının vuku bulduğu 1937–1938 yıllarından çok önce başlanmış olduğunu göstermesidir. İkinci olarak ise bu bölge, söz konusu raporlarda da açıklandığı şekilde,

sürekli olarak bir başkaldırı potansiyeli taşımakta ve Dersim’de kendini gösteren ‘otorite tanımazlık’ yeni kurulan Cumhuriyet için ciddi bir tehdit teşkil etmektedir.²³¹

Dersim Ayaklanması’nın kendisinden önceki ayaklanmalardan önemli bir farkı bulunmaktadır. Gerek Şeyh Sait, gerekse Ağrı Ayaklanmalarında, ayaklanmalar, devlet güçlerinin hazırlıksız oldukları bir zamanda ayaklananlar tarafından devletin o bölgelerde güçsüz olduğunu düşündükleri anlarda meydana getirilmiştir. Ancak, tarihe Dersim Ayaklanması olarak geçen 1937–1938 yıllarında meydana gelen olaylar zinciri ise, eş zamanlı olarak devletin kendisinin de bu yıllar için hazırlık yapması sonucunda devletin kendisinin en güçlü olduğunu düşündüğü zamanda ortaya çıkmıştır. Mesela bölgenin kontrol altına alınması için yıllar süren hazırlıklarla yollar ve karakollar yapılmış, halkın eğitilebilmesi için okullar açılmış, devlet otoritesinin tesis edilebilmesi için askere alma, vergi toplama gibi faaliyetlere teşebbüs edilmiştir. Devlet bu olayda ayaklanmacıların hazırlıklarının bir adım önünde, kendinden önceki ayaklanmalara nazaran planlı bir şekilde, ayaklanmaya karşı koymanın askeri faaliyetlerine sürekli bir hazırlık içinde olmuştur. Sonuçta devletin, devlet olmaktan kaynaklanan vazifelerini yapınca ayaklanmaya sebep olması gibi bir garabet oluşmuştur ve bu tedbirleri aldığı anda ayaklanmaya sebep olacağını bilmesi gerektiği suçlamasıyla da, Dersim Ayaklanması’nın, *devletin planlı olarak yaptığı bir “katliam” olduğu* şeklinde özellikle Kürtçü çevreler ve dönemin hükümetini itibarsızlaştırmak isteyen “İslamcı” çevreler tarafından eleştiriye uğradığı görülmektedir. Muhtemelen bu nedenledir ki, 10 Kasım 2011 tarihli *Zaman* Gazetesi’nde Habip Güler imzalı *Dersim Katliamının Sorumlusu Devlettir* başlıklı yazıda²³² CHP Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün’ün “Ordu harekât yapınca insanlar kendini korumak için silahlanmışlardır. Resmîyette ise bir isyan olduğu ve devletin de bunu bastırdığı tezi savunuluyor. Çünkü Başbakan’ın (Cumhurbaşkanı Tayip Erdoğan) deyimiyle ‘50 bin insanın öldürüldüğü’ bir operasyonun meşrulaştırılması için orada bir isyan oluşturulması gerekiyordu. Dersim İsyanı, sonradan icat edilmiş bir şeydir, öyle bir şey gerçekte yoktur” şeklindeki sözlerine yer verilmiştir.²³³

²³¹ Dersim Kürtleri etnik ve demografik özellikleri itibarıyla sadece Türklerin genelinden değil, diğer Kürtlerden de farklıdır. Dersimlilerin etnik kökenlerinin çok tartışmalı olduğunu ifade eden Aygün’e (2011, s.26) göre, bu yüzyıla kadar Ermeniler, Alevi Zazalar, Alevi Kürtler ve Alevi Türkmenlerin bir arada yaşadığı bölge halkı, kendisine *Kırmanc*, yaşadığı coğrafyaya da *Kırmanciye* adını vermiştir. Aygün, *Kırmanc* kelimesinin, ulusal bir kimliği tanımlamaktan ziyade inançsal bir Alevi-Kızılbaş üst-kimliği anlamına geldiğini ve bölgedeki Zazaca, Kürtçe ve Türkçe konuşan Alevi-Kızılbaş toplulukların tümünü işaret ettiğini ifade etmektedir.

²³² zaman.com.tr/politika_chpli-huseyin-aygun-dersim-katliaminin-sorumlusu-devlet-ve-chpdir_1200334.htm

²³³ Aygün, “ayaklanmacıların talepleri yerine getirilseydi, bu olaylar olmazdı” demek istiyorsa, tabii ki Dersim’in *özerk* olması halinde Türk Devleti tarafından böyle bir ayaklanmaya karşı koyma harekâtının yapılmayacağı ve kimsenin ölmeyeceği ihtimal dahilindedir. Ancak kendi kaderini tayin hakkını ilk

Dersim Ayaklanması'ndan önce, bölge ile ilgili olarak hazırlanmış olan bazı önemli raporlardan da bahsetmek gereklidir. Şimşir'in (2009, s.372–388) Diyarbakır Valisi Cemal Bey (1926), Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey (1926), Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak (1930), Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya (1931), 1.Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey (1931), İsmet İnönü (1935) ve Celal Bayar (1936)'a ait olduğunu ifade ettiği raporlardan Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a atfen ifade edilen "Dersimli okşamakla kazanılmaz, Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı..." şeklindeki sözleri ilginç olduğu kadar, devlet yetkililerinin bölgeye karşı geliştirmiş olduğu önyargı birikiminin boyutunu göstermesi açısından da önemlidir. Bu nedenle, Dersimlinin kim olduğu ve Dersim'in geçmişinin ne olduğu sorularına da cevap bulunması yerinde olacaktır:

Yılmazçelik (2010, s.167), 1848 tarihinde (Bedirhan Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra) yeniden teşkil edilen Diyarbakır vilayetine dahil edilmek üzere oluşturulan Dersim sancağında, bu tarihten beri yerel aşiretler tarafından bölgede devlet otoritesini tesis etme çabalarına engel olduğunu ifade etmektedir. "...Dersim ekrad ve eşkiyasının ıslah-ı hal ve terbiyesi madde-i matlubası bu kerre tamamiyle husule gelerek silahlarının toplandığı..." şeklinde 9 Kasım 1851 tarihli bir Osmanlı belgesine dayanarak daha sancağın ilk kurulduğu yıllarda bu olayların görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Dersim aşiretlerinin çoğunluğunun 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Ruslarla temasa geçmesi ve bölgede asayişsizliğin sürmesiyle birlikte 1880 tarihinde Hozat merkez olmak üzere *Dersim vilayeti* oluşturulmuş, 1888 tarihinde ise *mutasarrıflığa* dönüştürülerek Harput vilayetine bağlanmıştır. Dersim mutasarrıflığı 1892 tarihinde Dersim Kumandanlığıyla birleştirilerek yönetim askeri idareye verilmiştir (Yılmazçelik, 2010, s.173). Yılmazçelik'in (201, s.176) alıntıladığı, Dersim sancağındaki aşiretlerin sebep olduğu olaylar üzerine 1896 tarihinde Anadolu Genel Müfettişi Müşir Şakir Paşa ve Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa tarafından yazılmış olan bir raporda, "Dersim bölgesi halkının, arazinin sarplığı sebebiyle sık sık yaptıklarının yanlarına kar kaldığı, bundan cesaret alarak hükümetin emirlerine uymadıkları, vergi ve asker vermedikleri; aşiret reisleri ve seyitlerin emir ve yasaklarına uyan halkın, bunlar tarafından suça yönlendirildiği ancak yolların yetersiz olması sebebiyle asker gönderilemediği için suçluların cezasız kaldığı " gibi hususlara değinilmektedir. Raporun, Dersimlilerin 'ciddi

olarak ortaya atan devletlerden Rusya'nın, SSCB'nin dağılmasından sonra Çeçenistan örneğinde görüldüğü gibi, hiçbir devletin silahlı ayaklanmalarda böyle bir talebe kendiliğinden rıza gösterdiği bir örnek bulunmamaktadır. Dolayısıyla Dersim'de büyük acılara yol açan devletle vatandaşın karşı karşıya gelmesinin, her iki taraf açısından da en az yüzyıl öncesine dayanan bir cehalet ve taassubun birikiminin kaçınılmaz sonucu olduğu ihtimali daha yüksek gözükmektedir.

bir şekilde' ıslah edilmeleri için alınması gerektiğini talep ettiği tedbirler arasında ise muhtemel bir mukavemete karşı bölgeye 20 tabur kuvvet tahsisi; Erzincan-Elazığ yolunu birleştiren Hozat yolunun askerlerin yardımıyla inşasına başlanması, Dersim halkının bu yol yapımında yevmiye karşılığında çalıştırılarak vahşetlerinin önlenmesi; maksadın, ahaliye ziraat ve ticaret kapısı açacak yolu açmak ve rahat yaşamalarını sağlamak olduğu telkin edilerek bölgenin ıslahı; nüfus sayımının tamamlanarak bölgeden asker toplanması; Çemişgezek ve Mazgirt gibi itaatkâr halkın bulunduğu kazaların Elazığ Vilayeti'ne bağlanması, Dersim Sancağı'nın lağvedilmesi; Ovacık, Hozat, Kızılkilise (Nazımiye) ve Kuzican (Pülümür)'da sıkıyönetim ilanı ile kaymakamlık ve müdürlük vazifelerinin o bölgede bulunan idari amirler ve subaylara verilmesi, uygun beş-altı yerde ilkokulların açılması, eğitim görececek çocukların yevmiye ve elbise verilerek teşvik edilmesi gibi konular bulunmaktadır. Dersim hakkında Cumhuriyet döneminde hazırlanan ilk raporlardan olması münasebetiyle İçişleri Bakanlığı tarafından Elazığ'da bulunan Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'e hazırlattırılan ve Hallı (1972, s.376) tarafından alıntılanan 2 Şubat 1926 tarihli raporun aşağıda sunulan önemli kısımları, Dersim hakkında Devlet'in düşüncelerini göstermesi açısından önemlidir:

... Dersim gittikçe Kürtleşiyor, ölküleşiyor ve dolayısıyla tehlike büyüyor. Hükümeti senelerden beri meşgul etmekte bulunan Dersim meselesi, eski idarenin seyyiat mirasından başka bir şey değildir. ... Dersim, Cumhuriyet Hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selâmeti bakımından mutlaka lâzımdır.... Son derece zeki, kurnaz ve hileci olan bu halk, Hükümetin zayıf veya kuvvetli olduğuna göre müteceviz veya itaatlidir. Okul açmak, yol yapmak, refah sebeplerini sağlayacak fabrikalar kurmak, kendilerini meşgul etmeye yarayan çeşitli sanayi işleri sağlamak, özet olarak yurt sahibi yapmak veya uygarlaştırmak suretiyle ıslaha çalışmak hayalden başka bir şey değildir. Cehaletin, geçim darlığının, iç ve dış aldatmaların, Kürtlük eğilimlerinin, son irtica hareketini tedibden doğan intikam hislerinin, dinî ve içtimaî devrimler vesilesi ile kara kuvvetlerin uyandırdığı kötü telkinlerin etkisi altında bulunan avam halk; reis, şeyh, bey ve ağanın esir ve oyuncuğudur. ... daha fazla geciktirmeye tahammülü kalmayan Dersim meselesinin bir an önce halli uygun bir ileri görüşlülük olur...

Görüldüğü gibi Dersim'de 1937 Ayaklanması'na kadar gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde çok sayıda olay meydana gelmiş ve hükümetleri meşgul etmiştir. Bunlar arasında; belli başlı olaylar Doğan (2012, s.158) tarafından verilen 1892 Koçuşağı ve Şamuşağı olayları, 1907 Koçuşağı ve Resik aşiretlerinin sebep olduğu olaylar, 1908'de 4. Ordu'nun bölgeye müdahalesi, 1909 Haydaranlar Aşireti olayı, 1914 Kırgan Aşireti olayı, 1916 Ferhatuşağı Aşireti olayları, 1926 Koçuşağı²³⁴ olayı ve 1930

²³⁴ Koçuşağı Olayı'nın, daha sonra Ağrı Ayaklanması'na destek verilen Pülümür Olayı'na benzer şekilde Dersim Kürtlerinin Şeyh Said Ayaklanması'na bir desteği olduğu şeklinde görüşler vardır. Çay'ın (1993, s.416), Şeyh Sait Ayaklanması'na katılıp Dersim dağlarına sığınanların birtakım girişimleri ile Koçuşağı aşiretinin civar aşiretler üzerindeki şekavet ve çapulculuklarına devam etmeleri üzerine 7 Ekim-30 Kasım 1926 tarihleri arasında Albay Mustafa Muğlalı komutasında tedip harekâtı yapıldığını ifade eden sözleri de

Pülümür²³⁵ olayları sayılabilir. Ancak 1920–21 döneminde Kuzeybatı Dersim Kürtlerinin de iştirak ettiği Koçgiri Ayaklanması gibi olayların dahil edilmemiş olduğu görülmektedir. Yalçın (2007, s.114) ise, 1876 yılından bugüne kadar Dersim üzerine on bir adet askeri harekât yapıldığını ileri sürmektedir.

Günel'in (1999, s.70) iç nedenleri olarak *aşiret yapısı, din ve mezhep* faktörü ile *Kürtçülük* faktörünü; dış nedenleri olarak ise *İngiliz, Fransız, Rus, Ermeni ve Amerikan etkilerini* saydığı 1937–38 olaylar zincirinin sebepleri Akgül'e (2000, s.45) göre 1920'li yılların sonuna kadar gitmektedir. Esasen 1935 yılında çıkartılan kanunlardan sonra bazı aşiretlerin bölgelerinde yapılmaya başlanan yollara ve karakollara karşı eylemleri 1936 yılında başlamış olmakla birlikte, literatürde Seyit Rıza'nın²³⁶ yakalanarak idam edildiği *Birinci Dersim Ayaklanması* olarak bilinen olay, 21 Mart 1937'den 10 Eylül 1937'de Seyit Rıza'nın yakalanmasına kadar geçen sürede meydana gelmiştir. *İkinci Dersim Ayaklanması* diye bilinen olaylar zinciri ise Ocak-Eylül 1938 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

1934 yılındaki *İskân Kanunu*²³⁷ ve 1935 sonunda çıkartılan *Tunceli Kanunu*²³⁸, Dersim'in ağa, şeyh ve seyitlerinin büyük bir direnç göstermelerine ve asıl büyük olayların başlamasına neden olmuştur. Çay (1993, s.416–425), 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen 2884 sayılı *Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkındaki Kanun* ve 6 Ocak 1936 tarihinde Tunceli, Bingöl ve Elazığ'ı kapsayacak şekilde *Dördüncü Umum Müfettişlik Kurulmasıyla İlgili Hükümet Kararnameleri* ile Dersim'de merkezi otoritenin

bu mahiyettedir. Ancak, Dersim Kürtlerinin Alevi oluşu nedeniyle Şeyh Sait ayaklanmasının ileri gelenleriyle Dersimli aşiret reislerinin anlaşamadığı, birkaç kez bir araya gelmelerine rağmen ortak hareket edemediklerine dair anlatılan rivayetlerin bulunduğunu belirtmek gerekir. Seyit Rıza ile Şeyh Sait'in de bir araya geldiğini ileri süren hikâyelere karşı, Akyürekli'nin (2012, s.146), Şeyh Sait ile Seyit Rıza'nın gerçek hayatta hiç bir araya gelmediklerini ve birbirlerini hiç görmediklerini ve tanımadıklarını ifade eden sözlerini dikkate almak gerekir.

²³⁵ O tarihlerde bitmek üzere olan Ağrı Ayaklanması'nın desteklenmesi kapsamında Pülümür'de bir takım olayların meydana geldiği Baytar Nuri (Dersimli)'nin anılarından anlaşılmaktadır. Pülümür'deki bu olaylar üzerine 8 Ekim–14 Kasım 1930 tarihleri arasında ayaklanmaya karşı koyma harekâtı icra edilmiştir.

²³⁶ TBMM Dördüncü ve Beşinci Dönemler Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı Uluğ'un 1925–1928 yılları arasında bölgeye yaptığı ziyaretlerde Seyit Rıza hakkında "Bu adam Dersim'in karanlık vicdanında bir urdur. Seyit Rıza varken bunların ne Türklüğü ne insanlığı kalır" dediğini aktaran Doğan (2012, s.160), Dersim'de lider olarak benimsenen Seyit Rıza'nın hem ağa hem de seyit olması nedeniyle sağladığı otoritenin resmi makamların hoşuna gitmediğini yazmaktadır.

²³⁷ 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen İskân Kanunu ile *aşiret reisliği, şeyhliği, beyliği ve ağalığı* ortadan kaldırılmaktadır. Topraklarına ve tasarrufları altındaki mallarına el konulan aşiret efradının göç ettirilmesine veya devletin istediği bölgelerde iskân ve yerleşmelerine karar verilmiştir. 25 Aralık 1935 tarihli *Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun*, Dersim aşiret sistemini yıkmayı hedeflemiştir.

²³⁸ 25 Aralık 1935'te çıkarılan 2884 sayılı *Tunceli İlinin İdaresi Hakkındaki Kanun*da geçen "...Vali ve komutan, bakanların haiz oldukları bütün yetkileri haizdir. ...Cumhuriyet savcısının iddianamesi sanığa tebliğ edilmez. ...Vilâyet içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kesindir. ...Vali ve komutan, emniyet ve asayiş bakımından lüzum görürse il halkından olan fertlerin ve ailelerin... il içinde oturmalarını menetmeye yetkilidir. ...İdam hükümlerinin vali ve komutan tarafından teciline lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur..." (Hallı, 1972, s.489) gibi hususların AKK faaliyetlerinin icrasından sorumlu komutanı olağanüstü yetkilerle donattığı görülmektedir.

güçlenmeye başladığını; bu durumun Seyit Rıza liderliğinde bir ayaklanmayı başlattığını öne sürmektedir. Özer (2011, s.318) de, hükümetin 1935'ten itibaren bölgeye askeri yollar inşa ederek 25 bin asker yığdığını; *Vali-Komutan* General Abdullah Alpdoğan'ın Dersim Kürtlerinden bölgelerine özerklik verilmesi talebiyle kendisine gelen bir heyeti 1937 baharında idam ettiğini ileri sürmektedir. Doğan (2012, s.160) da aynı heyetle ilgili olarak, 1937 Nisan'ında Rızan, Haydaran, Yusufan, Kureyşan, Abbasuşağı ve Bahtiyaruşağı aşiret reisleri ile Seyit Rıza'nın "Hükümet bizi askerle ıslah etseydi çoktan başlamıştı. Asker gönderemez, diğer işlerle meşguldür" düşüncesiyle hükümete bir ultiatom gönderdiklerini, bu ultiatomda karakol yapılmaması, köprü kurulmaması, kaza ve nahiye kurulmaması, silahlarına dokunulmaması, vergilerin pazarlık usulü toplanması şeklinde koşullar ileri sürüldüğünü ifade etmektedir.

Hallı (1972, s.379), Dersim Ayaklanması olarak bilinen olayların başlangıcının, 20/21 Mart 1937 gecesi Pah Bucağı ile Kahmut Bucağını birbirine bağlayan Harçık Deresi üzerindeki tahta köprünün yıkılması ve köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattının tahrip edilmesi olduğunu ifade etmektedir.²³⁹ Daha sonra 26/27 Mart 1937 gecesi Sin Bucağı'ndaki²⁴⁰ karakolun telefon irtibatları kesilmiş, müteakiben 1/2 Mayıs gecesi toplamda 300–350 kişi kadar olduğu tahmin edilen bir ayaklanmacı grubunun Mazgirt ve civarındaki askeri birliklere silahlı saldırısı vuku bulmuştur. 3 Mayıs 1937'de Türk Hava Kuvvetleri uçaklarının Keçiseken Köyü'nü bombalamaları ile ayaklanmaya karşı koyma harekâtının askeri bölümü fiilen başlamıştır. 3 Mayıs 1937 tarihinde ilk kadın savaş uçağı pilotu, Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in de bizzat iştirak ettiği Türk Hava Kuvvetleri uçaklarının önde gelen aşiret reislerinin toplantıda olduğu Keçiseken köyünü bombalaması (Doğan, 2012, s.162) olayı, Birinci Dersim Harekati'na damga vurmuştur.

Bir gün önceki önemli hava harekâtının doğurduğu moral gücünün de etkisiyle, 4 Mayıs 1937 tarihinde Genelkurmay Başkanlığından bölge halkına dağıtılmak üzere Dersim bölgesinden sorumlu olan Dördüncü Genel Müfettişliğe gönderilen, Türkçe ve Kürtçe olarak çoğalttırılan aşağıdaki metin, ilginç bir propaganda ve psikolojik hareket örneği olarak önemlidir:

²³⁹ Bu çalışmanın yazarı, Tunceli'de değişik sürelerle toplam üç yıl görev yapmış olup, günümüzde Pah bucağının adı *Kocakoç*, Kahmut'un ise *Sütlüce*'dir. Bugün için Kocakoç ve Sütlüce merkez ilçeye bağlı köy statüsündedirler.

²⁴⁰ Bugünkü adıyla Merkez ilçeye bağlı *Geyiksuyu* köyü olup, Tunceli ile Ovacık arasında Tunceli merkezine 30 km. mesafededir.

Cumhuriyet Hükümeti sizi şefkat ve merhamet kucağına almak, sizi mesut etmek istiyor. İçinizde bunu anlamayanlar çoktur ki, ona hümsizlik ediyor veyahut içinizde bazıları şahsî menfaatleri için sizi kurban vermek istiyor. Cumhuriyet Hükümeti bu gereği bildiği içindir ki, sizlere son ihtarı yapıyor. Onun size son şartları şudur; sizi ayaklandırmaya çalışan zavallıları Cumhuriyet Hükümetine teslim ediniz veyahut onlar kendileri teslim olmalılar. Bu takdirde cümleniz masum kalacaksınız. Teslim edilenler veya kendiliğinden teslim olanlar dahi Cumhuriyetin adil muamelesinden başka hiç bir şey görmeyeceklerdir. Bu suretle siz kıymetli vatandaşlarımızdan hiç birinin burnu kanamayacaktır. Aksi takdirde yani dediklerimizi yapmazsanız her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Cumhuriyetin kahredici orduları tarafından mahvedileceksiniz. Cumhuriyet Hükümetinin bu son şefkat ve merhametini bildiren bu bildirisini 24 saat çoluk çocuk ve çocuğunuzla beraber okuyun, düşünün ve çabuk cevap verin. Yoksa hiç istemediğimiz halde sizi mahvedecek olan kuvvetler harekete geçeceklerdir. Devlete itaat gerektir. (Hallı, 1972, s.391)

Devletin vatandaşına karşı göndermiş olduğu bu tehdit mesajının gönderildiği 4 Mayıs 1937 tarihinde, Bakanlar Kurulunun, Atatürk'ün ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da hazır bulunduğu bir toplantıda *çok gizli* olarak aldığı kararın 13'üncü maddesinin "Bu defa isyan etmiş olan mıntikalardaki halk toplanıp başka bir yere nakil olunacaktır. Ve bu toplama ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir" (Hallı, 1972, s.489) (Zelyut, 2013, s.294) şeklindeki hükmü, ayaklanma sonrasındaki zorunlu iskana temel teşkil eden hükümet direktifidir. Aynı kararın sonunda ayrı bir değerlendirme yapılarak, "Sadece taarruz hareketi ile ilerlemekle yetindikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanlar ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kâmilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür" ifadeleri ayaklanmaya karşı koyma tedbirlerinin şiddetini göstermektedir.

1937 yılının Mart ve Eylül ayları arasında yoğun askeri çatışmalarla cereyan eden birinci bölüm AKK harekâtı Seyit Rıza'nın teslim olması ile sona erince, 19 Ekim 1937'de Genelkurmay Başkanlığınca, birliklerin 22 Ekim 1937'den itibaren garnizonlarına dönmeleri emredilmiştir. Bu harekât sırasında, Hallı'nın (1972, s.409) aktardığına göre, Tunceli'den 4076 tüfek, Erzincan'dan 789 tüfek ve Bingöl'den 126 tüfek olmak üzere toplam olarak 4991 tüfek ele geçirilmiştir. Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlayan yargılamalar 15 Kasım'da sonuçlanmış, 11 kişi idama, 33 kişi de ağır hapse mahkûm olmuştur. İdam mahkûmlarından 4'ünün çok yaşlı olmaları sebebiyle ölüm cezaları 30'ar yıl hapse çevrilmiştir. Seyit Rıza, oğlu Hüseyin, Kureşanlı Aşireti Reisi Hasso Seydo, Yusufanlı Aşireti Reisi Kamer oğlu Fındık, Demenanlı Aşireti Reisi Cebrailoğlu Hasan, Kureşanlı Ulukiyeoğlu Hasan ve Mirzaoğlu Ali'nin idam cezaları aynı gün infaz edilmiştir (Doğan, 2012, s.164).²⁴¹

²⁴¹ Bozdağ'ın (2009, s.128) İhsan Çağlayangil'in anılarından aktardığına göre Seyit Rıza'nın idam sehпасına gidişinde Seyit Rıza, meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa seslenerek: "Evlad!

1938 yılında cereyan ettiği kabul edilen Dersim Ayaklanması'nın ikinci bölümü ise, 2 Ocak 1938 tarihinde asker kaçaklarını aramakla görevli yedi kişilik bir jandarma müfrezesinin Kalan²⁴² bölgesinde pusuya düşürülmesi ve aynı grubun Mercan Karakolu'nu basarak iki erin hayatını kaybetmesi (Akyürekli, 2012, s.153) üzerine başlamıştır.

McDowall (2005, s.208), 1938 ilkbaharında ayaklanmacılara karşı hava bombardımanı, gaz ve topçu atışlarının yapılmaya başlandığını, ayaklanmacıların teslim olmayı reddetmeleri üzerine köylerin ateşe verildiğini, Ağustos'a kadar 50 bin civarında askerin ve 40 kadar keşif ve bombardıman uçağının Dersim bölgesinde konuşlandığını, bu birliklerin Dersim'in tamamını bir baştan diğer başa kat ettiklerini açıklamaktadır. İkinci Dersim Harekâtının da planlanan hedeflerine ulaşılarak sonuçlanmasını müteakiben, 16 Eylül 1938 sabahından itibaren, Dersim harekâtına katılan birlikler demiryolu ve kara yürüyüşleri ile esas garnizonlarına dönmeye başlamışlardır. Harekâtın komutasını üstlenen 3'üncü Ordu Komutanlığınca verilen rapora göre; arama-tarama harekâtında tarama bölgesi içinden ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmış, bölgede aranan 101 kişiden 73'ü ele geçirilmiş, 1019 silâh toplanmıştır (Hallı, 1972, s.478).

Kürtçü yazarlardan Westrheim'in (2008, s.18), Dersim Ayaklanması'nda (1938) yüz binden fazla Kürt'ün öldürüldüğünü ve 47 aşiret reisinin asıldığını, Kürtlerin, Türkler tarafından zalimce baskı altına alınarak yüz binlerce Kürdün Türkiye'nin Batısı'na zorla göç ettirildiğini iddia eden doktora tez çalışmasında verdiği rakamların, istatistiksel gerçeklerle mantıksal olarak uyuşmadığını belirtmek gerekir. Zira bölgede yaşayan çokluk çocuk bütün Kürtlerin ayaklanmacı olarak ele alınması halinde dahi Dersim'in toplam nüfusu hiçbir dönemde 100 bin olmamış, 23 Mart 1936 tarihinde Tunceli Vali-Komutanı Ragıp Gümüşpala tarafından hazırlanan aşiretler hakkındaki rapora (Yıldırım, 2011, s.85) göre de toplam aşiret miktarı 69 olarak gösterilmiştir. Raporda bahsedilen aşiretlerin önemli bir kısmı da ayaklanmaya katılmamış, çevre illerle karışık aşiretlerdir. Zaten bu rakamlar yine Kürtçü görüşleriyle bilinen XXIV. dönem CHP Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün (2011, s.26) tarafından yapılan çalışmada ileri sürülen "1938 yılında Batı illerine en az yedi bin en çok da on iki bin kişinin sürüldüğü" yönündeki görüşlerle de uyuşmamaktadır.²⁴³

kerbelayih! Bi hatayih! Cürümdür... Zulümdür... Cinayettir" diyerek sehpaye yürümüş, çingene cellâdı itip, kendisi ipi boynuna geçirmiş ve sandalyeye ayağı ile tekme vurmuştur.

²⁴² Bilindiği üzere o zamanki Dersim vilayetinin merkezi bugünkü Tunceli il merkezi değil, Hozat'tır. Bugünkü Tunceli il merkezinin yerinde o zaman Kalan kazasının Mameki bucağı bulunmaktadır.

²⁴³ Bir İngiliz tarihçisi olan Elphinston'a dayandırdığı verileri aktaran Ciment'e (1996, s.47) göre ise, Dersim AKK harekâtında 40 bin kadar Kürt öldürülmüş, 3 bin civarında aile sürgüne gönderilmiştir.

Dersim Ayaklanması'na karşı koyma harekâtı ile ortaya konulan yöntem ve teknikler sonraki dönemlerde birçok tartışmalara konu olmuş, devletin ayaklanmacılara orantısız şiddet kullandığı yolunda günümüz devlet adamları dahil olmak üzere ilgili çevrelerce eleştiriler yöneltilmiştir. Örneğin günümüz Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın, başbakan olduğu dönemde ayaklanma döneminin hükümet politikalarını suçlayarak 23 Kasım 2011 tarihli gazetelere yansıyan haberlerde²⁴⁴, "Dersim'de yapılanlar için devlet adına özür dilediği" belirtilmektedir. Erdoğan, 8 Ağustos 1939 tarihli Jandarma Umum Komutanlığından Başbakanlığa gönderilmiş olan rapora dayanarak 1936, 1937, 1938 ve 1939'da, toplam 13 bin 806 kişinin öldürüldüğünü açıklamaktadır. Aynı konuşmasında, 23 Aralık 1938 tarihli Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Celal Bayar döneminde hazırlanan bir kararnameye göre; "Tunceli'den garba nakillerine karar verilen 11 bin 683 kişinin mürettep mahallerine sevk ve iskânları icra edilmiş ise de, muhtelif mahallerde aynı evsafi haiz ve sevke hazır bir vaziyette bulunan 514 şahıs ile birlikte yekûnu, kararnamelerle tespit edilen miktarı geçeceğinden dağlarda ve mağaralarda saklanmaları ve kış münasebeti ile barınamayarak dehaletleri umulanlarla beraber daha 2 bin kişinin ilişik listede yazılı yerlere sevk ve iskânları, dâhiliye vekilliğinin teklifi üzerine icra vekilleri heyetinin toplantısında onanmıştır" şeklinde ifadelerle atıfta bulunarak göç ettirilenlerin sayısına dair bilinen son verileri de açıklamış olmaktadır.

Dersim Ayaklanması'ndan sonra uzun bir süre Türkiye'de herhangi bir Kürtçü ayaklanma vuku bulmamış, Kürtçülükle ilgili herhangi bir ayaklanmanın meydana gelememesi için çok sıkı tedbirler alınmıştır. Ancak, Kürtlerin yalnızca Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamamaları ve dolayısıyla Kürtçülük konusunun Türkiye'nin kendi iç dinamikleri ile çözülebilmesinin çok ötesinde bulunması gibi nedenler başta olmak üzere son dönemde meydana gelen Kürtçü ayaklanmanın temelleri, Kürtçülüğün yeniden doğuş dönemi olarak adlandırılabilir 1960'lı ve 70'li yıllarda tekrar atılmaya başlanmıştır.

4.2.1.4. Yeniden Doğuş Dönemi

Bu dönemde herhangi bir Kürtçü ayaklanma meydana gelmemiş olmakla birlikte, özellikle 1970'li yıllarda radikal Kürtçü akımların genellikle sol temaları kullanarak ortaya çıktığı görülmektedir. Hemen hemen tamamının sosyalist oluşumlar içinde yetiştiği radikal Kürtçü örgütler, ileri aşamada bazılarının diğer ülkelerdeki Kürtçü

²⁴⁴ [<http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dersim-icin-ozurdiledi/siyaset/siyasetdetay/23.11.2011/1466430/default.htm>], (Erişim Ta: 23.11.2011)

akımlardan etkilenmesi sonucu muhafazakâr veya sağcı/İslamcı Kürtçü akımlara yöneldikleri görülmektedir.²⁴⁵ Özellikle *Irak Kürdistan Demokrat Partisi*'nin Türkiye kolu gibi faaliyet gösteren gruplar bunlara örnektir. Türkiye'de *yeniden doğuş* döneminde ilk kurulan Kürtçü örgütlerden *Türkiye Kürdistan Demokrat Parti*'nin, kurulduğu ilk dönemlerde sol eğilimli olduğunu söylemek gerçekçi değildir. Ancak, ileride bu parti içinden ayrılan *Şıvancılar* adlı hareket önderliğindeki *Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi* 1975 Nisan'ında yaptıkları bir toplantıyla program değişikliği yaparak tam bağımsızlık ve Marksist-Leninist ilkeleri benimsemişlerdir (Kurubaş, 2004b, s.220). Tamamı 1970'li yıllarda kurulan ve terör örgütü niteliğini aşarak bir ayaklanmacı örgüt kimliğine bir türlü kavuşamayan Kürdistan *Ulusal Kurtuluşçuları* (KUK), *Devrimci Demokratik Kültür Derneği* (DDKD), *Kawa*, *Rızgari* (Kurtuluş), *Tekoşin* (Mücadele) ve *Yekbûn* (Birlik) gibi gruplar silahlı bir ayaklanmadan yana olan sosyalist tabanlı örgütlerdir. 12 Eylül askeri darbesiyle üyelerinin çoğunun tutuklandığı veya ülkeyi terk ettiği bu örgütler, ayaklanmayı hedeflemiş olmalarına karşın herhangi bir ayaklanmada görülmesi gereken iç ve dış dinamiklerden yoksun oldukları ve ayaklanmanın unsurlarına tam olarak sahip olmadıkları göz önüne alındığında, ayaklanma örgütleri olarak adlandırılmazlar. Sonraki dönem Kürtçü ayaklanmaya insan ve malzeme sağladıklarının kabulüne rağmen söz konusu örgütler, faaliyetlerinin sona ermiş olduğu dönem itibarıyla hukuki olarak *etnik temele dayalı terör örgütleridir*.

Son dönem Kürtçü ayaklanmasının temsilcisi olan PKK'nın da ideolojik şekillenmesinde büyük emeği olan, siyasi hayatlarına Türkiye Komünist Partisi saflarında başlayan ve 1960'lı yılların sonunda ayrışan Doğu Devrimci Kültür Ocakları önderlerinin, son dönem Kürtçü ayaklanmasının siyasi tabanını oluşturduğunu ileri sürmek olanaklıdır. Günümüze kadar ulaşan Kürtçü ayaklanma liderlerinin pek çoğunun bu ocaklardan yetişen veya ilham alan Kürtçü gençlerin "olgunlaşmış" hali olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Nitekim 12 Mart Muhtırası'ndan sonra *Doğu Duruşmaları* adı verilen yargılamalarda, DDKO'na karşı sunulan savcılık iddianamesinde DDKO'nun gizli gayesinin "Kürtçülüğe inanmış sağlam militanlar bulup onları yetiştirmek, ileride yapılacak hareketin öncülüğünü yetişen militanlara yaptırmak, ... ayrı bir Kürt ırkı bulunduğunu kabul ettirerek bağımsız bir Kürdistan kurmak" (Zelyut, 2013, s.175)

²⁴⁵ Koçaş (1990, s.183), Türk Solu ile Kürtçülerin işbirliğini her iki grup için de oldukça pragmatik nedenlere dayandırmaktadır. O'na göre, *aşırı solcular* olarak adlandırdığı Türk sosyalistleri, "Kürtçülerle işbirliği yapılmadan iktidara gelinemeyeceğini, iktidara gelince onları 'halletmenin' kolay olacağını" düşünmekte, Kürtçüler ise "sosyalistler bütün Türkiye çapında örgütlü olduklarından işbirliği ile sonuca ulaşmanın kolay olacağını ve ilk buhranlı günlerinde kolayca 'halledilebileceklerini'" düşünmektedirler. Oldukça subjektif olan bu değerlendirmeler, Kürtçülerin aynı zamanda sosyalizmi özümsemiş olabileceği veya sosyalistlerin ideolojilerinin bir gereği olarak Kürtçülüğe sempatiyle bakabilecekleri gerçeğini göz ardı etmekte olmasına rağmen, dönemin "sosyalist olmayan" düşüncesini göstermesi açısından dikkate değer bulunmaktadır.

şeklindeki ifadeler, bugünden geriye bakıldığında beklentilerin çok da ütöpik olmadığını göstermektedir denebilir.

Sonraki dönem Kürtçü ayaklanmanın başlangıç safhası olarak ele alınması gereken bu dönemdeki silahlı Kürtçü hareketlerin basit nitelikli *terörizm* faaliyetleri olarak ele alınması neticesinde, hükümetler askeri tedbirlerle konuyu halletmeye çalışmışlar, ancak bu durum orta ve uzun vadede Kürtçü ayaklanma yanlılarının daha sağlam etnik bilinçlenme yoluyla aldıkları desteği ve taban kitlelerini artırmalarıyla sonuçlanmıştır.

4.2.1.5. Son Dönem

Yukarıda incelenmiş olan Kürtçü ayaklanmaların tamamının cereyan ettiği süreler toplanarak bugünkü Kürtçü ayaklanmanın vuku bulduğu ve halen devam eden süreç ile kıyaslandığında, günümüz Kürtçü ayaklanmasının ayaklanma dinamikleri, stratejisi ve ayaklanmaya karşı koyma programının birkaç kez köklü değişikliklere uğramış olması nedeniyle, oldukça kapsamlı ve öncekilerden farklı olduğu açıktır. Kürtçü ayaklanmaların tamamına en azından yüzeysel seviyede genel bir bakış açısı sağlayabilmesi ve ana yaklaşım esasları oluşturulabilmesi açısından bugünkü ayaklanmanın da bu çalışmaya dahil edilmesi, Kürtçü ayaklanmaların en önemli kırılma noktalarının yaşandığı son dönemin bu çalışma dışında tutulmaması uygun olacaktır. Son dönem Kürtçü ayaklanmanın çalışmaya dahil edilmiş olmasının en önemli olumsuz sonucunun, halen devam eden sürecin ne şekilde evrileceği hakkında yapılabilecek değerlendirme ve yorumların isabetsiz olma ihtimalinin yüksek oluşudur. Bu nedenle olanaklı olduğu kadar mevcut gerçekliğin ortaya serilmesi haricinde, halen sonuçlanmamış ve ne şekilde seyredebileceği belirgin olmayan konularda net çıkarımlar yapılmamaya dikkat edilmiştir.

PKK hareketi içinde meydana gelen ana kırılma noktaları göz önüne alındığında, örneğin 1984'deki stratejisi, taktiği, dinamikleri ve unsurlarının 2016 yılından farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, son dönem Kürtçü ayaklanmayı kendi içinde dönemlere ayırmadan yapılacak bir inceleme, mesela 1973'deki Öcalan'ın niyetine veya 1978'deki yayınlanan örgütün kuruluş bildirgesine ve programına bakarak, örgütün hala Marksist-Leninist bir ideolojisi olduğunu çıkarsamak gibi yanlış bir sonuca gidilmesine yol açabilir. Ancak, ayaklanmanın gelişiminde her farklı dönemin kendi içinde ortaya çıkışı, stratejisi ve dinamiklerini ele almak ise bu çalışmayı ana ekseninden kaydırabileceği gibi bu çalışmanın boyutlarının oldukça üzerinde çok geniş bir konudur. Halen süregelen ve 2015 yılında şehir çatışmaları ve HDP'li belediyelerce

belirli il ve ilçelerde özerklik ilanları ile farklı bir boyut kazanan yoğun çatışmalı sürecin nihai şekillenmesi tamamlanmamış olup, hareketin başarıya ulaşip ulaşamayacağı veya stratejisinin başka bir şekle dönüşüp dönüşmeyeceği bile belli değildir. Bu nedenle bu çalışmada son dönem Kürtçü ayaklanmanın ortaya çıkışının incelenmesinde yalnızca çok genel hatlarıyla nasıl ortaya çıktığı ve ana strateji değişikliklerine değinmekle yetinilmiştir.

PKK'nın köklerinin Türkiye'de sol akımlar içinde bulunduğu söylendiğinde, *hangi sol'un* kastedildiğinin açıklığa kavuşturulması gerektiğini söyleyen Jongerden ve Akkaya (2011, s.126), o dönemde iki ana akımın ayırt edilebildiğini ileri sürmektedirler. Bu sol akımlardan birisinin parlamenter demokrasiye bağlı bir legal parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP), diğerinin ise ulusal-demokratik bir devrimin gerekli olduğuna inanan Milli Demokratik Devrim (MDD)'ciler olduğunu; Dev-Genç'in de, TİP içindeki bu MDD'cilerin peşinden giden, değişim için silahlı mücadelenin gerekli olduğuna inananlardan oluştuğunu ifade eden Jongerden ve Akkaya, PKK'yı kuranların Dev-Genç geleneğine yakın olduklarını belirtmektedirler. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), yalnızca siyasi bir parti öncülüğündeki bir silahlı mücadelenin Türkiye'ye gerekli değişiklikleri getirebileceği anlamında PKK'nın esinlendiği siyasi-askeri örgütler arasındadır. Bununla birlikte 6 Mayıs 1972'de THKO liderlerinden Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamları ile 30 Mart 1972'deki THKP-C lideri Mahir Çayan ve bir grup arkadaşının Kızıldere köyünde öldürülmeleri üzerine Ankara'da yapılan protesto gösterilerinde yer alan PKK kurucu lideri Abdullah Öcalan da gözaltına alınanlar arasındadır. Öcalan Nisan ve Ekim ayları arasında Çayan'ın ölümünü protesto eden bir gösterideki rolü nedeniyle bir süreliğine hapse atılmıştır. PKK'yı kuran çekirdek grup, 1970'lerde Ankara'daki üniversiteli gençlik çevrelerinden çıkan ve çoğunluğu Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği (ADYÖD)'nin aktif üyeleridir. Dernek, Türkiye Sosyalist İşçi Partili (TSİP) öğrenciler tarafından kurulmuş olup, kısa zamanda derneğin hâkimiyeti THKP-C ve THKO sempatanlarının eline geçmiştir.

Öcalan'ın, 21 Mart 1973 tarihinde Ankara yakınlarında Çubuk Barajı'nda birkaç arkadaşı ile birlikte yaptığı toplantının PKK örgütünün kurulması yolunda atılmış ilk adım olduğunu belirten Özer (2011a, s.620), 1974 yılında Ankara Yüksek Öğrenim Derneği içerisinde faaliyet gösteren Abdullah Öcalan, Kesire Yıldırım, Haki Karer, Cemil Bayık ve Kemal Pir'in, Ankara'nın Tuzluçayır semtinde toplanarak PKK'nın temelini attıklarını ifade etmektedir. 1975 Ekim ayında Ankara Dikmen'de yaptıkları toplantıda Abdullah Öcalan ve Hayri Durmuş tarafından örgütün program taslağı

niteliğindeki *Kürdistan Devriminin Yolu* broşürünün ilk taslağı kaleme alınmış, 1976 yılında yine Dikmen'deki ikinci bir toplantıda örgütün ilk manifestosu hazırlanmıştır. 27 Kasım 1978 tarihinde ise Diyarbakır ili Lice ilçesi Fis (Ziyaret) Köyü'nde yapılan toplantıda PKK'nın kuruluşu ilan edilmiştir.

PKK'nın Kürt siyaseti içinden çıkmadığını, kurucu üyelerinin 1970'lerde faal olan Kürtçü siyasal partilerin hiç biriyle önemli ilişkiler kurmuş insanlar olmadığını, bu yüzden PKK'nın sıklıkla tarihi geçmiş olmayan bir parti olarak nitelendirildiğini aktaran Jongerden ve Akkaya (2011, s.124); Kasım 1978'deki kuruluş kongresinde, oluşuma herhangi bir isim verilmemiş olduğunu, 1979 yılı başında örgütün yayınlarının hala *Kürdistan Devrimcileri* imzasıyla çıktığını, 1979'un Nisan ayında PKK isminde karar kılındığını, 30 Temmuz 1979'da *işbirlikçi-toprak ağası* olarak niteledikleri Adalet Partisi Milletvekili Mehmet Celal Bucak'ın evine silahlı ve bombalı bir saldırı gerçekleştirerek örgütün partileştiğinin ilan edildiğini belirtmektedirler.

Kasım 1979 tarihinde 60 kadar militanını Suriye'ye geçirerek FKÖ içindeki en etkin grup olan El Fetih örgütünün Lübnan'daki iki kampına aktaran PKK²⁴⁶, 12 Eylül'le birlikte Türkiye ve yurtdışından bu kamplara eleman gönderme faaliyetini sürdürmüştür. 1981 yılında Kuzey Irak topraklarını da kullanmaya başlayan örgüt, Barzani ile 1983 yılında ittifak ve işbirliği protokolü imzalayarak resmen Irak'a yerleşmiştir. Sansasyonel eylemler planlayarak adını duyurmayı amaçlayan örgüt, 15 Ağustos 1984'de saat 21:30 sularında Mahsun Korkmaz liderliğinde Eruh ve Abdullah Ekinci liderliğinde Şemdinli'de gerçekleştirdiği baskınlarla²⁴⁷ silahlı propaganda birlikleri dönemini ilan etmiştir.

Jongerden ve Akkaya (2011, s.142), PKK'nın bu eylemine kadar geçen süreci 1973–1977 arası *ideolojik grup şekillenmesi*, 1977–1979 arası *partileşme safhası*, 1979–1984 arası gerilla harbine hazırlık yapıldığı ve *örgütlenildiği dönem* olarak üçe ayırmaktadırlar.

Uzun bir süreye yayılan bu Kürtçü ayaklanmaya karşı yürütülen AKK programlarının da sürekli değişiklik gösterdiği göze çarpmaktadır. Bu nedenle, içerisinde birden fazla strateji içeren birden fazla *ayaklanmaya karşı koyma* programından da bahsetmek olanaklıdır. Hatta on yıl önce uygulanmış olan bir AKK programının on yıl sonra uygulamadan kaldırılmış ve tam tersi yönde bir AKK politikası izlenmeye başlandığı

²⁴⁶ PKK militanlarının Lübnan'daki kamplarda eğitilmeleri ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marcus, 2009, ss. 80–85.

²⁴⁷ Baskınların nasıl yapıldıkları ve baskın sırasında sivil halkın durumu ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marcus, 2009, s.116,

durumlar da vardır. Aşağıda değişik yazarların değişik AKK uygulamalarından verdikleri örnekler, AKK teorileri kapsamında yaptığımız yorumlarla kısaca özetlenmiştir:

Khalil (2007, s.390), PKK'nın silahlı eylemlerinin ortaya çıkışından bugüne kadar olan dönemi AKK stratejisi açısından üç ana döneme ayırmaktadır: *Konvansiyonel askeri strateji* olarak adlandırdığı 1985–1991 arası birinci dönemde Türk hükümetinin Kürt ulusçu ideallerini yalnızca bir güvenlik konusu olarak ele aldığını, PKK ile askeri alanda mücadele konusuna yoğunlaştığını belirtmektedir. Bu dönemde Türk hükümeti, etkili bir AKK harekâtı için gerekli olan çeşitli siyasi, ekonomik ve istihbarat vasıtalarını kullanmamıştır. 1987'de Türk hükümeti Güneydoğu vilayetlerinde sıkıyönetim rejimini kaldırarak olağanüstü hal uygulamasına geçmiştir. *Terörle mücadele operasyonlarına geçiş* olarak adlandırdığı 1991–1999 arası ikinci dönemde başlangıçta sivil idarenin demokratikleşme çabaları arasında askeri operasyonlar üzerinde acemice kısıtlamalar getirdiğini, ordunun ise daha saldırgan bir politikaya ihtiyaç olduğunu kavradığını ileri sürmektedir. Türkiye'nin PKK'ya yönelik tehdit algılaması temelden değişerek ve ordu tarafından savunmaya yönelik tutumdan vazgeçilerek *alan hâkimiyeti* konseptine geçilmiş ve askeri birlikler yeniden teşkilatlanarak ve eğitilerek AKK harekâtına uyum sağlamışlardır. Gece ve kış koşullarında PKK ile daha iyi mücadele edebilmek için yeni teçhizat ve malzeme satın alınmıştır. Pusu ve devriyeler düzenleyerek gerilla taktiklerine adaptasyon artırılmış, güvenlik kuvvetleri bir bakıma PKK'luların kendileri gibi yaşamaya ve savaşmaya başlamışlardır. Khalil, *Öcalan sonrası dönem* olarak adlandırdığı 1999 sonrası son dönemde ise devletin Türk devleti içinde daha fazla haklar vererek ve Kürt kimliğini tanıyarak Kürt halkı ile uzlaşma fırsatının doğduğunu ifade etmektedir.

Türkiye'de AKK politikalarının, *terör* olgusu altında, hükümetin çok az müdahil olduğu, genelde güvenlik kuvvetlerinin taktik uygulamalarına yansıyan *mikro-seviye politikalar*dan; sosyal reformlar, Anayasa, Terörle Mücadele Kanunu veya ceza kanunlarında yapılacak düzenlemeleri içeren hükümetin daha büyük çapta müdahil olduğu *makro-seviye politikalar*a kadar değişiklik gösterdiğini savunan Ünal (2012b, s.14), 1973'de kurulan Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) işleyişini ve 2004 yılında fesih edilmesini, ayrıca (s.17), kamuoyunda *pişmanlık yasası* olarak bilinen 1985 (2 yıl), 1988 (2 yıl), 1990 (1 yıl), 1992 (2 yıl), 1995 (4 ay), 1999 (6 ay), 2000 (6 ay), 2003 (6 ay) yıllarında toplam sekiz kez gidilen af uygulamalarını da birer *AKK faaliyeti* olarak ele almaktadır. Türk hükümetleri tarafından çeşitli defalar ayaklanmacılar için çıkartılmış olan af kanunlarının hükümlerinden faydalanabilmek için silah bırakan PKK'luların sayısının yok denecek kadar az olduğunu da belirtmek gerekir.

Son dönem Kürtçü ayaklanmanın halen güçlenerek devam etmekte olduğu göz önüne alındığında, Türkiye’de hükümetler tarafından uygulanan AKK faaliyetinin icrasında yapılan yanlışlıklar bulunduğu muhakkaktır. Askeri alanda yalnızca ayaklanmacıların askeri unsurlarına karşı kazanılan kısa vadeli başarılar, değişik zamanlarda ayaklanmacıların bitirildiği yolunda propaganda maksatlı kullanılmış olmasına ve genellikle “terörü bitirdiği” varsayılan kişi veya grupların bu “başarılarından” nemalanmasında önemli rol oynamasına rağmen, AKK programları hiçbir zaman kalıcı anlamda başarılı olamamışlardır. AKK faaliyetlerinin Türkiye’de başarılı olarak icra edilemediğini savunan yazarlardan birisi olan, Türkiye’nin genel olarak PKK şiddetine karşı *caydırma* politikalarına başvurduğunu belirten Ünal (2012a, s.447) da, bu politikaların Kürt halkı üzerinde kamuoyu oluşturma bakımından negatif sonuçları olduğunu savunmaktadır. Bu sonuçların PKK yanlısı siyasi partilerin 1990’lar ve 2000’lerdeki istikrarlı oy oranları artışlarında gözlemlenebildiğini ifade eden Ünal, Türkiye’nin konuyu yalnızca bir *terörizm* sorunu olarak algıladığını, böyle bir yaklaşımın da sadece harekete geçen PKK şiddetini bitirmek üzerine odaklandığını, meselenin temel nedenlerini gözden kaçırdığını, AKK faaliyetinde silahlı kuvvetlere destekleyici rolden ziyade lider rolü verildiğini, dolayısıyla AKK faaliyetinin *sine qua non*’u durumunda bulunan sivillerin moral desteğinin kazanılamadığını belirtmektedir. PKK’nın davasına en büyük hizmetin, hükümetin ayaklanmacılara ve onların şüphelenilen destekçilerine karşı yaptığı sistematik ve imhacı AKK harekâtları olduğunu ileri süren Ciment’in (1996, s.17) yaklaşımı da bu kapsamda önemlidir.

Benzer şekilde Pusane (2015, s.728), Türk hükümetlerinin PKK ile olan *düşük yoğunluklu çatışma*sında, PKK’nın oldukça kompleks bir ayaklanma örgütü değil de basit bir silahlı militan grubu olduğunu düşünerek ve önemli sayıda Kürdü peşinden sürüklediğini kavrayamayarak başarısız olduğunu ileri sürmektedir. 1990’ların sonunda Türkiye’nin ayaklanmaya karşı koyma programı PKK’yı askeri açıdan zayıflatmış olmasına rağmen Türk hükümetlerinin Kürt halkını kazanmak için yeterli çaba gösteremediğini savunan Pusane, askeri yenilgiye rağmen PKK’nın önemli desteğe sahip olmayı sürdürdüğünü ifade etmektedir.

AKK’nın başarısızlık sebeplerini Türk hükümetlerinin sert politikalarına bağlayan yazarlardan olan Kim ve Yun (2008, s.71), *terör örgütü* olarak ele aldıkları PKK’nın etkisizleştirilmesinde Türk hükümetleri tarafından uygulanan terörle mücadele yöntemlerinden beş âdetini seçerek, bu yöntemlerin hangilerinin işe yaradığını karşılaştırmalı olarak araştırmışlardır. Söz konusu farklı stratejileri “(1) Kürtçenin kullanımının kanunen yasaklanması (1983–1991), (2) olağanüstü hal ilanı (1987–

2002)²⁴⁸, (3) Güneydoğu Anadolu'nun insansızlaştırılması²⁴⁹ (1992–1998), (4) Türk dış politikasının değişimi (1998) ve (5) Öcalan'ın yakalanması (1999)" olarak sıralayan Kim ve Yun, *Kürtçenin yasaklanması ve güvenlik güçlerinin kullanılması* gibi sert tedbirlerin daha fazla insanın PKK'yı desteklemesine yol açarak PKK'nın terör olaylarının artmasına sebep olduğunu savunmaktadırlar.

AKK programının başarısı hakkında değerlendirmelere ışık tutabilecek konulardan birisi de bu programın icrası esnasında verilen personel kayıplarıdır. Yayman'ın (2011, s.54) Ağustos 1984 ile Nisan 2009 tarihleri arasında hükümet tarafının toplam can kaybını 11,735 olarak açıkladığı çalışmasında 4241 asker, 217 polis, 1378 köy korucusu, 21 gazeteci, 8 belediye başkanı, 60 muhtar, 116 öğretmen, 27 din görevlisi ve 5,669 sivil vatandaşın hayatını kaybettiği ortaya çıkmaktadır.²⁵⁰ Bu rakamın özellikle 2015 sonbahar aylarından itibaren şehir çatışmaları yoluyla daha da arttığı bilinmekte ve ayaklanmanın kırılma noktasının nasıl ve ne şekilde olacağı büyük ölçüde dış etkenlere bağlı olduğundan dolayı belirsizliğini korumaktadır.

4.2.2. Kürtçü Ayaklanmaların Unsurları

Bir ayaklanmanın başarılı veya başarısız olmasının ayaklanmanın dinamiklerine bağlı olduğu kadar, o ayaklanmanın unsurlarının oluşmasındaki eksiklik veya tamlığa bağlı olduğu da unutulmamalıdır. Geçiş dönemi ve erken Cumhuriyet dönemindeki Kürtçü ayaklanmalara bakıldığında, başarısızlığın dinamiklere bağlı etkenleri yanında, unsurlarının sağlıklı bir şekilde oluşturulmamasından da kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Özellikle geçiş dönemindeki Koçgiri Ayaklanması'nda olduğu gibi Wilson prensipleri ve halkların *kendi kaderini tayin* ilkelerinden bir an önce yararlanmak telaşıyla ayaklanma örgütünün ve unsurlarının yeterince olgunlaşmadan ayaklanmanın ortaya çıktığı durumlarda, Kürtçü ayaklanmalar çok şiddetli bir şekilde bastırılmışlardır. Ancak, son dönem Kürtçü ayaklanmada olduğu gibi, ayaklanmanın unsurlarının teorik ve pratik

²⁴⁸ Olağanüstü hal ilanını olduğu kadar kaldırılmasını da bir AKK politikası olarak kabul etmek gereklidir. 1987'den sonra uygulamaya konulan OHAL idaresinde, ilk olağanüstü hal bölge valisi sıfatıyla sivil idareci Hayri Kozakçıoğlu'nun atanmış olması, sivil otoritenin ön planda tutulması ihtiyacının önem kazandığını gösteren bir uygulamadır.

²⁴⁹ Kim ve Yun aynı çalışmada (s. 73) ABD Dış İşleri Bakanlığı 2001 verilerine dayandırdıkları rakamlara göre, 1999 yılı itibarıyla 3,326 yerleşim yerinin boşaltıldığını 362,915 kişinin zorla göç ettirildiğini açıklamaktadırlar.

²⁵⁰ Verilen rakamlar arasında farklılık bulunması dolayısıyla, bu konuda Arınç (2010, s.2) tarafından verilen 1983 yılından 2010 yılı Temmuz ayı sonuna kadar 6654 güvenlik görevlisinin (asker, polis ve geçici köy korucusu) hayatını kaybettiği, buna karşılık 29654 teröristin ölü, 4937 teröristin de yaralı ele geçirildiği, sivil kayıpların ise 5520'yi bulduğunu, toplam insan kaybının 41828 kişi olduğunu belirten ifadelerini de dikkate almak gereklidir.

açıdan yeterince olgunlaşarak oluştuğu durumlarda ise ayaklanmalar daha uzun süreli olabilmektedir.

Bu çalışmada ele alınan ayaklanmaların unsurları, kuramsal bölümde ele alınmış olan *liderler, gerilla, yeraltı kuvvetleri, yardımcı kuvvetler* ve *taban kitle* bakımından incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılması olanaklıdır: Kürtçü ayaklanmalarda *liderlerin*, gerek içinden çıktıkları sosyo-kültürel tabaka, gerekse aristokratik, dini veya entelektüel seviyeleri itibarıyla ayaklanmaların seyrinde önemli rol oynadıkları gözlenmektedir. Bedirhan Bey, klasik feodal bir sistemde diğer aşiretler üzerinde hegemonya kuran ve Osmanlı merkezi idaresine hiyerarşik olarak da bağlı bir aşiret reisi iken; Şeyh Übeydullah ise bugünkü Türkiye, İran ve Irak devletlerinin kesiştiği bölgede itibarlı ve önemli sayıda mürit sahibi bir Nakşibendî şeyhidir. Koçgiri Ayaklanması'nda, ayaklanmanın liderlerinin bölge aşiretlerinin ileri gelenlerinden olmasının yanında, aynı zamanda bölgede görevli üst düzey devlet memurları olarak atanmaları ayaklanma liderlerinin geleneksel ve bürokratik her iki nüfuzlarının halk üzerinde kurulmasını kolaylaştırmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması'nın lideri bölgede hatırı sayılan bir Zaza şeyhidir. Kendisinin Zaza olması, Zaza aşiretlerinin peşinden gitmesini kolaylaştırmış, ancak Sünni olması ise Alevi aşiretlerin ayaklanmayı desteklemesini engellemiştir. Ağrı Ayaklanması'nda daha kurumsal bir yönetim işbaşında olmuş, ayaklanmada liderlerin rolünden ziyade mücadelenin siyasi boyutları ön plana çıkmış, ayaklanmada askeri örgütlenmeden ziyade siyasi teşkilat daha fazla pay sahibi olmuştur. Ayaklanmanın askeri liderlerinin Hoybun Cemiyeti tarafından atanmış olması da ayaklanmadaki siyasi kurumsallaşmanın en çarpıcı örneğidir.²⁵¹ Dersim Ayaklanması'nda yine hem aşiretsel hem de dini/mezhepsel olarak bölgedeki halk üzerinde sözü geçen Seyit Rıza'nın liderliği de, kişi yüceltiliğinin ve karizmatik lider sultasının Kürt toplumu özelinde çok önemli yeri olduğunu sergilemesi açısından değer kazanmaktadır. Liderlerin Kürt toplumu içindeki bu karizmatik konumu, son döneme kadar ayaklanmaların da liderlerle birlikte bertaraf edilmesini veya bir başka ifadeyle liderlerin bertaraf edilmeleriyle ayaklanmaların da son bulmasının kolaylaşmasını sağlamıştır.

Kürtçü ayaklanmalarda, ayaklanmanın önderleri aynı zamanda ayaklanmanın askeri örgütlerinin de lideri konumunda olmuşlardır. Ayaklanmanın siyasi organizasyonlarının başları, genelde geri planda kalmışlar, dış ilişkiler ve barış görüşmelerinde nispeten

²⁵¹ 1924 yılı sonunda Nesturi Ayaklanması'nın bastırılması sırasında Türk ordusunda Beytüşşebap'ta görevli iken Azadi (Kürt İstiklal Cemiyeti) örgütü üyesi olduğu şüphesiyle hakkında işlem yapılacağı endişesi ile bölüğünden bazı personel ile firar etmiş olan Üsteğmen İhsan Nuri, Hoybun Cemiyeti tarafından *müstakbel Kürdistan*'ın Genelkurmay Başkanlığına atanarak General rütbesi ile Ağrı Ayaklanması'nın askeri liderliğine atanmıştır.

önemli roller üstlenmişlerdir. Hâlbuki örneğin Şeyh Sait veya Ağrı Ayaklanması'nda, ayaklanmayı organize eden ve meydana getiren asıl teşkilat, ayaklanmanın siyasi örgütü olan Azadi ve Hoybun teşkilatları olmasına rağmen, ayaklanmanın Şeyh Sait veya Ağrı olarak adlandırılması bile siyasi teşkilatın görünürlüğünün üzerini örtmektedir. Söz konusu ayaklanmaların liderlere teşmil edilmiş olmasından dolayı mı başarısız oldukları, yoksa başarısız oldukları için mi adlandırmada liderlere bağlı kılınmış oldukları ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte her iki hususun birbiri üzerinde etkisinin olduğu düşünülmektedir. Ancak ayaklanmaların ideolojisinin sağlam kuramsal temellere oturduğu durumlarda, siyasi liderlik askeri liderliği kendi kontrolü altında bulundurmakta veya en azından son dönem Kürtçü ayaklanmada²⁵² Abdullah Öcalan²⁵³ örneğinde olduğu gibi askeri liderlikle siyasi liderlik aynı kişi olmaktadır. Son dönem Kürtçü ayaklanmanın önemli farklarından birisi de, Jongerden ve Akkaya'nın (2011, s.124) da belirttiği gibi, diğer Kürtçü siyasi oluşumların aşiret liderleri ve aşiretsel yapılar etrafında şekillenmesine rağmen, Türkiye'de sol içinden temellenen PKK, liderlerini, üyelerini ve militanlarını söz hakkı olmayan kesimlerden çıkartmış seküler bir oluşumdur.

Kürtçü ayaklanmaların ideolojik olgunlukları ve siyasi anlamda kurumsallaşmaları arttıkça ikinci seviyede lider kadrolarının öne çıktığı; ayaklanmaların kişiye bağlılık derecesinin azalmış olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlı dönemindeki ayaklanmalarda Bedirhan Bey veya Şeyh Übeydullah'ın kendi yakın akrabaları haricinde ikincil seviye liderlerin söz konusu olmadığı, tamamının ayaklanmanın önderleri nezdinde eşit seviyede olduğu gayet açık bir şekilde ortadadır. Koçgiri Ayaklanması ile başlayan müteakip ayaklanmalarda ise giderek artan şekilde çok sayıda ikincil seviye liderlerin ortaya çıktığı ve bunların karizmatik liderlik yetenekleri olan önemli bir kısmı askeri alanda görevlendirilmekteyken, entelektüel ve ideolojik yönü kuvvetli olanların siyasi alanda liderlik görevleri üstlendikleri görülmektedir.

²⁵² Son dönem Kürtçü ayaklanmanın temsilcisi konumundaki PKK da bu zamana kadarki faaliyet döneminin ilk yarısında hem siyasi hem askeri alandaki faaliyetleri genellikle aynı kadrolar vasıtasıyla yürütmekteyken, özellikle son on yılda kapsamlı bir siyasi teşkilatlanmaya geçilerek, siyasi alandaki faaliyetleri askeri alandaki faaliyetlerin oldukça üzerine çıkmıştır.

²⁵³ 1949 doğumlu, Urfa ili, Halfeti ilçesi, Ömerli köyü nüfusuna kayıtlı Abdullah Öcalan, 1969 yılında Ankara Tapu Kadastro Lisesini bitirerek başladığı İstanbul Bakırköy Tapulama Müdürlüğündeki görevinden 1970 Kasım ayında ayrılmadan önce İstanbul Hukuk Fakültesine girmiş, daha sonra yatay geçişle Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesine (SBF) kayıt olmuştur. 31.10.1975 günü devamsızlık nedeniyle idari olarak ilişigi kesilen Öcalan, SBF yönetim kurulunun 3.11.1984 günlü kararıyla yasal süre içinde mezun olma olasılığının bulunmaması nedeniyle öğrencilikten resmi olarak ilişigi kesilmiştir (Mumcu, 1997, s. 5–14). Öcalan'ın, kendisinden önceki Kürtçü ayaklanmacı liderlerle kıyaslanmayacak derecede halkın alt sosyal katmanından geliyor olması, önemli ve ayırt edici bir noktadır denebilir.

Ayaklanmanın asli askeri unsurları ise gerilladır. Kürtçü ayaklanmaların askeri alanda mücadelesini yapan unsurlarına, ayaklanmaya karşı koyan hükümet tarafından *terörist*, *ayrılıkçı*, *bölücü*, *eşkıya*, *şaki*, *çete*, vs gibi tanımlamalar yapılmaktadır. Aynı unsurlar ise kendilerini *gerilla*, *asi*, *özgürlük savaşçısı*, *mücahit* vs. gibi adlarla adlandırmaktadır. Her iki taraf açısından yapılan bu adlandırmaların verdikleri mücadelenin meşruiyetini sağlaması amacına yönelik olduğu açıktır. Ayaklanmacıların gerilla harbi yöntem ve tekniklerini uyguladıklarından hareketle, Kürt ayaklanmacıların Batı askeri talimnamelerinde *gerillaya* atfedilen rolü yerine getirdiklerinin kabulünün uygun olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte hukuki manada ayaklanmacıların aynı zamanda *gerilla* olabilmelerinin kendiliğinden olan bir şey olmadığı, bu zamana kadar vuku bulan Kürtçü ayaklanmalarda, ayaklanmacıların henüz *gerilla* olarak adlandırılabilme hukuki kriterlerine sahip olmadığını hatırlatmakta fayda vardır. Ancak otuz-kırk yıl önceki Batı kaynaklı askeri ayaklanma öğretisinde ise ayaklanmacılar, ya *gerilla* ya da *terörist* olarak ele alınarak söz konusu ayaklanmacılara karşı mücadele yöntemleri geliştirilmiştir. *Ayaklanmacı* (insurgent) tabiri Batı askeri talimnamelerinde son on-yirmi yıllık dönemde yaygınlıkla kullanılmaya başlanmıştır. *Ayaklanmacı* kavramının literatüre girmesiyle esasen gerilla dışındaki unsurlar da bu tanımlamaya dahil edilmiş olmaktadır. Örneğin, son dönem Kürtçü ayaklanma ele alındığında, yasal bir siyasi partinin üyeleri görünümündeki HDP'lilere de, silahlı illegal PKK militanlarına da ayaklanmacı denebilir. Bu yüzden siyasi alandaki ayaklanmacılarla askeri silahlı alandaki ayaklanmacılar arasında ayırım yapma gereği açık olup, söz konusu silahlı ayaklanmacıların ayaklanmadaki rollerinin ayaklanma kuramı açısından *gerilla* unsuruna atfedilen rol olduğunu belirtmek gerekir. Olaya ayaklanmaya karşı koymacı taraf gözüyle bakıldığında, duygusal nedenlerle *terörist* veya diğer bazı adlandırmalar yapmak mümkün olmakla birlikte, ayaklanma kuramı açısından unsurların adlandırılmasında *terörist* diye bir sınıflandırma yoktur. Fidel Castro'nun (1992, s.368) 1967'deki söylevine uygun şekilde, Kürtçü siyasal yönelimi olan Kürtçü siyasal bir hareket tarafından örgütlenmiş askeri alandaki faaliyeti, silahlı ayaklanmacılar açısından *gerilla faaliyeti* olarak nitelendirmek gerekmektedir. Ancak bu oluşumun içinde olanların, Türkiye Cumhuriyeti yasalarına göre "terörist", örgütün ise "terör örgütü" olarak tanımlanmakta olduğunu belirtmek gerekir.

Bütün Kürtçü ayaklanmalarda ayaklanmaların, örgütsel teşkilatlanmaları tam olarak oluşturulduktan sonra başlatıldıklarını söylemek olanaklı değildir. Örneğin, Şeyh Sait Ayaklanması'nda Şeyh Sait'in yakalandığı olayda *yeraltı* kuvveti ve *yardımcı kuvvetlerin* eksikliği ortaya çıkmıştır. Ancak Dersim Ayaklanması'nda ise Seyit Rıza, Şeyh Sait gibi

sahipsiz kalmamıştır. Seyit Rıza kendisini saklayabilecek ve hükümet kuvvetlerine teslim etmeyecek uygun *yeraltı* ve *yardımcı kuvvetlere* rağmen, kendiliğinden giderek Erzincan Jandarma Komutanlığına teslim olmuştur. Dolayısıyla ayaklanmanın liderleri ve askeri alanda mücadele edecek *gerilla* unsurunun oluşması, ayaklanmanın başarıya ulaşması için yeterli unsurlar değildir. Ayaklanmanın bütün unsurlarının asgari seviyede oluşturulması gereklidir.

Bedirhan Ayaklanması'nda ayaklanmanın *önderi, silahlı mücadele edecek elemanları* ve *taban kitle* mevcut olmakla birlikte, müteakip bölümde ele aldığımız ayaklanmanın dış dinamiklerindeki eksiklikler yüzünden ayaklanmanın başarıya ulaşmasının mümkün olmadığı, başlangıçtan belirlidir. Silahlı mücadeleyi yürüten elemanların *gerilla, yeraltı kuvveti* ve *yardımcı kuvvetler* şeklinde teşkilatlanması da yapılmamıştır. Esasen bu ayaklanmanın siyasi bir niteliğinin olup olmadığı tartışmalı olduğu ve çoğunluk yazarlarca Kürtçü bir nitelik atfedilmediği daha önceden belirtilmiştir.

Übeydullah Ayaklanması'nda ayaklanmanın unsurları olan *lider, gerilla, yeraltı kuvvetleri* ve *yardımcı kuvvetlerin*, Şeyh Übeydullah'ın İran içlerine kadar kolayca ilerlemesine bakıldığında önceden oluşturulmuş olduğu, ayaklanmanın meydana geldiği bölgede bulunan aşiretlerin ayaklanmanın *taban kitle*si olarak herhangi bir zafiyet göstermediği görülmektedir. Yine bu ayaklanmanın başarısızlık sebepleri de ayaklanmanın dinamiklerinden kaynaklanmıştır demek yanlış olmayacaktır.

Koçgiri Ayaklanması'nın unsurlarının *yeraltı* ve *yardımcı kuvvetler* açısından yeterli olduğu, ancak ayaklanmaya karşı koyan hükümet kuvvetlerinden Sakallı Nurettin Paşa ve Topal Osman Ağa'nın ayaklanmaya karşı koyma şiddete dayalı yöntem ve taktiklerinin ayaklanmanın bastırılmasında önemli rol oynadığı görülmüştür. Ayaklanmanın *taban kitle*sinin oluşturulan Alevi Kürt kitlelerinin, diğer Kürtçülerin desteğini alamamalarından dolayı yetersiz kaldığı değerlendirilmektedir. *Yeraltı kuvvetlerinin* zaman zaman çatışmalara iştirak ettikleri ve gerilla savaşı yaptıkları gözlenmiştir.

Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmalarında, ayaklanmanın bütün unsurları belirli derecelerde oluşmuş olmasına rağmen özellikle taban kitlenin oluşturulmasındaki zafiyetin bazı ayaklanmaların başarısızlığında önemli rol oynadığı görülmektedir.

Son dönem Kürtçü ayaklanma ise gerek ayaklanmanın uzun bir süreye yayılması nedeniyle, gerekse ayaklanma öğretisinde son yıllarda meydana gelen gelişmelerin etkisiyle, ayaklanma unsurlarının istisnai olumsuzluklar hariç tam olarak teşekkül ettiği bir ayaklanma örneğidir. Söz konusu ayaklanmanın siyasi alanda faaliyet gösteren yasal siyasi organı konumundaki Kürtçü parti olan HDP'nin 2015 seçimlerinde aldığı oy

oranı dikkate alındığında, ayaklanmanın *taban kitle*si Türkiye’de yaklaşık %10’luk bir kesimin oluşturduğu görülmektedir.²⁵⁴ 2015 genel seçimlerinde PKK’nın, taraftarlarını HDP’ye oy vermeye yönlendirmesi ve ayrıca bazı Türklerin de HDP’ye oy verdiği hesaba katıldığında, Kürtlerin tamamının ayaklanmaya destek vermediği, dolayısıyla ayaklanmanın *taban kitle*sinin ancak belirli bölgelerde çoğunluğu sağlayacak şekilde oluşmuş bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Yerleşim yerlerinde nüfusun çoğunluğunun ayaklanmanın taban kitlesinin oluşturamadığı durumlarda ayaklanmanın başarıya ulaşabilme ihtimali çok düşüktür. Ayaklanmayı normal şartlarda pasif olarak destekleyen ve bu bağlamda HDP’ye oy veren kesimin de, ayaklanmanın pasif destekçisi olarak ayaklanmanın taban kitlesi içinde kabul edilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Ayaklanmanın *taban kitle*sinin fırsat doğduğunda aktif destek sağlayabilecekleri; *gerilla, yeraltı ve yardımcı kuvvetler* elemanlarının bu *taban kitle* arasından seçileceği veya seçildiği dikkate alınmalıdır. Nitekim son dönem Kürtçü ayaklanmada ayaklanma örgütünün *gençlik kolları* şeklinde örgütlenen *yardımcı kuvvetlerinin* zaman zaman silahlı faaliyetlere iştirak ederek gerilla rolünü üstlendikleri de görülmektedir.

4.2.3. Kürtçü Ayaklanmaların Dinamikleri

Kürtçü ayaklanmaların tahlil edilebilmesine yardımcı olan ayaklanma dinamikleri bu kısımda her biri ayrı bir başlık altında olmak üzere incelenmiştir. Her bir parametre altında Kürtçü ayaklanmaların karşılaştırmalı olarak ele alındığı bu kısımda ele alınan dinamikler *liderlik, ideoloji, hedefler, ortam ve coğrafya, dış destek, safhalandırma ve zamanlama, teşkilat ve harekât modeli* olmak üzere yedi adet alt başlığa ayrılarak incelenmiştir.²⁵⁵ Bu çerçevede ve derinlikte konunun ele alınıp analiz edilmesinin, sorun

²⁵⁴ Brenneman’ın (2005, s.54) aktarmasına göre 1993’de dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş’e atfen, “Kürt bölgelerindeki Kürt halkının yaklaşık onda birinin PKK’nın aktif destekçisi olduğu” yönündeki ifadelerin bugünkü durumda HDP’nin bölgede aldığı oy oranları ile değerlendirildiğinde ayaklanmanın taban kitlesinin zaman içinde oldukça genişlemiş olduğu sonucunu çıkartabilmek olanaklıdır.

²⁵⁵ Bu çalışmanın kuram bölümünde sekiz adet ayaklanma dinamiğinden bahsedilmişti. Ancak, ayaklanmanın dinamikleri arasında sekizincisi olarak sayılan *iç destek* konusu, askeri talimnamelerin son on yıl içindeki baskılarında bir ayaklanma dinamiği olarak ele alınmaya başlamıştır. Esasen ‘yerli’ bir ayaklanma örgütünün, içinden çıktığı halkın desteğini alması bağlamında *iç destek* konusunun incelenmesine yer olmadığı, aksi takdirde içinden çıkılamayacak derecede konunun genişleyeceği, bu konunun ABD’nin Afganistan müdahalesiyle başlayan, ayaklanma örgütlerinin ayaklanmanın oluştuğu ülkelere diğer ülkelerden gelmesiyle literatüre giren bir konu olduğu değerlendirilmektedir. İç destek konusu Türkiye’deki Kürtçü ayaklanmalarda bir ayaklanma dinamiği olarak bu çalışmada ele alınmamıştır. Aktif veya pasif şekilde olabilen, yurt içinden herhangi bir kaynaktan halk desteği ve lojistik destek olarak verilen *iç desteğin*, çok küçük çapta olan *erzak temin etme ve barınma sağlama, örgüte finansman sağlayan paravan şirketler kurulması, bölgedeki devlet ihalelerini yürüten müteahhitlerden haraç alınması, çift taraflı çalışan korucu maaşlarından vergi adı altında örgüte yapılan kesintiler, bölge kökenli sanatçı ve iş insanlarından alınmış-alınan vergilendirme adı altında haraçlar gibi* şekillerden daha ciddi boyutta *müzahir belediyelerden alınan destek, para, silah ve mühimmat temini, eylemlerde yer alma* gibi değişen yöntemlere yayıldığı görülmektedir.

alanına ilişkin değerlendirmelerin daha sağlıklı yapılmasına hizmet edeceği düşünülmüştür.

4.2.3.1. Liderlik

Ayaklanmaların unsurları bölümünde de değinilmiş olan liderlik konusu, Kürtçü ayaklanmaların organizasyonu, yönlendirilmesi ve koordinasyonunda son derece hayati öneme sahip olmuştur. Kürt toplumunun sosyal ve entelektüel gelişimine paralel olarak, hangi tip liderlerin ayaklanmalara önderlik edebilecekleri konusu değişim göstermiştir. Kürtçü ayaklanmaların liderlerinin eğitimleri, özgeçmişleri, sosyal konumları ve deneyimleri, peşlerinden sürükledikleri insanları teşkilatlandırma ve ayaklandırma potansiyeline sahip olmakla birlikte, liderlerin tek başlarına ayaklanmaların başarıya ulaşabilmeleri için yeterli olamadıkları ortadadır. En azından son dönem Kürtçü ayaklanmanın liderlik yapısında olduğu şekilde farklı sosyal tabakaların ve dini grupların büyük çoğunluğuna hitap edebilecek ideoloji tabanlı, sınıf, din ve mezhepler üstü bir hareketi örgütleyebilecek liderlerin, önceki Kürtçü ayaklanmaların büyük çoğunluğunda söz konusu olmadığı görülmektedir.

Önceki dönemlerde kısa süreli Kürtçü ayaklanmalarda liderleri kolayca sınıflandırmak mümkün olabilmekle birlikte, son dönem PKK ayaklanmasında liderlik tipolojisini tespit ve ayırt etmek zordur. Özellikle 1999'da PKK liderinin tutuklanmasıyla birlikte, ayaklanma liderliğinin kategorik olarak değiştiği ve *tek kişi liderliğinin tek grup veya parti liderliğine*²⁵⁶ dönüştüğü gözlenmiştir. İleride muhtemel bir genel Kürt ayaklanmasının söz konusu olması ve diğer ülkelerdeki Kürtçü ayaklanma hareketlerinin Türkiye'deki ile birleştirilmesi halinde de *gruplar federasyonu liderliğinin* gündeme gelebileceği değerlendirilmektedir.

Meydana gelmiş Kürtçü ayaklanmaların teker teker ele alınmaları neticesinde Bedirhan ve Şeyh Übeydullah ayaklanmalarında tek kişi liderliğinin mevcut olduğunda bir tereddüt yoktur. Ancak ayaklanmalarda Kürtçülük ideolojisinin kurumsallaştığı sonraki dönem ayaklanmalarında, zaman zaman grup veya parti liderliği söz konusu olmuştur.

Koçgiri Ayaklanması'nda Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti'nin Koçgiri bölgesinde bir ayaklanma tertiplemek üzere bölgeye tayinini çıkarttığı Baytar Nuri Bey ve TBMM hükümeti tarafından da Koçgiri bölgesindeki ilçe

²⁵⁶ Parti liderliğinden kasıt, söz konusu partinin ayaklanmaya önderlik etmesidir, yoksa partinin ayrıca bir liderinin olması parti liderliği kavramını ortadan kaldırmaz. Ancak bu durumda da partinin başındaki kişinin partiye mutlak şekilde egemen olmaması gerekir aksi takdirde tek kişi liderliği söz konusu olur.

kaymakamlıkları ve bucak müdürlüklerine atanmasına rıza gösterilen bölgedeki Kürtçü aşiret liderlerinin grup halindeki bir liderliğinden söz edilebilir.

Şeyh Sait Ayaklanması'nda liderlik, her ne kadar adının önünde sıfat olarak 'Şeyh' kelimesini bulunduran bir kişiye atfedilerek ayaklanmanın irticai ve lider odaklı şekilde geliştiği kanısı oluşuyorsa da, ayaklanmanın organizasyonu ve teşkilatlanması konusunda Şeyh Sait'in rolünün çok zayıf olduğu, ayaklanmanın liderliğini gerçekte Azadi (Kürt İstiklal Cemiyeti) teşkilatının yaptığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu ayaklanma açısından da liderliğin, örgütleyenler açısından bakıldığında bir *parti veya grup liderliği*, ancak ayaklandırılan toplumun alt kesimleri açısından bakıldığında Şeyh Sait'in kişiliğinde bir tek *kişi liderliği* olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır.

Ağrı Ayaklanması'nın liderliği tartışmasız bir şekilde Hoybun Cemiyeti tarafından *parti liderliği* şeklinde yürütülmüştür. 1926 yılında Bro Haso Telli tarafından oluşturulan ve Birinci Ağrı Harekâtı'na sebep olan olayda Hoybun Cemiyeti faaliyete geçmemişti ve bu safhada liderlik bir aşiret reisine ait olmuştu. Ancak, buradaki devam eden karışıklığı fırsat bilerek sonrasında gelişen Ağrı Ayaklanması'nı organize eden Hoybun Cemiyeti'nin bölgeye atadığı askeri liderler etrafında Ağrı Ayaklanması geliştirilerek devam ettirilmiş ve ayaklanmanın liderliği Hoybun Cemiyeti tarafından yürütülmüştü. Muhtemelen de 1926 yılındaki olaylardan sonra hareketin liderliği Hoybun Cemiyeti tarafından devralınmasaydı, Cumhuriyet tarihinde iz bırakan Ağrı Ayaklanması'ndan Kürtçü bir ayaklanma olarak söz edilemeyecek, bir asayişsizlik ve karışıklık olayı olarak kalacaktı.

Dersim Ayaklanması'na gelince, ayaklanmanın, ayaklanmaya karşı koyma harekâtının vuku bulduğu 1937 ve 1938 yıllarına teşmil edilmesi durumunda Seyit Rıza'nın tek kişi liderliğinin söz konusu olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira 1937 yılında AKK kuvvetlerine teslim olarak yapılan yargılama sonunda idam edilen Seyit Rıza'nın devre dışı kalmasıyla 1937 sonunda ayaklanmanın bitmiş olması gerekirdi. Hâlbuki sadece Birinci Dersim Harekâtı'nın sona erdiği görülmektedir. Ancak, Seyit Rıza'nın Dersim Ayaklanması'na liderlik konusunu, daha geçiş döneminde başlayan Koçgiri Ayaklanmasında görev alan Dersim aşiretlerine; 1926 yılında Koçuşağı Aşireti'nin sebep olduğu olaylara ve 1930 Pülümür olaylarına kadar götürmek olanaklıdır. Dersim Ayaklanmasının 1937 ve 1938 yıllarından önceki dönemlerde başlayan bir olay olduğu ve tüm bu faaliyetlerin Seyit Rıza'nın liderliği altında cereyan ettiği göz önüne alındığında, Seyit Rıza'nın, Dersim Ayaklanması'nın tek kişilik lideri olduğu zorlanarak söylenebilir. Ancak bu liderliğin Alevi öğretisinin ve Dersim Kültürünün özelliği de göz

önüne alınarak değerlendirilmesi ışığında kayıtsız, şartsız itaat edilen bir liderlik tipi olamayacağı düşünülmelidir. Bütün bu mülahazalarla birlikte hareketin Kürtçü bir ideoloji altında cereyan ettiği olgusu gözden kaçırılmayarak, ideolojik motivasyonlu her ayaklanmada olduğu gibi Seyit Rıza'nın çevresinde, önceki Kürtçü ayaklanmalarda da rol almış Nuri Dersimi ve bazı aşiret reisleri gibi ayaklanmayı yöneten bir grup bulunduğu ve bunların Hoybun Cemiyeti tarafından da yönlendirildiği şeklinde bazı bilgilerin mevcut olduğu bilinmektedir.

Son dönem Kürtçü ayaklanmayı başlatan kadro ise başlangıçta küçük bir grup olarak ortaya çıkmış olduğundan, ayaklanmanın bir grup veya parti liderliğinde olduğu yönünde bir kanı oluşabilmekle birlikte, söz konusu ayaklanma, yakalandığı 1999 yılına kadar Abdullah Öcalan'ın kayıtsız şartsız mutlak egemenliği altında yürütüldüğü için, bu döneme kadarki ayaklanmada tek kişi liderliğinden bahsetmek gerekir. Abdullah Öcalan'ın yakalanmadan önce ayaklanma örgütü içindeki *tek kişi liderliği* hakkında da birkaç örnek vermek yararlı olacaktır. Bilindiği gibi ayaklanmalarda tek kişi liderliği, lidere karşı herhangi bir rekabet iddiasının olmamasını gerektirir ve Öcalan tarafından bu konuya özel ilgi gösterilmiştir. Özellikle ayaklanmanın başlangıç safhalarında lidere karşı muhalefet geliştirenlerin tasfiyesine şahit olunmuştur. Gunter'in (1997, s.31) ifade ettiği gibi 1994'te *Apo'nun Ayetleri* kitabını yazan ve Öcalan'ı katil ve diktatör olmakla suçlayan bir dönem PKK'nın Avrupa temsilcilerinden olan Selim Çürükkaya'nın vatan hainliğinden ölüme mahkûm edilmesi, aynı dönemlerde PKK'nın Dersim sorumlusu (Dr Baran kod) Müslüm Durgun'un Türkiye Cumhuriyeti'ne ait hedeflere saldırıda pasif kaldığı suçlamasıyla Öcalan tarafından öldürtülmesi²⁵⁷ ve 1991–92 kışında PKK Vejin (yeniden diriliş) hareketiyle işbirliği içinde bulunduğu düşünülen 17 örgüt mensubunun infazi²⁵⁸, liderin otoritesinin sertliği hakkında bilgi vermektedir.

1999 yılında Öcalan'ın yakalanmasından sonra örgüt tarafından yapılan müteaddit kongrelerde Öcalan'ın hala *başkan* olarak gösterilmesine rağmen, hürriyeti kısıtlanmış

²⁵⁷ 1993–1995 yıllarında Tunceli Komando Taburu 1'inci J.Komd. Bl. K. olarak görev yapan tez yazarının gözlemlerine göre Tunceli'yi kuzeyden güneye ikiye ayıran Pülümür Çayı'nın Batısı silahlı sol örgütlerinin, Doğusu ise halk arasında çok sevilen merkez ilçesi Kocakoç bucağı Güleç Köyü nüfusuna kayıtlı Dr. Baran sayesinde PKK'nın etkisi altında bulunmaktaydı. Dr. Baran sayesinde iki yıl kadar sürede Tunceli ilinin çoğunluğu PKK'nın etkisi altına geçmiş, bu süre içinde PKK tarafından silahlı sol örgütlerle hükümet kuvvetlerine karşı işbirliği sağlanmıştı. Örneğin Ali Boğazı Deresi'nin derin çataklarından birisi TIKKO'ya diğeri Dev-Genç'e tahsis edilmiş, genel olarak ise PKK elemanlarının kontrolünde bulunmaktaydı. 1994–1995 kışında sadece Ali Boğazı deresi bölgesinde 1500 kadar PKK elemanının kışı geçirmiş olduğu ve Dr. Baran'ın Abdullah Öcalan'ın talimatıyla verilen kayıpların sorumlusu olarak öldürüldüğü ve ilk başta olayın intihar olarak duyurulduğu bilinmektedir.

²⁵⁸ PKK'nın sözde Güneybatı (Tolhildan) Eyaleti sorumlusu liderliğinde beş kişilik bir ekip tarafından Nurhak İlçesi güneyinde Engizek Dağları bölgesinde sorgulanarak öldürülen ve cesetleri yakılan kişilerin yanmış külleri, o dönem K.Maraş J.Komd. Bl. K. olarak görev yapan tez yazarının infazi yapanlar arasında bulunan ve teslim olan bir PKK'lının olaydan iki ay kadar sonra yer göstermesi sonucu bizzat yerinde görülmüştür.

bir kişinin doğrudan başında bulunamadığı bir organizasyona liderlik ettiğini düşünmek, eşyanın tabiatına aykırıdır. Hükümet çevreleri tarafından bu tür bir iddianın ortaya atılabilmesi, cezaevlerinin meşruiyetini sorgulatabilecek, ayaklanmacılar tarafından bu tür iddianın ortaya atılabilmesi ise hapiste bulunan birinin liderliğinde hareket ettiğini savunan anlamsız bir 'lidere-öndere tapıcılık' örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak hala örgüt üzerinde önemli bir etkisi olan Abdullah Öcalan'la özellikle HDP milletvekilleri ve kendi aile bireyleri tarafından görüşmeler yapılmasının, Öcalan'ın hala örgüt liderliği konumunu koruduğunu gösterdiği düşünülebilir. Bununla birlikte, söz konusu ayaklanma Öcalan yakalandığından beri fiilen bir grup ve parti liderliği tarafından yürütülmekte, örgüt içinde hiç kimsenin sürekli olarak Öcalan'dan sonraki ikinci adam olarak öne çıkmasına müsaade edilmediği anlaşılmaktadır.

4.2.3.2. İdeoloji

Kürtçü ayaklanmaların isimlendirilmesinden de anlaşıldığı şekilde temel ideolojisi *Kürtçülük* tür. Bununla birlikte Kürtçü ayaklanmalarda başka ideolojilerin de varlığının söz konusu olup olmadığının tartışılabilmesi mümkün olup, özellikle Şeyh Sait Ayaklanması'nda ayaklanmanın temel ideolojisi yalnızca *Kürtçülük* değil, aynı zamanda *dini taassup* da olmuştur. Osmanlı dönemi ayaklanmalarından elde edilen verilere göre Kürtçü olarak nitelendirmediğimiz Bedirhan Bey ve Şeyh Übeydullah ayaklanmalarının belirli bir etnik farkındalık üzerine oluşturulduğu açık olmakla birlikte, söz konusu etnik farkındalığın bir Kürtçü ideoloji olarak kabul edilmesinin uygun olmadığı düşünülmektedir.

Ancak, Heywood'un (2010, s.21) ideoloji ile ilişkilendirilen birer tanım olarak ileri sürdüğü; (a) yönetici sınıfın fikirleri, (b) belli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü, (c) bireyi sosyal bir bağlamda konumlandıran ve müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler bağlamında, Osmanlı döneminde Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların Kürtçülük olmasa bile ayrı birer ideolojilerinin olduğunu söylemek olanaklıdır.

Koçgiri, Şeyh Sait, Ağrı, Dersim ve son dönem PKK ayaklanmalarının ana ideolojisi ise Kürtçülük veya Kürtçülükle eklemlenmiş diğer ideolojilerdir. Kürtçü ayaklanmaların liderleri tarafından ayaklanmaların temel gerekçelerini gösterebilmek, ayaklanmayı müteakip kurulması hedeflenen siyasal ve ekonomik sistemin ne şekilde yapılandırılacağını halka anlatabilmek için kullanılan anlatı ve mitler, ayaklanma ideolojisinin temel argümanlarıdır. Özellikle mezhepsel, etnik ve aşiretsel kimliklerin

temsilinde önemli yere sahip olan mitler, Kürtçülük ideolojisinin yerleştirilmesinde önemli pay sahibi olmuştur.

Kürtçü ayaklanmalarda bir ideoloji olarak dinin oynadığı rol de nispeten seküler²⁵⁹ olan son dönem Kürtçü ayaklanmaya kadar oldukça önemli olmuştur. Din denildiğinde yalnızca Şeyh Sait'in ayaklanan halkı peşinden sürüklediği manada Sünni, Şafi ve Nakşibendî gibi klasik Müslüman dinci kitleleri anlamamak gerekir. Koçgiri Ayaklanması'nda ayaklanmanın sadece Koçgiri ve çevresindeki Alevi Zazalardan destek görmesi, Dersim Ayaklanmasında yine aynı çevrelerden destek alıp diğer Kurmanc ve Şafi Kürtlerden destek görmemesi de dinsel/mezhepsel ve etnik birer yapının varlığına işaret etmektedir. Geçiş döneminde Sivas Kongresi sürecinde Milli Mücadelecilerin İstanbul'la ilişki kurulmaması yolunda aldıkları karar üzerine 14 Eylül 1919'da, Diyarbakır'da bulunan 13'üncü Kolordu Komutan Vekili Ahmet Cevdet'in Sivas'ta bulunan Kongre Temsilciler Kuruluna yazdığı telgrafta (Nutuk, s.959) "sorumluluk bölgesinde bulunan halkın halifelik yoluyla birliğinin muhafazasının mümkün olabildiğini, bu nedenle İstanbul'la irtibatlarının kesilmemesinin önemli olduğunu" belirtmesi o dönemde Kürtler arasında dini ideolojinin önemini ortaya koymaktadır.

Özcan (2014, s.193), PKK'nın *Kürtçülük* ideolojisini, ilk ortaya çıktığı dönemde Soğuk Savaş döneminin yaygın kabul gören klasik Marksizm'i olarak tanımlamaktadır. Ancak müteaddit kongre ve konferanslarla PKK'nın başlangıçtaki ideolojisinde önemli değişiklikler olmuştur. Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden ve özellikle 1991 Körfez harekâtından sonra bölgede Batılı devletlerin desteğini arayan PKK, bayrağından orak-çekiç işaretlerini kaldırmış, sosyalist duruşunu muhafaza etmekle birlikte farklı ideolojilerin görülebildiği bir harekete dönüşmüştür. Günümüzdeki Kürtçü ayaklanmanın geldiği durumda, ulusçuluğun diğer ideolojilerle eklemlenebilme özelliğine uygun olarak, Kürtçülüğün sosyalizm, muhafazakârlık, faşizm, çevrecilik, feminizm gibi ideolojilerle eklemlenmiş olduğu, ayaklanmanın başlangıçtaki ideolojisinin önemli değişiklikler gösterdiği gözlenmektedir.

²⁵⁹ Karakaş (2013, s.35), Kürt muhalefetinin sekülerleşme zemininde siyaset üretmesi ve bunun belirli bir çerçevede de olsa halk nezdinde kabul görmesinde PKK'nın etkili olduğunu savunmaktadır. Hatta Kemalizm'in Kürt bölgesine yönelik sekülerleştirme politikalarıyla PKK'nın bu yöndeki politikaları karşılaştırıldığında PKK'nın daha başarılı olduğu tespitini yapmaktadır.

4.2.3.3. Hedefler

Türk tarihine eklenmiş Kürt tarihi boyunca meydana gelen ayaklanmaların bu zamana kadar nihai hedeflerine ulaşabilme konusunda başarıya ulaştığını söylemek olanaklı değildir. Bununla birlikte, özellikle son dönem Kürtçü ayaklanma için geçerli olmak üzere, ayaklanmaların hedeflerine ulaşmaları uzadıkça bu hedeflerde değişiklikler yapılabildiği gözlenmektedir. Ayrıca bütün ayaklanmalarda hedeflerin belirli ortak noktaları olmasına rağmen birbirlerinden ufak da olsa farklılıkları bulunduğu gözlenmiştir. Örneğin, Bedirhan Ayaklanması'nda ayaklanmacılar merkezileşme öncesinde sahip oldukları nispeten özerk yönetimlerini geri istemekte iken; son dönem Kürtçü ayaklanmada ayaklanma hedefinin, ayaklanmanın gelişimine göre, tam bağımsızlıktan kısmi özerkliğe kadar değişik istikametlere yöneltildiği gözlenmektedir. Yine özellikle son dönem Kürtçü ayaklanmanın başlangıçta ve planlama safhasında, devrimci ayaklanma modeline uygun olarak Türkiye'deki rejimi yıkmayı ve sosyoekonomik yapıyı değiştirmeyi amaçladığından söz edilebildiği mümkün olmakla birlikte; yakın zamanda evrilmiş olduğu durum itibarıyla, esas olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut siyasal sınırları içinde bulunan belirli bir coğrafi bölgede siyasal otonomi veya tam bağımsızlık peşinde oldukları kendi iddiaları ile sabittir. Guibernau'nun (2010, s.98) "herhangi bir ulusal azınlık hareketinin arkasında yatan ortak özelliğin, mevcut durumdan duyulan rahatsızlık nedeniyle daha fazla bağımsızlık ya da özerklik isteği olduğu" varsayımının hemen hemen bütün Kürtçü ayaklanmalar açısından geçerli olması gerektiği düşünülmektedir.

Kürtçü ayaklanmacı grupların uzun dönemli siyasi hedeflerinin Türk egemenliğinin etkisinden kurtularak Türk devletinden ayrılmak, Türk hükümetlerinin sosyal, ekonomik ve/veya siyasal değişiklikler yapmaya zorlanması gibi hedefler olduğu görülmekte; kısa vadeli hedeflerinin ise davalarının halka mal edilerek eleman temininin artırılması, rakip grupların etkinliğinin kırılması, ayaklanma örgütünün bütünlüğünün muhafazası, Türk hükümetlerinin kendileri üzerindeki egemenliğinin meşruiyetinin zayıflatılması, ayaklanmacılardan tutuklananların serbest bırakılması, çatışmaların çözümlenmesinin önlenmesi, barış görüşmelerine katılacak meşru bir taraf olarak tanınmak gibi hedefler olduğu gözlenmiştir. Kürtçü ayaklanmaların hedefleri, doğal olarak vuku buldukları dönemin iç ve dış koşulları bakımından da, birbirleri arasında önemli farklar göstermektedir. Örneğin Osmanlı döneminde Kürtler tarafından meydana gelen ayaklanmalarla, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Kürtçülük ideolojisinin etkisinde meydana gelen Kürtçü ayaklanmalar arasında ayaklanmaların bütün dinamikleri açısından belirgin farklar vardır. Osmanlı dönemi Kürt ayaklanmalarında

esasen Osmanlı'nın modernleşme adımlarında II.Selim'in saltanatı ile birlikte başlayan Anadolu ve Rumeli Ayanlarının genel olarak gösterdikleri tepkinin, Kürtlerle meskûn eyaletlerde meydana gelen yansıması olarak da anlaşılması mümkün olan Kürt beylerinin ayaklanmalarına Kürtçü bir amaç atfetmek uygun gözükmemektedir. Gerek Bedirhan, gerekse de Übeydullah ayaklanmalarında, ayaklanmacıların hedefinin, Türk egemenliğinin merkezileşme etkisinden kurtularak eski dönemin restorasyonu ve İmparatorluk içindeki yarı özerk konumlarını tekrar geri getirmek olduğu anlaşılmaktadır.

20. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan Kürt ulusçusu akımların etkisiyle Koçgiri Ayaklanması'nda Kürtçü ayaklanmacıların²⁶⁰ uzun vadeli hedefinin, Wilson İlkeleri doğrultusunda bağımsız bir Kürt devleti kurmak olduğu söylenebilir. Kısa vadeli hedeflerinin ise Kürt aşiretleri arasında anlaşmazlıkların giderilmesi, Osmanlı ve BMM hükümetlerinin kendileri üzerindeki egemenliğinin meşruiyetini zayıflatmak ve yapılacak barış görüşmelerine meşru bir taraf olarak katılmayı sağlamaktır.

Erken Cumhuriyet dönemi ayaklanmalarının temel hedefinin, Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmalarının üçünde de görüldüğü üzere, bağımsız bir Kürt Devleti kurmak olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Şeyh Sait Ayaklanması'nda belirtilmesi gereken bağımsız bir Kürt devleti kurmanın yanında diğer önemli hedefin Türk hükümetinin sosyal, ekonomik ve/veya siyasal değişiklikler yapmaya zorlanarak hilafetin geri getirilmesi olduğu görülmektedir. Ayaklanmacılardan tutuklananların serbest bırakılmasının sağlanması, rakip gruplarla birleşerek ayaklanmanın bütünlüğünün muhafazası, çatışmaların çözümlenmesinin sonuçsuz bırakılarak Türk hükümetinin kendileri üzerindeki meşruiyetinin sorgulanması, kendileri ile barış görüşmeleri yapılabilecek meşru bir taraf olarak tanınma gibi kısa vadeli hedefler de bu ayaklanmaların ortak özelliği olarak göze çarpmaktadır.

Yeniden doğuş dönemi olarak adlandırabileceğimiz 1960'lı ve 1970'li yıllarda meydana gelen ayaklanmacı oluşumlarda ise temel hedefin, Soğuk Savaş döneminde bütün dünyada egemen olan devrimci halk savaşları dalgalarının etkisiyle, kurulu iktidarların sosyal, ekonomik ve/veya siyasal değişiklikler yapmaya zorlanması olduğu anlaşılmaktadır. Türk solu içinden 1970'lerin sonlarına doğru ayrışarak kurulan gerek PKK gerekse diğer ayaklanmacı Kürtçü örgütlerin temel çabası, öncelikle kısa vadeli bir

²⁶⁰ Kürtler arasında hakim olan düşüncelerle Kürtçü ayaklanmacıların düşünceleri birbirlerine karıştırılmamalıdır. Bu dönemde Kürtler arasında egemen olan düşüncelerin; 1) *Tam bağımsızlık*, 2) *Türklerle beraber ortak devlet kurmak*, 3) *Türk devleti altında özerk bir Kürt bölgesi kurmak* şeklinde olduğu daha önce açıklanmıştı.

hedef şeklinde diğer rakip Kürtçü örgütleri tasfiye etmek ve davanın halka mal edilerek eleman temininin sağlanması olmuştur.

Bir önceki dönemden diğer rakip örgütlerinin şu veya bu nedenlerle tasfiye olması sonucunda ayakta kalarak son dönem Kürtçü ayaklanmanın temsilcisi konumundaki PKK'nın uzun, orta ve kısa vadeli hedefleri ise, kuruluşundan bu güne kadar yaptığı kongre ve toplantılarla temel değişikliklere uğramıştır. PKK'nın hedeflerinde kendisinden önceki ayaklanmalarla kıyaslandığında bu kadar çok sayıda değişiklik olması son derece normaldir. Zira ortalama kırk yıllık bir süreci bulmuş olan PKK hareketi, kendisinden önceki ayaklanmaların hazırlık süreçleri dahil toplamından daha fazla bir süreye yayılmış durumdadır ve hareket kendi içinde siyasi evrim geçirmiştir. PKK'nın kuruluşunda açıkladığı *Kürdistan Devriminin Yolu Manifestosu*, 1995 tarihli *PKK Parti programı* ve 2008 tarihli *PKK Parti programı* ve *KCK sözleşmesi*, gibi örgütün temel hedeflerini belirleyen dokümanlar, PKK'nın hedeflerinde meydana gelen değişikliği ortaya koymaktadır (Sökmen, 2012, s.74).

Öcalan tarafından PKK'nın resmen kuruluşundan hemen önce kaleme alınan *Manifesto* (Öcalan, 1993, s.119), "Kürtlerin, bağımsız, birleşik, sosyalist bir Kürdistan devleti kurmaları maksadıyla, sömürgeci Türklere, emperyalizme ve komprador aşiret ağalarına karşı bir *Milli Demokratik Devrim* oluşturup akabinde sosyalist devrime geçerek, bağımsız ve demokratik bir Kürdistan yaratmayı" hedeflemektedir. Söz konusu *manifesto*nun duyurulduğu örgütün ilk kongresinde, Algan (2012, s.77), kısa vadeli hedefler olarak planlı hazırlık döneminin başlatılması, kadroların tamamlanması, eğitimsizliğin ve yetersizliklerin giderilmesi, yanlış tutum sonucu halkın örgüte karşı tavır almasının önlenmesi ve dış bağlantı ve ilişkilerin geliştirilme çabalarına başlanması gibi kararlar alındığını aktarmaktadır.

PKK'nın 7–27 Ocak 1995 tarihleri arasındaki Beşinci Kongre'sinde²⁶¹ kararlaştırdığı ve yeniden düzenlediği *PKK Program ve Tüzüğü*'ne (PKK, 1995, ss.71-77) göre tespit edilen temel hedefler; "sınıfsız toplumun ilk evresi olan sosyalizme ulaşarak Türk sömürgeciliğinin ve arkasındaki emperyalizmin Kürdistan üzerindeki her türlü hâkimiyetine son vermek; bu kapsamda TC'nin sömürgeci boyunduruğunu kaldırmayı hedeflemeyen *bölgesel özerklik, otonomi vs*, gibi özünde sömürgecilikle uzlaşmayı gerektiren teslimiyetçi anlayışa karşı mücadeleyi sürdürmek; demokratik halk yönetiminde ulusal bağımsız ve demokratik bir toplum yaratmak; bağımsız bir

²⁶¹ Söz konusu *Beşinci Kongre*'de, sosyalist bloktaki dağılımların etkisi görülmüş, örgüte egemen olan Marksist yapılanma yeniden düzenlenmiştir. Abdullah Öcalan'ın *Genel Sekreterlik* konumu *Başkan* olarak değiştirilerek başkanlık konseyi oluşturulmuş, PKK flamasından orak-çekiç kaldırılmıştır.

ekonomik yapı sağlamak; ulusal eğitim ve kültür kurumları oluşturmak şeklinde açıklanmıştır.

1999 yılında PKK örgütünün kurucu lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasını müteakiben İmralı Cezaevi'nde alınan ilk ifadesinde ayaklanmanın hedeflerinde, yakalanmanın getirdiği başarısızlıkla ortaya çıkan önemli değişiklikler olduğu göze çarpmaktadır. İlk olarak Öcalan'ın bizzat kendisi tarafından ifade edildiği şekilde, "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu halklarından birisi olarak, ayrılmış bir Kürdistan'ın bölgedeki diğer güçlerin kontrolü altına gireceği düşüncesiyle bağımsız bir Kürt devleti kurma düşüncesinden vazgeçilerek, en iyi çözümün Türkiye'nin sınırları içerisinde özgürlük ve bağımsızlığın gerçekleşmesi olduğuna" karar verilmiştir. Son dönem Kürtçü ayaklanmanın hedeflerinde meydana gelen bu değişiklik 2008 *PKK Parti Tüzüğüne* yansyarak, bağımsız devlet kurma amacından vazgeçilmiş, demokratik konfederal bir yapı altında Kürt kimliğinin tanınması ve devletin egemenlik yetkilerinin otonom yerel yönetimlerde olduğu özerk bir yönetim anlayışı ortaya konulmuştur. İleri sürdüğü Kürtlere özgü *demokratik konfederalizmin*, sömürgeciliğin siyasal, askeri, ekonomik ve kültürel alandaki hâkimiyetini hedef alan, feodal, komprador ve aşiretsel sistemi, mezhep ve kadın sömürülmesini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir yönetim sistemi olduğu ifade edilmektedir (Detay için bkz. Sökmen, 2012, s.75).

4.2.3.4. Ortam ve Coğrafya

Bu başlık altında Kürtçü ayaklanmaların kültürel, dini, mezhepsel, aşiretsel bağları, iklim ve arazi gibi demografik faktörleri de içeren bir değerlendirmesinin yapılması gerekmektedir. Ancak, Kürt etnik kimliğini incelerken kültür, din, mezhep, aşiret bağları ve nüfus gibi konulara değinilmiş olduğundan dolayı, burada yalnızca ayaklanmaya etki eden boyutlarının ele alınmasıyla yetinilmiştir. Bilindiği gibi *ortam ve coğrafya*, Kürtçü ayaklanmaların meydana geldiği harekât alanında ayaklanmacılar üzerinde olduğu kadar ayaklanmaya karşı koyan hükümet kuvvetleri üzerinde de etkili olmuştur. Kürtçü ayaklanmacıların ve ayaklanmalara karşı koyanların ortam ve coğrafyanın ortaya koyduğu bu gerçeklere uyum sağlama yetenekleri her iki tarafa da değişen ölçülerde fayda ve mahzurlar sağlamıştır ve sağlamaya devam etmektedir.

Kürt ayaklanmalarının meydana geldiği coğrafyanın askeri açıdan yapılacak bir değerlendirmesi sonucunda²⁶², arazinin, savunan kesime çok daha büyük bir avantaj sağladığı ortaya çıkmaktadır. Arazinin kendilerine sağladığı bu avantajın farkında olan

²⁶² Askeri taktik açısından arazinin değerlendirilmesi GÖKEY şeklinde formüleleştirilen *Gözetleme ve ateş sahaları, Örtü ve gizleme, Kritik arazi arızaları, Engeller ve Yaklaşma istikametlerine* göre yapılır.

ayaklanmacılar, her ayaklanma döneminde, hükümet kuvvetleri arazi ve coğrafya koşullarına uyum sağlayana kadar kendilerini başlangıçta güvende hissetmişlerdir.

Osmanlı döneminde meydana gelen büyük Kürt ayaklanmalarından Bedirhan Bey Ayaklanması, Cizre ve Botan dolaylarında yaşayan Kürt aşiretleri tarafından Osmanlı Devleti'nin iç ve dış olaylara karşı hassas olduğu bir dönemde, Osmanlı Ordularının en zayıf dönemlerinden birinde meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, yaklaşık yirmi yıl kadar öncesinde *Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış*, on beş yıl kadar öncesinde kendisine bağlı bir eyalet beyi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın güçlerine karşı *Nizip'te yenilmiş*, Fransızlar *Cezayir'i* Osmanlı'nın elinden almış, on yıl kadar öncesinde ise ilan ettiği *Tanzimat*'la Gayrimüslimler önemli haklar elde etmiş, merkezi ordunun *asker ihtiyacı* için Kürtlerden asker ve vergi toplama işine ağırlık vermişti. Bu koşullar altında Bedirhan'ın, Osmanlı'ya başkaldırmak için uygun ortamın bulunduğunu düşünmüş olması muhtemeldir. Bugünkü Hakkâri, Beytüşşebap, Cudi, Gabar, Silopi, Şırnak ve Cizre bölgelerinin Osmanlı ordularının kolay erişiminin mümkün olmadığı yerlerde yarı bağımsız hareket etmeye başlayan Bedirhan'ın ayaklanması, çok çetin coğrafya koşulları yüzünden, güçlkle bastırılmıştır.

Şeyh Übeydullah Ayaklanması'nın vuku bulduğu dönemde Osmanlı Devleti henüz 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden çıkmış, Berlin Anlaşması imzalanmış, Osmanlı Devleti çeşitli iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Ayaklanmanın meydana geldiği Hakkâri ve Van bölgeleri, yurt içinden yapılan her türlü harekâta karşı İran sınırları tutulmadığı müddetçe ayaklanmacıların kolaylıkla kaçıp kurtulmasına imkân veren bir yapıya sahiptir.²⁶³

Geçiş döneminde meydana gelen Koçgiri Ayaklanması'ndan önce Wilson Prensipleri ve Lenin'in *Halkların Kendi Kaderini Tayini* ilkeleri gereğince, Osmanlı Devleti'nde Anadolu'nun doğusunda Kürtlerle meskûn bölgelerde bir *Kürdistan*, savaştan önce Ermenilerle meskûn bölgelerde ise bir *Ermenistan* kurulması öngörülmüştü. Kurulması öngörülen Kürdistan'ın sınırları ise kabaca *Fırat'ın Doğusu* olarak adlandırılan toprakları içerdiği için Fırat'ın kuzey kolu olan Karasu Çayı'nın kuzeybatısında kalan Koçgiri aşiretinin yaşadığı bölgeler söz konusu Kürdistan'ın sınırları dışında kalacaktı. İstanbul merkezli Kürt Teali Cemiyeti'nin organizasyonu ile yeterli hazırlık olmadan Koçgiri bölgesindeki aşiretlerin ayaklandırılarak Sevr Antlaşması'nda belirtilen

²⁶³ Dünyanın her yerinde sınır bölgelerinde konuşlanan ayaklanmacılara karşı, ülke içinden yapılan askeri harekâtlar söz konusu sınıra komşu diğer devlet tarafından destek görmediği müddetçe başarılı olma ihtimali çok zayıftır. Zaten ayaklanmacıların sınır bölgelerini kullanmadaki rahatlığın sebebi de bu olup, kendisine destek veren veya faaliyetlerine göz yuman komşu devlet topraklarının kullanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kürdistan'ın sınırları dışında kalması muhtemel bu toprakların bağımsızlığının sağlanmasına çalışılmıştır. İstanbul hükümetinin teslimiyetçiliği ve yeni kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ise doğu illerindeki bir sorunla ilgilenebilecek bir durumda olmaması dolayısıyla başlangıçta Kürtçü aşiret reislerine tavizler verilmiş olması da ortamı ayaklanma için uygun bir hale getirmişti. Ayaklanmanın meydana geldiği coğrafya, sınır bölgelerinden uzakta ve büyük askeri birliklerin kaydırılmasına müsait olduğu için, dışarıdan bir destek almadıkça ve diğer doğu bölgelerine yayılmadıkça, ayaklanmanın meydana geldiği coğrafyanın stratejik açıdan ayaklanmacılara bir avantaj sağlamadığı ortadadır. Ancak taktik ve operatif seviyede bölgenin ormanlık ve engebelik yapısı, savunan tarafa önemli avantajlar sağlamaktadır.

Şeyh Sait Ayaklanması ve Dersim Ayaklanması'nın coğrafyaları için Koçgiri arazisi ile ilgili yaptığımız değerlendirmelerin, Ağrı Ayaklanması ile ilgili olarak da Übeydullah Ayaklanması için yapılan coğrafi değerlendirmelerin geçerli olduğu söylenebilir.

Son dönem Kürtçü ayaklanmasının vuku bulduğu ortamla ilgili olarak, öncelikle 1970'lerin ikinci yarısında ülkede tırman(dırıl)an sağ-sol kutuplaşması ile sol akımların içinden ayrılarak kutuplaştırılan Kürtçü silahlı örgütlenmelerin mevcudiyetinden bahsedilmelidir. Kürtçü ayaklanmaların meydana gelmiş olduğu bölgelerdeki halkın yoksulluğu, bölgenin gelişmişlik düzeyinin oldukça düşük olması, halkın eğitim ve sosyo-kültürel seviyeler açısından Batı illerine nazaran geri kalmış olması, ayaklanma örgütleri tarafından kolaylıkla istismar edilebilecek bir ortam yaratmıştır.

4.2.3.5. Dış Destek

Kürtçü ayaklanmaların tamamı ya başlangıçta bir dış destek sağlamışlar ya da dönemin ortamsal faktörlerinin etkisiyle, ayaklanma bir kez başladıktan sonra gerekli dış desteğin sağlanabileceği düşüncesiyle ayaklanmaya kalkışmışlardır. 19. yüzyılın başından itibaren Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmalar genellikle Kürtlerin ayaklanmasında değişik çıkarları olan diğer devletler tarafından desteklenmişlerdir.

Osmanlı dönemindeki Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların Osmanlı-Rus savaşları ile aynı dönemlerde görülmesinin tesadüf olamayacağı düşünülmektedir. Ancak bu eşzamanlılığı ayaklanmalara bir Rus desteği olduğunun ispatı olarak ele almak da doğru değildir. Zira bu durum ayaklanmaların Ruslar tarafından kışkırtılarak meydana geldiğinin bir belirtisi olabileceği gibi, ayaklanmacı Kürtler tarafından Osmanlı Devleti'nin Ruslarla problemleri yüzünden başının darda olabileceğinin hesaplanmış olması daha yakın bir ihtimal dahilindedir. Bu yüzden Türk-Rus problemleriyle

eşzamanlı olarak meydana gelmiş olsa bile bir ayaklanmanın Ruslar tarafından desteklenerek ortaya çıkartıldığını düşünmek Ruslara karşı yapılan bir haksızlık olacaktır. Ayrıca iki ülke arasındaki savaşlarda diğer tarafın aleyhine kullanılacak iç karışıklıkları istismar etmek de savaşlarda mubah karşılanması gereken bir durum olsa gerektir. Aynı şekilde 24 Kasım 2015 tarihinde sınır ihlali yapan Rus Hava Kuvvetleri'ne ait bir uçağın Türkiye tarafından düşürülmesinden sonra iki ülke ilişkilerinin gerilmesine rağmen, olaydan bir ay kadar sonra 23 Aralık tarihinde HDP eş genel başkanı Selahattin Demirtaş'ın Rusya'ya giderek Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov tarafından çok sıcak bir şekilde karşılanması ve Moskova'da HDP temsilciliği açılması, bunun yanında HDP eş genel başkanlarının Türkiye'nin uçak düşürme davranışını kınamaları, tarihsel döngünün tekrar ettiği yolunda bir düşünceyi de akıllara getirmektedir.²⁶⁴

Bu çalışmada ele alınan Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmalara moral, siyasi, lojistik ve barınacak yer sağlama konularında sağlanan dış desteğin her zaman bir yabancı ülke tarafından hasmane bir tutumla sağlandığını da düşünmemek gerekir. Örneğin günümüzde Türkiye'nin Irak ve Suriye sınırlarının normal iki devlet arasındaki sınır gibi düşünülmesinin uygun olmayacağı ortadadır. Özellikle Suriye sınırında *de facto* sınır komşusu olarak devlet niteliği olmayan bazı grupların egemen olduğu göz önüne alındığında dış desteğin boyutları daha da karmaşıklaşmakta, sınırdaş Suriye'nin Kürtçü ayaklanmacılara sağladığı iddia edilebilecek bir dış destekteki rolü önemli ölçüde kendi isteği dışında gelişebilmektedir. Ayrıca Batılı ülkelerde genellikle ekonomik nedenlerle göçmen halinde yaşayan diğer Türk grupları ile birlikte bulunan Kürtlerin bazılarının etnik veya dini duygularla sağladıkları lojistik ve mali destek de Kürtçü ayaklanmalarda önemli finans kaynakları yaratmıştır.

Bu zamana kadarki Kürtler tarafından meydana getirilen veya Kürtçü ayaklanmalara sağlanan dış destekle ilgili olarak değişik kaynaklarda ileri sürülen görüşler ışığında şu değerlendirmeleri yapmak olanaklıdır: 1828–29 Osmanlı-Rus savaşına denk gelen Kürt aşiret reislerinden *Muhammed Bey Ayaklanması*, 1856 Kırım Harbi'yle aynı döneme denk gelen *Bedirhan Bey* ve akabinde *Yezdanşer Ayaklanması*, 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen sonrasında vuku bulan *Übeydullah Ayaklanması* ve son olarak Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde 1914 *Bitlis Ayaklanması*'nin ortaya çıkış zamanlamaları göz önüne alındığında Rusların Türklere karşı her zaman Kürt kartını oynamaya hazır oldukları, Kürtçülerin de her ayaklanma öncesi ve esnasında Türklere

²⁶⁴ Bkz. [http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/451287/Demirtas_in_Moskova_turu.html#], (Erişim Ta: 15.02.2016)

karşı Ruslardan dış destek arayışı içinde oldukları veya Türklerin Ruslarla problem yaşamalarının ayaklanmalara katkı sağlayacağını umduklarını göstermektedir.²⁶⁵

Kurubaş (2004a, s.9), 19. yüzyılın başında İran-Rus savaşlarında İran'ın yenilmesiyle Rusya'nın Kürtler arasında saygınlığının arttığını; Ünal (2008, s.133), 1804–1805 yıllarında Bakü, Nahçıvan ve Erivan hanlıklarını işgal eden Rusların 1806 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bölgedeki Kürt unsurlarla ilk defa temas kurduklarını, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı ve İran'la yaptıkları bütün savaşlarda Kürt aşiretlerinden istifade etmeye çalıştıklarını ileri sürmektedir. 1853–56 Kırım Savaşı'ndan hemen önce Ruslara sadakat gösteren Kürt aşiret reislerine toplam 2150 altın verildiğini öne süren Ünal, 1854'de Rus Erivan Müfreze Komutanlığından Yezdanşer'i Rus saflarına katılmaya davet eden mektupla, Bitlis bölgesinde Yezdanşer'in Kırım Savaşı'nın en kritik döneminde ayaklanma çıkarttığını eklemektedir. Ünal ayrıca 1877'de Kars kalesini alarak Erzurum istikametine yönelen Rusların, özellikle Osmanlı ile ilişkileri bozuk olan Dersim yöresi aşiretleri ile ilişkiye geçmeleri ve savaş sırasında bazı Kürt aşiretlerinin Osmanlı'ya karşı savaşmalarının, Osmanlı Devleti'nin Kars, Ardahan ve Batum'u Ruslara terk etmek zorunda kalışında payı olduğunu ileri sürmektedir.

Şeyh Übeydullah Ayaklanması'nda, Übeydullah'ın ayaklanma öncesi Rus Çarı, Mısır Hıdivi ve Mekke Emir'inden destek istediğini savunan Kurubaş (2004a, s.11–23), Osmanlı Devletine karşı 1878'den itibaren politikasını değiştiren İngiltere'nin de Übeydullah ile ilişki kurduğunu, bununla birlikte Rusların bu ayaklanmada Kürtlere kesinlikle yardım etmediklerini açıklamaktadır. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Siirt ve Bitlis civarında Molla Selim'in 1914 Ayaklanması'na kendilerinden destek istenmesine rağmen Ermenilere sahip çıkmakla yetinen İngilizlerin destek vermediğini, Rusların ise destek sözü verdiğini öne süren Kurubaş, Savaş sırasında da Dersim Kürtlerinin Rus ve Ermenilerle birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir. Kaymaz (2014, s.58) ise, kuzey sınırında bir tampon oluşturmak suretiyle Mezopotamya'nın güvenliğini sağlamak ve Ermenistan Devleti'nin kurulmasını olanaklı kılmak isteyen İngilizlerin, ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede bağımsız bir Kürdistan Devleti kurulması için çalıştıklarını belirtmektedir.

Geçiş dönemindeki Koçgiri Ayaklanması, Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşma ve deklarasyonlarda vaat edilen Wilson İlkeleri ve *halkların kendi kaderini tayin ilkesi*

²⁶⁵ Rus doğubilimci Minorsky'nin (1988, s.57), 19. yüzyılın başlarından itibaren Kürtlerle ilişki kurmaya başlayan Rusların 1828–29 Savaşı'nda bir Kürt alayını, Kırım Savaşı'nda iki Kürt alayını kullandıklarını, 1877–78 Savaşı'yla eş zamanlı ve hemen sonrasında Hakkâri, Bahdınan, Botan ve Übeydullah ayaklanmalarının meydana geldiğini, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürtlerin İran sınırında İsmail Ağa Simko'nun doğu sınırında kargaşalıklara yol açtığı şeklindeki ifadelerini dikkate almakta yarar vardır.

gereğince ortaya çıkmış, Türk topraklarının halen *de jure* işgal altında olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Ayaklanmacıların fiilen doğrudan dış destek almasalar bile en azından bu yönde bir beklentilerinin olması mantıksal tutarlılık açısından zorunlu görünmektedir.

Şeyh Sait Ayaklanması'nda İngilizlerin Kürtlere yardım ettiği iddiasının büyük bir aldatmaca olduğunu ileri süren Beşikçi (1991), o yıllarda İngilizlerin Kürtlere karşı Irak'ta bir savaş yürüttüklerini ifade etmektedir. Beşikçi'nin bu iddiası, planlanan zamandan önce istenmeden patlak vermiş olan Şeyh Sait Ayaklanması'nın İngilizlerin planlamış olduğu bir tarihle bilinçli olarak örtüşemeyeceği göz önüne alındığında tutarlı gözükmemektedir. Şeyh Sait Ayaklanması'nda, o tarihlerdeki Musul görüşmeleri dolayısıyla İngilizlerin elini güçlendirdiğinden dolayı İngiliz desteği olduğunu savunanların herhangi bir belgeleri bulunmamaktadır. Ayaklanma sonucunda yapılan yargılamalarda, ayaklananlara karşı iddianamede bu yönde bir ithamda bulunulmuş olmasının nedeni ise İngilizlerin ayaklanmaya yardım etmesinden değil, ayaklananların İngiliz desteğini sağlamaya çalışan ilişkilere girmesinden kaynaklanmaktadır.

Ağrı ve Dersim Ayaklanmalarında önemli rol oynamış olan Hoybun Cemiyeti'nin, zaten Türkiye sınırları dışında faaliyet göstermesi münasebetiyle önemli bir dış destek sağlamış olduğu söylenebilir. Özellikle Ağrı Ayaklanması'nda, ayaklanmacılar arasında Ermeni Taşnak örgütünün temsilcileri de bulunmaktadır. Sarıkoyuncu (2008, s.115), İran, Irak ve Suriye'de Hoybun'un gizli şubelerinin Taşnaklar yardımıyla teşkilatlandırıldığını ileri sürmektedir. Ağrı Ayaklanması'nda dış ülkelerden gelen sığınma, barınma, lojistik ve moral destekler yanında, çevre ülkelerde bulunan Kürtçülerin ayaklanmaya verdikleri destek, dış destek açısından oldukça önemli boyuttadır. Suriye, Irak, İran ve hatta Sovyetler Birliği'nden (Ermenistan ve Azerbaycan) gelerek ayaklanmaya katılan Kürt kökenli ayaklanmacılar mevcuttur. Çay'a (1993, s.401) göre de, Ağrı Ayaklanması'nda Ermeni ve Nesturi çeteleri yer almış, ayaklanmacıların silah ihtiyaçları Rusya ve İran tarafından karşılanmış, İngilizler cephane imali ve silah onarımı için malzeme vermiş, Ermeniler haberleşme ve sağlık malzemeleri sağlamışlar, İran ise ayaklanmacılara üs bölgesi sağlamıştır. Bununla birlikte, Ankara tarafından sert protestolarla karşılaşan Fransa'nın 1928 yazında Halep'teki Hoybun'un faaliyetlerini yasakladığı, McDowall (2005, s.203) tarafından aktarılmaktadır.

En somut şekilde hakkında veriler sunabileceğimiz ve belgelendirebileceğimiz dış destek, son dönem Kürtçü ayaklanmaya verilen destektir: PKK'nın önderliğinde

yürütülen bu ayaklanmanın, temellerinin atıldığı günden bu yana kırk yılı aşkın bir zaman dilimine yayılması münasebetiyle, ülkelerarası politikaların değişmesine paralel olarak, dış destek veren ülkeler ve verilen desteğin şekli zaman içinde değişiklik göstermektedir. PKK'nın 1999 yılı itibarıyla o zamana kadar aldığı dış destek en somut şekilde 1999 yılında yakalanan örgüt liderinin kendi ifadelerinde ortaya çıkmaktadır. Ayaklanma geliştikçe, ayaklanma örgütünün meşruiyet kazanma çabalarına paralel olarak verilen desteğin boyutları, günümüzde özellikle Suriye ve Irak'taki karışıklıklarda müdahil olan ülkelerle fiilen müttefiklik oluşturan düzeylere ulaşmıştır.

Kurubaş, yabancı aktörlerin PKK'ya verdikleri destek konusunda yaptığı çalışmasında (2009, s.56), Suriye, Irak ve İran gibi komşu ülkelerin ve bu ülkelerde yaşayan Kürtlerin PKK'ya yüksek seviyede somut destek verdiklerini; Yunanistan, Ermenistan ve SSCB/Rusya gibi komşuların orta seviyede verdikleri desteğin de somut olduğunu; ABD ve Avrupalı devletlerin de PKK'nın faaliyetlerine göz yumarak dolaylı ve somut destek sağladıklarını ileri sürmektedir. Suriye İç Savaşı ile bugün gelinen noktada ise Batılı ülkelerin PKK'ya ve yan kuruluşlarına, askeri alanda işbirliği ile eğitim ve malzeme desteği başta olmak üzere verdikleri destek çok daha ileri boyutlara ulaşmıştır.

Türkiye'de halen devam eden Kürtçü ayaklanmanın dış desteği konusunda vurgulanması gerekli önemli bir nokta, söz konusu ayaklanmanın dış bağlantıları nedeniyle, sorunun çözümünün Türkiye'nin kendi imkânları dahilinde çözülmesinin imkânsız olduğudur. Türkiye'deki Kürt ayaklanmasına katılan ayaklanmacıların ana askeri üsleri Türkiye dışındaki komşu ülkelerdedir. İş daha da karmaşık hale getiren bir durum da, bu ülkelerle Türkiye'nin sadece birebir olarak yapacağı işbirliğiyle yapılacak askeri harekâtların sonuç alıcı olabilme imkânı yoktur. Örneğin, Kandil bölgesinde ana karargâh üslenmesinin bulunduğu PKK unsurlarına karşı o bölgedeki bütün Irak'lı peşmergeler Türk ordusunun birer elemanı gibi hareket etse dahi, İran tarafından dağın zirveleri ve doğuya açılan vadiler tutulmadığı müddetçe yapılacak bir kara harekâtının anlamı yoktur. Söz konusu dağ bloğunun zirve hatlarından geçen su bölüm hattı (çizgisel bölümü) İran topraklarına dahil olup, herhangi bir kara harekâtında başarılı olabilmek için hakim arazilerin mutlaka dost unsurların elinde kontrol altında bulunması gerekir. İran'ın²⁶⁶ da bu işbirliğine razı edildiğini düşünmek, yapılabilecek bir kara

²⁶⁶ İran, 2004 yılında PJAK'ın kendi ülke topraklarında yürüttüğü faaliyetlere tepki olarak PJAK'a dolayısıyla PKK'ya karşı mücadele etmeye başlamış, bu kapsamda PKK'yı da terör örgütü ilan ederek Türkiye ile işbirliğine yatkın bir tutum göstermiştir. ABD ve Batı tarafından çeşitli yaptırımlara tabi kılınan İran'la Türkiye'nin yakın bir işbirliğine girebilmesi, diplomatik çekinceler yüzünden yakın zamana kadar mümkün olamamıştır.

harekâtı için yine de yetersiz kalacaktır. Bu sefer de Irak merkezi hükümetinin, PKK'ya karşı *de jure* kendi topraklarında böyle bir harekâta izin vermesi gerekir. ABD'nin halen Irak üzerinde geçerli olan otoritesi, ABD'nin PKK'nın içinden ayrılarak oluşturulmuş PJAK ve YPG/PYD²⁶⁷ unsurları ile bilinen işbirliği dolayısıyla, ABD'nin de böyle bir harekâta rıza göstermesinin zor olacağı ortadadır.

PKK'nın güncel olarak aldığı dış desteğin boyutları ve kendisine destek veren ülkelerin sayısı son yıllarda oldukça artmıştır²⁶⁸. Ancak verilen bu destek doğal olarak genellikle diplomatik kanallardan olmadığı ve çoğunlukla istihbarat birimleri aracılığıyla yapıldığı için ispatlanabilmesi de son derece zordur. Ayrıca, PKK'nın bazı çevrelerce Kürt ayaklanmasının temsilcisi olarak nispeten *yarı meşruiyet* kazandığı, özellikle 2003 Irak Harekâtı'ndan sonra ABD'nin Kürtlere olan yakın ilgisi, Batılı çevrelerin PKK dahil bütün Kürtlere ayrı bir sempati ile yaklaşmasını sağlamıştır. Ayrıca, genel olarak ayaklanma örgütünde meydana gelen yeniden yapılanma ve değişikliklerin örgütün dış ilişkilerine, yurt dışı teşkilatlanmalarına ve dışarıdan aldığı desteğe de yansıdığı göz önüne alınmalıdır. PKK'nın en yoğun faaliyet gösterdiği Avrupa ülkeleri arasında Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve İsviçre'yi saymak mümkündür²⁶⁹. Resmi olarak neredeyse bütün Batı ülkeleri ve dünyanın diğer bölgelerinde Kırgızistan örneğinde olduğu gibi pek çok ülke PKK'yı terör örgütü olarak tanımakla birlikte, PKK doğrudan kendi adı altında değil, fakat Kürt halkları için çaba gösterdiği ileri sürülen başka paravan örgütler vasıtasıyla bu ülkelerin pek çoğunda faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Örneğin, Brüksel merkezli Avrupa Kürt Dernekleri Konfederasyonu, 2001 yılında Hollanda Rotterdam'da kurulan Uluslararası Kürt İşadamları Derneği, Brüksel ve Amsterdam merkezli Kürt Ulusal Kongresi gibi oluşumlarda PKK bağlantısı resmen gözükmemekle birlikte, bu ve benzeri örgütler, PKK'nın dış ilişkiler, lobi ve finansmanının sağlanmasına yardımcı olmakta, buldukları ülkeler nezdinde dolaylı dış destek sağlanmasına aracı olmaktadır. Örgütün yurtdışından faaliyetlerini yürüten televizyon kanalları, radyolar,

²⁶⁷ PKK'nın Suriye'de faaliyet gösteren, halen devam eden Suriye İç Savaşı'nda pek çok Batılı ülke ve Rusya ile resmi ittifak halinde bulunan, kendisine Batılı ülkeler tarafından silah ve malzeme yardımı yapılan koludur.

²⁶⁸ PKK'nın Batı ülkelerinden aldığı dış destekle ilgili ayrıntılı bir araştırma için bkz. Bayraktar, 2009. Ayrıca, PKK'ya verilen dış destek konusunda güncel bir haber için bakınız. [<http://www.f5haber.com/pkkyadestek-veren-ulkeler-fotogaleri-7511/16>] (Erişim Ta: 16.02.2016)

²⁶⁹ 1991 başında başlayan Körfez Savaşı'nın, ABD Kongresi'nin 1990'lar boyunca Türkiye'nin Kürt sorununa ilgi göstermesinde önemli olduğunu yazan Ünver (2013, s.209), Irak'ın Kuzeyi'nde Saddam Hüseyin'in imhasından kaçan bir milyon civarındaki Kürt mültecinin Türk-Irak sınırına yığılmasından itibaren CNN'in yaptığı canlı yayınlarla Batı dünyasının Kürtlerin acılarıyla televizyon üzerinden tanıştığını ifade etmektedir.

gazeteler, haber ajansları²⁷⁰, dergiler ve basın bürolarını da önemli dış destek faaliyetleri arasında saymak gerekmektedir.

4.2.3.6. Zamanlama ve Safhalandırma

Kürtçü ayaklanmaların zamanlaması konusunda, yukarıdaki incelemelerde görüldüğü gibi söz konusu ayaklanmaların tamamı, devletin en güçsüz ve başka problemlerle uğraşmak zorunda olduğu dönemlerde meydana gelmiştir. Kürtçü ayaklanmalar, ayaklanmaların liderlerinin ayaklanan halk üzerinde etkinliğinin en yüksek olduğu, hükümet kuvvetlerinin yıpranmış ve ayaklanmalara kolaylıkla karşı koyamayacaklarının öngörüldüğü zamanlarda patlak vermiştir. Bu durum Osmanlı döneminde meydana gelen Kürt ayaklanmalarının Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Mısır savaşlarıyla zamansal olarak örtüşmesi, geçiş dönemindeki Koçgiri Ayaklanması'nın Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesine ve Türk Milli Mücadelesinin zorlu dönemlerine denk gelmesi; Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim gibi Erken Cumhuriyet Dönemi zincirleme ayaklanmalarının yeni Cumhuriyetin yapılanmasının tam oturmadığı ve çeşitli iç-dış sorunların egemen olduğu bir dönemde cereyan etmesi, son dönem Kürtçü ayaklanmanın ise 1970'lerde Türkiye'nin istikrarının bozulduğu ve iç savaş provalarının yapıldığı son derece kırılgan bir dönemde ortaya çıkmış olmaları ile sabittir.

Her ayaklanmada olduğu gibi Kürtçü ayaklanmaların tamamında bir *başlangıç safhası* mevcuttur. Bu safhada ayaklanma teşkilatları oluşturulmuş, ayaklanmaya katılması hedeflenen halkın bilgilendirilmesi yoluyla ayaklanmanın ideolojisi halka yayılmış, gösteri ve küçük olaylar yoluyla hükümet karşıtı faaliyetler yürütülmüş, halkın aynı veya nakdi olarak ayaklanma örgütü tarafından vergilendirilmesi ve finansman temini yoluna gidilmiş, önce çekirdek gerilla birlikleri oluşturularak işbirliğine yanaşmayan kesimlerin terör ve sabotaj faaliyetleriyle korkutulması sağlanmıştır. Söz konusu başlangıç safhasını son dönem Kürtçü ayaklanma açısından, McDowall (2005, s.397-419), *Türkiye'de Kürtçü ulusal yeniden canlanış: 1946-1979* başlığı altında ele almaktadır.

Ayaklanmanın ikinci safhası olan *gerilla harbi safhasının* Kürtçü ayaklanmaların bazılarında oldukça hazırlıksız bir birinci safhayı takip ettiği gözlenmekte, bu safhada hükümetin askeri kuvvetleriyle birebir karşılaşmanın göze alınabildiği görülmektedir. Ancak bu konuda belirtilmesi gereken önemli bir konu, ayaklanmacıların silahlı unsurlarının çatışmalarda zorunlu olarak hükümet kuvvetlerini hedeflemediklerini, Bedirhan Ayaklanması'nda olduğu gibi ayaklanmacıların bölgedeki savunmasız sivil

²⁷⁰ 2005 yılından beri Almanya üzerinden faaliyet gösteren, ayaklanma örgütünün kontrolü altındaki en önemli yayın kuruluşları arasında olan Fırat Haber Ajansının faaliyetleri özellikle önemlidir.

halk veya son dönem ayaklanmada olduğu gibi mahalli milis kuvvetlere de saldırdıkları görülmektedir.

Ayaklanmanın genellikle bu aşamada üçüncü taraflarca görünür olduğu ikinci safhada; Kürtçü ayaklanmacıların silahlı saldırıları, yoğun propaganda, sabotaj ve terör eylemleri artmakta, eylemlerde üs bölgesi olabilecek belirli bölgeler ele geçirilmeye çalışılmakta, kuvvetli ayaklanma desteği olan bazı bölgelerden Kürt kökenli olmayan devlet memurları bölgeyi terk etmeye zorlanarak, bölgesel gölge yerel idareler kurulmakta, uluslararası tanınma ve destek için yoğun girişimlerde bulunmaktadır.

Türk tarihi boyunca meydana gelen Kürtçü ayaklanmalarda bugüne kadar ayaklanmaların üçüncü safhası olan *bağımsızlık savaşı safhasına* geçilememiştir. Normal olarak Kürtçü ayaklanmacıların kendi askeri kuvvetlerinin hükümetin askeri kabiliyetine üstün olduğunu düşündükleri anda başlaması gereken bu aşamada, silahlı ayaklanmacı unsurların birleştirilmesi ve düzenli ordu olarak savaştırılabilmesi için eğitilmesi gerçekleştirilmelidir. Kürtçü ayaklanmacıların, ayaklanmaya karşı koyan kuvvetlerle normal konvansiyonel çatışmalara girebilecek seviyeye gelmeleri bugüne kadar mümkün olmamıştır. Ancak pusu ve baskın gibi küçük çaplı gerilla eylemleri ile sabotaj ve terör faaliyetleri çerçevesinde ayaklanmanın devamlılığı sürdürülmüştür. Son dönem Kürtçü ayaklanmanın ne istikamette evrileceği henüz netleşmemekle birlikte, PKK'nın üçüncü safhaya geçebilmek için yoğun çaba harcadığı ve bu yönde paravan örgütleri aracılığıyla uluslararası ittifaklara girmeye çalıştığı ortadadır.

Safhalandırma ile ilgili olarak, kısa süreli ayaklanmalarda safhalandırmanın bazı durumlarda ayaklanma planlayıcılarının kendi inisiyatifleri ile programlayabildikleri bir konu olduğu halde, uzayan ayaklanmalarda ayaklanma örgütünün ayaklanma öncesi yaptığı safhalandırma planlarına uyulmasının mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Bu konuda Ünal (2013), PKK şiddetinin dönemselsel analizini yaptığı çalışmasında, Öcalan'ın PKK için belirlediği stratejik safhalandırma planlarından ziyade, özellikle 1994'ten sonra önceden belirlenmiş stratejik planlar yerine, ortaya çıkan gelişmelere göre hareket edildiğini ortaya koymaktadır.

Safhalandırma konusunda, PKK'yı bir terör örgütü olarak ele alan yaklaşımların, Kürtçü ayaklanmanın safhalandırılmasını da terör paradigması üzerinden yaptıklarından dolayı, bir ayaklanma hareketinin tarihsel kökenlerine kadar inmekten uzak bir yaklaşım sergilediklerinin görüldüğünü belirtmek gerekir. Bu kapsamda, terör örgütlerinin yaşam evrelerinin *doğum-büyüme-değişim* ve *etkisizleşme* olarak dört döneme ayrıldığını öne süren Sökmen'in (2012, s.54), PKK üzerine yaptığı safhalandırmaya ayaklanma teorisi

bağlamında katılabilmek olanaklı değildir. 1985–91 dönemini örgütün *doğum* evresi, 1991–1994 arası dönemi *büyüme* dönemi, 1995–1999 arası dönemi örgüt liderinin yakalanmasına yol açan gelişmelere referansla *düşüş* dönemi, 1999'dan günümüze kadar olan dönemi ise *değişim* dönemi olarak adlandırmaktadır.²⁷¹ Asli olarak bir ayaklanma örgütünün, bir terör örgütü olarak incelemesinden kaynaklanan bu safhalandırma ve dönemselleştirmenin, ayaklanma gerçeğinin eksik kavranmasından kaynaklandığı söylenebilir.

4.2.3.7. Teşkilat ve Hareket Modeli

Kürtçü ayaklanmaların ve ayaklanma örgütlerinin ne şekilde teşkilatlanmış olduklarını bilmek, ayaklanmacıların hangi strateji ve taktikleri kullanabileceklerinin de öngörülebilmesini sağlar. Ayaklanmaların teşkilatı her ayaklanmada farklı olmakla birlikte, genellikle bir sonraki ayaklanma örgütünün, bir önceki ayaklanmadan çıkartılan derslerle ve eksikliklerini tamamlayacak şekilde daha sağlam bir teşkilat ve harekât modeli uygulamış olacağı şeklinde bir mantıki yorum yapılabilmesi olanaklıdır.

Türkiye'de meydana gelen Kürtçü ayaklanmaların aynı anda bir veya birden fazla modele uygun olarak geliştiği gözlenmektedir. Osmanlı dönemi ayaklanmaları açısından *geleneksel* modele uygun olduğunu, yani, ayaklanmaların aşiretsel, dini veya etnik temele dayalı nedenlerle ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ancak, gerek geçiş dönemi gerekse Erken Cumhuriyet Dönemi'nde meydana gelen ayaklanmaların *ayrılıkçı* modele uygun düştüğü görülmektedir. Bazı ayaklanmaların ise özellikleri itibarıyla aynı anda birden fazla modelle örtüştüğü söylenebilir. Ayrılıkçı Kürtçü ayaklanmaların illegal silahlı unsurlarının yanında legal zeminde faaliyet gösteren bir kesimi de olmuştur. Koçgiri ve Şeyh Sait Ayaklanmalarında, Kürt Teali Cemiyeti'nin kapatılmadan önceki faaliyetleri bu duruma örnektir. Ağrı Ayaklanmasının harekât modeli ise *kitlesele* ayaklanma modeline uygundur. Bu ayaklanmada ayaklanmacılar, siyasi liderlik ile askeri liderliği birbirinden ayırmış, hükümete karşı askeri ve siyasi bir meydan okuma içine girmişlerdir. Aşiretsel, mezhepsel ve etnik temelli olduğu şeklinde yorumladığımız Dersim Ayaklanması ise *geleneksel* modele uygun gelişmiştir.

²⁷¹ Hâlbuki güvenlik alanında örgütün düşüşü ve en etkisizleştiğini iddia edildiği dönemde, örgütün yurt dışı teşkilatlanması ve siyasi alandaki gelişiminin zirve yaptığını görmek olanaklıdır. Örneğin 1999'dan itibaren yaklaşık on yıl boyunca Irak'ın kuzeyindeki ortalama 3500, Suriye'de 1500 civarında sabit tutulan eleman sayısını, örgütün eleman temin etmekte zorlandığı ve zayıfladığı yolunda yorumlama yanlışlığına düşen hükümet görüşleri mevcuttur. Hâlbuki o dönemde ancak o kadar rakamın rasyonel bir sayı olduğundan silahlı eleman sayısının artırılmadığı, ayaklanmanın hiçbir zaman düşüşe geçmediğinin göz önüne alınması gerekirdi.

PKK önderliğinde devam eden son dönem Kürtçü ayaklanmanın, kendisinden önceki Kürtçü ayaklanmalardan çok daha geniş bir sürece yayılmış ve modern ayaklanma öğretilerine daha uygun olması nedeniyle, diğerlerine nazaran biraz daha geniş şekilde ele alınması gerekmektedir. Son dönem Kürtçü ayaklanmada, ayaklanmanın yaklaşık yarım asrı bulan gelişimi içerisinde hemen hemen bütün ayaklanma modellerinin uygulandığı görülmektedir. Örneğin PKK'nın Türkiye solu içerisinde yeni ayrılmaya başladığı kuruluş dönemlerinde *kritik hücre* modelinin söz konusu olabileceği, kuruluşundan ilk silahlı eylemlerinin yapıldığı yıllarda *ayrılıkçı* modelin ağır bastığı, son dönem KCK teşkilatlanmasıyla birlikte geçmiş olduğu yeni yapılanmayla *kitlesel* bir ayaklanma modeline uygun olduğu, ancak bütün süreç boyunca *geleneksel* modelin izlerini taşıdığından söz edilebilir. Sonuç olarak, kendisinden önceki ayaklanmalara göre daha geniş bir coğrafyaya ve daha uzun bir sürece yayılmış bulunan son dönem ayaklanması, oldukça girift ve kozmopolit özellikler göstermekte ve süreç içerisinde örgütün ideoloji ve stratejisinin değiştiği gibi, teşkilat ve harekât modellerinde de değişiklikler gözlenmektedir.

Connable ve Libicki'nin (2010, s.16), "kırsal alan ayaklanmalarının tek emir komuta altında gerçekleşmeye, şehirlere yayılmış ayaklanmaların ise parçalı komuta yapısına uygun olduğunu" ileri süren görüşleri paralelinde, PKK'nın özellikle son on yılda gerçekleştirdiği eylemlerin şehirlere kaydığı gerçeği karşısında, PKK liderliğindeki ayaklanmanın dağınık ve parçalı bir hiyerarşik yapıya doğru kaydığı sonucu çıkarılabilir. PKK'nın yeni teşkilat yapısına dair eldeki verilerle de bu görüş desteklenmektedir. Yine aynı yazarlar tarafından, aynı çalışmalarında askeri ve siyasi alanda iki ayrı *paralel hiyerarşi* olarak adlandırdıkları modelin PKK açısından KCK yapılanması ile birlikte nazariyatta söz konusu olabileceği düşünülebilirse de, PKK silahlı unsurlarının önceki liderlerinin emir komutayı mutlak bir şekilde ellerinde bulundurmaya devam ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte yasal bir siyasi parti şeklinde örgütlenmiş olan siyasi kanadın, ayaklanmanın geleceğinde söz sahibi olmasının teorik olarak mümkün olabileceği veya en azından süreç içinde hâlihazırdaki PKK askeri liderliğinin siyasi yanının daha ağır bastığı bir konum alabileceği değerlendirilmektedir.

Son dönem Kürtçü ayaklanmada, ayaklanmanın başlangıcından bu yana çeşitli defalar örgütte teşkilat değişikliğine gidilmiştir. 2000'li yılların başından itibaren takip edilmesi zor bir teşkilatlanma süreci geçiren ve yeni strateji arayışlarına giren PKK'nın, öncelikle terör örgütleri listesine dahil edilmiş ismine uygulanan kısıtlamaları bertaraf edebilmek amacıyla 2002 yılında *Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi* (KADEK)

(Kongreya Azadî û Demokrasiya Kurdistanê) adını aldığı, 2003 yılında *Halk Kongresi* (KONGRA-GEL) adını aldığı görülmektedir. Ancak PKK'nın bu yeni isimleriyle de uluslararası terör örgütleri arasına dahil edilmesinden sonra isim değiştirme çabalarının sona ermiş olduğu bilinmektedir. Nisan 2005'de *Yeni PKK* kavramı gündeme gelmişse de, 2007 yılından itibaren halen geçerli olan KCK örgütlenmesine geçilmiştir. Algan'ın (2012, s.99–106) çalışmasında ortaya koyduğu kadarıyla, ana esaslarıyla halen geçerli olan, 28 Mart–4 Nisan 2005'deki 11.Kongre'de kabul edilen ve bugünkü yapılanmanın temelini oluşturan değişiklikle unsurların görev ve faaliyetlerinde aşağıdaki düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir:

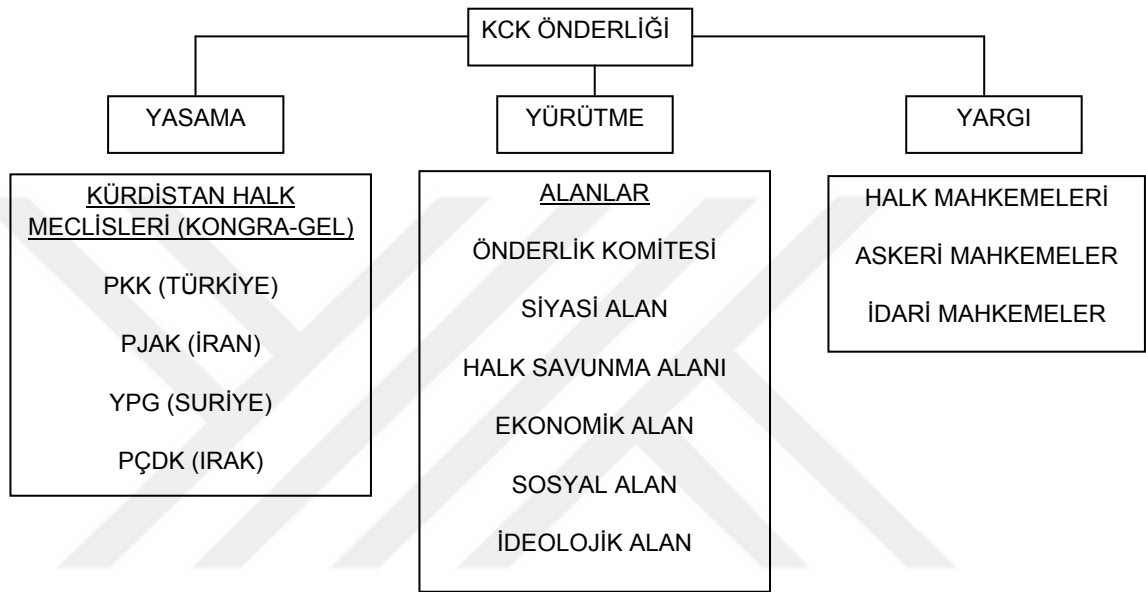
Söz konusu kongrede, örgütün siyasal çizgisi ve stratejisi Kürdistan Demokratik Konfederalizmi (KKK) (Koma Komalen Kurdistan) olarak belirlenmiştir. KKK, örgütlenmiş siyasal ve toplumsal bir organizasyon olup bir devlet sistemi değil, halkın devlet olmayan ve sınırları esas almayan demokratik sistemi olarak tanımlanmıştır. Bugün Kurdistan Topluluklar Birliği (KCK) (Koma Ciwaken Kurdistan) olarak bilinen oluşumun söz konusu KKK mantığının devamı, fakat aynı kavram olmadığını vurgulamak gerekir. Örgütün KCK Sözleşmesi olarak adlandırdığı 17 Mayıs 2005 tarihinde kabul ettiği metnin²⁷² birinci bölümünün ikinci maddesinde, KCK'nın niteliği ile ilgili olarak; "Koma Ciwaken Kurdistan demokratik, toplumcu-konfederal bir sistemdir.... Devlet olmayan, yatay ve piramit tarzı örgütlenmiş, demokratik, siyasal ve toplumsal bir organizasyondur. Halk toplulukları iradesini, komün, ocak, meclis ve kongreler ile ortaya koyar....İçte demokratik ulusu, dışta ise ulus üstülüğünü esas alır" ifadeleri yer almaktadır.

Hazırlanışında şekil olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın temel alındığı kanısını uyandıran KCK sözleşmesinin 36'ncı maddesinde PKK hakkında; "PKK, klasik parti olmayan, iktidarı hedeflemeyen, ideolojik, ahlaki ve örgütsel bir oluşumdur.... KCK sisteminin ideolojik gücüdür. ...KCK sistemi içerisindeki her PKK kadrosu ideolojik, ahlaki, felsefi, örgütsel ve yaşamsal ölçüler açısından PKK yapılanmasına bağlıdır....Ayrıca KCK sistemi içerisinde her çalışan, PKK'nın ideolojik ve ahlaki ölçülerini esas alır" ifadelerini kullanarak, PKK'yı KCK içindeki en üst hiyerarşik kurum olarak tanımlamaktadır. KCK yapılanmasına geçişten sonra örgütün siyasi alandaki faaliyetlerinin askeri alandaki eylemleriyle senkronizasyonunun sağlanmış olduğu, PKK'nın iç ve dış siyasi alanda önemli kazanımlar elde ettiği gözlenmektedir. Bu teşkilatlanma modeliyle örgüt siyasi unsurlarla askeri unsurlara farklı faaliyet sahaları

²⁷² [https://tr.wikisource.org/wiki/KCK_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi], (Erişim Ta: 18.02.2016)

yaratmakla birlikte askeri unsurların liderlerini üst çatı örgütünün de liderleri olarak atayarak, askeri unsurları daha üstün bir hiyerarşik pozisyonda ve karar alıcı konumda tutmaktadır. KCK yapılanması, Sandıklı'nın (2011) *Terör Örgütünün KCK Yapılanması ve Devletleşme Hedefi* isimli çalışmasında ayrıntılı olarak incelenerek resmedilmiş olup aşağıdaki şekilde özet olarak verilmiştir:

Şekil 7: Kürdistan Halklar Topluluğu (KCK) Yapılanması

Kaynak: Sandıklı, 2011

Model, yasama, yürütme ve yargı sistemleri içinde ideolojik, siyasi, sosyal, halk savunma ve mali alan olmak üzere beş ana alan üzerine kurulmuştur. Legal ve illegal Kürt ulusçuluğu faaliyetlerinin tümünü içine almayı hedefleyen bir örgüt olan KCK'nın mensubu olmak doğrudan bir terör örgütü mensubu olarak suçlanılamayacak şekilde örneğin dil kursları gibi meşru faaliyet alanlarını da içine almış, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin söz konusu Kürt ulusçusu kurum ve kuruluşlara karşı alacağı tedbirlerin boşa çıkartılmasına çaba gösterilmiştir. Dolayısıyla meşru olarak gösterilmeye çalışılan bir üst yapı organizasyonu altında illegal bir örgütün ilişkilendirilmesi suretiyle, uluslararası meşruiyet kazanma çalışmaları sürdürülmüştür.

Yukarıda bu zamana kadar ele aldığımız Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların ve dinamiklerinin tek bir tabloda karşılaştırmalı olarak gösterildiği bir tablo, oldukça kısa bir özet olarak aşağıda verilmiştir:

Tablo 15: Seçili Ayaklanmaların Dinamikleri

	Liderlik	İdeoloji	Hedefler	Ortam ve Coğrafya	Dış Destek	Safhalandırma ve Zamanlama	Teşkilat ve Harekât Modeli
Bedirhan Bey Ayaklanması	Bedirhan Bey / Tek kişi liderliği	İdeoloji yok / etnik farkındalık var	Eski dönemin ve yarı özerk konumun tekrar geri gelmesi	Kavalalı yenilgisi / Yeni Ordu kurulması / Hakkâri, Beytüşşebap, Silopi, Şırnak ve Cizre	Ruslar savaşlardan önce Kürt aşiretlerinden istifade ediyorlar.	Osmanlı'nın karşılaştığı karışıklıklar üzerine, Bedirhan'ın uygunluk değerlendirmesi	<i>Geleneksel</i> modele uygun / aşiretsel veya etnik temele dayalı nedenlerle
Şeyh Übeydullah Ayaklanması	Nakşibendi şeyhi Übeydullah / Tek kişi liderliği	Etnik farkındalık mevcut / Kürtçülüğün mevcudiyeti tartışmalı	Vergi ve asker vermemek / İran ve Osmanlı baskısından kurtulmak	1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi yenilgisi, Berlin Anlaşması / Hakkâri ve Van bölgeleri	Ruslar savaşlardan önce Kürt aşiretlerinden istifadesi / İngiltere'nin Übeydullah ile ilişki kurması	Osmanlı-Rus savaşlarıyla zamansal olarak örtüşmesi	<i>Geleneksel</i> modele uygun / Aşiretsel, dini veya etnik temele dayalı nedenlerle ortaya çıkıyor
Kocgiri Ayaklanması	Grup liderliği / Liderler aşiret ileri gelenleri	Kürtçülük	Kürt bağımsızlığı ya da özerklik isteği	İstanbul hükümeti ve B.M.M. hükümetleri zayıf / Bölgenin engebelik yapısı	1.D.S. sırasında Rus ve Ermeni desteği / 1.D.S. sonrasında İngiliz desteği	Birinci Dünya Savaşı yenilgisi / Osmanlı'nın dağılması / Türk İstiklal Mücadelesi	<i>Ayrılkçı</i> modele uygun / legal zeminde faaliyet gösteren bir kesimi de mevcut
Şeyh Sait Ayaklanması	Kısmen tek kişi - grup - parti liderliği / Azadi örgütü / Kürt Teali Cemiyeti	Kürtçülük / Dini taassup	Bağımsız bir Kürt Devleti kurmak / hilafetin geri getirilmesi	Yeni devletin problemleri / Musul sorunu / Bingöl – Diyarbakır – Elazığ	İngiliz ve Ruslardan destek arayışı var. Belgelenen bir dış destek yok.	Planlanan zamandan dört ay kadar önce spontane bir şekilde gelişti	<i>Ayrılkçı</i> modele uygun
Ağrı Ayaklanması	Birinci Ağrı hareketinde tek kişi liderliği / Müteakip safhalarda Hoybun Cemiyeti parti liderliği	Kürtçülük	Bağımsızlık ya da özerklik isteği	İran sınır kontrolü yok / Ağrı Dağı merkezli bölge ve güneyi	İran, Irak ve Suriye'de Hoybun'un şubeleri mevcut / İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden destek	Çeşitli iç-dış sorunların egemen olduğu bir dönem	<i>Ayrılkçı</i> modele benziyor / <i>kitlesel</i> ayaklanma modeline uygun / siyasi ve askeri liderlik ayrı
Dersim Ayaklanması	Grup liderliği / Aşiretsel ve dini lider Seyit Rıza kısmen tek kişi lideri sayılabilir	Kürtçülük	Bağımsızlık ya da özerklik isteği	Alevi Zazalar arasında devlet otoritesini tanımama / bölgenin engebelik yapısı	Belgelenen bir dış destek yok.	Asayişsizlik sürekli var / 1937 ve 1938 ayaklanmaları denilen olaylar devletin harekât tarihleri	<i>Ayrılkçı</i> modele uygun / Aşiretsel, mezhepsel ve etnik temelli <i>geleneksel</i> modele de uygun
Son Dönem (PKK)	1999'a kadar tek kişi liderliği açık / 1999'dan sonra grup veya parti liderliği / Ayrıca KCK teşkilatlanması sonrasında şeklen gruplar federasyonu liderliği olabilir	Başlangıçta Marksizm ve Kürtçülük birlikte /1990'ların başından itibaren diğer ideolojilerle eklemeli Kürtçülük	Zaman içinde değişen hedefler / başlangıçta bağımsız, birleşik, sosyalist bir Kürdistan / sonra özerklik veya tam bağımsızlık / 2008'den sonra demokratik konfederal yapı	1970'lerin ikinci yarısında T.C.'de tırmanan sağ-sol kutuplaşma / sol akımların içinden ayrılan Kürtçü silahlı örgütler	Rusya, Ermenistan, Suriye, Irak ve İran gibi bölge ülkeleri ile ABD, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, İsviçre ve Yunanistan gibi Batılı devletlerin somut desteği	İlk ortaya çıkışı 1970'lerde Türkiye'nin istikrarının bozulduğu ve iç savaş provalarının yapıldığı son derece kırılan bir dönem / Şiddetin tırmandığı dönemler TC'nin diğer sıkıntılarıyla zamanlama olarak örtüşmekte.	Kuruluş döneminde <i>kritik hücre</i> modeli / ilk eylemlerin yapıldığı yıllarda <i>ayrılkçı</i> model / KCK teşkilatı <i>kitlesel</i> ayaklanma modeline uygun / ancak bütün süreç boyunca <i>geleneksel</i> modelin izlerini taşımakta

4.2.4. Kürtçü Ayaklanmaların Strateji ve Taktikleri

Osmanlı İmparatorluğu döneminde meydana gelen Kürt ayaklanmalarının tamamının *askeri odaklı* ve *kimlik-odaklı strateji* uyguladıklarından bahsetmek olanaklıdır. Zira bu dönemdeki ayaklanmacılar arasındaki dini, etnik, aşiretsel ve mezhepsel bağlılıkların bir arada tuttuğu Kürt toplulukları, ayaklanma hareketlerine kendi mevcut sosyal hiyerarşileri ile katılarak ayaklanma teşkilatını oluşturmuşlardır. Ayaklanmaların meydana çıktığı bölgelerde askeri alanda silahlı faaliyet gösteren unsurlar sayesinde amaçlarına ulaşabileceklerine inanmışlardır.

Geçiş dönemi ve erken cumhuriyet dönemi ayaklanmalarında, uygulanan temel strateji değişmekle birlikte, aynı ayaklanmanın farklı dönemlerinde farklı stratejilerin uygulandığını ileri sürebilmek de olasıdır. Bu kapsamda Koçgiri Ayaklanması'nın planlama ve hazırlık aşaması olan birinci safhasında *kimlik odaklı*, gerilla harbi aşaması olan ikinci safhasında ise *askeri-odaklı* bir strateji izlenmiştir.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın birinci safhasında ise küçük çapta da olsa aynı zamanda devlet içinde hücre tipi yapılanmaları söz konusu olan Azadi Örgütü'nün çabalarından doğan sonuçları *komplocu* strateji ve *kimlik odaklı* strateji ile örtüştürmek olanaklıdır. Ancak ikinci safhaya geçildiğinde bu stratejilere eklenen *askeri-odaklı* stratejinin egemen olduğu görülmüştür.

Ağrı Ayaklanması'nı ise özellikle ayaklanmacılara karşı ilk Ağrı harekâtının yapıldığı 1926'daki Bro Haso Telli liderliğindeki ayaklanmada önce *askeri-odaklı stratejinin* ağırlık kazandığını, müteakiben aynı aşiret bağlılıklarından kaynaklanan duygularla *kimlik-odaklı bir strateji* uygulandığını, 1927'den itibaren ise Hoybun Örgütü'nün el atmasıyla ayaklanmanın stratejisinin tamamen değiştiği söylenebilir. Söz konusu ayaklanmaya, Iraklı, İranlı Kürtlerle bazı Ermenilerin de iştirak etmiş olmaları, ayaklanmanın geri planındaki örgütün Suriye'den idare ediliyor olmasından dolayı Suriye Kürtlerinin de destek vermiş olmaları gibi nedenlerle, bu ayaklanmanın 1927'den sonraki dönemde *kompozit ve koalisyon stratejisi* uyguladığını düşünmek gerekir. Dersim Ayaklanması'nda ise *kimlik-odaklı* bir stratejinin ağırlık kazandığı, aşiret olarak ayaklanmalara iştirak eden ayaklanmacıların, sosyal hayatlarındaki hiyerarşilerinin ayaklanma teşkilatı içinde de egemen olduğu göze çarpmaktadır.

PKK öncülüğündeki son dönem Kürtçü ayaklanmanın ise aynı anda birden fazla ayaklanma stratejisini uygulayarak, farklı dönemlerde farklı stratejilere ağırlık verdiği gözlenmektedir. Bu ayaklanmada *şehir (meskûn mahal)*, *askeri-odaklı*, *uzayan halk savaşı*, *kimlik-odaklı*, *komplocu* ile *kompozit ve koalisyon stratejilerinin* tümünü

görebilmek olanaklı olmaktadır. Bununla birlikte, farklı dönemlerde farklı stratejiler ön plana çıkmıştır. Başlangıçta Mao Zedung'un uzun süreli halk savaşı teorisine dayanan *uzun süreli halk savaşı stratejisini* uygulayan örgüt, her safhanın bir önceki safha üzerine inşa edildiği bu stratejide üçüncü ve son safhayı bir türlü gerçekleştiremeyince, 1990'ların sonunda strateji değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır. Ancak örgüt teşkilatlanmasını başlangıçta bu strateji üzerine inşa eden ayaklanma liderlerinin, teşkilat değişikliklerine gittikleri dönemlerde bile, söz konusu stratejinin etkisinden sıyrılmadıkları görülmektedir. Bu stratejide ayaklanmanın biri siyasi diğeri askeri olmak üzere iki kanadı bulunmakta ve PKK tarafından 1984'deki ilk silahlı propaganda birliklerinin eylemlerinden bir yıl içinde, bu stratejiye uyum sağlayabilecek *cephe* ve *ordu* teşkilatlanmalarına geçildiği görülmektedir. PKK'nın nihai hedefine ulaşmak için başlangıçta dört aşamalı²⁷³ olarak tespit ettiği strateji, Sökmen'e (2012, s.76) göre, *ilk aşamada* kültürel ve sosyal bazı hakların temin edilmesi; *ikinci aşamada* özerk veya federasyon tipi bir yönetim sisteminin oluşturulması; *üçüncü aşamada* Türkiye topraklarında Kuzey Kürdistan devletinin kurulması, *son aşamada* ise bağımsız ve birleşik Büyük Kürdistan Devleti'nin oluşturulmasıdır.

Örgüt liderinin 1999'da tutuklanmasından sonra, örgütün stratejisinin değiştiği ve ayaklanmacıların ayrı bir devlet kurmak istemedikleri dile getirilmiş olsa bile, ayrı bir devlet kurulmak istenmediği iddiasının kendisinin de yeni ve ayrı bir strateji olduğu, ulusçuluk kuramları göz önüne alındığında, ulusçuluğun nihai hedefinin tam bağımsızlık olması gerektiği bilinmektedir. PKK'nın aynı zamanda *kimlik-odaklı* bir strateji uyguladığı açık olmakla birlikte, sosyalist sol içinden gelen bazı Kürt olmayan HDP'lilerin durumunu yalnızca bu strateji içinde açıklayabilmek mümkün olmamaktadır. *Şehir stratejisinin* uygulandığı özellikle son birkaç yıllık dönemde, Kürtçü ayaklanmacılar hükümet kuvvetlerinin halka karşı aşırı güç kullanmasını sağlamak niyetiyle hükümet hedeflerine saldırmaktadırlar. Ayaklanmacılar, hükümetin, Kürtlere karşı sert ve ayrımcı tedbirler alarak onları Kürt oldukları için dışlayacak tedbirlere yönelmesini arzu etmektedirler. Başlangıçta halk desteği olmasına ihtiyaç göstermeyen bu stratejinin özellikle ayaklanma örgütünün sıkıştığı dönemlerde başvurduğu bir strateji olduğu göze çarpmaktadır. Ayaklanma örgütünün 1990'ların ilk yarısında gerilla harbi safhasında önemli gelişmeler kaydettiği dönemde *askeri-odaklı strateji* uyguladığı

²⁷³ PKK'nın stratejisinin Mao tarafından ortaya atılan üç aşamalı uzun süreli halk savaşı stratejisi olduğunu öne süren Ünal (2012, s.11) ise, PKK'nın halk savaşı stratejisinin, köylerden şehirlere doğru yayılan Küba Devrimi'nden ilham aldığını belirtmektedir. Uzun süreli halk savaşının safhalarından *stratejik savunma* safhasında muhalif gruplara saldırarak halkın desteği kazanılırken, *stratejik denge* safhasında hükümet otoritesini zayıflatmak için hükümet hedefleri üzerine saldırılar yapılmakta, *stratejik saldırı* safhasında ise şehirlerin ele geçirilmesi maksadıyla konvansiyonel harp teknikleri uygulamaya konulmaktadır.

ve bu stratejisinde dönemselsel olarak başarı kazandığı görülmektedir. *Komplocu stratejinin* ise ayaklanmanın meydana geldiği bölgelerdeki sınırlı sayıdaki devlet kurumları ve belediyeler arasında fakat etkili olarak uygulanabildiği göze çarpmaktadır. PKK öncülüğündeki ayaklanmanın eşzamanlı olarak *kompozit ve koalisyon stratejisini* de uyguladığı, bu koalisyonun özellikle çevre ülkelerdeki Kürtçü örgütlenmeler ve Türk solu içindeki radikal kesimlerle gerçekleştirildiği gözükmetedir.

Aşağıda ayaklanma bazında özet olarak gösterilen ayaklanma stratejilerinin de, tek bir tablo halinde bütün ayaklanmaların stratejilerine karşılaştırmalı bir bakış sağlayabileceği değerlendirilmektedir:

Tablo 16: Seçili Ayaklanmaların Stratejisi

	Ayaklanmanın Stratejisi
Bedirhan Bey Ayaklanması	<i>Askeri odaklı ve kimlik-odaklı strateji</i> uyguladıklarından bahsetmek olanaklıdır. Dini, etnik, aşiretsel ve mezhepsel bağılılıkların bir arada tuttuğu ayaklanmacılar kendi mevcut sosyal hiyerarşileri ile ayaklanma hareketlerine katılıyor.
Şeyh Übeydullah Ayaklanması	<i>Askeri odaklı ve kimlik-odaklı strateji</i> uyguladıklarından bahsetmek olanaklıdır. Dini, etnik, aşiretsel ve mezhepsel bağılılıkların bir arada tuttuğu ayaklanmacılar kendi mevcut sosyal hiyerarşileri ile ayaklanma hareketlerine katılıyor.
Koçgiri Ayaklanması	Koçgiri Ayaklanması'nın planlama ve hazırlık aşaması olan birinci safhasında <i>kimlik odaklı</i> , gerilla harbi aşaması olan ikinci safhasında ise <i>askeri-odaklı</i> bir strateji mevcut.
Şeyh Sait Ayaklanması	Azadi'nin çabalarından doğan sonuçları <i>komplocu</i> strateji ve <i>kimlik odaklı</i> strateji ile örtüşürmek olanaklıdır. Ancak silahlı eylem döneminde <i>askeri-odaklı</i> strateji egemen.
Ağrı Ayaklanması	1926'daki Bro Haso Telli liderliğindeki ayaklanmada önce <i>askeri-odaklı strateji</i> , müteakiben aynı aşiret bağılılıklarından kaynaklanan duygularla <i>kimlik-odaklı bir strateji</i> , 1927'den sonraki dönemde <i>kompozit ve koalisyon stratejisi</i> egemendir.
Dersim Ayaklanması	<i>Kimlik-odaklı</i> bir stratejinin ağırlık kazandığı, aşiret olarak ayaklanmalara iştirak eden ayaklanmacıların, sosyal hayatlarındaki hiyerarşilerinin ayaklanma teşkilatı içinde de egemen olduğu görülmektedir.
PKK Ayaklanması	Farklı dönemlerde farklı stratejilere ağırlık verdiği gözlenmektedir. Bu ayaklanmada <i>şehir (meskûn mahal)</i> , <i>askeri-odaklı</i> , <i>uzayan halk savaşı</i> , <i>kimlik-odaklı</i> , <i>komplocu</i> ile <i>kompozit ve koalisyon stratejilerinin</i> tümünü görebilmek olanaklı olmaktadır. <i>Şehir stratejisinin</i> uygulandığı özellikle son birkaç yıllık dönemde, ayaklanmacılar hükümet kuvvetlerinin halka karşı aşırı güç kullanmasını sağlamak niyetindedirler. 1990'ların ilk yarısında <i>askeri-odaklı strateji</i> uyguladığı görülmektedir. <i>Komplocu strateji</i> ise sınırlı sayıdaki devlet kurumları ve belediyelerde etkili olmuştur. Ayaklanmanın eşzamanlı olarak <i>kompozit ve koalisyon stratejisini</i> de uyguladığı, bu koalisyonun özellikle çevre ülkelerdeki Kürtçü örgütlenmeler ve Türk solu içindeki radikal kesimlerle gerçekleştirildiği gözükmetedir.

Kürtçü *ayaklanmaların taktiği* konusunda, ayaklanmacıların hedeflerine ulaşabilmek için hem *şiddete dayalı* hem de *şiddet dışı* taktiklere başvurdukları görülmektedir.

Özellikle Osmanlı döneminde Kürtler tarafından meydana getirilmiş ayaklanmalarda, varsa şiddet dışı alanda meydana gelmiş olan faaliyetlere dair pek fazla veri yoktur. Ancak geçiş dönemi ve sonrasında meydana gelen ayaklanmalarda, özellikle ayaklanmanın arkasındaki siyasi örgütlenmeler tarafından şiddet dışı bir alanda propaganda, siyasi ve diplomatik ilişkilerin son derece etkin bir şekilde yürütüldüğünü gözlemlemek olanaklıdır. Siyasi hedeflerin elde edilmesine yönelik olan şiddet dışı taktikler, şiddete dayalı taktiklere başvurdukları zaman dahi uygulanmaya devam edilmiştir. Kürtçü ayaklanmacıların şiddete dayalı taktikleri *terörizm, gerilla harbi, sabotaj* şeklinde olmuştur. Ayaklanmanın gelişme seyrine göre önümüzdeki dönemlerde özellikle Suriye İç Savaşı'nın sağlayabileceği bölgesel ve uluslararası ittifaklar neticesinde *konvansiyonel harekât* tiplerinin söz konusu olabilmesi imkân dahilindedir. Şiddete dayalı gerilla harbi taktikleri olarak *pusu, suikast, bombalama ve el yapımı patlayıcıların kullanımı, rehine alma, adam kaçıırma, baskın ve saldırılar* ile *sabotaj* gibi eylemlere başvurdukları gözlenmektedir.

Kürtçü ayaklanmacıların uyguladıkları şiddet dışı taktikler arasında; *gösteri yürüyüşleri, inkâr ve aldatma, asılsız ve yalan haberler, ajan sızdırma, iç karışıklıklar yaratma, halkın kışkırtılması ve propaganda* bulunmaktadır. Kürtçü ayaklanma örgütlerinin, ayaklanma taktiklerinde uyguladıkları değişikliklerin yerine getirilebilmesi için, örgütün teşkilatlanmasında yeni oluşumlara gittikleri de bilinmektedir. Örneğin 17 Şubat 2016'da Ankara'da, muharip görevde olmayan askerleri ve sivilleri taşıyan servis otobüsüne yapılan saldırıyı üstlenen *Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK)*²⁷⁴ gibi PKK'ya bağlı paravan örgütler ise farklı bir taktik uygulayarak, normalde PKK'nın bizzat kendisi tarafından icra edildiğinde taban kitlesi üzerindeki meşruiyetine ve itibarına zarar verebilecek sivillere yönelik terör saldırıları gibi eylemleri gerçekleştirmektedirler. Yine 2015 yılı sonlarında başlayan ve bazı il ve ilçelerde özyönetim ilanlarını müteakip ortaya çıkan sokak çatışmalarının, *Öz Savunma Güçleri* adıyla da bilinen *Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi (YDGH)* gibi paravan örgüt üyeleri tarafından meydana getirildiği göz önüne alındığında, ayaklanmacıların yeni taktiksel kuruluşlara geçtikleri anlaşılmaktadır.

²⁷⁴ TAK tarafından üstlenilen eylemlerin bazıları; 10 Haziran 2007'de İstanbul Bakırköy'de 31 kişinin yaralanması ile sonuçlanan patlama; 17 Temmuz 2005'de Aydın Kuşadası'nda turistleri taşıyan minibüse ve bir hafta sonra İzmir Çeşme'de çöpe bırakılan bombanın patlaması sonucu 5 turist ve bir polis memurunun ölmesi; 23 Mayıs 2007'de Ankara Ulus Anafartalar çarşısındaki 7 kişinin öldüğü patlama; 26 Ağustos 2011'de Antalya Konyaaltı plajı ile 28 Ağustos'ta Kemer halk plajındaki patlamalar; 20 Eylül 2011'de Ankara Kızılay'daki 3 kişinin öldüğü patlamadır. Bkz. [http://www.milliyet.com.tr/ankara-daki-terror-saldirisini-o-gundem-2196929/] (Erişim Ta: 20.02.2016)

5. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada ilk olarak araştırma problemine yer verilmiş; ilaveten etnisite, ulusçuluk, ayaklanmalar ve ayaklanmalara karşı koyma ile ilgili kuramlara göz atılmış, incelenmek istenen konunun teorik çerçevesi verilmiştir. Müteakip bölümde, söz konusu kuramlar ışığında *Kürt etnisitesi* ve *Kürt ulusçuluğu* incelenmiş, *Kürt ulusçuluğu* ve etnik temele dayalı *Kürt ayaklanma ve oluşumlarından* bahsedilebilmesi için gerekli olan ayrı bir Kürt etnik kimliği ve ulusu olup olmadığı tartışılmıştır. Kürtçü ayaklanmaların incelendiği son bölümde ise; Osmanlı Donemi, Geçiş Dönemi, Erken Cumhuriyet Dönemi ve Son Dönem’de meydana gelen etnik temele dayalı, Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmalar, ayaklanma ve ayaklanmaya karşı koyma kuramı ışığında ele alınarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Etnisite ile ilgili gerek kuramsal gerekse Kürt etnisitesi üzerine somut verilerin incelenmesi neticesinde Kürtlerin; Türklere ayrı bir etnik kimliğinin olduğu, *Kürtçe* diye Türkçeden tamamen ayrı bir dil bulunduğu, tarihte *Kürdistan* adı altında Türk topraklarında coğrafi ve idari isimlendirmeler yapılmış olduğu ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürt etnik kimliğinin gelişme gösterdiği 20’nci yüzyılın başlarından önce siyasi anlamda *Kürtçülük* ideolojisinin mevcut olmadığı, ancak muhtemelen 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ayaklanmalarda bir *Kürtlük bilincinin* uyanmaya başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Kürtlük bilincinin oluşmasında Kürt aşiretleri tarafından çıkartılan ayaklanmaların önemli rolü olduğu, söz konusu ayaklanmaların meydana getirilmesinde de 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı-Rus savaşlarında Kürtlerden yararlanmak isteyen Rusların önemli rol oynamış olduğu görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu dağılma sürecine girmeden önceki dönemde, İmparatorluğun Müslüman unsurları olan Türk, Kürt, Arnavut ve Arap halklarının, birbirleri aleyhine bir etnik ulusçuluk hareketi oluşturmamış oldukları göze çarpmaktadır. O dönemde Kürtçe

üzerinde bilinen herhangi bir yasak da olmadığı halde, Kürt ulusçuluğunun gelişmesine hizmet edebilecek en önemli vasitalardan olması beklenen basın-yayın faaliyetlerine, Kürtler arasında çok geç geçilmiş olması, bu gecikmede önemli rol oynamıştır denebilir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkçülük karşıtı bir Kürtçülüğün mevcut olmadığı, Osmanlı Devleti'nin ve İslam'ın birleştiriciliğinin ortadan kalkmasıyla ancak Türkiye Cumhuriyeti döneminde her iki ulusçuluğun zamanla birbiri aleyhine geliştikleri ve Kürtçülüğün Türkçülükten beslendiği sonucuna ulaşılmıştır.

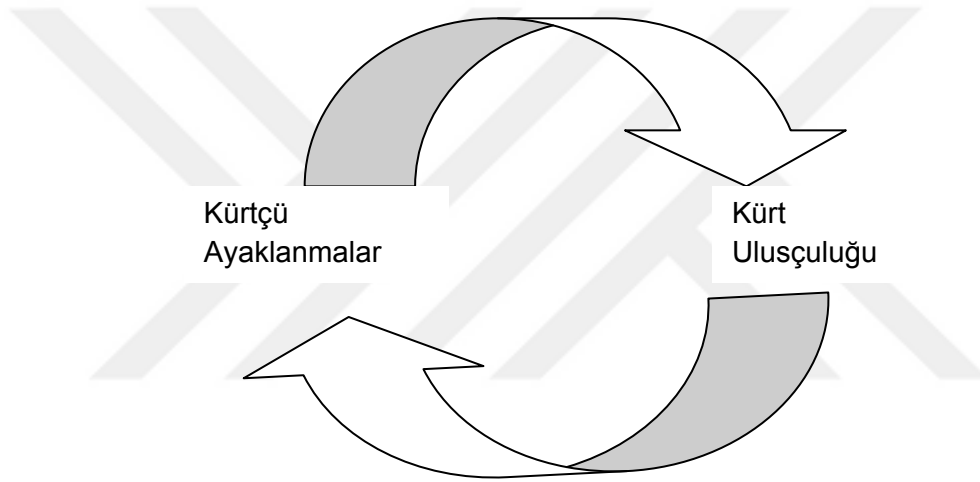
Kürt ulusçuluğundan bahsedebilmek için *ulusçuluk* olgusuna öncül bir *Kürt ulusunun* mevcudiyetinin gerekmediği, Kürt ulusundan bahsedebilmek için de bir *Kürt devletinin* varlığının önkoşul olmadığı, dolayısıyla Kürtler için *devleti olmayan ulus* şeklinde yapılan betimlemelerin teorik açıdan sorunlu fakat yanlış olmadığı anlaşılmaktadır. Kürtlerin bu zamana kadar İkinci Dünya Savaşı hemen sonrasında Mahabad'da kurulan ve sadece on bir ay ayakta kalan Kürt Cumhuriyeti haricinde kendilerine ait bir devlet kuramamış olmalarının, kendileri açısından bugüne kadar dile getirilmeyen çok önemli bir kazanıma yol açtığı da ortaya çıkmıştır. Kürtler son yüzyılda, içinde yaşadıkları devletlerin vatandaşı olmalarının sağladığı avantajla ve bu devletlerin teritoryal egemenlik sınırları dahilinde, yaşam alanlarını, istedikleri bölgelere ve özellikle Kuzeye ve Batıya doğru sürekli ve süratle genişletmişlerdir. Kürt ulusçuluğunun belirmeye başladığı 20. yüzyıl başlarından itibaren bu yayılmanın bilinçli olduğunu gösteren önemli bulgular elde edilmiştir. Bundan sonraki dönemde de sınırları belirli ayrı bir Kürt oluşumuna geçil(e)memesi halinde, birlikte yaşadıkları halklara göre daha yüksek doğurganlık oranına sahip olmaları neticesinde, uzun vadede içinde yaşadıkları devletlerde artacak nüfus oranlarına göre Kürtlerin daha da problemli bir konum teşkil etmeleri kaçınılmaz görülmektedir.

Suriye, Irak ve Türkiye'deki yoğun Kürtçü hareketler ve almakta oldukları dış desteğin boyutları, bölgede Kürtler için bir Kürt devletinin kurulmaya çalışıldığı düşüncesini yaratmaktadır. Bu kapsamda Suriye İç Savaşı'nın doğurduğu fırsatla Suriye'de oluşturulan Kürt bölgeleri ve Irak topraklarında bağımsızlık ilanı için *Kürdistan* adlı otonom bölgenin sınırlarını Kerkük, Musul ve Sincar gibi Irak'taki diğer bölgelerin de *Kürtleştirilmesiyle* iki katına çıkarma hedefinin gerçekleşmesi sonrasına bıraktığı anlaşılabilir gelişmeler önemli görülmektedir. Bununla birlikte, halen bir *Kürt ulus inşası* sürecinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, Türk Ulusu'nun *uluslaştırılması* çabalarında 1930'ların Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorilerinde de görüldüğü gibi, *Kürt ulusunun inşası* programı kapsamında *Kürt ırkı*, *Kürt kimliği* ve *Kürt etnisitesi*

hakkındaki düşüncelerin, bilimsel olarak desteklenmesi mümkün olmayan pek çok uydurma mit ve efsanelere dayandırılmaya çalışıldığı gözlenmiştir.

Çalışmanın asli konusu olan Kürtçü ayaklanmalarla Kürt ulusçuluğu ilişkisinin ortaya konulması, bütün çalışma boyunca göz önünde tutulmuştur. Kürtçü ayaklanmaların ve dolaylı olarak Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma programlarının belirli bir metodoloji çerçevesinde Türkiye’de Kürt ulusçuluğunun oluşum ve gelişimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sonuç olarak aşağıdaki şekilde resmedildiği gibi her ikisinin de birbirini etkileyerek bir diğnerinin gelişmesine katkı yaptığı bir döngüye ulaşılmıştır:

Şekil 8: Kürt Ulusçuluğu ve Kürtçü Ayaklanmalar Döngüsü

Kürtçü ayaklanmaların Kürt ulusçuluğunu ve Kürt ulusçuluğunun ise Kürtçü ayaklanmaları besleyen dairesel bir döngü içinde cereyan ettiği olgusu, çoğunluk yazarlarca haklı olarak ayaklanmaların azınlık ulusçuluğunun doğal tezahürü olduğu iddiasıyla sadece *ulusçuluk eksenli bir yaklaşım* altında ele alınmaktadır. Ancak Kürtçü ayaklanmaların teorik bir temele oturtulması ihtiyacının boşluğunu doldurmaya bir katkı olması düşüncesiyle bu çalışmada, Kürtçü hareketlere ilişkin ulusçuluk ve ayaklanma kuramlarının dengeli olarak ele alındığı bir yaklaşım izlenmiştir. Genellikle iç içe geçmiş bu kavramların birbirlerinden ayrışmasının çok zor olduğu ve ulusçuluk ideolojisinin, ayaklanmaları oluşturan temel değerleri ortaya çıkarttığı düşüncesinin hakim olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, ayaklanmaların ulusçuluk ideolojisinin ortaya çıkarılmasını sağladığı örneklere rastlamak da söz konusu olmuştur. Örneğin Kürtler tarafından meydana getirilen ayaklanmaların önemli ölçüde dış etkenler vasıtasıyla

oluşturulması durumunda, böyle bir ayaklanmanın Kürt ulusçuluğunun gelişimine katkı sağlayacağı ortadadır. T.C. Hükümeti tarafından 2012 yılı Aralık ayında başlatılan ve *Çözüm Süreci* denilen girişimin, Haziran 2015 genel seçimlerinden sonra yeterli çoğunluğu sağlayamayarak *kalıcı* olmayacağı bilinen bir hükümetin “Kürtlerin haklarını vermeyeceğinin anlaşıldığının” bahanesiyle ayaklanmacılar tarafından bozulması da, ayaklanma ve şiddet hareketlerinin Kürt ulusçuluğu ve ulus inşasına katkısının önemli görüldüğünü ortaya koymaktadır. Etnik olarak kendilerinden farklı insanlar tarafından yönetilen devletler içinde oluşacak *siyasi çatışmaların*, hızlı ve etkili bir şekilde bir grubun etnik bilinçliliğini belirginleştirebilecek en iyi enstrüman olduğunu öne süren Van den Berghe'nin (2005, s.118) yaklaşımı da, Kürtçü ayaklanmaların Kürt ulusçuluğu oluşumu açısından etkisini öne çıkartmaktadır. Aynı şekilde 1935 yılında Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa, Siirt illerini içine alan 1. Umum Müfettişliğine atanan Abidin Özmen'in raporunda belirttiği (Öztürk, 2012, s.74) “özellikle Şeyh Sait Ayaklanması başta olmak üzere Ağrı Ayaklanması ve diğer muhtelif yörelerdeki kalkışma hareketlerinin tamamının Kürtçülüğün gelişmesine katkı yaptığı ve ayaklanmaların lider kadrolarının halk arasında milli bir kahraman gibi kabul edildiğini” belirten ifadesi de ayaklanmaların ulusçuluk oluşumu üzerindeki etkisini teyit niteliğindedir.

Ayaklanmacı Bedirhan Bey'in oğulları tarafından Osmanlı Devleti'nde ilk Kürtçe gazetenin çıkartılması; ayaklanmacı Übeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir başta olmak üzere ayaklanmalar etkisiyle Kürtlük bilinci olgunlaşan kesimlerin, 20. yüzyılın ilk Kürtçü siyasi ve kültürel oluşumlarının çekirdek kadrolarını oluşturması, 19. yüzyıl Kürt ayaklanmalarının 20. yüzyıl Kürt ulusçuluğuna etkisinin basit örnekleridir. Koçgiri, Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmalarından sonra Kürtçü çevrelerce mitleştirilen ayaklanmalara dair ortak anı, destan, efsane ve türküler, kültürel ve sosyal Kürtçü hareketler arasında kabul edilebilir. Meydana gelen bir Kürtçü ayaklanmadan sonra, ayaklanmanın taban kitlesini oluşturan kesimler üzerinde temel hak ve hürriyetler bakımından ister kısıtlama, isterse serbestlik getirilsin, her iki şekilde de Kürt etnik bilinçliliğinin oluşması ve Kürt ulus inşasına katkıda bulunmuş olmaktadır. Smith'in (2007, s. 16-29), ulus oluşumunun takip ettiği ilk iki aşama arasında saydığı, *kendini tanımlama* ile *mitler ve anıların oluşturulması* kapsamında; Kürt kimliğinin ifadesinin önündeki engellerin kaldırılması gibi özgürlükçü tedbirlerle, çatışmada öldürülen bir ayaklanmacının tabutunun üzerine örtülen Kürtlüğü temsil eden bir bayrak, Kürt ulus inşasının veya Kürt ulusçuluğunun gelişmesine eşit şekilde katkı sağlamaktadır.

Siyasi çevrelerce, geçmiş dönem Kürtçü ayaklanmaların birer *ayaklanma* olarak, Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma faaliyetlerinin ise *ayaklanmaya karşı koyma* faaliyeti olarak ele alınırken, son dönem Kürtçü ayaklanmanın *terörizm*, bu ayaklanmaya karşı verilen mücadelenin ise *terörle mücadele* olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Söz konusu faaliyetin *ayaklanmaya karşı koyma* olarak nitelendirilmesiyle *terörle mücadele* olarak nitelendirilmesi arasında, yapılan yaklaşımların güvenlik temelli yaklaşımları veya siyasi odaklı faaliyetleri içermesi bakımından önemli farklar vardır. *Ayaklanmaya karşı koyarken* ayaklanmanın temel nedenlerine inilmeye ve bunların ortadan kaldırılmasına çalışılmaktayken, *terörle mücadelede* terörün temel nedenlerine inme kavramı değil, önleyici kolluk hizmetini öne çıkaran terörün önlenmesi ve adli kolluk hizmetini öne çıkaran teröristlerin takibi kavramları ön plandadır. Kürtçü *ayaklanma* ve Kürtçü *ayaklanmaya karşı koyma* faaliyetleri siyasi yaklaşımları esas alırken, Kürtçü *terör* veya Kürtçü *terörle mücadele* faaliyetleri ise kolluk ve güvenlik yaklaşımlarını esas almak zorundadır. Kendisi gerçekte siyasi olan bir sorunun da güvenlik ve kolluk temelli tedbirlerle çözümlenebilmesinin mümkün olmadığı dikkate alınmalıdır.²⁷⁵ Kürtçü silahlı hareketler *teröre* ne kadar yer verirse versin, bu çalışma kapsamında *ayaklanma* olarak ele alınmıştır.

Kürtçü ayaklanmacıların *ayaklanmacı* yerine *terörist* veya güvenlik paradigması altında başka adlandırmaları içeren yaklaşımlarla ele alınmasının *ayaklanma* gerçeğinin görmezden gelinmesine yol açtığı ve sorunun çözümünü zorlaştırdığı anlaşılmıştır. Ulusçuluk kuramları ve ayaklanma kuramları ışığında, bir *etnik ulusçuluk temeline dayalı ayaklanma örgütü* olduğu anlaşılan PKK'nın da bu kapsamda Kürt ulusçuluğu motivasyonlu bir ayaklanma örgütü olduğunun kabul edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. PKK'nın *terörü vasıta olarak kullanan bir ayaklanma örgütü* olduğu hakkında, sağlam kuramsal temellere dayanmadan ileri sürülecek her türlü iddianın bir terör örgütüne meşruiyet kazandırmaya çalışmak suçlamasıyla karşılaşılabileceği de muhtemeldir. Nitekim Diyarbakır Baro Başkanı Avukat Tahir Elçi'nin 2015 Kasım sonunda basın açıklaması yaparken öldürülmesinden bir buçuk ay kadar önce, 14 Ekim 2015 tarihinde CNN Türk'te "PKK, terör örgütü değildir. PKK'nın bazı eylemleri terör niteliğinde olsa bile PKK silahlı siyasal bir harekettir" şeklindeki sözlerinden sonra gözaltına alınarak hakkında soruşturma başlatılması, tanımlama konusunun hassasiyetini ortaya koymaktadır. Ayrıca, 2016 yılı Ocak ayında, devletin

²⁷⁵ Yani Kürtçü ayaklanmalarda devlet yetkililerinin sıklıkla kullandığı "son terörist yok edilene kadar terörle mücadelenin süreceği" ifadesi gerçekte bir terör olayında geçerli bir retorik olabilirse de ayaklanmalarda bu ifadenin bir geçerliliği yoktur. Zira *taban kitle* denilen ayaklanma unsuru halkın bir kesimini içerdiğinden, ayaklanmanın yok edilmesi (sadece güvenlik yaklaşımlarıyla mücadele edildiği takdirde), taban kitlenin son elemanının (yani halkın belli bir kesiminin) da yok edilmesini gerektireceği için mümkün değildir.

Güneydoğu'daki AKK faaliyetlerindeki uyguladığı şiddetin derecesini eleştiren (eklenen ve çekilen imzalarla sayıları değişmekle birlikte) bin yüzün üzerinde akademisyenin yayınladıkları bir bildiriye²⁷⁶ silahlı Kürtçü örgütün bir *terör* örgütü olduğunu belirtmemiş olmaları nedeniyle tabi tutuldukları idari ve hukuki yaptırımlar da göz önüne alındığında, tanımlamanın önemi daha da belirginleşmektedir.

Kutsal kitaplarda da bulunan ve özellikle Locke'cu düşüncede yer alan ayaklanma hakkı ile özellikle Hobbes'un Leviathan'ında kendini bulan ayaklanmaya karşı koyma hakları birer doğal hukuk haklarıdır. Birisi ortaya çıkmadan diğerinin mevcudiyetinden de bahsedilemeyecek olan bu iki kavramın birlikte ele alınması, çalışmanın bütünlüğü açısından önemlidir. Kymlicka (2004, s.159) da, *azınlık ulusçuluğu* tarafından dile getirilen taleplerin devlet baskısıyla karşı karşıya kalmaması için, ülkelerin özelliklerine göre söz konusu taleplerin belirli bir eşiğin altında tutulması gerektiğini ifade ederken bir nevi ayaklanma olan yerde devlet baskısı ile karşılaşılacağını, dolayısıyla AKK'nin kaçınılmazlığını vurgulamaktadır.

Devletlerin AKK programlarında aldıkları baskıcı önlemler ve yaptıkları bazı yanlış uygulamalar, ayaklanmacıların taban kitlesi olan halkın ulusçuluk duygularının uyanmasına ve gelişmesine yardımcı olabilmektedir. Şöyle ki, ayaklanmalara karşı koyma programlarının askeri harekât bölümünde en yüksek derecede şiddet kullanan devletlerin ayaklanmacılar lehine en önce kazanım yaratan ülkeler olduğu görülmektedir. Bugünkü Irak Kürtlerinin ayaklanma teşebbüsleri, 1950'lerin sonundan itibaren otuz yıl boyunca Irak merkezi hükümeti tarafından en şiddetli şekilde bastırılmış olmasına rağmen devlet kurmaya en yakın Kürt topluluğu haline gelmiştir. *Baba Esad*'ın vatandaşlık statüsü dahi vermediği Suriye Kürtleri, *oğul* Esad döneminde Suriye'de, belirli bölgeleri kendi kontrolü altına alma şansını yakalamıştır. Diğer taraftan, *Kürdistan* adlı bir eyaleti de bulunmasına rağmen bugünün İran'ında Kürtçü hareketlerin İran ulusal güvenliğini tehdit eder boyutlara ulaşmamasının nedenleri arasında, İran'daki Kürtlerin nispeten daha demokratik ve daha az sertlikte bir muamele görüyor olmalarının önemli etkisi olduğu söylenebilir. Yani Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma faaliyetinin uygulanma şekli, ayaklanmaların ve ulusçuluğun beslenmesine katkıda bulunmaktadır.

²⁷⁶ 11 Ocak 2016 tarihli gazetelerde çıkan haberlere göre; 'Barış için akademisyenler' oluşumu adıyla, eş zamanlı olarak, İstanbul'da Taksim Gönen Otel'de ve Ankara'da Mülkiyeliler Birliği'nde yapılan basın açıklamalarında, 'Bu ülkenin akademisyen ve araştırmacıları olarak bu suça ortak olmayacağız!' başlıklı, 1128 akademisyenin imzasının bulunduğu Türkçe ve Kürtçe olmak üzere iki dilde hazırlanan bir bildiri yayınlanmıştır. Noam Chomsky, David Harvey, Etienne Balibar, Judith Butler, Immanuel Wallerstein gibi akademisyenlerin de imzası bulunan bildiriye imzalayanlardan, özellikle devlet üniversitelerinde çalışanlara karşı soruşturma açılarak, idari yaptırımlar uygulanmıştır.

Kürtlerin *birden fazla ülkede birden çok Kürdistan* mı, yoksa komşu ülkelerin tümünde *birleşik büyük bir Kürdistan* mı kurmayı hedefledikleri konusunun da ele alındığı bu çalışmada, ortaya çıkan sonuç itibarıyla özellikle İran Kürtleriyle diğer üç ülkenin Kürtleri arasında 17. yüzyıldan itibaren zaman içinde önemli kültürel ve toplumsal farklılıklar oluştuğu anlaşılmaktadır. Türkiye sınırları içinde oluşan bir Kürt hareketi veya ayaklanmasının Türkiye sınırları dışında gelişen Kürt ulusçuluğundan bağımsız hareket ettiği sonucuna çıkıldığı takdirde çevre ülkelerin her birinde ayrı bir müstakbel Kürt ulusunun çekirdeğinin geliştiğini de kabul etmek gerekecektir. Söz konusu halkların tamamının tek bir Kürt halkını temsil ettiği düşünüldüğünde ise Türkiye'deki Kürt ulusçusu hareketlerin çevre ülkelerdeki Kürtçü hareketlerden bağımsız olmasının düşünülemeyeceği ortadadır.

Anter (1992, s.160) gibi Kürtçülüğün önemli isminin, "şimdiye kadar akli başında bölücü tek bir Kürt'e rastlamadım. *Bölücülük ve Kürtçülük* de sayın idarecilerimizin sapık uygulamalarının eseridir. Aslında Kürt, Türk'ten ayrılmak istemez. Kürt, o kadar aptal mıdır ki Türkiye bölünsün de İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Antalya, Adana Türk'e düşsün. Mardin, Siirt, Bitlis, Hakkâri, Bingöl, Urfa da Kürt'e kalsın. Oysa bugün bütün Anadolu bizimdir. Edirne'den Hakkâri'ye kadar" sözlerini, daha sonra PKK'nın kurucu lideri Öcalan'ın dile getirdiği benzer görüşleri bağlamında ele almak gerekirse, Türkiye Kürtlerinin bölünmek istemediği sonucunu çıkarmak gerekecektir. Ancak, ulusçuluğun nihai hedefinin *özerklik* olduğunu söyleyen Smith'in (2014, s.126) görüşünden hareketle etno-sembolcü yaklaşım açısından Kürt ulusçularının kendilerini ifade edebilmek için nihayetinde *tam bağımsızlığa* kadar giden değişik özerklik şekillerini hedeflemelerinin kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Nitekim 1 Eylül 2015 tarihli Milliyet Gazetesi'nin haberinde belirtildiği şekilde, HDP Eş Genel Başkanı Figen Yüksekdağ'ın "bizleri yönetmeye çalışanlara karşı bizim kendi kendimizi yönetme, şehirlerimizi ve hayatlarımızı, geleceğimizi yönetme hakkını elimize almamız gerekir. Bizler bu meşru hareketi bütün Türkiye'nin demokratik hareketi ve yeniden kuruluşunun temeli olarak görüyoruz" şeklinde yaptığı konuşmanın, ayaklanmacıların özerklik talebini ve taban kitleye yapılan bir ayaklanma çağrısını yansıttığı açıktır.

Ayaklanmacıların, zaman içinde geliştirdikleri ideolojileriyle bağlantılı bir şekilde *öz yönetim, özerklik, federasyon, konfederasyon ve bağımsız Kürt Devleti* gibi kavramlar altında kendilerine *kendi kaderini tayin* hedefleri seçmiş olduğu görülmektedir. Ayaklanmacıların farklı dönemlerde hedeflediği bu yönetim modellerinin Henrard'ın (2000, s.307) azınlıklar açısından uygulanabilir *kendi kaderini tayin* modelleri arasında öne sürdüğü *adem-i merkezîyetçilik, bölgesel yönetim, federalizm ve ortaklıkçı*

demokrasi modelleri ile karşılaştırılarak, her iki tarafın üzerinde uzlaşabileceği uygulanabilir bir modelin çatışmalara son verebilmesinin mümkün olabileceği değerlendirilmektedir.

Kürtçü ayaklanmacıların ayrılma veya özerklik yanlısı düşüncelerine rağmen, Kürtlerin çoğunluğunun Türklere ayrılmak istemediğini ortaya koyan önemli veriler arasında, bu zamana kadarki Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma faaliyetlerinde, bizzat Kürtlerin kendileri tarafından önemli katkılarda bulunduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Yüzyıllara uzanan Türk ve Kürt birlikteliği, her iki farklı etnik grup üyeleri arasında bir diğerini kendisinden farklı görmeyen önemli sayıda kesimlerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, beş binden fazla etnik unsurun yaşadığı ifade edilen dünyada, her etnik unsurun saf bir ulus devlet kurmasının bir mantığı ve sonu olmayacağı gibi, dünyanın en huzurlu ve gelişmiş devletlerinin çok-etnili devletler olduğu gerçeği karşısında bölünme ve birleşme tartışmalarının Türklere ve özellikle Kürtlere ne kazandırıp ne kaybettireceklerinin de çok iyi düşünülmesi gerekir.

Kürt ulusçuluğunun gelişimi bağlamında Kürt kimliğinin 'olgunluk' durumunun önemli olduğu göz önüne alındığında, Kürtçü çevrelerde, Kürt kimliğinin güçlendirilmesi için gösterilen gayretlerin amacı daha iyi anlaşılmaktadır. Bugün Türkiye'de 'Kürtler ne istiyor?' sorusu sorulduğunda veya bu yöndeki tartışmalarda genellikle 'Kürtlerin yalnızca Kürt kimliklerinin tanınmasını istedikleri' gibi söylemlerin arkasında, Kürt kimliğinin Kürtler arasında pekiştirilmesinin Kürt ulusçuluğunun gelişimini doğal olarak sağlayacağı öngörüsü yatmaktadır. *Etnik Kürt bilinçliliğini* ön kabul olarak almak zorunda olan *Kürt ulusçuluğu*, Kürt kimliğinin daha da ilerisine kendiliğinden gidecektir. Smith'in (2002, s.272) ethnies ve etnisizm olmadan ne ulusların ne de ulusçuluğun var olabileceğini öne süren sözleri, Kürt ulusu ve Kürt ulusçuluğunun gelişimi açısından son derece önemlidir. Kürt ulusçuluğu bir Kürt ulusu olarak gelecek arıyorsa, önce bir etnik Kürt kimliği yaratmaya ve Kürtler arasında kimlik bilinçlenmesini sağlamaya, yani mitler ve geçmiş oluşturmaya ihtiyacı vardır. Kürt entelektüellerin Kürt kimliğinin tanınması ve Kürt kimliğinden doğan kültürel hakların tanınması talebi arkasında yatan nedenin, Kürt ulusçuluğu ile Kürt kimliği arasındaki doğrusal ilişki olduğu değerlendirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde meydana gelen feodal motivasyonlu Kürt ayaklanmalarının modern öncesi dönemlere götürülebilmesi olanaklıdır. Ancak ayaklanmaların güdüleyici nedeni olarak bir Kürtçülük ideolojisinden bahsedilebilmesi, ulusçuluk akımının ortaya çıkmasından önceki bir dönemde kuramsal tutarlılık

açısından söz konusu değildir. Dolayısıyla, tarih boyunca Kürtler tarafından meydana getirilen bütün ayaklanmalar, Kürtçü ayaklanmalar şeklinde ifade edilemezler. Kürtçü olarak nitelendirilebilecek ayaklanmalar ise, Kürtlerin yaşadığı ülkelerde bir süreklilik içinde devam etmiştir. Bu süreklilikten de anlaşıldığı kadarıyla, bir önceki ayaklanmanın bastırılması esnasında yapılan uygulamalar, ayaklanmanın askeri alanda geçici olarak sonlanmasını sağlarken, ayaklanmanın arkasında yatan toplumsal ve siyasi nedenler ortadan kaldırılamamıştır. Dolayısıyla AKK programlarındaki bazı uygulamalar, gerçekte Kürt kimliğinin ötekileştirme üzerinden güçlenmesine yardım etmiş ve Kürt ulusçuluğunun gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, Kürt ulusçuluğunun gelişiminin anlaşılabilmesi açısından önceki ayaklanmalardaki AKK programlarının da incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Kürt ulusçuluğu konusunu, Kürtçü ayaklanmalar konusundan bağımsız olarak ele almak olanaklı iken, Kürtçü ayaklanmalar konusunun Kürt ulusçuluğu kavramından bağımsız olarak ele alınmasının söz konusu olmadığı düşünülmektedir. Ancak Kürt sorunu dediğimiz olguya yalnızca *ulusçuluk* penceresinden yaklaşan yazarların, pratik saha ayaklanma faaliyetlerini yorumlamada eksik kalabilecekleri değerlendirilmektedir. Aynı şekilde konuya ağırlıklı olarak *ayaklanma* penceresinden bakan, Akyürek (2011), Bacık (2011), Çandar (2011), Pamukoğlu (2003), Taşdemir (2015) ve Ünal (2013) gibi *güvenlik-yaklaşım*lı araştırmacıların ise Kürtçü ayaklanmaların Kürt ulusçuluğu ile ilişkisini kavrayabilmekte ve açıklamakta yetersiz kalabildikleri görülmektedir. Bu yazarların önemli bir kısmı, Kürtçü ayaklanmaları *Kürtçü terörizm* olarak ele almaktadırlar. Her iki düşünce grubunun kendi bakış açılarından değerli çalışmaları bulunmakla birlikte, *Kürtçü ayaklanmaları* ve *Kürt ulusçuluğunu* ele alan çalışmaların hem ulusçuluk hem de ayaklanma kuramlarının bir harmanlaması ışığında olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın, ulusçuluk ideolojisinin zorunlu bir sonucu olan *kendi kaderini tayin* veya *ayrılma hakkı* ile *ayaklanma* kavramı arasında bir bağlantı kurması kaçınılmaz olmuştur. Türkiye’de bir dönem uygulanmaya çalışıldığı gibi, azınlık halkların zorunlu asimilasyon²⁷⁷ şekillerine tabi kılındıkları gibi durumlarda, *kendi kaderini tayin* hakkı ile ilgili olarak *haklı-dava (just cause) teorisinin* devreye girdiğini ileri süren Moore’un

²⁷⁷ Bilindiği gibi, Sevr’de öngörüldüğü gibi Kürtlere özerk bir yönetim hakkı tanınmaması, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan çoğunlukla Türklerle Kürtlerin yaşayacağı yeni devletin adının Türkiye (=Türklerin vatanı) olması, Kürtlerle Türklerin birlik olmalarını sağlayan Halifelik’in sonlandırılarak Kürt bölgelerinde Kürtçe eğitim veren medreselerin kaldırılması, ilerleyen dönemde ayaklanmalara katılan Kürtçü aşiretlerin Batı illerine göç ettirilmeleri, Kürtçe yer adlarının Türkçeleriyle değiştirilmesi ve Kürtçe ile ilgili olarak konulan yasaklar, Kürtlerin asimilasyonunu sağlamaya çalışan adımlar olmuştur. Ancak *asimilasyonun* o dönemde Türkiye’de ve dünyada, hatta 1960’lara kadar ABD’de, bugünkü şekilde olumsuz anlam çağrıştıran bir kavram olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir.

(2001, s.215) düşüncesi, özellikle Kürtçü ayaklanmaların bazılarının ortaya çıkışlarını ulusçuluk penceresinden açıklamaya yardımcı olmaktadır. “Ülkenin içlerine hakim olmaya başlayan *Türk ulusçuluğunu* hissedip kavradıkça, Kürtlerin Türk İstiklal Mücadelesi’ne ve Atatürk’e karşı değişmelerinin uzun sürmediğini; Sultan ve Halifeye karşı sadakat kavramının bütün ulusçuluk duygularının üzerinde olduğundan kaldırılmasının Kürtler üzerinde olumsuz etkisi olduğunu” savunan Ciment’in (1996, s.45) görüşleri de Moore’u destekleyici mahiyettedir. Ancak geçmiş, bugünün değer yargılarıyla bakarak yargılamak da doğru değildir. Zira gelişmiş Batı ülkeleri dahil bütün dünyada azınlık halklara ve hatta göçmenlere karşı ancak son çeyrek yüzyılda bütünleştirici ve çokkültürlülük politikalarının uygulanmaya başlandığı, o dönemde bütün dünyada azınlık halklarla uyum modelinin asimilasyoncu politikalar olduğu göz önüne alınmalıdır. Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkını uygulama kapasitesi ile ilgili olarak Batılı devletlerin düşüncelerini yansıtan görüşler de önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti’nin başlangıç yıllarında entelektüel kapasite olarak Kürtlerin bu haktan yararlanıp yararlanamayacağını değerlendirilebilmesi açısından Musul görüşmeleri sırasında İngiliz temsilcisi Lord Curzon tarafından (Kurubaş 2004, s.136) “Musul’da nüfusun çoğunu oluşturan Kürtlerin *plebisitin* ne anlama geldiğini bile bilmediklerini, dolayısıyla uygulanamayacağını” söylediği bilinmektedir.

Aydın’ın (1993, s.70) *ulus inşası*, *ulus-devlet* ve *ulusçuluk* kavramlarının öncüllük sırasını incelediği çalışması ışığında, Osmanlı’nın son yıllarından 1940’lara kadar olan dönemde Kürt ulusçuluğunun oluşumunun esas dinamiklerinin Kürt küçük burjuvazisi ve aydınlar olduğunu söylemek olanaklıdır. Ancak özellikle Kürt ulusçuluğunun gelişim dönemi olan 1960’dan sonraki süreç içinde Kürtçü aydınlar tarafından geliştirilen *sömürgecilik*²⁷⁸ ve *yabancı işgali* teorileri ışığında, Kürt ulusçuluğunun oluşumunun esas dinamiklerini *aydınlar*, *küçük burjuvazi* ve *yabancı işgali* olduğu anlaşılmaktadır. Kürt ulusçuluğunun İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasını *modern Kürt ulusçuluğu dönemi* olarak ele alan Yıldız’ın (2009, s.551), bu dönemde Kürt ulusçuluğunun feodal Kürt ulusçu hareketinden tam olarak arınmamış olduğunu öne süren sözleri, Kürt ulusçuluğunun farklı dönemlerde farklı dinamiklerin etkisiyle vücut bulan kendine has özelliğini göstermesi açısından önemlidir.

²⁷⁸ ‘Kürt ulusu’nun statüsünün sömürgelerden bile daha aşağılarda olduğunu, Türkiye’de Kürtlerin varlığının bile kabul edilmediğini, Kürtlerin Türklerle eşit muamele görmelerinin Türkleşmeleri koşuluna bağlanmış olduğunu iddia eden Beşikçi (Ünlü, 2011, s.35), *Devletlerarası Sömürge: Kürdistan* kitabında, Kürdistan’ı ortak sömürge olarak kullandığını iddia ettiği devletlerle Kürtlerin aynı dinden olmasının, büyük yanılgılara neden olduğunu, “Din kardeşliği” sloganının Kürtlerin sorunlarını, isteklerini ve amaçlarını ifade etmelerinde çarpıklıklara neden olabildiğini yazmaktadır.

Kürtler ve karşıt ulusçuluklarını geliştiren diğer ulusların ortak olarak mensubu oldukları dinin, ayaklanmalar üzerindeki etkisi ve ortaya çıkan bu ulusçulukların din ile ilişkisinin de önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle İslamiyet'in, ulusçuluk akımıyla çatışan ümmetçi bakış açısı nedeniyle, 20. yüzyıla girene kadar İmparatorluğun Müslüman unsurları arasında *ulus* ve *etnisite* üzerine eklenmiş bir ulusçuluğun görülmediği, ancak bir etnik bilinçlenmenin yavaş yavaş oluştuğunu söylemek olanaklıdır. İstiklal Mücadelesi döneminde Atatürk önderliğindeki çoğunlukla Türk ve Kürtlerden oluşan Anadolu direniş hareketinin 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar ideoloji biçimi ve söylemi bakımından yalnızca '*dini*' bir kurtuluş hareketi olduğunu ileri süren Özcan'ın (2014, s.103) bu düşüncesi, Kürt ulusçuluğunun din ile ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Benzer şekilde Kürtlerin Türk İstiklal Mücadelesinde Türklerle aynı safta yer almalarının en önemli kırılma noktası olarak "Hıristiyan Yunanlıların Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmaları olduğunu" ifade eden McDowall'ın düşüncesi, halifeliğin kaldırılmasıyla patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması'yla teyit edilmektedir. Aynı şekilde Göktürk'ün (2008, s.112), Kürt aşiretlerinin Türk ulusal direniş hareketi içerisinde yer almalarının gerekçelerinden birisi olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında tehcir edilmiş *Hıristiyan* Rum ve Ermeni azınlıklarının savaş sonrasında geriye dönüşlerinin söz konusu olduğunu göstermesi de önemlidir.

Kürtçü ayaklanmaların içinde yer alan özellikle terör eylemlerinin ve bu ayaklanmalara karşı özellikle şiddete dayalı AKK faaliyetlerinin Türk ve Kürt halkları üzerinde çeşitli olumsuz etkileri bulunmaktadır. İlk olarak, Kürtçü ayaklanmaların taban kitle olarak Kürt kökenli Türk vatandaşlarına dayanması, Türkiye'de ayaklanmaya katılmasa bile Kürtlerle Türkler arasında bir kamplaşma ve ötekileşmeye sebep olma riski taşımakta, kimlik oluşumunun doğası gereği Türk kimliği karşıtlığında Kürt kimliği, Kürt kimliği karşıtlığında da Türk kimliği giderek güçlenmektedir. İkinci olarak, ayaklanma ve ayaklanmaya karşı koymanın devlet ve halk üzerindeki maliyeti bütün kesimler üzerinde önemli bir yüke sebep olmaktadır. Ayaklanma ve AKK faaliyetlerinde kullanılmak üzere silahlanmaya aktarılan ekonomik kaynakların silah alımı yerine ekonomik ve sosyal kalkınmaya harcansa ne kadar getirisi olacağı kısaca kıyaslandığında, her iki kesimin kayıpları hakkında bir fikir edinmek olanaklıdır²⁷⁹.

²⁷⁹ Bir adet en basitinden paletli top (Fırtına obüsü-5 milyon dolar) fiyatına tam teşekküllü bir yatılı bölge okulu ve alt yapısı yapılabilmektedir. Bir adet en küçük tabanca veya tüfek mermisinin fiyatının 1 dolar olduğu, bazı özellikli tek atımlık havadan yere atılan bombaların fiyatının 1 milyon dolara yaklaştığı bilinmektedir. 10 milyon dolarlık tank, 20 milyon dolarlık helikopter veya 50 milyon dolarlık taarruz uçağıyla yapılabilecek yatırımlar göz önüne alındığında silahlanmaya harcanan para ile yoksun kalınan ekonomik ve sosyal ihtiyaçların boyutu daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca burada geçen fiyatların kabaca ve ortalama olarak verildiği göz önüne alınmalıdır. Her silah sisteminin basit hali ile özellik artırılmış halleri arasında birbirini katlayan şekilde fiyat farkları vardır. Örneğin aynı F-16 uçağı 30 milyon dolara da 80

Üçüncüsü, ayaklanmacıların bizzat tahrip ederek verdiği zarar veya ayaklanmacılarla AKK kuvvetlerinin çatışmalarında tahrip olan alt yapı hizmetleri göz önüne alındığında, ayaklanma bölgesinin en az iki üç kat gelişmişlik seviyesinden mahrum kaldığı da ortaya çıkmaktadır.²⁸⁰ Dördüncü olumsuz etki olarak, ayaklanmacıların değişik yöntemlerle taban kitlesi üzerinde etkin olduğu bölgelerde, gençlerin okula gidemedikleri, eğitim alamadıkları, halkın geleceğe umutla bakmadığı, elleri kalem tutması gereken çocukların ellerine silah verildiği, ergenlik heyecan ve enerjilerinin düşmanlıklara harcadığı bir ortamda şu ana kadar en az iki nesil, entelektüel ve psikolojik olarak zarar görmüştür. Ayaklanmacılar lehine herhangi bir başarı ile sonuçlanmış olsa dahi (örneğin en uç durum olarak, ayaklanmanın görüldüğü bölgelerde bir *Kürdistan* kurulduğu farz edilse), ortaya çıkan bu ekonomik ve sosyo-psikolojik enkaz durumunun, ayaklanmacıların, çıkarlarını koruduğunu iddia ettiği kesim tarafından arzu edilecek bir sonuç olmadığı ortadadır. Son Kürtçü ayaklanmanın devam ettiği ortalama kırk yıl boyunca birkaç kez değiştirdikleri siyasi hedeflerinden de anlaşıldığı kadarıyla, kendileri için uygulanabilir herhangi bir çözüm yolunda kararlı olmadıkları, ancak kendilerine dışarıdan empoze edildiği anlaşılan dönemsel hedeflerle ayaklanmayı sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Kürtçü ayaklanmaların beşinci etkisi, ayaklanmalarda ve AKK kuvvetlerinde görev alan personelin can kaybı ve sakatlanmaların telafisinin mümkün olmayışıdır.

Sonuç olarak, Irvin'in (1999, s.8) ifade ettiği gibi, ayaklanmaların çoğunda ne hükümet kuvvetleri ne de ayaklanmacılar, diğer tarafı askeri veya ideolojik olarak yenilgiye uğratamamaktadır. Ayaklanmanın kabul edilebilir şiddet seviyesinde sürdürülmesinin bile her iki taraf için de başarı sayılacağı bir durumda çatışmalara devam edilmesinin, belki sosyal psikoloji uzmanlarınca açıklanabilecek bir garabet durumu olduğu ve mantıklı bir açıklamasının bulunmadığı düşünülmektedir. Hükümet kuvvetlerinin askeri alanda bir başarısızlık ihtimali karşısında zaten ayaklanmacılara karşı harekete geçmeye hazır en az ayaklananların iki katı kadar bir nüfusun da bir 'karşı-ayaklanma' başlatma ve iç savaş yaratma potansiyelinin çok yüksek olduğu göz önüne alındığında,

milyon dolara da alınabilmektedir. Arzu edilen manevra, silah ve elektronik kabiliyetine göre fiyatı iki üç kat artabilmektedir. Örneğin tanker uçak fiyatları da ortalama 1 milyar dolardır. Burada kabaca bir avcı bombardıman uçağı fiyatı alınmıştır. Aynı fiyat farklılıkları bütün kara, hava ve deniz silah sistemlerinde hatta aynı silahtan atılan mermi cinslerinde bile görülmektedir.

²⁸⁰ Örneğin Diyarbakır'ın Sur İlçesinin 2015 yılı sonu ve 2016 yılı başındaki olaylarda yeniden inşa edilmeye ihtiyaç duyacak kadar harap olduğu bilinmektedir. Bir ilçenin yeniden inşası öncelikle o ilçenin sıfırdan yeni bir arazide kurulmasından daha fazla maliyete ihtiyaç gösterir. İlçeden çatışmalar nedeniyle göç etmek zorunda kalmış olan halkın hayatını nasıl geçirdiği, bu kişilerin yaşadıkları sosyal travmalar ve devlete olan ekonomik külfeti göz önüne alındığında hangi boyutta bir kaynağın boşa harcadığı ortaya çıkmaktadır. Dahası, yapılan bu kaynak israfı sadece ayaklanma bölgesini etkilememektedir. Ayaklanma bölgesinin dışında Batı bölgelerinde yaşayan halkın ödediği vergilerle yapılan mali harcamalar Batı illerine yapılabilecek yatırımları da önlemekte, ülkenin geneli fakirleşmektedir.

silahlı çatışmaların kazananının olmayacağı, ayaklanma döngüsünün ise ilânihaye devam edemeyeceği değerlendirilmektedir.

Kürtçü ayaklanmacıların ve özellikle yasal zeminde faaliyet gösteren siyasi uzantılarının, mevcut durumda kendileri açısından hedefledikleri nihai yönetim modelini açık açık zikredemedikleri, Türkiye halkının çoğunluğunun anlayamayacağı *özyönetim*, *öz savunma* vs gibi hukuk ve yönetimle ilgili teorik kaynaklarda sık kullanılmayan bir terminolojiye kaydıkları görülmektedir. Kulağa *ayrılıkçı* gelmese de, neticede *özyönetim* denilen şey aslında *kendi kaderini tayin*'in bir tezahürü olup, bir halka *özyönetim* hakkı verilmesi o halkın *bağımsızlık* talebine giden yolun açılmış olması demektir. Bütün bunların daha açık ve net terminoloji içinde tarafların silah kullanmadan konuşabileceği zeminde tartışılabileceği düşünülmektedir. Son dönem Kürtçü ayaklanmacıların, Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde kendileri için hedeflediği bilinen en son yönetim modeli, Öcalan'ın 2004'te, Türkiye'ye *Cumhuriyet Reformu* olarak önerdiği *başkanlık sistemine geçiş* ve Türkiye'nin 25 eyalete bölünmesi ve bu taksimata göre Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı 7 eyaletin ise ayaklanmacıların egemenliğine verilmesini içermektedir. 2007 tarihinde o dönemin Kürtçü yasal siyasi partisi DTP tarafından ortaya atılan *Demokratik Özerklik Projesi* de aynı talebi yinelemiştir. DTP'den sonra kurulan BDP de aynı şekilde Türkiye'nin eyaletlere bölünmesini ve bu bölgelerin kendi meclisleri aracılığıyla kendini yönetme yetkisine haiz olmasını talep etmiştir (Sökmen, 2012, s.99). Ortaya çıkan fırsatlara göre sürekli hedef değiştiren Kürt ayaklanmacıların, aynı düşünceleri halen muhafaza edip etmedikleri bilinmemektedir. Ayaklanmacıların ne istediklerini açık ve net olarak, herkesin anlayacağı standart yönetim modelleri çerçevesinde izah etmesi, ayaklanmaya karşı koyan karar alıcıların da bu kapsamda ayaklanmacılarla görüşebilmek için temsilcisi olduğu halktan yetki almasının gerektiği düşünülmektedir. Ayaklanmacının hedefinin, ayaklananlarca açık olarak topluma ilan edilmediği durumda, ayaklanmaya karşı koyanların da istikrarlı ve belirgin bir politikalarının olamayacağı değerlendirilmektedir.

Kürtçü ayaklanmalarda, ayaklanmacıların kuvvetli tarafları arasında şu hususlar göze çarpmaktadır: Ayaklanmacıların genel olarak ayaklanma bölgesindeki halkla aynı etnik kökenden gelmeleri neticesinde, en azından halkın bir kısmının desteğini almaları zor olmamıştır. Özellikle son dönem ayaklanmada, ayaklanmacıların eylemlerinin kırsaldan şehirlere kayması neticesinde, şehirlerde yaşayan halkın arasındaki ayaklanmaya destek veren gençlerle, ayaklanma örgütünün gerçek kadrolu personeli arasında ayırım yapılması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Kürtçü ayaklanmacılar, yerli halkın dilini

konuşmakta, aynı gelenek ve kültürleri paylaşmakta, bölgeyi ve araziyi çok iyi bilmektedirler. Son dönemden önce meydana gelmiş olan Kürtçü ayaklanmalarda, yalnızca kendi mezhepsel veya dilsel gruplarını davalarıyla özdeşleştirmeyi başarmış olan ayaklanmacılar; son dönemde, aşiretsel, mezhepsel ve dilsel faktörlerin üzerine çıkmayı başararak, Marksist-Leninist bir ideolojik temelde başlattıkları ayaklanmaya, halkın bütün kesimlerinden taraftar toplamayı başarabilmişlerdir. PKK öncesi tüm ayaklanmalarda, mezhep, dil ve aşiret etkilerinin Kürtçü ayaklanmacılar açısından olumsuz etkileri ön planda iken, PKK öncülüğündeki ayaklanmanın bu alt kimlik gruplaşmalarının üzerine çıkarak, ayaklanmacılar arasında ayrışmayı ve bölünmeyi engellediği görülmüştür. Kürtçü ayaklanmacıların aynı zamanda genellikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaları, bütün Türk vatandaşlarının yararlandıkları imkânlardan yararlanabilmeleri, hükümet ve bürokrasi içinde adamlarının olması, onlara çok geniş bir istihbarat ağı kurma avantajı sağlamaktadır. Bununla birlikte Kürtçü ayaklanmacıların dönemsel olarak artan miktarlarda diğer ülkelerden dış destek sağlayabildikleri, özellikle son dönem Kürtçü ayaklanmanın, Suriye İç Savaşının geldiği son durumda ABD ve Rusya gibi ülkelerle 'müttefik' olarak diğer örgütlere karşı mücadele etmesi neticesinde, bu *müttefiklerinden* önemli bir istihbarat, malzeme ve bilgi akışı sağlayabildiği düşünülmektedir. Kürtçü ayaklanmacıların ayaklanma örgütüne katılmadan önceki yaşamıyla kıyaslandığında, ayaklanma örgütüne katılmasının yaşam kalitesi üzerinde herhangi bir mahrumiyet doğurmaması, hatta örgüte katılarak belli bir kişilik ve toplum tarafından kabullenilme duygusu yaratması gibi sosyo-psikolojik faktörlerle, ayaklanma bölgelerinin ekonomik olarak geri kalmışlığı gibi ekonomik faktörler ayaklanmacıların motivasyonunda önemli rol oynamaktadır denebilir. Bu nedendir ki, ayaklanmanın arkasındaki kadrolar tarafından bölge insanının eğitim, kalkınma ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşabilmesi için hükümetler tarafından yapılan bütün hamleler temelde ne kadar insancıl olursa olsun engellenerek, orta vadede cahil bırakılan taban kitlenin motivasyonunun artırılması ve davayla bütünleştirilmesi amaçlanmaktadır. Kürtçü ayaklanmacılar, eylemlerinin şiddetini ve dozajını hükümetin faaliyetlerine göre artırıp azaltma imkânlarına sahiptirler.

Bununla birlikte, Kürtçü ayaklanmacıların zayıf yanlarının da şu hususlar olduğu değerlendirilmektedir: Kürtçü ayaklanma örgütlerinin silahlı mücadelede rol alacak personel sayısı ayaklanmaya katılan veya destek veren halkın eli silah tutan personel sayısı ile sınırlı olmak zorundadır ve ülke seçimlerine yansıdığı kadarıyla, ülke genelinin yüzde onu civarında bir azınlığı temsil etmektedir. Ayaklanmacılar, tabiatı gereği meşru hükümete karşı mücadele eden unsurlar olduklarından dolayı, başarıya

ulaşabilmek için ihtiyaçları olan iç ve dış desteğin kendilerine ancak gayrimeşru yollardan, düzensiz olarak ve istikrarlı olmayan bir şekilde sağlanması gerekmektedir. Çünkü, ayaklanmacılar, normal olarak uzun süreli bir askeri harekâtı sürdürebilecek imkân ve kabiliyette değildirler. Geçmiş dönemlerdeki Kürtçü ayaklanmalarda bu zafiyet daha belirgin bir şekilde hissedilmiş, askeri harekâtın doğurduğu zor koşullar nedeniyle, ayaklananlar, günümüzle karşılaştırıldığında çok kısa sürelerde etkisiz hale getirilmişlerdir. Ayaklanmacıların başarılı olabilmelerinin halk desteğine bağımlılığı, savaşan örgüt mensupları açısından önemli bir zayıflıktır. Ayaklanmacılarda teknolojik silah ve haberleşme imkânları ne kadar gelişmiş olursa olsun, ayaklanmaya karşı koyan kuvvetlerde çok daha gelişmiş silah, teçhizat ve haberleşme imkânlarının bulunması mukadderdir.

Çoğunluk çevrelerde, geçmiş Kürtçü ayaklanmaların değerlendirilmesinde, bu zamana kadar meydana gelmiş bütün Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma faaliyetlerinde başarı sağlanmış olduğu ve ayaklanmaların başarısızlıkla sonuçlandığı gibi yanlış bir kanı vardır. Bu durumda, örneğin bir önceki Şeyh Sait Ayaklanması'na karşı başarılı bir ayaklanmaya karşı koyma faaliyeti icra edilmiş ise birkaç yıl içinde Ağrı merkezli olarak Ağrı Ayaklanması'nın nasıl meydana gelebildiği sorusu akıllara takılmaktadır. Dolayısıyla burada ayaklanmaya karşı koyma faaliyetinin değil, yalnızca Şeyh Sait Ayaklanması'nın silahlı unsurlarına karşı askeri harekâtın başarısından söz edilmesi gerekmektedir. Askeri harekât ise ayaklanmaya karşı koyma faaliyetlerinin yalnızca bir bölümünü teşkil etmektedir. Kürtçü ayaklanmaların bir bütün olarak değil, her birisinin teker teker ele alınmasından kaynaklanan bu hataya, ayaklanmanın belli bir sistematik içinde ele alınması ihtiyacından dolayı, bu çalışmada da zorunlu olarak düşülmüştür. Bununla birlikte, son dönem Kürtçü ayaklanmaya karşı koyma faaliyetinin halen devam etmesi nedeniyle başarı veya başarısızlığı hakkında bir şey söylenemeyeceği düşünülmektedir. Ancak bu ayaklanmanın da ayaklanmanın bir türlü sona ermediği gerçeğinden hareketle başarısız olmadığını, ayaklanmaya karşı koyma tedbirlerinde bir başarısızlığın söz konusu olduğunu öne sürmek olanaklıdır. Çünkü Çağlar'ın (2009, s. 78) da ifade ettiği gibi, bir ayaklanma ve terör örgütünün başarısı, kendisine karşı mücadele eden güvenlik kuvvetlerinin yaptığı hatalarla doğru orantılıdır.

Irak'taki Kürt devleti oluşumu gelişmelerinin Türkiye'deki Kürtçü hareketlerle benzer yönlerinin de ortaya çıkartılması, Türkiye'deki ayaklanmanın muhtemel gidişatı hakkında öngörülebilir bulunabilmek açısından önemlidir. Türkiye'de ancak 1985'ten sonra uygulanan geçici köy koruculuğu benzeri bir sistemin 1960'larda Kürtçü ayaklanmacılara karşı kullanılmak üzere Irak'ta kurulmuş olduğunu öne süren

Bruinessen (2013, s.167), Kürt ulusçuları ile Irak ordusu arasında ilk silahlı çatışmaların 1961 yılında ortaya çıktığını belirtmektedir. Buradan hareketle Irak'taki Kürtçü hareketlerin Türkiye'deki son dönem Kürtçü hareketlerin bir çeyrek yüzyıl öncesinde başlamış olduğu ve Irak'lı Kürtlerin Iraklı Araplarla ayrışmasının fiilen dış müdahalenin gerçekleştiği 1991 Körfez Harekâtıyla olgunlaştığı göz önüne alınırsa, mevcut durumda Türkiye'deki Kürtçü ayaklanmanın da aynı istikamette bir çeyrek yüzyıl arkadan Iraklı Kürtleri izleyip izlemeyeceği sorusu akla gelebilmektedir. Irak'ta meydana gelen Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma faaliyetlerinden Türkiye'deki hükümetlerin çıkartmaları gereken önemli dersler bulunduğu değerlendirilmektedir.

İlave olarak Kürtçü ayaklanmalar ve ayaklanmalara karşı koymanın hukuki boyutları üzerine de bir değerlendirme yapmak gerekmektedir: Savaşlar ve silahlı çatışmalarda uyulması gereken uluslararası modern hukuki düzenlemelerin ilk olarak Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan önce meydana gelmiş olan ayaklanmaların hukuki açıdan farklı bir şekilde ele alınması gerektiği açıktır. Yine Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında cereyan eden Kürtçü ayaklanmalardaki silahlı çatışmaların hukuki çerçevesini oluşturan *Milletler Cemiyeti dönemi* mevzuatı da kendisinden önce ve sonraki dönemlerden farklıdır. Son Kürtçü ayaklanmanın ve AKK faaliyetlerinin yasal statüsünü belirleyen *Birleşmiş Milletler dönemi* olarak adlandırabileceğimiz halen devam eden süreçte, ayaklanmalarda uygulanabilecek mevzuat sürekli değişerek gelişmeye devam etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Cenevre Sözleşmelerinde *konvansiyonel harp olmayan* silahlı çatışmalarda uygulanabilecek hukuki düzenlemelerin ele alınmaya başlandığı ve son dönem Kürtçü ayaklanmanın da günümüze kadar gelişen bu mevzuat çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Türkiye toprakları üzerinde net talepleri dönemlere göre değişik esnek ifadelerle değişmekle birlikte kabaca *özerk* bir Kürt idaresi kurmayı hedefledikleri belirtilebilecek olan Kürtçü ayaklanmacıların yarattığı tehdidin, Türk devletinin *meşru müdafaa hakkını* doğurduğu ve alacağı bütün tedbirlerin uluslararası hukuka göre meşru olduğu açıktır. Bu tehdidi oluşturan ayaklanmacıların çok büyük çoğunluğu da hukuken Türk vatandaşlarıdır. Ancak, Kürtçü ayaklanmacılara karşı verilebilecek olan mücadelede uluslararası hukuki düzenlemelerin göz ardı edilmesi olanaklı değildir. Şöyle ki, ilk olarak bu ayaklanmacıların tamamı Türk vatandaşı değildirler.²⁸¹ İkincisi, ayaklanmacılar sadece

²⁸¹ Bununla birlikte ceza yargılamalarında vatandaşlık hukuku konusunda hakim olan *cezaların kişiselliği* ve *cezaların yerselliği* şeklinde iki ilke vardır. Birinci prensibe göre devlet, vatandaşı olan kişilerin suçu işlediği yerin bir önemi olmadan vatandaşlık bağına dayanarak suç işleyen üzerindeki egemen yetkisine dayanmakta; ikinci prensibe göre ise, hangi devletin vatandaşı olursa olsun ülke topraklarında veya ülkeye

Türkiye topraklarında faaliyet göstermemekte, gerek ayaklanmacılar gerekse ayaklanmacıların tabanını oluşturan halk, önemli oranda çevre ülkelere dağılmış durumda yaşamaktadır. Dolayısıyla taban kitlesinin önemli bir kısmı çevre ülkelerle Batı ülkelerinde yaşayan bir ayaklanma örgütünün yalnızca Türk iç hukuku kapsamında ele alınan düzenlemelerle kontrol edilebilmesi mümkün olmamaktadır.

Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma faaliyetlerinin, genel olarak *uluslararası insancıl hukuk* (silahlı çatışma hukuku / harp hukuku) kuralları ile *insan hakları hukuku* (kolluk paradigması / terörle mücadele hukuku / Türkiye Devleti'nin bugüne kadar savunduğu resmi görüş) kuralları çerçevesinde, hangisinin hakim olacağı tartışmaları arasında yürütüldüğünü hatırlamak gerekir. Ancak, Kürtçü ayaklanmaların resmen *ayaklanma* olarak kabul edilmiş olması durumunda dahi, ayaklanmaya karşı koyma hareketinin *silahlı çatışma hukuku* kapsamına alınmak zorunda olmadığı, güçlü devletlerin icra ettikleri ayaklanmalara karşı koyma faaliyetlerinin pek çoğunda, ayaklanmacılara *silahlı çatışma hukukundan* doğan korumaları sağlamadıkları ve AKK personelini uluslararası tartışmaların dışında tutabilmek maksadıyla, *silahlı çatışma hukuku* yerine *insan hakları hukuku* çerçevesinde kendi iç hukuk mevzuatını uygulamalarından anlaşılmaktadır. Taşdemir'in (2012, s.110–142) de ifade ettiği gibi, Türkiye'nin içinde bulunduğu iç silahlı çatışma durumunda *uluslararası insancıl hukuk* veya *uluslararası insan hakları hukukunun* aynı anda uygulanabilir olduğu, özel bir kanun olan *silahlı çatışma hukukunun* (uluslararası insancıl hukuk), silahlı çatışma hallerinde insan hakları hukukuna göre öncelikli olarak geçerli olması gerekmesine rağmen, Türkiye tarafından *kolluk* paradigmasının yani *insan hakları hukukunun* tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. Silahlı çatışma hukukunun uygulanması ile hükümetin dışında ülke topraklarının bir kısmında denetimi elinde tutan bir başka gücün daha varlığının ayaklanmacılara kazandırabileceği bir hukuki statüden haklı olarak çekinilmektedir. Ancak, *insan hakları hukuku* çerçevesinde sorunu çözmeye çalışmanın belki ayaklanmanın başlangıç safhalarında mümkün olabileceği, gelinen noktada konunun fiilen *silahlı çatışma hukuku* kapsamında bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Sonuç olarak; meşru her hükümet gibi Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin de kendi varlığına karşı bir tehdit oluşturan *Kürtçü ayaklanmalara karşı koyma* hakkı vardır. Bununla birlikte, ayaklanma ve AKK faaliyetlerinin her ikisinin de gerçekte siyasi bir amacı olduğu, dolayısıyla önceden öngörülebilecek olan muhtemel ayaklanmalara karşı etkili AKK tedbirlerinin ayaklanma başlamadan önce alınması gerektiği açıktır.

yönelik olarak suç işleyenlere karşı cezalandırma yetkisini kendinde görmektedir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün PKK üyelerine karşı hukuki cezalandırma yetkisi bulunmaktadır.

Ayaklanmalarda her iki tarafın yaptığı yanlışlıkların, etnik gruplara, aralarındaki ayrışmayı artırıcı yönde etki yaptığı, toplum içindeki bu ayrışmanın güçlenmesinin Kürt etnik kimliğini ve Kürt ulusçuluğunu güçlendirdiği, ancak uzun vadede ortaya çıkabilecek acı olayların her iki kesimin de nesiller boyu çekebileceği sıkıntılara sebep olabileceği değerlendirilmektedir. Son söz olarak, Kürtçü ayaklanmaların farklı derece ve boyutlarda olsa da, inşa edilen Kürt ulusu ve ulusçuluğuna katkı yaptıkları ve günümüzde varılmış olan noktanın tüm ayaklanmaların ortak eseri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ABD Kara Kuvvetleri, (1986), *FM 90–8, Counterquerilla Operations*.
- ABD Kara Kuvvetleri, (1990), *FM 100–20, Military Operations in Low Intensity Conflict*.
- ABD Kara Kuvvetleri, (1990), *FM 31–20 Doctrine for Special Forces Operations*.
- ABD Kara Kuvvetleri, (1993), *FM 33–1 Psychological Operations*.
- ABD Kara Kuvvetleri, (2004), *FMI 3–07.22 Counterinsurgency Operations*.
- ABD Kara Kuvvetleri, (2006), *FM 3–24 Counterinsurgency*.
- ABD Kara Kuvvetleri, (2008), *FM 3–07, Stability Operations*.
- ABD Kara Kuvvetleri, (2009), *FM 3–24.2 Tactics in Counterinsurgency*.
- ABD Savunma Bakanlığı, (1989), *JP 1-02, Dictionary of Military and Associated Terms*.
- ABD Savunma Bakanlığı, (2013), *JP 3–24, Counterinsurgency*.
- Abdulla, Nejat, (2009), *İmparatorluk, Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843–1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, İstanbul: Avesta.
- Aboona, Hirmis, (2008), *Assyrians, Kurds, and Ottomans: Intercommunal Relations on the Periphery of the Ottoman Empire*, New York: Cambria Press.
- Akgül, Suat, (2000), *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, İstanbul: Yaba Yayınları.
- Aksoy, Mustafa, (2013), “Kültür Sosyoloji Bağlamında Kimlik Pazarında Kültürel Kimlik”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 202 Şubat 2013, ss. 147–160.
- Akşin, Sina, (2011), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 14. Baskı.
- Aktaş, Ali, (1999), “Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi”, *1. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)*, ss. 449-482, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını
- Aktay, Yasin ve diğerleri, (2010), *Türkiye’de Ortak Bir Kimlik Olarak Ötekilik*, Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları No: 45.

- Akyürek, Salih, (2011), "Kürtler ve Zazalar Ne Düşünüyor?: Ortak Değer ve Sembollere Bakış", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Raporu No: 26*, Bilgesam Yayınları.
- Akyürekli, Mahmut, (2012), *Dersim Kürt Tedibi: 1937–1938*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2. Baskı.
- Alakel, Murat, (2011), "İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, Kış 2011, [ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=45309], (Erişim Ta: 03.06.2015).
- Alakom, Rohat, (2011), *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul: Avesta, 2. Baskı.
- Algan, Özgür, (2012), *PKK Terör Örgütünün Kuruluşu, Faaliyetleri ve Siyasallaşma Süreci*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alptekin, Yavuz, (2009), "Toplumsal Ortak Kaderin Siyasi Tezahürü Olarak Ulus-Devlet veya Küresel Bir Siyasi Proje Olarak Etnik Devlet: Ortadoğu Kürt Siyasetinin Toplumsal Analizi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 13, 2009, ss. 91–112.
- Althusser, Louis, (2010), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İthaki, 4. Basım.
- Anderson, Benedict, (2014), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: Metis Yayınları, 7. Basım.
- Anderson, Kevin B., (2010), *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Anderson, Malcolm, (2000), *States and Nationalism in Europe since 1945*, London: Routledge.
- Ankara'daki Terör Saldırısını Üstlenen TAK Örgütü Nedir? (2016, 19 Şubat). *Milliyet*, [www.milliyet.com.tr/ankara-daki-teror-saldirisini-o-gundem-2196929/], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Anter, Musa, (1992), *Hatıralarım, 2. Cilt*, İstanbul: Yön.
- Anzerlioğlu, Yonca, (2000), *Nasturiler*, Ankara.
- Araştırma Raporu, (2008), *Türkiye'nin Ulusal Güvenliğine Yönelik Etnik Ayrılıkçı Terör Tehdidinin Analizi ve Irak'ın Kuzeyinde Bir Kürt Devleti Kurulmasına İlişkin Değerlendirme*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, [http://file.setav.org/Files/Pdf/irakin-kuzeyinde-bir-kurt-devleti-kurulmasına-iliskindegerlendirme-bahcesehir-universitesi-.pdf], (Erişim Ta: 09.07.2015).
- Arendt, Hannah (1998), *Totalitarizmin Kaynakları 2 – Emperyalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arınç, Kenan, (2010), "Siyasî ve Tarihî Coğrafya Perspektifiyle: Türkiye'nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik- Jeostratejik Açıdan Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2010 14 (2): 1–34*.
- Arrighi, Giovanni & Terence K. Hopkins & Immanuel Wallerstein, (1989), *Antisystemic Movements*, London: Verso.

- Atatürk, Mustafa Kemal, (1927), *Nutuk*, [Eski ve Yeni Türkçesi ile Şubat 1995’de Bedi Yazıcı tarafından hazırlanmış Elektronik Sürüm].
- Atatürk’ün Celal Bayar Tarafından Meclis’te Okunan 1 Kasım 1938 Tarihli Meclis Açılış Konuşması, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, [http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/5d4yy.htm] D.V, C. 27, Sa. 3, (Erişim Ta. 10 Ocak 2016).
- Avcı, Mustafa (2002). “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2002, Sayı: 1, [http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000067867] (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Aydın, Suavi, (1993), *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Aydın, Suavi, (1999), *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, Ankara: Öteki Yayınları.
- Aydın, Ayşegül & İsmail Aydın (2004) “The Role of Language in the Formation of Turkish National Identity and Turkishness”, *Nationalism and Ethnic Politics*, London: Routledge, Cilt: 10, Sayı: 3, ss. 415–432, [http://dx.doi.org/10.1080/13537110490518264], (Erişim Ta: 30.08.2015).
- Aydoğan, Erdal, (2013), “Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 49, Erzurum 2013, 309–322*.
- Aydoğan, Mehmet, (2012), *İç İsyenlar ve Şeyh Said İsyanı*, İstanbul: Nokta Kitap, 2. Baskı.
- Aygün, Hüseyin, (2011), *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân: Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar*, Ankara: Dipnot yayınları, 5. Baskı.
- Bacık, Gökhan & Bezen Balamir Coşkun, (2011), The PKK Problem: Explaining Turkey’s Failure to Develop a Political Solution, *Studies in Conflict & Terrorism*, 34:3, 248–265, [http://dx.doi.org/10.1080/1057610X.2011.545938], (Erişim Ta: 25 Ocak 2014).
- Baharççek, Abdulkadir, (2000), “Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 1, Sayfa:11–27, [http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt10/sayi1/011–028.pdf], (Erişim Ta: 02.10.2015).
- Bajalan, Djene Rhys, (2013), “Early Kurdish Nationalists and the Emergence of Modern Kurdish Identity Politics: 1851 to 1908”, *Understanding Turkey’s Kurdish Question*, (Eds: Fevzi Bilgin & Ali Sarıhan), New York: Lexington Books, ss.3–28.
- Balcioğlu, Mustafa, (2003), *İki İsyen Bir Paşa*, Ankara: Babil Yayınları.
- Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein, (1993), *İrk, Ulus, Sınıf*, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayrak, Mehmet, (1993), *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Bayraktar, Muharrem, (2009), *Batının Kanatları Altında PKK*, İstanbul: Kardak, EBSCO Publishing: eBook Collection (EBSCOhost) - printed on 2/10/2016 via Hacettepe University, AN: 582370, Account: s8842649).

- Beckett, Ian F.W., (2001), *Modern Insurgencies and Counter-Insurgencies*, New York: Routledge.
- Belge, Murat, (2006), *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Bernasconi, Robert, (2000), *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Beşikçi, İsmail, (1991), *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Beşikçi, İsmail, (1991), *Devletlerarası Sömürge: Kürdistan*, Yurt Yayınları.
- Bilgin, Nuri, (1995), *Kolektif Kimlik*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Billig, Michael, (2010), *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications Ltd. [doi: <http://dx.doi.org/10.4135/9781446221648>], (Erişim Ta: 20 Eylül 2015).
- Birch, Anthony H., (1989), *Nationalism and National Integration*, London: Unwin Hyman Ltd.
- Birleşmiş Milletler Ulusal ya da Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi* [<http://www.un.org/documents/ga/res/47>].
- Bora, Tanıl, (1995), *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Boulanger, Philippe, (2006), *Géopolitique des Kurdes*, Paris: ellipses édition marketing.
- Boulet, Gérard & Jean-François Payette, (2007), *Le nationalisme repensé : essai d'ontologie critique*, Québec: Presses de l'Université du Québec.
- Bozarlan, Hamit, (2005a), "Türkiye'de (1919–1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", (Ed: Abbas Vali), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul: Avesta.
- Bozarlan, Hamit, (2005b), "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden İsyana (1919–1925)", (Ed: Abbas Vali), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul: Avesta.
- Bozarlan, Hamit, (2008), "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 8: Sol*, İstanbul: İletişim.
- Bozdağ, İsmet, (2009), *Kürt İsyamları*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Brass, Paul, (2003), *Ethnicity and Nationalism*, London: Sage Publications.
- Breneman, Robert Lee, (2005), *We Have No Friends but the Mountains: Transmitting Kurdish Indigenous Knowledge, Culture, and Identity in Changing Contexts*, Minnesota Üniversitesi Doktora Tezi.
- Bridges, Amy Beth, (1999), "Nicos Poulantzas ve Marksist Devlet Kuramı", Kemali Saybaşı (Der.), *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Doruk Yayınları.
- Brown, David, (2000), *Contemporary Nationalism*, New York: Routledge.
- Brubaker, Rogers, (2004), "Ethnicity without groups", *Ethnicity, Nationalism, and Minority Rights*, Stephen May, Tariq Modood & Judith Squires, (Eds.), ss 50–77, Cambridge: Cambridge University Press.

- Brubaker, Rogers, (2009), *Nationalism reframed*, New York: Cambridge University Press, 9'uncu Baskı.
- Bruinessen, Martin van, (1999), *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İstanbul: İletişim.
- Bruinessen, Martin van, (2000), "The Ethnic Identity of the Kurds in Turkey", *Kurdish Ethno-Nationalism versus Nation-Building States*, İstanbul: ISIS Press.
- Bruinessen, Martin van, (2005), "Ehmede Xani'nin Mem u Zin'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü", (Ed: Abbas Vali), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul: Avesta.
- Bruinessen, Martin van, (2012), *Kürdolojinin Bahçesinde: Kürdologlar ve Kürdoloji Üzerine Söyleşi ve Makaleler*, İstanbul: İletişim.
- Bruinessen, Martin van, (2013), "Kürtler, Devletler ve Aşiretler", (Der.Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod), *Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bulut, S, (2000), "Bedirxan Beg- Kürtlerde Tanzimat", *Kürt Solu*, İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Buran, Ahmet, (2009), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Atlası*, İstanbul: Biyografi Net Yayıncılık.
- Buran, Ahmet, (2011), "Kürtler ve Kürt Dili", *Turkish Studies*, Vol: 6/3, Summer 2011, pp. 43–57.
- Burkay, Kemal (2012, 4 Nisan). "Kürt Sorununda Strateji Değişikliği mi?", *Denge Kürdistan*, [www.dengekurdistan.nu/authors.aspx?an=695&aid=1] (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Byman, Daniel, (2007), "Understanding Proto-Insurgencies", *RAND Corporation National Defense Research Institute Report*, [http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2007/RAND_OP178.pdf], (Erişim Ta: 29.06.2015).
- Calhoun, Craig, (2007), *Milliyetçilik*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Camus, Albert, (1967), *Başkaldıran İnsan*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Canbay Tatar, Hüsniye, (2012), "Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 14, s.91–102, [http://www.dergikaradeniz.com/web/upload/icerik/14/14.5.pdf], (Erişim Ta: 27.03.2015).
- Carnoy, Martin, (2014), *Devlet ve Siyaset Teorisi*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Casier, Marlies, (2010), "Designated Terrorists: The Kurdistan Workers' Party and its Struggle to (Re)Gain Political Legitimacy", *Mediterranean Politics*, Vol.15, No:3, 393–413, November 2010, [http://dx.doi.org/10.1080/13629395.2010.517105], (Erişim Ta: 25 Ocak 2014).
- Celil, Celile, (2014), *1880 Kürt Ayaklanması*, İstanbul: Avesta.
- Chaliand, Gerard, (1993), *A People without a Country: The Kurds and Kurdistan*, New York: Olive Branch Press.

- Chavez, Alicia Fedelina, (1999), "Racial and Ethnic Identity and Development", *New Directions for Adult and Continuing Education*, no. 84, Winter 1999, Jossey-Bass Publishers.
- Ciment, James, (1996), *The Kurds: State and Minority in Turkey, Iraq and Iran*, New York: Facts On File, Inc.
- Connable, Ben & Martin C. Libicki, (2010), "How Insurgencies End", *RAND Corporation National Defense Research Institute Report*, [http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG965.pdf], (Erişim Ta: 29.06.2015).
- Connor, Walker, (1984), *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, New Jersey: Princeton University Press.
- Connor, Walker, (2005), "The dawning of nations", *When is the Nation*, (Eds. Atsuko Ichijo and Gordana Uzelac), ss. 40–46, London: Routledge.
- Coşkun, Vahap (et.al), (2010), *Dil Yarası: Türkiye’de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Yayını.
- Coşkun, Vahap, (2009), *Ulus Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, Ankara: Liberte.
- Criss, Nur Bilge, (1995), "The nature of PKK terrorism in Turkey", *Studies in Conflict & Terrorism*, 18:1, 17–37, [<http://dx.doi.org/10.1080/10576109508435965>], (Erişim Ta: 25 Ocak 2014).
- Cumhuriyet Halk Partisinin 19 Ocak 1999 tarihli *Doğu ve Güneydoğu Raporu*.
- Çağaptay, Soner, (2006), *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey. Who is a Turk?*, New York: Routledge.
- Çağlar, Ali ve Abdulkadir Onay, (2015), "Entegrasyon/Uyum: Kavramsal ve Yapısal bir Analiz", *Göç ve Uyum*, (Ed. B.Dilara Şeker et.al.), London: Transnational Press, ss. 39–76.
- Çağlar, Ali, (2009), *Terör ve Türkiye*, Gazi Kitapevi.
- Çandar, Cengiz, (2011), *Dağdan İniş: PKK Nasıl Silah Bırakır?*, TESEV Yayınları.
- Çay, Abdulhaluk M., (1993), *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Çay, Abdulhaluk ve Yaşar Kalafat, (1990), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuvay-ı Milliye Hareketleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çetin, İhsan, (2007), "Çokkültürlülük ve Kimlik Bağlamında Midyat İlçesi Örneği", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2007/2, s.22–35, [<http://uvf.ulakbim.gov.tr/uvf/index.php>], (Erişim Ta: 27.03.2015).
- Çetintaş, Ahmet, (2002), "Aşiretlerin Sosyal Yapısı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi*.
- Çiftyürek, Sinan, (2000), "Küreselleşme, AB ve Kürt Sorunu", *Kürt Solu*, İstanbul: Gün Yayıncılık.

- Çilliler, Yavuz, (2014), *Etnik Sorunlar, Demokratikleşme ve Bask Milliyetçiliği*, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Çuhadar, Cengiz, (2007), "Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12:2 (2007), ss.111–129.
- Dağ, Mustafa ve Fecri Arslan, (2013), "1920'den 2012'ye Suriye Kürtleri", (Ed: Yıldız, Cengiz), *Kürtler Uluslararası Sempozyumu, 6–8 Eylül 2012, Bingöl*, Bingöl Üniversitesi Yayını, ss. 232–248.
- Darity Jr., William A. (Ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences, Volume 3: Ethnic Conflict-Inequality, Gender*, New York: Course Technology, 2. Baskı.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu, (2008), "Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı (1926–1930)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2008, Sayı:18, ss.107–120.
- Delanty, Gerard & Patrick O'Mahony, (2002), *Nationalism and Social Theory*, London: Sage Publications.
- Demirtaş, Bahattin, (2008), "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923–1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, Mayıs 2008, ss. 63-87.
- Demirtaş'ın Moskova Turu (2015, 21 Aralık). *Cumhuriyet*, [www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/451287/Demirtas_in_Moskova_turu.html#], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Deutsch, Karl W. (1972), *Nationalism and Social Communication*, Cambridge: The M.I.T. Press.
- Doğan, Cabir, (2010), "1843–1846 Nesturi Olayları ve Bedirhan Bey", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, Sayı:22, ss.1–18.
- Doğan, Kazım, (2008), *Cumhuriyet Dönemi Kimlik İnşası*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Doğan, Tuğba, (2012), "Arşiv Belgelerine Göre 1937–1938 Dersim İsyanı", *History Studies Volume 4/1 2012*.
- Duman, B. (2013), "Yoğun Göç Almış Metropollerde Etniklik ve Öteki ile İlişki", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 27. Sayı, 2013/2, ss.1–24.
- Dündar, Fuat, (2008), *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913–1918)*, İstanbul: İletişim.
- Düzel, Neşe, (2009), "Pazartesi Konuşmaları", *Taraf Gazetesi 07.09.2009*.
- Engels, Friedrich, (1992), *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim*, Ankara: Sol Yayınları.
- Erbaş, Mehmet, (2010), *Zorunlu Göç, Etniklik ve Kentlilik*, Ankara: Yazıt Yayın.
- Erdoğan Dersim İçin Özür Diledi (2011, 23 Kasım). *Milliyet*, [www.milliyet.com.tr/erdogan-dersim-icin-ozur-diledi-siyaset-1466430/], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).

- Erdost, Muzaffer İlhan, (1991), *Ulus, Uluslaşma, Demokratikleşme*, Ankara: Onur Yayınları.
- Ergil, Doğu, (2010), *Barışı Aramak: Dilde, Hayatta, Kültürde*, İstanbul: Timaş.
- Eriksen, Thomas Hylland, (1993), *Ethnicity and Nationalism*, London: Pluto Press.
- Erincik, Selçuk, (2011), "Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2(2011), ss. 219–241, [http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1633/17510.pdf], (Erişim Ta: 12.09.2015).
- Erkal, Mustafa E., (2005), *Küreselleşme, Etniklik, Çokkültürlülük*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Eroğul, Cem, (2002), *Devlet Nedir?*, Ankara: İmge Yayınları, 3. Baskı.
- Eröz, Mehmet, (1992), *Türk Kültürünün Alt Kültür Unsurlarından Kürtler*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Erözden, Ozan, (2013), *Ulus-Devlet*, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 3. Baskı.
- Ersever, A. Cem, (1998), Ersever, A. Cem, (1998), *Kürtler, PKK ve A. Öcalan*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Ethnologue, Languages of the World (t.y.). *Kurdish*, [www.ethnologue.com/language/kur], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Fall, Bernard B., (1998), "The Theory and Practice of Insurgency and COIN", *Naval War College Review*, Winter 1998, [www.] (Erişim Ta:08.10.2015).
- Fenton, Steve, (2001), *Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Fırat, M. Şerif, (2013), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, İstanbul: Yayın B.
- Fukuyama, Francis, (2008), *Ulus İnşası*, Profil Yayıncılık.
- Galula, David, (1964), *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*, New York: Frederick A. Praeger Publishing.
- Gans, Chaim, (2003), *The Limits of Nationalism*, New York: Cambridge University Press.
- Gasser, Hans-Peter, (2002), "Acts of terror, terrorism and international humanitarian law", *International Review of the Red Cross*, September 2002 Cilt: 84, No; 847.
- Geertz, Clifford, (2010), *Kültürlerin Yorumlanması*, Ankara: Dost.
- Gellner, Ernest, (2013), *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul: Hil Yayın, 3. Baskı.
- Gezici, Aytekin, (2013), *Kürt Tarihi*, Ankara: Tutku Yayınevi.
- Giddens, Anthony (2005), *Sosyoloji*, Ayraç yayınevi, Ankara.
- Gleason, Philip, (2014), "Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih", *Kimlik Politikaları*, Ed.: Fırat Mollaer, Ankara: Doğu-Batı.

- Gökalp, Ziya, (2009), *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tespitler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Basım.
- Gökalp, Ziya, (2011), *Türkçülüğün Esasları*, İnkılâp Yayınları, 9. Baskı.
- Göktürk, Eren Deniz, (2008), “1919–1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 4-Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim, 3. Baskı.
- Göldaş, İsmail, (1991), *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz.
- Göle, Nilüfer, (2008), *Türkiye’de Farklı Olmak*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi.
- Gözler, Kemal, (2014), *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Bursa: Ekin Yayınevi, 5. Baskı, s 4.
- Gramsci, Antonio, (1986), *Hapishane Defterleri (Seçmeler)*, İstanbul: Onur Yayınları, [http://www.toplumsaldayanismaagi.net/wp-content/uploads/2014/05/hapis-pdf.pdf], (Erişim Ta: 15 Eylül 2015).
- Grdovic, Mark, (2009), “Ramping up to Face the Challenge of Irregular Warfare”, *Special Warfare Magazine*, September-October 2009, Cilt:22, Sayı:5.
- Greenfeld, Liah, (2003), *Nationalism: Five Roads to Modernity*, London: Harvard University Press.
- Greenfeld, Liah, (2006), *Nationalism and the Mind: Essays on Modern Culture*, Oxford: Oneworld Publications.
- Guibernau, Montserrat, (2010), “Devletsiz Uluslar-Ulussuz Devletler”, *Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım*, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Gunter, Michael M., (1997), *The Kurds and the Future of Turkey*, New York: St. Martin’s Press.
- Gülaltay, Semih T., (2011), *Kürtlük Hakkında Bugüne Kadar Yazılmayanlar*, İstanbul: Çetin Matbaacılık.
- Günel, Necmi, (1999), *Dersim İsyanı (1937)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Güneş, Cengiz, (2012), *The Kurdish National Movement in Turkey: From protest to resistance*, New York: Routledge, [Downloaded by [Hacettepe University] at 05:46 10 February 2016].
- Gürcan, Metin, (2014), “Arming civilians as a counterterror strategy: The case of the village guard system in Turkey”, *Dynamics of Asymmetric Conflict: Pathways toward terrorism and genocide*, [http://dx.doi.org/10.1080/17467586.2014.948026], (Erişim Ta: 21.09.2014).
- Güvenç, Bozkurt, (2010), *Türk Kimliği*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Habermas, Jurgen, (2002), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf, (2010), *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, İstanbul: Babıâli Kültür Yayınları.

- Hallı, Reşat, (1972), *T.C.'de Ayaklanmalar (1924–1938)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Hammes, Thomas, (2005), "Insurgency: Modern Warfare Evolves into a Fourth Generation", *Strategic Forum*, No: 214, January 2005, Washington: Institute for National Strategic Studies, National Defense University, [http://www.ndu.edu/inss], (Erişim Ta: 20 Ekim 2015).
- Hassanpour, Amir, (1992), *Nationalism and language in Kurdistan*. San Francisco: Mellon Press.
- Hassanpour, Amir, (2005), "Kürt Kimliğinin İnşası: Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebi Kaynaklar", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, (Ed: Abbas Vali), ss. 135–198, İstanbul: Avesta.
- Hastings, Adrian, (1997), *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayes, Carlton J.H., (2010), *Milliyetçilik: Bir Din*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2. Baskı.
- Hearn, Jonathan, (2006), *Rethinking Nationalism: A Critical Introduction*, London: Palgrave MacMillan.
- Hechter, Michael, (1975), *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536–1966*, London: Routledge.
- Henrard, Kristin, (2000), *Devising an Adequate System of Minority Protection: Individual Human Rights, Minority Rights and the Right to Self-Determination*, London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Heper, Metin, (2008), *Devlet ve Kürtler*, Doğan Egmont Yayıncılık, 1. Baskı.
- Heywood, Andrew, (2010), *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Liberte Yayınları, 2. Baskı.
- Heywood, Andrew, (2012), *Siyaset*, Ankara: Adres yayınları, 5.Baskı.
- Hobsbawm, Eric J. (Ed.), (2006), *Geleneğin İcadı*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobsbawm, Eric.J., (2014), *Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 5.Basım.
- Holbraad, Carsten, (2003), *Internationalism and Nationalism in European Political Thought*, New York: Palgrave Macmillan.
- Hroch, Miroslav, (1993), "From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe," *New Left Review*, No:198.
- Hroch, Miroslav, (2010), "Comments", *Nationalities Papers, (Special Issue: Twenty-Five Years of A-B-C: Miroslav Hroch's Impact on Nationalism Studies)*, Vol: 38, No: 6, Kasım 2010, ss.881–890, [http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00905992.2010.515976].
- Hür, Ayşe, (2008), "Osmanlı'dan Bugüne Kürtler ve Devlet", *Taraf Gazetesi yazı dizisi*, 19-25 Ekim 2008.
- Irvin, Cynthia L., (1999), *Militant Nationalism: Between Movement and Party in Ireland and the Basque Country*, London: University of Minnesota Press.

- Izady, Mehrdad R, (2004), *Kürtler: Bir El Kitabı*, İstanbul: Doz Yayınları.
- İnaç, Hüsametdin, (2005), *Avrupa Birliğine Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, Ankara: Adres Yayınları.
- İngiltere Kara Kuvvetleri, (2009), *Countering Insurgency*, Cilt I, Bölüm 10.
- Joes, Anthony James, (2004), *Resisting Rebellion: The History and Politics of Counterinsurgency*, The University Press of Kentucky.
- Jongerden, Joost ve Ahmet Hamdi Akkaya, (2011), "Born from the Left: The making of the PKK", (Eds. Casier, Marlies ve Joost Jongerden), *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish issue*, ss. 123-142, New York: Routledge, [www.eBookstore.tandf.co.uk, Downloaded by [Hacettepe University] 10 February 2016].
- Jongerden, Joost, (2007), *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds*, Boston: Brill.
- Joshua Project (2016). [http://joshuaproject.net], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Jwaideh, Wadie, (2014), *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Kabacalı, Alpay, (1991), *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar, (1992), *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara: Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi.
- Kalaycı, Hüseyin, (2010), *Ulus-Devletin Başağrısı: Ayrılıkçılık*, Ankara: Liberte.
- Kamu Harcamaları Analizi El Kitabı (2015). [http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Kamu_Harcamaları_Analizi_El_Kitabı.pdf], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Karabekir, Kazım, (2012), *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı.
- Karaca, Şahika, (2013), *Türk Edebiyatında Çocuk: Milli Kimliğin İnşası (1900–1923)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaduman, Sibel, (2010), "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", *Journal of Yasar University* 2010 17(5) 2886-2899, [http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2012/08/No17Vol5_6_Sibel_Karaduman.pdf], (Erişim Ta: 10.04.2015).
- Karakaş, Mehmet, (2013), "Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, Yıl: 2013, [http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/viewFile/5000047977/5000045295] (Erişim Ta: 08.12.2015).
- Kardam, Ahmet, (2013), *Cizre-Bothan Beyi Bedirhan: Sürgün Yılları*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Karpat, Kemal, (1995), "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, (Der. Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Karpat, Kemal, (2010), *Türk Demokrasisi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Karpat, Kemal, (2011), *Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, Fetullah, (2010), *Kürt Basını*, İstanbul: Hivda İletişim.
- Kaymaz, İhsan Ş., (2014), *Şeyh Said Ayaklanmasında İngiliz Parmağı*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kaynar, Mete K., (2001), *Devletin Ülkesi ve Milleti*, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Kaynar, Mete K., (2010), "Nutuk'u Okumak", (Eds. Başkaya, Fikret ve Mete K. Kaynar), *Resmi Tarih Tartışmaları-5*, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, 2. Baskı.
- Kemal Burkey: Öcalan Canavar Değil (2012, 17 Ocak). *Radikal*, [www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID= 1075906&CategoryID=77&Rdkr], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Kemal Burkey: Silah Kürtler İçin Sigorta Değil (2012, 13 Ocak). *Radikal*, [www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID= 1075498&CategoryID=77&Rdkr], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Kerestecioğlu, İnci Özkan, (2009), "Milliyetçilik", *Birsen Örs (Der.), Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı.
- Keyman, E.Fuat (Der.), (2013), *Türkiye'nin Yeniden İnşası: Modernleşme, Demokratikleşme, Kimlik*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Khalil, Lydia, (2007), "Turkey and the PKK", (Ed. James J. F. Forest), *Countering Terrorism and Insurgency in the 21st Century, Volume 3: Lessons from the Fight Against Terrorism*, ss. 388–407, London: Praeger Security International.
- Kılıç, Zeynep, (2005), *1980'den Sonra Türkiye'de Sosyalist Partilerin Siyaset Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kışlalı, Mehmet Ali, (1996), *Güneydoğu: Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Kilcullen, David J., (2010), *Counterinsurgency*, New York: Oxford University Press.
- Kim, Eunyoung & Minwoo Yun, (2008), "What Works? Countermeasures to Terrorism: A Case Study of PKK", *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 32:1, ss. 65–88, [http://dx.doi.org/10.1080/01924036.2008.9678778].
- Kirişçi, Kemal ve Gareth M. Winrow, (1997), *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kocadağ, Burhan, (1997), *Doğuda Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, İstanbul: Can Yayınları, 2.Basım.
- Koçaş, Sadi, (1990), *Kürtlerin Kökeni ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği*, İstanbul: Kastaş.
- Kohn, Hans, (1962), *The Age of Nationalism*, New York: Harper and Row Publishers.
- Kohn, Hans, (2005), *The Idea of Nationalism*, London: Transaction Publishers.

- KONDA (2006). *Biz Kimiz?: Toplumsal Yapı Araştırması 2006*, [www.konda.com.tr/tr/raporlar/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Kreyenbroek, Philip G. ve Christine Allison, (Eds.) (2003), *Kürt Kimliği ve Kültürü*, İstanbul: Avesta.
- Krulic, Joseph, (1998), "Kendi Kaderini Tayin Etmenin Çelişkileri", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (Ed.: Jean Leca), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kubilay, Çağla, (2004), "Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması", *İletişim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.55–85, [http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/23/666/8488.pdf], (Erişim Ta: 21.11.2015).
- Kurt, Durmuş, (2014), *Kürtlerin Kökeni*, Ankara: Sınırsız.
- Kurubaş, Erol, (2004a), *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Cilt 1, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kurubaş, Erol, (2004b), *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Cilt 2, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kurubaş, Erol, (2009), "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt: 8, No:1 (Yıl: 2009)*, s.39–69.
- Kutlay, Naci, (1997), *Kürt Kimliği Oluşum Süreci*, İstanbul: Belge.
- Kürt İsmi Nereden Geliyor? (t.y.). [www.youtube.com/watch?v=W44himlaMQU], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Kymlicka, Will, (2004), "Justice and security in the accommodation of minority nationalism", (Eds.Stephen May, Tariq Modood & Judith Squires), *Ethnicity, Nationalism, and Minority Rights*, ss. 144–175, Cambridge: Cambridge U.Press.
- Larcher, M. Serge, (2013), *Rapport d'information No : 862*, Session extraordinaire de 2012–2013, Enregistré à la Présidence du Sénat le 25 septembre 2013, [http://www.senat.fr/rap/r12–862/r12–8621.pdf], (Erişim Tarihi: 02.09.2015).
- Larson, Eric et.al. (2008), *Assessing Irregular Warfare: A Framework for Intelligence Analysis*, Prepared for the United States Army, RAND Corporation, [http://www.rand.org], (Erişim Ta: 20.09.2015).
- Le Bon, Juchereau de St. Denys, (1844), *Histoire de l'Empire Ottoman: Depuis 1792 Jusqu'en 1844*, Cilt II, Paris : Publication de Guiraudet et Jouaust.
- Lenin, V. İ., (2010), "Milletlerin Kendi Kaderini Tayin Hakkı'ndan", *Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım*, Der.: İştan Gündüz, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Lenin, V.İ., (1917), *Marksizm ve Ayaklanma*, [http://m.friendfeed-media.com/09d12a5905f30a1f492021c75b68e4e7ccd5e36e], (Erişim Ta: 16.06.2015).
- Lijphart, Arendt, (1999), *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, London: Yale University Press.

- Long, Austin G., (2008), "Doctrine of eternal recurrence—the U.S. military and counterinsurgency doctrine, 1960–1970 and 2003–2006", *RAND Corporation Occasional Paper Series, Paper 6*, [http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2008/RAND_OP200.pdf], (Erişim Ta: 29.06.2015).
- Lundgren, Asa, (2007), *The Unwelcome Neighbour: Turkey's Kurdish Policy*, London: I.B. Tauris.
- Luxemburg, Rosa, (2014), *Milliyetler Sorunu ve Özerklik*, (Çev. ve Der.: Murat Çakır), Frankfurt: Rosa-Luxemburg-Vakfı, [http://www.hessen.rosalux.de/fileadmin/Is_he/dokumente/RL_MilliyetlerSorunu.pdf], (Erişim Ta: 24.06.2015).
- Mac Giolla Chríost, Diarmait, (2003), *Language, Identity and Conflict*, London: Routledge.
- Malanczuk, Peter, (1997), *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, Routledge, 1997, 7nci Baskı.
- Marcus, Aliza, (2009), *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*, İstanbul: İletişim.
- Marufoğlu, Sinan, (1998), *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- McDowall, David, (2004), *A Modern History of the Kurds*, New York: Tauris, 3. Baskı.
- McKiernan, Kevin, (2006), *The Kurds: A People in Search of Their Homeland*, New York: St Martin's Press.
- Meho, Lokman I. and Kelly L. Maglaughlin, (2001), *Kurdish culture and society : an annotated bibliography*, London: Greenwood Press.
- Miller, David, (1999), *On Nationality*, New York: Oxford University Press.
- Minority Rights Group International (t.y.). *Kurds*, [<http://minorityrights.org/?s=kurds>], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Minorsky, Vladimir, (1988), *Kürtler*, Köln: Weşanên Helepçe, 1. Baskı, [www.netewe.com], (Erişim Ta: 13.12.2015).
- Moore, Margaret, (1998), *National Self-Determination and Secession*, Oxford: Oxford University Press.
- Moore, Margaret, (2001), *The Ethics of Nationalism*, New York: Oxford University Press.
- Mumcu, Uğur, (1993), *Kürt-İslam Ayaklanması 1919–1925*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Mumcu, Uğur, (1997), *Kürt Dosyası*, Ankara: um:ag vakfı yayınları, 18'inci Baskı.
- Mutin, Georges, (2012), *Géopolitique du monde arabe*, Paris : Ellipses édition marketing, 4eme édition mise à jour et augmentée.
- Neyzi, Leyla, (2011), *"Ben Kimim?": Türkiye'de Sözlü tarih, Kimlik ve Öznellik*, İstanbul: İletişim, 4.Baskı.
- Nikitine, Basil, (2010), *Kürtler*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2. Baskı.
- Nişanyan, Sevan, (2012), *Sözlerin Soyağacı*, İstanbul: Everest Yayınları, 6. Baskı.

- Norbu, Dawa, (1992), *Culture and the politics of Third World nationalism*, London: Routledge.
- Norman, Wayne, (2006), *Negotiating Nationalism*, New York: Oxford University Press.
- O'Neill, Bard E. ve Donald J. Alberts, (2007), "Responding to Psychological, Social, Economic, and Political Roots of Terrorism", (Ed. James J.F. Forest), *Countering Terrorism and Insurgency in the 21st Century, Vol 2: Combating the Sources and Facilitators*, ss. 305–324, Connecticut: Praeger Security International.
- O'Shea, Maria T., (2004), *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, New York: Routledge.
- Oberschall, Anthony, (2007), *Conflict and Peace Building in Divided Societies*, New York: Routledge.
- Olson, Robert, (1989), *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880–1925*, Austin: University of Texas Press.
- Onay, Abdulkadir ve Soner Çağaptay (2008), "A Mutual Enemy: U.S.-Turkish-Iraqi Cooperation against the PKK", *WINEP Policywatch*, [<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/a-mutual-enemy-u.s.-turkish-iraqi-cooperation-against-the-pkk>].
- Onay, Abdulkadir, (2008a), "Divergent European Approaches to Combating PKK Terrorism", *WINEP Policywatch*, [<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/divergent-european-approaches-to-combating-pkk-terrorism>].
- Onay, Abdulkadir, (2008b), "PKK Criminal Networks and Fronts in Europe", *WINEP Policywatch*, [<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/pkk-criminal-networks-and-fronts-in-europe>].
- Onay, Abdulkadir, (2008c), "Toward a new era in Turkish-Iraqi relations regarding the PKK", *bitterlemons-international, Edition 16 Volume 6 - April 17, 2008*, [<http://www.bitterlemons-international.org/previous.php?opt=1&id=224#917>].
- Onay, Abdulkadir, (2016), "Göçmen ve Mülteciler Konusunda Bazı Hukuki-Politik Kavramlar ve Suriye Örneği", *Türk Hukuk, Ocak 2016, Sayı 147*, ss. 12–19.
- Oran, Baskın, (1977), *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Ankara: SBF Yayınları.
- Oran, Baskın, (1990), *Atatürk Milliyetçiliği*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2. Basım.
- Oran, Baskın, (2004), *Türkiye'de Azınlıklar, Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, TESEV Yayınları, [www.tesev.org.tr].
- Oran, Baskın, (2010), *Kürt Meselesi Dersi Notları*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Ders Notları, [<http://www.baskinoran.com/ders/KurtMeselesiDersi-SBF-Aralik2010.pdf>], (Erişim Ta: 13.11.2015).
- Oran, Baskın, (Ed.) (2002), *Türk Dış Politikası*, 5.Baskı, İstanbul: İletişim, Cilt I.
- Öcalan, Abdullah, (1993), *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*, Köln: Weşanên Serxwebûn, 5. Baskı.

- Öcalan, Abdullah, (2001), *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa, AİHM Savunmaları, Cilt I, II*, Köln: Mezopotamya Yayınları.
- Öğün, Süleyman Seyfi, (2000), *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, İstanbul: Alfa Yayın.
- Önder, Ali Tayyar, (2007), *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, Ankara: Fark Yayınları.
- Örgeevren, Ahmet Süreyya, (2007), *Şeyh Sait isyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi : vesikalar, olaylar, hatıralar*, Temel Yayınları, [eBook Collection (EBSCOhost) - printed on 2/12/2015 via Hacettepe University AN: 592936].
- Örs, H.Birsen, (2009), *19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. İstanbul: Bilgi Yayın.
- Özbek, Metin, (1979), *İnsan ve Irk*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özcan, Ali Kemal, (2014), *Türkiye'nin Kürtleri*, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Özdağ, Ümit, (2010), *PKK Terörü: Neden Bitmedi, Nasıl Biter?*, Ankara: Kripto.
- Özdemir, Ali Rıza, (2012), *PKK ve Korucular*, Balıkesir: Altınpost.
- Özer, Ahmet, (2011a), *Beş Büyük tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*, İstanbul: Hemen Kitap, 3. Baskı.
- Özer, Ahmet, (2011b), *Kürtler ve Türkler*, İstanbul: Hemen Kitap, 3. Baskı.
- Özer, Ahmet, (2013), *100 Soruda Kürt Sorunu*, İstanbul: Hemen Kitap, 3. Baskı.
- Özeren, Süleyman, Murat Sever, Kamil Yılmaz & Alper Sözer, (2014), "Whom Do They Recruit?: Profiling and Recruitment in the PKK/KCK", *Studies in Conflict & Terrorism*, [<http://dx.doi.org/10.1080/1057610X.2014.879381>], (Erişim Ta: 25 Ocak 2014).
- Özkırımlı Umut, (2009), *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu-Batı.
- Özkırımlı, Umut, (2005), *Contemporary Debates on Nationalism*, New York: Palgrave MacMillan.
- Özkırımlı, Umut, (2008), *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul: TESEV Vakfı Yayınları, [<http://www.tesev.org.tr/Upload/Editor/milliyet%C3%A7ilik.pdf>], (Erişim Ta: 01.06.2015).
- Özoğlu, Hakan, (2005), *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztoprak Sağır, Meral ve Serdar Akıllı, (2004), "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2004 Cilt: 28 No:1 S: 1–22.
- Öztuna, Yılmaz, (2006), *Türkler*, İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı.
- Öztürk, Saygı, (2012), *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul: Doğan Kitap, 6. Baskı.
- Pamukoğlu, Osman, (2003), *Unutulanlar Dışında Yeni Bir Şey Yok*, İstanbul: Harmoni.

- Parekh, Bhikhu, (2014), "Kimliğin Mantığı", *Kimlik Politikaları*, Ed.: Fırat Mollaer, Ankara: Doğu-Batı.
- Parlar, Suat, (2005), *Türkler ve Kürtler: Ortadoğu'da İktidar ve İsyan Gelenekleri*, İstanbul: Bağdat Yayınları.
- Partiya Karkeren Kürdistan [PKK], (1995), *PKK Program ve Tüzüğü*, Köln: Weşanên Serxwebûn, s. 71–77 [<https://rojbas1.files.wordpress.com/.../pkk-program-ve-tuzugu-1995.pdf>], (Erişim Ta: 15.02.2016).
- Paulus, Andreas and Mindia Vashakmadze (2009) "Asymmetrical war and the notion of armed conflict – a tentative conceptualization", *International Review of the Red Cross*, Vol: 91, No: 873.
- Pelli, Frank D., (1990) "Insurgency, Counterinsurgency, and the Marines in Vietnam", ABD Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yüksek Lisans Tezi, [<http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/usmc/pelli.pdf>], (Erişim Ta: 10.10.2015).
- Pfaff, William, (1994), *The Wrath of Nations*, New York: Touchstone.
- Phillips, David L., (2008), "Disarming, Demobilizing, and Reintegrating the Kurdistan Worker's Party", *American Foreign Policy Interests: The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*, 30:2, 70–87, [<http://dx.doi.org/10.1080/10803920802022670>], (Erişim Ta: 25.01.2014).
- Picard, Elizabeth (Ed.), (1991), *La question kurde*, Editions Complexe.
- Poggi, Gianfranco, (2011), *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı.
- Politzer, Georges, (1978), *Felsefenin Temel İlkeleri*, Ankara: Sol Yayınları.
- Pomeroy, William, (1992), *Marksizm ve Gerilla Savaşı*, (Türkçesi: A. Sarıali), İstanbul: Belge, [<http://www.ozgurluk.info/kitaplik/pdf/MarksizmveGerillaSavasi.pdf>], (Erişim Ta: 15 Haziran 2015).
- Poyraz, Tuğçe ve Gülay Arıkan, (2004), "Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Avrupa Yayılmacılığında Sonra Değişen 'Öteki' Tanımları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2004 / Cilt: 21 / Sayı: 2 / ss. 1–16.
- Pusane, Özlem Kayhan, (2015), "Turkey's Military Victory over the PKK and Its Failure to End the PKK Insurgency", *Middle Eastern Studies*, 2015, Vol. 51, No. 5, ss. 727–741, [<http://dx.doi.org/10.1080/00263206.2014.979801>], (Downloaded by [Hacettepe University] 10 February 2016).
- Qasımlo, Ebdurrehman, (1991), *İran Kürdistanı*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Ratcliffe, Peter, (2003), "Conceptualizing 'race', ethnicity and nation: towards a comparative perspective" in (Ed. Peter Ratcliffe) *"Race", Ethnicity and Nation*, London: Routledge, (Published in the Taylor & Francis e-Library, 2005).
- Ratcliffe, Peter, (2004), *'Race', Ethnicity And Difference*, Berkshire: Open University Press.

- Renan, Ernest, (1996), "What is a Nation?", (Ed. Stuart Woolf), *Nationalism in Europe, 1815 to the Present*, New York: Routledge, ss. 48–60.
- Roger, Antoine, (2008), *Milliyetçilik Kuramları*, İstanbul: Versus Kitap.
- Roux, Jean-Paul, (2007), *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, İstanbul: Kabalıcı.
- Sandıklı, Atilla, (2011), *Terör Örgütünün KCK Yapılanması ve Devletleşme Hedefi*, [<http://www.bilgesam.org/incele/1214/-teror-orgutunun-kck-yapilanmasi-ve-devletlesme-hedefi/#.Vsd3nldf10s>], (Erişim Ta: 18.02.2016).
- Saraçoğlu, Cenk, (2014), *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler: İnkâr'dan Tanıyarak Dışlama'ya*, İstanbul: İletişim, 3. Baskı.
- Sarı, Özgür ve Gürcan Şevket Avcıoğlu, (2012), "Ermeni Ulusal Kimliğinde Ermeni Diasporası ve Geçmişin Kurgulanması", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2012 Güz (17), s.207–218.
- Sarıkoymucu Değerli, Esra, (2008) "Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı (1926–1930)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Aralık 2008, Sayı:18.
- Schaefer, Richard T., (2008), *Encyclopedia of race, ethnicity, and society*, London: SAGE Publications.
- Schmitt, Carl, (2006), *Siyasal Kavramı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sevgen, Nazmi, (2003), *Doğu'da Kürt Sorunu*, Ankara: Kalan Yayınları.
- Smith, Anthony D. (2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, Ankara: Dost Yayınevi.
- Smith, Anthony D. (2004), "Ethnic Cores and Dominant Ethnies", (Ed: Eric P. Kaufmann), *Rethinking Ethnicity*, London: Routledge.
- Smith, Anthony D. (2007), "Nations in decline? The erosion and persistence of modern national identities", in (Eds. Mitchell Young, Eric Zuelow and Andreas Sturm), *Nationalism in a Global Era*, New York: Routledge.
- Smith, Anthony, (2013), *Milliyetçilik*, Ankara: Birleşik Dağıtım.
- Smith, Anthony, (2014), *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim, 7.Baskı.
- Somersan, Semra, (2004), *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Sökmen, Aşkın İnci, (2012), *İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Stalin, Josef, (1969), *Leninizm'in İlkeleri*, Ankara: Sol Yayınları, İkinci Baskı.
- Sterio, Milena, (2013), *The Right to Self-Determination under International Law*, New York: Routledge.
- Stillwell, John & Maarten van Ham (Eds.) (2010), *Ethnicity and Integration: Understanding Population Trends and Processes – Volume 3*, London: Springer.

- Şvarc, Dominika, (2010), "The Use of Force in Counter-Terrorist Operations: Armed Conflict and Law Enforcement Approaches" (Ankara NATO Terörle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi Komutanlığında, Mart 2010 ayında verilen *Legal Aspects of Combating Terrorism* kursunda verilen ders notları).
- Şadilli, Vedat, (1980), *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyânlar, Cilt 1*, Ankara: Kon.
- Şen, Furkan, (2006), *Yeni Dönemde Eski Tartışmalar: Göç, Etnisite, Milliyetçilik, Kürtçülük, Laiklik*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şen, Furkan, (2015), *Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik*, Ankara: Yargı.
- Şimşir, Bilal, (2009), *Kürtçülük II: 1924–1999*, Ankara: Bilgi.
- Şöhret, Mesut, (2012), "Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 5, Sayı 1, Haziran 2012, ss. 85–107*.
- Tarling, Nicholas, (2008), "Ethnicity", (Eds.: Nicholas Tarling ve Edmund Terence Gomez) *The State, Development and Identity in Multi-Ethnic Societies*, New York: Routledge, ss 18–30.
- Taşdemir, Fatma, (2012), "İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk Açısından Türkiye'nin Ayrılkçı Terör Örgütü PKK ile Mücadelesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI, Y. 2012, Sa. 1, ss. 107–151*.
- Taşdemir, Fatma, (2015), "21.Yüzyılda Ayaklanma Stratejileri", (Ed: Saadat Rustemova Demirci), *Güvenliğin Gündeminden: Çatışma, Ayrılkçı Ayaklanmalar ve Terörizm* Ankara: Nobel, ss. 73–96.
- TBMM (1938). "Atatürk'ün TBMM'nin V. Dönem 4. Yasama Yılına Açış Konuşmaları", *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.V, C.27, Sa.3*, [www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/5d4yy.htm], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Timur, Taner, (2000), *Osmanlı Kimliği*, Ankara: Hil Yayınları, 4. Baskı.
- Todorov, Tzvetan, (1989), *Nous et les autres*, Paris : Editions du Seuil.
- Trinquier, Roger, (2006), *Modern Warfare: A French View of Counterinsurgency*, (İlk olarak Fransa'da 1961 yılında *La Guerre Moderne* başlığı altında Editions de la Table Ronde tarafından yayınlanmıştır), London: Praeger Security International.
- Turinay, Faruk, (2015), "Ceza Hukukunda Terör Örgütü Kavramı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 116, ss. 39–84*, [http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2015-116-1441], (Erişim Ta: 30.02.2016).
- Türk Dil Kurumu [TDK], (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Kara Kuvvetleri, (2002), *KKT 100–5 Harekât: Sevk ve Muharebe*, Ankara: Kara Kuvvetleri Basımevi.
- Türkali, Vedat, (2002), *Özgürlük İçin Kürt Yazıları*, İstanbul: Gendaş.
- Türkdoğan, Orhan, (2005a), *Doğu ve Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı*, İstanbul: IQ.
- Türkdoğan, Orhan, (2005b), *Türk Ulus-Devlet Kimliği*, İstanbul: IQ Yayıncılık.

- Türkdoğan, Orhan, (2014), "Anadolu Kültüründe Antik Türklük Profili", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 209, Nisan 2014, ss.9–56.
- Türkeş, Kadir Tamer, (2007), *Günümüz Dünyası Savaşlarında Silahlı Kuvvetlerin Devlet Dışı Aktörlerle Ortak Kullanımı*, Kara Harp Okulu SBE, Güvenlik Bilimleri ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015, 2 Ekim), *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları 2014*, [www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21824], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015, 6 Mart), *İşgücü İstatistikleri 2014*, [www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18645], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Türköne, Mümtaz'er ve Hüseyin Yayman, (2009), *Kürt Meselesi Nasıl Çözülmez?*, İstanbul: Birey.
- Ulusoy, Gani Engin, (2013), *1938 Tunceli*, İstanbul: Yayın B.
- Uzun, Mehmed, (2015), *Kürt Edebiyatına Giriş*, İstanbul: İthaki, 9. Baskı.
- Ülken, Hilmi Ziya, (1976), *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı.
- Ünal, Fatih, (2008), "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.133–152.
- Ünal, Mustafa Coşar, (2012a), "The Kurdistan Workers' Party (PKK) and popular support: counterterrorism towards an insurgency nature", *Small Wars & Insurgencies*, 23:3, 432–455, [http://dx.doi.org/10.1080/09592318.2012.661610], (Erişim Ta: 25. 01.2014).
- Ünal, Mustafa Coşar, (2012b), *Counterterrorism in Turkey: Policy choices and policy effects toward the Kurdistan Workers' Party (PKK)*, New York: Routledge, (Downloaded by [Hacettepe University] at 05:34 10 February 2016).
- Ünal, Mustafa Coşar, (2013), "Strategist or Pragmatist: A Challenging Look at Ocalan's Retrospective Classification and Definition of PKK's Strategic Periods Between 1973 and 2012", *Terrorism and Political Violence*, [http://dx.doi.org/10.1080/09546553.2012.728153], (Erişim Ta: 25.01.2014).
- Ünlü, Barış, (2011), "İ.Beşikçi Fenomeni: Bir Parrhesiastes'in Oluşumu", *İsmail Beşikçi*, İstanbul:İletişim.
- Ünver, Akın H. (2013), "Turkey's Kurdish Question, the United States, and the Europe: Historical Perspective", (Eds: *Bilgin, Fevzi ve Ali Sarıhan*), *Understanding Turkey's Kurdish Question*, New York: Lexington Books, ss. 197–222.
- Ünver, Akın, (2009), "Kürt Meselesi Nasıl Tanımlanır", *28.08.2009 tarihli Radikal Gazetesi*, [http://www.radikal.com.tr/yorum/kurt-meselesi-nasil-tanimlanir-951765/] (Erişim Ta: 14.02.2016).
- Vali, Abbas, (2005), "Kürtlerin Soykütükleri: Kürt Tarih Yazımında Ulus ve Ulusal Kimliğin İnşası", (Ed: Abbas Vali), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul: Avesta.
- Van den Berghe, Pierre, (2005), "Ethnies and nations: genealogy indeed", (Eds. Atsuko Ichijo ve Gordana Uzelac), *When is the Nation*, ss. 113–118, London: Routledge.

- Varol, Murat, (2013), "Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği", (Ed: Yıldız, Cengiz), *Kürtler Uluslararası Sempozyumu, 6–8 Eylül 2012, Bingöl*, Bingöl Üniversitesi Yayını, ss. 450–475.
- Vera Eccarius-Kelly, (2012), "Surreptitious Lifelines: A Structural Analysis of the FARC and the PKK", *Terrorism and Political Violence*, 24:2, 235–258, Routledge: London, [<http://dx.doi.org/10.1080/09546553.2011.651182>], (Erişim Ta: 25.01.2014).
- Vincent, Andrew (2006), *Modern Politik İdeolojiler*, Çev. Arzu Tüfekçi, Paradigma Yayıncılık.
- Wahlbeck, Ötzen, (1999), *Kurdish Diasporas: A Comparative Study of Kurdish Refugee Communities*, New York: St.Martin's Press.
- Walker, Joshua W. (2013), "International Dimensions of the Kurdish Question in Turkey", (Eds: Bilgin, Fevzi ve Ali Sarihan), *Understanding Turkey's Kurdish Question*, New York: Lexington Books, ss. 223–238.
- Wallerstein, Immanuel, (1991), "The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity", (Eds: Balibar, Etienne & Immanuel Wallerstein) *Race, Nation, Class*, ss. 71–85, New York: Verso.
- Weber, Max, (2012), *Ekonomi ve Toplum*, İstanbul: Yarın Yayınları.
- Wehler, Hans-Ulrich, (2001), *Nationalismus: Geschichte-Formen-Folgen*, München: Beck.
- Westrheim, Kariane, (2008), *Education in a Political Context: A study of knowledge processes and learning sites in the PKK*, Norveç Bergen Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Wimmer, Andreas, (2004), *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict*, Cambridge University Press.
- Yalçın, Dilek, (2007), *Etnik/Teritoryal Ulusçuluk Bağlamında Türkiye'de Ulusal Kimliğin İnşa Süreci*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yalçiner, Ruhtan, (2010), *Dialectics of Nationalism: Ethnos, Demos, Cosmos*, Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü Doktora Tezi.
- Yalçiner, Ruhtan, (2014), "Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, Cilt 69, No: 1, s. 189–215*.
- Yanmış, Mehmet ve Bayram Kahraman, (2013), "Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Yıl: 2013, ss. 117–153*, (Erişim Ta: 30.03.2015), [<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/viewFile/5000047981>].
- Yavuz, Hakan ve Nihat Ali Özcan, (2015), "Turkish Democracy and the Kurdish Question", *Middle East Policy, Vol: XXII, No: 4, Winter 2015, ss. 73–87*.
- Yayman, Hüseyin, (2011), *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, İstanbul: Doğan Kitap.

- Yeğen, Mesut, (2008), "Türkiye Solu ve Kürt Sorunu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 8: Sol*, İstanbul: İletişim.
- Yeğen, Mesut, (2011), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim, 5. Baskı.
- Yeniçeri, Özcan, (2011), *Bağımlılık Paradigmaları ve Türk Milliyetçiliği*, Ankara: Kripto.
- Yezidiler. (t.y.). [<https://tr.wikipedia.org/wiki/Yezidiler>], (Erişim Ta: 19 Kasım 2016).
- Yıldırım, Tuğba (Der.), (2011), *Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları (1925–1947)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldız, Ahmet, (2009), "Kürt Ulusal Hareketinin Üç Tarz-ı Siyaseti: Kemalizm, İslamcılık ve Sol", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim.
- Yıldız, Kerim & Mark Müller (2008), *The European Union and Turkish Accession*, London: Pluto Press.
- Yıldız, Kerim ve Susan Breau, (2010), *The Kurdish Conflict: International Humanitarian Law and Post-Conflict Mechanisms*, New York: Routledge, [Downloaded by [Hacettepe University] 21 September 2015].
- Yıldız, Kerim, (2005a), *The Kurds in Syria: The Forgotten People*, London: Pluto Press.
- Yıldız, Kerim, (2005b), *The Kurds in Turkey: EU Accession and Human Rights*, London: Pluto Press.
- Yıldız, Kerim, (2007), *The Kurds in Iraq: Past, Present and Future*, London: Pluto Press.
- Yıldız, Süleyman, (2007), "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği", *Milli Folklor, 2007, Yıl: 19, Sayı: 74, ss.9–16*, [<http://www.millifolklor.com>], (Erişim Ta: 30.03.2015).
- Yılmaz, M.Ercan, (2010), "Ethnic Identity and Ethnic Conflicts", *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı 21*, [<http://www.akademikbakis.org>], (Erişim Ta: 10.09.2015).
- Yılmaz, Özcan, (2013), *La formation de la nation kurde en Turquie*, Paris: Presses universitaires de France (PUF).
- Yılmazçelik, İbrahim, (2010), "Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile ilgili Bu Donemde Yazılan Raporlar (1875–1918)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, 28 /Guz 2010, ss. 163–214*.
- Yurdusev, A.Nuri, (1997), "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", (Der.: Atilla Eralp), *Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma ve Demokrasi*, Ankara, İmge.
- Zelyut, Rıza, (2008), *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*, Ankara: Fark Y., 2. Baskı.
- Zelyut, Rıza, (2013), *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği*, Ankara: Kripto, 14. Baskı.

EK-1 ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 14/11/2016

Tez Başlığı: TÜRKİYE'DEKİ KÜRT AYAKLANMALARI VE KÜRT ULUŞÇULUĞUNUN OLUŞUM VE GELİŞİMİNE ETKİLERİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. 14.11.2016

Adı Soyadı: Abdulkadir ONAY
Öğrenci No: N 09147351
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Siyaset Bilimi
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

Abdulkadir ONAY
imza

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tez çalışması yukarıda sıralanan maddelerle ilgili bir işlem içermemektedir. Öğrencinin beyanı doğrudur.

Ali Çağlar
Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

EK-2 ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 15/11/2016

Tez Başlığı: TÜRKİYE'DEKİ KÜRT AYAKLANMALARI VE KÜRT ULUŞÇULUĞUNUN OLUŞUM VE GELİŞİMİNE ETKİLERİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 320 sayfalık kısmına ilişkin, 15/11/2016 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

15.11.2016
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Abdulkadir ONAY
Öğrenci No: N 09147351
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Siyaset Bilimi
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR